

FINNUGOR ROKONSÁGUNK

ÍRTA

ZSIRAI MIKLÓS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1937

FINNUGOR ROKONSÁGUNK

ÍRTA

ZSIRAI MIKLÓS

MTAK

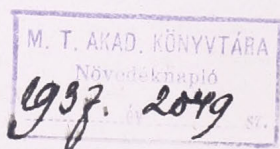
0 000003 63330 4

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1937

118606

FRANKLIN-TARSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉSÜL:

ELIGAZODÁS A VILÁG NYELVEI KÖZT.

A mai embernek aránylag gyakran van alkalma, hogy idegen szót, beszédet halljon és azt ösztönös megszokásból vagy céltudatos kíváncsiságból a saját nyelvéhez mérhesse. A nyelveknek ilyen összehasonlításakor először és főleg az elütő jelleget, a föltűnőbb eltéréseket szoktuk kiérezni, de kedvező esetekben — kivált mélyebbre ható elemzéssel — kisebb-nagyobb összecsengéseket, hang-, szó-, szófűzés- és eszjárásbeli egyezéseket is sikerül fölfedeznünk. A *meine Hände sind lang* mondatot az azonos jelentésű magyar *a kezem hosszú* mondattal összehasonlítva csak különbségeket tudunk megállapítani: különbözik minden szó, különbözik az egész szerkezet. Ha ugyanezt a német mondatot az angol a maga *my hands are long* mondatával veti össze, a különbségek mellett egyezéseket is lát: teljesen egybevág a két nyelv mondat szerkesztése, s jelentéktelenebb eltéréseket nem tekintve egyezik a szavak többsége is. — A fenti mondat oszmán-törökül: *elim uzundur*, vogulul pedig: *kātēm χāsä*. A török a magyarral megegyezik abban, hogy a birtokost a birtokszóhoz (*el* 'kéz') tett személyraggal (*-im*) jelöli, egyebekben azonban eltér a magyartól. A vogul mondat semmiben sem egyezik a némettel, az angollal sem, a törökhöz is csak a birtokviszony jelölésének módjában hasonlít, ellenben szakasztott mása a magyarnak: azonos elemekből, azonos módon épül föl.

Az efféle anyagi és szerkezeti egyezések, illetőleg különbségek megállapítása teszi lehetővé, hogy a nyelvek között szűkebb-tágabb körű csoportokat alkothassunk és így a földkerekség temérdek — a francia Akadémia legutóbbi számítása szerint 2296 — nyelvét osztályozni tudjuk.

A nyelveket többféleképpen csoportosíthatjuk, osztályozhatjuk, a szerint, hogy milyen osztályozó szempontot követünk, a szerint, hogy a nyelvekben található számtalan jellemvonás közül melyiket vesszük választóvíznek. Régebben, de néha ma is találkozunk földrajzi alapon, a lakóhely szerint történő fölosztással: európai nyelvek, arktikus nyelvek, indiai, középafrikai, délamerikai stb. nyelvek; itt-ott — főként a néprajzi irodalomban — beérik olykor a beszélők fajisága szerint való fölosztással: a kaukázusi népek, a mongol, az etióp,

indián stb. fajúak nyelvei; történt aztán kísérlet a műveltség szerint és a lélektani alapon való osztályozásra is. Az ilyenfajta osztályozások azonban ma már elég ritkák, többnyire kisigényűek és általában csekély értékűek, mert a nyelvtől független külső körülményeken, sőt többnyire merő esetlegességeken alapulnak. Nem szorulhat magyarázatra, hogy mindenemű osztályozásnak az osztályozandók lényeges belső sajátságaiból kell kiindulnia, s így a nyelvek osztályozásának is egyesegyedül a nyelvek, nem pedig a beszélők megkülönböztető jelein kell alapulnia.

Két olyan nyelvosztályozás van, amely igyekszik ezeknek az elemi elméleti követelményeknek megfelelni:

1. az alak, a szerkezeti jelleg,
2. a származás szerint való osztályozás.

A nyelvek alaki osztályozása.

Az alaki (morfológiai vagy tipológiai) osztályozás a szerkezeti jellegzetességek, kifejezési készségek figyelembevételével csoportosítja a nyelveket. Bár korábban is történtek ilyen irányú próbálkozások, a tudományos irodalomban közkeletűvé vált alaki vagy szerkezeti osztályozás SCHLEGEL FRIGYESRE nyúlik vissza, aki az *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808) c. nevezetes munkájában két nagy csoportba osztotta a nyelveket: az elsőbe sorolta a szanszkritot és a vele rokon indogermán nyelveket, a másik csoportba pedig a világ minden egyéb nyelvét. Szerinte az indogermán szerves nyelvtípus, mert megvan benne az a képesség, hogy a jelentés módosulásait és a különféle mondattani viszonyításokat a szógyökekről hangváltozásaival fejezze ki; a többi nyelv szervetlen, mert a jelentések és viszonyítások jelölését a gyökök elé vagy után illesztett alaktani járulékelemekkel kénytelen végeztetni. Ezt a föltűnően egyoldalú kezdeményezést fejlesztették tovább, bővítették ki csakhamar HUMBOLDT VILMOSNAK a jelentéshordozó tartalmi elemekre és a viszonyjelölő alaki elemekre vonatkozó fontos megállapításai, valamint a német nyelvfilozófiai iskola eredményei olyan népszerű rendszerré, amely hosszú időn át mint egyedül tudományos nyelvosztályozás szerepelt, sőt amelyet egyesek még ma is komoly figyelemre méltatnak.

Ez a Schlegel Frigyes szellemében kifejlődött alaki osztályozás a nyelveket általában a következő három csoportba szokta sorolni:

1. Egytagú elszigetelő (izoláló) nyelvek. Legjellegzetesebb képviselője ennek a csoportnak a kínai, amely csupa egytagú szóból, szabatosabban: változatlan maradó gyökekből áll és nem tesz különbséget tartalmi és alaki elem között, hanem a különféle vonatkozásokat, viszonyításokat is önálló szavakkal, illetőleg aglosszális elemekkel (szórend, hangsúly) jelöli:

t'a k'an ni 'ő néz te' = 'ő néz téged',

ellenben:

ni k'an t'a 'te néz ő' = 'te nézed őt',

vagyis a *t'a* szónak az állítmány előtt állva '*ő*', az állítmány után állva '*őt*', a *ni* névmásnak pedig az egyik esetben '*te*', a másikban '*téged*' a jelentése; hasonló tanulságú példa:

šang č'o 'tetez (= fölszáll) a koci' = 'fölszállni a kocsi',

ellenben:

č'o šang 'kocsi tetőzet' = 'a kocsi tetején';

vagy pedig:

t'a pu či-tao 'ő nem tudja',

ellenben:

t'a či-pu-tao 'ő nem tudhatja'.

2. Összeragasztó vagy ragozó (agglutináló) nyelvek. Ebbe a csoportba utalják az uráli, az altaji nyelveket, a dravidát, a bantut és felsorolhatatlanul sok más nyelvet. Az osztályozók szerint e nyelveket az jellemzi, hogy a jelentés módosítására, valamint a mondatbeli viszony jelölésére önálló szavakból elsorvadt képzőket, ragokat alkalmaznak, azokat mintegy hozzáragasztják, hozzáenyvezik (agglutinálják: lat. *gluten* 'enyv') a változatlanul maradó s ezért mindenkor könnyedén fölismerhető tőszóhoz vagy alapszóhoz, mint pl. ebben a magyar szóban:

áll-hat-at-os-ság-unk-ban

vagy ebben a török igében:

sev-iş dir-mek 'egymással megszerettetni'.

3. Hajlító (flektáló) nyelvek. Az indogermán és a sémi nyelvek tartoznak ebbe a csoportba, amelynek tagjai abban különböznek a többi nyelvtől, hogy a jelentésmódosulást és a vonatkoztatást a gyökér, illetőleg a szótó magánhangzóján végbemenő változások, vagy a gyökérrel, tövel fölismerhetetlenül összeolvadó végződések jelölik. Ilyen példákra kell gondolnunk:

arab: *rāgil* 'Mann' : *riḡāl* 'Männer',

kātab 'er schrieb' : *kātīb* 'Schreiber' : *kitāb* 'Buch';

német: *Vater* : *Väter*,

binden : *band* : *gebunden*,

nehme : *nimm* : *nahm* : *genommen*;

angol: *begin* : *began* : *begun*,

sing : *sang* : *sung* stb.

Ez a hármas fölosztás, amely Schlegel Frigyes testvérének, Ágost Vilmosnak 1818-ban kiadott *Observations sur la langue et la littérature provençale* c. munkájában bukkan föl, mint alapváz máiglan épségben maradt. Amint azonban gyarapodtak a nyelvi ismeretek, a rendszerezők lépten-nyomon zavarba jutottak s kénytelenek voltak itt is, ott is tágítani az elméleti képlet kényelmetlenül szűk keretein. POTT a bekebelező nyelvek különválasztásával négyre szaporította a csoportok számát, az utolsó vérbeli nyelvosztályozó, MISTELI FERENC pedig már a következő bonyolult csoportosításig jutott el:

I. Bekebelező nyelvek:

1. mexikói típus,
2. grönlandi típus.

II. Gyökérelszigetelő nyelvek:

3. kínai típus,
4. sziámi típus.

III. Tőelszigetelő nyelvek:

5. maláji-daják típus.

IV. Összesorozó nyelvek:

6. egyiptomi-kopt típus,
7. bantu típus.

V. Ragozó nyelvek:

8. urál-altaji típus,
9. dravida típus.

VI. Hajlító nyelvek:

10. sémi (arab és héber) típus,
11. indogermán típus.

*

Hogyan vélekedjünk a fönt ismertetett alaki osztályozás jogosultságáról, hasznavehetőségéről és tudományos értékéről? Elvileg bizvást helyeselni lehet minden olyan kísérletet, amely a nyelveket szerkezetük legfőbb sajátságai alapján próbálja csoportokba foglalni. El kell azonban az ilyen természetű osztályozástól várnunk, hogy minden fontosabb nyelvalkati sajátságra figyelemmel legyen, vagy ha a teljességről kénytelen lemondani, csakugyan a legfontosabbakat, az igazán lényegbe vágókat válassza ki. A bemutatott osztályozás ebben a tekintetben nagyon súlyos kifogásokkal illethető. A hármas tagozat — elszigetelő, ragozó, hajlító nyelvek csoportja — szűk is, tág is: érthető, hogy a kereteket erre is, arra is tágítani kellett, s a legtöbb nyelv hova-

tartozása még így is kétséges. Se szeri, se száma azoknak a nyelveknek, amelyek igazában egyik csoportba sem illenek bele, illetőleg amelyek egyik csoportba éppannyi joggal beutálhatók, mint a másikba vagy akár a harmadikba. Az angolt pl. minden habozás nélkül a hajlító nyelvek közé szokták számítani, holott az ember az *I give, you give, we give, they give* igealakok vagy az *I want to go to Heaven when I die*-féle mondat láttára önkénytelenül is az egytagú szavakból álló kínaira gondol, s kísértésbe jön az osztályozó, ne sorolja-e a mai angolt az elszigetelők közé. — A ragozó és hajlító csoport között abban jelölik meg a mereven szétválasztó különbséget, hogy a ragozó nyelvek a jelentésmódosító és a viszonyító elemeket a változatlanul maradó szóhoz raggatják, a hajlító nyelvek pedig ragasztékok helyett rendesen a gyökérszó hangváltoztatásaival is boldogulnak. Schlegel Ágost Vilmos még a *les langues qui emploient des affixes* (= ragozók) és a *les langues à inflexions* (= hajlítók) bátor megkülönböztetéshez mert ragaszkodni, de utódai kénytelenek voltak egyre több és több magyarázkodással enyhíteni a meghatározás merevségén és túlzó általánosításán. Hamarosan kiderült, hogy a hajlító nyelvek sem érik be a gyökérhangzó változtatásaival, hanem éppúgy igénybe kell venniük a ragasztékokat, mint a ragozó-csoportbelieknek. Ezt a rendellenességet azzal a megjegyzéssel mentegették, hogy a két ragozás közt szembeszökő különbség van: a ragozó nyelvekben szó és ragaszték könnyen szétválasztható, míg a hajlító nyelvekben szinte a fölismerhetetlenségig összeolvad a kettő: „Árja és turáni nyelvek között körülbelül olyan a különbség, mint jó és rossz mozaik között. Az árja szavak mintha csak egy darabból készültek volna: a turáni szavak világosan mutatják a varrásokat és rovátkokat, ahol az apró kövek össze vannak ragasztva” (MÜLLER MIKSA fölolvasásai a nyelvtudományról 275).

Hogy a képnél maradjunk, jó mozaik vajjon a szanszkrit *bhārāmi, bhāraṣi, bhārati* 'viszem, viszed, viszi', vagy a német *leben, legen, führen: lebte, legte, führte*, vagy a francia *rare, courageuse: rarement, courageusement* stb.? És rossz mozaik vajjon a magyar *kő: kövek, teher: terhet, vagyok: van*, vagy a finn *joki* 'folyó': *joet* 'folyók', *tehdä* 'csinálni': *teen* 'csinálok', *tekee* 'csinál' stb.? A hajlító nyelvekben éppúgy találunk tehát rossz mozaikot, mint ahogyan a ragozóban is gyakori a jó mozaik.

A tő hangzójának hajlíthatóságát is csak a tájékozatlanság tekintheti a hajlító nyelvek kizárólagos sajátjának. Hogy ne kelljen messzire mennünk, a finnugor nyelvekből is idézhetünk példákat:

- magyar: *való: volt, halál: holt, ez: ide: így,*
az: ott: úgy, ház: haza: honn;
 finn: *palaa* 'égni': *polttaa* 'égetni',
nousta 'fölemelkedni': *nostaa* 'fölemelni';
 lív: *läpš* 'Kind': *laps* 'Kindes',
vanna 'schwören': *võnâB* 'er schwört';

vogul: *jiwēm* 'jövök' : *jājēn* 'jöjj',
vījēm 'veszek' : *visēm* 'vettem' : *vojēn* 'végy';
 osztják: *amp* 'eb' : *impəm* 'ebem',
mort- 'tör' : *mürtəm* 'törtem' : *mirtà* 'törj' stb.

A magánhangzóváltakozás e szerint nem tekinthető az ú. n. hajlító nyelvek különlegességének, másszóval nem szolgálhat válaszfalul a finnugor és az indogermán nyelvek között. Sőt tovább mehetünk: az indogermán nyelvek tőhangzójának váltakozása eredet, terjedelem és szerep tekintetében sokkal nagyobb egyezést mutat a finnugor, mint a sémi nyelvekével. Nemcsak a finnugor, hanem az indogermán nyelvésznek is meg kell lepődnie, látva, hogy a sémi például a maga *qtl* 'töten' gyökeréből a különböző jelentésű alakok következő sorozatát tudja képezni: *qatal*, *qital*, *qutal*, *qatıl*, *qatul*, *qitıl*, *qutul*; *qatl*, *qitıl*, *qutıl*; *qātıl*, *qātıl*, *qātıl*, *qātıl*, *qātıl*, *qātıl*, *qatalat*, *qitıl*, *qitalat*, *qutıl*, *qutalat*, *qatıl*, *qatılat*, *qatıl*, *qatulat*; *qattal*, *qittal*, *quttal*, *qittıl*, *qattul*, *quttul*, *qattıl*, *qattalat*, *qittıl*, *qattıl*, *qattıl*. Dícséret illeti Boppot, hogy ilyesmi láttára csak a sémi nyelveket tekintette igazán hajlítóknak.

Amikor így rámutatunk a csekély létszámú hajlító csoportban észrevehető különbségekre, nem hűnyhatunk szemet az ú. n. ragozó csoporton belül jelentkező nagy ellentétek előtt. Az osztályozók a temérdek nyelv közül kisebb-nagyobb elyszerűséggel kiválasztották az elszigetelő és a hajlító csoport tagjait, s ami e szűkmarkú kiválogatás után fennmaradt, minden további aggályoskodás nélkül egy kalap alá fogták és jobb név híján ragozónak nevezték. Nyelvek verődtek így össze, amelyeket csupán a negatívumok közössége, az egytagúságnak és a hajlításnak hiánya kapcsol össze, egyébként azonban sokszor távolabb állnak egymástól, mint a tőlük mereven elkülönített elszigetelő vagy a hajlító nyelvformáktól. Alesoportok alkotásával, kikülönítésével igyekeztek ugyan később a leginkább kirívó visszásságokat kiküszöbölni, de a toldozás-foldozás újabb következtelenségeket, ellentmondásokat vetett fölszínre s e mellett szétrobbantással fenyegette az egész osztályozó rendszert.

Az alaki osztályozásnak nemcsak ilyen természetű következtelenséget, egyoldalúságot, sőt tévedéseket vethetünk szemére, hanem a történeti szempont egészen önkényes értelmezése is súlyos kifogás alá esik. Az osztályozók a három tagozatban a nyelvfejlődésnek egymásután következő három állomását látták: az elszigetelők a fejlődés legalsó fokát, az ősi kezdetlegességet, a ragozók az átmeneti fokozatot, a hajlítók pedig a fejlődés csúcspontját képviselik. Már régóta tudjuk, hogy csak a légnemű nyelvfejlődés állíthatja ilyennek a nyelv fejlődését. A kínairól kiderült, hogy az egyszótagú alkat nem a fejlődés legelején történt megrekedtség, az eredeti fejletlenség bizonyítéka, hanem korábbi többtagúságból keletkezett, viszont a beszélt kinaiban újból jelentkeznek a többtagú szóalkathoz való visszafejlődés jelei. Ugyancsak az egytagúság irányában halad az angol is, a svéd is, a perzsa is. Hogyan magya-

rázzuk ezt? Ha következtetések akarunk maradni az osztályozás fejlődéselméletéhez, azt kell mondanunk, hogy a kínai a fejlődés közepéről visszacsúszott a kiindulóponttra, az angol, a svéd, a perzsa pedig szemünk láttára zuhan lefelé a tetőről. Ez nyilvánvalóan lehetetlenség, tehát mindenki megtorpan a logikus következtetések levonása előtt.

Akik az elszigetelő → ragozó → hajlító nyelvfejlődési vonalat meghúzták és a világ nyelveit e vonal mentében elhelyezték, egyúttal rangsort állítottak föl és ezzel tudatosan értékelő munkát is végeztek. A nyelveknek ilyen alapon való értékelése azonban komolytalan játék, amely ellen éppen indogermán oldalról hangzottak el efféle nagyon elítélő kifakadások: „Die Werteinschätzung der Sprachen nach ihrem gesamten Bau ist ein Spiel der Phantasie, die Einschätzung nach ihrer etymologisch verständlichern oder unverständlichern Flexion ist so töricht, als ob man den Wert der europäischen Armeen nach der grösseren oder geringeren Sichtbarkeit der Hosennaht beurteilen wollte” (FRITZ MAUTHNER, Beiträge zu einer Kritik der Sprache³ II, 309). — Még ridegebb visszautasításban részesülnek azok a jámbor próbálkozások, amelyek az egyes nyelvek alkati sajátásaiból a beszélők műveltségi viszonyaira és szellemi képességeire kívántak következtetni. Manapság már ósdi furcaságnak találjuk Mülleréknek azt a tanítását, hogy a kóbor nyájörzők ragozó nyelven beszélnek, az államalkotó népek pedig hajlító nyelvet fejlesztettek ki. Az az állítás is jóformán csak a tudománytörténet múzeumában található, hogy az elszigetelő és a ragozó nyelv a beszélő gondolkodásbeli lustaságáról, alsóbbrendűségéről, a hajlító nyelv pedig a beszélő szellemi frissességéről, magasabbrendűségéről tanúskodik.

Az alaki osztályozás hívei azzal a meggyőződéssel áltatták magukat, hogy osztályozásuk minden lehetőséget kimerít, minden nyelvre alkalmazható s éppen ennél az egyetemes érvényűségénél fogva múlja fölül az egyéb nyelv-osztályozásokat. Végzetes hiedelem volt ez, s megállapítható, hogy a leginkább kritikával dolgozó, óvatos osztályozók nem is erőltették a kimerítő teljességet, hanem megelégedtek az elszigetelő, ragozó és a hajlító nyelvtípus jellemzésével, vagyis a fölosztás helyébe hovatova tipologizálás lépett. Öröndetes fordulatot jelent ebben a tekintetben FINCKNEK Die Haupttypen des Sprachbaus c. munkája, amely osztályozó igény és értékelő elfogultság nélkül nyolc jól megválasztott nyelv, t. i. 1. a kínai, 2. a grönlandi, 3. a bantu-csoporthoz tartozó délafrikai subija, 4. a török, 5. a polinéziai szamoai, 6. az arab, 7. a görög, 8. a georgiai sajátosságainak bemutatásával szemlélteti az emberi nyelvszerkezet leglényegesebb különbözőségeit. E kezdeményezés tanulságainak értékesítésén alapszik GÜNTERT HERMANN 1925-ben föllállított következő típusrendszere:

I. Elszigetelő nyelvek:

- a) gyöker-elszigetelők (pl. a kínai, tibeti stb.),
- b) fő-elszigetelők (pl. a szamoai).

II. Összeillesztő nyelvek (konnectierende v. zusammenfügende Sprachen):

- a) alárendelők (pl. a finnugor és a török nyelvek),
- b) lekebelezők (pl. a grönlandi, a baszk),
- c) összesorczók (pl. a bantu).

III. Hajlító nyelvek:

- a) gyökér-hajlító (pl. a sémi-hámi nyelvek),
- b) tö-hajlító (pl. az indogermán nyelvek),
- c) csoport-hajlító (pl. a georgiai nyelvek).

Bízást állíthatjuk, hogy az efféle tipologizálásnak nagy hasznát vehetjük a nyelvek tömegén nyelvfilozófiai érdekből történő áttekintésünk során. Vigyáznunk kell azonban, hogy a régi alaki osztályozás részrehajló dogmatizmusát és a mindenáron való elskatulyázás kísértéséte ne essünk vissza.

A nyelvek származás szerint való csoportosítása.

Az előbb ismertetett alaki osztályozásnál — legalább kiindulásában — jóval régebb s gyakorlati és tudományos igényeinknek is sokkal jobban megfelel a nyelveknek származás szerint való csoportosítása. Míg az alaki osztályozás bizonyos jelenlegi szerkezeti egyezéseknek nyelvfilozófiai értelmezése alapján próbált a nyelvek világában rendszert meg rangsort megállapítani, a származás szerinti vagy genealógiai osztályozás a történeti szempont fontosságának hangsúlyozásával a kimutathatóan közös eredetű s ennél fogva egymással anyag-szerűség és alaktan tekintetében többé-kevésbé egyező nyelveket foglalja össze. Egyezések alapján csoportosít tehát ez az osztályozás is, de csak azokra az egyezésekre van tekintettel, amelyek történeti kapcsolatok eredői, amelyek egy közös ősből, egyazon alapnyelvből való átörökléssel magyarázhatók. Az alaki osztályozás elvszerűen összefoglalhatott olyan nyelveket is, amelyek egymástól függetlenül, esetleg a véletlen vak szeszélyéből fejlődtek egymáshoz hasonló alkatúvá, és joggal különválaszthatott vagy legalább is külön kellett volna választania olyan nyelveket is, amelyek hajdan egyszabásúak voltak, de különfejlődéseik során utóbb egymástól teljesen elütő idomot nyertek. Míg a származás szerint való osztályozás egyfelől megrostálja így a csoportosítás alapjául szolgáló egyezéseket, másfelől ki is bővíti összehasonlító vizsgálatainak kereteit: nemcsak az ú. n. tartalmi és alaki elemek egymáshoz való viszonya érdekli, nemcsak egyes alkati vonásokkal, készségekkel számol, hanem válogatás nélkül a nyelv egész anyag- és formakészletét mérlegeli.

Nyilvánvaló, hogy a származás szerint való osztályozás nem jutott, talán sohasem is jut olyan egyszerű tételes megoldásra, mint jutott az alaki osztá-

lyozás, amikor egy torony egymás fölött következő három emeletébe telepítette a világ valamennyi nyelvét. A származtató nyelvtudomány több, nagyon sok kisebb-nagyobb családi házat kénytelen egymás mellé építeni és örül, ha helyszűke miatt egyik-másik hajlékot tágítania kell, vagy két-két épületet a lakói közt megállapított távolabbi rokonság jeléül folyosókkal köthet össze.

Természetesen nem volna érdektelen az összehasonlító nyelvtudomány eddigi megállapításaira támaszkodva a világ minden nyelvcsaládját sorra vennünk. Ezt a teljességre törekvő nagy leltárt azonban ezúttal bízvást mellőzhetjük, mert kívülesik a magyar nyelv rokonságát vizsgáló munkánk kérdéskörén. Kíváncsi viszont, hogy tájékoztatásul — hacsak vázlatosan is — ismertessük itt mindazokat a nyelvcsaládokat és egyes nyelveket, amelyek egyetemes művelődéstörténeti szerepüknel, földrajzi helyzetüknel, mindenekelőtt pedig a magyar nyelvvel való kapcsolataiknál fogva különös figyelmünkre tarthatnak számot.

Az indogermán nyelvcsalád.

Első helyen az *indogermán* — más, főleg francia elnevezés szerint *indoeurópai*, az angol nyelvészetben, valamint a néptudományi szakirodalomban jobbra *árja* — nyelvcsaládot kell említenünk. E család tagjai: 1. az indo-iráni, 2. a görög, 3. az itáliai, 4. a kelta, 5. a germán, 6. a balti-szláv, 7. az albán, 8. az örmény, 9. a tochár.

1. Az *indo-iráni* vagy *árja* nyelvcsoporthoz tartozik az *ind.* Ennek három fejlődési fokát szokás megkülönböztetni: az *ó-*, a *közép-* és az *új-indet*.

Az *ó-indnek* legrégebbi változata a *védikus ind.*, vagyis a *Vēda* (= a tudás) nevezetű szent irodalom nyelve; emlékei közül legfontosabb *R̥g-vēda* c. himnuszgyűjtemény, amelynek egy része a Kr. e. II. évezredbe nyúlik vissza s így az indogermániség legrégebbi nyelvémléke. Az *ó-ind* másik változata az *epikus ind.*, a *Mahābhārata* és a *Rāmāyana* c. époszok népiesebb nyelve, harmadik változata pedig a *klasszikus ind.*, amely az *ind* grammatikusok, főleg *Pāṇini* (Kr. e. IV. század) hatása alatt keletkezett a régebbi *védikus ind.* és a korabeli nyelvjárások közti különbségeket áthidaló irodalmi nyelvvül. Az *epikus* és a *klasszikus indet* *szanszkrit*nek szokás nevezni, bár ezt az elnevezést gyakran a *védikus indre* is vonatkoztatják. — A *szanszkrit* fokozatosan megmerevedett, elszakadt az élő beszédétől s csak a tudomány és irodalom hagyományos nyelveként élt tovább.

A *közép-ind* vagy *prakrit* nyelvekre a Kr. u. III. századtól kezdve vannak emlékek. Az *ó-indtől* már meglehetősen elütő és a különféle helyi színezetű *prakrit* nyelvjárások közül kiválik a *páli*, a *Ceylon*, *Birma* és *Siam* buddhistáinak nyelve.

A *közép-ind* folytatói a *ma is élő ú. n. új-ind* nyelvek. Körülbelül

120 millió ember beszéli őket, és számottevő különbségek fejlődtek ki köztük. Földrajzi alapon osztályozva megkülönböztetjük :

az északnyugati csoportot : *kashmiri, lahnda, sindhi* stb.;

a nyugati csoportot : *hindu, rajasthani, gujarati, panjabi* és az India legnagyobb részében az érintkezés nyelvét szolgáló *hindustani*;

a középső csoportot : *konkani, marathi, nagpuri* stb.;

a keleti csoportot : *bihari, bengali, assamesi* stb.

Új-ind nyelv, mégpedig az északnyugati csoportbeli *sindhi* közeli rokona a *cigányok* nyelve is, megjegyezve, hogy a cigányok hosszú vándorútjukon és mai lakóhelyükön különféle idegen nyelvi elemeket szedtek-vettek föl.

Az indo-iráni nyelvcsoporthoz másikat fele az *iráni*. Ennek a történetében is megkülönböztetünk ó-, közép- és új-iráni korszakot, illetőleg nyelveket, nyelvfokokat.

Az ó-iráni nyelvnek ismerjük a nyugati ágát, az ú. n. ó-perzsát, az ókori perzsa királyok udvari nyelvét, amelynek emlékei az I. Dareios (Kr. e. 522—486) és utódai idejéből való fölíratok, és ismerjük a keleti ó-iránit: az *Avestának*, a Zarathustra-hívők szent irodalmának nyelvét. Nyilván ó-iráni nyelv volt a *skythai* is, amelyből csak szórványok, főként tulajdonnevek maradtak fenn, úgyszintén a *szarmata* is, amelyet ugyancsak hiányosan ismerünk.

Az ó-perzsa folytatója a közép-perzsa vagy *pehlevi*, amelyre az Arsacidák és kivált a Sassanidák uralkodása idejéből vannak emlékeink.

Az új-iráni legfontosabb tagjai : a számos nyelvjárásra tagozódó és arabjövényszavakkal telített új-perzsa, a *Pamir-nelvjárások*, az *afgán*, a *baludzsi*, a *kurd* és a *Kaukázusban élő oszétok* nyelve, amely az alán leszármazottjának látszik.

2. A görög nyelvet már Kr. e. 1000 körül, a Homeros névéhez fűződő Ilias és Odysseia keletkezése idején és még inkább a VII. századdal kezdődő fölíratos korszakban rendkívül gazdag tájnyelvi elaprózottság jellemzi. — Az ó-görög nyelvjárásokat a következő csoportokba lehet osztani:

1. *ión-attikai*,

2. *dór*, ide számítva az északnyugati nyelvjárásokat és az *elisit* is,

3. *északkeleti* vagy *aiol* nyelvjárások,

4. az *arkadiai*, a *kyprosi* és a *pamphyliai* csoport.

Ezek fölé az ó-görög nyelvjárások fölé kezdett a Kr. e. IV. századtól kialakulni a *koinē* néven ismert köznyelv, amely elsősorban az attikai nyelvjáráson alapult, de *ión*, sőt egyéb nyelvjárásbeli hatások elől sem zárkózott el. — A *koinē* XI—XVI. századbéli folytatója a közép-görög, s ennek fokozatos széttagozódásából alakultak ki az új-görög nyelvjárások.

3. Az *italiai* ágnek az ókorban egyik fő képviselője a *latin*, a másik az *oscus-umber*.

A latin eredetileg csak Róma városának és Latiumnak volt a nyelve, míg az o s c u s t Közép- és Dél-Itáliában, az u m b e r t pedig a Tiberis felsőfolyásától az Adriai-tengerig nyúló területen beszélték. Róma megerősödése és politikai vezetőszerpe következtében a latin nyelv, amelyre a Kr. e. VI. század óta vannak fölíratos emlékek, lassanként maga alá gyúrte a félsziget rokon és idegen nyelveit, majd a rómaiak hódítása nyomán Itália határain túl: Afrikában, Spanyolországban, Galliában, Britanniában és a Balkán-félszigeten is elterjedt. A birodalom fölbomlása után az egyes tartományok fölszabadultak, nyelvileg is külön-külön irányba fejlődtek, s így hova-tova kialakultak az új-latin vagy román nyelvek: az olasz, a spanyol, a katalán, a portugál, a provanszal, a francia, az Alpesek északi lejtőin, főleg a Graubünden havasai közt beszélt r ä t o r o m á n vagy l a d i n, a d a l m á t és az o l á h. — A XVI. századbeli nagy gyarmatosítások révén egyes új-latin nyelvek a világ legtávolabbi tájaira is eljutottak, meggyökeresedtek: a spanyol Közép- és Dél-Amerikában, a portugál főleg Brazíliában, míg a francia Kanadában.

4. A kelta, amely egykor Európa legnagyobb részének nyelve volt, már csak kisebb foltokra zsugorodva tengődik. Megkülönböztetünk:

a) szárazföldi keltát vagy gallt, amelyet Gallia Cis- és Transalpinában beszéltek, amely azonban időszámításunk elején jóformán teljesen ellatinosodott; hiányos emlékei az egyes fölíratokban, a görög-latin íróknál fönmaradt nevek, közszők és a gallorománba átkerült helynevek, valamint jövevényszavak;

b) szigeti keltát, amelynek egyik tagja a britanniai, ú. m. a Walesben ma is beszélt w e l s h vagy k y m r i, a Cornwalesban a XVIII. századig élt c o r n i és a francia Bretagne nyugati részén fönmaradt b r e t o n, azaz a Britanniából az angol-szász hódítás elől francia földre vándorolt kelták utódainak nyelve; a szigeti kelta másik tagja a g ä l, ú. m.: az írlandi ír, a skóciai felföldön élő s k ó t és végül a Man-szigetbeliek m a n x nyelve.

5. A germán nyelvek három csoportra, ú. m. keleti, északi és nyugati csoportra oszlanak.

a) A keleti-germán nyelvcsopórt tagjai valamennyien kihaltak. Legismertebb közülük a g ó t, közelebbről a nyugati g ó t, amelynek emlékei közül Wulfla gót püspök (Kr. u. 311—383) bibliafordítása a legbecsesebb. A valamikor hatalmas gót birodalom megsemmisülésével nyelve is pusztulásnak indult. A XVIII. század közepe tájáig Krim félszigetén is éltek gótok (krimi-gót), sőt egy Busbeck nevű császári követnek 1560—62 közt még 68 krimi-gót szót is sikerült följegyeznie. A keleti germán csoportba tartoztak a gótokon kívül a v a n d a l o k, a b u r g u n d o k, a h e r u l o k és a g e p i d á k is. Ez utóbbiaknak a Duna—Tisza mentén és Erdélyben szervezett birodalmát 567-ben az avarok semmisítették meg.

b) Az északi-germán csoportba vagy a nord-ba tartozik a norvég, az izlandi, a dán és a svéd. E nyelvcsoport legrégebb közös alapja az ú. n. ó-s-nord, amely a III—IV. századból való rúna-föliratokból ismerhető meg. A későbbi emlékekből következtetve ez az egységes nyelv a VII—VIII. század táján kettévált. További tagozódás eredményeként a nyugati részből fejlődött ki az izlandi és a norvég, a keletiből a svéd és a dán. — A nord nyelveknek kb. 1530-ig, a reformáció koráig terjedő szaka az ó-nord (ó-izlandi, ó-norvég stb.), utána következik az új-nord (új-izlandi, új-norvég stb.).

c) A nyugati-germán csoport tagjai a felnémet, az alnémet, az angol és a fríz.

A felnémet nyelv történeti korszakai: ó-felnémet (740—1100), középfelnémet (1100—1500), új-felnémet (1500-tól). — A felnémet nyelvterületen két nagy nyelvjáráscsoportot különböztetnek meg, ú. m. a felső-felnémetet, amelynek legfontosabb tagjai az alemann és a bajor, valamint a középnémetet vagy frankot (keleti-frank, rajnai-frank, középf-frank).

Az alnémet nyelvcsoport egyik tagja az alsó-frank, amelynek újkori fejleményei a németalföldi holland, a belgiumi flam és a brabanti stb., másik tagja pedig az alsó-szász, amelynek a IX. század óta vannak irodalmi emlékei, a XVII. század óta azonban csak a nép ajkán él (platt-deutsch).

Az angol nyelv az V. században Jütlandból Britanniába vándorolt angol-szász törzsek germán nyelvéből fejlődött ki, amely fokozatosan háttérbe szorította a szigetvilág bennszülötteinek kelta nyelvét. — A bevándorlók germán nyelvének korszakai: az ó-angol vagy angol-szász (VII—XII. század közepéig), a középf-angol (a XII. század közepétől kb. 1500-ig) és az új-angol (1500-tól). — Mindegyik korszakban többféle angol nyelvjárást különböztetnek meg.

A fríz a XIV. század óta ismeretes s ma három nyelvjárása van, ú. m.: keleti, nyugati fríz (a hollandiai Frieslandban) és az északi fríz (Schleswig nyugati partján, Helgolandon és több szigeten).

6. A balti-szláv csoportnak, mint az elnevezés is sejteti, balti és szláv ága van.

A balti ág élő tagjai: a litván, amely az indogermán nyelvcsalád legrégebbi jellegűnek megmaradt s ezért az összehasonlító nyelvészetben igen nagyra becsült tagja; testvére a lett, amely azonban számottevő mértékben megváltozott. — Mindkét nyelvnek a XVI. század óta vannak emlékei s mindkettő több nyelvjárásra tagozódik. — Balti nyelv volt az ó-porosz is. A XVII. században némult el, s mindössze gyarló följegyzésű gyér emlékekből (német-porosz szójegyzék a XV. századból, katekizmus-fordítások 1545-ből és 1561-ből) ismerjük valamelyest.

A népes szláv ág a következő három csoportból áll:

a) Keleti szláv vagy orosz, amelyen belül megkülönböztetjük a nagyorost, vagyis a szorosabb értelemben vett oroszt, ezt az Európában, Szibériában egyaránt rendkívül elterjedt (több mint 70 millió ember anyanyelve) s különféle finnugor, törökségi stb. nyelvek rovására folyvást terjeszkedő szláv nyelvet; azután a Dél-Oroszországban, Ukrajnában, Galíciában és az Erdős-Kárpátok vidékén beszélt kisorost vagy rutént vagy ukránt, úgyszintén az Oroszország nyugati részén és Északkelet-Lengyelországban beszélt fehérorost. Az orosz nyelvet a XI. század óta ismerjük; irodalmi formája Moszkva nyelvjárásán alapszik.

b) A déli szláv csoport tagjai: a bolgár, a szerb, a bolgár és a szerb között átmenetet jelentő macedón, a horvát, valamint a Karintiában, Krajinában, Isztria északi részén, Görz és Trieszt vidékén beszélt szlovén. — A szlávok apostolai, Cyrill és Methodius a IX. században Szaloniki-vidéki bolgár-szláv nyelvre fordították az evangéliumokat és a hittérítés céljait szolgáló egyéb szövegeket. Ezt a vallásos szláv irodalmi nyelvet ó-bolgárnak vagy szabatosabban ó-egyházi szlávnak szokás nevezni. A keleti egyházhoz tartozó egyes szláv nyelvű népek használatában ez a hivatalos egyházi szláv csakhamar más és más színezetet (bolgár, szerb, orosz) nyert.

c) A nyugati szláv csoportba a lengyel s annak egyik nagyon elűtő nyelvjárása a kasub, a cseh-morva, a tót és a Luzsiciában (német Lausitz Szászországban, Bautzen környékén) beszélt szorb vagy vend tartozik. Ide tartozott a Kelet-Németországban hajdan élt pomerán, valamint a teljesen kihalt poláb vagy elbai szláv nyelv is.

7. Az albán nyelv az ókori illír — kevésbé valószínű föltevés szerint a trák — folytatójának látszik; rengeteg idegen nyelvi elemmel (latin, török, görög, szláv) van telítve. Emlékei a XVII. századig nyúlnak vissza; jelenleg a következő négy fontosabb nyelvjárása különböztethető meg: északi-albán vagy geg, déli-albán vagy toszk, görög-albán és az Olaszországban élő kalábriai-albán.

8. Az örményt Örményországban, továbbá a déloroszországi és törökországi örmény telepeken beszélik. A Kr. u. V. század óta vannak bőséges nyelvemlékei. A régi örmény irodalmi nyelv lényegtelen módosulásokkal a legújabb időkig fennmaradt, de rendkívül nagy mértékben elmaradt a szabadon fejlődő népi nyelvjárásoktól.

9. Kétségtelenül indogermán nyelv volt a tokhár, amelynek a Kr. u. VI. század tájáig fennmaradt emlékeit 1904-ben fedezte föl Le Coq és Grünwedel Kelet-Turkesztánban, Turfanban. Az emlékek alapján megkülönböztethető két tokhár nyelvjárást a szakirodalomban ideiglenesen A és B betűvel jelölik. — A tokhárt régebben egyes kutatók az árja, mások a kelta ág tag-

jának tartották, újabban azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az indogermánság külön ága.

A fölsoroltakon kívül tudunk még számos olyan kihalt nyelvről, amely a fönmaradt szegényes szórványemlékekből következtetve ugyancsak az indogermán nyelvcsaládba tartozott. Az indogermán, közelebbről a kelta csoport-hoz tartozó nyelvet beszéltek a Kr. u. I—II. században hazánk földjén lakó s z k o r d i s z k o k, t a u r i s z k o k, b o j o k, k o t i n o k; a göröggel közeli rokon lehetett a régi m a k e d o n; nyilván indogermán nyelvet beszéltek a Balkán-félszigeten jelentős szerepet játszó t r á k o k, a Kis-Ázsiába is átvándorolt f r í g e k, az Erdélyben élt d á k o k, a Dunától délre lakó g e t á k, az Apennini-félszigeten emlegetett m e s s a p i u s o k, j a p y g o k stb. stb. Tudunk aztán olyan kihalt nyelvekről is, amelyeknek indogermán volta máiglan vitás. Ilyen egyebek közt a Kr. e. II. évezredbeli ékírásos föliratokból ismert kisázsiai h e t h i t a nyelv is, amely nyelvtani szerkezetében nagyon emlékeztet az indogermán nyelvekre, szókészlete azonban rejtélyesen idegen.

Egyes későbbben szóbakerülő kérdésekre gondolva helyénvaló már itt megemlítenünk, hogy az indogermán nyelveket egy fontos hangtani sajáttság alapján két csoportra, ú. m. *kentum*- és *satem*-csoportra lehet fölosztani. E fölosztásnak az az alapja, hogy az indogermán alapnyelvi elülképzett *k* a származéknyelvek egyik részében, mégpedig a görögben, az itáliaiban, a keltában, a germánban és a tokhárban *k* maradt — ez később helyenként *c*-vé, helyenként *h*-vá fejlődött, — az indogermán nyelvek másik részében, vagyis az árja, az örmény, az albán és a balti-szláv nyelvekben pedig *s*-szé, *š*-sé változott. A 'száz' jelentésű kikövetkeztetett indogermán alapnyelvi szó *kmtóm folytatói:

a kentum-csoportban:		a satem-csoportban:	
görög	έ- <i>κατόν</i>	ó-ind	<i>śatám</i>
latin	<i>centum</i> (<i>c = k</i>)	aveszta	<i>satam</i>
kymri	<i>cant</i> (<i>c = k</i>)	litván	<i>szimtas</i>
gót	<i>hund</i> (vö. <i>hundert</i>)	lett	<i>simts</i>
tokhár	<i>kant</i>	óegyh.-szláv	<i>szto</i>

— Az elhelyezkedés alapján a *kentum*-nyelveket nyugati, a *satem*-nyelveket pedig keleti indogermán nyelveknek is hívják.

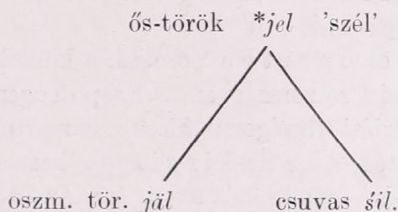
Az altaji nyelvtörzs.

Ennek a magyar szempontból kétségtelenül legfontosabb, de egyetemes történeti vonatkozásainál fogva is jelentős nyelvcsoporthoz tartozó nyelvcsalád-volta még nincs ugyan minden kétséget kizáró határozottsággal bebizonyítva, de a szakemberek többségének meggyőződése szerint annyi föltűnő egyezés található az ide sorolt nyelvekben, hogy rokonságuk nem ok nélkül ment át a tudományos köztudatba. A végleges döntő szót a jövőbeli

anyaggyűjtések és részletkutatások után sorrakerülő módszeres összehasonlítás-tól kell várnunk.

Az altaji nyelvtörzs a török, a mongol és a mandzsungúz nyelvcsaládból áll.

1. A török vagy töröktatár nyelvek a Balkán-félszigettől keleti, északkeleti irányban majdnem a Kamcsatkaig nyúló óriási térségeken élnek. Két csoportra, ú. m. a sz-török és a j-török nyelvcsoporthoz különülnek. Ennek a felosztásnak az az alapja, hogy az őstörök szókezdő *j- egyes török nyelvekben sz-szé változott (sz-török nyelvek), másokban megmaradt j-nek (j-török nyelvek), ilyenformán:

Ezzel a hangalaki szétágazással számos egyéb különbség jár még karöltve.

A sz-török nyelvcsoporthoz tagja a csuvas és a jakut.

A csuvasok Oroszországban, Kazántól nyugatra, a Volga jobbpartján élnek, s számuk kb. 850,000. Nyilvánvalóan a VI—XIII. században sokat emlegetett bolgár-törökök leszármazói. Tudjuk, hogy a bolgár-törökök nyugat-szibériai, Irtyis-vidéki őshazájukból kiszorulva 461—65 között a Kaukázus északi lejtőjére vándoroltak, ahol az egymással és idegenekkel vívott harcok szétszaggatták őket. Egyik csoportjuk 679-ben Esperich vezérlete alatt átkelt az Al-Dunán és leigázva Moesia szláv nyelvű lakosságát, megalapította a mai Bulgáriát. A hódítók azonban csak rövidebb ideig őrizték meg faji és nyelvi különállásukat s lassanként beleolvadtak a meghódított szlávokba. A bolgár-törökök másik csoportja 600 körül a Pontus vidékéről fölhyomult északra a Volga könyöke tájára és megszervezte ott a magas műveltségéről és virágzó jólétéről híres volgai bolgár-török birodalmat, amelyet 1236—37-ben a tatárjárás dűlt föl. A nyelvi és történeti kutatások megállapítása szerint a mai csuvasok a VII—XIII. században viruló volgai bolgár-török birodalom falusi lakosságának a leszármazói.

A jakutok Északkelet-Szibériában, főleg a Lena, Jana, Indigirka, Kolyma, Olenek és ezek mellékfolyói vidékén élnek; számuk 235,000 körül van. Csak kisebb részük él állandóan letelepedve, többségük vándorló állattenyésztő. Földjük legismertebb városa a róluk elnevezett Jakuck és Verchojansk (a Jana-folyó partján), amely földünk leghidegebb pontja.

A j-s török vagy más néven köztörök nyelvágba hatalmas területen szétszórt igen sok nyelv, nyelvtörődék tartozik. Jórészükről ma

még annyira keveset tudunk, hogy nyelvi alapon történő osztályozásuk helyett egyelőre be kell érniük földrajzi csoportosításukkal.

A köztörök nyelvágban négy csoportot, ú. m. keleti, középázsiai, nyugati és délnyugati csoportot szokás megkülönböztetni.

A keleti csoport főbb tagjai: altaji tatár nyelvek: telenget, teleut, kubadin, lebed, sor; abakáni tatár nyelvek: szagaj, kojbal, kaecin; karagasz (az Uda folyó mellett, Nyizsnyeudinszk városától délre), szojót vagy szojón (a Szaján-hegység és az Altaj között), kyzyl, a csulymitatár, baraba (az Irtys és Ob közt elterülő Baraba-steppén), a tomszki, irtysi, toboli tatár stb. — A keleti török csoportba sorolt nyelveket kb. 250,000 ember beszéli.

A középázsiai csoportba soroljuk a következőket: kazak-kirgiz (főtömegük ázsiai Oroszországban, a Kaspi-tenger északi részétől az Altaj-hegységig elterülő óriási síkságon; kisebb csoportok Kína, valamint Khiva és Buchara területén), kara-kirgiz (a kazak-kirgizek délkeleti szomszédságában), kara-kalpak, özbeg (az Aral-tótól délkeletre, az Amu-darja és a Syr-darja vidékén), türkmén (a Kaspi-tengertől keletre, délkeletre), szárt (főleg Taskendben), úgyszintén a Kínához tartozó Kelet-Turkesztán különféle török nyelvei. E nyelveket hozzávetőlegesen 11 és $\frac{1}{2}$ millió ember beszéli.

A nyugati csoport három alcsoportból áll: uráli törökség, európai tatárok és kaukázusi törökség.

Az uráli törökség legismertebb tagja a baskir. Az Alsó-Urál európai oldalán a Bjelaja-folyó mellett, főleg a korábbi ufai kormányzóság területén, a mai baskir köztársaságban él. Érdekes keveréknép, amelyben bolgár-török, mongol és egyéb török, sőt magyar elemek is kimutathatók. — Az uráli törökség másik tagja a misär vagy mescerják (kis foltokban a baskir területen, főleg annak északkeleti részén) és a tepter (a baskir föld nyugati részén több kisebb nyelvszigeten).

Az európai tatárok közt számra és történeti jelentőségre egyaránt a kazáni tatárság vezet; zömük mostanság külön tatár köztársaságot alkot, de elég tekintélyes telepeik vannak elszórtan az egykori ufai, szamarai, szimbirszki, vjatkai, szaratovi és az orenburgi kormányzóság területén. — Külön szokás említeni a krimi tatárokat, valamint a Nyugat-Oroszországban, Litvániában és Lengyelországban fennmaradt kis töredékeket.

A Kaukázus északi oldalán lakó kaukázusi törökség főképviseelője a karacsaj, kumük, balkar és kara-nogaj. — A nyugati alcsoport török nyelveit körülbelül negyedfél—négy millió ember beszéli.

A délnyugati török csoport legtekintélyesebb tagja az oszmán-török vagy oszmánli. Kiváltképpen Törökország lakosságának nyelve, de Törökország határain kívül is több helyütt (a Balkán-

félszigeten, Dél-Oroszországban stb.) beszélnek. Számos nyelvjárásra tagozódik, amelyek között gyakran mélyreható különbségek fejlődtek ki. A műveltek köznyelve, kivált pedig a régibb irodalmi nyelv telisded-tele van arab és perzsa elemekkel: szavakkal, kifejezésekkel, sőt alaktani és stilisztikai kölcsönformákkal is. Újabban kíméletlen irtó harc folyik ez idegenszerűségek ellen. — A délnyugati csoportba tartozik még az a z e r b a j d z s á n (Transcaucasiában és Perzsiában) és a k a r a p a p a k (a Kaukázustól délre). Ugyancsak itt említhetjük meg a Bolgáriában és a Beszarábiában beszélt g a g a u z t is. — A délnyugati török csoport nyelveit kb. 14 millió ember beszéli.

A török nyelvekről szólva nem hagyhatjuk említetlenül a magyar vagy az általános történeti szempontból legnevezetesebb k i h a l t t ö r ö k n y e l v e k e t. Ilyen a t ü r k, más néven k ö k t ü r k nyelv, amelynek megbecsülhetetlen értékű emlékei a VIII. századból fennmaradt észak-mongoliai orkhoni és jensiszeji rovásírásos föliratok; ilyen az u j g u r, amelyet szintén jól ismerünk a reánk szállt emlékekből, mindenekelőtt a XI. századi *Kutadgu Bilig* c. 12,000 verssoros tankölteményből; török volt a magyar hagyományból, archeológiai leletekből és történetből jól ismert h u n o k, a v a r o k, o n o g u r o k, k a z á r o k, o g u z o k, b e s e n y ő k és k ú n o k nyelve is. Ez utóbbinak terjedelmes emlékét bírjuk az 1303-ból való *Codex Cumanicus*ban.

2. Az altaji nyelvcsalád másik ága a m o n g o l. A mongolt is hatalmas területen beszélnek, szintén számos nyelvjárásra bomlik, amelyek közül csak egynéhányról vannak kellő ismereteink. A mongol legismertebb tagjai: a k a l m ü k (Asztrachán és Orenburg környékén), a k h a l k h a (a mai Mongol Népköztársaságban), a b u r j á t (Szibériában a Bajkál-tótól nyugatra, délre és keletre); belső mongóliai nyelvjárások: c s a h a r, h a r e s i n stb.; Tibetben is több mongol nyelvjárást beszélnek; archaikus mongol nyelvek: a d a h ú r (Észak-Mandzsuriában), a m o g o l (Afganisztánban) stb. — A mongol hozzávetőleges számítás szerint kb. 3 millió ember anyanyelve.

3. Az altaji nyelvcsalád utolsó ága a Kelet-Szibériában és Mandzsuriában nem egészen egy millió embertől beszélt m a n d z s u - t u n g ú z. A mandzsucsoportból megemlíthető a szorosabb értelemben vett m a n d z s u, a g o l d, az o l e s a, a s z a m a g i r és az o r o e s, a tungúz csoportból pedig a tulajdonképpeni t u n g ú z, az o r o c s o n és a l a m u t.

Az altaji nyelveket összesen kb. 34—35 millió ember beszéli.

A kutatók egy része Klaproth óta a j a p á n i t, újabban pedig a finn RAMSTEDT a k o r e a i t is az altaji nyelvcsaládba sorolja. A kérdés még nem érett meg a döntésre: az összekapcsolás jogossága mellett eddig fölhozott érvek éppenséggel nem meggyőzők. — Komoly figyelemre sem méltók ellenben azok a kísérletek, amelyek az e s z k i m ó t (Grönland, Észak-Amerika és Kelet-Ázsia peremén), sőt az a l e u t i t (az Aleuti-szigeteken és Alaska csücskén) is az altaji nyelvekkel rokonítják.

A sémi-hámi nyelvtörzs.

Az emberiség történetében játszott szerepénél fogva meg kell röviden emlékeznünk az Észak-Afrikára, Arábiára, Szíriára és Mezopotámiára kiterjedő sémi-hámi vagy sémi-hamita, illetőleg hamito-semita nyelvtörzs legismertebb tagjairól. A sémi-hámi nyelvtörzsbe az ószövetségi Noé két fiáról, Sémről és Kámról mint nemzetségtőről elnevezett sémi és hámi nyelvcsaládot foglalják össze; abban a tudományos meggyőződésben, hogy a két nyelvcsalád távoli, de nyilvánvaló ősrakonságban van egymással.

1. A sémi nyelvcsalád.

A sémi nyelvcsaládba tartozó nyelvek egyik csoportja a keleti sémi. Csak egy tagját, a Kr. e. IV. század körül kihalt akkád, más néven a babiloniai asszírt ismerjük. Legrégibb ékiratos emlékei a Kr. e. 2800 körüli időből valók. A babilonai műveltség főleg Hammurabi uralkodása alatt virágzott, lassanként azonban az északibb Asszíriába tolódott föl a vidék politikai és irodalmi vezetése. A Kr. e. VI. században Kyros perzsa uralkodó hódításai és a bevándorló nomád arameusok terjeszkedése következtében Mezopotámia babiloniai-asszír nyelvű lakossága csakhamar kipusztult, illetőleg nyelvet cserélt.

A nyugati-sémi nyelvcsoporthoz északi és déli alcsoportot különböztetnek meg.

Az északi alcsoport tagjai: a kanaáni és ennek legfontosabb nyelvjárása a héber (a Kr. e. II. évezredig visszanyúló emlékekkel); ide tartozik a fönikiái, amely az anyaországban már Kr. e. 100 körül kihalt, de a Fönikiából Észak-Afrikába költözött telepesek, a punok ajkán Karthagóban és környékén még a Kr. u. V. század tájékán is élt. Kiválik az északi csoportból az arameus. A Kr. e. utolsó századokban szinte egész Elő-Ázsia lakossága ezt beszélte, erősen elterjedt Mezopotámiában, Észak-Arábiában is, sőt hódító útján Egyiptomba és Perzsián keresztül a távoli keletre is eljutott. Nyelvjárásai közül külön is meg kell említenünk a palesztinait és a szíriait. A palesztinai arameus egyik tájnyelvi változata a samaritán, másik pedig a galileai, amelyen Jézus is beszélt. — Az arameus nyelv legrégibb emlékei az ó-testamentum egyes részei és fölíratok, glosszák, amelyekhez később gazdag teológiai irodalom csatlakozott. Az arameus nyelvet az arab fokozatos terjeszkedése szorította egyre szűkebb körre, s ma már csak három Damaszkus-környéki faluban és távol, Mosul közelében a kurd hegyek közt rejtőző néhány telepen beszélnek.

A nyugati-sémi déli alcsoportjának, de egyúttal az egész sémi nyelvcsaládnak is az arab a legtekintélyesebb tagja. Emlékei a Kr. u. IV. század elején kezdődnek. Igazi jelentőséget és szárnyat Mohamed vallása,

az iszlám adott neki, úgyhogy rövidesen nemcsak a testvérnnyelveket szorította sorjában háttérbe, hanem Ázsiában, Észak-Afrikában, Dél-Európában is a latinhoz hasonló hódításokat ért el. Nyelvjárásai közül ismertebbek az észak-arábiai, a mezopotámiai, a szíriai, az egyiptomi, az északnyugatafrikai, a maltai, a VIII—XVI. században Spanyolországban beszélt andaluziai arab és a felsoroltaktól lényegesen elütő délarábiai nyelvjárás.

A sémi nyelvcsalád utolsóinak maradt tagja a keletafrikai Abesszíniában beszélt etióp vagy abesszíniai.

2. A hámi nyelvcsalád.

Történeti szempontból nagyjelentőségű tagja az egyiptomi. Legrégibb emlékei a Kr. e. IV. évezredből való fölíratok, az ú. n. hieroglifák. — Az ó-egyiptomi folytatása a kopt, amelyet a folyton terjeszkedő arab szorított ki, úgy hogy ma már csak egyházi nyelvül használatos.

A nyelvcsalád másik ágát az Észak-Afrikában beszélt berber, harmadik ágát pedig a Khám fiáról, Kusról elnevezett kusita nyelvek alkotják. — A berber nyelvek közül a kabil, a rif-kabil, a zenega és a szaharai tuareg, az Északkelet-Afrikában élő kusita nyelvek közül pedig a szomáli és a galla vált legismertebbé.

A kaukázusi nyelvcsalád.

A Kaukázus bércei közt meghúzódó néptöredékek egy részét nyilvánvaló nyelvrokonság fűzi együvé. Az összehasonlító nyelvészetre sok tennivaló vár még itt, mert a nyelvcsalád egyes tagjai közt az egyezések mellett meglepő eltérések is találhatók, amelyek részben talán a lakóhely nehéz terepviszonyaival magyarázható elaprózódás és független fejlődés következményei.

A jelenleg általánosan elfogadott nézet szerint a nyelvcsalád tagjai két csoportra, ú. m. északi és déli kaukázusi nyelvcsoportha különülnek. Az északi csoportba tartozik: az abcház, kabardi, cserkesz, csecsen, lezg, avar, lák, dargva, küri és ud; a déli vagy khartvel csoport tagjai pedig: a mingrél, szván és a georgiai vagy grúz. A kaukázusi nyelvcsaládban csak az utolsóinak említett grúzoknak vannak régi emlékei és magasabb igényű irodalmi fejlettsége.

A tibeto-kínai nyelvcsalád.

A tibeto-kínai vagy ahogy igen gyakran, de helytelenül nevezik: az indo-kínai nyelvcsalád a Tibetben, Kínában és Hátsó-India nagy részén beszélt rokonnyelveket foglalja magába. A rendkívül gazdag tagoltságú nyelvcsalád legismertebb ágai: a tibeti, az asszam-csoport, a birmai nyelvek, azután a tai-nyelvek — köztük

a sziámi — (talán az annam-mong nyelvek) és a kb. 400 millió ember ajkán élő s ezért érthetően számtalan nyelvjárásra szakadt kínai. — Az óriási családnak egy megtévesztő nevű parányi töredéke, a jéniszeji-osztják (kb. 1100-an beszélők) messze északon, a Jéniszej alsó folyása mellett vívja élethalál-harcát.

A dravida nyelvcsalád.

A név az Elő-India déli részén és a Ceylon-sziget északi szegélyén élő 75 milliónyi őslakosság nyelvét jelöli. Külön említést érdemel a tamil, malajalam, telugu, kanára és a Kelet-Baludzsisztán hegyei közé zárt brahui.

Az ausztro-ázsiai nyelvcsaládba

a tibeto-kínai nyelvterülettől délre és a dravida nyelvcsalád földjétől keletre beszélt, egymástól messzire elszakadozott nyelvek, ú. m. a Gangestől délre élő munda, a Nikobar-szigetekbeli nikobar, a hátsóindiai monkmer és a különféle proto-malakka nyelvek stb. tartoznak. Újabban eredményekkel kecsegtető próbálkozásokat folytatnak a japáni nyelv idetartozásának bebizonyítására is.

*

A kevésbé ismert vagy bennünket ezúttal alig érdeklő nyelvesoportok közül megemlíthetjük még az ausztronéziai (a Csendes-óceán szigetein), a busmann-hottentotta (Közép-Afrikában), a bantu (Dél-Afrikában), az irokéz, a dakota és az uto-aztek (Amerikában) nyelvcsaládot, valamint az ú. n. palaeoázsiai vagy hyperboreus nyelvesoportot, amelybe a nyilván nem közös eredetű északkeletázsiai nyelveket, t. i. a jukagirit, a csukcsot, az ainut és a giljákat szokás összefoglalni.

Vannak nyelvek — kihaltak és élők egyaránt —, amelyek rokonsági hovatartozását máiglan sem sikerült megállapítani. Ilyen a rómaiak előtt Itáliában élt nagyműveltségű etruszkok rejtélyes nyelve, amelyből csak kisebb szövegtöredékek és nagyszámú, de igen szűkszavú föliratok (a legrégebbek a Kr. e. VII—VI. századból) maradtak fenn. A számtalan meddő kísérlet után még mindig Herodotosnak az a megjegyzése látszik leginkább elfogadhatónak, hogy az etruszkok Kis-Ázsiából költöztek Etruriába. Az újabb kutatások (SAUSSURE, HERBIG stb.) is a kisázsiai eredet valószínűségét vitatják.

Ugyancsak többirányú kísérletek történtek a híres mezopotámiai sumér nyelv hovatartozásának tisztázására is. Próbálták a sémi-hámi, a kaukázusi, az indogermán, az altaji és a finnugor nyelvekkel is összekapcsolni, de meggyőző eredmény nélkül.

Nem csekély gondot okozott aztán a spanyol-francia határon található

kis b a s z k nyelvsziget kérdése is. Újabban a hámi és a kaukázusi nyelvcsoporthal való összekapcsolásnak vannak tekintélyesebb szószólói.

*

A világ legfontosabb, leginkább ismert nyelveinek fönti hosszadalmas felsorolásában nem szerepelt a magyar. Nem ismerjük tán rokonságát? Egyedül, társtalanul ácsorog vajjon, kirekesztve minden rokoni közösségből, a nyelvek atyafiságos törzsrendszereinek egyikébe vagy másikába való tartozás reménye nélkül? Korántsem! A magyar nyelvnek is vannak rokonai, egyazon alapnyelvből fejlődött testvérei, s ezek a finnugor nyelvek. Az összehasonlító nyelvészet már régesrég észrevette, módszeresen bebizonyította ezt a rokoni viszonyt, s csak bizonyos félreértéseken, jogosulatlan föltevéseken, vak-süket rigolyákon múlt, hogy a tudomány biztos eredményei máig sem tudtak közönségünkben mélyebb gyökeret verni. Nem tagadjuk, alkalmilag szívesen hivatkozunk azért nyelvünk finnugor voltára, de mohón kapunk minden olyan állításon is, amely más rokoni kötelékek fölfedezésével kecsegtet bennünket. Egyidőben a héberhez, azután a perzsához, a törökhöz, a sumérhoz, majd az etruszkhoz, a hethitához, a göröghöz, a japánihoz kötöttük szekerünket, újabban pedig a dravidával és India legkülönbébb nyelveivel próbálunk szerencsét. Maholnap alig lesz nyelv, melyre nyugtalan keresgélésünk közben ideig-óráig szemet ne vetettünk volna.

Az összehasonlító nyelvtudománynak megvan a maga jól kidolgozott, biztos módszere, amelynek ismerete és szigorú alkalmazása nélkül lehetetlen megnyugtató eredményt elérni. Aki a nyelvrokonsítás munkájára vállalkozik, annak ismernie, alaposan ismernie kell a rokonság gyanújába vett nyelveket, ismernie kell a nyelv általános életét, a nyelvrokonság mibenlétét, valamint bizonyítékait is. Ezek nélkül az alapföltételek nélkül délibábot kergetünk vagy a legeslegjobb esetben is csak véletlenül hibázhatunk rá az igazságra. Ismerkedjünk meg tehát a nyelvhasznítás módszertanának elemeivel és azután fogjuk vallatóra a magyar nyelvet.

IRODALOM.

Az egyes nyelvekkel, nyelvcsaládokkal kimerítően foglalkozó részletmunkákat, valamint a nyelvekről csak vázlatos áttekintést nyújtó kézikönyveket helykímélésből mellőzve, a következő újabb és e mellett teljességre törekvő összefoglalásokat jelölhetjük meg:

- FRANZ MISTELI, Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues (Neubearbeitung des Werkes von Prof. H. Steinthal 1861). Berlin, 1893.
- F. N. FINCK, Die Sprachstämme des Erdkreises (Az Aus Natur und Geisteswelt c. sorozat 267. sz.). Leipzig, 1909.
- F. N. FINCK, Die Haupttypen des Sprachbaus (U. o. 268. sz.). Leipzig, 1910.
- A. MEILLET et MARCEL COHEN, Les Langues du Monde, par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet et M. Cohen. Paris, 1924.
- W. SCHMIDT, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde (mit einem Atlas von 14 Karten in Lithographie). Heidelberg, 1926.
- E. KIECKERS, Die Sprachstämme der Erde (mit einer Anzahl grammatischer Skizzen). Heidelberg, 1931.

I. RÉSZ:

A MAGYAR NYELV HOVATARTOZÁSA.

Elvi tudnivalók.

1. A nyelv élete.

Amikor a nyelv életéről, életjelenségeiről beszélünk, az élet szót átvitt értelemben, képletesen használjuk. Vigyáznunk kell tehát, hogy ez a képes beszéd tévedésbe ne ejtsen bennünket. A nyelv nem önmagában élő természeti adottság, nem a saját erejéből továbbfejlődő szervezet, amint egykor helytelenül hitték, hanem az emberi szellem alkotása, az emberi művelődés terméke, a beszélő embertől elválaszthatatlan lelki-fizikai tevékenység. Amint külső körülményeiben és belső alkatában szüntelen változik a beszélő egyén és a beszélő közösség, e változások következtében változhatnak, változik a beszédje is, szakadatlan átalakuláson megy keresztül, él a nyelve is.

A nyelvi változások rendesen olyan lassú folyamatok, hogy nem szoktuk észrevenni, nyilvántartani őket. Ha azonban a mozgást nem is vesszük észre, világosan látjuk a mozgás eredményét, mihelyt két távoli keresztmetszetet hasonlítunk össze. Állítsuk csak egymás mellé a Halotti Beszéd, Pázmány Péter, Arany és Kosztolányi nyelvét, s a hanganyag, szókészlet, jelentés, képzés, ragozás és szófűzés fokozatos átalakulásának megkapó képe pereg le előttünk. A tihanyi apátság 1055-ből való alapítólevelében *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* olvasható, amit ma így mondunk: „a Fehérvárra menő had-útra”; az 1200 körüli időből fennmaradt Halotti Beszéd szerint: *Ej zoboducha wt urdung ildetuitl. ef pucul kinzotviatvl. vezeffe wt paradisu(m) nugulmabeli. ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef mend iorben rezet. Ef keajfatic uromchuz charmul. Kirl.* — A magyar nyelvtörténeti kérdésekben avatatlán a legjobb esetben félig-meddig ha megérti e mondatokat, még akkor is, ha készen kapja ezt az egykori valószínű olvasatot: „És szoboduccha üvt ürdüng ildetvitül és pukul kinzotviatül és vezesse üvt párádicsum nyugulmábeli és oggyun neki münyi uruszágbele utot és mënd jovben rézet. És kéácsátuk

Uromkhuz chármul: Kyrie eleison''. — A kb. 100 évvel később íródott Ó-magyar Mária-siralom sem könnyű olvasmány, sőt egyes részleteiben még ma is megfjejtetlen, hiába van segítségünkre a magyar vers latin eredetije:

*Keguggethuk fyomnok
ne leg, kegulm mogomnok
owog halal kynaal,
anyath ezes fyaal
egembelu ullyetuk.*

Nato, queso, parcite,
Matrem crucifigite,
Aut in crucis stipite
Me simul affligite,
Male solus moritur.

Fölösleges volna bizonyítgatnunk, hogy a mult századai során nemcsak a magyar nyelv módosult ily tetemesen, hanem — bátran mondhatjuk — kisebb-nagyobb mértékben minden élő nyelv megváltozott. Ismeretes, hogy a mai angol éppúgy nem érti az ó-angol korból való Beowulf c. epikus költeményt, mint a német sem érti pogány ősei híres Hildebrand-dalát, a francia sem a maga Roland-énekét, s a perzsa sem Darcios király föliratait.

Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a nyelvi változások, bár nagyon távol esnek a vakon működő természeti törvények egyetemes érvényességétől, nem rendszertelenül, hanem határozott egyformasággal, bizonyos szabályossággal folynak le a tér és az időbeliség korlátai közt. A tihanyi alapítólevélből fönnebb idézett *uaru*, *hodu*, *utu* szavakból *vár*, *had*, *út* lett, tehát a tövégek rövid magánhangzója eltűnt. De nemcsak ez a három szó rövidült így meg, hanem pl. *almu* > *álom*, *fyzu* > *fűz*, *forku* > *fark*, *harmu* > *három*, *hetu* > *hét*, *holmu* > *halom*, *kereku* > *kerek*, *licu* > *lik* (*lyuk*), *nogu* > *nagy*, *zadu* > *szád*, *zegu* > *szeg*, *scequ* > *szék*, *zereltu* > *szerelem*, *zilu* > *szil*, *uru* > *úr* stb., stb. lett, vagyis az ó-magyar szóvégi magas nyelvállású rövid magánhangzók (*i*, *u*, *ü*) lekoptak. Hogyan értelmezhetjük ezek után a magyarban a *daru*, *falu*, *gyalu*, *hamu*, *kapu*, *odu*, *saru*, valamint az *adu*, *zsalu*, *Pityu* stb. szavak végén található rövid *u*-t? Miért nem koptak le ezek is, miért nem hangzanak az illető szók ma ilyenformán: *dar* vagy *dár*, *fal* vagy *fál* stb.? Az a föltevés látszanék legkényelmesebbnek, hogy ezek a szavak kikerülték a tövégek megrovidülését, tehát a nyelvi változások csakugyan nem olyan következetesek, mint pl. a fizika vagy a vegytan törvényei. Ha azonban alaposabban körül-nézünk, más magyarázatot találunk. A nyelvtörténeti adatokból kiderül, hogy a lekopás a XIII. század elején bevégződött, a folyamat válogatás nélkül kiterjedt a magyar nyelvben akkor megvolt minden szóvégi magas nyelvállású rövid magánhangzóra, s a kivételnek látszó példák egy része később került a magyarba, másik részében pedig a változás idején nem rövid, hanem hosszú magánhangzó, esetleg kettőshangzó volt. Tanulságul megjegyezhetjük tehát az a tapasztalati tényt, hogy a nyelvi változások nem örökérvényűek, hanem egyéb föltételek főnnállta esetén is csak bizonyos időbeli határokon belül következnek be.

Sőt tovább menve azt is könnyű megállapítanunk, hogy a nyelvi válto-

zások nemcsak az időbeliség függvényei, hanem térbeli, földrajzi föltételektől is függenek: ami egy bizonyos területen *á*-vá változik, a másik területen *b*-vé, vagy *c*-vé változhatik vagy akár változatlan maradhat. Az ó-magyarban éppúgy volt ajakműködés nélkül képzett rövid *a* hang, mint az akkori indogermán nyelvekben, s íme az indogermán nyelvekben változatlanul él ma is, a magyarban pedig — ha az itt-ott hallható *kábáré*, *kászínó*, *Ákadémia* kiejtés egyéni különlegességét figyelmen kívül hagyjuk — részben megnyúlt (*rak* > *rák*, *mak* > *mák*), részben *o* hangon keresztül ajakhanggá vált (*ázsín* > *oszszún* > *asszony*, *Bálátin* > *Bolotun* > *Balaton* stb.). Az eredeti magyar zárt *ē* a nyelvterület egyik részén (*ēző* nyelvjárások: a Dunántúl nagy része, a palócság, a Duna-Tisza-Körös vidéke és a keleti székelység) változatlanul megmaradt: *szēm*, *embēr*, *ētem*, *vēsžék*, más helyütt (az ú. n. *őző* nyelvjárásokban: az Alföld közepe, a Dráva melléke, Udvarhely megye délnyugati fele) *ō*-vé vált: *szōm*, *embōr*, *ōtem*, *vōžők*), helyenként pedig (*ező* nyelvjárások: a Felső-Tisza vidéke, Erdély nyugati része) nyiltabbá vált: *szem*, *ember*, *ettem*, *veszek*.

A nyelvi változások sajátzerű természetét, jellegzetességeit ismerve röviden arra a kérdésre is válaszolnunk kell, hogy a nyelvnek milyen elemei szoktak változni. Az imént bemutatott példák tanúsága szerint a történet folyamán megváltozik a nyelv hangállománya s ezzel a szó hangteste is. Megváltozhatik azonban a szó jelentése is. A *hírhedt* melléknévi igenév a régiségben 'nagyhírűvé, híressé vált, híres' jelentésében járta, s még Vörösmarty is ezzel a szóval fordult Liszt Ferenchez: «Hirhedett zenésze a világnak». Ma már senki sem érezné ünnepélyes megtisztelésnek az ilyen megszólítást, mert a *hírhedt* semlegesből rosszértelművé vált, azaz a német 'berüchtigt, verrufen' szavak egyértékesévé lett. — A *tapasztal* igét a mai nyelvhasználat az 'erfahren, erleben, gewahr werden' jelentésben forgatja, míg nyelvemlékeinkben, sőt megőrzött régiségként helyvel-közzel (Hont m., Mátészalka, Tokaj, Kolozsvár) a népnyelvben ma is 'berühren, betasten' értelemben találjuk. Nem is csodálkozhatunk ezen, mert hisz a *tapasztal* nyilvánvalóan a *tapint*, *tapogat*, *tapaszt* szóbokorba tartozik. — A szó jelentése néha oly messzire elvetődik, hogy csodálkozva követjük zeszélyes útját. Pl. az *állat* szó az *áll* ige származéka lévén (-at képzővel, mint: *akarat*, *bocsánat*, *élet*, *köszönet* stb.), eredetileg csak azt jelenti: 'Stellung, Lage, Zustand; Gestalt, Wesen'. Íme néhány megvilágító példa a régiségből: „Én áll a t o m a t avagy mivoltomat megmondom”, „az Úr Isten személyben három, áll a t b a n egy”, „Isten nagy, tiszta áll a t”; a székelységben 'állás, testalkat, termet' jelentésben ma is használatos ilyenforma kifejezésekben: „jó állatú legény”, „nagy állat egy ember”. A mai köznyelv nem tud természetesen erről már semmit, s az *állat* szót csak 'Tier' értelemben használja. — Ha valaki a régi szakácskönyveket veszi kézbe, ugyancsak megütközik az efféle utasítások láttára: „Mikor az húst fel akarod adni, gyömbér és nádméből t r á g y á t csináltass, az t r á g y á v a l meghintsed”,

avagy: „A malasás (= mazsolás) t r á g y á t így csináljad”. Pedig a *trágya* szónak az itt talált 'Nachtisch, Konfekt, Gewürz' volt az eredeti jelentése, s ezt kétségtelenné teszi, hogy szavunk forrása, a latin *tragea* is 'édességet, cukorkát, csemegét' jelentett, sőt francia folytatója, a nálunk is jól ismert *dragée* ma is effélét jelent.

A nyelv hangállományában bekövetkezett változások nem szorítkoznak persze a szótövekre és az alapszavakra, hanem kiterjeszkednek az alaktani elemekre: a ragokra, jelekre, képzőkre is. A régi *idnap*, *mogyër*, a szlávból átvett *ángyel*, *meggyá*, *obed* stb. hangrendi illeszkedés útján *ünnepe*, *magyar* ~ *Megyer*, *angyal*, *megye*, *ebéd* alakot nyert. Hasonló változás érte pl. a *-nek* ragot is. A Halotti Beszéd korában még magashangú, mélyhangú szóhoz egyformán *-nek* alakban járult: *halalnec*, *muganec*, *foianec*, *puculnec* (olv. *hálálnék*, *mugánék*, *fojánék*, *pukulnék*), a kb. 100 évvel későbbi Ó-magyar Mária-síralomban és a Gyulafehérvári Sorokban azonban már illeszkedik: *eleeknek*, *nepnech* stb., ellenben *viragnac*, *fyomnok*, *mogomnok*, *walacnok*, *tonohtuananac*, *uarařanac*, *fianach*, *halalanoeh*, *ařcunnac*.

Az alaktani elemek az ilyes egyszerű hangmódosulásoknál jelentékenyebb és bonyolultabb változásoknak is ki vannak téve: néha egyik vagy másik kikopik a használatból vagy más szerepkört kap, gyakran meg különféle új elemekkel szövetkezve végzi a reája váró többrendbeli föladatokat. — A magyar helységnevek h o l? kérdésre ma általában *-on*, *-en*, *-ön* vagy *-ban*, *-ben* ragosak, és csak néhány név használatos *-t*, *-tt* raggal (*Győrött*, *Pécsett*, *Kolozsvárt*). 2—300 éves kalendáriumaink mutatják, hogy a manapság csak szórványosan tengődő *-t*, *-tt* helyhatározó rag hajdan egészen közönséges volt. A maitól eltérően azt mondták pl.: *Beregszászt*, *Eperjest*, *Fogarast*, *Körmepétert*, *Leleszt*, *Locsmánt*, *Pereszlényt*, *Sároست*, *Szászsebest*, *Szászvároست*, *Szatmárt*, *Szécsént*, *Szentmártont*, *Szentmiklóست*, *Tapolcsánt*, *Tarcalت*, *Varsánt*, *Zilaht* stb. van vásár. — Ma h o v a? kérdésre rendszeren *-ba*, *-be*, *-ra*, *-re* ragos határozóval felelünk: *országba*, *világba*, *útra* stb. Ezek a ragok azonban szinte szemünk láttára fejlődtek ki a magyar nyelv emlékes korszakában, mégpedig a *-ba*, *-be* a *bél* szó é- ragos alakjából (v. ö. még a Halotti Beszédben: *vilagbele* = világba, *munhi uruzagbele* = mennyei országba), a *-ra*, *-re* pedig a 'közeli' jelentésű **raj* tőszónak *-á* ragos alakjából (vö. a tihanyi apátság alapítólevelében még *feheruuarurea* = Fehérvárra, *utu rea* = útra). — A sorszámnévnek eredetileg *-d* volt a magyar képzője. Ilyen rövid alakban ma már csak egyes állandó kapcsolatokban, szólásokban fordul elő (pl. *másodmagammal*, *harmadfél*, *negyed napra*, *ötöd íziglen*), míg egybeült teljesen általánossá vált az *-ik*-kel megtoldott *-dik* (*harmadik*, *negyedik* stb.), amelyben az *-ik* voltaképpen az *-uk*, *-ük* birtokos személyrag változata, éppúgy mint az *egyik*, *másik*, *melyik* névmásokban, vagyis a *második* eredetibb jelentése: *másod-uk*, *másodjuk*, *másodikuk*, 'secundus eorum'.

Legmeggyőzőbb közvetlenséggel tán a szókészlet örökös változása szem-

lélteti a nyelv változékonyságát. Valamennyien ismerünk több olyan szót, amely nemrég, gyermekkorunkban még közkeletű volt, s ma már ritkaságszámba megy, viszont lépten-nyomon találunk olyan szót, amely szinte szemünk láttára bukkant fel, szerzett polgárjogot és vált beszédünk nélkülözhetetlen elemévé. Szavak hálnak, szavak születnek — lélektani okokból vagy a nyelvközösség művelődési, gazdasági, társadalmi és politikai életének szüntelen hullámverésében. Némelyik ősi szó csupán egy-egy szólásba, összetételbe kövülten maradt fenn, némelyik itt-ott a népnyelvben húzta meg magát, nagyon soknak azonban csak a régiség őrizte meg emlékét. Egykori *batka* szavunk, amelynek 'obulus, Pfennig, Heller' volt a jelentése, csak a „nem ér egy fabatkát sem” szólásban lappang; a 'szent' jelentésű régi *egy, így, id* szavunkat csak az *egyház* (= szent ház) és az *ünnep* (< *id-nap* = szent nap), összetétel őrizte meg, a 'regg' jelentésű ősi *hol* pedig az emlékeinkben olvasható *holval, hollal* 'reggel' önállósult határozóban és a ma is közönséges *holnap* elhomályosult összetételben maradt fenn. — A *sógor* német jövevény a magyarban. Rokonsági neveink gazdagságát ismerve eleve valószínűnek tarthatjuk, hogy ezt a rokoni fokozatot a német hatás előtt is megkülönböztettük, megjelöltük, az ősi elnevezés azonban nyilván alulmaradt a német szóval vívott küzdelemben. A nyelvtörténet igazolja ezt a föltevést: régen két szavunk is volt a *sógor* szerepében: *süv* 'a férj fitestvére' és *rér* 'a nőtestvér férje'. A köznyelvből mindkettő kiveszett, de a Magyar Tájszótár szerint a *süv* Kalocsán, a *rér, rérike* pedig a szlavóniai magyarság nyelvjárásában él még ma is 'sógor' jelentésben. Egész gyűjteményt lehetne aztán összeállítani azokból az elavult szavainkból, amelyekről csak nyelvemlékeink tudnak. Egyetlen emlékből, a rövidke Jókai-kódexből idézhetjük a következőket: *apol* 'küssen', *hagyap* 'spucken', *húgy* 'Stern', *jonk* 'das Innere, Bauch, Magen', *kidesség* 'curiositas', *kisál* 'streiten, kämpfen', *kisálás* 'Kampf', *leuzat* 'scandalum', *monnó* 'beide', *néki* 'einige, etliche', *rivöl* 'in Entzückung geraten', *szerkszik* 'sich zugesellen', *törlejt* 'schaffen, verfassen', *venerék* 'Getränk' stb. Könnyű azt is elképzelnünk, hogy ősi szókincsünknek mekkora hányada mehetett így veszendőbe, a nélkül, hogy csak egyszer is papírra került volna s maga után ezáltal emléket hagyott volna hátra.

A veszteség-oldallal szembeállíthatjuk a szaporulatot. Gondoljunk csak a szóalkotás különféle módjaival alkotott szavak tömegére: az összetételekre, az elvonás, a rövidítés, az ikerítés, a szövegyítés útján keletkezett, valamint a régi meg új képzőkkel alkotott származékok népes csoportjaira, a nyelvújítás bőséges termelésére, másfelől a külső forrásokból, az érintkező idegen nyelvekből folyvást beszivárgó jövevények végeláthatatlan sorára!

A nyelvnek emlékes korszakában, szorosabb értelemben vett történeti korszakában lezajlott változásokat látva magától értetődőnek kell tartanunk, hogy hasonló életfolyást, hasonló változásokat kell föltennünk az írott nyelvemlékek előtti korszakokra is. Ez a tapasztalat és tanulság pedig előre figyel-

meztet bennünket arra, hogy hangállomány, szókincs, alakrendszer és mondat-szerkezet tekintetében minden nyelv óriásit változhatott ahhoz az állapotához képest, amellyel évszázadokkal, évezredekkel ezelőtt útjára indult. Minél szerényebb volt a magával vitt poggyász, és minél nagyobb utat kellett megtennie, annál szembeszökőbb módosulásokon kellett átmennie.

2. A nyelvrokonság mibenléte, fokozatai és bizonyítékai.

A nyelvrokonság kifejezést többféle értelemben szokták használni: beszélnek szókészleti, fonétikai, alaktani, mondattani, típusbeli, elemi, pidgin- stb. rokonságról,¹ ahogy bizonyos hasonlóságok, egyezések alapján rokon fölfogású, rokon egyéniségű, rokon gondolkodású emberekről, rokonszenvről, sorsrokonságról is szólunk. Mi ebben a könyvben a nyelvrokonság szót következetesen és kizárólag csak a közös származású, az egy eredetű nyelvek egymáshoz való viszonyának jelölésére korlátozzuk, rokonoknak tehát egyedül azokat a nyelveket tekintjük, amelyek egy közös alapnyelv leszármazói, egymástól elkülönült folytatói.

A nyelvrokonság mibenlétét és a rokonnyelvek egymáshoz való viszonyát legkényelmesebben a következő vázlatrajzzal szemléltethetjük. — Él valahol egy egységes nyelvű nép. Miért, miértse, idők folyamán kisebb-nagyobb csoportokba kezd bomladozni vagy tömörülni, s ezzel együttjár a korábban egységes nyelvnek nyelvjárási tagozódása is. Akár belső okokból, akár külső hatásra, megtörténhetik később, hogy a csoportok teljesen szétválnak, s ezzel egyidejűleg nyelvük is önállósul, megkezdzi a maga külön életét. — A rokonnyelvek kialakulásának egy másik formáját is könnyű fölelevenítenünk. Az egységes nyelvű népközösség gazdasági, hatalmi vagy egyéb okokból szétrebben: egyik csoport itt, másik ott, harmadik amott telepszik meg, rárétegeződik valamilyen idegen nyelvű lakosságra, hatása, uralma alá gyűri, esetleg nyelvi-
leg is fölszívja azt. Az egyes hódító csoportok így is elszigetelődnek egymástól, külön-külön fejlődnek tovább, aminek fokról-fokra előrehaladó nyelvi el-
különülés a következménye.

A lehetőségek további vázolása nélkül is nyilvánvaló, hogy rokonnyelvek keletkezésének megindítójaul valamilyen nyelvi egység megszűnte szolgál. Elméletileg szinte közömbös, vajjon ez a szétválás fokozatos belső tagozódás betetőzője-e, vagy az egységesen beszélő közösség hirtelen történő szétszakadásának következménye-e. Az a fontos, hogy a közös mederből kiágazott rokonnyelvek külön utakon kezdenek járni, eltávolódnak egymástól és önmagukra szorítkozva függetlenül hajtják végre azokat a változásokat, amelyek minden nyelv életének elmaradhatatlan, állandó kísérői. Összekapcsolja őket a közös

¹ V. ö. D. J. WÖLFEL: Zur Terminologie sprachlicher Verwandtschaft (Festschrift P. W. Schmidt 165—172).

alapnyelvből magukkal vitt örökség, viszont szétválasztja őket az örökségnek más és más, egyéni módon való kezelése, úgyszintén a mindegyiket befolyásoló idegen hatások különböző volta és foka. Hogy az előző fejezetben bemutatott példák keretei közt maradjunk, az egyik származéknyelvben lekopnak a szóvégi rövid magánhangzók, a másokban változatlanul megmaradnak; az egyikben tovább él az ősi ajakműködés nélkül képzett *a* hang, a másokban minőségileg nem változik, de megnyúlik, a harmadikban *o*-vá, majd *a*-vá, a negyedikben pedig *u*-vá válik; ugyanaz a rag, jel, képző egyikben változatlanul megőrzi eredeti formáját, szerepét és kelendőségét, a másokban módosul az alakja vagy a jelentése, vagy alakja is, jelentése is, a harmadikban meg elavul; az egyik rokonnyelvet beszélő nép megmarad a régi környezetben, az ősi életmód kezdetleges formái között, mélyre nyúló idegen hatások nélkül, s ezért szókészlete is kevésbé változik, a másik rokonnyelvet beszélő nép pedig igen egészen elütő természeti viszonyok közé kerül, új, magasabbrendű életre tér át, idegen hatások keresztútjába kerül, s ezért tömegesen pusztul ősi szóanyaga is. — Ezeket a lehetőségeket végiggondolva eleve számítanunk kell tehát arra, hogy a közös eredetű nyelvekben nemcsak egyezéseket, hanem eltéréseket is találunk, sőt azt is magától értetődőnek kell tartanunk, hogy gyakran az ú. n. egyezéseket is csak nehéz módszeres vizsgálattal tudjuk földeríteni.

A nyelvek rokonsági fokozata rendkívül különböző. Ismeretes pl., hogy a különféle szláv nyelven beszélők imígy-amígy megértik egymást. Ezt a nagy hasonlóságot, ezt a szembetűnően közeli rokonságot azzal magyarázhatjuk meg, hogy a szláv alapnyelv megszűnése, az egyes szláv nyelvek szétválása nagyon későn, kb. a Kr. u. VI—VII. században, valószínűleg az avarok előretörésekor következett be, a szláv nyelvek tehát aránylag rövid eddigi különéletük alatt máiglan fenntarthatták az alapnyelvből kapott örökség jelentékeny részét. — Ugyanilyen könnyen fölismerhető rokonsági viszonyt találunk a román vagy új-latin nyelvek között is, amelyek a hatalmas római birodalom egyes tartományaiban beszélt népi latin helyi fejleményei. Ha arra gondolunk, milyen fejlett volt ez a latin alapnyelv, és milyen későn sarjadtak ki belőle az új-latin hajtások, nem csodálkozhatunk az olaszt, a franciát, a spanyolt, a portugált stb. összefűző sok-sok közösség láttára.

A nyelvrokonság azonban többnyire nem ilyen nyilvánvaló. A szétválás gyakran az elérhetetlenül messzi multban történt meg, s ennek az lett a természetes következménye, hogy az ősi örökség a származéknyelvek hosszú különéletében tetemesen meg is fogyatkozott, fokozottabb módosulásokat is szenvedett. Hogy az imént említett nyelvek körében maradjunk, az olasz nemcsak a franciával, spanyollal és a többi új-latin nyelvvel, az orosz nemcsak a lengyel, bolgárral és a többi szláv nyelvvel rokon, hanem távolabbi, elmosódottabb rokonságra utaló egyezéseket árul el a germán, a görög, a kelta, az árja, az örmény, az albán és a tokhár nyelvekkel is. Ez az ú. n. indogermán nyelvrokonság is vitathatatlan, bár a közös eredetet bizonyító egyezések

sokkal kisebb számúak, sokkal halványabbak, semhogy az avatatlannak is szemet szúrnanak. Azt mondhatjuk: az olasz és a francia egészen közeli, elsőfokú, ellenben az olasz és pl. a svéd távoli rokonságban van egymással.

Csak kivételes esetekben vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy két vagy több nyelv közös alaptól történt kifejlését nyomon kísérhessük s így rokon voltukat történeti bizonyítékokkal kétségtelenné tehessük. A nyelvek genealógusa legtöbbször abba a régi korba kénytelen visszanyúlni, amelybe már nem világít be a történet fáklyája. A kutatónak itt nincs semmi külső segítsége, csak maga a nyelv, messziről hozott, mélyen beágyazott emlékeivel. Ezeket kell szakértelemmel föltárni és egymással összevetnie. A módszeres összehasonlításból derül aztán ki, mely nyelvek közös eredetűek, rokonok és melyek nem azok.

A nyelvek rokonságát a bennük található egyezések alapján lehet megállapítani. Résen kell azonban lennünk, hogy az egyezések kritikátlan értelmezése végzetes tévedésbe ne sodorjon bennünket, mert vannak egyezések — anyagiak és szerkezetiek egyaránt, — amelyek nem a közös alapnyelvből való párhuzamos öröklés eredményei.

Ilyen semmitmondó egyezések mindenekelőtt a véletlen egyezések. Találomra idézhetjük a következőket:

- magyar *fiú* : oláh *fîu* 'Knabe';
 « *év* : « *ev* 'Zeitalter';
 « *ház* : német *Haus* : toscanai olasz *hasa* (< lat. *casa*);
 « *caracskos* (béka) : mordvin *catrakš* 'Frosch, Kröte' : görög *βάτραχος* 'Frosch';
 « *szeg-ni* : latin *secare* 'schneiden' : arab *sakk-*, *šaqq-* ua.;
 « *ki* : francia *qui*;
 « *név* : jukagiri *niv*, *neve* ua.;
 « *én* : mande-néger *en* u. a.;
 « *mi* : « « *mu* ua.;
 zürjén *bur* 'jó' : isztriai-román *bur* (< *bun* < lat. *bonus*);
 mordvin *mon* 'én', *ton* 'te', *son* 'ő' : francia *mon* 'enyém', *ton* 'tiéd', *son* 'övé';
 lapp *mo-kum* 'velem', *to-kum* 'veled', *so-kum* 'vele' : latin *me-cum* 'velem',
te-cum 'veled', *se-cum* 'magával'.

Fölösleges volna folytatni a példák felsorolását, hisz nyilvánvaló, hogy nincs a világon két olyan nyelv, amelyben egy kis keresgélés után ne mutathatnánk ki efféle egyezéseket. Bizonyítani legföljebb annyit bizonyítanak ezek, hogy idegen, egymással soha semmiféle kapcsolatban nem volt nyelvek is találkozhatnak egyben-másban a vak véletlen szeszélyéből. Többnyire azonnal lemondunk az ilyen egyezések értékesítéséről, mihelyt a ma egyforma alakok történeti előzményeit szembesítjük egymással. A magyar *fiú* szókezdő hangja *p*-ből fejlődött, a szóvégi *-ú -ó*-ból keletkezett kicsinyítő-képző (v. ö.

apó, ormó, fió-ka), míg az oláh *fiu* korábbi *filiu* (lat. *filius*) szabályos folytatója, vagyis a magyar *fiú*: oláh *fiu* egyezés hátterében korábban

magyar *pi*: oláh *filiu*

különbtség lappang. A magyar *év* szóval összeesengő oláh *ev* a modern oláh nyelvújítás alkotása a latin *aevum* szóból; a magyar *ház* és a német *Haus* is csak mostanában hasonlít egymáshoz: *ház* szavunk *h*-ja korábbi *k*-ból, *z*-je korábbi *t*-ből fejlődött, a mai német *Haus* pedig még az ó-felnémetben *hus* volt.

Vannak azután csalóka egyezések, amelyek nem a merő véletlen játékai ugyan, mégis teljesen hasznavehetetlenek, mert nem történeti kapcsolatok eredményei, hanem az ember szervezeti és lelki rokonságából folyó egyforma megnyilatkozások. Ebbe a csoportba az *e l e m i*, vagy tán szabatosabb elnevezés szerint a *t e r m é s z e t e s r o k o n s á g* szülötteit, ú. m. a. dajka-nyelvi szavakat, a hivatató szókból lett állatneveket, valamint a hangutánzó és hanggal festő szavakat sorolhatjuk. Aligha jut valamelyest is iskolázott nyelvhasznlónak eszébe, hogy közös eredetet tegyen fel mindazon nyelvek között, amelyek az apát *papa*, az anyát *mama*, a csecsemőt *baba*, a lovat *paci*, a libát *buri*, a disznót *coca*, a macskát *cica* szóval nevezik meg, vagy amelyekben bizonyos hangok keletkezését egyformán *durran*, *morog*, *csiripel*, *csacsog*, *sziszeg*, *károg*, *gágog*, *brekeg* stb. igével jelölik, vagy amelyekben bizonyos külső vagy belső tulajdonság festésére az *incipinci*, *csiribiri*, *csiricsaré*, *fityfiritty*, *totyakos*, *kelekóla* stb. szó szolgál. Aki nem vigyáz az effélékre, nagyon könnyen lépre megy! A magyar *csibe* szót régebben a csuvas *тшэбэ* 'Küchlein' szóval szokták összevetni, úgy értelmezve az egyezést, hogy a magyar a csuvasból vette át a szót. E magyarázat ellen hangtani bökkenőre is rá lehetne mutatni, a magyar szó nagyon késői előfordulása (1779) is gyanút kelthet, de végleg megdönti az az észrevétel, hogy a magyar nyelvterületen közönséges a csirkének a következő hangfestő szócskákval való hivatása: *csibe csibe!*, *cibe cibe!*, *cib cib!*, *csibe csib csib!*, *cibuskám*, *cibikém*, *cibe cib cib!* stb. Aligha szorul bizonyításra, hogy az efféle állathivogatókból lett a *csibe* szó. Ugyancsak ilyen hivatatószóból lett a csibe másik neve, a *csirke* is: *cire cir*, *cir!*, *csire*, *csire!*, *csirike!* stb. Semmi okunk sincs tehát arra, hogy a *csirke* szó forrását a magyarokon kívül vagy éppenséggel a 'Huhn' jelentésű afgán *čirk* szóban keressük, amint keresték egyesek.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak a szókészletben, hanem az alakban, a szerkezet körében is gyakran akadnak véletlen találkozások vagy egymástól független fejlődések eredményeként keletkező szórványos egyezések:

A magyarban *k* a többesszám jele, s ugyanezt megtaláljuk a baszkban meg az örményben is; a magyarban a viszonyzókat birtokos személyranggal láthatjuk el, de megteszi ezt pl. a kelta gael is: magy. *alatt*: *alattam*, *alattad*, *alatta* — gael *fo(dh)*: *fodham*, *fodhad*, *fodha*; a magyarban a birtokviszonyt a névmásból lett s a birtokszóhoz tapadt személyranggal jelöljük, s megtaláljuk

ezt a perzsában is: *pidaram*, *pidarat*, *pidaras* 'atyám, atyád, atyja', a nápolyi olasz nyelvjárásban is: *patremo* (irodalmi olasz *padre mio*) 'atyám', *frateto* (ír. olasz *fratello tuo*) 'bátyád'; a magyarban használunk bizonyos igealakokat, amelyek az alanyon kívül a tárgyat is jelölik, s ugyanilyen tárgyas igeragozás látható pl. a portugálban is: *damo-lo* 'adjuk' (*damos* 'adunk'), *di-lo* 'mondod' (*diz* 'mondasz'); a mordvinban és a zürjénben a szót határozott értelművé teszi az ú. n. végarticulus, s ennek a jelölésmódnak pontos mása ismeretes a Balkán több nyelvében is: mordvin *ava* 'asszony': *avas* 'a z asszony', *moda* 'föld': *modas* 'a föld'; zürjén *en* 'anya': *enīs* 'a z anya', *nju* 'leány': *nīīs* 'a leány', másfelől az albánban *gur* 'kő': *guri* 'a kő', *mik* 'barát': *miku* 'a barát'; oláh *munte* 'hegy': *muntele* 'a hegy', *fecior* 'fiú': *feciorul* 'a fiú'; bolgár *trup* 'test': *trupāt* 'a test', *voda* 'víz': *vodata* 'a víz' stb.

Nem számítanak rokonság bizonyítékainak azok az egyezések sem, amelyek k ö l c s ö n z é s e n, mégpedig akár közvetlen, akár egy közös forrásból való párhuzamos átvételen alapulnak. A magyar *bánya*: szláv *baŋa*, magy. *barát*: szláv *bratō*, magy. *barázda*: szláv *brazda*, magy. *beszéd*: szláv *besēda*, magy. *ebéd*: szláv *obēdz*, magy. *mostoha*: szláv *mašteha*, magy. *nyoszolya*: szláv *nosila*, magy. *unoka*: szláv *vnukz* stb. egyezések csak annyit árulnak el, hogy a szláv nyelvek hatással voltak a magyarra, a magyarság e szavakat a honfoglalás után vette át a szomszédságában élő szlávok nyelvéből. A magy. *árbo*c: latin *arbo*s, magyar *forma*: lat. *forma*, magy. *juss*: lat. *jus*, magy. *sors*: lat. *sors*, magy. *virtus*: lat. *virtus*; a magy. *polgár*: ném. *Bürger* (óbajor *pur-gari*), magy. *erkély*: ném. *Erker*, magy. *töröny*: ném. *Turm*, *Turn*, magy. *páncél*: ném. *Panzer*; a magy. *pálya*: olasz *palio*, magy. *paizs*: olasz *pavēse*, magy. *piac*: olasz *piazza* stb. sem azt jelenti, hogy ezek a szóegyezések egy elképzelhető magyar-latin, magyar-német, magyar-olasz alapnyelvből való örökségek, hogy tehát ezek bizonyító erejénél fogva a magyar nyelv rokona a latinnak, a németnek, az olasznak!

Figyelmen kívül kell hagynunk végül azokat az egyezéseket is, amelyek egy közös forrásból vagy közeli forrásokból való p á r h u z a m o s á t v é t e l e n alapulnak. A magy. *alma*: cseremisiz *olma*, magy. *borsó*: cseremisiz *purša*, magy. *eke*: cser. *aŋa*, *iker*: *ijər*, *kép*: *kap*, *teknő*: *täŋänä*, *tükör*: *təŋər* egyezések nem bizonyítékok e két nyelv rokon volta mellett, mert a magyar is, a cseremisiz is a csuvasból vette a fősorolt szavakat, mégpedig egymástól függetlenül: a magyar alkalmasint a Kaukázustól északra lévő területen az V—VII. század táján, a cseremisiz pedig a Volga környéke-vidékén, s mindenesetre a VII. század után. — A magyar *pap*: finn *pappi*, magy. *pogány*: finn *pakana*, magy. *koma*: finn *kuoma*, *bab*: *papu*, *akna*: *akkuna*, *szán*: *saani* egyezéseket sem szabad a magyar-finn rokonság érvei közé sorolnunk, mert a szófejtés kiderítette e szavak szláv eredetét: a magyar mostani lakóhelyén vette át őket a szomszédságban élő szlávoktól, a finnek pedig a Finn-öböl környékén tanulták őket az északi szlávoktól, az oroszok őseitől.

A nyelvrokonság szempontjából hasznavehetetlen egyezéstípusok bemutatása után rátérhetünk a nyelvrokonságot bizonyító egyezések tárgyalására. Nyelvrokonságot azok az egyezések bizonyítanak, amelyek a közös alapnyelvből való párhuzamos öröklésen alapulnak. Ezek az egyezések lehetnek anyagiak és szerkezetiek, s vághatnak a szókészlet, a hangtan, ragozás, szóalkotás és szófűzés körébe.

Könnyű belátnunk, hogy az anyagi (materiális) és a szerkezeti (strukturai) egyezések között nagy lényeg- és értékbeli különbség van. Abból a tényből, hogy két vagy több nyelv egyformán kedveli pl. a magánhangzóilleszkedést, egyformán használ igekötőt, egyformán névmási eredetű személyraggal jelöli a birtokviszonyt, egyformán szerkesztett igealakokkal fejezi ki a jövőidejűséget vagy egyformán ragozatlan hagyja a melléknévi jelzót, még korai volna rokonságukra, akárcsak történeti kapcsolataikra is következtetni. Az efféle szerkezeti hasonlóságok egymástól teljesen idegen nyelvekben is létrejöhetnek, akár véletlenségből, akár független fejlődés eredményeként, akár külső hatásra. A birtokos személyragozás közösségét pl. már csak azért sem vehetjük a magyar, a perzsa és az olasz rokonságának bizonyítékául, mert tudjuk, hogy a magyarban ősrégi jellegzetesség, a perzsában és a nápolyi olasz nyelvjárásban pedig egészen újkori képződmény; a magyar és a kaukázusi ud nyelv közös eredetét sem vitatja senki sem, pedig mindkettőben megvan a magánhangzóilleszkedés. Nem vitatja senki, kivált ha tudja, hogy az illeszkedés a magyarban jórészt fokozatos belső fejlemény, az udban pedig török hatás alatt keletkezett. A szerkezeti egyezések igen elmemozdítók, gyakran nagyon hasznos ujjmutatások, bizonyítékszámba azonban csak ott mennek, ahol anyagi egyezésekkel járnak karöltve.

A nyelvrokonság kérdésében teljes értékük, perdöntő súlyuk voltaképpen csak az anyagi egyezéseknek, a szókészleti s főleg az alaktani egyezéseknek van. Közülük első helyen a szókészleti egyezéseket említsük, már csak azért is, mert a nyelvhasználat kezdő korszakaiban és az avatatlanok szemében még manapság is ezek szerepelnek koronatanúként.

Ha meggondoljuk, hogy a származék-nyelvek nyilvánvalóan a közös alapnyelv szókincsével indultak önálló útjukra, joggal remélhetjük, hogy enemű örökségüket többé-kevésbbé máiglan megőrizték. Minden bizonnyal megváltozott az eredeti állomány — hangtestben, részben jelentésben is módosult, tetemesen meg is csappanhatott, — de minden bizonnyal maradt belőle annyi, amennyi a rokonság megállapításához elég biztos alapot nyújt. A felől sem lehetünk kétségben, hogy a rokonnyelvek szókészleti egyezései alkalmasint a kezdetleges emberi élet fogalomköreibe vágnak. Mindenesetre joggal számíthatunk a testrészek, a természeti tárgyak és jelenségek, bizonyos közönséges állatok és növények, számok és tulajdonságok, elemi cselekvések és állapotok elnevezéseinek, úgy szintén a rokonsági nevek és a névmások közösségére.

Ezt az elméleti úton nyert föltevést tapasztalati tényekkel erősíthetjük

meg: akármelyik nyelvesaládot vesszük, kisebb-nagyobb hézagokkal megtaláljuk tagjaiban a várt szóképzleti egyezéseket. Pl. a német szókincsnek a következő elemeiről derült ki az indogermán eredet:

Testrésznevek: *Haupt, Ohr, Nase, Lippe, Kinn, Kehle, Hals, Gaumen, Braue, Bart, Horn, Zahn; Herz, Ader, Galle, Nabel, Lende, Hüfte, Euter, Haut; Fuss, Knie, Ferse, Arm, Achsel, Faust.*

A természet világából: *Wasser, Licht, Dämmerung, Nacht, Sommer, Mond, Nebel, Wind, Donner, Blitz.*

Az állatvilágból: *Vieh, Kuh, Stier, Ochs, Sau, Schaf, Fohlen, Ross, Hund, Herde; Bär, Wolf, Biber, Hase, Maus, Otter, Igel; Aar, Kranich, Gans.*

A növényvilágból: *Buche, Birke.*

Számnevek: 1—10, 100 stb.

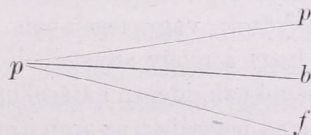
Tulajdonságnevek: *süss, hart, enge, dünn, nackt, voll, mitten, frei.*

Igék: *essen, atmen, husten, speien, schwitzen; stehen, sitzen, gehen, kommen, steigen, liegen, decken, lieben, lassen; fahren, fragen, singen, können; nähern, weben.*

Rokonsági nevek: *Vater, Mutter, Tochter, Bruder, Schwester* stb.

Magától értetődik, hogy a mai németben található indogermán eredetű szóképzlet nem azonos az ősi indogermán alapnyelv szóképzletével: a történeti változások során nagyon sok szó útszélre sodródott, elavult, kipusztult. Az indogermán nyelvesalád egy másik tagjában, mondjuk az örményben, részben más szavak estek áldozatul, a perzsában részben megint mások hulltak el, vagyis az alapnyelv szóállományát csak valamennyi származéknyelv figyelembevételével vagyunk képesek kisebb-nagyobb hézagokkal helyreállítani.

A nyelv életjelenségeire, a változások tapasztalati tényeire gondolva természetesnek tarthatjuk, hogy a rokonnyelvekben fennmaradt alapnyelvi szavak hangtest tekintetében nem lehetnek hajszálnyira azonosak: mindegyik nyelv a maga egyéni módja szerint változtatta meg őket. Mivel pedig a változások minden nyelvben bizonyos szabályossággal folytak le, a rokonnyelvek ősi szavainak eltéréseiben is határozott következetességet találunk. Bármilyen különösen hangzik tehát, a rokonnyelvek szóegyezéseinek nem a mindennapi értelemben vett hasonlóság, szaka ztott egyformaság, hanem a szabályos eltérés az ismertető jele. Ha tudom, hogy a *p* hang a nyelvesalád egyik tagjában *p* maradt, másik tagjában *b*-vé, harmadikban *f*-fé fejlődött, minden szóegyeztetésben ezt a szabályos

megfelelést kell várnom. — Íme egy-két példa.

A latin *ct* mássalhangzócsoporthoz az olaszban *tt*, a franciában *it*, a spanyolban *ch*, az oláhban *pt* fejlődött ilyen szavakban:

latin	olasz	francia	spanyol	oláh
<i>octo</i>	<i>otto</i>	<i>huit</i>	<i>ocho</i>	<i>opt</i>
<i>nocte-</i>	<i>notte</i>	<i>nuit</i>	<i>noche</i>	<i>noapte</i>
<i>lacte-</i>	<i>latte</i>	<i>lait</i>	<i>leche</i>	<i>lapte</i>
<i>factum</i>	<i>fatto</i>	<i>fait</i>	<i>hecho</i>	<i>fapt.</i>

Ezt a megfelelési szabályosságot ismerve a 'gyümölcs' jelentésű olasz *frutto*, oláh *frupt* láttára a franciában bizvást *fruit*, s e román nyelvekbeli alakok közös eredetijéről latin *fructus* alakot várhatunk. Föltevésünket igazolják is az adatok: a franciában csakugyan *fruit*, a latinban *fructus* a megfelelő szó.

A törökségből a következő példát idézhetjük. A köztörök nyelvek szóközépi és szóvégi *z*-jének a csuvasban és a mongolban *r* felel meg:

oszmán-török	kazáni tatár	csuvas	mongol
<i>buzayru</i> 'Kalb'	<i>bâzau</i>	<i>pârû</i>	<i>bîrû</i>
<i>ikiz</i> 'Zwillinge'	<i>igəz</i>	<i>jəcər</i>	<i>ikire</i>
<i>jaz</i> 'schreiben'	<i>jaz-</i>	<i>šir-</i>	<i>širu-</i>
<i>öküz</i> 'Ochs'	<i>ügəz</i>	<i>vəgār</i>	<i>ükür.</i>

Hogy a köztörök nyelvek *z*-je vagy a csuvas, ill. a mongol *r*-je őrizte-e meg az ősi állapotot, ezúttal teljesen közömbös kérdés. Az a fontos, hogy egyik hang későbbi változás eredménye, s a két hang megfelelése szabályos. Ha tehát egy *z*-s oszmán-török, kazáni tatár vagy bármely köztörök szónak csuvas vagy mongol megfelelőjét keressük, eleve *r*-es alakra kell számítanunk.

A szabályos hangmegfelelések fontosságát már régen fölismerte az összehasonlító nyelvtudomány. A módszeresen eljáró kutató egybevetése helyes-ségének próbakövét látja bennük és érthető bizalmatlansággal néz minden olyan egyeztetésre, amelyet nem lehet így hangszabályokkal ellenőrizni vagy amely ellentétben van biztos egyeztetésekből vonható hangszabályokkal. A hangszabályok jelentőségének fölismerése alapján soroljuk a nyelvrokonság bizonyítékai közé azokat a szóegyezéseket, amelyek szabályos megfelelések rendszerébe illeszkednek. Példáinkra visszatérve: a román nyelvek vagy a török nyelvek közös eredetét, rokon voltát egyebek közt az is bizonyítja, hogy tagjaikban hangalakilag egymásnak szabályosan megfelelő szóegyezések mutat-hatók ki.

A szóegyezések csak egyebek közt bizonyítják a rokonságot: magukban nem elegendők, nem meggyőzők vagy legalábbis nem megnyugtatók. Több nyelv példája is mutatja, hogy a nyelv anyagából a szókészlet van leginkább kitéve történeti viszontagságoknak, idegen hatásoknak és a fokozatos kicserélődés veszélyének. Abból, hogy a perzsában az arab jövevényszavak óriási tömege honosodott meg, még nem következik a perzsa nyelv sémi volta; az albán

is kétségtelenül az indogermán nyelvcsalád tagjának számít annak ellenére, hogy szókészletének mindössze elenyészően kis része, kb. 500 szó indogermán örökség; az angolnak a germán csoporthoz tartozását sem teszi vitássá szókészlete öthatodának nem-germán eredete, az ezerre meg ezerre rügő latin és francia jövevényszó átvétele. A perzsa és az albán indogermán voltát, az angol germánságát kétségtelenné teszi alaktanának, szerkezetének határozott indogermán, ill. germán jellege.

A nyelv nem különálló szavak halmazata, hanem a szükséges jelentésmódosításoknak és viszonyjelöléseknek különleges módjaival és eszközeivel rendelkező rendszer. Tapasztalati tény ugyan, hogy a történet folyamán a nyelv szerkezeti sajátosságai, nyelvtani elemei is ki vannak téve változásoknak: őket is érintik a hangváltozások, de meg szerepük is módosulhat, egyikük-másikuk ki is szorulhat az általános nyelvhasználatból, másrészt azonban az is megállapítható, hogy az alaktan sokkal maradibb, ellenállóbb, hagyományörzőbb, mint akár a szókinés, akár a mondatfűzés. Egy-egy szó szinte észrevétlenül eltűnhetik, a rag, jel vagy képző alkalmazási körének módosulása csak fokozatosan haladhat előre, s az ősi állapotnak még a leggyökeresebb változások eseteiben is szoktak egyes példákra vagy kisebb-nagyobb nyelvtérületre szigetelődő emlékei maradni. Új szót egyik napról a másikra alkothatunk, alaktani elemet csak szervesen és csak nemzedékek fejleszthetnek ki; szót tömegesen veszünk át idegen nyelvekből, alaktani elemet csak a legritkább esetben.

A nyelvtani váz és a formai elemek állandóbb jellegének és mélyebben gyökereződésének ez a fölismerése magyarázza meg, miért tekinti a modern nyelvhasználat az alaktani egyezéseket a nyelvrokonság legsúlyosabb szavú, szinte csalhatatlan bizonyítékainak. Tán fölösleges is hangsúlyoznunk, hogy csupán a szerkezet (szerep, jelentés) és anyag tekintetében egyaránt összevágó alaktani egyezések számíthatnak ilyen nagyfokú bizalomra és kivételes értékelésre. Ha két nyelvről azt állapítjuk meg, hogy pl. egyformán a birtokszóhoz fűzött személyraggal jelölik a birtokviszonyt, a személyragok azonban összeegyeztethetetlenül különböznek egymástól, vagy pl. hangtestre teljesen egyező képzőt találunk bennük, az egyik nyelvben azonban kicsinyítésre, a másikban meg helynévképzésre szolgál: semmivel sem jutottunk közelebb az illető nyelvek egymáshoz való viszonyának tisztázásához. Ha ellenben azt találjuk, hogy a birtokviszonyt egyező személyragokkal jelölik vagy az egyforma képzők egyaránt csak kicsinyítő származékokat, ill. egyaránt csak helyneveket képeznek, joggal gyaníthatunk történeti összefüggést, közös eredetet, rokonságot, mert a legritkább esetben szokott előfordulni, hogy több idegen nyelv azonos földadatok végzésére azonos elemeket használjon föl. Mivel a rokonnyelvekben rendszeren nagyszámú alaktani egyezés mutatható ki, egy-egy véletlen egyezés csekély lehetősége amúgy sem érinti végső következtetésünk helyességét.

Lássunk néhány könnyen érthető alaktani egyezést különféle nyelvcsoportok köréből.

A germán nyelvek a melléknév fokozásában még az avatatlannak is szemet szúró egyöntetűséggel járnak el, sőt ú. n. rendhagyó, azaz kiegészülési fokozásuk is egyezik:

	német	angol	dán
	<i>weit</i> 'messze'	<i>wide</i>	<i>vid</i>
	<i>weiter</i> 'messzebb'	<i>wider</i>	<i>videre</i>
	<i>weitest</i> 'legmesszebb'	<i>widest</i>	<i>videst</i>
	<i>gut</i> 'jó'	<i>good</i>	<i>god</i>
	<i>besser</i> 'jobb'	<i>better</i>	<i>bedre</i>
	<i>best</i> 'legjobb'	<i>best</i>	<i>bedst</i>

A sémi nyelvek fölszólító igealakjai is könnyen fölismerhető azonos elemekkel képződnek: az egyesszámi 2. személy hímnemben egyezik a tiszta tövel, a nőnemben -ī a jele; a többesszámi 2. személynek hímnemben -ū, nőnemben -ā a ragja:

	arab	etiop	arameus	asszir
egyes 2. személy hímnemben	<i>uqtúl</i>	<i>qétel</i>	<i>q^etól</i>	<i>kušud</i>
u. a. nőnemben	<i>uqtúli</i>	<i>qetéli</i>	<i>q^etóli</i>	<i>kušudi</i>
többes 2. személy hímnemben	<i>uqtúlū</i>	<i>qetelū</i>	<i>q^etolū</i>	<i>kušudū</i>
u. a. nőnemben	<i>uqtúlā</i>	<i>qetelā</i>	<i>q^etolā</i>	<i>kušudā</i>

Magától értetődik, hogy az egymástól nagyon messzire szakadt rokonnyelvekben kevésbé szembeötlő az alaki elemek egyezése; a módszeres vizsgálatok azonban ilyen esetekben is meggyőzően rá szoktak világítani a távoli közös eredetre. Hadd mutassuk be itt a jelentő-módbeli jelenidejű igeragozásnak egy példáját az indogermán nyelvesalád egyes távoli tagjaiban:

	6-ind	latin	6-felnémet	6-egyh. szláv
Egyes 1. személy	<i>bhārāmi</i>	<i>fero</i>	<i>biru</i>	<i>bera</i>
2. «	<i>bhārasi</i>	<i>fers</i>	<i>biris</i>	<i>beresi</i>
3. «	<i>bhārati</i>	<i>fert</i>	<i>birit</i>	<i>beretъ</i>
Többes 1. személy	<i>bhārāmas</i>	<i>ferimus</i>	<i>beramēs</i>	<i>beremъ</i>
2. «	<i>bhāratha</i>	<i>fertis</i>	<i>beret</i>	<i>berete</i>
3. «	<i>bhāranti</i>	<i>ferunt</i>	<i>berant</i>	<i>beretъ</i>

Az itt említett alaktani egyezések csak szemléltetés céljából kiragadott példák. Bizonyára egyedül is sokat sejtetnének, de sokadmagukkal, nagy számban összegyűjtve, rendszerbe tömörülve és a szókészleti egyezések valószínűségét megerősítve — megföllebbezhetetlenül eldöntik a germán, a sémi, illetve az indogermán nyelvek rokon voltát.

IRODALOM.

A legfontosabb alapvetések:

- PAUL, HERMANN, Prinzipien der Sprachgeschichte (1880¹, 1886², 1898³, 1909⁴, 1920⁵).
- WUNDT, WILHELM, Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Erster Band. Die Sprache. Erster und zweiter Teil (1900¹, 1904², 1911³, 1921⁴).
- SAUSSURE, FERDINAND DE, Cours de linguistique générale (1915,¹ 1922²). A munka LOMMEL fordításában Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft címen 1931-ben németül is megjelent.

A nagyszámú újabb összefoglalások közül leginkább ajánlhatók:

- DELBRÜCK, B., Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen (1908⁵).
- JESPERSEN, OTTO, Language, its Nature, Development and Origin (1922). — A munka Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung címen HITTMAYER és WAIBEL fordításában 1925-ben németül is megjelent.
- „ „ Mankind, Nation and Individual from a linguistic point of view (1925).
- KRETSCHMER, PAUL, Die indogermanische Sprachwissenschaft. Eine Einführung für die Schule (1925).
- MAUTHNER, FRITZ, Beiträge zu einer Kritik der Sprache I—III. (1923³).
- MEILLET, A., Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes (1903¹, 1922⁵). — PRINZ fordításában Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen címen 1909-ben németül is megjelent.
- „ „ La méthode comparative en linguistique historique (1925).
- NOREEN, ADOLF, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache (1923). — NOREEN Vårt Språk c. svéd műve egyes fejezeteinek fordítása POLLAKTÓL.
- PORZEZIŃSKI, VIKTOR, Einleitung in die Sprachwissenschaft. (Orosz eredetiből fordította BOEHME 1910).
- SANDFELD-JENSEN, Die Sprachwissenschaft (az Aus Natur und Geisteswelt c. sorozat 472. száma).
- SCHRIJNEN, JOS., Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachwissenschaft (1921).

A magyar szakirodalomból:

- GOMBOCZ ZOLTÁN, A jelenkori nyelvészet alapelvei (Nyr. XXVII. és különnyomat, 1898. — PAUL Prinzipien c. munkájának s általában az egész új-grammatikus iskola alapelveinek ismertetése).
- „ „ Nyelvtörténet és lélektan (Nyr. XXXII. és különnyomatként NyF. 7. szám. — A Wundt-féle Völkerpsychologie tömör ismertetése és eredményeinek kritikai összefoglalása).
- „ „ Nyelvtörténeti módszertan (MNYK. I. 1. sz.).
- HORGER ANTAL, A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba (1914¹, 1926²).
- LAZICZIUS GYULA, Bevezetés a fonológiába (NyK. XLVIII. és különnyomatként MNYTK. 33. sz.).
- SCHMIDT JÓZSEF, A nyelv és a nyelvek. Bevezetés a nyelvtudományba (1923).
- SIMONYI ZSIGMOND, A magyar nyelv (1899¹, 1905². — Die ungarische Sprache címen 1907-ben németül is megjelent).

A magyar nyelv vallomása.

Arra a mindnyájunkat mindenkor méltán izgató kérdésre, hogy a magyar milyen nyelvekkel tartozik egyazon genealógiai csoportba, másszóval milyen nyelvekkel van rokonságban, idők folyamán más és más feleletet adtak. A magyar nyelvészek és a külföld szakkörei már jóideje egybehangzóan a finnugor rokonságot vallják, de azért gyakran fölbukkannak ettől a hivatalos tanítástól lényegesen eltérő nézetek is. Ne foglaljunk tekintélytiszteletből vakon állást az uralkodó fölfogás mellett és ne mondjunk sietve bírálatot a külön utakon járó rokonító elméletekről, míg az összehasonlító nyelvtudomány biztos módszereinek alkalmazásával saját magunk meg nem győződünk az igazságról. A nyelvrokonság mibenlétét, bizonyítékait, valamint az összehasonlító nyelvtudomány módszertani alapelveit ismerve világosan láthatjuk a tennivalót: alapos gonddal meg kell vizsgálnunk a magyar nyelv szókészletét, alaki elemeit és szerkezeti sajátságait. Perdöntő szavuk csak az így elvégzett munka eredményeinek lehet.

1. A magyar szókészlet bizonyágtétele.

Mint minden nyelv szókészlete, a magyaré is nagyszámú és különféle eredetű, korú, elterjedtségű elemekből összetevődő halmazat. Hogy a látszat szerint kusza tömegben eligazodhassunk és következtetések alapjául vehessük, rendet kell benne teremtenünk.

Származás tekintetében a magyar szókinés két részre oszlik: egyikbe soroljuk az eredeti szavakat, a másikba az idegen szerzeményt. Mivel a nyelvrokonság kérdésében természetsszerűleg csak az eredeti elemeknek van jelentőségük, kíváncsok mindenekelőtt az idegen átvételeket összegyűjtenünk, csoportosítanunk, kiválasztanunk.

Az idegen szerzeményeknek számra nézve óriási tömegében nagyon sok szó magán viseli idegen volta kétségtelen bélyegét. Ilyenek pl.: *arisztokrácia, bolsevizmus, dzsungel, flört, football, glóbus, hazardíroz, hipochonder, improduktív, intelligens, kakaó, klasszicizmus, konferencia, krakélereskedik, manipuláció, maximum, misztifikáció, normális, operatőr, paradox, parfüméria, perspektíva, pornográfia, praktizál, probléma, protekció, provokál, puszi, reaktivál, renaissance, ritmikus, rutin, slágpört, szenzáció, szolidaritás, szuggesztio, technikus, turista, uniformis, valorizáció, weekend, zsüri* stb. stb. Ezek a szorosabb értelemben vett idegen szavak (Fremdwörter). Hihetetlen nagy számban portyáznak az effélék a nyelvhasználat kültelkein s gyakran bizony hivatlanul lopakodnak be a kapukon, hogy aztán esetleg gyökeret verjenek és kifogástalan régi szavaink jogait bitorolják.

Az idegen szerzemények másik része annyira meghonosodott, úgy hozzá-
idomult a magyar nyelv hangrendszeréhez, hogy idegen eredetét rendesen
csak a nyelvtörténeti kutatás képes kideríteni. Ezek az ú. n. j ö v e v é n y -
s z a v a k (Lehnwörter). A jövevényszavak az idegen népekkel való érint-
kezések eredményei s a nyelvközösség művelődési haladásának beszédes
bizonyítékai szoktak lenni. Ezek árulják el — történeti ismereteinket kiegészítve,
sokszor pótolva —, hogy mikor, hol, milyen népektől mit tanultunk.

A magyar nyelv honfoglalás előtti jövevényszó-szerzeményei közül időrend,
számbeliség és művelődéstörténeti jelentőség tekintetében a b o l g á r - t ö r ö k
réteg áll első helyen. Ha a bolgár-törökből kb. az V—VII. században a Kaukáz-
zustól északra lévő területen átvett jövevényszavakat fogalmi körök szerint
csoportosítjuk, világosan kitetszik, hogy a bolgár-törökökkel való huzamos
érintkezés életünk gyökeres átalakulását eredményezte: a jövevényszavak
vallomása szerint elsajátítottuk egyebek közt az állattenyésztés, a földművelés,
általában a fejlettebb termelő gazdasági életmód formáit, a magasabb társa-
dalmi szervezkedés, a házi berendezkedés s az írnitadás elemeit is. Íme a fon-
tosabb jövevényszavak:

a z állattenyésztés köréből: *bika, ökör, tulok, tinó, ünő, borjú, kos, ürü, toklyó, disznó, ártány, gyapjú, serté, ól, gyepelő; köpü, író, túró, sajt;*

a földművelés köréből: *búza, árpa, aratni, sarló, kéve, kepe, boglya, tarló, szérű, ocsu, örölni, dara, eke;*

a szőlőművelés és egyéb termények köréből: *szőlő, bor, seprő, szűrni; kender, tiló, csepű, orsó; gyümölcs, alma, körte, borsó, kőris, som;*

a társadalmi és állami szervezet köréből: *törvény, tanú, érdem, bér, sereg, kölcsön, kelengye, tor;*

a házi berendezkedés és a ruházat köréből: *sátor, szaru(-fa), kapu, kút, karó, szék, kancsó, szapu, böleső, koporsó, seperni, süveg, saru, gyöngy, gyűrű, gyűszű, tükör;*

a mesterségek köréből: *ács, szűcs, balta;*

a hitvilág köréből: *böles, boszorkány, búvöl, bájol, ige, igézni, sárkány;*

a z írás-számolás köréből: *ír, betű, szám, tömény (jelentése 'tízezer'; a töménytelen származékban maradt fönn);*

egyéb átvételek: *apró, bátor, béka, bélyeg, bocsát, bojtorján, borít, bosszankodik, csavar, csipa, dél, görény, gyaláz, gyarló, gyáva, gyertya, gyom, gyűl, hír, idő, iker, kanyaró, kék, kép, keselyű, késik, kín, kor, kóró, korom, ok, oroslán, ölyv, sár, sárga, síma, sűrű, szakáll, szál, szánni, szél, szeplő, szirt, szökik, szunyog, szűnik, tenger, térd, turul, tuzok, tűnik, ürge stb.*

Az indogermánság iráni ágához tartozó o s z é t o k k a l szintén a Kaukázus vidékén és ugyancsak az V—VI. században volt alkalmunk érint-

kezni. A hatás a jelekből ítélve nem lehetett mélyebbre ható; nyelvi nyomait az *asszony, híd, tölgy, üveg, vért, zöld* és még néhány kevésbbé kétségtelen jövevényszó őrizte meg. — Orosz hatás a honfoglalás előtti időben csak futólag érinthette a dél-orosz síkságon nyugatra vándorló magyarságot. Hogy azonban érte, arról több bizonytalan átvétel mellett a kétségtelenül ó-orosz eredetű *lengyel* népnév s a *Duna* tanúskodik.

A Kárpátok medencéjében letelepedett magyarság életében nagy változás állott be, s erről a középeurópai környezethez simuló nagyszabású állami, társadalmi, szellemi és gazdasági átalakulásról szókincsünk is hű képet fest. Az újszerű életre való berendezkedés nyelvi szükségleteit csak részben tudta a magyarság a magával hozott szókészlet segítségével kielégíteni s ezért a tárgyakkal, fogalmakkal együtt gyakran azok idegen nevét is átvette.

A különféle szláv nyelvekből illetőleg szláv nyelvek közvetítésével kerültek a magyarba a következő jövevényszók:

a kereszténység fogalmi köréből: *pogány, kereszt, keresztény, pap, apát, apáca, szent, oltár, bérnál, pilis, zsolozsma, vecsernye; koma; szerda, csütörtök, péntek, szombat, karácsony;*

a gazdasági élet köréből: *rozs, kalász, barázda, csoroszlya, borona, széna, kasza, gereblye, szalma, asztag, petrence, korpa, abrak, répa; akol, jászol, iga, járom, zabola, patkó, lapát, szita, veder, villa;*

a házi berendezés köréből: *utca, udvar, kulcs, ablak, pitvar, gerenda, oszlop, asztal, pad, lóca, nyoszolya, ebéd, vacsora;*

a z állami és a társadalmi élet köréből: *király, császár, kenéz, asztalnok, pohárnok, poroszló, porkoláb, tömlőc, kaloda, robot, rab, zálog, megye; család, cseléd, mostoha, szolga;*

a mesterségek köréből: *kovács, takács, mészáros, gerencsér, eszterga, abroncs, donga, guzsaly;*

egyebek: *abrosz, acél, akna, akó, bab, bába, Balaton, bánya, bárány, barát, barlang, berkenye, beretva, beszéd, birka, bivaly, bolha, bolond, borda, cserép, csésze, csinál, csónak, csorda, cső, csuda, csuka, dajka, darab, derék, deszka, dinnye, doh, dolog, dorong, drága, dunyha, ecet, ganaj, garázda, gát, gatyá, gerezd, giliszta, golyva, gomba, gonosz, goromba, gúnya, hála, haraszt, horvát, ikra, jegenye, kacsá, kakas, kalács, kapál, káposzta, kása, kolbász, kullancs, korcsma, kótyavetye, kukac, lencse, macska, malaszt, mák, málna, mátká, munka, nadragulya, néma, nyavalya, oláh, olasz, pálcá, paraszt, parázna, parittyá, paták, pelenka, pisztráng, pokol, poloska, pribék, pusztá, ragya, rák, rend, ritka, rozsdá, szabad, szalonna, szarka, szerencse, szilva, szoknya, szomszéd, tanya, tészta, tiszta, unoka, uzsonna, vacsora, veréb, zsilib, zsír stb.*

A latinból került át hozzánk: *akác, alamizsna, almáriom, angolna, angyal, apostol, árboc, árkus, bástya, bestia, biblia, bugyelláris, cédula, ceruza, cifra, cimbalom, cirkál, csízió, dárda, doktor, dupla, elemózsia, evangélium, fáklya, família, finom, forma, fülemile, gálya, hártya, iskola, juss, kánikula,*

kántor, káptalan, kártya, kurta, legenda, lilium, mágnás, mise, mód, mulya, óra, orgona, ostya, palánta, pálma, pápa, papiros, paradicsom, párdúc, pásztor, patika, persze, pompa, porció, rózsza, sekrestye, sors, spongya, szimpla, tábla, téglá, templom, tinta, trággya, uzsora, viola, vipera, virtus, zsinagóga, zsöllye és az egyes hónapnevek.

Legfontosabb régi német (részint közép-német, nevezetesen frank, részint bajor-osztrák) jövevényszavaink: ármányos, bak, bitang, bog-nár, borbély, bükköny, cégér, céh, cél, cövek, csaplár, erkély, érc, farsang, font, fortély, frigy, fukar, fullajtár, fuvar, garas, hámor, harc, herceg, hódol, hóhér, kacér, kaland, kalmár, kasznár, kehely, korhely, köböl, kufár, márvány, mozsár, ostrom, palánk, páncél, pellengér, példa, perec, pillér, pintér, polgár, pór, por-koláb, püspök, rajzolni, sánc, sarc, selejtes, sógor, sorompó, tallér, tánc, tarsoly, torony, trágár, tucat, zamat, zománc, zsákmány, zámoly, zsarol, zsemlye, zsin-dely, zsinór, zsold, nem szólva az utóbbi időben, a XVIII. század óta a külön-féle mesterségek, iparágak és a katonai élet nyelvébe tömegesen átvett sza-vakról, szólásokról.

Az olaszból vettük át egyebek közt a következő szokat: baka-esin, bakator, bolt, dúsz, istálló, lándzsa, paizs, pálya, piac, piskóta, táca, torta; ó-francia eredetűek viszont: Lajos, Párizs; botos, furmint, kilécs, lakat, mester, mustár és tárgy.

Amikor a magyar nyelv régi szószerzeményeiről szólunk, nem hagyhatjuk említetlenül a k a z á r - k ú n - b e s e n y ő réteget sem. Ez a második török hatás, amely a honfoglalás előtt kezdődött és a honfoglalás után még jó ideig eltartott, közelről sem olyan számottevő, mint volt az első, a bolgár-török. Kisebb-nagyobb valószínűséggel a középső török rétegbe sorolhatjuk a követ-kező jövevényszavakat: árok, bicsak, boza, csalán, csat, csoport, csökönyös, díj, hurok, koboz, köldök, kún, orosz, öreg, örmény, özön. Egészen fölületes volt viszont a harmadik, a hódoltságkorabeli o s z m á n - t ö r ö k n y e l v i h a t á s, amely inkább bizonyos közigazgatási, katonai és adózási szakkifeje-zésekre s jóformán csak a törökkel érintkező magyarság szűkebb körére szorít-kozott. A törökök kitakarodtával túlnyomórészt kihaltak magyar ajkon élt szavaik is. Közülük csak egynéhány vált az egész magyarság sajátjává, ilyenek mint: basa, bég, deli, dzsida, findzsa, harácsol, ibrik, kerevet, maszlag, papucs, tepsi, zsiger.

Szókészletünknek idegen forrásokból történő gazdagítása nem szűnt meg persze az imént vázolt régi átvételekkel: a szomszéd népekkel való kölcsön-hatás tovább tartott, tart napjainkig. Hellyel-közzel erősebb hullámok is meg-megindultak, ezek azonban általában nem csaptak át a közmagyar gátjain. Egyidőben a latin, a XVIII. század után meg a német beözönlés kezdett nagyon földuzzadni, de a latin jövevények zöme megrekedt a hivatalos, az egyházi és a tudományos szaknyelv keretei közt, a német jövevények pedig legnagyobbbrészt a mesterségek, iparágak, kereskedelem és katonai élet osztály-

nyelvébe fészkelődtek bele. — A magyar nyelvterület határa mentén és a két-nyelvű vidékeken még állandóbb és sokkal erősebb az idegen nyelvek hatása, de az itteni átvételek jobbára helyi, tájnyelvi sajátosságok szoktak maradni. Tanulságos példaként említhetjük az oláh hatást, amely a csángóban, de helyenként az erdélyi magyar nyelvjárásokban is jócskán érezhető, a közmagyarban azonban csupán egynehány jövevényszó (*cimbora, ficsúr, kópé*) fölvételében nyilvánul meg.

Ha a magyar szókincsről így lefejtjük az idegen szerzemények sokrétű és több esetben elég vastag kérgét, hátramarad az eredeti szókészlet, a saját tulajdon. Vigyáznunk kell, ez a maradék még nem ősi örökség, amelytől a rokoni kapcsolatok földérítését várhatnók. Ebből az eredeti szókészletből ki kell még különítenünk mindazokat a másodlagos magyar elemeket, amelyeket különnyelvi életünkben belső alkotóerők termeltek. Ilyenek az ú. n. onomatopoeikus, vagyis a hangutánzó és a hanggal festő szók, mint pl. *ákom-bákom, babrál, bibelődik, billeg-ballag, buggyog, cafog, cammog, cincog, csahol, csattan, csetten, csihol, csiribiri, csiricsaré, csitít, esoszog, csörtet, csurimuri, dadog, dobog, dohog, dönget, dörmög, dörög, dudol, durran, dunnyog, dünnög, gágog, kacag, locsog, pottyán, pittyent, zizeg* stb. stb.; ilyenek az állathívogatók és a belőlük lett állatnevek, aminők pl. *cica* 'macska', *coca* 'disznó', *becce, boci* 'borjú', *bibi, buri* 'liba', *csibe, csirke, pipi, pitye* 'csirke', *csikó, csitkó, csina, csidu, maca, paci* 'csikó, ló', *lili* 'kacsa', *tubi* 'galamb', *tyutyu* 'tyúk', stb., stb.; ilyenek a gyermekszavak is, mint pl. *baba, csecs, csece, dada, mama, memmes, nyanya, papa* stb., s ilyenek végül a nyelvújításnak sokszor egészen önkényes alkotásai, mint pl. *csibor* (*csik* + *bogár*), *csőr* (*cső* + *orr*), *ded* (elvonás a *kised* szóból), *lég* (*levegő* + *ég*), *szoroz* (elvonás a *sokszoroz* szóból), *zene* (elvonás a *zene-bona* összetételből) stb., stb.

Az idegen forrásokból átvett elemeknek és a másodlagos magyar alkotásoknak gondos kiválogatásával eljutottunk végre szókészletünk magvához, alaprétegéhez. Ezt az ősi állományt hoztuk mi magunkkal abból a közösségből, amelynek hajdan tagjai voltunk, ezt örököltük abból az alapnyelvből, amelynek önállósult folytatását beszéljük és magyarnak nevezzük. Ezt az örökölt szókészletet kell tehát vallatóra fognunk. Ha találunk nyelvet, nyelveket, amelyeknek ősi szókészlete egyezik ezzel a mi ősi szókészletünkkel, részben már el is döntöttük nyelvünk eredetszerinti hovatartozandóságának kérdését.

A magyar szókincs örökölt ősi elemeinek megfelelőit a vogulban, az osztjákban, a zürjénben, a votjákban, a cseremiszenben, a mordvinban, a finnugor tagjaiban (a finnben, a karjalaiban, a vepszében, a vótban, az észtenben, a lívben) és a lappban találjuk meg.

Fogalmi körökbe csoportosítva felsoroljuk mindazokat a fontos magyar szavakat, amelyeknek megfelelője az említett nyelvekből, az ú. n. finnugor nyelvekből eddig ki van mutatva.

Névmások:

személynévmások: *én, te, ő, mi, ti, ők*;

kérdő névmások: *ki, mi, ho- ~ ha- tő* (ezekben a ragos, illetőleg képzős alakokban: *hol, hova, honnét, hogy, hány*);

mutató névmások: *ez* (ezen, eddig, ekkor, ennyi, ezzel, erre, ettől, ebben; itt, ide, innen, ilyen, így stb.), *az* (azon, addig, akkor, annyi, azzal, arra, attól; ott, oda, onnan, olyan; úgy stb.), *te-tő* (ezekben: *té-s-tova, tél-túl, több*), *to- tő* (ezekben: *tova, tavaly, tehát > tehát, túl*);

visszaható névmás: *maga-m, -d* stb.

Testrésznevek: *fej, velő, haj, homlok, szem, orr, fül, száj, ajak, fog, nyelv, íny, áll, torok, mell, szív, jonh* (elavult szó, mely a magyar régiségben 'belsőrészt, has, gyomort' jelentésben volt használatos; fennmaradt pl. a *szomjú* elhomályosult összetételben), *húr* (eredeti jelentése 'bél' vagy 'ín'; a népnyelvben itt-ott ma is 'bél' jelentésben járja; vö. *hurka* származékát is), *epe, máj, lép, ágyék, here, váll, hón(alj), kéz, szár, könyök, ujj, íz, arasz, öl; gyalog* (vö. finn *jalka* 'láb'); *bőr, tetem* (a régiségben 'csont' a jelentése), *ín, ér, vér, szőr, fan, faggyú, hárj*. — Az állatvilágból: *agyar, fark, szarv, toll, lolv, lolu* (csak az emlékekben és megőrzött régiségként a népnyelvben használatos 'comb, sonka' jelentésben), *mony* (eredeti jelentésben 'tojás'; vö. a régiségben és a népnyelvben: *tyúk-, lúd-, fűrj-, szárcsa-mony*), *sörény*.

Rokonsági nevek: *rokon* (eredetileg 'közelben, közeli'); a vérrokonság kifejezései közül: *anya, apa, atya, ős* (a Halotti Beszéd idejében még 'atya' a jelentése), *fi, leány, ia-fia* ('leánya-fia'), *öcs, atyval* (kihalt szó; az emlékekben 'mostoha atya'), *fial* (kihalt szó; a régiségben 'mostohafiú'), *árva*; a nászrokonság kifejezései közül: *házas, férj, feleség, ipa, napa, vő, meny, ángy*.

A természet tárgyai és jelenségei: *ég, menny, fény, világos, hold, csillag, húgy* (elavult szó; a régiségben 'csillag' jelentésben volt használatos), *éj, hol* (elavult szó; a régiségben 'reggel' jelentésben használták; felismerhető a *holnap* összetételben), *hajnal, virrad; felhő, felleg, köd, hó, jég, fagy, olvad, esik, év, hó* ('Monat'), *ősz, tél, tavasz; víz, jó* (elavult szó; a régiségben 'folyó' jelentésben használatos; megvan egyes folyónevekben, mint *Sajó, Berettyó < Berekjó, Székelyjó*), *tó, láp, ár, hab* (eredetileg 'hullám'), *erdő, vad(on), hegy, orom, domb; tűz, ég, izzik, szén, hamu*;

állatvilág: *hím, eme* ('nőstény'), *üsző; nyúl, pegyvet* (kihalt szó, amellyel 'hermelin'-t vagy hasonló állatot jelöltek), *róka, ravasz* (eredeti jelentése 'róka'), *nyuszt, hód, evet, sün, egér, kígyó; eb, ló, juh(?)*; *bagoly, daru, fajt, fecske, fogoly, hattyú, holló, lúd, sas, varjú, vöcsök; hal, keszeg, meny(hal), ón, tat(hal); féreg, hangya, légy, lepke, méh, nyű, szű; vaj, méz, fészek*;

növényvilág: *fa, fű; gyökér, tő, kéreg, ág, vessző, levél, rügy; fagyal, fenyő, hárs, meggy, nyárfa, nyírfa, szil; tapló*;

ásványvilág: *arany, ezüst, kő, ólom, ón, vas*.

Számnevek: *egy, két-kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc(?) , kilenc(?) , tíz(?) ; húsz, harminc, negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolcvan, kilencven, száz; ezer; első, második, harmadik stb.*

Igék az elemi életjelenségek, cselekvések, érzékelések jelölésére: *van, lesz; él, hal, szül, emik* (elavult szó; jelentése 'szopik'; v. ö. *csecs-emő*); *eszik, iszik, szomjazik, ásít, fal, fúj, húny, nyal, nyel, szív; hál, alszik, kél, áll, ül, jön, megy; mond, hall, néz, tud, vigyáz*; továbbá betűrendben felsorolva ezek a fontosabb igék: *ad, aggódik, akar, avik* (elavult szó; régi jelentése 'behatol, benyomul'; származéka az *avat, avatkozik*), *ázik, bízik, csepeg, dob, dorgál, dug, ejt, emel, ered, ereszt, esik, facsar, fáj, fakad, fázik, fél, fejt, feslik, fog, foggy, forog, főd, fut, fűz, hág, hagy, hajlik, halad, hasad, hord, iparkodik, irt, játszik, jut, kap, kell, kér, keres, kíván, kúszik, lebeg, lel, lep, les, lők, mar, márt, merít, mer(észel), múlik, nevet, nyujt, nyúl, nyúz, nyű, olvas, öl, reped, röpi, sáppad, segít, sért (sérül), siet, sír, süpped, szel, szomorkodik, tanul, tapad, tesz, tol, töm, úszik, válik, vár, vesz, vész, vezet, visz, von.*

A helyzet jelölésére, a térben való tájékozódásra szolgáló szavak: *al* (alatt, alá, alól stb.), *föl, el* (eleje, elé, előtt stb.), *le*-(lent), *mög*-(mögé 'háttulja'; *mögött, mögé, mögül*), *ki* (kint, kívül stb.), *által, át, hanyatt, köz, közép, fél. bal, jobb, táj, széle, vég, far* 'hátsó rész', *szer* 'mód, sor, fajta'.

Kor, állapot, tulajdonság jelölésére szolgáló melléknevek: *ifjú, új, vén, agg, ó; édes, fekete, homorú, hosszú, jó, kemény, keserű, könnyű, lágy, langyos, lapos, lassú, meleg, mély, meztelen, nyers, savanyú, sok, sovány, tele, vékony.*

Lakás, foglalkozás, ruházkodás, közlekedés: *lak, rak* (eredetileg 'épít'), *ház, ajtó, fél* (v. ö. *ajtó-, kapu-fél*), *küszöb, ágy; falu; lő, nyíl, íj, ideg, tegez; fog, háló, fal* (eredetileg 'halfogó rekeszték, gát'), *para* ('a húzóhálóra erősített fadarab, hálósztató'); *ár, kés, nyárs, szalú, szeg, tör; fen, köszörül, farag, fúr, ró, szúr, vág, vés; fazék, süt, főz; fon, köt, sző, varr, mos, mez, öv. (ruha-)ujj, kengyel; hajó, evez, tat* ('a csónak oldalán futó rövid erősítőpárkány, a csónak ülődeszkája'); *nyereg, fék, ostor.*

Vegyes szóanyag: *csók, csomó, csúp, csűr, ének, ész, had, hagymáz, haszon, hólyag, hős, húgy, igen, íz, ízé, javas, jós, kenyér, köles, könny, lé, leves, lélek, lyuk, magyar, ne, nem, név, nyál, nyaláb, nyél, odu, rés, rész, sír, súly, szag, szalag, szíj, szó, titok, tolvaj, ügy, var, zaj.*

A magyar szókészlet finnugor elemeinek e vázlatos, teljességre semmi-képpen sem törekvő felsorolása után először is arra a kérdésre kell feleletet adnunk, hogy ez a szójegyzék mennyiség és minőség tekintetében meggyőző bizonyíték-e nyelvünk finnugor volta mellett.

Számtalanszor fölvetették már ezt a súlyos kérdést, s bizony többen határozott nemmel válaszoltak reá. Az elutasító álláspont hirdetői döntő

érvül arra az állítólagos aránytalanságra szoktak utalni, amely szókészletünk finnugor és egyéb eredetű része közt volna észlelhető. Készségesen elismerjük, hogy a kb. 1000-re rúgó finnugor alapszavunk első pillanatra csakugyan aggasztóan kicsike mennyiségnek tetszik. Aggodalmunk azonban menten enyhül, mihelyt más nyelvek portájára is bekukkantunk. Lám a németben, az oroszban, az örményben még annyi ősi indogermán szó sem maradt fenn, amekkora finnugor örökséget a magyarból kimutathatunk; az albánban mindössze félezer lehet az indogermán szó, az angol szókészletnek meg csak egyhatoda ha germán. Mégsem vonja senki kétségbe a németnek, az orosznak, az örménynek, az albánnak indogermán, az angolnak germán voltát. Azután nem szabad elfelednünk, hogy a magyar szókészlet egyívású finnugor csoportjával nagyon is sokféle forrásból összeverődött vegyes tömeg áll szemben: van benne különböző időben és módon keletkezett magyar fejlemény, s van benne más és más évszázadban beszivárgott török (bolgár-török, kazár, kún, besenyő, oszmán-török), oszét, különféle szláv (ó-orosz, bolgár, szerb, horvát, szlovén, tót, lengyel, cseh), latin, olasz, francia, több nyelvjárársbeli német, oláh stb. jövevény és mindenrendű nemzetközi vándorszó. Ezek együttesen sokra mennek, de egyenként meg sem közelítik a finnugor elemek létszámát.

Akinek kétségeit az idegen példák tanulságai és a tárgyilagos megfontolás eredményei sem képesek eloszlatni, vegye szemügyre azokat a rideg számadatokat, amelyeket TOLNAI VILMOS nagy gonddal végzett magyar szöstatistikai tanulmányából¹ idézhetünk. Előre kell bocsátanunk, hogy ilyen statisztikai számításokat több alapon is végezhetünk: 1. szorítkozhatunk kizárólag a tőszavakra, figyelmen kívül hagyva az összetételeket és származékokat (t ő s z ó s t a t i s z t i k a); 2. számba vehetjük a tőszavak mellett a származékokat is, tehát az egész szótári leltárt (s z ó t á r i s t a t i s z t i k a); 3. készíthetünk kimutatást az élő nyelv, a szavak használati forgalma, előfordulási gyakorisága alapján (h a s z n á l a t i s t a t i s z t i k a). Magától értetődik, hogy az eredeti és a jövevényelemek igazi arányáról csak a használati statisztika adhat hű képet, míg a másik két eljárásnak szükségszerűen torzítania kell, hisz szókészletünkben, kivált pedig szótárainkban tömérdek olyan szó van elraktározva, amely az élő beszédben vajmi ritkán jut szerephez. Gondoljuk csak el és figyeljük csak meg, hányszor meg hányszor használjuk pl. a *fej*, a *fa*, az *él*, a *hal*, a *visz*, a *megy*, vagy éppen az *az*, *ez*, a *van*, *lesz* szavakat, míg a szótári statisztika szempontjából velük teljesen egyenlőrangúnak, azonos súlyúnak vett *toklyó*, *pilis*, *gerencsér*, *bükköny*, *botos*, *bérmál*, *harácsol* stb. csak egyszer is élénk bukkán.

¹ Halhatatlan magyar nyelv. (Először 1920-ban a Vértő Magyarország c. könyvben, azután 1924-ben némileg módosítva a Magyar Nyelv c. folyóirat XX, 50—59. lapjain jelent meg.)

TOLNAI számításainak eredményeit a következő kimutatások tárják elénk:

A magyar tőszavak statisztikája:

eredeti tőszó	55.—%
szláv tőszó	10.—%
német tőszó	9.5 %
török tőszó	9.—%
latin és újlatin tőszó .	8.—%
ismeretlen tőszó	8.5 %

A magyar szóképzlet statisztikája:

eredeti szó	65.—%
szláv szó	10.—%
török szó	8.5 %
német szó	7.5 %
latin és új-latin szó ..	6.5 %
egyéb és ismeretlen szó	2.5 %

A magyar szavak használati statisztikája:

eredeti szó.....	88.4 %
szláv szó	3.4 %
latin szó	2.8 %
német szó	1.5 %
török szó	1.—%
vegyes és ismeretlen szó ...	3.—%

Félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy TOLNAI nem egy találomra kikapott, vagy csalafinta célzatossággal megválasztott rövid kis szöveg földolgozása alapján jutott ezekre a szakembert is meglepő eredményekre: a fenti számadatok a Kazinczytól korunkig terjedő időszak különféle műfajbeli irodalmi alkotásain végzett részletkutatások középárayosított eredményei.

A Tolnai-féle statisztikai adatok valamelyes ellenőrzése és a tények közvetlen szemléltetése végett hadd mutassam be a Szózat első két versszakát, dűlt betűvel szedve az előforduló jövevényszavakat:

«Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kivűl
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.»

A szövegben összesen három kétségtelenül idegen eredetű szó található: a törökből való *bölcső* és *szám*, valamint a latinból átvett *sors*. Ha a bizonytalan eredetű, bár általában finnugornak magyarázott szavakat (*ápol*, *nagy*, *hely*, *áld*) nem számítjuk, a három idegennel szemben 26 eredeti szó áll, vagyis

a statisztika TOLNAI eredményénél is kedvezőbb. Más szövegben vagy akár a Szózat egy másik versszakában alkalmasint más lenne az eredmény, azonban kétségtelen, hogy terjedelmesebb szövegeken végzett számítások lényegileg igazolnák TOLNAI megállapításait.

Ha szókészletünk finnugor elemei mennyiség tekintetében ily döntő súllyal esnek a serpenyőbe, még meggyőzőbb erejűnek kell tartanunk minőségii vallomásukat. A fogalmi körök szerint felsorolt szavakból ősi állapot, egy a legegységibb ön- és természetismerettel rendelkező, lényegében zsákmányoló életmódot folytató, a műveltség kezdeti fokán álló nép képe tükröződik elénk. Az egyetemes művelődéstörténet tanításának és idegen nyelvek példáinak ismeretében ilyen keretűnek és ilyen tartalmúnak vártuk a magyar nyelv örökölt szókészletét. Ha ez a szókészlet a finnugor nyelvek örökölt szókészletével egyezik, az egyezés a magyar és a finnugor nyelvek közös eredetét, rokonságát, a magyar nyelv finnugor voltát bizonyítja.

IRODALOM.

A gazdag szakirodalom termékei közül csak a ma is hasznavehető legfontosabb összefoglalásokat sorolhatjuk föl.

Az egész magyar szókészlet eredetére vonatkozólag GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS Magyar Etymologiai Szótára ad megbízható és tüzetes választ. Ebből a maga nemében páratlan becsű, nagyszabású műből eddig 11 füzet jelent meg 1760 oldalnyi terjedelemben. A mű abc-rendben haladva eddig a *faristár* címszövegig jutott el.

A magyar nyelv idegenszavai:

TOLNAI VILMOS, Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. 1928².
RADÓ ANTAL, Idegen szavak szótára. 1933³.

A magyar nyelv jövevényszavai:

Bolgár-török jövevényszavak:

GOMBOCZ ZOLTÁN, Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink (MNYTK. 7. sz.). Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache (SUS. Toim. XXX.)

„ „ A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda (MNY. XVII, 15).

„ „ Magyar szókészlet. I. rész. Honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavaink. (Az Árpád Bajtársi Egyesület kiadása.) Budapest, 1930.

Osztét jövevényszavak:

Értékes adalékok találhatók a magyar szófejtő szakirodalomban. MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben, és H. JACOBSON, Arier und Ugrofinnen c. könyvében. Mint összefoglaló dolgozat megemlíthető:

HANNES SKÖLD, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen (Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. I. Bd. 20. Nr. 4). Lund u. Leipzig, 1925. (Óvatosan használandó; v. ö. GAÁL LÁSZLÓ ismertetését (MNY. XXII, 56) és SCHMIDT GUSZTÁV terjedelmes kritikai cikke: Zur Frage der ossetisch-ungarischen Lehnwörter (FUF. XVIII, Anz. 84); Zur Erforschung der ossetisch-ungarischen Lehnbeziehungen (FUF. XIX, 13).

Szláv jövevényszavak:

- FRANZ MIKLOSICH, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871. (Magyarul: A magyar nyelvbeli szláv szók. Nyr. XI.).
- ÁSBÓTH OSZKÁR, Szlávság a magyar keresztény terminológiában (NyK. XVIII, 321).
- „ „ A szláv szók a magyar nyelvben (NyÉrt. XVI. 3. sz.).
- „ „ A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora (NyK. XXX, 74, 209).
- MELICH JÁNOS, Szláv jövevényszavaink. I. k. 1. és 2. rész. Budapest 1903—05. (A kérdés legalaposabb földolgozása.)
- „ „ Nyelvünk szláv jövevényszavai (MNyTK. 13. sz.).
- „ „ A honfoglaláskori Magyarország (MNyK. I. 6. sz.). (Főképpen földrajzi tulajdonnév-anyagunk megfejtésében alapvető monográfia.)

Latin jövevényszavak:

- KOVÁCS GYULA, Latin elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1892. (Még lehetőséig kezdetleges kísérlet; vö. a következő ismertetéseket: KALMÁR ELEK: NyK. XXII, 510; BALASSA JÓZSEF: EPhK. XVI, 757; KÖRÖSI SÁNDOR: Nyr. XXI, 408).
- RELL LAJOS, Latin szók a magyar népnyelvben. Kolozsvár, 1898. (Szintén csekély értékű próbálkozás; vö. a következő ismertetéseket: MELICH JÁNOS: EPhK. XXIII, 147; R. PRIKKEL MARIÁN: NyK. XXIX, 330).
- FLUDOROVITS JOLÁN, Latin jövevényszavaink hangtana (MNyTK. 26. sz.).
- GYALMOS JÁNOS, Latin eredetű képzőink (MNyTK. 31. sz.).

Német jövevényszavak:

- MELICH JÁNOS, Német vendégszók (Nyr. XXIV. és különnyomatban).
- V. LUMTZER und J. MELICH, Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Innsbruck, 1900.
- MELICH JÁNOS: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (NyÉrt. XI, 4. sz.).
- „ „ A tövégi magánhangzokról (MNy. VI).
- „ „ Német jövevényszavainkról (MNy. XII).
- TH. THIENEMANN, Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache (Ung. Bibliothek I. Reihe 4).
- HARTNAGEL ERZSÉBET, Újabb német jövevényszavainkról (MNyTK. 32. sz.).

Olasz jövevényszavak:

- KÖRÖSI SÁNDOR: Olasz kölcsönszók (Nyr. XIII—XVI).
- „ „ A magyar nyelvbeli olasz elemek (A fiumei m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1891—92-i tanévről). Fiume, 1892.

Francia jövevényszavak:

- MELICH JÁNOS: A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai (MNy. X, 385).
- BÁRCZI GÉZA: Ó-francia jövevényszavaink problémái (MNy. XXVI, 109, 172).
- MAGYAR ZOLTÁN, A magyarországi franciaság. Debrecen, 1933.

Kazár-kún-besenyő jövevényszavak:

- NÉMETH GYULA: Török jövevényszavaink középső rétege (MNy. XVII, 22).

Oláh jövevényszavak:

- SZINNYEI JÓZSEF: A magyar nyelvbe átvett oláh szavak (Nyr. XXII—XXIII).

Magyar szóalkotások:

- GOMBOCZ ZOLTÁN: Hangutánzás és nyelvtörténet (MNy. IX, 385).
- „ „ Állathivogatók és állatnevek (MNy. VII, 353).

A magyar szókészlet finnugor elemei:

Legfontosabb összefoglaló szótári munkák:

- BUDENZ JÓZSEF, Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest, 1872—1881.
 DONNER, OTTO, Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen. I—III. k. Helsingfors, 1874—1888.
 SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasználat (1896¹, 1903², 1905³, 1909⁴, 1915⁵, 1920⁶, 1927⁷). A munka III. része tartalmazza az összehasonlító szójegyzéket.

Számos értékes adalék, friss egyeztetés található az újabb finnugor nyelvészeti, néprajzi és őstörténeti irodalomban. A szövejtő cikkek hosszú sorát mellőzve a következő terjedelmesebb tanulmányokat említhetjük meg:

- DONNER, KAI, Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen (SUS. Toim. XLIX).
 GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar *a*-hangok történetéhez (NyK. XXXIX, 229).
 LAKÓ GYÖRGY, A permi nyelvek szóvégi magánhangzói (FgrÉ. 2. sz.).
 LEHTISALO, T.: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Uralischen vom qualitativen Standpunkt aus (FUF. XXI, 5).
 MUNKÁCSI BERNÁT, A magyar népies halászat műnyelve (Budapest, 1893.). — A magyar magánhangzók történetéhez (NyK. XXV, 168, 257). — Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben (Budapest, 1901). — Ősi magyar szerszámnevek (Nyr. LXII, 65).
 PAASONEN, HENRIK, Die finnisch-ugrischen *s*-Laute (SUS. Toim. XLI). — Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte (Különnyomat a Keleti Szemle XIII—XVII. kötetéből). Budapest, 1912—17.
 SETÄLÄ, EMIL: Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen (SUS. Aik. XIV). — A finn-ugor *ø* és *ø'* (NyK. XXVI, 377). — Zur finnisch-ugrischen Lautlehre (FUF. II). — Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im Finnisch-ugrischen und Samojedischen (FUF. XII. Anz.). — Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen (SUS. Aik. XXX).
 SZINNYEI JÓZSEF: Adalék a finnugor fokváltakozáshoz (NyK. XXXVIII, 277). — A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (Árpád és az Árpádok 17—42; Olcsó Könyvtár 1569—71. sz.; németül: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Ung. Bibl. I, 1. 1920¹, 1923²).
 TOIVONEN, Y. H.: Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten (FUF. XIX, 1). — Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern (SUS. Toim. LVIII, 229). — Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen *l*-Laute (FUF. XX, 47). — Über die Vertretung des finng. anlautenden *k* im Ungarischen (FUF. XXII, 134).
 UOTILA, T. E., Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen (SUS. Toim. LXV).
 WICHMANN, Y.: Zum Stufenwechsel im Ungarischen (FUF. VII, 31). — Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden Affrikaten (FUF. XI, 173). — Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *l*-Laute (FUF. XV, 1).
 WIKLUND, K. B., Entwurf einer urlappischen Lautlehre (SUS. Toim. X).
 ZSIRAI MIKLÓS: *Orom* (MNY. XXIII, 310).

2. Szabályos hangmegfelelések.

Helyes-e, jogos-e a fenti szóegyezéseket közös alaptól való párhuzamos örökségnek s így a magyar és a finnugor nyelvek közös eredete bizonyítékának értelmeznünk? Nem homokra építettünk vajjon, nem látszatoknak, a véletlen szeszélyének estünk áldozatul? — Ha az egyezések tömegére és az egyezések mögött kirajzolódó művelődéstörténeti háttér megkapó valószerűségére gondolunk, tüstént halványulni kezdenek ezirányú aggodalmaink. De nem is kell beérnünk általános benyomások megnyugtató hatásával, mert hiszen rendelkezésünkre áll egy olyan biztos eljárás, amelylyel a rokonság gyanújába vett nyelvek szóegyezéseit tudományos próbára tehetjük: a hangmegfelelések szabályosságának ellenőrzése. Ha az imént felsorolt magyar szavak és a velük egyező finnugor nyelvi megfelelések csakugyan egyazon alapnyelvből öröklődtek, csakugyan egyazon alapnyelvi szóalak továbbfolytatói, akkor közöttük a párhuzamos független fejlődés következtében különbségeket, mégpedig a nyelvi változások törvényszerűsége értelmében szabályos eltéréseket kell találunk, aminőket a nyelvrokonság bizonyítékairól szóló bevezető fejezetben az indogermán és a török nyelvek köréből idéztünk.

Mivel a magyar-finnugor hangmegfelelések rendszeres tárgyalása terjedelmes kötetre rúgna, ezúttal meg kell elégednünk egynéhány jellemzőbb példa rövid bemutatásával.

A szókezdő magyar f- hang.

A magyar *fon* igével a finnugor nyelvek következő adatait szokás egybevetni: vogul *pun-* 'fon', osztják *pon-*, *pun-* 'fon' (*ponəŋ* 'fonott', *punttem* 'sodorni pl. cérnát'), zürjén *pan-* 'haspeln, aufwindeln', votják *pun-* 'winden, flechten', cseremisiz *pun-* 'drehen, zwirnen, flechten', mordvin *pona-* 'flechten, winden, schnüren', finn *puno-* 'zwirnen, drehen, winden', lapp *ponna-*, *ponne-* 'drehen (z. B. ein Seil auf dem Knie)'. — Az egyeztetés jelentés és hangalak tekintetében egyaránt meggyőzőnek látszik, de miért van a magyarban a finnugor nyelvek szókezdő *p-* hangjától eltérő *f-*? — Vegyünk egy másik példát.

A magyar *fűl* szóval a következő finnugor szókat tartják azonosnak: vogul *pal*, *pāl*, *pił*,¹ osztják *pal*, *pāl* stb., zürjén *pel*, votják *pel*, cseremisiz *pālš*, *pālš*, mordvin *pile*, lapp *pellje-* stb., — *fészek* szavunkkal pedig, amelynek végső *-k-*ja a Halotti Beszédben előforduló *feze* (olv. *fésze* = *fészke*) tanúsága szerint elhomályosult képző, a következő finnugor szavakat egyeztethetjük: vog. *piłi*, *pił*, osztj. *pāl*, *pīt*, zürj. *poz*, votj. *puz*, cser. *pāžš*, *pužš*, md. *pīza*, *pīze*, f. *pesä*, lp. *pæssē*, *piess*.

¹ A szavak jelentését csak akkor tüntetjük föl, ha a magyartól különbözik.

Az említett három példa szerint a szókezdő magyar *f*-nek a finnugor nyelvekben *p*-felel meg. Ha e tanulmányon elindulva tovább vizsgálódunk, arra a megállapításra jutunk, hogy minden finnugor eredetűnek magyarázott szavunk (*fa, facsar, fagy, faggal, faggjú, fajt, fájni, fakad, fal, falni, falu, fan, far, faragni, fázik, fazék, fecske, fedni, fej, fejt, fék, fekete, fél, félni, felhő, fenni, fény, fenyő, féreg, fiú, fog, fogni, fogóly, fogyni, forogni, föni, főzni, fúrni, futni, fű, fűzni*) szókezdő *f* hangjának a finnugor nyelvekben következetesen *p* felel meg. A különözésnek ez a következetessége, a megfelelésnek ez a szabályossága ellentmondást nem tűró határozottsággal bizonyítja, hogy egyeztetéseink — legalábbis a szókezdő tekintetében — kifogástalanok. De e ténymegállapításból fontos magyar nyelvtörténeti következtetéseket is vonhatunk. Mivel a finnugor nyelvekben mindenütt *p*-t találunk, s az *f* egyedül a magyart jellemzi: a közös alapnyelvre a származékok túlnyomó többségében fönnmaradt *p*-t kell föltennünk. A magyar tehát nyilván szintén *p*-vel kezdte különnyelvi életét, de az örökölt *p*-t utóbb *f*-fé változtatta. A *p* > *f* hangváltozás pontos mikéntjére és idejére nincsenek közvetlen adataink. Minthogy azonban *f*-es kezdetű szavaink már legrégibb nyelvemlékeinkben is kivétel nélkül *f*-es alakban bukkannak föl, a változás kétségtelenül az ú. n. előmagyar korban zajlott le. — Csak úgy mellékesen megemlíthetjük, hogy hasonló hangváltozással találkozunk pl. a germán nyelvekben is (idg. *p* > germ. *f*: német *Vater*, angol *father* ~ lat. *pater*, gör. *πατήρ*; német *Vieh* ~ lat. *pecu*).

A *s*-hangok.

Lássunk egy bonyolultabb, de éppilyen tanulmányos, tán még tanulmányosabb hangmegfelelési szabályosságot.

A magyar *szem* szóval az alábbi finnugor nyelvekbeli adatok vethetők egybe: vog. *sam, sām, šām*, osztj. *sem*, zürj. *šin* (töve: *šinm-*, korábbi *šilm-*), votj. *šim, šin* (töve: *šinm-*, korábbi *šilm-*), cser. *šindzä*, md. *šelhē*, f. *šilmä*, lp. *ššälme*. — Ugyanilyen képet tár elénk *száz* szavunk finnugor megfelelés-sora is: vog. *sāt, šāt*, osztj. *sät, šöt*, zürj. *šo*, votj. *šu*, cser. *šüö*, md. *šadä*, *šado*, f. *sata*, lp. *ššüötte*. — Fölsorolhatnánk a magyar *száj, szarv, szalú, szelni, szén, szer, szil, szív* stb. megfeleléseit, azonban semmivel sem változnék az a megállapítás, hogy a magyar *sz*-nek vog. *s*- (a KL, AL, V, P. és T. nyelvjárásban *š*-), osztj. *s*-, zürj. *š*-, votj. *š*-, cser. *š*-, md. *š*-, f. *s*-, lp. *šš*-felel meg. Általános az a föltevés, hogy ilyen hangmegfelelések finnugor alapnyelvi előzményeül **š*- (jésített vagy dentipalatális *s*) hangot kell kikövetkeztetnünk, mivel a hangtörténeti kutatások eredményeiből kitetszőleg a zürjén, a votják, a mordvin és a lapp szokta megőrizni eredeti jácsított hangjait, míg a többi finnugor nyelvben a jácsítás idővel elveszett.

A finnugor alapnyelvben nyilván volt jácsított **s*- is, ez azonban a legtöbb finnugor nyelvben egészen más irányban fejlődött, mint jácsított

párja: magy. *öl*, vog. *tal*, *täl*, osztj. *lol*, *лол*, *tät*, *iol*, zürj. *sil*, *siv*, *sī*, votj. *sul*, cser. *šülö*, *šäl*, md. *sel*, f. *syli*, lp. *salla*, *sall*; avagy a magyar *in* megfelelőiben: vog. *tän*, osztj. *lon*, *лан*, *ton*, *ian*, zürj. *sen*, votj. *sen*, cser. *šön*, md. *san*, f. *suoni*, lp. *suodna*, *suona*. — Ugyanezt a hangmegfelelést mutatják a magyar *arasz*, *avik*, *ég*, *enni*, *epe*, *ér*, *ered*, *igen*, *olvad*, *ön*, *ujj*, stb. finnugor megfelelői. Táblázatosan így fest a kétféle ősi finnugor *s*- folytatása:

Finnugor	Magy.	Vog.	Osztj.	Zürj.	Votj.	Cser.	Md.	Finn	Lapp
* <i>s</i> -	θ	<i>t</i>	<i>l</i> <i>l</i> <i>t</i> <i>l</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>s</i>
* <i>ś</i> -	<i>sz</i>	<i>s</i> <i>š</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>ś</i>	<i>š</i>	<i>ś</i>	<i>s</i>	<i>tš</i>

Az alapnyelvi különbséget fönntartotta tehát a cseremisiz és a finn kivételével minden finnugor nyelv, mégpedig eredeti állapotban a permii nyelvek, (a zürjén és a votják) valamint a mordvin; a lappban a jésítetlen *s*- változatlan maradt, a jésített *ś*-ből jésített affricata, *č*-féle hang lett; az ugor nyelvekben (a magyarban, a vogulban és az osztjákban) a jésített *s*- elveszítette jésítettségét *s* bizonyos vogul nyelvjárásokban utóbb *ś*-sé vált; a jésítetlen *s* a magyar nyelv különételeiben teljesen eltűnt, a vogulban *t*-vé vált, az osztjákban pedig egyes nyelvjárásokban *l*-lé (obdorszki, vachi), egyesekben *l*-lé, azaz spirantikus *l*-lé (tremjugani, kazymi), másokban *t*-vé (felsődemjankai, nizzjami, kondai), míg a vaszjugani nyelvjárásban *l*-vé változott. — A finnben és a cseremisizben összeesett a két hang: a finnben mindkettőnek jésítetlen *s*, a cseremisizben általában mindkettőnek *š* a mai képviselője. Van azonban a cseremisizben is egy nyelvjárás, t. i. a malmyzsi, amely finnugor jésítetlen *s*- esetén a többi nyelvjárás *š* hangja helyén magashangzós szavakban jésített *ś*- hangot mutat:

šülö, *šäl* 'öl' ~ malmyzsi *šülö*,
šün, *šön*, 'in' ~ « *šün*.

Amikor a magyarral való finnugor szóegyeztetések helyességét akarjuk ellenőrizni, nem elégedhetünk meg a kezdő hangok szabályos megfelelésének megállapításával, hanem hasonló összehasonlító vizsgálatnak kell alávetnünk a szótest valamennyi hangelemét. Vegyünk — csak úgy taláломra — egy-két példát a szóbelseji, ill. szóvégi mássalhangzómegfelelések tömegéből.

Az imént említett magyar *száz* szó *z*-je föltűnően elüt az azonosnak tekintett finnugor adatok megfelelő hangjától: a magyar *z*-vel a vogulban, osztjákban, finnben és lappban *t*, a cseremisizben *δ* (a fogsor mögött képzett zöngés réshang, amely az angolban közönséges; vö. pl. *this*), a mordvinban *d*, a zürjénben, votjában pedig hanghiány áll szemben. Ugyanílyan

megfelelési viszonyokat találunk a *fazék, fázik, fűzni, kéz, ház, izé, méz, tegez, vezet, víz* esetében: magy. *kéz* ~ vog. *kāt*, osztj. *kēt*, zürj. *ki*, votj. *ki*, cser. *kit* (*kiđem* 'kezem'), md. *kēđ*, f. *käte-* (alanyeset *käsi*), lp. *gietta*; magy. *ház* ~ osztj. *ġat*, *ġot*, zürj. *ka*, *ko*, *ku*, votj. *kua*, *ka*, cser. *kuđo*, md. *kudo*, *kud*, f. *kota*, lp. *goatte*; magy. *víz* ~ vog. *βid*, *üt*, zürj. *ra*, votj. *vu*, cser. *βüt* (*βüđem* 'vízem'), md. *véđ*, f. *vete-* (alanyeset *vesi*) stb. stb. — Az efféle példákat látva aligha furcsálljuk a magyar szavakban különködő *z* hangot, sőt éppen a különös eltérés szabályossága győz meg bennünket az egyeztetések helyességéről.

A magyar zöngés zárhangok.

A szóbelseji, illetőleg szóvégi szabályos hangmegfelelések egy másik példaként a magyar zöngés zárhangok (*-b*, *-d*, *-g*) tanulságára mutathatunk rá.

A magyar *b*-nek a finnugor nyelvek zömében *mp* felel meg: magy. *eb* ~ vog. *āmp*, *āmp*, osztj. *amp*, *āmp*; magy. *hab* ~ vog. *ġump*, osztj. *ġūmp*, md. *kumbo-ldo-* 'in wellenartiger Bewegung sein, wallen', f. *kumpua-* 'hervorquellen, schäumen'.

A magyar *d*-nek a finnugor nyelvek többségében *nt*, illetőleg *mt* felel meg: magy. *lúd* ~ vog. *lūnt*, *lunt*, osztj. *lont*, *tunt*, cser. *luđō* 'Ente', f. *lintu* 'Vogel', lp. *lonte*, *lont* stb. u. a.; magy. *ideg* ~ vog. *iānveβ*, *iantu* 'Bogenschne', osztj. *iōntaġ* stb. u. a., cser. *iüđāġ* 'Strang, Bogenschne', f. *jāntee-* 'Schne, Bogenschne, Saite'; magy. *tud* ~ zürj. *tēd-* 'wissen, erkennen', votj. *tod-* u. a., f. *tunte-* 'kennen, erkennen, empfinden', lpK. *tomte-* 'verstehen'; magy. *odu* ~ osztj. *unt*, *ont* 'das Innere, Bauch', md. *undā*, *undo* 'Höhlung (in einem Baumstamm)', f. *onte-* (alanyesete *onsi*) 'cavus, cavitas; vallis profundior', lpN. *vuordda* 'cavum, spelunca, cella incubandi, vas ligneum cavatum'.

A magyar *g*-nek a finnugor nyelvekben *nk* (= *ŋk*), *ng* (= *ŋg*) szokott megfelelni: magy. *dug* ~ vog. *tunġ-*, md. *tongo-*, f. *tunkea*; magy. *hág* ~ vog. *kāŋk-*, osztj. *ġonġ-*; magy. *maga-* (-m, -d stb.) ~ cser. *monġġar* 'Körper', zürj. *miger* 'Körper, Leib', votj. *mugor* u. a. (a cser., zürj. és votj. adatok végén levő *-r* képzőelem).

E példákból az tűnik ki, hogy a finnugor nyelvekbeli szóbelseji orrhangú mássalhangzóból és zárhangból álló kapcsolatnak (*mp*, *mt*, *nt*, *ŋk*) a magyarban egyszerű zöngés zárhang (*b*, *d*, *g*) felel meg. Ezt a megfelelést nyelvtörténeti szempontból nyilván úgy kell értelmeznünk, hogy a hangkapcsolatok orrhangú tagja a magyar nyelvben — valamikor az írott emlékek kora előtt — kiesezett. Hasonló változás érte, természetesen a magyartól függetlenül, a permi nyelveket: a zürjént és a votjákat is, amint az eddigi példákból is látható, s a következő egyezések is mutatják: f. *ampu-* 'schiessen' ~ votj. *ib-* 'werfen, schleudern, schiessen'; f. *into* 'Geisteskraft, Entzückung' ~ zürj. *ed* 'Hitze, Wärme, Kraft', votj. *edi* 'Kraft, Stärke' stb.

A magyar és a permi nyelvek jellegzetes denazalizálódásának egyéb példái is ismeretesek: vog. *aňšar*, osztj. *aňzar* 'Hauzahn' ~ magy. *aggar*, zürj. *codžir*, votj. *cadžer*; vog. *kōňš* 'Stern' ~ magy. *húgy* 'csillag', zürj. *koďzul*, votj. *kižili* u. a. (a zürjén és a votják szó végén levő *-l* képző) stb.

Magánhangzóink megfelelési viszonyai.

A főt bemutatott szabályos hangmegfelelések egytől-egyig a mássalhangzók köréből kerültek ki. Erről a területről még bőven volna mit előadnunk, de helyénvalónak látszik röviden a magánhangzók megfelelési viszonyaira is utalnunk. Tárgyilagosan el kell ismernünk, hogy amilyen előrehaladott állapotban van a finnugor mássalhangzókra vonatkozó kutatás, annyira elmaradtunk a magánhangzók összehasonlító vizsgálatában, illetőleg ismeretében. Nem a jószándék hiányán múlt ez az egyoldalúság, hanem a hangviszonyok eddig kibogozhatatlannak bizonyult kusztaltsága, az elvégzendő munka rendkívüli nehézsége okozta a sajnálatos egyenlőtleniséget. — Bár jól tudjuk, mennyi előtanulmány, részletkutatás vár e téren ránk, itt ott már mai ismereteink mellett is sikerül egyes magánhangzók megfelelési szabályaira rámutatnunk.

A nyelvtörténeti kutatás kiderítette, hogy az Árpád-kor végén, ill. a XIV—XVI. századi magyarban négy *e* hang volt általános használatban: rövid zárt *ĕ*, rövid nyílt *e*, hosszú zárt *ē* és hosszú nyílt *ē̄*. Azóta meglehetősen szegényedés következett be az *e* hangok rendszerében. Ismeretes, hogy a nyílt hosszú *ē̄* a magyar nyelvterület legnagyobb részén zártabbá válva összeesett a hosszú zárt *ē*-vel: *jēg* > *jĕg*, *tēl* > *tĕl*, *kēz* > *kĕz*. Megmaradt a régi *ē* a palóc nyelvjárásokban (*jĕg*, *tĕl*, *kĕz*), nem maradt ugyan meg eredeti fokon, de *iē̄* diftongussá vált s így különállását megtartotta pl. a nyugati nyelvjáróterületen (*tiēl*, *kiēz*). De a ragos, képzős alakok rövid magánhangzói egybeűtt is elárulják a nyílt *ē̄*-ből lett zárt *ē*-k multját: *jĕg* : *jeges*, *tĕl* : *telet*, *kĕz* : *kezem*. — A rövid *e*-k (*ĕ* és *e*) régi különbsége a nyelvterület nagy részén még ma is fönnáll (*embĕr*, *mĕntem*), azonban nagy területeken, kivált az északkeleti és a királyhágóntúli nyelvjárásokban a rövid zárt *ĕ* nyílttá vált és összeesett a rövid nyílt *e*-vel (*ember*, *mentem*).

Ha mármost a zárt és nyílt *e*-k közti különbség ősi sajátság vagy éppen alapnyelvi örökség, a különbség nyomait joggal kereshetjük a finnugor nyelvekbeli megfelelésekben is. Meg is találjuk. — A magy. *nĕgy* szó *ĕ* hangja kétségtelenül zárt eredetű (vö. *nĕgyed*; Sylvesternél *niĕg* stb.); megfelelei:

vogul¹ T *ńili*, AK *ńala*, KK *ńala*, FK *ńila*, P *nila*, ÉV *ńila*, DV *ńila*,

¹ A vogul alakokat KANNISTO, az osztjakokat KARJALAINEN pontos fonétikai átírásában közlöm. A nyelvjárások rövidítései a vogulban: T = tavdai, AK = alsókondai, KK = középsőkondai, FK = felsőkondai, P = pelymkai, ÉV = északi-

AL *ńilä*, FL *ńilä*, Szo *ńila*; osztj. FD *ńilä*, Trj *ńilä*, V, Vj *ńilä*, Kaz. *ńilä*, Ni. *ńilä*, O *ńil*; vö. f. *neljä*; — a magy. *fél*ni ige *é*-je is zárt eredetű (vö. a régiségben és a népnyelvben *fül*); finnugor megfelelői: vog. T *pil'*, AK *päl*, KK *päl*, FK *pül*, P *pil*, ÉV, DV *pil*, AL *pil'*, FL *pil*, Szo *pil*; osztj. FD *pät*, Trj *päl*, V, Vj *päl*, Kaz *päl*, Ni *pät*, O *ppl*; vö. f. *pelkää*; — a magy. *menni* *e* hangzója szintén zárt; finnugor megfelelői: vog. T *miñ*, AK, KK, FK *mən*, P, ÉV, DV, AL, FL, Szo *min*; osztj. FD *men*, Trj. *mən*, V, Vj *men*, Kaz. *män*, Ni. *män*, O *mən*; vö. f. *mene*.

A magyar nyílt *e*-s szavak finnugor megfelelőiben lényegesen eltérő megfelelést találunk: magy. *kéz* (*keze*-) ~ vog. T *kät*, AK *köät*, KK *köät*, FK *köät*, P *köät*, ÉV *küöt*, DV *köät*, AL *koot*, FL, Szo *käv*; osztj. FD *ket*, Trj *k'öt*, V, Vj *k'öt*; vö. f. *käte*; magy. *jég* (*jége*-) ~ vog. T *l'äñ*, AK *iöññk*, KK *iöññk*, P *iöññk*, ÉV *iüññk*, DV *iöññk*, AL *iöññk*, FL *iäñk*, Szo *iäñg*; osztj. FD *iēñk*, Trj *iäññk*, V, Vj *iöññk*, Ni. *iēñk*, Kaz. *iēñk*, O *iönk*; vö. f. *jää*; magy. *tél* (*tele*-) ~ vog. T *täl*, AK *töäl*, KK *töäl*, FK *töäl*, P *toäñ*, ÉV *tüöl*, DV *töäl*, AL *toöl*, FL, Szo *täl*; osztj. FD *täv*, Trj *töäl*, Ni. *tät*, Kaz. *täl*, O *tpl*; vö. f. *talvi*.

E példák tanulságainak összefoglalásaképpen az eredeti zárt és az eredeti nyílt magyar *e* hangok szabályos vogul, osztják és finn megfelelőit a következő táblázatban szemléltethetjük:

Magyar	Vogul										Osztijkák							Finn
	T	AK	KK	FK	P	ÉV	DV	AL	FL	Szo	FD	Trj	V	Vj	Ni	Kaz	O	
<i>ě</i>	<i>i</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>i</i> <i>ə</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>ä</i>	<i>ä</i>	<i>ə</i> <i>v</i>	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>ä</i>	<i>öä</i>	<i>öä</i>	<i>öä</i>	<i>öä</i>	<i>üö</i>	<i>oa</i>	<i>oo</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>e</i> <i>ə</i>	<i>ö</i> <i>ä^u</i>	<i>ö</i>	<i>ö</i>	<i>e</i> <i>ä</i>	<i>ε</i> <i>ä</i>	<i>o</i> <i>v</i>	<i>ä, a</i>

Ez a kiragadott pár példa is eléggé mutatja a magyar és a finnugor nyelvek közti hangmegfelelések szabályosságát, a szabályosság fölismerése viszont alkalmasint mindenkit meggyőz arról, hogy a magyar és a finnugor nyelvek szóegyezései mögött történeti kapcsolatot, közös eredetet, ős-rokonságot kell látnunk. Kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott, hogy a magyar szókincs eredeti magva, hagyományos alaprétege egy helyről való a vogul, az osztják, a zürjén, a votják, a cseremiszi, a mordvin, a finn és a lapp szókészlet ősi elemeivel, és így nyilvánvalóvá lett, hogy a magyar-

vagilszki, DV = délivagilszki, AL = alsólozvai, FL = felsőlozvai, Szo = szoszvai; az osztjában FD = felsődemjankai, Trj = tremjugáni, V = vachi, Vj = vaszjugáni, Kaz = kazymi, Ni = nizjami, O = obdorszki.

ban és a felsorolt nyelvekben egyazon alapnyelv szókincese éli a maga önállóvá vált egyéni életét. Mivel ilyen természetű összefüggést csak rokonnyelvek közt szoktunk találni, nem volna merész azt állítanunk, hogy szókészletünk határozott vallomása már el is döntötte a magyar nyelv genealógiai hovatartozásának kérdését. Hogy azonban a teljes bizonyító anyag ismeretében és így megtámadhatatlan tárgyilagossággal ítélhessünk, hagyjuk a végső következtetések levonását az alaktani összehasonlítás elvégzéséig függőben.

IRODALOM.

Legfontosabb összefoglalások :

SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasználat (1896¹, 1903², 1905³, 1909⁴, 1915⁵, 1920⁶, 1927⁷). — A munka II. része tartalmazza az összehasonlító hangtant.

» « Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (Sammlung Götschen No. 463. 1910¹, 1922²).

Számos alapvető részlettanulmány, cikk és adalék található az újabb finnugor nyelvészeti irodalomban. A legfontosabbakat felsoroltuk a finnugor szókészletről szóló előző fejezet könyvészetében.

3. A magyar nyelv alaktani elemeinek és mondattani alapsajátságainak tanulságai.

Ha a nyelvrokonság kérdésében fontos bizonyítékként értékeljük a szókészletbeli egyezéseket, akkor kétszeres, mondhatnók perdöntő jelentőséget kell tulajdonítanunk az alaktani egyezéseknek. A nyelv nem szavak tárháza, hanem rendszer, s ezt a rendszert a szavaknál sokkalta jobban jellemzik azok a módok és eszközök, amelyekkel a szavakat új képzetek kifejezésére és a sokféle viszonyítás jelölésére fölhasználjuk. Amint fennebb már kiemeltük, a szókinceset a művelődés meg idegen hatások szele folytonos hullámlásban tartja, gyakran föltűnően meg is változtatja, föl is forgatja, míg a képzés, ragozás, szófűzés terén rendesen csak lassú, belső kikristályosodás, szerves továbbfejlődés folyik. A nyelvhasználat történetében óriási haladást jelentett ennek az igazságnak fölismerése és e fölismerés gyakorlati alkalmazásaként a nyelvek rokonságának ú. n. nyelvtani alapon történő bizonyítása.

Ha a magyar szókészlet alapelemei a finnugor nyelvekkel való összefüggésre utalnak, a magyar nyelv alaktani sajátosságai és elemei egyes-egyedül finnugor környezetbe illeszthetők bele. Túlzás nélkül mondhatjuk: nincs a magyar szóragozásnak és szóképzésnek olyan jellemvonása, sőt ősi eszköze sincs, amely a finnugor nyelvek egyikében-másikában, rendesen azonban többségében könnyedén fölismerhető ne volna; fordítva: keresve is alig

találunk a finnugor nyelvekben olyan alaktani hagyományt, amelynek magyar mását ne tudnók idézni.

Természetesen nem gondolhatunk a magyar-finnugor alaktani egyezések rendszeres ismertetésére. Elegendő lesz e helyütt néhány célunknak megfelelő alkalmas példa bemutatására szorítkoznunk.

A személyragozás.

Elsőnek a birtokos személyragozást, nyelvünknek azt a sajátosságát említhetjük, hogy a birtokviszony, ill. a birtokos személyének és számának jelölése a birtokszóhoz tapasztott személyraggal történik: ház: házam, házadba, házaítokban. Tudjuk, hogy a birtokviszonyt a legtöbb nyelvben, kiváltkép az indogermán nyelvekre gondolunk, külön szó, névmás szokta jelölni: *Haus*: *mein Haus*, *in dein Haus*, *in euren Häusern*; *my house*, *mea domus*, *ma maison* stb. A magyart jellemző jelölőkészség megvan ugyan különféle egyéb nyelvekben is, de tudjuk, hogy egyes nyelvekben — mint pl. az újperzsában és a nápolyi olasz nyelvjárásban — egészen újkori fejlődés eredménye, másutt viszont — mint pl. a török és a sémi nyelvekben — a magyartól teljesen elütő, vagy a magyarral nyilván csak véletlenségből egyező személyragok szolgálnak a birtokos személyének jelölésére. Ezeknek tehát semmi történeti közük nincs a magyarhoz s ezért nincs is keresnivalójuk a származás szerint való rokonság bizonyító anyagában. Egészen más a helyzet a finnugor nyelvekben: ezek nemcsak a viszonyjelölés módjában, hanem a viszonyjelölés eszközeiben is egyeznek a magyarral.

A magyar és a finnugor nyelvek birtokos személyragjai hangsúly elvesztett személynévmás-tövekből keletkeztek. Az egyesszámú első személynévmás ma így hangzik: magy. *én*, vog. *ām* (teljesebb tőalakja *āmn-*), osztj. *man*, zürj. *me* (töve *men-*), votj. *mon*, cser. *mān*, md. *mon*, f. *minä*, lp. *mon*. Ha elfogadjuk azt az általánosan helyeselt magyarázatot, hogy a magyarban és a vogulban a szó elején található magánhangzó valamilyen nyomatékosító elem csökevénye, s a magyar *én* korábbi **e-mēn-*ből vagy **a-mi*, **e-mi*-ből fejlődött, ekkor az első személyű névmás tövéül **m* alakot állapíthatunk meg. Ez az elhangsúlytalanodott névmástő tapadt aztán a birtokszóhoz és jelölte az egyes 1. személyű birtokost: házam (= ház + én), fejtem (= fej + én), anyám (= anya + én); a vogulban pl. *āmp* 'eb' : *āmpam* 'ebem'; *lūw* 'ló' : *lūm* 'lovam'; *kāt* 'kéz' : *kātam* 'kezem'; az osztjákban pl. *amp* 'eb' : *ampem* 'ebem'; *poz* 'fi' : *pogem* 'fiam'; *χāt* 'ház' : *χātem* 'házam'; a csere-miszben pl. *βūt* 'víz' : *βüðem* 'vizem'; *kit* 'kéz' : *kiðem* 'kezem'; *pələš* 'fűl' : *pələšem* 'fülem'; a mordvinban pl. *kudo* 'ház' : *kudom* 'házam'; *šelme* 'szem' : *šelthem* 'szemem'; *numolo* 'nyúl' : *numolom* 'nyulam'; a finn nyelvterület nagy részén és a köznyelvben fölülkerekedett az eredetileg több birtokot jelölő *-mmi* alak *-ni* fejleménye, de az emlékekben és a népnyelvben előfordul az ősi *-mi*, *-m* is: *poikaisemi nuorembami* 'mein jüngerer Sohnchen', *weickosemi*

'mein Brüderchen', *päüllem* 'auf mich', *cansam* 'mit mir' stb.; a népnyelvben: *tupam* 'meine Hütte', *äitim* 'meine Mutter', *isäm* 'mein Vater', *veljem* 'mein Bruder', *sisarem* 'meine Schwester'; ugyanígy van a finnség vepsze tagjában is: *veikkoihudem* 'mein Brüderchen', *tatoim* 'mein Vater', *tütöim* 'meine Tochter' stb.; a lappban pl. *gietta* 'kéz': *giettam* 'kezem'; *ačče* 'atya': *aččam* 'atyám' stb.

A második személyű birtokosra utaló személyragok a második személyű személynév másból keletkeztek, amelynek ezek az alakjai: magy. *te*, zürj. *te* (töve *ten-*), votj. *ton*, cser. *tán*, md. *ton*, f. *sinä* (korábbi *tinä alakból), lp. *ton*. E névmások tőalakja **t.*, amely a birtokszóhoz tapadva az egyes második személyű birtokos jelölésére szolgál: magy. *házad* (= *ház + te*), *fejed* (= *fej + te*), *anyád* (= *anya + te*); a zürjénben pl. *šin* (töve *šinm-*) 'szem': *šinmüd* 'szemed'; *pi* 'fi': *piüd* 'fiad'; *ki* 'kéz': *kiüd* 'kezed'; a votjában pl. *peľ* 'fül': *peľed* 'füled'; *meľ* 'mell': *meľed* 'melled'; *niľ* 'nyíl': *niľed* 'nyílad'; a cseremiszbén pl. *βüt* 'víz': *βüöet* 'vized'; *kol* 'hal': *kolet* 'halad'; *pu* 'fa': *puct* 'fád'; a mordvinban pl. *tolga* 'toll': *tolgat* 'tollad'; *šelne* 'szem': *šelnet* 'szemed'; *maksa* 'máj': *maksat* 'májad'; a finnben a rag mai alakja *-si*, ez azonban hangszabályszerűen korábbi *-ti*-ből lett. A *-ti* előfordul még a finn nyelvemlékekben: *rackautti* 'deine Liebe', *wisahutti* 'deine Weisheit', *oikeutti* 'deine Gerechtigkeit', *wihamiesti* 'dein Feind'; a lappban pl. *gietta* 'kéz': *giettad* 'kezed'; *ačče* 'atya': *aččad* 'atyád'.

A birtokos többesének jelölését az egyesszámú alakokhoz járuló *-k* többesjel végzi:

egyesszámban *-m.* : többesben *-m.k.*,
 « *-t.* : « *-t.k.*,

akárcsak a *szem* : *szemek*, *fürt* : *fürtök* stb. esetében. — A magyarban a birtokos többesét jelölő személyragos alakok közül csak a második személyűek (*házatok*, *fejetek*, *anyátok*) felelnek meg várakozásunknak, míg az első személyű birtokosnak *-muk*, *-mük* alakban várt ragja helyett *-nk* használatos (*házunk*, *fejünk*, *anyánk*). Könnyű azonban bebizonyítanunk, hogy a mai magyar *-nk* korábbi *-muk*, *-mük*-ből fejlődött a magánhangzó kiesése következtében *-mk* fokozatán keresztül. Elegendőnek látszik ezúttal a Halotti Beszéd *isemuc* (olv. *isemük*) = *ösünk* és *uromc* (olv. *uromk*) = *urunk* adataira utalnunk.

E magyar birtokos személyragoknak a finnugor nyelvekben is megtaláljuk pontos megfelelőit. Minden nyelvtörténeti magyarázat nélkül idézhetjük a mordvin és a lapp alakokat:

a mordvinban:

tšora 'fiú' : *tsoram* 'fiam' — *tšoramok* 'fiunk',
kuja 'háj' : *kujam* 'hájam' — *kujamok* 'hájunk',
jalga 'láb' (≈ *gyalog*) : *jalgam* 'lábam' — *jalgamok* 'lábunk';

a lappban :

gietta 'kéz' : *giettam* 'kezem' — *giettamek* 'kezünk',
                   giettad 'kezed' — *giettadek* 'kezetek',
ačče 'atya' : *aččam* 'atyám' — *aččamek* 'atyánk',
                   aččad 'atyád' — *aččadek* 'atyátok'.

Ezek a példák, azt hiszem, meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar és a finnugor nyelvek közt a birtokos személyragozás tekintetében nemcsak szerkezeti, alkati egyformaság található, hanem a kifejezés nyelvi eszközei, sőt ezeknek az eszközöknek a forrásai is azonosak.

A névmástövekből lett személyragok az imént említett esetekben a névszókhoz tapadva birtokviszonynak, közelebbiről: a birtokos személyének jelölését végzik. Ámde ezek a névmási elemek igéhez is hozzásímultak s ilyen alkalmazásban a cselekvő alany személyét határozzák meg. Lehetetlen azonban föl nem ismernünk a birtokos és az igei személyragok azonosságát az ilyenféle magyar példákban :

<i>lesem</i> : <i>lesëm</i>	<i>váram</i> : <i>várom</i>	<i>halam</i> : <i>hallom</i>
<i>lesed</i> : <i>lesëd</i>	<i>várad</i> : <i>várod</i>	<i>halad</i> : <i>hallod</i>
<i>lesünk</i> : <i>lesünk</i>	<i>várunk</i> : <i>várunk</i>	<i>halunk</i> : <i>hallunk</i>
<i>leseték</i> : <i>lesték</i>	<i>várotok</i> : <i>vártok</i>	<i>halatok</i> : <i>hallotok</i> .

A finnugor nyelvekben ugyanilyen helyzet tárul elénk. Pl.

a vogulban :

kāt 'kéz' — *kātəm* 'kezem' : $\left\{ \begin{array}{l} \textit{min-} \text{'menni'} \text{ — } \textit{minēm} \text{'megyek'} \\ \textit{minsəm} \text{'mentem'} \\ \textit{minnēm} \text{'mennék'} \\ \textit{rāt-} \text{'verni'} \text{ — } \textit{rātiləm} \text{'verem'} \\ \textit{rātāsləm} \text{'vertem'} \\ \textit{rātnūləm} \text{'verném'} \end{array} \right.$

az osztjákban :

χāt 'ház' — *χātem* 'házam' : $\left\{ \begin{array}{l} \textit{man-} \text{'menni'} \text{ — } \textit{manləm} \text{'megyek'} \\ \textit{mansəm} \text{'mentem'} \\ \textit{səŋk-} \text{'verni'} \text{ — } \textit{səŋkləm} \text{'verem'} \\ \textit{səŋksəm} \text{'vertem'} \end{array} \right.$

a cseremiszenben :

βūt 'víz' — *βüdem* 'vizem'
                   βüdet 'vized' : $\left\{ \begin{array}{l} \textit{βið-} \text{'vezetni'} \text{ — } \textit{βiðem} \text{'vezetem'} \\ \textit{βiðet} \text{'vezeted'} \\ \textit{βiðəšəm} \text{'vezettem'} \\ \textit{il-} \text{'élni'} \text{ — } \textit{ilem} \text{'élek'} \\ \textit{ilet} \text{'élsz'} \\ \textit{li-} \text{'lenni'} \text{ — } \textit{liäm} \text{'leszek'} \\ \textit{liät} \text{'lész'} \end{array} \right.$

a mordvinban :

<i>kudo</i> 'ház' — <i>kudom</i> 'házam' :	<i>kul-</i> 'meghalni' — <i>kulan</i> (< <i>kulam</i>) 'meghalok'
<i>kudot</i> 'házad' :	<i>kulat</i> 'meghalsz'
<i>kudomok</i> 'házunk' :	<i>kulutamk</i> 'meghalunk'

a lappban :

<i>gietta</i> 'kéz' — <i>giettam</i> 'kezem' :	<i>mān-</i> 'menni' — <i>mānām</i> 'megyek'
<i>giettamek</i> 'kezünk'	<i>mānāimek</i> 'mentünk'
<i>giettadek</i> 'kezetek' :	<i>mānāidek</i> 'mentetek'.

Az előadottakból csak annyit állapítsunk meg, hogy a magyarban és a finnugor nyelvekben tökéletesen egybevágó személyragozási rendszer van : a magyar is, a finnugor nyelvek is egyező személynévmasokból keletkezett azonos ragokkal jelölik mind a birtokos, mind a cselekvő alany személyét. Az egyesszámi 1. személyű birtokos, ill. alany jelölésére az 'én' jelentésű **m.n.* személynévmásból rövidült **m.*, az egyes 2. személyű birtokos, ill. alany jelölésére a 'te' jelentésű **t.n.* személynévmásból rövidült **t.* rag szolgál; a többesszámi birtokosok, ill. alanyok jelölését a megfelelő egyesszámi alakhoz járuló *-k* többesjel végzi; hasonló tanulságokkal járna a 3. személyt jelölő személyrag bemutatása is.

A helyhatározó-alakrendszer.

Következő példaként hivatkozhatunk a határozó-ragozás nyomós tanulságaira.

A magyar helyhatározó-alakrendszer egyik legföltűnőbb jellegzetessége a háromirányúság, azaz külön raggal jelöljük a *hol?*, külön raggal a *honnét?* és külön raggal a *hova?* kérdésre felelő határozókat, a locativust, az ablativust és a lativust :

<i>hol?</i>	<i>honnét?</i>	<i>hova?</i>
<i>-ban, -ben</i>	<i>-ból, -ből</i>	<i>-ba, -be</i>
<i>-n</i>	<i>-ról, -ről</i>	<i>-ra, -re</i>
<i>-nál, -nél</i>	<i>-től, -től</i>	<i>-hoz, -hez, -höz.</i>

A magyarral tökéletesen egyező hármas tagoltság jellemzi a finnugor nyelvek helyhatározó ragozását is :

	<i>hol?</i>	<i>honnét?</i>	<i>hova?</i>
vogul	<i>-t</i>	<i>-nēl</i>	<i>-nē</i>
zürjén	<i>-in</i> <i>-len</i>	<i>-iš</i> <i>-liš</i>	<i>-e</i> <i>-li</i>
finn	<i>-na, -nä</i> <i>-ssa, -ssä</i> <i>-lla, -llä</i>	<i>-ta, -tä</i> <i>-sta, -stä</i> <i>-lta, -ltä</i>	<i>-k, -s</i> <i>-sen, -h.n</i> <i>-lle.</i>

Ez a magyar és a finnugor nyelvek közt megállapítható szemléleti, szerkezeti közösség magában véve még nem volna ugyan a rokonság bizonyítékának tekinthető, de tüzetesebb vizsgálat alapján sokkal közelebbi, szinte kézzelfogható történeti kapcsolatokat fődözhetünk föl. Kiderül mindekelőtt, hogy a határozók háromirányúsága a magyar és a finnugor nyelvek ragozásának öröklött jellemvonása, hogy az irány szerint elkülönülő három ősi helyhatározó rag a magyarban és a finnugor nyelvekben szabályosan egyezik, hogy továbbá a magyarnak és a finnugor nyelvek többségének mai gazdag határozói alakrendszere a közös hagyományból fejlődött ki, bokrosodott el.

A hol? kérdésre felelő ősi locativus ragja *-n*, amely eredeti vagy módosult alkalmazásban minden finnugor nyelvben megtalálható.

A magyarban a következő főbb alaki és jelentésbeli típusai ismeretesek:

eredeti locativus: *lenn, fönn, benn; falun, városon*
 superessivus : *földön, vízen, falon, fán*
 időhatározó : *télen, nyáron, korán, idén, héten, napon, midőn*
 állapothatározó : *talpon, békén, nyugton*
 módhatározó : *módon, formán, szépen, lassan* stb.

A vogulban:

eredeti locativus: *ēlən* 'elül, előtt', *numən* 'fönt', *jolən* 'alant'
 superessivus : *βitən* 'vízen'
 időhatározó : *tālən* 'télien' stb.

Az osztjákban:

eredeti locativus: *nōmən* 'fönt', *kāmən* 'künn'
 superessivus : *tōrəmna* 'égen', *mouyna* 'földön'
 inessivus : *χätna* 'házban', *putna* 'fazékban', *tutna* 'tűzben'
 időhatározó : *χatlna* 'nappal', *atna* 'éjjel', *χun* 'mikor'
 állapothatározó : *kažən* 'betegen', *lovatna* 'egymagában'
 módhatározó : *sirna* 'módon', *χön* 'hogyan'
 eszközhatározó : *ñälna* 'nyíllal', *lājəmna* 'fejszével'
 okhatározó : *urna* 'miatt' (*ur* 'ok'), *padina* 'miatt' (*padi* 'alap') stb.

A zürjénben:

eredeti locativus: *tīn* 'ott', *ulīn* 'alatt, alant'
 inessivus : *vaīn* 'vízben', *veřīn* 'erdőben', *kerkajīn* 'házban'
 superessivus : *puīn* 'fán', *mestajīn* 'helyen'
 időhatározó : *telīn* 'télien', *luīn* 'nappal', *vojīn* 'éjjel' stb.

A votjában :

locativus	: <i>tatın</i> 'itt', <i>otın</i> 'ott', <i>kıtın</i> 'hol ?'
superessivus	: <i>berogın</i> 'parton', <i>bad-puın</i> 'fűzfán'
inessivus	: <i>vu-koın</i> 'malomban', <i>Kuzonın</i> 'Kazánban'
időhatározó	: <i>arın</i> 'évben', <i>uın</i> 'éjjel' stb.

A cseremiszenben :

locativus	: <i>βārən</i> 'helyen', <i>jəmalne</i> 'alatt', <i>kedəlnə</i> 'közepén'
essivus	: <i>kiškən</i> 'kigyóként', <i>jošan</i> 'hőlgymenyétként'
módhatározó	: <i>mańèrən</i> 'módon'
időhatározó	: <i>ketšən</i> 'nappal', <i>kəðə-γetšən</i> 'mikor' stb.

A mordvinban :

időhatározó	: <i>kəžnə</i> 'nyáron', <i>lelúa</i> 'télen', <i>tšine</i> 'nappal', <i>vehe</i> 'éjjel', <i>vremənä</i> 'időben' stb.
-------------	--

A finnben :

locativus	: <i>kaukana</i> 'távol', <i>ulkona</i> 'kint', <i>kotona</i> 'otthon'
essivus	: <i>nuorena</i> 'fiatalon', <i>sairaana</i> 'betegén', <i>pappina</i> 'mint pap'
időhatározó	: <i>talvena</i> 'télen', <i>syksynä</i> 'ősszel', <i>päivänä</i> 'napon', <i>perjantaina</i> 'pénteken', <i>huomenna</i> 'holnap' stb.

A lappban :

locativus	: <i>orjān</i> 'délen', <i>nuortan</i> 'északon', <i>olkūn</i> 'kint, kívül', <i>vīln</i> 'lent, alant' stb.
-----------	---

A felsorolt adatok egyértelmű vallomása szerint az *-n* határozórag mind a magyarban, mind a finnugor nyelvekben ősi alaktani elem, s mindenütt elsősorban a hol? kérdésre felelő határozók jele. Bár az általános helyhatározás mellett különféle pontosabb helyi (inessivus, superessivus, adessivus) és egyéb határozásokra (idő-, mód-, állapot-, ok-határozás) is alkalmazták, bizvást hihetjük, hogy az *-n* ragnak az általános hely-jelölés volt eredeti, elsődleges szerepe. Ilyen értelemben tanúskodik a határozók kialakulásának egyéb nyelvekben is tapasztalható törvényszerűsége és a nyelvtörténeti adatok vallomása is. Különösen tanulságosak ebben a tekintetben a határozószók és a névutók, amelyek a rendes névragozás medréből, sodrából kiszorulván, többnyire ősi állapotot őriztek meg. Ezek a megőrzött régiségeknek, nyelvi kövületeknek tekinthető határozószók, névutók pedig az *-n*-t a magyartól a lappig mindenütt világos locativusi ragnak tüntetik föl.

A honnét? kérdésre felelő ősi magyar ablativus ragja *-l*, amelynek a vogulban és az osztjákban *-l*, a többi finnugor nyelvben pedig *-t*, *-d*-féle hang felel meg.

A magyarban ma helyhatározóul csak elszigetelt határozószókban, névutókban található: *alól, felől, elől, mögül*. Nyelvemlékeinkben és a népnyelvben előfordul helységneveken is: *Beszprimől* (= Veszprémből), *Pécsül* (= Pécsről), *Egről* (= Egerből); *Paksul, Gyönkül* (a tolnai népnyelvben). Másodlagos alkalmazásban használjuk az *-l* ragot locativusokban (*alul, elül, hátul; túl, hol*), néha időhatározásra (*végül*), essivusként (*például, egyedül, bizonyáságul*) és főleg módhatározásra: *magyarul, vadul, remekül* stb.

A vogulban:

ablativus: *ēlāl* 'elülről, messziről', *jūl* 'hátulról', *nūmāl* 'fölülről', *jolāl* 'alulról', *tāl* 'innét', *tūl* 'onnet'

eszköz- és társhatározókban: *vital* 'vízzel', *pomāl* 'füvel', *āmpāl* 'kutyával'

módhatározókban: *ti urāl* 'ily módon (ur 'mód')', *soxtāl* 'egyenesen, (soxt 'egyenes')', *lāsāl* 'lassan' (*lās* 'lassú') stb.

Az osztjákban csak határozószókban, névutókban találjuk, mégpedig mindig *-ta* (*-t*) elemmel megtoldva:

ablativus: *talta* 'innét', *tolta*, *selta* 'onnet', *kāmaltā* 'kívülről', *nōmaltā* 'fölülről';

másodlagos alkalmazásban a magyarral egyezően használatos:

locativusban: *nōmaltā* ('fölülről' és) 'fönt', *kāmaltā* ('kívülről' és) 'kint'

időhatározókban: *talta* 'ezután', *śeltā* 'azután', *zuwaltā* 'régtföfogva';

A cseremiszen csak határozószókban van meg elmosódott nyoma:

ülütš, ültš, ulats 'alulról', *küsütš, küšats* 'fölülről, fönt', *tütš, tüts* 'kívülről' stb. — Meg kell jegyeznünk, hogy ez a szóvégi *-tš, -tš, -ts* korábbi *-t* hangból fejlődött, éppúgy mint pl. a *βüt* 'víz' szó *βitš, βutš* alakváltozataiban vagy a birtokosszemélyragozás és az igei ragozás multideji egyes 2. személyében: *erpatš* (< *erpat*) 'fiad', *tolātš* (< *tolat*) 'jöttél' stb.

A mordvinban:

aldo, aldā 'alulról, alól', *udaldo, ftaldā* 'hátulról, mögül', *pēldē, pēldē* '-tól, -től, mellől'; használatos mint ablativus és egyúttal partitivus a rendes mordvin névragozásban: *moda* 'föld': *modado* 'földtől', *ava* 'anya': *avado* 'anyától' stb.

A finnben eredeti ablativusi szerepben ma már csak határozószókban, névutókban található:

alta 'alól', *luota* 'mellől', *siitä* 'onnet', *kaukaa* (< *kaukaða*) 'messziről', *ulkoa* (< *ulkoða*) 'kívülről'; a rendes finn névszóragozásban ma partitivus, vagyis a részleges alany ill. a részleges tárgy kifejezője: *yötä* 'éj, éjet', *vettä* 'víz, vizet', *kalaa* (< *kalaða*) 'hal, halat';

A lappban :

ol'kut 'kívülről', *vuallēt* 'alól, alulról', *allēt* 'nyugatról'; a kólai-lappban a finnhez hasonló partitivusként használják: *sām* 'az erő' : *sāmmēd* 'erő', *lejjp* 'a kenyér' : *lejjpeōd* 'kenyér' stb.

Kétségtelennek látszik, hogy a magyar és a finnugor *-l*, illetőleg *-t*, *-d* határozóragnak helyviszonyítás, közelebbtről az ablativusi irányjelölés az eredeti értéke, s a többi határozói jelentés másodlagos fejlődés eredménye.

A hova? kérdésre felelő ősi magyar lativus ragja *-é*, illeszkedve *-á*. A mai magyar köznyelv jóformán csak ilyenféle határozószókban és névutókban ismeri: *alá*, *föle*, *belé*, *elé*, *felé*, *közé*, *mögé*; gyakori a megrövidült hangzós alak: *bele*, *ide*, *oda*, *haza*, *hova*, *messze*, *tele*, sőt az igekötőkben a magánhangzó teljesen le is kopott: *meg* (< *megé*), *föl* (< *föle*), *el* (< *elé*), *ki* (< *kivé*) stb. — A régiségben jóval tágabb körben használatos: *Wesprimee* (= Veszprémbe), *Pesté* (= Pestre), *Egré* (= Egerbe) stb. Ilyen megőrzött régiség a *Gjöré* (= Gyórré, Győrbe), *Fehérvára*, *Kapuvára* (= Fehérvárra, Kapuvárra) stb. — A lativusi *-é*, *-á* raggal azonos eredetű, de alakilag tőle elkülönült az eredményhatározói *-vá*, *-vé*, amelynek *v*-je a hangrés megszüntetésére szolgáló szervetlen hang: *feketé-é* > *feketévé*, *fiá-á* > *fiává*.

Ha tekintetbe vesszük, hogy ennek az elsődleges magyar lativusragnak *-é* az eredeti formája, az ilyen *-é*-k pedig a tövégi magánhangzónak és valamely *-j* (*-i*)-féle hangnak az összeolvadásából szoktak keletkezni, jogos az a következtetésünk, hogy a viszonyítóelem, a rag voltaképpen az *-é*-ben lappangó *-j* (*-i*), amely lehetne finnugor **k* ~ **ɣ* és lehetne finnugor **s* ~ **z* szabályos folytatója. Különösképpen a finnugor nyelvek mindkét lehetőséget megengedik.

Ősi **k* ~ **ɣ*-re utalnak a következő finnugor nyelvekbeli lativusragok: a vogulban *-ɣ*, *-ɣ* vagy a tő végső magánhangzójával összeolvadva *-i'*, *-i* stb., pl. *sisiɣ*, *sisi'*, *šišä* 'hátra, vissza' (*sis* 'hát'), *supi'*, *šupu* 'át, keresztül' (*sup* 'darab, rész'), *tī'* 'ide', *nāɣɣ*, *nukh*, *nuk* 'föl' (*num* 'fölsőrész'), *lāɣɣä* 'a folyón lefelé' (*lui sup* 'a folyó alvidéke'), *tūlaɣ* 'arrafelé'. — Ebből a lativusból fejlődött ki a vogulban az ú. n. translativus-essiyus, amelynek *-i'*, *-äi'*, *-ä* stb. a mai ragja: *viti'* 'vízzé' (*vit* 'víz'), *kwoli'* 'házzá' (*kwol* 'ház'), *jurtä* 'társul' (*jurt* 'társ') stb.

az osztjában lativusként többnyire határozószókban, névutókban, igekötőkben fordul elő *-ɣ*, *-ɣ*, *-k* alakban vagy a végső magánhangzóval összeolvadva *-i*, *-i*, *-ä*, *-a* stb. alakban, amely előtt főleg az északi-osztják nyelvjárásban a mássalhangzó meg szokott nyúlni: *toɣi*, *toɣo*, *toɣ* 'oda', *tī* 'ide', *ɣolti*, *ɣolta* 'hova?' *ioɣo*, *ioɣi*, *ioɣ* 'be, haza, vissza' (*ioln* 'benn, a házban', *ioltä* 'házulról'), *noɣ* 'föl', (*num* 'fölsőrész'), *nik* 'a part felé' (*nim* 'a partvidék'), *kutä* 'közé' (*kut* 'köz'), *saiä* 'mögé' (*sai* 'möge, hátsórésze valaminek'), *ɣoɣä* 'hozzá'; az irányjelölés mellett gyakori a trans-

lativusi, factivusi alkalmazás: *uassì* 'várossá' (*uas* 'város'), *keua* 'kővé', *nijì* 'nővé, feleséggé', *pàmmì* 'fűvé' stb.; a hangrés megszüntetésére *i* hangot toldanak be: *tèlii* 'tele', *pudiì* 'feketévé', *kòzaì* 'gazdává' stb. — Érdekes, hogy a hiatus-töltő *v* mellett a magyar régiségben és a népnyelvben is megtaláljuk a *j*-t: *puhája* [gyúrta], *lójá* [tette], *kurtájá* [szabta], [annak] *jegyéjé*, *feketéjé* stb.

- a zürjénben *-e*, amely korábbi **-k* szabályszerű folytatója. Lativusként csak névutókban, határozószókban használatos: *ule* 'le, alá', *vile* 'fölé', *dore* 'mellé', *vodže* 'előre' stb. A névszóragozásban egészen közönséges illativus, sublativus, allativus jelölésére: *kerkae* 'házba', *kare* 'városba', *vae* 'vízbe', *pue* 'fára'; factivusi alkalmazásban is előfordul: *sare* 'cárrá', *kaje* 'madárrá' stb.
- a votjákban a zürjénhez hasonló helyzetet találunk: *vile* 'fölé, föl', *ule* 'alá, le', *kitsi* 'hová?', *tatsi* 'ide', *otsi* 'oda', *kuspi* 'közé'; *kare* 'városba' stb.
- a cseremiszen *-k*, *-ka*, *-kə* a rag alakja, s ilyenféle határozószókban szerepel: *ülək*, *ülkə* 'le', *anzək*, *onđzəkə* 'elé, előre', *liškə* 'mellé, közelébe', *təškə*, *tuškə* 'oda', *tiškə* 'ide' stb.
- a finnben a szóvégi *-k* hangszabályszerűen eltűnt, de egykori megvoltát elárulja a fokváltakozásnak alávetett mássalhangzók gyengefokúsága: *taa* 'mögé' < **taɣak* (vö. locativus *takana* 'mögött'); ez a *-k* azonban még ma is megtalálható az inkeriben és bizonyos keleti-finn nyelvjárásokban: *tännek* 'ide', *sinnek* 'oda', *alak*, *allak* 'alá', *ympärik* 'köré' (a finn köznyelvben *tänne*, *sinne* stb.)

Ezzel a finnugor nyelvekből bemutatott *-k* lativusraggal is összevet-hetnők tehát a magyar *-é*, *-á* lativusragot, de annak sincs semmi hangtani akadály, hogy a fönnebb említett másik finnugor lativusraggal, az **s ~ *z*-vel való azonosságra gondoljunk. Ez a rag a finnugor nyelvekben a következőképp van képviselve:

- a finnben *h o v a ?* kérdésre felelő határozószókban: *alas* 'le, alá', *edes* 'elő, előre', *ylös* 'föl', *ulos* 'ki' stb.
- a lappban ugyancsak egyes lativusi határozószókban: *olkus* 'ki', *vuölus* 'alá, le', *pajas* 'föl' stb.
- a mordvinban lativusi értékben határozószókban, névutókban: *kozo* 'hová?', *tozo* 'oda', *malas* 'közelébe, -hoz, -hez, -höz', *tejs* u. a., *lanjs* '-ra, -re, -hoz, hez, -höz', *pots* '-ba, -be', *jutks*, *jotks* 'közé'; a rendes mordvin névszóragozásban illativusként szerepel: *éles* 'faluba', *érís* 'erdőbe', *bazars* 'vásárra' (*éle* 'falu', *érí* 'erdő', *bazar* 'vásár') stb.
- a cseremiszen: *kəš*, *kuš* 'hová?', *tiš*, *təš* 'ide', *təš*, *tuš* 'oda', *məngeš*, *möngeš* 'vissza'; *kideš* 'kézbe', *βüdeš* 'vízbe' (*kit* 'kéz', *βüt* 'víz') stb.

A kissé tán hosszadalmasan tárgyalt nyelvi tények és adatok kétség-

telenül bizonyítják, hogy a magyar és a finnugor nyelvek helyhatározó-rendszere nemcsak az irány hármassága szerint való tagozódás tekintetében egyezik egymással, hanem az egyes irányokat jelölő ősi ragok is azonosak bennük:

a locativus, a hol	?	kérdésre felelő határozó ragja: -n
az ablativus, a honnét?	«	«
a lativus, a hova	?	«

Az idézett példákból az is kitetszett, hogy ezek az elsődleges határozóragok a magyarban is, a finnugor nyelvekben is meglehetősen megkoptak, elviselődtek. Jobbára csak határozószók, névutók őrizték meg őket, azok a ragos alakok tehát, amelyek természetüknél fogva leginkább alkalmasak az elszigetelődésre s így az ősi rendszer töredékeinek fönntartására. — Az ősi határozói ragok azonban nemcsak ilyen emlékszerű régiségekben élnek. Amint a viszonyítás árnyalati különbségeinek szabatos jelölése végett az egyes nyelvesoportokban, nyelvekben a ragozás eredeti szűk kereteinek kibővítésére került sor, a viszonyítás új kifejezői jobbára az ősi alapelemek felhasználásával képződtek. Ezekben a különleges földatokra másodlagosan alkotott testesebb ragokban és névutókban élnek az ősi helyhatározó ragok a maguk lényegileg régi, de az elkülönülés és szerepmegosztlás következtében újszerű életét. Az eredetileg általános hol? kérdésre felelő helyhatározói -n rag magában a térbeli viszonyításban a superessivus különleges körére foglaldott le (*vízen, földön, fán*), de e mellett az idő, állapot és mód meghatározására is alkalmassá vált (*télen, talpon, lassan*). A belső helyviszonyítás szerepét a -ban, -ben vette át, amely a 'belsőrsz, belseje' jelentésű *bél* szó -n ragos alakjából keletkezett ilyenformán: *ház *belēn > ház *beln > ház-ben > házban*. — Az eredetileg általános honnét? kérdésre felelő helyhatározói -l rag hova-tova teljesen háttérbe szorult, mert teendőin megosztozott a -ból, -ből, a -tól, -től és a -ról, -ről. A -ból, -ből, amely a *bél* szó -l ablativus-ragos alakjából fejlődött, a belülről kifele irányuló mozgás szabatos jelölőjévé vált (elativus); a -tól, -től, amely a *tő* szó -l ablativus-ragos alakjából keletkezett, a valami mellől, a valami közeléből való távolodást jelöli (szorosabb értelemben vett ablativus), a -ról, -ről pedig, amely egy a magyarból kiveszett **roko-* szó -l -ragos alakjából lett, a valami fölületéről való távolodást szemlélteti (delativus). A távolodás, távolítás különböző változatát, különböző kiindulási pontját, irányát jelölik tehát ezek a magyar nyelv külön életében létrejött helyhatározóragok, de mindegyikben fölismerszik a távolítás közös vonásának jelölésére szolgáló ősi ablativusi -l. — Ugyanez a kép tárul elénk az ősi -é, -á lativusi rag körében is: a maga eredeti alakjában és szerepében ez a rag is visszaszorult, de helyébe lépett a -ba, -be (a *bél* szó -é ragos alakjából lett, tehát a befelé irányuló mozgás jelölésére szolgál: illativus), a -ra, -re (a **roko-* szó lati-

vusa, vő. *rajá, reá, rá*; a valami felületére irányuló mozgás jelölésére alkalmazták: sublativus), továbbá a *-hoz, -hez, -höz* (vő. *hozzá*), a *-nak, -nek* (vő. *nekí*) és az *-ig* (a régiségben és a népnyelvben *-ég*), amelyekben még ma is megvan, vagy ha ma hiányzik, régen megvolt az ősi lativusi *-é, -á*.

Mindebből pedig az a világos tanulság vonható le, hogy a magyar határozók mai gazdag formarendszere az ősi locativus, ablativus és lativus szerves továbbfejlődése.

A kép kiegészítése, a fenti állítás támogatása végett érdemes lesz még a magyar helyhatározói *-t* ragról és ugor megfelelőiről is megemlékeznünk.

A *-t*, magánhangzó után *-tt* határozórag a mai nyelvhasználatban meglehetősen ritkán fordul elő s a hol? kérdésre felelő eredeti helyjelölés mellett idő, állapot és mód határozására szolgál: *itt, ott, alatt, mellett, együtt, hanyatt, helyt* ~ *helyütt, oldalt, földszínt*; *örömet, vegyest, képest, valamelyest*; helységneveink közül *Győr, Pécs*, valamint a *-vár* és a *-hely* utótagú összetételek inessivusában is megtaláljuk: *Győrött, Pécesett, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt*. Ismeretes, hogy a régiségben sokkal nagyobb kelendősége volt helységnevekben (pl. *Sopront, Eperjest* stb.), *-s* képzős melléknevek állapot-, illetőleg módhatározójában (pl. *mélységest* 'profundissime', *alázatost* 'humiliter' stb.) egyaránt.

Megfelelőjét a vogulban és az osztjákban találjuk meg¹:

a vogulban *-t, -tə*, a tadvai nyelvjárásban illeszkedéses *-tä ~ -ta* az alakja, s az általános locativuson és időhatározáson kívül egészen közönséges superessivusokban, adessivusokban és inessivusokban: *χot* 'hol?', *tít* 'itt', *tot* 'ott', *joli-pält* 'alatt' (*joli-päl* 'alsórész'), *sist* 'mögött' (*sis* 'hát'); *tältä* 'tél' (*täl* 'tél'), *kolta* 'reggel' (*kol* 'hajnal'); *mät* 'földön' (*mä* 'föld'), *vitta* 'vízben' (*vit* 'víz'), *pasänt* 'asztalnál' (*pasän* 'asztal') stb.

az osztjákban mindössze néhány régi határozószóban maradt meg a nyoma: *hot* 'hol?', *tət, tätti* 'itt', *tot, tota, toda* 'ott'.

A magyar-vogul-osztják helyhatározó *-t* ragnak ezt az egyezését nyilván nem tekinthetjük a véletlenség művének. Minden kétséget eloszlat azután az az észrevétel, hogy a *-t* rag az említett nyelvek egy testesebb ragjában is jelentkezik. A székelyföldi és a palócsági *-nitt, -nott ~ -nött* tájnyelvi különlegességre gondolok (*papnitt, papnott* 'papnál, papéknál'), amelynek alakilag pontos mása a vogul *-net*, tadvai illeszkedéses formája *-nät ~ -nat*, osztják *-nat*.

¹ A 'most' jelentésű finn *nyt* (<*nüyüt; tőszava *nyky* 'mostani, most, mostanság') és néhány *-t* végződésű finnsegbeli régi, ill. nyelvjárási határozószó arra a föltevésre készíti az embert, hogy a *-t* határozórag hajdan az egész finnugorságban használatos lehetett.

Hosszadalmas kitérésekre kellene vállalkoznunk, ha a magyar és a finnugor nyelvek valamenyi élő és kihalt helyhatározó ragját érinteni akarnók. Ilyen fárasztó kitérőre azonban sem okunk, sem szükségünk nincs, mert a rendszeres áttekintés is azzal az eredménnyel végződne, amire az eddig bemutatott fontosabb példák vezettek bennünket, hogy t. i. a magyar határozói rendszer, tehát nyelvtanunknak egyik legjellegzetesebb fejezete szellemében és kifejező eszközeiben félreérthetetlenül finnugor.

A nyelvtani jelek.

A magyar nyelvtani jelek is egytől-egyig finnugor kapcsolatokra utalnak. Tüzetesebb tárgyalásuk helyett be kell érünk néhány példára szorító- és kémpróbaszerű szembesítéssel.

A magyarban *-k* az általánosan használt többesjel; ezt alkalmazzuk a névszók többesének, valamint a személyragozásban a birtokos ill. az alany többesének jelölésére: *ház : házak, eb : ebek, ősem : ösünk, ösöd : ösötök, őse : ösük, mentem : mentünk, mentél : mentetek, ment : mentek*. — A finnugor nyelvek közül többen él a *-k* többesjel mása, legfőltűnőbb azonban a lapp egyezése:

<i>guolle</i> 'hal'	: <i>guolek</i> 'halak'
<i>sadne</i> 'szó'	: <i>sānek</i> 'szavak'
<i>giettam</i> 'kezem'	: <i>giettamek</i> 'kezünk'
<i>giettad</i> 'kezed'	: <i>giettadek</i> 'kezetek'
<i>gulla</i> 'hall'	: <i>gullik</i> 'hallanak'
<i>gullim</i> 'hallottam'	: <i>guláimek</i> 'hallottunk' stb.

A melléknév középfokának a magyarban *-b, -bb* a jele: *idős : idősb, jó : jobb, vén : vénebb*. A megfelelés nyomai megvannak több finnugor nyelvben, bár itt-ott inkább a jelölt tulajdonság erősebb fokúságának ki-domborítására szolgálnak (pl. zürj. *ed* 'erő, hév' : *edeb* 'nagy hevesség'). A magyarral teljesen egyező értékben és terjedelemben használja a finn:

<i>vanha</i> 'öreg'	: <i>vanhempi</i> 'öregebb'
<i>suuri</i> 'nagy'	: <i>suurempi</i> 'nagyobb'
<i>ala</i> 'al, alsó'	: <i>alempi</i> 'alábbi, alsóbb' stb.

valamint a lapp:

<i>puerr</i> 'jó'	: <i>pureamp</i> 'jobb'
<i>nūrr</i> 'fiatal'	: <i>nūrm̄p</i> 'fiatalabb'
<i>šurr</i> 'nagy'	: <i>šoreamp</i> 'nagyobb'.

Talán fölösleges volna hangsúlyoznunk, hogy a magyar *-b, zürjén -b* ~ finn, lapp *-mp* hangmegfelelés egészen szabályszerű (vö. fönnebb a finnugor hangmegfelelésekről szóló részben).

Az élő beszédből már jobbra kiveszett *menék, valék* stb. elbeszélő vagy történeti mult igealakokban az *-é*-hez kapcsoljuk a mult jelölését. A nyelvtörténeti vizsgálat azonban kiderítette, hogy ez az *-é* az igező véghangzójának és egy *j, i*-féle hangnak az összeolvadásából keletkezett, olyanformán, mint pl. a már említett *-é* lativusi ragban (*elé, mögé* stb.) történt. A mult idő jele e szerint voltaképpen a *-j, -i*, amely a finnugor nyelvek többségében ma is használatos mult-jelölő értékben:

a finnben:

<i>olen</i> 'vagyok'	: <i>olin</i> 'voltam'
<i>olet</i> 'vagy'	: <i>olit</i> 'voltál'
<i>kuolen</i> 'meghalok'	: <i>kuolin</i> 'meghaltam'
<i>kuolet</i> 'meghalsz'	: <i>kuolit</i> 'meghaltál'
<i>kuolee</i> 'meghal'	: <i>kuoli</i> 'meghalt'
<i>kuolemmie</i> 'meghalunk'	: <i>kuolimme</i> 'meghaltunk'
<i>kuolette</i> 'meghaltok'	: <i>kuolitte</i> 'meghaltatok'
<i>kuolevat</i> 'meghalnak'	: <i>kuolivat</i> 'meghaltak';

a lappban:

<i>gulâm</i> 'hallok'	: <i>gullim</i> 'hallottam'
<i>gulák</i> 'hallasz'	: <i>gullik</i> 'hallottál'
<i>gulla</i> 'hall'	: <i>gulái</i> 'hallott';

a mordvinban:

<i>niłan</i> 'nyelek'	: <i>niłin</i> 'nyeltem'
<i>niłat</i> 'nyelsz'	: <i>niłit</i> 'nyeltél'
<i>palatan</i> 'esókollak'	: <i>paliteń</i> 'esókoltalak';

a cseremiszbén:

<i>manam</i> 'mondok'	: <i>mańam</i> 'mondtam'
<i>manat</i> 'mondasz'	: <i>mańats</i> 'mondtál'
<i>maneš</i> 'mond'	: <i>mańe</i> 'mondott'

(a mult időben szereplő *-ń* az utána következő *j* hatása alatt jésült a jelenidőbeli *-n*-ből);

a zürjénben:

<i>muna</i> 'megyek'	: <i>muni</i> 'mentem'
<i>munan</i> 'mész'	: <i>munin</i> 'mentél'
<i>munas</i> 'megy'	: <i>munis</i> 'ment' stb.

A föltételes mód jele a magyarban *-n*, utána következő *á, é, a, e, ó, ő* hangzóval: *volnék, volnánk, volna; adnám, adnád, adná; adnók, néznők* stb. — Kétségtelenül összetartozik vele a finnugor nyelvek föltételes, ill. óhajtó vagy lehetőséget jelölő igealakjainak *-n*-je:

a vogulban :

<i>minēm</i> 'megyek'	: <i>minnēm</i> 'mennék'
<i>minēn</i> 'mész'	: <i>minnēn</i> 'mennél'
<i>mini</i> 'megy'	: <i>minni</i> 'menne'
<i>jērptilām</i> 'szeretem'	: <i>jērptānilām</i> 'szeretném'
<i>jērptilān</i> 'szereted'	: <i>jērptānilān</i> 'szeretnéd'
<i>jērptit</i> 'szereti'	: <i>jērptānit</i> 'szeretné' stb.

a cseremiszenben :

<i>βiðēm</i> 'vezetek'	: <i>βiðānem</i> 'szeretnék vezetni'
<i>βiðet</i> 'vezetsz'	: <i>βiðānet</i> 'szeretnél vezetni' stb.

a finnben :

<i>elän</i> 'élek'	: <i>elānen</i> 'talán élek'
<i>elät</i> 'élsz'	: <i>elānet</i> 'talán élsz'
<i>eläa</i> 'él'	: <i>elānee</i> 'talán él'
<i>elämme</i> 'élünk'	: <i>elānemme</i> 'talán élünk'
<i>elätte</i> 'éltek'	: <i>elānette</i> 'talán éltek'
<i>eläcät</i> 'élnek'	: <i>elānevät</i> 'talán élnek'.

* * *

A szóalkotásnak a magyarban is, a finnugor nyelvekben is az összetétel és a képzés a leggyakoribb módja. Ezt az egyöntetűséget korántsem akarnók a magyar—finnugor rokonság bizonyítékai közé sorolni, mert nagyon jól tudjuk, hogy a világ legkülönbébb nyelvei is összetétel és képzés útján szoktak szókészletük kiegészítéséről gondoskodni. Ellenben gondolkodóba kell esnünk, ha a magyarban és a finnugor nyelvekben bizonyos jellegzetes összetételtípusok egyezését látjuk, s mindenesetre rokoni kapcsolat föltevésére kényszerülünk, ha a magyar és a finnugor nyelvek között alak és jelentés tekintetében egyaránt egyező képzők egész sorát találjuk.

Szóösszetétel.

A szóösszetételek körében voltaképpen vajmi kevés keresnivalónk lehet, mivel a dolog természeténél fogva legfőbb szerkezeti egyformaságokat állapíthatunk meg, azoknak pedig nem tulajdoníthatunk különösebb bizonyító értéket. Mindössze az ú. n. összefoglaló összetételre utalhatunk, amely eredeti formájával, ritkaságszámba menő sajátosságos szemléletével eleve a közös eredet gyanúját kelti föl.

A szakirodalmunkban összefoglalónak nevezett összetétel bizonyos elvont, ill. gyűjtőfogalmat jelöl az elvont vagy gyűjtőfogalom alá tartozó két jellegzetes alkotórész nevével. Ilyen a magyar *orca*, *arc* elhomályosult összetétel, amely az *orr* és a *száj* (korábbi *szá*) szó összeolvadásából keletkezett; ilyen az *ia-fia*, *iastul-fiastul*, amely 'gyermeke, gyermekei', ill. 'gyermekeivel,

egész pereputtyával együtt' jelentésében főleg a népnyelvben használatos, s amelynek 'leány' jelentésű első tagja a mai magyarban önállóan nem él ugyan, de a finnugor nyelvekben közönséges, második tagja pedig a könnyen fölismerhető *fi*. Ilyenféle érdekes összetételek bőven akadnak a finnugor nyelvekben:

- a vogulban : *āri-pī* 'gyermek', birtokos személyragozottan *āritā-pīā* 'gyermeké' (< *āri* 'leány' + *pī* 'fi'; tehát a magyar *ia-fia* összetételnek nemcsak szemléleti, hanem etimológiai tekintetben is szakasztott mása);
nē-žum 'házaspár' (*nē* 'nő' + *žum* 'hím, férfi, férj'),
ńol-tus 'arc' (*ńol* 'orr' + *tus* 'száj'),
lunt-vās 'vizi szárnyas' (*lunt* 'vadlúd' + *vās* 'vadkacsa');
- az osztjákban : *nēnχoi* 'ember' (*nēn* 'nő' + *χoi* 'férfi'),
ńot-sēm 'arc' (*ńot* 'orr' + *sēm* 'szem'),
uāi-χul 'élelem' (*uāi* 'a vad' + *χul* 'hal');
- a zürjénben : *nir-com* 'arc' (*nir* 'orr' + *com* 'száj'),
aī-mam 'szülők' (*aī* 'atya' + *mam* 'anya'),
tšoja-voka 'testvér' (*tšo* 'nőtestvér' + *vok* 'fitestvér');
- a votjában : *ńil-pi* 'gyermek' (*ńil* 'leány' + *pi* 'fiú'),
im-nir 'arc' (*im* 'száj' + *nir* 'orr'),
nimi-kut 'rovar' (*nimi* 'szunyog' + *kut* 'légy');
- a eszemeszben : *atša-aβai* 'szülő' ('atya' + 'anya');
- a mordvinban : *telä-aca* 'szülők' ('apa' + 'anya'),
šulo-péke 'zsigerek' ('bél' + 'gyomor');
- a finnben : *maailma* 'világ', (*maa* 'föld' + *ilma* 'levegő, időjárás', régebben 'ég');
- az észtenben : *sū-silmad* 'arc' ('száj' + 'szemek'),
lū-liha 'test' ('csont' + 'hús'),
sōl-leib 'étel' ('só' + 'kenyér');
- a lappban : *āhče-ien'e* 'szülők' ('atya' + 'anya'),
iđđa-peivē '24 óra' ('éj' + 'nap').

Nem lepődnénk meg azon, ha a kritikusabb olvasó a magyar és a finnugor szóalkotásmódnak ezt az egyformaságát, ezt az azonos szemléletről tanúskodó föltűnő egyezést csak érdekes, de mitsem — legföljebb elemi rokonságot — bizonyító véletlen találkozásnak minősítené. Az összefoglaló összetételek csoportja magában állva csakugyan nem sokat nyomna a latban, de a kétségtelen anyagi bizonyítékok tömege mellett említésre érdemes, sőt új szempontokra figyelmeztető hasznos adaléknak tetszik.

Szóképzés.

Sokkal világosabb, tartalmasabb és nyomósabb az a tanulság, amelyet a magyar szóalkotás másik nagy területének, a szóképzésnek összehasonlító vizsgálatából nyerünk. Itt már nem csábító valószínűségek mosolyognak felénk, hanem rideg tények merednek elénk, amint a magyar és a finnugor nyelvek hangtest és jelentés tekintetében pontosan egyező képzőinek sorai közt ellépünk. Hosszú lévén a sor, ezúttal futólépésben kell haladnunk.

A régi magyar nyelv egyik jólismert kicsinyítő képzője a *-k*, amely közszavak és becéző keresztnévek képzésére is szolgált. Az önálló használatból idővel kikopott, ellenben ma is él a *-ka*, *-ke*, *-kó*, *-kő*, *-cska*, *-cske* képzőbokrokban. A vele alkotott származékok közül legközönségesebbek a következők: *fark* (*far*), *tövisk* (*tövis*), *török* (*tör*), *fészek* (a Halotti Beszédben megvan az alapszava: *fez*, olv. *fész*), *lélek* (alapszava a *Lehel*, helyesen *Lél* névben is, de a finnugor nyelvekben is megvan: vog. *lili*, osztj. *lil*, zürj. *lol*, votj. *lul* 'lehelet, lélekzet, lélek', finn *löyly* 'gőz, pára'), *torok* (alapszava csak a finnugor nyelvekben van meg: vog. *tor*, osztj. *tür* 'torok'); *Györk*, *Györök* (a *György* névnek az ómagyarban kedvelt becéző formája), *Petk* (*Péter*), *Lack* (*László*) stb.

— Egyezései:

a vogulban : *pî* 'fi': *pîkwê* 'fiúcska', *pîkêm* 'fiacskám';
āri 'leány': *ārikwê* 'leányka', *ārikêm* 'leánykám';
āñi 'ángy': *āñikwê* 'ángyi', *āñikêm* 'ángyikám';

az osztjában : *pêlak* 'fél' (az alapszó megvan a finnugor nyelvekben: vog. *pāl*, *pāl*, zürj. *pel*, votj. *pal*, cser. *pêlā*, mordvin *pêlê* stb.);
mañâkê 'fiatalabb unokaöcs' (*mañê* 'idősebb unokaöcs');
lâsâk 'gyöngö', *toylâk* 'csöndes' stb.

a zürjénben : *piuk* 'fiúcska' (*pi* 'fiú'),
puok 'kis fa' (*pu* 'fa'),
nîlka 'leányka' (*nîl* 'leány'),
iñka 'anyós' (*iñ* 'anya');

a votjában : *nunika* 'kis gyermek' (*nunî* 'gyermek') stb.

a cseremiszen : *pêlak* 'fél' (*pêlê* ua.),
kužaka 'hosszúka' (*kūžā* 'hosszú'),
šurka 'hegyes főkötő' (*šur* 'szarv');

a mordvinban : *iđaka* 'gyermek' (*iđ* ua.),
třaka 'szülő, apa' (*tři* ua.),
mekškê 'méhecske' (*mekš* 'méh'),
surkskê 'kis gyűrű' (*surks* 'gyűrű'),
sukskê 'féreg' (*suks* ua.);

a finnben : *penikka* 'kutyakölyök' (*peni* ua.),
mullikka 'tinó' (*mulli* ua.),
vasikka 'borjú' (*vasa* ua.),
mustikka 'fekete áfonya' (*musta* 'fekete') stb.

A magyar *körtvély* (körte), *sértély* (serte), *zugoly* (zug), *lapály* (lap-os), *személy* (szem), *hangyál* (hangya), *fogoly* (az alapszóra vö. osztj. *pöyk*, md. *povo*, finn *pyy*, lp. *pakkuj*) stb. szavakból kitetsző -l, -ly képzővel a finn-ugor nyelvekben is találkozunk:

a vogulban : *tāremlē* 'istenke' (*tārem* 'isten'),
āplē 'apó' (*āpā* 'apa'),
kātälä 'kezecke' (*kāt* 'kéz'),
vojle-önle (a medve megszólítása) 'nagyságos állatocska'
(*voj-ön* 'fölséges állat'),
ńāwēl 'hús' (vö. osztj. *ńoga* ua.),
pajil 'kárászhal' (vö. votj. *paja*, szamojéd *paja*) stb.

az osztjákban : *anžol* 'csipkerózsa' (*anži* ua.),
pitvl 'fekete' (*pit* ua.),
eulē 'leányka' (*ēui* leány),
paṛēli 'fiúcska' (*paṛ* 'fiú'),
tačilē 'darab, morzsa' (*tak* ua.);

a zürjénben : *gerdol* 'vöröses' (*gerd* 'vörös'),
ulāl 'kissé nedves' (*ul* 'nedves'),
kužol 'hosszúkás' (*kuž* 'hosszú'),
kođžul 'csillag' (vö. magy. *húgy*, vog. *kōňš* ua.);

a votjákban : *gopal* 'gödör' (*gop* 'mélyedés'),
pinal 'kicsike gyermek' (vö. finn *pieni* 'kiesi'),
nunal (< *lunal*) 'nap' (vö. zürj. *lun* ua.);

cse remiszbén : *kāpšālā* 'szajkómadár' (vö. finn *kuusko*, lp. *guovsak*),
šiņšālī 'gyík' (vö. finn *sisilisko*, észt *sizask* ua.);

a finnben : *kotelo* 'doboz, tok, hüvely' (*kota* 'kunyhó'),
purtilo 'csónak, teknő' (*pursi* ua.),
ontelo 'odu, barlang' (*onsi* ua.),
pitelä 'hosszúkás' (*pitkä* 'hosszú'),
vetelä 'híg, vízenyős' (*vesi* 'víz').

A magyar *izom* (íz), *alom* (al-, alja), *sulyom* (suly, suj), *orom* (orj), *vérme-es* (vér-es), *koszmó* (kosz), *tetem* (vö. lp. *takte*) szavakban fönnmaradt régi -m névszóképző is megtalálható a finnugor nyelvekben:

a vogulban : *piṭim* 'ajak' (*piṭi* ua.),
ńūrēm 'rét' (*ńār* 'mocsaras hely');

- az osztjákban : *n̄ar̄am* 'vessző, gally' (*n̄ar* ua.),
kor̄am 'lépés' (*kor* 'láb'),
pōžam 'köd, dér' (vö. zürj. *puž* ua.);
- a zürjénben : *gožem* 'nyár' (*gož* 'hőség'),
šorem 'akasztórúd' (*šor* ua.),
kinem 'has' (vö. osztj. *χon* ua.);
- a votjákban : *gužām* 'nyár' (*gož* 'hőség'),
derem 'ing' (vö. cser. *t̄ŕ̄ar* ua.);
- a mordvinban : *atam* 'mennydörgés' (*ata* 'öregember, nagyapa'; a jelentéskülönbségre vö. finn *ukko* 'öregember' — *ukkonen* 'mennydörgés'; *isä* 'atya' — *isänen* 'mennydörgés'; észt *iza* 'atya' — *izu* 'mennydörgés'; *äi* 'após, nagyapa' — *äikene* 'zivatar'; lapp *āda* 1. 'nagyapa', 2. 'mennydörgés'),
tšotšamo 'tövis' (*tšotš-ko* ua.);
- a finnben : *kahma* 'gyenge fagy' (*kaho* ua.),
lahtema 'öböl' (*lahti* ua.),
pisama 'szeplő' (*pisa* ua.),
selkämä 'hegyhát' (*selkä* 'hát'),
valimo 'hölgyemenyét' (*valkea* 'fehér'),
sormi 'ujj' (vö. md. *sur* ua.);
- a lappban : *kārtim* 'pitvar' (*kārt* ua.),
tollem, tolōm 'tűzhely' (*toll, tolo* 'tűz'),
pirēm 'zúza' (vö. finn *piira* ua.).

A magyar *vadon* (*vad*), *gyertyán* (*gyertya*), *gyümölcsény* (*gyümölcs*), *mórköny* (*murok*), *kemény* (vö. md. *keñe* ua.), *Abony* (*Aba*), *Apony* (*Apa*), *Harsány* (*hárs*), *környék* (*kör*), *vizenyős* (*víz*), *kesernyős* (*keserű*) stb. szavakban szereplő -n, -ny képző megfelelői a finnugor nyelvekben:

- az osztjákban : *tārman* 'istenke' (*tōr̄am* 'isten'),
šun̄an 'szöglet' (*šun̄* ua.),
sv̄an-n̄iran 'ruha' (*sax-n̄ir* 'öltözet': *sax* 'suba' *n̄ir*, 'csizma');
- a cseremiszbén : *lapeñā* 'lepke' (*lap̄a* ua.),
šar̄yēñā 'serke' (vö. md. *šarko* ua.);
- a mordvinban : *kec̄ne* 'kavics' (*kec̄* 'kő'),
ved̄ne 'víz' (*ved̄* ua.)
tšīne 'napocska' ('tši' 'nap');
- a finnben : *jäsen* 'íz, tag' (vö. votj. *joz*, magy. *íz* ua.),
pähkinä 'dió, mogyoró' (vö. md. *p̄este*, cser. *pük̄s* ua.).

A magyar *sömör* (*szem*), *odor* (*odú*), *tompor* (*tomp*), *domború* (*domb*), *homorú* (*hom-*: *homlít*) stb. szavakban fennmaradt ősi -r képző megfelelői:

- a vogulban : *āntēr* 'anyaméh' (vö. magy. *odú*, osztj. *unt*, ind. *unda*, finn *onsi* 'üreg, belsőrész'),
säkwér 'halom' (*sängkw*, *säyw* ua.);
- a zürjében : *miskir* 'púp' (*mīs*, töve: *misk-* 'hát'),
megir 'görbület, ív' (*meg* 'a folyó kanyarulata'),
jegir 'mocsaras erdő' (vö. vog. *jan̄k*, osztj. *jen̄k*, finn *jänkä*, lp. *jiekk* 'mocsár, mocsaras völgy');
- a votjákban : *mugor* 'test' (vö. zürj. *mīg*, magy. *maga-*),
šoñer 'jó, helyes, egyenes' (vö. zürj. *šan̄* 'jó'),
pužmer 'dér' (vö. zürj. *puž* ua.);
- a cseremiszbén : *lazâra* 'vizenyős, mocsaras' (*laza*, *loza*, 'vizenyős hely'),
kanğira 'sovány' (*kanğa* ua.);
- a finnben : *hämärä* 'homály, homályos' (*häm̄y* 'alkonyat'),
kupera 'domború, boltozatos' (*kupu* 'begy, búb'),
hata 'laza, széteső' (*hata*, *haja* ua.),
sonsar 'bolha' (vö. vog. *sons*, osztj. *šuns̄* ua.).

A magyar -ó, -ő melléknévi igenévképzőben (pl. *szántó*, *vető*) és a vele korábban egyforma volt, de tőle utóbb alakilag elkülönült -ú, -ű melléknévképzőben (pl. *jóízű*, *féllábú*, régen *nevő*, *bőkező*; a népnyelvben ma is: *jóíző*, *négy lábú* stb.) nyelvtörténetünk tanítása szerint részint -γ, részint -β képzőelemet kell föltennünk. A -γ mellett bizonyítanak az ilyen nyelvtörténeti adatok: *σάμταγ* (1001 1109-ből, a veszprémvölgyi apácák görögnyelvű adománylevelében), utóbb *zamtou* > 'Szántó'; *azah* (1055-ből, a tihanyi apátság alapítólevelében), utóbb *aszó*; *menek* (uo.) > *menő*; *scedeh* > *szedő*, *Quereh* > *Kérő*, *Monah* > *Monó* stb., viszont -β föltevését indokolják az efféle példák: *terumteve*, *uolov*, *iarov* (olv. *terümtve* = *teremtője*, *volou* = *való*, *járou* = *járó*; mind a három a Halotti Beszédben), *elő*: *eleven*, *merő*: *merevedik* stb.

A magyar -ó, -ő igenévképzőben és az -ú, -ű névszóképzőben lappangó ezen -γ-nek is, -β-nek is ismerjük finnugor megfelelőit, amelyek a magyarral egyezően igéből is, névszóból is alkothatnak új szót: igenevet vagy valamivel bírót jelentő melléknévet. — Helykímélésből csak néhány finnugor nyelvre terjeszkedünk ki:

- a vogulban : a) -γ, -η képzővel:
minér 'menő' (vö. az 1055-i magyar *menek*),
jontin 'játész' (*jonti* 'játszik'),
kwälén 'járókelő' (*kwäli* 'kél');

vitéŋ 'vízű' (*vit* 'víz'),
puŋkiŋ 'fogú' (*puŋk* 'fog');

b) *-p*, *-pā* stb. képzővel:

minpā 'menő' (*mini* 'megy'),
vitép 'vízű',

puŋkpā 'fogú' stb. — Főnévvé vált igenevek, miként a magyar *gyalu*, *szalú*, *seprű*, *fésű*: *jūntép* 'tű' (*jūnti* 'varr'),
ēntép 'öv' (*ēnti* 'övez');

az osztjákban : a) *-ŋ*, *-χ* képzővel:

īaurēχ, *īourē*, *īourā* 'görbe, ferde' (*īauâr*- 'csavar'),
lauŋ 'lovú, lovas' (*lau* 'ló'),
sēmŋ 'szemű' (*sēm* 'szem'),
keu-χādŋ 'kőházú' (*χât* 'ház');

b) *-p*, *-β*, *-pi* képzővel:

sēmpi 'szemű',
mēβalvp 'mellű' (*mēβal* 'mell'),
χonβ 'hasú' (*χon* 'has') stb. — Főnévvé vált igenevek:
īandβ 'tű', tkp. 'varró' (*īant*- 'varr'), *poχtep* 'szigony'
(*pōχât*- 'dőf, szűr'), *uīntāp* 'bogyószedő kosár' (*uānt*-
'bogyót szedni');

a mordvinban : a) *-ŋ*, *-ŋ'* képzővel:

kevéŋ 'köves' (*kev* 'kő'),
pežetēŋ 'bűnös' (*pežet* 'bűn'),
kežēŋ 'mérges' (*kež* 'méreg') stb.

b) *-v*, *-f* képzővel, amely szóvégi helyzetben a magánhangzóba olvad:

keđu (gen. *keđuvān*, többese *keđuft* 'ügyeskezű': *ked* 'kéz'),
šuru (gen. *šuruvān*, többese *šuruft* 'szarvas': *šura* 'szarv')
stb.;

a finnben : a) *-k* ~ *-γ* képzővel, amely a szuomi-finnben a szóvégről hangszabályszerűen lekopott ugyan, de nyoma megtalálható a ragozásban, a fokváltakozási viszonyokban, úgyszintén a finnséghez tartozó vepsze és vót nyelvben: *puhe* (<*puhek, gen. *puheen* <*puheŋen, part. *puhetta* <*puhekta) 'beszéd' (*puhu*- 'beszél'), vö. vót *puheg*, gen. *puhegē*, vepsze *puhe*, többese *puheged*. — Ugyanilyen származékok a finnben: *kaste* 'harmat' (*kasta*- 'nedvesíteni'), *lähde* 'forrás' (*lähte*- 'indulni'), *jäte* 'maradék' (*jättä*- 'hagy'), *paine* 'nyomás' (*paina*- 'nyom'), *taide* 'művészet' (*taita*- 'ért valamihez'), *tiede* 'tudomány' (*tietä*- 'tud') stb.

b) *-pa, -pä, -ca, vä* képzővel:

menevä 'menő' (*mene-* 'megy'),

antava 'adó' (*anta-* 'ad'),

käypä 'járó' (*käy-* 'jár'),

syöpä 'emésztő, rákfene' (*syö-* 'enni'),

voipa 'vagyonos' (*voi-* 'bírní');

kätevä 'ügyeskezű' (*käsi* 'kéz'),

verevä 'vérmes, pirospozsgás, üde' (*veri* 'vér') stb.

A magyar *-talan, -telen, -tlan, -tlen, -atlan, -etlen* fosztóképzővel, amelynek *-n* eleme nyilvánvalóan hely-, illetőleg módhatározó rag s a gyakori használat következtében tapadt az eredeti *-tal, -tel* képzőhöz, a vogulban találunk teljesen egyező megfelelést. Föltűnő, hogy a fosztóképző a magyarban is, vogulban is egyformán járulhat névszó- és igetőhöz: *meztelen* (vö. népnyelvi *meztélál*), *zajtalan, nőtlen, fogatlan* ~ *tudatlan, ismeretlen* stb.

a vogulban : *nētal* 'nőtlen' (*nē* 'nő'),

nielmtal 'nyelvetlen, szótlan' (*nielm* 'nyelv'),

rqwtal 'érinthetetlen' (*rqwi* 'közeledik, érint'),

χq̄ltal 'kifogyhatatlan' (*χq̄li* 'meghal, kifogy');

a tavdai nyelvjárásban illeszkedéses formában: *-tāl, -tāl* :

nītāl 'nőtlen' (*nī* 'nő'),

īstāl 'esztelen' (*īs* 'ész'),

laptatāl 'levéltelen' (*lapta* 'levél').

A finnugor kapcsolatok tekintetében igeképzőink semmivel sem maradnak el a fentiekben érintett névszóképzőink mögött. Csak úgy mutatóba felsorolunk közülük néhányat.

Mozzanatos igeképzőink közül a *-m* a legjellegzetesebb. A régiségben és a népnyelvben önálló alkalmazásban is használatos (*csillámik, fílemik, futamik, villámik* stb.), rendszeren azonban egyéb képzőkkel társulva szokta a cselekvés hirtelen beálltát — esetleg befejeztét is — jelölni: *megszólamlik, villámlik; megfutamodik, megvetemedik* stb. Megfelel neki:

a vogulban : *mūrmi* 'lemerül' (*mūri* 'merül'),

laumi 'megszólamlik' (*lawi* 'mond'),

salemi 'egyet köp, sercint' (*salʹi* 'köp') stb.;

az osztjákban : *sosm-* 'odalép' (*sos-* 'lép'),

tūyam- 'lódít' (*tū-* 'hoz'),

pòsm- 'lecsöppen' (*pòz-* 'esurog') stb.;

a zürjénben : *tedmini* 'megismerni, megtudni' (*tedni* 'tudni'),

a votjákban : *šormàni* 'elvágni' (*šorini* 'vágni') stb. stb.

A műveltető ige rendes képzője a magyarban *-t, -at, -et* és az elemismétléses *-tat, -tet*: *kelt, teremt, durrant; adat, hozat, ölet; juttat, süttet, kerestet* stb. — Megfelelői a finnugor nyelvekben:

- a vogulban : *kālt-* 'kelt' (*kāl-* 'kél'),
tālt- 'fölszállít' (*tāl-* 'fölszáll'),
ūst- 'veszít' (*ūs-* 'vész') stb.;
- az osztjákban : *kilt-* 'kelt' (*kil-* 'kél'),
χolt- 'fogyaszt' (*χol-* 'fogy'),
lāβt- 'etet' (*lū-* 'eszik') stb.;
- a zürjénben : *jūtini* 'ítatni' (*juni* 'inni'),
voštini 'elveszíteni' (*vošni* 'elveszni') stb.;
- a votjákban : *oskitini* 'elhitetni' (*oskini* 'elhinni'),
toditini 'tudatni' (*todini* 'tudni') stb.;
- a cseremiszből : *alāstem* 'föléleszt' (*alāžām* 'föleled'),
kužemdāš 'meghosszabbít' (*kužemāš* 'megnyúlik') stb.;
- a mordvinban : *šindems* 'eltörni valamit' (*šičems* 'eltörik valami'),
eždams 'melegíteni' (*ežems* 'égni') stb.;
- a finnben : *paranta-* 'javít, gyógyít' (*parane-* 'javul, gyógyul'),
nosta- 'emel' (*nouse-* 'emelkedik'),
päästä- 'juttat' (*pääse-* 'jut').

Van azonban a magyarban egy másik közkeletű műveltető képző is, az *-ít*: *veszít, szakít, tanít* stb. Ha ismerjük ennek a képzőnek magyarnyelvi történetét, ha tudjuk, hogy pl. a mai *tanít* a XIV. században még *tanacht, tonocht* alakban élt, föl kell tennünk, hogy az egyszerű *-t* mellett volt valamilyen **-kt, *-yt* műveltető képzőnk is, amelynek *k, γ* eleme *j* fokon kereszttől egészen szabályosan beleolvadt az igető végső magánhangzójába. — Kikövetkeztetésünk helyességét igazolják a finnugor nyelvek:

- a cseremiszből : *tunākt-* 'tanít' (*tunem-* 'tanul'),
muškākt- 'mosat' (*mušk-* 'mos') stb.;
- a mordvinban (**kt > ft, vt*):
kandoxtoms 'vitetni' (*kandoms* 'vinni'),
kuloftoms 'megölni' (*kuloms* 'meghalni') stb.;
- a finnben (*kt > tt*):
menettä- 'meneszt' (*mene-* 'megy'),
imettä- 'szoptat' (*ime-* 'szopik'),
joudutta- 'juttat' (*joutu-* 'jut') stb.;
- a lappban (*kt > ot* stb.):
ēlēte- 'éltet, táplál' (*ēlle-* 'él'),
kulāte- 'hallat, hirdet' (*kulla-* 'hall') stb.

A magyar alaktan három *l* igeképzőt tart nyilván: egy gyakorítót (pl. *metél, dobál, ugrál*), egy mozzanatos (*lövel, lehel, fuvall* stb.) és egy műveltetőt (pl. *aszal, forral, növel*). — Ha tekintetbe vesszük, hogy sok esetben nem vonható éles határvonal a gyakorító és a mozzanatos, másfelől a mozzanatos és a műveltető igealak között, eleve valószínűnek tarthatjuk, hogy a mai elkülönültség későbbi fejlődés eredménye, s így nem három, hanem csak két, esetleg egyetlen alapnyelvi *l* képzőből kell kiindulnunk.

Ezt az érdekes kérdést függőben hagyva ezúttal csak annak a megállapítására szorítkozunk, hogy a magyarral egyező *-l* igeképzőt a finnugor nyelvek is jól ismerik, mégpedig a magyarhoz közelesők a magyarral szakasztottan azonos jelentéselágazásban:

a vogulban	:	a) gyakorító	: <i>ileli</i> 'járkál, halad' (<i>ili</i> 'jár'), <i>vāri</i> 'csinál' (<i>vāri</i> ua.), <i>ūnli</i> 'ül' (<i>ūni</i> ua.);
		b) mozzanatos	: <i>kēñsili</i> 'fölebred' (<i>kēñsi</i> 'ébredéz'), <i>rexi</i> 'elnyeríti magát' (<i>rexi</i> 'nyerít');
		c) műveltető	: <i>marli</i> 'szűkít' (<i>mari</i> 'szűkül'), <i>polli</i> 'meghűt' (<i>poli</i> 'fagy');
az osztjában	:	a) gyakorító	: <i>lai</i> 'álldogál, vár' (<i>lai</i> 'áll') <i>manli</i> 'mendegél' (<i>man</i> 'megy');
		b) mozzanatos	: <i>no</i> 'megmozdul' (<i>no</i> 'mozog');
		c) műveltető	: <i>en</i> 'növel' (<i>en</i> 'nő'), <i>šo</i> 'savanyít' (<i>šo</i> 'savanyodik');
a votjában	:	a) gyakorító	: <i>ulini</i> 'éldegélni' (<i>ulini</i> 'élni'), <i>kutini</i> 'fogdosni' (<i>kutini</i> 'fogni');
		b) mozzanatos	: <i>šotini</i> 'kiadni' (<i>šotini</i> 'adni');
a cseremiszenben	:	a) gyakorító	: <i>kužemdalš</i> 'nyujtogat' (<i>kužemdalš</i> 'meghosszabbít'), <i>kəldəš</i> 'kötöz' (<i>kəldəš</i> 'megköt');
		b) mozzanatos	: <i>keləš</i> 'kicsit kell' (<i>keləš</i> 'kell'), <i>šoalam</i> 'megáll' (<i>šoalam</i> 'áll');
a finnben	:		{ <i>elele</i> 'éldegél' (<i>elä</i> 'él'), <i>kävele</i> 'járkál, sétál' (<i>käy</i> 'jár').

A magyarban három, egymástól jócskán különböző *-d* képző ismeretes: 1. kicsinyítő (*apród: apró, könnyed: könnyű, gyengéd: gyenge*; ezt a képzőt a régiségben közszók, tulajdonnevek képzésére egyaránt széltében alkalmazták: *fiodum, urodum; Borsod, Szegszárd, Páld, István, Péterd* stb.), 2. sorszámnévképző (*másod, harmad, negyed* stb.) és 3. gyakorító ige-

képző (*bököd, lököd, rakodik* stb.). A kicsinyítő és a sorszámnévképző egyeredetűségében aligha kételkedhetünk, sőt arra a lehetőségre is jogosan gondolhatunk, hogy a gyakorító igeképző is azonos velük. E mellett szól az a régi megállapítás, hogy hajdan sem a magyar, sem a finnugor nyelvek nem tettek szigorú különbséget névszó és ige között, s a képző névszói értékben használt alapszóhoz járulva a tárgy kisebb voltát, a tulajdonság csekélyebb fokát, igei értékben használt alapszóhoz járulva viszont a cselekvés elaprózottságát, meg-megismétlődését, gyakoriságát jelölhette. Bárhogy áll ez a dolog, a finnugor nyelvekben is megtaláljuk a magyar *-d*-nek hangalak és jelentés tekintetében tökéletesen megfelelő képzőt:

a vogulban (*-nt, -t*):

- a) kicsinyítő: *sünt, sut* 'szád' (az alapszóra vö. magy. *száj*, f. *suu*),
vqntért, vqntérq 'vidra' (*vöntér* ua.);
- b) sorszámnévképző: *χürmint, χürmit* 'harmadik' (*χürém* 'három'),
ätit 'ötödik' (*ät* 'öt'),
χqtit 'hatodik' (*χqt* 'hat');
- c) gyakorító képző: *minänti* 'mendegél' (*mini* 'megy'),
tuńšenti 'álldogál' (*tuńši* 'áll');

a zürjében (szabályszerűen *-d*):

- a) kicsinyítő: *loped* 'a lép' (*lop* ua.),
ńured 'mocsaras hely' (*ńur* 'mocsár'),
sened 'izom' (*sen* 'ín');
- b) sorszámnévképző: *kuńmed* 'harmadik' (*kuńim* 'három'),
dased 'tizedik' (*das* 'tíz');
- c) gyakorító igeképző: *kijedni* 'meglesni' (*kijni* 'fogni'),
vidžedni 'vigyázni' (*vidžni* 'látni');

a finnben: a) kicsinyítő: *isäntä* 'gazda' (*isä* 'apa'),

emäntä 'gazdasszony' (*emä* 'anya');

- b) sorszámnévképző: *kuudente-* 'hatodik' (*kuunte-* 'hat'),
sadante 'századik' (*sata* 'száz');

- c) gyakorító igeképző: *rakenta-* 'épít' (vö. magy. *rak*),
kuuntele- 'hallgat' (*kuule-* 'hall').

Célunknak és utitervünknek megfelelően csak futó pillantást vethetünk a magyar szóragozás és szóképzés tág területére. Rendszeres áttekintés helyett szótanunknak mindössze egynehány alapvonását és némely elsődleges elemét ragadtuk ki, de hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar szóragozásnak és szóképzésnek helykímélésből itt említetlen maradt formái nemhogy ellentétben nem állnak, hanem teljesen egy csapán haladnak a bemutatott példákkal. Akár a névragozás egyéb eseteit vennők szemügyre, akár a mód- és időjeleket, akár a névszó- és az igeképzőket vizsgálunk

sorra, arra az ellentmondást nem tűrő eredményre jutnánk, amelyre jutottunk tárgyalat példánk alapján is, hogy t. i. alaktanunk szerkezeti jelleg, valamint viszonyító és jelölő eszközök tekintetében határozottan finnugor eredetű.

Azok a nyelvi tények, amelyekre a fentiekben rávilágítottunk, részben már a syntagmák birodalmába tartoznak. Kiegészítésül hadd említsünk azért meg néhány olyan magyar mondattani sajátságot, amelynek történeti hátterébe jóformán csak a finnugor párhuzamok tanulságai alapján pillant-hatunk be.

A magyar mondatszerkesztés egyik fontos sajátosságának szoktuk tar-tani a névszói jelleget: *a fa nőrény, a fa magas*-féle mondatokban névszó (*nőrény, magas*) szolgál állítmányul. Régebben ugyan hiányos vagy kihagyásos mondatnak tekintették az efféléket, amelyekben az ú. n. állítmánykiegészítő mellől állítólag elmaradt a copula-szerepű *van*, kiderült azonban, hogy semmi bizonyítékot sem lehet e mellett a nyilván idegen szemléletből fakadt föltevés mellett fölhozni. Vannak ellenben a magyarban bizonyos jelek, amelyek azt mutatják, hogy névszónak állítmányul használata ősi magyar sajátság, s hogy általában a névszó- és az igeosztály közötti elkülönülés másodlagos fejlemény. Hivatkozhatunk az ú. n. nomen-verbu-mokra, minők: *fagy, halász, les, nyom, vadász, vész, zavar* stb., amelyek egyaránt lehetnek igék is, névszók is („a *fagy* tönkretette a vetést” — „az éjjel *fagy*”); hivatkozhatunk azokra a képzőkre, amelyek válogatás nélkül járulhatnak névszóhoz, igéhez: *látatlan — járatlan, szívtelen — szüntelen, lábó* (> lábú) — *szántó, kező* (> kezű) — *menő, színez — kötöz* stb.; hivatkozha-tunk azután az igeragozásunk rendszerében található nagyszámú névszói ere-detű alakra: a *vagyon, teszen, veszen, leszen*-féle jelenidejű egyes 3. személyű igealakokra, amelyek ugyanolyan -*n* képzős igenévi származékok, mint a *vagyon, haszon, hason*-(más), *bizon* stb. névszók; a *volt — voltak, látott — láttak, ült — ültek*-féle multidejű 3. személyű igealakokra, amelyek éppolyan -*t, tt* képzős származékok, mint a *szülött — szülöttek, megbízott — megbízottak, halott — halottak*, vagy akár a *tett, lét, hit, nemzet* stb. névszók.

Ezek a magyarnyelvi érdekességek egytől-egyig megtalálhatók a finn-ugor nyelvekben is. Íme néhány egyező ige- és névszótó:

a vogulban : *võt* 'szél' — 'szél fúj',
rakw, räzw 'eső' — 'esik az eső',
rāŋx 'rikoltás' — 'rikolt' stb.;

az osztjában: *iert* 'eső' — 'esik az eső',
lāši 'les' — 'lesni',
uer 'dolog' — 'dolgozik' stb.;

a zürjénben : *zer* 'eső' — 'esik az eső',
remid 'alkony' — 'alkonyodik',
vos 'hányás' — 'hányini' stb.;

- a votjákban : *zor* 'eső' — 'esik (eső, hó, jég)',
tēl 'szél' — 'fúj a szél' stb. ;
- a cseremiszenben: *lām* 'hó' — 'havazik',
kāž 'Harn' — 'harnen' stb. ;
- a finnben : *tuule* 'szél' — 'fúj a szél',
kuse 'Harn' — 'harnen' stb.,
lipu 'csúszós út' — 'csúszni' stb. ;
- a lappban : *juppmā* 'lárma' — 'lármázni',
sēda 'geny' — 'genyed',
suiema 'csendes' — 'elcsendesedik' stb.

Egyes képzők a magyarral egyezően a finnugor nyelvekben is egyformán járulhatnak névszó- és igetőhöz:

- a vogulban : *nētal* 'nőtlen' (*nē* 'nő'): *χāl̄tal* 'kifogyhatatlan' (*χāl̄i* 'meghal, kifogy'),
vitēŋ 'vízű' (*vit* 'víz'): *kwālēŋ* 'járó-kelő' (*kwāl̄i* 'kél') stb.
- az osztjákban: *χonəβ* 'hasú' (*χon* 'has'): *iəndəβ* 'tű, tkp. varró' (*iənt-* 'varr'); ;
- a zürjénben : *šemas* 'pénz' (*šēm* 'ua.): *kilas* 'hallás' (*kilni* 'hallani'),
jurles 'vánkös' (*jur* 'fej'): *vurles* 'varrat' (*vurni* 'varrni'); ;
- a mordvinban: *kefks* 'karkötő' (*keđ* 'kéz'): *promks* 'gyülekezés' (*promoms* 'összegyűlni'); ;
- a finnben : *kätevä* 'ügyeskező' (*käsi* 'kéz'): *menevä* 'menő' (*mene-* 'megy'); ;
suulas 'szájas' (*suu* 'száj'): *syöläs* 'falánk' (*syö-* 'enni'); ;
päättä- 'befejez' (*pää* 'fej'): *elättä-* 'élelmez' (*elä-* 'él').

Még magyar szemnek is különösnek tűnhetik föl a vogulnak és az osztjákban az a szokása, hogy a kedveskedés vagy a sajnálkozás érzésének szószólojáról igealakokhoz is hozzáteszi a névszói kicsinyítő-becező képzőket:

- az osztjákban: *men̄iē* 'kis menyem' (*men̄* 'meny'): *ām̄ssən̄iē* 'ültél kedves',
vagy 'ültél te szegény' (*ām̄ssən* 'ültél');
- a vogulban : *ārikēn* 'leánykád' (*āri* 'leány'): *ūlentakēn* 'üldögélsz (te kicsike, te kedves, te szegény)';
q̄teris̄ 'fejedelmecske' (*q̄tēr* 'fejedelem'): *tajeris̄en* 'egyél kedves' vagy 'egyél szegény' (*tajēn* 'egyél');
- nan̄en χ̄ül̄erēs̄lēm* 'téged, kedvesem, itt hagylak' (*χ̄ül̄i* 'hagy').

Az sem magyar különlegesség, hogy az igeragozás rendszerében kétségtelenül névszói eredetű alakok foglalnak helyet:

- a vogulban : *v̄īr* 'ő vesz' (*v̄ī-* 'venni'), *l̄īr* 'ő lő' (*l̄ī-* 'lőni'), *mini*, *mēni* 'ő megy' (*min-*, *men-* 'menni') stb. jelenidejű egyes 3. sze-

mélyű igealakok voltaképpen γ képzővel alkotott melléknévi igeelvek, tehát eredeti jelentésük: 'vevő, lövő, menő', azután 'ő vevő, ő lövő, ő menő', majd 'ő vesz, ő lő, ő megy'; a megfelelő többesszámbeli alakok *vīrēt* 'ők vesznek', *līrēt* 'ők lőnek', *mēnēt*, *minēt*, *minēt* 'ők mennek' a rendes vogul *-t* többesjellel vannak ellátva, akár csak az *āmp* 'eb': *āmpēt* 'ebek', *lū* 'ló': *lūt* 'lovak', s így eredeti jelentésük 'vevők, lövők, menők' → 'ők vevők, ők lövők, ők menők' → 'ők vesznek, ők lőnek, ők mennek'; a vogul multidejű 3. személyben sincs személyre utaló elem, csak egy másik igenévképző, az *-s*, amely a többesben az imént említett *-t* többesjellel van megtoldva:

vis 'ő vett': *visēt* 'ők vettek',

lis 'ő lőtt': *lisēt* 'ők lőttek',

mins, *minēs*, *mēnēs*, *minās* 'ő ment': *mināsēt*, *minēsēt*, *mēnēsēt*, *mināsēt* 'ők mentek'.

Ezzel a vogulban látott *-s* igenévképzővel találkozunk az osztják, a cseremis és mordvin igeragozás multidejű 3. személyében is:

az osztjákban: *manās* 'ment', *mansāt* 'mentek',

īis 'jött', *īsāt* 'jöttek',

palās 'félt', *palāsāt* 'féltek';

a cseremisben: *ilās* 'élt', *ilāsāt* 'éltek',

koḏās 'hagyott', *koḏāsāt* 'hagytak';

a mordvinban: *nīl's* 'nyelt', *nīl'st* 'nyeltek',

kulo's 'meghalt', *kulo'st* 'meghaltak' stb.

Hasonlóképp igenév pl. a finn

antaa 'ő ad' (tkp. 'ő adó'), *antavat* 'ők adnak' (tkp. 'ők adók'), *menee* 'ő megy' (tkp. 'ő menő'), *menevāt* 'ők mennek' (tkp. 'ők menők'). Az egyesszámi *antaa* és *menee* t. i. korábbi *antavi*, *menevi*, még korábbi *antava*, *menevä* alakból fejlődött, az viszont az *anta-*, *mene-* igének $p \sim v$ képzős melléknévi igeelve, s mint ilyennek 'adó', 'menő' a jelentése. A finn régiségben, a népnyelvben és — kivált egytagú igéknél — a finn irodalmi nyelvben elő is fordulnak még ilyen *-pi*, *-vi* végződésű 3. személyű alakok: *tulevi* 'ő jön', *saapi* 'ő kap', *syöpi* 'ő eszik' stb., a többesszámi *antavat*, *menevāt* pedig az eredeti állapotban maradt igenévnek egyszerű *-t* jeles többese.

Mindez azt mutatja, hogy a finnugor nyelvekben is megtaláljuk azokat a sajátságokat, amelyek a névszó- és az igeosztály közti különbségtétel el-

hanyagolása tekintetében a magyart jellemzik. Sőt tovább menve azt is könnyű bebizonyítanunk, hogy a finnugor nyelvek a névszói mondatserkesztés különlegességében, az ú. n. copula, a *van* és *vannak* segédige kihagyásában is osztoznak a magyarral:

a vogulban : *nətal ālunkwē ās jamēs* 'nő nélkül élni szintén jó', *vor-jiwēn moššū, vor-pumēn moššū* 'erdei fád kevés, erdei füved kevés', *šāmā jāniŋi* 'szemei nagyok', *tan jāi-puwiŋst* 'ők atyafiak'; az első és második személyű állítmány: *am mān nē, taw jāni* 'zum' 'én kicsiny nő [vagyok], ő nagy férfiú', *naŋ liliŋ, man xālēm?* 'te eleven [vagy]-e, vagy halott?';

az osztjákban : *ou silna xəndəβ* 'az ajtó szélén lépcső [van]', *ixə'k-xuləl ar, toxləŋ uai siməl* 'vizi hal sok [van], szárnyas állat kevés [van]', *sit mola?* 'ez micsoda?' *sit moləjet?* 'ezek mik?', *ləbatmət xəs sit mā* 'a hetedik csillag az én [vagyok]';

a zürjénben : *me jona že jon* 'én nagyon erős [vagyok]', *te telka* 'te okos [vagy]', *puŋ edžes* 'a fában ajtó [van]', *menam mužik sintem i peltem* 'az én uram vak (tkp. szemetlen) és süket (tkp. fületlen)', *ken-ne širid?* 'hol [van] hát az egér?', *keni matrosžas?* 'hol [vannak] a matrózok?';

a votjákban : *ataiez pozires, anaiez patškes, pižez vištem* 'der Vater [ist] krumm, die Mutter [ist] platt, der Sohn [ist] dumm', *ta korkan mon anai* 'in diesem Haus [bin] ich die Mutter', *kešlen bižiz main caktši?* 'warum [ist] der Schwanz des Hasen kurz?';

a cseremiszből : *piže kušto?* 'wo [ist] der Hund?', *kəšə sai* 'der Bursch [ist] gut', *tələm lum ošo* 'im Winter [ist] der Schnee weiss'.

A névszói állítmány kedvelése a finnugor nyelvek közül a mordvint jellemzi leginkább. A mordvinban is közönséges a *van*, *vannak* ú. n. elhagyása: *son pokš* 'ő nagy', *siŋ pokšt* 'ők nagyok', de elmarad a *vagyok*, *vagy*, *vagynak*, *vagytok* is, ellenben a névszói állítmányhoz, akár tóalak az, akár raggal van ellátva, hozzájárul a megfelelő személyrag, mintha csak magyarul azt mondanók: én **nagyok* (= én nagy vagyok), te **nagysz* (= te nagy vagy), mi **nagynak* (mi nagyok vagyunk), ti **nagytok* (= ti nagyok vagytok), avagy: én **városbanok* (= én városban vagyok), te **városból* (= te városból vagy) stb. Íme néhány példa: *mon pokšan* 'én nagy vagyok', *ton pokšat* 'te nagy vagy', *niŋ pokštana* 'mi nagyok vagyunk', *tiŋ pokštada* 'ti nagyok vagytok', vagy pedig: *mon oššan* 'én városban vagyok', *miŋ oššitama* 'mi városban vagyunk' (*oš* 'város', *ošša* 'városban') stb.

A magyart és a finnugor nyelveket egyformán jellemző névszói szerkesztésmód aligha a véletlen műve, hanem nyilván közös hagyomány.

Bizonyíték-szemelvényeink utolsó pontjaként hadd mutassuk be a magyar és egyúttal a finnugor jelző néhány alapvető sajátosságát.

1. A jelző a magyarban és a finnugor nyelvekben a jelzett szó előtt áll: *magas ház*, *mély víz* ~ vogul *jānk lūw* 'szürke ló', *jāni' āmp* 'nagy eb', osztják *uoiaŋ ŋoŋà tēlŋ put* 'zsíros hússal teli fazék', zürjén *kuž tel* 'hosszú tél', votják *mēd ŋiž* 'a másik nyuszt', cseremis *koŋo luđo* 'nagy lúd', mordvin *keŋe šura* 'kemény szarv', finn *vanha poika* 'öreg fiú' stb.

Kivétel, de közös kivétel e szórendi kötöttség alól a *fél* szó, amely bizonyos kapcsolatokban a jelzett név után szokott következni: *éjjél*, *város-fél*, *atyval*, *fial* (kihalt összetételek; 'mostohaapa', 'mostohafiú' jelentésben éltek s a leginkább meggyőző magyarázat szerint az *atya* + *fél*, *fi* + *fél* tagokból forrtak össze);

a vogulban : *kāt-pāl* 'félkéz, félkezű', *sam-pāl* 'félszem, félszemű';

az osztjákban : *sēm-pēlak* 'félszemű', *kēt-pēlak* 'félkezű', *sās-pēlak* 'féltérd';

a zürjénben : *ki-pela* 'félkezű', *šin-pel* 'félszem', *kok-pel* 'fálláb';

a votjákban : *ūj-pal* 'éjjél';

a cseremisben : *īāt-pel* 'éjjél', *ača-vel* 'mostohaatya';

a finnben : *silmä-puoli* 'félszem', *käsi-puoli* 'félkéz', *mieli-puoli* 'féleszü', *isäpuoli* 'mostohaatya', *äiti-puoli* 'mostohaanya', *poika-puoli* 'mostohafiú';

a lappban : *kitt-pielle* 'félkéz', *pielje-pielle* 'félfül', *äöltše-pellē* 'mostohaatya', *ēdnē-pellē* 'mostohaanya' stb.

2. A melléknévi és a névmási jelző ragozatlan marad: *magas ház*, *magas házak*, *magas házaikban* stb.;

a vogulban : *polēm vit* 'fagyos víz': *polēm vittē* 'fagyos vízben', *polēm vitnē* 'fagyos vízbe', *polēm vitnēl* 'fagyos víztől' stb.;

az osztjákban : *aḷ lōn't* 'kis lúd': *aḷ lōn'dat* 'kis ludak', *nāuḷ törām* 'fehér ég': *nāuḷ törāmna* 'fehér égen', *nāuḷ torma* 'fehér égbe';

a zürjénben : *mišša tom mort* 'szép fiatal ember': *mišša tom mortkēd* 'szép fiatal emberrel';

a votjákban : *uzir murt* 'gazdag ember': *uzir murtjosin* 'gazdag emberekkel';

a cseremisben : *kuŋu tūmā* 'nagy tölgy': *kuŋu tūmām* 'nagy tölgyet';

a mordvinban : *ašo pelñe* 'fehér felhő': *ašo pelñeks* 'fehér felhővé' stb.

A finnugor nyelvek közül csak a finn és olykor a lapp egyezteteti a jelzót számban és esetben a jelzett szóval (*kätevā poika* 'ügyeskező fiú': *kätevāt*

pojat 'ügyeskező fiúk', *käteviltä pojilta* 'ügyeskező fiúktól'), ez az ú. n. kongruencia azonban vagy indogermán hatás, amelytől csak egynehány melléknév maradt érintetlen (*koko kota* 'az egész házikó': *koko kodassa* 'az egész házikóban' stb.) vagy pedig az értelmezői használat könnyen érthető következménye (*pojilta, käteviltä* 'a fiúktól, az ügyeskezőektől' > *käteviltä pojilta* 'az ügyeskező fiúktól').

3. A tőszámnév után a jelzett szó egyszámban marad: *három alma, hét csillagból* stb.;

a vogulban : *kit xum* 'két ember', *xürēm nē* 'három nő', *xatpēn tari* 'hatvan daru', *at sāt sajt* 'ötszáz rubel';

az osztjákban : *kāt kēu* 'két kő', *xos-uat xāt* 'huszonöt ház', *ār xump* 'sok hab (hullám)', *kāt pēlakna* 'két felén';

a zürjénben : *kujim pi* 'három fiú', *kiž ledž* 'húsz légy', *vit-šo saldat da šo bagatir* 'ötszáz katona és száz hős', *noł peļe* 'négy részre' stb.

4. A magyar és a finnugor jelzős szerkezetek további egyezései közül megemlíthetjük, hogy bizonyos főnevek változatlan alakban tulajdonságjelzőül alkalmazhatók, aminek gyakran az a következménye, hogy e főnevek eredeti osztályukból kiszakadva melléknévvé válnak. Főleg a nemet, kort jelentő szavak és az anyagnevek szoktak így tulajdonságjelzőül szolgálni: *fiúgyermek, nőszemély, némben* (< nő + ember), *hímszarvas, rézkürt, selyemszoknya*;

a vogulban : *xum-aurēm* 'fiúgyermek', *nē-lunt* 'nőstény lúd', *japāk tān* 'selyemideg', *āln-āwi* 'ezüst ajtó';

az osztjákban: *pož-aurēm* 'fiúgyermek', *nēj-aurēm* 'leánygyermek', *ima-vāsa* 'anya-vöcsök', *kart' nēši* 'vashorog';

a zürjénben : *šeck til* 'selyem-háló', *pu kar* 'fa-város';

a votjákban : *kišno-murt* 'asszony-ember', *aji-tšōž* 'apa-kacsa', *azveš džek* 'ezüst asztal';

a cseremiszenben: *ūdaramaš-jəŋ* 'nő-ember', *püerə-jəŋ* 'férfi-ember', *äβä-sasna* 'emse-disznó';

a finnben : *poikalapsi* 'fiúgyermek', *vaimoväki* 'asszony nép', *emähiiri* 'anyaegér', *pentukoira* 'kölyökkutya', *kultasormus* 'aranygyűrű', *kivikirkko* 'kőtemplom', *silkkipuku* 'selyemruha' stb.

* * *

Miután megismerkedtünk a nyelvrokonság mibenlétével és bizonyítékaival s miután végighallgattuk a magyar szókészlet, a magyar alaktani elemek, valamint a szerkezeti sajátságok vallomását is, állást foglalhatunk

nyelvünknek származás szerint való hovatartozása kérdésében. Higgadt mérlegelés után könnyű és határozott lesz a döntés.

Ha az adatok és tények előtt meghajolva elismerjük, hogy a magyar szókincsnek alaprétege, a mai nyelvhasználatban is 88·4% erejéig uralkodó ősi állománya finnugor egyezést árul el; ha a magyar alaktan sajátosságait és jelentéshordozó, viszonyításjelölő elemeit, valamint a magyar mondatban szerkezeti jellegzetességeit is a finnugor nyelvekben találjuk meg, ha tehát elismerjük ezzel, hogy a magyar nyelv hagyományos anyaga, szerkezete, rendszere a finnugor nyelvek anyagával, szerkezetével, rendszerével azonos: már voltaképpen állást is foglaltunk. A magyar és a finnugor nyelvek közt található egyezéseknek egységes rendszerre kikerekedő elemi erejű tömege nem származhatik véletlenségből, nem magyarázható külső hatásokkal, átvételekkel, hanem nyilván közös eredetre utal, azaz a magyar nyelv ugyanabból a forrásból fakadt, amelyből a finnugor nyelvek fakadtak, a magyar nyelv ugyanannak az alapnyelvnek a folytatója, mint a finnugor nyelvek, a magyar nyelv rokona a finnugor nyelveknek, a magyar finnugor nyelv.

IRODALOM.

Alapvető rendszeres összefoglalások:

- BUDENZ JÓZSEF, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana (1884—1894).
SZINNYEI JÓZSEF, Magyar Nyelvhasználat (1896¹, 1903², 1905³, 1909⁴, 1915⁵, 1920⁶, 1927⁷). — A munka II. része tartalmazza az összehasonlító alaktant.
SZINNYEI JÓZSEF, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (Sammlung Götschen No. 463. 1910¹, 1922²). — A munka III. része tartalmazza az összehasonlító alaktant.

Terjedelmesebb részlettanulmányok, monográfiák:

- BEKE ÖDÖN: A vogul határozók (NyK. XXXV, 71, 165); A magyar tagadó képző (NyK. XXXIX, 418); A *-k* többesjel a lapp nyelvben (NyK. XL, 211); Cseremis nyelv (FF. 16. sz.); Összetétel-egyezések (Nyr. XLI, 297); Übereinstimmende Zusammensetzungen (KSz. XIII, 99); A finnugor szóösszetételhez (NyK. XLII, 345); A *-va*, *-ve* és *-ván*, *-vén* képzőről (Nyr. XLII, 193); Finnugor határozós szerkezetek (FF. 18. sz.); Finnugor mondati adalékok (NyK. XLIV, 1); A *-t* műveltető képzőről (Nyr. LIV, 133); Névragozásunk történetéhez (Nyr. LIV, 17, 51); A határozóragok történetéhez (Nyr. LV, 45, 78, 104); Zur Geschichte der tscheremisschen Konjugation (FUF. XXII, 123).

- BUDENZ JÓZSEF, Ugrische Sprachstudien. I. Nachweis und Erklärung einer ursprünglicheren Gestalt der pluralischen Possessiv-Affixe in den ugrischen Sprachen (1869). — II. Determination des Nomens durch affigierten Artikel im Mordwinischen und in einigen anderen ugrischen Sprachen (1870).
- FAZEKAS JENŐ, Az egyszerű mondat fajtái az északi osztják nyelvben (Debrecen, 1932).
- FEHÉR GÉZA: Mordvin határozók (NyK. XLIV, 161).
- FOKOS (FUCHS) DÁVID: A locativus-féle határozók a votjákban (NyK. XXXVI, 207, 399); A *-nál* rag eredete (Nyr. XXXVI, 22); A *-nott*, *-nöl*, *-ni* ragok eredetéről (Nyr. XXXIX, 158); A vogul-osztják tárgyas igeragozásról (NyK. XL, 386); Laut- und Formenlehre der südostjakischen Dialekte. Auf Grund der Sammlungen und grammatischen Aufzeichnungen von S. Patkanow bearbeitet von D. R. Fuchs (KSz. VII, X—XII.); Néhány ősrégi összetételünk (Nyr. LXII, 11, 39, 75); A melléknévi jelző szórendje (Nyr. LXIII, 35, 71).
- GAUTHIOT, R., La phrase nominale en finno-ougrien (A párizsi Mémoires de la Société de Linguistique XV.).
- GOMBOCZ ZOLTÁN: Egy ismeretlen képző (NyK. XLV, 1); *Sömör* (MNY. XX, 60); Alaktan (MTNy. III. rész. 1925); Mondattan (MTNy. V. rész. 1929); Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen (Ung. Jb. X, 1); Über die ungarischen reflexiven Verben (SUS. Toim. LXVII, 115).
- HORGER ANTAL: Néhány határozóragunk alaktanához (NyK. XLII, 309); A magyar igeragozás története (1931).
- KARA FERENC: Északi-osztják határozók (NyK. XLI, 1, 145).
- KERTÉSZ MANÓ: A magyar mondat ősi sajátosságairól (MNY. X, 57); Finnugor jelzős szerkezetek (FF. 17. sz.); A finnugor birtokos személyragozás némely használatáról (NyK. XLIII, 397); Über die finnisch-ugrische Wortfolge (FUF. XVI, 46); Zur Frage der finnisch-ugrischen Verneinung (SUS. Toim. LXVII, 190).
- KLEMM ANTAL: A magyar mondat ősi elemei (MNY. XVIII, 10); Zur Geschichte der sog. Tempora in den finnisch-ugrischen Sprachen (FUF. XVII, 265); A mordvin tárgyas igeragozás (NyK. XLVI, 194); A fgr. mondat őstörténete (MNY. XXIII, 328); A létige szerepe az osztjákban és a vogulban (NyK. XLVI, 386); Magyar történeti mondattan (MNYK. II. k. 6. sz.); A mondattan elmélete (1928); A vogul és az osztják tárgyas igeragozás (NyK. XLVII, 85).
- KÖVESI MAGDA, Igemódok a vogulban (FgrÉ. 1. sz.).
- KRÄUTER FERENC: A *v*-tövé igék (NyK. XLII, 317).
- LAZICZIUS GYULA: A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez (MNY. XXIX, 18).
- LEWY, ERNST, Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung (Göttingen, 1911).
- LŐCSEI ANTAL: Északi-vogul mondattani kérdések (NyK. XLVII, 301, 321).
- LYTKIN VASZILIJ, Az *-s* névszóképzők a permi nyelvekben (1927).
- MARK, JULIUS, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. (SUS. Toim. LIV); Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen (Sitzungsb. d. Gel. Estn. Ges. 1929: 50); Zum längeren I. Infinitiv im Finnischen (SUS. Toim. LVIII, 154); Zum Verbum substantivum im Ostseefinnischen (Sitzungsb. d. Gel. Estn. Ges. 1932; különnyomatban is); Suomalais-ugrilaiten kielten sukulaisuudesta (Suom. Suomi 1935: 86).
- MEDVECZKY KÁROLY: A votják nyelv szóképzése (NyK. XLI, 310, 413).
- MELICH JÁNOS: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez (NyK. XXXIV, 122); Jegyzetek a Müncheneri- és a Bécsi-kódexhez (NyK. XL, 233, 363); Alaktani magyarázatok (MNY. VII, 240); A magyar tárgyas igeragozás (MNYTK. 14. sz.); Keresztneveinkről (MNYTK. 15. sz.); Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz (MNY. XIII, 1, 44, 108); Az *-i* többes képzőről (MNY. XIV, 230).

- MÉSZÖLY GEDEON: A *-nyi* képző eredete (NyK. XL, 298); A «*rokon*» szó eredete (MNy. VI, 433); Az *-ól, -öl > -ül, -ül* rag eredete (MNy. XI, 61); *At, által* és *-ól, -öl* (MNy. XI, 293); Az *óta* névutó eredete (MNy. XI, 193); A Halotti Beszéd *hazoa* szaváról és a *-vá, -vé* rag hangtörténetéről (MNy. XIV, 257, XV, 15); A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai (Szeged, 1926); A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból (1931); Der gemeinsame Ursprung der Instrum.-Komit.-Suffixe ung. *-val, -vel*, wog. *-l* und ostj. *-at* (FUF. XXI, 56).
- MUNKÁCSI BERNÁT: Az altaji nyelvek számképzése (Budenz-Album 234); A vogul nyelvjárások szoragozásukban ismertette (UgF. 11. sz.).
- NIELSEN, KONRAD: Die 3. P. Sg. Praes.-Form im Lappischen (SUS. Aik. XXX/28); A note on the origin of attributive forms in Lapp (SUS. Toim. LXVII, 296).
- OJANSUU, HEIKKI, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia (Annales Universitatis Fennicae Aboensis ser. B tom. I.).
- PÁPAY JÓZSEF: Über die Objektivkonjugation im Nordostjakischen (FUF. XIII, 296).
- PÓLAY VILMOS: A vogul infinitivus használata tekintettel a magyarra (NyK. XXXV, 370).
- SARKADI NAGY JÁNOS: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (NyK. XLII, 250, 427).
- SCHÜTZ JÓZSEF: Az északi-osztják szóképzés (NyK. XL, 1).
- SEBESTYÉN IRÉN: Finn jelzős szerkezetek (NyK. XLIV, 117).
- SETÄLÄ E. N., Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen (SUS. Aik. II.); Yhteissuomalainen äännehistoria (Helsinki 1890).
- SIMONYI ZSIGMOND: Az ugor módalakok (NyK. XIII, 135); A magyar névragozás (Nyr. XIV—XV.); A magyar határozók (I. k. 1888, II. k. 1892). Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon. Balassa József közreműködésével írta — (1896); A jelzők mondattana (1913).
- SZABÓ DEZSŐ: A vogul szóképzés (NyK. XXXIV, 55, 217, 417).
- SZILASI MÓRIC: A finnugor névszói összetételek I. (NyK. XXVI, 129); A fu. birtokos jelző (Nyelv. Tanulm. I, 15).
- SZINNYEI JÓZSEF: A birtokos személyragozásról (Nyr. XVII, 1, 49, 97, 145, 193, 241); Alak-magyarázatok (Hunfalvy-Album 39); Über den Ursprung des Personalsuffixes *-n* im Ungarischen (FUF. I, 73); Az *-n* és a *-nak, -nek* személyrag eredete (NyK. XXXIII, 241); Über den Ursprung der Personalsuffixe *-n* und *-nak, -nek* im Ungarischen (FUF. V, 58); Das ung. Translativsuffix *-vé, -vá* (SUS. Aik. XXIII/8); A magyar tárgyas igeragozás (MNy. XI, 1); A finnugor *-k* többesképző (NyK. XLV, 267); Egy finnugor deverb. névszóképző (NyK. XLVI, 161); A Halotti Beszéd hang- és alaktana (MNyTK. 23. sz.); Még egyszer a *-val, -vel* rag eredetéről (MNy. XXIX, 129); Noch einmal über den Ursprung des ung. Suffixes *-val, -vel* (FUF. XXI, 67).
- THOMSEN VILMOS: A magyar tárgyas ragozásról (Nyr. XLI, 26).
- TUNKALO, E. A., Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana (Helsinki, I. 1. 1908, I. 2. 1919—20).
- WICHMANN GYÖRGY: Die syrjänische Bildung auf *-öb, -öp* und der Komparativ im Finnisch-ugrischen (FUF. I, 189); Zur permischen Grammatik (FUF. XVI, 146); Beiträge zur tscheremissischen Nominalbildungslehre (SUS. Aik. XXX/6).
- WIKLUND, K. B., Laut- und Formenlehre der Lule-lappischen Dialekte (Stockholm, 1891); Nomen-verba im Lappischen (SUS. Aik. X, 210); A translativus (MNy. XXIII, 321).
- ZOLNAI GYULA, A *-si* képző eredete (NyÉrt. XXIII. k. 10. sz.).
- ZSIRAI MIKLÓS: Orom. A finnugor deminutivumok ismeretéhez (MNy. XXIII, 310); Az obi-ugor igeekötők (NyÉrt. XXV. k. 3. sz.).

Nyelvrokonság és faji rokonság.

A magyar nyelv rokonságára, finnugor voltára vonatkozó megállapításunk további gondolatokat, az eddigieknél sokkalta bonyolultabb és kényesebb kérdéseket vet föl színre. Ha a magyar nyelv rokona a vogul, az osztják, a zürjén, a votják, a cseremis, a mordvin, a finn és a lapp nyelvnek, rokona-e vajjon a magyar a vogulnak, az osztjáknak és a többi finnugor nyelven beszélő népnek? Vajjon embertani tekintetben is rokonok-e mindazok a népek, amelyek nyelvileg rokonok? Jelent a nyelvrokonság egyúttal faji rokonságot is, avagy a két rokonság teljesen független egymástól: beszélhetnek rokon vagy akár azonos nyelvet egymástól idegen fajok sarjai, és fordítva: beszélhetnek egymástól teljesen elütő nyelveket egyazon faj képviselői?

Kétségeinkben hasznos útmutatást nyújtanak a mindennapi élet és a történelem tapasztalati példái. Testi vonásainkat örököljük, a faji jelleg akaratunktól függetlenül elkísér bennünket a sírig, a nyelvet viszont nem örököljük, a nyelvet tanulás útján kell elsajátítanunk, s ha a környezet megváltozik, el is felejtethetjük, mást tanulhatunk helyette. Hány meg hány ősi magyar család leszármazói beszélnek ma tótul, viszont hány meg hány német bevándorló utódai váltak a magyar sors-, érzés- és nyelvközösség tagjaivá! — De nemcsak az egyén cserélhet nyelvet: kisebb-nagyobb csoportokkal is megtörténhetik ilyen változás. Tudjuk, hogy a jászok és a kúnok beleolvadtak a magyarságba; a római birodalom különféle alattvalói átvették és továbbfejlesztették a hódító latinság nyelvét; Amerikában tarka-barka nyelvű csoportokból egy nyelvű hatalmasságok kovácsolódtak össze; a köztörökség keleti csoportjába tartozó kojbalokról, karagaszokról és szojótokról meg van állapítva, hogy nagy részük eltatárosodott szamojéd; a VIII—X. században mégcsak a Dél-nyugat-Oroszországban meghúzódó orosz-szláv törzs nyelve sem a beszélők természetes szaporodása következtében duzzadt föl több mint 80.000,000 ember anyanyelvévé, hanem ebben a térhódításban jókora részük van az idegen nyelvek rovasára történt hódításoknak is; a mai bolgárokról is jól tudjuk, hogy ősök egy része török, közelebbről bolgár-török csoport volt, amely Eszperich vezetése alatt 679-ben vándorolt le Moesiába és ott két évszázad leforgása alatt átvette a leigázott szláv lakosság nyelvét.

Az elnemzetietlenedésnek, a nyelvcsereinek ezek a többé-kevésbé világos esetei csak szórványos példák, amelyekből tán sejtenünk lehet a történet izzó kohójában hosszú évezredek át végbement népi keveredéseket, összeolvadásokat. A jó Isten a megmondhatója, hogy a mai 170 milliónyi angolság hány és milyen fajú elemből került ki, hogy a nyelvrokon szerb és orosz, vagy az ugyancsak nyelvrokon perzsa és norvég közti embertani különbség mennyiben ered a természeti és életviszonyok különbözőségéből és mennyiben származik faji keveredésekből.

Ha látjuk, hogy az egyes nyelveket, még inkább az egyes nyelvcsaládokat beszélő közösségek fajilag egymástól mennyire különböző elemekből, csoportokból alakultak ki, nem lepődhetünk meg azon, hogy a finnugorság sem kivétel, hogy a finnugor nyelveken beszélő népek közt, sőt az egyes finnugor népeken belül is találunk faji eltéréseket. Az avatatlan szem is észreveszi t. i., hogy a finnugorságban a következő négy-öt egymástól meglehetősen elkülönülő embertani típus különböztethető meg: 1. a lapp, 2. a finn, 3. a mordvin-cseremisiz-votják-zürjén vagy központi finnugor típus, 4. a vogul-osztják vagy obi-ugor és 5. a magyar típus.

Vegyük kissé szemügyre ezeket a finnugor embertani típusokat.

1. A lappnak a környező skandinávoktól, de meg a többi finnugor néptől, legfőképpen a szomszédságában élő finntól merőben különböző fajisága már

Lapp férfi.

régen szemet szúrt. A lapp rendkívül alacsony növésű, szinte törpe, — ahogy a szakirodalom nevezi: *gens brevissimae staturae* — mert a férfi átlagos magassága 155—159 cm, a nőé 145—150 cm, sőt az idegenektől félreeső helyeken, pl. Észak-Skandináviában, Kóla félszigetén még ennél is alacsonyabb; felső végtagja hosszú, az alsó aránytalanul rövid; testészíne barna, haja sötét, sűrű és durva; koponyája kicsi és kerekded, homloka alacsony, a pofacsont kiálló, az alsó állkapocs fejletlen, az orr alacsony és benyomott, a szem mélyen fekvő és apró, úgyhogy ezt a jellegzetes, eredeti és egyéni lapp koponyát pl. Virchow szinte patológikus torzulatnak fogta föl. — A lappok állítólagos testi elkorcsosultságát régebben általában lakóhelyük természeti mostohaaságával és életmódjuk kezdetleges voltával szokták magyarázni, újabban azonban az a nézet kezd fölülkerekedni, hogy a lappság egy közelebbről ma meghatározhatatlan északi-sarkövi ősnép maradványa, amelynek embertanilag semmi köze sincs

sem a finnugorsághoz, sem az indogermánsághoz, azaz mostani kétségtelenül finnugor nyelvűségét alkalmasint másodlagos szerzeménynek, nyelvcsere eredményének kell tekintenünk. Egyelőre átláthatatlan ködbe vész, milyen volt

Lapp nő.

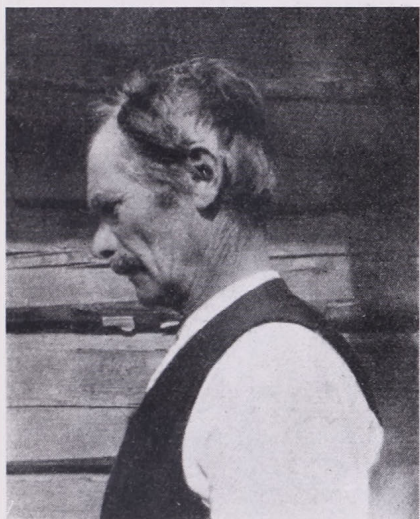
előző nyelvük, az ú. n. protolapp nyelv. Arra is csak óvatos föltevéssel próbálunk ma még felelni, mikor, hol és pontosabban milyen finnugor nyelvet vettek át.

2. Egységes finn faji típusról éppúgy nem beszélhetünk, mint pl. magyar típusról sem ; vannak azonban egyes finn etnikai csoportok (pl. hämei, karjalai,

Finn típus.

savoi stb.), amelyek kisebb-nagyobb egyöntetűséget mutatnak. Általában a finnség embertanilag alig különbözik a környező népektől: uralkodó faji eleme a keleti-balti, de jelentékeny mértékben képviselve van benne az északi

Finn típusok.

elem is, míg Finnország északi és északkeleti részeiben a lappos bélyeg is számottevő tényezőként jelentkezik. A finnek általában erős testalkatúak (főleg a hāmeiek, kevésbé a karjalaiak), átlagos magasságuk 169—172 cm — olyanformán azonban, hogy a délnyugati részek lakói a legmagasabbak (172 cm és

a fölött), keletnek és északnak haladva fokozatosan alacsonyabbak; nagy százalékban közép-, sőt rövidfejűek (kivált a svédekkel nem érintkező belső és keleti vidékeken), arcuk széles, pofacsontjuk kiáll, orruk kicsi, vastag, gyakran pisze, jobbára szőkék, halványbőrűek és többségben kék vagy szürke-szeműek.

3. A mordvinok, cseremiszek, votjákok és zürjének külsőleg úgyahogy hasonlítanak egymáshoz, fajilag valamelyest egységes csoportot alkotnak:

Zürjén család a Szyszola mellékén.

általában középtermetűek (163—168 cm), karcsúak, gyengébb testalkatúak, szögletesfejűek, szélesarcúak, alsó állkapcsuk fejlett, orruk alacsony és lefelé szélesedő, szemük kicsi, szürkés-kék vagy késszürke, ritkábban barna, a szem metszése keskeny és vízszintes, hajuk, szakálluk világosbarna, ritkábban szőke vagy vöröses és gyérnövésű, bőrük világos színű. Kisebb-nagyobb különbségek lépten-nyomon találhatók: pl. az ú. n. mezei cseremiszek általában alacsonyabb termetűek (163 cm), gyengébb testalkatúak, sötétebb hajúak, mint az ú. n.

hegyi cseremiszek; a mordvinok erzá törzse jobbra szőke, a moksa törzs meg többnyire barna. A középső finnugor csoportban észlelhető efféle testi különbségeket részben bizonyára az eltérő természeti viszonyok, történeti viszontagságok és a különböző eredetű, illetőleg fokú vérkeveredések következményeinek értelmezhetjük.

Cseremiszek.

4. Amint átlépünk az Urál láncolatán az obi-ugorok, a vogulok és az osztjások közé, úgy érezzük, hogy ismét antropológiai határt léptünk át: a vogul-osztják típus különbözik a központi finnugor csoporttól, különbözik a lapptól, a finntól, de különbözik a magyartól is. Jellemzi az alacsony termet (156—160 cm), a gyenge testalkat, a háromszögletű, lapos arc, a föltűnően alacsony orrgyökér, a szemek kissé mongolosan ferde vágása, a felső szemhéj

némi mongolos nehézkessége, a szem szivárványhártyájának sötétebb színe és a hajnak sötétbarna vagy éppen fekete volta, valamint durva merevsége. Lehetetlen pontosan megjelölni, milyen okok, tényezők eredménye ez a sajátos obi-ugor embertani képlet: kialakulásában milyen része van a fagyos lakóhelynek, a gazdasági és művelődési elmaradottságnak, valamint idegen népekkel: szamojédokkal, tatárokkal, oroszokkal, tungúzokkal stb. történt vérkeveredéseknek, esetleg előttünk ma még ismeretlen palaeomongoloid és szibírid fajú népek beolvadásának.

Az 1—4. finnugor csoport egyes jellegzetesebb testi sajátosságait a következő kimutatás adatai szemléltetik:

		Test- magasság (cm.-ben)	Koponya- jelző	Haj színe
I.	Lapp (átlag)	155	85	sötét vagy fekete
	Norvégia északi részén	152.4	87.63	" " "
	Kóla félszigetén	155.1	84.5	" " "
	Finnországban	159.5	83.5	" " "
II.	Finn (átlag)	168	81	81.6 % szőke, 18.4 % barna
	Varsinais-Suomi	168.5	79.4	84.9 % " 15.1 % "
	Uusimaa	168	80.5	83.4 % " 16.6 % "
	Satakunta	168.5	80.4	82.7 % " 17.3 % "
	Häme	167.8	80.9	81.1 % " 18.9 % "
	Pohjanmaa	167.9	80	79.4 % " 20.6 % "
	Savo	165.5	81.3	81.6 % " 18.4 % "
	Karjala	165	82	77.9 % " 22.1 % "
	Észt	172	80.76	szőke
Liv	173	79.9	szőke	
III.	Mordvin (erzá)	166.4	81.3	szőke
	(moksa)	165.8	81	barnás
	Cseremisiz	163.7	80.1	barna
	Votják	162	82	szőkés
	Zürjén	161.8	82.2	szőke
IV.	Vogul	156.7	78.22	sötét vagy fekete
	Osztják	156.5	80.68	sötét vagy fekete

Mindezekről a finnugor csoportoktól lényegesen elüt aztán a magyar, illetőleg — egységes magyar típus nem lévén — elütnek a különféle magyar faji típusok. Ha meggondoljuk, hogy a magyarság viszontagságos honfoglalás-előtti vándorlásai közben, aztán a Kárpátok medencéjében egy évezreden át folytatott önvédelmi harcaiban hány meg hány néppel érintkezett, keveredett: voltaképpen nincs mit csodálkoznunk azon, hogy embertanilag ily messzire szakadtunk nyelvokainaktól.

Konda-vidéki vogul férfiak.

Konda-vidéki vogul nők.

Logikusnak látszanék, hogy — ha nyelvrokonainkkal vagy nyelvrokonaink egy részével egy test, egy vér vagyunk — régen, pl. csak a honfoglalás idején is sokkal közelebb kellett hozzájuk állnunk. Azonban a honfoglaló magyarságról fennmaradt leírások, jellemzések mintha az ellenkezőjét bizonyítanák! A történelem tisztására kisodródó magyarságnak éppenséggel nem finnugoros, hanem egészen törökös a megjelenése: török népek társaságában jelentkezik, törökös az életmódja, a műveltsége, jellegzetesen törökös a politikai és katonai szervezete, török elnevezésű törzseinek a többsége, sőt mindennek megfelelően *türk* néven emlegetik az örmény, mohamedán és bizánci források.

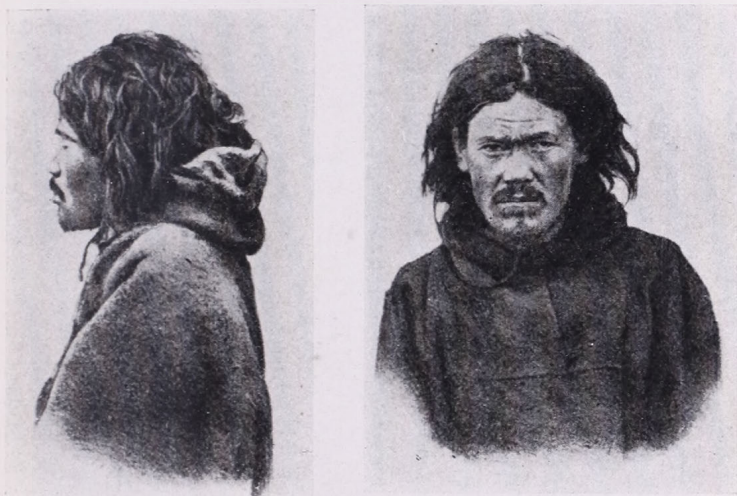
Mit jelent vajjon ez a törökös jelleg? Régóta kísért az a gondolat, hogy a magyarság velejében török fajú nép, elfinnugorosodott törökség, amelynek

Obdorszk-környéki osztják.

kialakulását legalkalmasabban egy műveletlen, tán számbelileg is alárendelt finnugor „szolgacsoport” és egy művelt, hódító, uralkodó török réteg összeolvadásának képzelhetjük. Régebben tán indokoltnak látszott ez az értelmezés, de a legkiválóbb magyar turkológus, Németh Gyula pompás könyvének megjelenése óta másként kell megítélnünk a kérdést. Kétségtelenné vált, hogy a magyarság a finnugor nyelvrokonoktól való elszakadása után a középeurópai műveltségi körhöz kapcsolódásáig, tehát kb. 1000 évig török környezetben élt; az átvett török jövevényszavakból az is megállapítható, hogy a tartós együttélés alatt a magyarság rendkívül mélyreható gazdasági és művelődési átalakuláson ment keresztül: elsajátította a félig letelepült életmódot, a termelő foglalkozások közül a földművelést és az állattenyésztést, megszokta a magasabb szervezkedést, a harcias vállalkozó szellemet stb.; az is nyilvánvaló, hogy a finnugor magyarsághoz időnként kisebb-nagyobb török néprészek,

törzsek, töredékek csatlakoztak, csakhogy ezek a jövevény török csoportok rendre beleolvadtak a magyarságba, fokozatosan átvették a beolvasztó magyarság finnugor nyelvét. NÉMETH GYULA nyomós szavai szerint: „világos mind-ezekből, hogy nem lehet a magyarságnál minden további nélkül egy „uralkodó török rétegről” s egy alacsonyabb sorban levő „finnugor rétegről” beszélni. Annyi bizonyos, hogy a magyarság a finnugor népektől való elválás ideje után a keresztyén-középeurópai műveltség körébe való bekerülés koráig — az alán érintkezést leszámítva — szinte kizárólag török hatás alatt van, illetőleg török népekkel a legszorosabb érintkezésben él. Az is bizonyos, hogy nagyszámú török népelemet vett fel magába, hogy megszervezői törökök voltak s hogy

Obdorszk-környéki osztják.

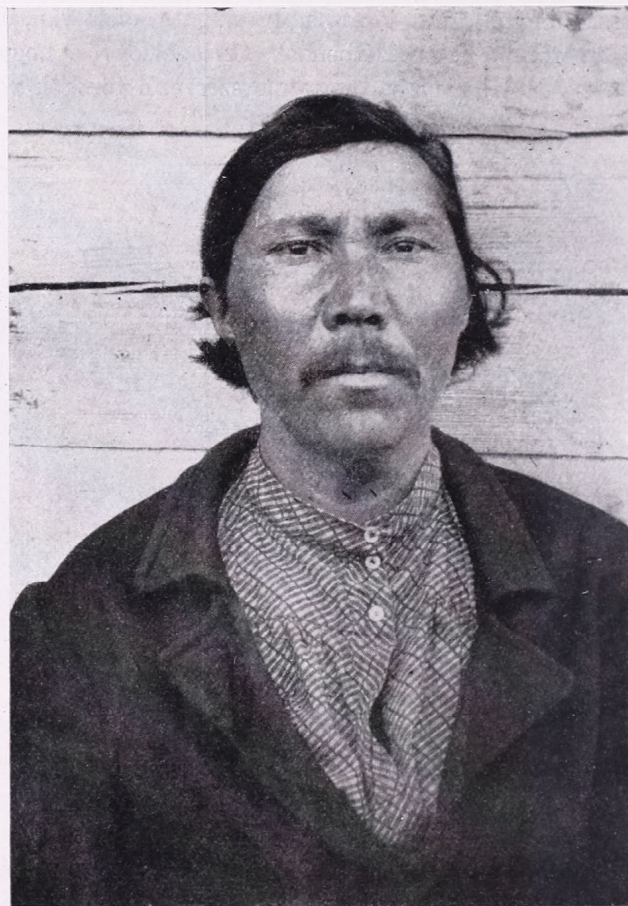
török eredetű uralkodói is voltak. Ezeket a vezető és nem vezető török elemeket azonban a finnugor eredetű magyarság sajátos módon teljesen magába olvasztotta” (A honfoglaló magyarság kialakulása 298).

Hogy a hasznos török iskolát végigjárt magyarságban nyilván a finnugor elem volt és maradt állandóan győztes túlsúlyban, azt jellemzően tanúsítja nyelvünk finnugornak maradása, továbbá a *magyar* népnév és a honfoglaló magyarság vezértörzsének *Megyer* neve. E két név egyaránt a korábbi *mogyer* szabályos folytatója, a *mogyer* pedig nem lehet török, hanem határozottan finnugor, mégpedig vegyes-hangrendűségéből következtetve alkalmasint finnugor összetétel. Az összetétel első tagja *mogy (később *magy*-), s ennek hangtanilag pontos megfelelője megtalálható a magyarhoz legközelebb álló vogul nyelv *mańš* i stb. szavában, amely „a vogulok és osztjákok közös népeve”; az összetétel második tagja pedig *-er* (illeszkedve később *-ar*), s az ’férfi, ember’ jelentésben

több finnugor nyelvből ismeretes. Hasonló szemléletű és szerkezetű népnevek a finnugorságban az osztják *as-jaz* 'osztják' (*As* 'Ob' + *jaʒ* 'nép'), *zanda-zui* 'osztják' (*zui* 'ember'); a zürjén *komi-mort* 'zürijén' (*mort* 'ember'), a votják *ud-murt* 'votják' (*murt* 'ember'), a cseremisiz *mari* 'ember' és 'cseremisiz' stb.

Hogy a sok török beolvadás milyen természetű és terjedelmű változásokat

Osztják férfi.

idézett elő a magyarság korábbi finnugor fajiságán, azt kellő vizsgálati anyag hiányában megnyugtatóan eldönteni lehetetlenség. A legilletékesebb magyar szakemberek egyikének, BARTUCZ LAJOSnak megállapítása szerint nemcsak a mai magyarságban ismerhetők föl kisebb-nagyobb mértékben Európa jóformán minden fajának jellemvonásai, hanem már a honfoglaló magyarságban is két fontos fajforma összekeveredését találjuk: „Auf Grund dieser anthropolo-

gischen Beweise steht es fest, dass die Landeseroberer schon ein rassisch gemischtes Volk waren und nur die kaukasisch-mongolische und die sog. ostbaltische Rassenformen sind es, welche als Hauptrassenelemente der Altungarn betrachtet werden können" (Fenno-Ugrica IV. 70).

Amíg tehát nem ismerjük eléggé a magyarság történetében végbement

Irtys-melléki osztják nő.

faji keveredések történetét és a faji átöröklődés bonyolult részleteit, esetleg törvényeit, semmi okunk sincs a honfoglaló magyarságot elfinnugorosodott török fajtának hirdetni. Egyelőre bizvást beérhetjük azzal az indokolt, de mégis óvatos föltevással, hogy a honfoglaló magyarság finnugor és török elemek szerencsés egyesüléséből formálódott ki, ahogy HÓMAN fogalmazza: „Talán az ősidőkben végbement keveredésben, két különböző vérmérsékletű és karakterű

nép egyesülésében kereshetjük a magyar faj életképességének egyik okát. Talán e keveredésnek köszönhető, hogy a magyar nép — finnugor rokonaival ellentétben — igen korán nemzetté szervezkedett, államot alkotott s a kulturális fejlődés magas fokára emelkedett” (HÓMAN—SZEKFÜ, Magyar történet I. 27).

Amikor a nyelvileg egymással szoros rokonságban álló finnugor népeknek mai testi, embertani elkülönültségét, mély tagoltságát látjuk, önkénytelenül hajlani szoktunk arra a föltevésre, hogy fajilag távolabb állunk egymástól, mint nyelvileg, hogy testünkben kevesebb a finnugor örökség, mint nyelvünkben. Ez részben csak érzés, tudományos érvekkel alig igazolható föltevés persze, mert eddig pontosan, szakszerűen senki sem állapította meg, hogy az egyes finnugor fajtípusok között milyen egyezések és milyen különbségek vannak, azt meg még kevésbé sikerült kimutatni, hogy a ma észlelhető különbségek milyen eredetűek voltaképpen: mennyi esik belőlük a történeti események, a sajátos természeti feltételektől függő szerves kifejlődés rovására, és mennyi származik idegen fajok beolvadásából. Ezekre az izgató, de rendkívül kényes kérdésekre majd csak a jövő embertani vizsgálataitól várhatunk némileg megnyugtató feleletet. Ettől azonban még igen távol vagyunk, mert az aránylag legjobban ismert finnugor népek (finn, észt, lapp, magyar) antropológiája sem rendelkezik megfelelő mennyiségű és értékű leíró meg történeti anyaggal, a legtöbb finnugor népre vonatkozólag pedig egészen jelentéktelen mennyiségű és jórészt megbízhatatlan alkalmi megfigyelések kényére-kedvére vagyunk utalva. Örömmel látjuk, hogy az antropológia módszere egyre tökéletesedik, itt-ott serény anyaggyűjtés is folyik, s így remélhető, hogy az elengedhetetlen előmunkálatok befejezte után sor kerül majd a döntésre hivatott összehasonlító kutatásokra is. Nagy érdeklődéssel és reménykedéssel várhatjuk pl. annak az antropológusok körében fölmerült nézetnek a tüzetesebb kifejtését, hogy a finnugor népeket és Eurasia északi részének őslakóit bizonyos közös embertani típusnak, az ú. n. palaeoázsiai típusnak elmosódott, de többé-kevésbé még ma is fölismerhető elemei foglalják egybe, sőt ez a palaeoázsiai faji elem ott is mindenütt kimutatható, ahol hajdan finnugor népek éltek. Azt a lehetőséget sem szabad végül figyelmen kívül hagynunk, hogy a finnugor nyelvű népek közt található embertani különbségek jórészt tán nem is a nyelvi elkülönülés utáni időben fejlődtek ki, hanem a finnugor alapnyelvet beszélő ősnép faji tagoltságában gyökereznek. Bizonyára ez a finnugor ősnép sem képzelhető valamilyen idillikusan elszigetelt tiszta fajtípusnak, hanem kiszámíthatatlan hosszú története során éppúgy érték kiválasztódások, külső keveredések, mint pl. az általános fölfogás szerint az indogermán ősnépet is : „Das indogermanische Urvolk bildete keine bestimmte Rasse, sondern war aller Wahrscheinlichkeit nach viel eher eine Mischnation” (SCHRIJNEN, Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachwissenschaft 57).

A bonyolult faji kérdésekben legfőljebb útbaigazító, segítő szerepre vállalkozik a nyelvészet, mert hisz képességeinek és hatáskörének világos ismereté-

ben nem a testi vonások, hanem a nyelvi tények értelmezését, a nyelvi összefüggések földerítését vallja sajátos föladatának. Bármilyen azonban az antropológiának a finnugor népek faji viszonyaira vonatkozó végső megállapítása, a nyelvészet minden mástól függetlenül és kétségbevonhatatlan határozottsággal eldöntötte már a maga nagy kérdését: megállapította a magyar és a finnugor nyelvek származás szerint való azonosságát, rokon voltát.

IRODALOM.

- BARTUCZ LAJOS: Zur Rassengeschichte Ungarns mit besonderer Berücksichtigung der finnisch-ugrischen Verwandtschaft (Fenno-Ugrica IV, 54—73).
- CZEKANOWSKI, JAN: Zur Anthropologie der Ugrofinnen (SUS. Toim. LXVII, 65).
- HILDÉN, KAARLO, KAJAVA, Y.: The racial Composition of the Finnish Nation (1932). Katsaus suomalaisten kansojen antropologiaan (Duodecim 1915). — Nagyon értékesek KAJAVA rövid összefoglalásai és könyvészeti utalásai a Suomen suku-ban az egyes finnugor népek leírása kapcsán (pl. I, 215—250. l. a finnekről, II, 128—135. l. az észtekről, II, 189—193. l. a livekről, II, 209—221. l. a lappokról, II, 271—277. l. a mordvinokról, II, 292—298. l. a cseremiszekekről stb.).
- LANDAU, E., LENHOSSÉK MIHÁLY: Ein Beitrag zur Anthropologie der Liven (SUS. Aik. XXVI/2). Orosz hadifoglyokon végzett anthropológiai vizsgálatok (AkÉrt. 1916, 685).
- PÁPAI KÁROLY: Az ugor typus (A budapesti VI. ker. reáliskola Értesítőjében 1894-ben; németül Der Typus der Ugrier címen az Ethn. Mitteil. aus Ungarn III. kötetében adták ki).
- RETZIUS, G., SCHREINER, K. E.: Finska kranier (1878). Zur Osteologie der Lappen (Az osloei Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning kiadványai között, B. sorozat XVIII. sz.).
- SOMMIER, ST., WEINBERG, R.: Siriéni, Ostiacchi e Samoiedi dell'Ob (1887). Die anthropologische Stellung der Esten (Zeitschrift für Ethnologie XXXV, 382—430).
- WIKLUND, K. B., WILKSMAN, I.: Finno-ugrier (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte III, 364). Tilastollisia tietoja Suomen kansan ruumiillisesta kehityksestä (1922).
- ZOLOTAREV, D. A., « « Koljszkie lopari (1928). Obzor russkich antropologiceskich rabot po finnougorskomu naseleniju SSSR. (Fgr. Szbornik 1928, 1—26).

II. RÉSZ.

A FINNUGOR ŐSKOR.

Ha a nyelvek rokon volta azt jelenti, hogy ősi előzményükül föl kell tennünk, ki kell következtetnünk egy közös nyelvi alapot, egy ú. n. alapsnyelvet, akkor következtetéseinkben logikusan tovább lépve föl kell tennünk egy olyan ősnépet is, mely az egykori alapsnyelvet beszélte. Az indogermán alapsnyelvet beszélő népet indogermán ősnépnek, a finnugor alapsnyelvet beszélő népet finnugor ősnépnek nevezük. Történeti följegyzések egyikről sem maradtak, a nyelvészeti palaeontológia segítségével mégis sikerül róluk egyet-mást megállapítanunk s így az indogermán, illetőleg a finnugor őskor homályába belevilágítanunk.

Saját területünkön maradv a következő kérdésekre igyekszünk választ adni: 1. hol lakott a finnugor ősnép, másszóval: hol volt a finnugor őshaza? 2. hogyan élt, mivel foglalkozott, 3. milyen idegen népekkel érintkezett, milyen külső hatásokon ment át és 4. hogyan, mikor vált szét a finnugor ősnép?

A „finnugor” elnevezés.

Mielőtt a finnugor ősnépre vonatkozó kutatások eredményeinek vázolásába fogvánk, kíváncsiaknak látszik a *finnugor* elnevezés eredetével és történetével megismerkednünk.

Nyelvcsaládunkat régebben különféle névvel jelölgették. A korábbi elnevezések közül kisebb-nagyobb körben, hosszabb-rövidebb ideig divatos volt az *ujgur* (STRAHLENBERG), a *skytha* (FISCHER és mások), a *csud* (egyebek közt SJÖRGEN, WIEDEMANN, néha CASTRÉN is, egy darabig SCHOTT is), noha ezzel az elnevezéssel általában az Észak-Oroszország területén lakó nem-orosz őslakosságot, gyakran szűkebb értelemben csak egyes nyugati-finn népeket, főleg a vepszéket (=északi csudok) és a vótokat (=déli csudok)

illették, illetik néha ma is; jó ideig beérték a *finn* (pl. SCHLÖZER, GYARMATHI, RASK, CASTRÉN, BOLLER stb.), illetőleg az *ugor* név tágabb értelmű használatával. F. H. MÜLLER is ezt használja 1837—39-ben megjelent „Der Ugrische Volksstamm” c. kétkötetes munkájában, bár a bevezetésben megjegyzi, hogy helyesebbnek tartaná az *uráli* elnevezést. — Amikor az összehasonlító nyelvtudomány előrehaladtával úgyahogy sikerült tisztázni a nyelvcsalád kereteit és a tagok egymáshoz való viszonyát, nemcsak a régi elnevezések téves, hiányos vagy alkalmatlan volta derült ki, hanem a minden kétséget kizáró szabatos elnevezés lehetőségei is föltáruultak. Mivel a XIX. század ötvenes éveiben meglehetősen általános volt a nyelvcsalád nyugati csoportját *finnek*, keleti csoportját *ugornak* nevezni, a két csoport — s így az egész család összefoglaló nevéül magától kínálkozott a *finn-ugor* összetétel. Az elnevezésnek ezt a módját senki sem érezhette szokatlannak, mert mindenki a közkeletű *indogermán* elnevezés példájára gondolhatott, amely a nyelvcsaládot ugyancsak az egy mástól messzire szakadt két szélső ág nevének összefogásával jelölte.

A *finnugor* elnevezés, úgylátszik, a mult század hatvanas-hetvenes éveiben szinte egyidőben több helyütt is fölbukkant. HUNFALVY egy 1864-ben írt cikkében még többnyire *finn* és *ugor* nyelveket emleget, de pár helyen már megtörténik a résznevek összekapcsolása: *finn-ugor* nyelvek;¹ 1867-ben, 1868-ban BUDENZ is „a magyar és a *finn-ugor* nyelvekbeli szövegvezések” címen adja ki nevezetes szójegyzékét; „Altaische Studien” c. munkája 4. füzetében (1869) SCHOTT is áttér a *finnisch-ugrische Sprachen* jelölésre; DONNER szintén azt használja munkáiban,² úgyhogy 1874-ben HUNFALVY, majd DONNER is szükségesnek látja a szakirodalomban meglepően gyorsan elterjedt műszót minden változtatás ellen megvédeni és így az egységes gyakorlatot megbolygató kísérleteket eleve elutasítani.

Egyik ilyen eltérő név a *finn-magyar*, amely alkalmasint KÁLLAY FERENC-nél fordult először elő³ és főleg a finn D. E. D. EUROPAEUS munkáiban szerepelt sűrűn és tudatos következetességgel.⁴ Eleinte THOMSEN VILMOS is használta, később azonban a *finnugor* elnevezés mellé állt.⁵ A *finn-magyar* név leglelkesebb szószólója újabban MUNKÁCSI BERNÁT, aki meg is okolta, miért hibáztatja a *finnugor* és miért használja, ajánlja helyette a *finn-magyar* elneve-

¹ NyK. III. 33. 35. stb. 1.

² Öfersikt af den Finks Ugriska sprakforskningens historia (1872); Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen (1874—88); Die gegenseitige Verwandtschaft der Finnisch-Ugrischen Sprachen (1879).

³ Finn-magyar nyelv (1844).

⁴ Komparativ framställning af de finsk-ungerska räkneorden (1853); Tietoja suomalaisunkarilaisten kansain muinaisista olopaikoista (1868. 70); Die finnisch-ungarischen Sprachen und die Urheimat des Menschengeschlechtes stb.

⁵ Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske (1869, németül 1870), illetőleg Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (1890); Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts (1927).

zést.¹ Tévesen hisszük szerinte, hogy a névben szereplő *ugor* szó a vogult, oszt-jákot, magyart egyaránt jelölné, hogy tehát a nyelvcsalád keleti ágának összefoglaló nevéül szolgálhatna; az *ugor* egyesegyedül 'magyar't jelentő elavult orosz szó, helyesebb tehát az élő s ezért sokkalta érthetőbb *magyar* (*ungarisch, hongrois* stb.) szót használni helyette. — Könyvünk megfelelő helyén részletesebben foglalkoznunk kell majd az *ugor* névvel, s ezért itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy MUNKÁCSI érvelését sem tudományos, sem gyakorlati okokból nem fogadhatjuk el.

A *finnugor* elnevezés közkeletűségét egyidőben az *ugor* kezdte veszélyeztetni. BUDENZ túlságosan hosszúnak, nehezen kezelhetőnek találván a *finnugor* összetételt, helyette az egész nyelvcsalád jelölésére az *ugor* nevet alkalmazta.² Eljárását azzal igyekezett megokolni, hogy az *ugor* név két szélső tagot, t. i. az északkeleti vogult—osztjákot és a délnyugati magyarságot jelöli, tehát kiválóan alkalmas az egész nyelvcsalád nevéül. BUDENZ tanítványai egy ideig követték a mester példáját, de utóbb ők is visszatértek a hosszadalmasabb, de szabatosabb *finnugor* elnevezéshez, meghagyva az *ugor* nevet az egymással szorosabb viszonyban lévő vogul-osztják-magyar jelölésére.

Ha MUNKÁCSINAK a *finn-magyar* elnevezéshez való ragaszkodását, KUUN GÉZA gróf *finn-vogul, finn-ugor, finn-jegra* próbálkozásait és a szórványosan előforduló szórendi eltéréseket (*ugro-finn*)³ nem számítjuk, tudományos szaknyelvünk BUDENZ óta meglehetősen egyértelműséggel a *finnugor* elnevezést használja. Csak legutóbb hangzott el ellene ismét rosszálló vélemény⁴ egy tekintélyes finn nyelvtudós, MIKKOLA szájából. Ő két okból is helyteleníti a *finnugor* elnevezést: rossz, úgymond, a név, mert gyakran megrövidítik, egyszerűen *finnt* mondanak helyette, ezzel pedig félrevezetik az avatatlant; másfelől homályos az összetétel *ugor* tagja. — Nem hisszük, hogy ezek a veszedelmek súlyosak és különösen időszerűek volnának, abban meg éppen kételkedünk, hogy a MIKKOLA ajánlotta *lappisch-ungarisch* vagy az *euroboraeisch* bármivel is találóbb, logikusabb és szabatosabb volna. Ha arra gondolunk, hogy a szak kifejezésektől, a műszavaktól legfőképpen egyértelműséget, megállapodottságot, állandóságot kívánunk: inkább örülnünk, mint bosszankodnunk kell a *finnugor* elnevezés meggyökeresedésén. Bolygatnunk még akkor sem volna célirányos, ha kétségtelenül hibás föltevésből eredtnek bizonyulna. Lám, a *mássalhangzó* elnevezés nyilvánvaló tévedésen alapszik, mégsem volna értelme annak, hogy mai fonetikai ismereteinknek megfelelő névre kereszteljük át.

¹ Warum 'finnisch-magyarisch' und nicht 'finnisch-ugrisch'? (KCsa. I, 315.)

² Ugrische Sprachstudien (1869—1870); Magyar-ugor összehasonlító szótár (1873—1881); Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen (1879); Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana (1884—94).

³ JACOBSON, Arier und Ugrofinnen (1922) stb.

⁴ SUS. Toim. LXVII, 456.

A *finnugor* elnevezés pedig nemhogy nem hibás, hanem szerencsés — szinte azt mernők állítani: finnugor szemléletre valló — műszó, mely a gyűjtőfogalmat, azaz a nyelvcsaládot két jellegzetes tag, illetőleg ág nevének összekapcsolásával jelöli. Az is előnye, hogy az összetételben szereplő egyik tag, a *finn* tágabb értelemben több közeli rokonnyelvre (szorosabb értelemben vett finn, karjalai, vepsze, vót, észt, liv, sőt bizonyos megszorítással a lapp is) értetődik, az összetétel második tagja, az *ugor* pedig a magyar-vogul-osztják együttesre céloz. Az ilyen nagyobb egységekre történő utalás sokkal inkább megóv bennünket a kétségektől, félreértésektől, mint az egyes nyelvek összekapcsolása. Ha „lapp-magyar” vagy „finn-magyar” szóegyeztetésről, hangmegfelelésről, ragozási egyezésről, összehasonlító szótárról stb. hallok, jogosan gondolhatok csak a lappra és a magyarra, illetőleg csak a finnre és magyarra, míg a *finnugor* elnevezés mindjárt elárulja, hogy az egész nyelvcsaládról lesz szó.

A finnugor őshaza.

A föld melyik részén élt, hol lakott a finnugor ősnép, szabatosan megjelölve: hol volt annak az ősnépnek a hazája, amely a mostani finnugor nyelvek alapján kikövetkeztetendő finnugor alapnyelvet beszélte? Könnyen érthető, hogy ez a szakembert és avatatlant egyaránt izgató kérdés nem új keletű, bár korábban a nyelvi összefüggések figyelembevételével s gyakran egészen önkényes elgondolások ingatag alapjára helyezkedve keresték egy-egy nép, így a magyarság bölcsőjét is. Akadt is ezért szószólója a bibliai paradicsomnak éppúgy, mint a Himalája vidékének, Perzsiának, Görögországnak, sőt Afrikának is. Szigorú módszerességet s megnyugtató eredményt csak az utóbbi évtizedekben végzett őstörténeti kutatások értek el. — Hangsúlyoznunk kell, hogy őshazának azt a területet nevezzük, amelyen az ősnép együttélése utolsó szakában, közvetlenül szétválása előtt lakott, tekintet nélkül arra, hogy korábban hol élt, merre járt és hányszor változtatta tartózkodása helyét.

Ázsiai elmélet.

Régebben az volt nálunk és ismeretes okokból Európa-szerte az uralkodó meggyőződés, hogy az emberiség bölcsője keleten, Ázsiában ringott. Évszázadokon át élt dogmaként ez a hiedelem, inkább csak a megokolás és a helyszín pontosabb megjelölése tekintetében engedve kisebb-nagyobb szabadságot. Amikor a finnugor őshazára vonatkozó ázsiai elméletről beszélünk, voltaképpen nem is erre a biblíára támaszkodó hagyományos tanításra, hanem a tudományos érvekkel is megalapozott WIEDEMANN—CASTRÉN-féle elméletre gondolunk.

WIEDEMANN, ez a szorgalmas észt nyelvtudós Über die früheren Sitze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern

Mittelhochasiens címen 1838-ban írt értekezésében összeállítja, pontokba foglalja azokat a nyelvi, főleg szerkezeti egyezéseket, amelyek szerinte és kortársai szerint a csud (=finnugor) és a középázsiai (=mandzsu, mongol, tatár) nyelvek rokonságát bizonyítják. E rokonság tényéből azt a következtetést vonja aztán le, hogy a finnugor népek Európába vándorlásuk előtt nyelvrokonaik, a tatárok, mandzsuk és mongolok szomszédságában, azaz Ázsiában, nyilvánvalóan Közép-Ázsiában laktak.

A nagytekintélyű finn kutató, CASTRÉN szintén meg volt győződve az uráltaji nyelvek rokonságáról és szintén Ázsiában kereste népe őshazáját. Alkalmassint nem is tudott WIEDEMANN cikkéről, bizonyítása mégis hasonló föltevéseken és következtetéseken alapszik, bár érvelése összehasonlíthatatlanul többoldalú és kidolgozottabb. CASTRÉN többször is tett célzást az ázsiai eredetre, de fölfogását egy 1849-ben tartott népszerű előadásában fejtette ki.¹ Gondolatmenete a következő: Kétségtelen, hogy a finnugorok rokonai a törököknek és a szamojédoknak. A rokonságból logikusan következik, hogy e népeknek valamikor együtt kellett élniök. A szamojédokról sikerült, úgymond, megállapítania, hogy hajdan Belső-Ázsiában, a Szaján-hegység környékén vagy a Jeniszej folyó forrásvidékén laktak, ahol egyes töredékeik ma is kimutathatók, többségük azonban innét messze északra, északkeletre vándorolt fel. A törökségnek a kínai források és a szájhagyomány szerint a Szaján-hegységhez nyugatról csatlakozó Altaj hegláncolata volt az ősi lakóhelye. Ide a Szaján- és Altaj-hegység vidékére, a Jeniszej, Ob és Irtys forrásvidékére kell helyeznünk a török és szamojéd ősnép finnugor testvérét is. — CASTRÉN azonban nem éri be az ilyenféle többé-kevésbé elvont következtetésekkel, hanem adatszerű közvetlen bizonyítékokat is keres ázsiai őshaza-elmélete támogatására. Az Altaj-vidék tatáraitól hallotta, hogy a hagyomány szerint egykor egy *akkarak* nevű világosszemű nép élt e vidéken; ettől a néptől valók volnának a steppén található sírhalmok is. Hivatkozik CASTRÉN a kínai forrásokra is, amelyek a Tangnu-Ola hegyvidékétől északra szőkefajú lakosságról beszélnek, amelyben a jellegzetesen szőke finnugorságot kell fölismernünk. Utal aztán CASTRÉN az Altaj-vidék földrajzi névanyagában fennmaradt állítólagos finnugor nyomokra is: az Irtys vidékén található *Sumi* helységnév azonos Finnország *Suomi* nevével; a Jeniszej folyó tatár neve, *Kem* a Finnországban és Karjalában több helyütt is előforduló *Kem*, *Kemi*, *Kymi* folyónévvel egyezik; a Jeniszej folyamrendszeréhez tartozó *Sym*, *Ija*, *Ijus* meglepően hasonlít a Finnországból ismeretes *Simo* és *Ijoki* folyónevekhez; a Jeniszej-vidéki *Oja* folyónév azonos a 'patak' jelentésű finn *oja* közszóval, a *Jaga* folyó neve = finn *joki*, lapp *joga* 'folyó', a *Kolva* szintén finn elnevezés, s jelentése 'fischreiches Wasser'; a Jeniszej forrásánál kiemelkedő hegycsúcsok egyikét a

¹ Über die Ursitze des finnischen Volkes (Nordische Reisen und Forschungen V. 107—122).

környékbeli tatárok *kyrky-taskylnak*, másikat *ala-taskylnak* hívják, s ezekben az összetett nevekben szereplő *kyrky* a finn *korkia* 'magas', *ala* nyilván a finn *ala* 'alacsony' szóval cseng össze. Az ázsiai őshaza, az Altaj-vidéki eredet bizonyítékául arra hivatkozik végül CASTRÉN, hogy egyes finnugor népek, t. i. a vogulok és az osztjákok mai napiglan Ázsiában, az egykori közös lakóhely közelében élnek.

A finnugorság ázsiai eredetének hite részben CASTRÉN lenyűgöző tekintélye, részben a keleti romantika varázsa következtében nagyon mélyre legyökerezett és elterebélyesedett. Hova-tovább közhellyé, elcsépett költői szólammá lett, pedig ma világosan láthatjuk, milyen bizonytalan tételekből, sőt tévedésekből szövődött egybe: az elmélet alapjául szolgáló urál-altaji rokonság kérdése még ma sincs megnyugtatóan eldöntve; a törökség őshazájáról is kétségben vagyunk még, mert egyes kutatók Kelet-Ázsiába, a Chingan-hegység vidékére teszik (pl. RAMSTEDT), mások viszont nyomós érvek alapján Nyugat-Ázsiában keresik (NÉMETH GYULA). A finnugor-szamojéd őstrokonság azóta teljesen bebizonyosodott ugyan, de a szamojédok kedvéért nem kell a finnugor őshazát Ázsiába helyeznünk, mert döntő érvek szólnak a mellett, hogy a szamojédságnak Európa északkeleti sarkában és nem a Szaján-hegység vidékén volt az őshazája; semmi kényszerítő okunk nincs arra, hogy a tatár szájhagyományban *akkarak* (pontosan: *aq-qaraq* 'fehér-szemű') néven emlegetett szőke népben föltétlenül finnugor őslakosságot gyanítsunk: RADLOFF pl. a tibeto-kínai nyelvcsaládba tartozó jéniszeji-osztjákokra gondol;¹ a CASTRÉNTól említett földrajzi névegyezések részben pontatlanok,² részben merő véletlenségek, amelyek névtörténeti ellenőrzés nélkül semmit sem bizonyítanak; a vogulok-osztjákok ma csakugyan Ázsiában laknak, de az újabb kutatások kiderítették róluk, hogy Európából vándoroltak oda, mégpedig nem is olyan régen.

A nyelvészeti palaeontológia tanítása.

Az őshazára s általában az őstörténeti kérdésekre vonatkozó kutatásoknak új irányt szabott, termékeny módszert és friss bizonyító anyagot szolgáltatott a múlt század vége felé kibontakozott nyelvészeti palaeontológia. Bár már a lángeszű LEIBNIZ vallotta: „Certum est, nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebere quam collationem linguarum”, azaz semmi sem világítja meg jobban a népek régi eredetének kérdését, mint a nyelvek összehasonlítása; bár GRIMM JAKAB is azt tanította, hogy „es

¹ Aus Sibirien II, 142.

² A *Kolva* nem lehet finn elnevezés, legalább a Castrén-féle „fischreiches Wasser” értelemben nem lehet, mert a 'hal' finnül *kala*, a 'víz' pedig *vesi*; talán a zürjénre gondolt Castrén, amelyben csakugyan megvan a *va* szó, mégpedig 'víz' jelentésben; zürjénül viszont a 'hal' *t'seri*, nem pedig **kol*.

gibt ein lebendigeres Zeugnis über die Völker, als Knochen, Waffen und Gräber, und das sind ihre Sprachen", s bár a mi HUNFALVYNK is ki merte mondani, hogy „a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák”: módszeres nyelvészeti palaeontológiáról, a nyelvben található ősi műveltségi szavak vallo-másainak tudományos értékesítéséről mégis csak félszázada ha beszélhetünk. Az úttörés érdeme KUHNT,¹ PICTET,² HEHN VIKTORT,³ a finn AHLQVISTOT⁴ és SCHRADER OTTÓT⁵ illeti meg.

Az őshaza helyét a nyelvészeti palaeontológia a következő okoskodás, illetőleg módszertani elv alapján igyekszik megállapítani: Ha valamely nyelvcsalád tagjaiban ugyanannak az állatnak, növénynek egyező neve van, föl kell tennünk, hogy a közös név az alapnyelvből, az ősnép szóképzletéből maradt fenn, az ősnépnek tehát ismernie kellett az illető növényt-állatot, az ősnépnek tehát ott kellett laknia, az őshazának ott kellett lennie, ahol az ilyen állatok, növények együtt előfordulnak. — Az ezen az úton elért eredmény csak akkor megbízható, ha munkánkban nagy körültekintéssel és óvatossággal járunk el. Csupán azoknak az állat- és növényneveknek a vallo-mására bízhatjuk rá magunkat, amelyeknek alapnyelvi megvolta kétségtelen, és amelyeknek eredeti jelentése határozottan megállapítható, mert a kétes-értékű egyeztetések veszélyes ingoványra csálnak bennünket. Azzal a lehetőséggel is állandóan számolnunk kell, hogy a mostani életföldrajzi határok egyben-másban eltérhetnek az évezredekkel ezelőtti állapotoktól.

Az életföldrajzi adatok tanulságait egy híres orosz természettudós, KÖPPEN FRIGYES TÓDOR használta föl először a finnugor őshaza helyének megállapítására. Észrevételeit és kutatásai eredményeit először az indogermán és a finnugor népek őshazájáról és őstrokonságáról szóló érdekes orosznyelvű könyvében,⁶ majd 1890-ben a „Das Ausland” c. folyóiratban németül is kiadott cikkében tette közzé.⁷ Köppen a szóegyezések alapján indogermán-finnugor őstrokonságot tett föl, ebből a föltevésből pedig azt a logikus következtetést vonta le, hogy a közös ősnép, az ő elnevezése szerint az árjo-finn törzs hajdan együtt élt. De hol? Erre a kérdésre az ősi szóképzlettől várhatunk feleletet. Az kétségtelen, hogy az árjo-finn őshaza nem a steppén keresendő, hanem

¹ Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker (1845).

² Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique (1859).

³ Kulturpflanzen und Haustiere (1870).

⁴ De vestfinska språkens kulturord (1871); németül Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen címen 1875-ben jelent meg.

⁵ Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums (1883).

⁶ Materialy k voproszu o pervonacsalnoj rodine i pervobytnom rodstve indoevropejszkago i finno-ugorszkago plemenı (1886).

⁷ Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indo-europäer und Ugrofinnen.

nyilván valamely erdős területen volt. A közös növény- és állatnevek általában tág teret engednének a helykereső kísérleteknek, de a *hársfa* (*Tilia parvifolia*), kivált pedig a *méh* ismerete Európára, Oroszország keleti erdős vidékére mutat. — Ha Köppen érvelésének láncolatából teljesen kihagyjuk a még ma is bebizonyítatlan indogermán-finnugor ősrökség tételét, elfogadhatjuk az állítás lényegét: a finnugor nyelvekben közös a *méz* szó: finn *mesi* (töve *mete-*), lapp *mēzta*, mordvin *med*, cseremisiz *mü*, votják *mu*, zürjén *ma*,¹ de közös a *méh* neve is: finn *mehiläinen* (*-läinen* kicsinyítő képzővel), mordvin *mekš*, cseremisiz *müks*, zürjén-votják *muš*, tehát a mézelő méhet ismerte a finnugor ősnép; mivel pedig a mézelő méh Európában, Kiszáziában, Észak-Perzsiában és Kínában otthonos, ellenben az Urál keleti oldalán, Szibériában, Mongoliában és Turkesztánban csak később honosították meg — állítólag az orosz telepesek 1776-ban az Altaj-vidéki Usztj-Kamenogorszkba vitték be először; — Köppen azt a következtetést vonja le, hogy a finnugor őshazát csakis Európa keleti részén kereshetjük.

Köppen elgondolása és példája nagy lendületet adott az őshaza helyére vonatkozó kutatásoknak. A szellemes új módszert nemcsak indogermán területen iparkodtak kipróbálni, hanem a finnugor tudományok művelői is értékesítették.

Mit árulnak el a finnugor őshaza helyéről a nyelvészeti palaeontológia eredményei, különösen pedig az életföldrajzi adatok vallomásai? A finnugor alapnyelv kikövetkeztetett szókincsének tanúsága szerint a finnugor ősnép erdőben, vízben — folyóban, tóban — bővelkedő területen élt és vadászattal, halászattal szerezte meg élelmét; tele nyilvánvalóan hosszú és havas lehetett, mert hisz hótálpát készített magának; ismert számos állatot: emlőst, madarat, halat, férget, több fontos növényt, fafélét és a legfontosabb ásványokat. A természet jelenségeire, tárgyaira, lényeire vonatkozó aránylag gazdag szókészletének javarésze azonban nem szolgálhat közelebbi földrajzi fogódzól: *felhő* mindenütt látható, *tó* majdnem mindenütt található, *kígyó*, *lepke* óriási területen él. Ismert azonban a finnugor ősnép olyan állatokat, növényeket is, amelyek nem mindenütt, nem akárhol, hanem csak bizonyos földrajzilag körülhatárolt területen fordulnak elő. Ezekről remélhetünk közvetlen útbaigazítást.

Íme néhány a legbeszédesebb, a legfontosabb példák közül:

A *jegenyefenyőt* (*Pinus abies*) a finnugor nyelvek a következő egyező szóval jelölik: finn *kuusi*, lapp *guossa*, mordvin *kuz*, cseremisiz *kož*, votják *kiz*, zürjén *koz*, vogul *ꞡꞡut*, osztják *ꞡut* stb. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy ezek az egyező szavak a finnugor alapnyelvből szálltak az egyes rokonnyelvekre, a finnugor alapnyelvet beszélő ősnép tehát a jegenyefenyő-övben élt. A magyarból hiányzik ugyan a megfelelő szó, de hiányát azzal magyarázhatjuk,

¹ A hangmegfelelés szabályosságára v. ö. az 55. l. bemutatott példákat.

hogy a magyarság a nyelvrokonoktól való elválás után jelentékenyen délebbre vándorolt, kikerült a fenyőrégióból s elfelejtette a szeme előtt eltűnt fának a nevét is. — A jegenyefenyő déli határa nagyjából a fekete televény északi határával egyezik. Köppen leírása¹ szerint a következő ismeretesebb pontokon halad keresztül: Csernigov-Kolomna-Alatyr-Szura folyása (Csebokszarínál átlép a Volga balpartjára)-Kazán—Káma mentén a Bjelaja torkolatáig, innét keletre az Urál-hegység felé, Ufán keresztül délre kanyarodik az északi szélesség 53—54 fokáig, míg Nyugat-Szibériában kb. az északi szélesség 57. fokáig terjed. E szerint a finnugor őshaza a jegenyefenyő itt vázolt déli határvonalától északra keresendő, föltéve természetesen, hogy a felsorolt finnugor szavak eredetije is a jegenyefenyőt jelentette, hogy továbbá a jegenyefenyőnek a finnugor együttélés korában, tehát évezredekkel ezelőtt is ez volt a határa. Mivel szórványosan délebbre is találunk jegenyefenyőt, valószínűnek szokták tartani, hogy határa régebben valamivel délebbre húzódkhatott. Ugyanilyen természetű következtetések vonhatók azokból a mai határtól délre található helységnevekből is, amelyek a 'jegenyefenyő' jelentésű orosz *jelb* szó származékai: *Jelino* (a csernigovi kormányzóságban), *Jelenka* (az oreli kormányzóságban), *Jelovaja*, *Jelokino* (a tulai kormányzóságban) stb. Nagyobb határ-eltolódásoktól azonban nem kell tartanunk, mert a humusz — a híres orosz csernozjom — vonalával való párhuzamosság nem lehet mai keletű véletlenség.

Az *erdei fenyő* (*Pinus sylvestris*) déli határa lényegileg egyezik a jegenyefenyőével; fontosabb különbség mindössze abban mutatkozik, hogy az erdei fenyő vonalának a Szura folyónál erős déli kitüremkedése van, és nagyszámú szórványai is jóval délebbre nyúlnak. Tanulságait azért mellőzhetjük, mert egyező neve (finn *petjä* stb.) a finn-permi nyelvcsoporthoz szorítkozik, míg az ugor nyelvekből hiányzik.

A *fenyő*-vel egyezően északi területre utal a *rénszarvas* közös finnugor elnevezése: lapp *boaco*, *pöcuj*, cseremisiz *putšə*, votják *pužei*, zürjén *pež*, vogul *pāsi*, osztják *pětsə*, *pěš*. Kétkedve ugyan, de egyesek ebbe a szócsaládba szokták sorolni az ugyancsak 'rénszarvas' jelentésű finn *poro* szót is. — Hiányzik a szó a mordvinból és a magyarból: ennek a hiánynak az a nyilvánvaló oka, hogy a mordvinok is, magyarok is délebbre laknak a rénszarvas rendes hazájától. A rénszarvas t. i. észak legjellegzetesebb állatja, s elterjedtségének

¹ Geographische Verbreitung der Holzgewächse des Europäischen Russlands und des Kaukasus II, 524—541. l. — Köppen nagy munkája mellett használható ilyenmő források még: A. BODE: Verbreitungs-Gränzen der wichtigsten Holzgewächse des Europäischen Russlands (a Baer-Helmersen-féle Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angrenzenden Länder Asiens XVIII, 1—78); ALFRED NEHRING: Die geographische Verbreitung der Säugetiere in dem Tschernosem-Gebiete des rechten Wolga-Ufers, sowie in den angrenzenden Gebieten (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin XXVI, 297—351).

déli határát a Kazán-Bjelaja vonal tünteti föl; a vonal az Urál szibériai oldalán jócskán délebbre kanyarodik. — A rénszarvas esetében is számolnunk kell azzal a valószínűséggel, hogy a művelődés szorította föl ennyire északra. — Ugyancsak az északi területre mutat a *boróka* (*Juniperus communis*) ősi finnugor neve is: finn *kataja*, lapp *gāskas*, zürjén *kaš-*, vogul *kašepiüβ*; a boróka déli határa: az Alatyr-Szura—Volga könyöke s az onnét keletre húzódó vonal.

Az eddig ismertetett életföldrajzi adatok vallomása szerint a finnugor őshazát Európában, a *méh* ősi földjén, mégpedig Európa északi részén, a *jegenyefenyő*, a *rénszarvas* és a *boróka* honában kell föltennünk. Van aztán arra is okunk, hogy figyelmünket Észak-Európának keleti szélére irányítsuk. A *cirbolya-fenyő* (*Pinus cembra*) egyező finnugor elnevezése: zürjén *sus*, *sué*, vogul *tēt*, osztják *tērāt*, *lijäl* stb.¹ A többi finnugor nyelvből hiányzik ugyan a megfelelő szó — ma csak a vogul, osztják és zürjén területen nő cirbolya-fenyő, — de megvan a szamojédban *tede* stb. alakban, vagyis indokolt az a föltevés, hogy a szó a finnugor alapnyelv szóállományába tartozott, s jogos ezen az alapon az a következtetés, hogy a finnugor ősnép cirbolya-fenyő termő területen lakott. — A cirbolya-fenyő jellegzetesen szibériai fa, de a rendelkezésünkre álló adatok szerint az északi szélesség 57—65. foka közti szakaszon az Izma felső folyásáig és a Vycsegda-Káma vízválasztójáig az Urál európai oldalára csap át, sőt kisebb-nagyobb szórványokban jóval nyugatabbra, a Pinyega-Mezeny-Vym-Vycsegda közén és Perm városától délnyugatra is előfordul. Ha tehát a cirbolya-fenyő vallomását helyesen értelmezzük, a finnugor őshazát Európa északkeleti részére kell helyeznünk.

Folytathatnók tovább ezt az eljárást, sorra véve mindazokat a növényeket és állatokat, amelyek — a név eredeti közösségéből következtetve — a finnugor ősnép ismerősei voltak. Hivatkozhatnánk a *szilfa*, a *fagyal*, a *fogoly*, a *sün*, a *nyuszt* tanulságaira, bár mindegyiküknél vannak kisebb-nagyobb földerítetlen vagy földeríthetetlen homályosságok: pl. tudnunk kellene, hogy a *szil* és a vele egyező finnugor szavak őse a szilfa-féléknek pontosan melyik fajtát jelölte, mert nem csekély eltérést találunk az egyformán számbaveendő *Ulmus campestris*, *Ulmus pedunculata* és pl. az *Ulmus montana* földrajzi elterjedtségében; a magyar *fagyallal* egyező finnugor szavak nem *Ligustrum*-ot, hanem *Sorbus*-t, berkenyét jelentenek, s ezt a jelentéskülönbséget a magyarság délre költözésének során bekövetkezett névátvitel föltevésével szokás áthidalni; hasonló magyarázatra kényszerülünk a magyar *fogoly* (*Perdix*) és a hangalak tekintetében vele pontosan egyező, de *Tetrao bonasia*, 'császárfajd' jelentésű finnugor megfelelők esetében is, stb. — Értékes adalékokat várhatunk a halnevektől, egyelőre azonban meg kell várnunk NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN idevonatkozó alapvető tanulmányának közzétételét.

¹ A megfelelés szabályosságára v. ö. a magyar *máj* szóval azonos zürjén *mus*, vogul *mot*, osztják *mūyāt*, *mūyäl*, szamojéd *mued* stb. példáját.

A finnugor növény- és állatvilágnak illetén módszerrel végzett átkutatása arra az eredményre vezet, hogy a finnugor őshazát Északkelet-Európában, közelebbről megjelölve alkalmasint a Volga-könyök és az Urál-hegység között elterülő erdős vidéken, a Káma- és Bjelaja-folyók környékén kell keresnünk. Köppen óta szinte minden szakember ilyenformán fogalmazza meg véleményét. JANKÓ JÁNOS — bár részben hibás halmégyeztetések alapján — azt tanítja, hogy „a magyarok urali őshazájául tehát azt a területet kell kijelölnünk, amelyet az Ural gerince határol kelet felől, az Ufa, Bjelaja és Kama folyók zárnak be észak felől, a Volga Kazántól mintegy Szaratovig nyugat felől és az Ural középfolyása Orsktól Uralskig dél felől”.¹ — PAASONEN szerint a finnugor ősnép az Urál vidékén, Európa és Ázsia határán élt: „Die finnisch-ugrischen Völker sassen damals, als sie noch in unmittelbarem geographischen Zusammenhang miteinander standen und noch keine grössere sprachliche Verschiedenheit existierte, in dem Gebiet zwischen Europa und Asien”.² SETÄLÄ a Volga középső folyása vidékét: az Oka és a Volga könyöke közti területet, továbbá a Káma környékét tartja a finnugor őshaza legvalószínűbb helyének; hasonlóan nyilatkozik WIKLUND és GOMBOCZ is.

Az eddig bemutatott példákból is kitetszhetett, hogy a nyelvészeti palaeontológiának ez a különleges alkalmazása így magára hagyva nagyon kényes, kockázatos, számtalan veszéllyel egybekötött vállalkozás. A veszélyek egy része abból ered, hogy a rokon nyelvekben egyező növény- és állatnevek sokszor csak hangalakjuk tekintetében vágnak pontosan, míg jelentésük kisebb-nagyobb ingadozást, eltérést mutat. Az efféle jelentéskülönbségek sokszor nem érintik a szóegyeztetés helyességét, mert érthetőnek, sőt bizonyos esetekben természetesnek kell tartanunk, hogy egyes növény- vagy állatnevek rokonfajok jelölésére használtassanak föl. A finnugor népek nagyon régi szétválására és számottevő lakóhelyváltoztatásaira gondolva nem ütközhetünk tehát meg a névátvitel hasonló formáin, ellenben az eredeti jelentés nem ismerése vagy elhibázott kikövetkeztetése megghiúsíthatja vagy meghamisíthatja egész földrajzi határhálózatunkat. Pl. az indogermán alapnyelvben volt valamilyen *bhāg-alakban kikövetkeztethető fanév, az indogermán ősnép tehát ismerte a szóval jelölt fát. De milyen fa volt ez? A szó megvan a görögben, a latinban, a németben, míg azonban a görög *φύλος* 'tölgyfa', a latin *fagus* és a német *buohha* 'bükkfa' jelentésű. Másként rajzoljuk ki az indogermán őshaza helyét, ha a görög alapján a 'tölgyfa', másként ha a latin és a német után indulva a 'bükkfa' jelentést vesszük eredetinek. A mi területünkről elegendő lesz a fent már említett *szülf*, *fagyal* és *fogoly* szavak hasonló bökkenőire utalnunk.

Az életföldrajzi alapon történő őshaza-meghatározásnak másik nagy fogyatéka a történeti szempont mellőzésében rejlik. A vállatóra fogott

¹ A magyar halászat eredete 615. l.

² Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker 17. l.

növényeknek, állatoknak csak mai elterjedési viszonyait, vegetációs határait ismerjük — úgyahogy, — s kérdés, nem követünk-e el súlyosabbnál-súlyosabb hibákat, amikor a mai állapotot évezredekkel ezelőttre vetítjük vissza. Kétségtelen, hogy az éghajlati viszonyok változásai és az emberi művelődés következtében a növény- és az állatvilág életföltételei módosulhattak, módosultak: számos növény, állat kiszorult olyan területekről, amelyeken történeti ismereteink szerint hajdan otthonos volt, s fordítva: fokozatosan betelepedett olyan tájakra, amelyekről korábban hiányzott még. Hogy saját kérdésünk körében maradjunk, a cirbolya-fenyő ma Európának csak legkeletibb részén él, a kőkorszakban azonban alkalmasint sokkal nyugatabbra terjedt, mert pl. Finnországban is előkerültek cirbolya-fenyőből készített ősrégi hótálp-leletek.

E tapasztalatok, megfigyelések, következtetések óvatosságra és az ellenőrzés szükségességére figyelmeztetnek bennünket. Az életföldrajzi adatokból kirajzolódó őshaza-képet csak akkor fogadhatjuk megnyugvással, ha összhangba tudjuk hozni az ősnépre vonatkozó többi ismeretünkkel, ha meg tudjuk erősíteni egyéb természetű kutatások eredményeivel. Előrebocsáthatjuk, hogy mindaz, amit a finnugor ősnép életmódjáról, műveltségi viszonyairól, idegen népekkel való érintkezéséről tudunk, amit Északkelet-Oroszország régészeti leleteiből következtetünk, s amit az egyes finnugor népek legrégibb elhelyezkedéséről és vándorlásairól a történet följegyzett, nemcsak hogy nem ellenzi, hanem támogatja a nyelvészeti palaeontológia imént vázolt őshaza-elméletét.

IRODALOM.

Ázsiai elmélet:

- WIEDEMANN, F. J., Über die früheren Sitze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern Mitteleuropas (1838).
 CASTRÉN, M. A.: Über die Ursitze des finnischen Volkes (Nordische Reisen und Forschungen V, 107—122).

A nyelvészeti palaeontológia megállapításai:

- KÖPPEN, FR. TH., Materialy k voproszu o pervonacsalnoj rodine i pervobytnom rodstve indo-evropejszkago i finno-ugorszkago plemeni (1886); Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indoeuropäer und Ugrofinnen (Das Ausland 1890).
 PAASONEN, H., Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker (1904-ben elmondott egyetemi tanári székfoglalója, mely csak 1923-ban jelent meg a Turun Suomalaisen Yliopiston Julkaisuja c. sorozat B. I. 5. számaként).
 SETälä, E., Suomensukuisten kansojen esihistoria; Suomen suku I, 144—8.
 WIKLUND, K. B., Finno-Ugrier (Ebert, Reallexikon III, 379).
 GOMBOCZ ZOLTÁN: Életföldrajz és a magyar őshaza (Természettudományi Közöny, LVII, 369—374).
 GR. ZICHY ISTVÁN, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (MNyK. I, 5: 33).

A finnugor ősműveltség körvonalai.

A finnugor ősnép életformáiról, műveltségi állapotáról és szellemi világáról — írott kútfők teljes hiányában — csak közvetett úton kaphatunk valamelyes fölvilágosítást. Legfontosabb, leghitelesebb, leginkább számottevő útbaigazítást ezen a téren is az összehasonlító nyelvtudomány, legfőképpen a szófejtés, valamint a néptudomány eredményei nyújtanak.

A nyelvi tények értelmezése, művelődéstörténeti kiaknázása a következő elgondolás szerint történik : a szavak jobbra tárgyakat, fogalmakat jelölnek ; az egyén és a közösség ismeri azokat a tárgyakat, fogalmakat, amelyekre szava, kifejezése van, tehát szókészletéből szinte leolvashatjuk a műveltségi viszonyait ; ha a rokonnyelvek egyezéseiből helyreállítjuk a közös alapnyelv szókészletét, megrajzolhatjuk belőle az alapnyelvet beszélő ősnép tárgy- és fogalomismereteinek hozzávetőleges képét.

Tagadhatatlan, hogy az így kapott kép helyes olvasása és értékesítése rendkívül kényes munka. Csak a föltétlenül megbízható nyelvi adatokat szabad fölhasználnunk, állandóan szem előtt tartva az általános néptudomány alapvető elveit s a fogalmak meg tárgyak fejlődéstörténetének tanulságait. Ha nem járunk el szigorú óvatossággal, lépten-nyomon bakot lőhetünk.

A tévedések legnagyobb része a szójelentés változékonyságának figyelmen kívül hagyásából származik.

A veszélyeket a következő példán próbáljuk szemléltetni : az *ágy* finnugor szó: ismerte tehát a finnugor ősnép is; a *ház* megfelelői is megtalálhatók a rokonnyelvekben: tehát ez is finnugor örökség; a *fal* szintén a finnugor alapnyelvből való; a 'város' jelentésű vogul *űš*, osztják *uoš*, mordvin *oš* összetartozása és finnugor eredete sem lehet kétséges. Némi képzelőtehetséggel könnyű volna mármost ebből a pár adatból színes képet rajzolni: a finnugor ősnép *v á r o* sban is lakott, *f a l* lal épült *h á z*ban élt, s modern *á g y*-ban pihente ki napi fáradalmait. Mindez bizony merő délibáb! Vegyük csak sorra a kép ecsetvonásait. Az *ágy* a finnugor együttélés korában aligha jelentett 'fából vagy vashból készített bútordarab'-ot, mert a vele egyező zürjén *vol'* jelentése mindössze 'ausgebreitete Pelzdecke, Renntierhaut zum Schlafen'; a *ház* hallatára sem tanácsos 'emberek lakásául szolgáló, építési szabályok szerint bekerített és födelezett térség'-re gondolnunk, mert a megfelelő finnugor nyelvekbeli szavak sokkal szerényebb alkalmazosságra utalnak: zürjén *kola* 'Zelt, Hütte, Jägerhütte', votják *kyala* 'Sommerhütte', cseremisiz *kuðä* 'die tscheremissische Sommerhütte', finn *kota* 'Zelt', lapp *goatte* 'sátor, kunyhó'; a *fal*on csak a magyarban értünk 'szilárd, tömör anyagból, különösen kőből, téglából, gerendákból stb. öszveillesztett, rakott építmény'-t, míg a rokonnyelvi megfelelések: osztják *pal*, *pot* 'eine Art Fischwehr', finn *pato* 'agger, saepimentum, quo aqua in rivis cohibetur', lapp *buoddò* 'obturamentum fluvii,

piscium capiendorum causa oppositum tanúsága szerint a finnugor alanyelvben nyilvánvalóan gát, halfogó rekeszték volt a jelentése; a magyarban tehát ugyanolyan jelentésfejlődés történt, mint a német *Wand* esetében, amely a *winden* 'tekerni, fonni' igével függ össze, s korábbi jelentése ennek megfelelően 'Rute, Lattenwerk, Flechtwerk'; még az eddigiek-nél is furesább lépre megy, aki a vogul-osztják-mordvin szavaknak mai város jelentését a finnugor együttélés korára vetíti vissza. Kétségtelen, hogy a 'város' jelentés egészen újkori fejlődés eredménye: a vogul szó itt-ott még azt jelenti 'Zaun, eingezäunter Platz, Hof', az osztják szó a krasznojarszki nyelvjárásban 'város', illetőleg 'Tobolszk' mellett ebben az értelemben is használatos: 'mit einem etwa mannshohen Balkenzaun umgebener Hof, in den man die Fuder von den Hunden in Schutz brachte', a hangtanilag teljesen egyező finn és lapp szavak pedig mitsem tudnak a városról: finn *vihi, vihe* 'reiserer Zaun', lapp *oacce* 'saepes invalida'. Egyébként a 'kerítés' → 'bekerített hely' → vár, város' jelentésfejlődés nem finnugor különlegesség. Az idegennyelvű példák tömegéből elegendő lesz a latin *oppidum* 'Befestigung, Stadt' — eredetileg 'Umfassung, Einfriedigung' és az angol *town* 'város, főváros' ~ német *Zaun* 'sövény, kerítés' történetére rámutatnunk. — Mindezeket tudva aligha képzeljük, hogy a finnugor ősnép városban lakott, mai értelemben vett házat épített és ágyat készített magának.

A nyelvészeti palaeontológia művelőinek másik eléggé gyakori, bár sokkal könnyebben elkerülhető tévedésük, hogy szavak hiányából negatív tárgyi következtetéseket szoktak vonni. Hiába figyelmeztetett erre a veszélyre már Schleicher, néha még ma is találkozunk az *argumentum ex silentio* áldozataival. Pedig könnyű belátnunk, hogy a közös elnevezés hiánya nem elegendő ok arra, hogy a tárgy, a fogalom hajdani ismeretét kereken tagadhassuk. Megtörténhetik, hogy majd a rokonyelvek tüzetesebb megismerése és a nyelvhasználat módszerbeli tökéletesbülése új szóegyeztetésekkel tölti ki mai ismereteink hézagait, másfelől számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy bizonyos szavak a nyelvcsalád tagjaiból kipszultak, vagy csak egyikben-másikban maradtak meg. Sőt van egy harmadik eshetőség is: ismerte az ősnép a tárgyat, fogalmat, de a nevét nem használta, mert félelemből, vallási tisztetlemből szentnek, sérthetetlennek, megnevezhetetlennek tartotta. Egészen bizonyos pl., hogy a finnugor ősember ismerte a medvét, de a nevét éppúgy nem merészelhette kiejteni, mint a mai vogul vagy osztják, aki babonás félelmében ilyen neveken emlegeti: az állat, erős állat, nagy állat, dicső állat, réti állat, nagyságos állat, tocska, állat-öreg, földházas állat, erdei öreg, subás öreg, az öreg, apó, bácsi, karmos öreg, barnaszőrű erdei öreg, bálványka, égfia, istenke, erdőben lakó valami, erdőben született erdei vidra, nyirháj-boeskoros férfi, nagyszemű ördög, föld szí-

nén járó isten, dühös karmú hím-állat, foga telt fogas állatfiúcska, alul gombos hatalmas állat-örög stb.

Az eljárás veszélyeinek ismeretében próbáljuk mármost a nyelvészeti palaeontológia segítségével magunk elé varázsolni a finnugor ősnép gazdasági, társadalmi és szellemi életének kereteit, alapvonásait.

*

Élelemszerzés, foglalkozás. A halászat és a vadászat körébe vágó szóképzleti egyezéseknek a többi ősfoglalkozás szavaitól elütő nagy számát látva azt kell következtetnünk, hogy a finnugor ősnép főleg halászáttal, vadászattal foglalkozott, halászáttal, vadászattal szerezte élelmét, azaz lényegileg a zsákmányoló, élősdigazdasági élet (aneignende Wirtschaft) fokán állott. — Hogy lehetőleg a magyarban is meglevő finnugor eredetű elemek keretében maradjunk, ismerte az ősnép a következő szavakkal jelölt tárgyakat, fogalmakat:

hal, keszeg, meny(hal), őn, tat(hal); (vö. még finn *säkä* 'harcsa', vogul *ūs* 'lázac' és finnugor megfelelői); *fogni, háló, fal* (eredetileg halfogó rekeszték), *para* (a húzóhálóra erősített fadarab, hálósztató), *vejsze* (v. ö. még finn *otava* 'hálófélé' stb.);

les, lő, nyúl, íj, ideg, tegez; róka, nyuszt, nyúl, pegycet (hermelin-féle), *hód, fajt, fogoly, hattyl, sas, vöcsök* stb. — Magától értetődőleg sokkal gazdagabb lenne ennek a két foglalkozási ágak szaknyelve, ha a magyarban hiányzó, de a többi rokonnyelv alapján a finnugor alapnyelvre kikövetkeztethető teljes szókinés — pl. a rokonnyelvekben gazdagon képviselt különféle állatfogó csapdák, hurkok, szűrő-eszközök stb. — ismertetésére is kiterjeszkedhetnénk.

A nyelvi tények megengedik azonban azt a föltevést, hogy az ősnép nem érte be a környező természet készen kínált adományainak megszerzésével, hanem saját munkájával — állattartással, növénytermesztéssel — maga igyekezett biztosítani szükségleteit, vagyis a gyűjtögető, zsákmányoló életmód mellett a magasabb termelőfokozat kezdetleges elemeit is ismerte.

A finnugor ősnépnek félig szelídített, esetleg szelíd háziállatai voltak: a *kutya* (finn *peni*, lapp *baena*, mordvin *piñe*, cseremisiz *pi*, votják *pun?*, zürjén *pon*; a magyarból a *fene* szót szokták idevonni, — alkalmasint tévesen), amelyet vontatásra és vadászatra használt föl; a *rénszarvas* (neve szintén hiányzik a magyarból) és a *juh* (finn *uuh*, mordvin *utša*, cseremisiz *užra*, zürjén-votják *iž*, vogul *oš*, osztják *as*; a magyar szó hangalakja szabálytalan).

A növénytermesztés, illetőleg a földművelés valamelyes kezdetleges formájára vall: a *kenyér* (votják *keñir* 'Graupen, Grütze'), a valamilyen gabonaterméséből zúzott *dara* (finn *rokka*, zürjén *rok*, votják *džuk*, osztják *rak*; a magyarban nincs meg a megfelelő szó), s tán a finnugor korból való

köles (vogul *koläs*) ismerete, ha t. i. helyes e szónak a 'vetni' jelentésű finn *kylvää* igével való egyeztetése.

E gyér — tagadhatatlanul nem is teljesen megnyugtató — nyelvi adatok csak annyit bizonyítanak, hogy a termelő tevékenységnek egészen alárendelt szerepe lehetett az ősnép gazdasági életében. A finnugorság tehát bizonyára ismert, részben tán háza körül tartott, föl is használt egyes félig megszelídített állatokat és hozzájutott valamilyen igénytelen gabonaneműhöz is, de az élelemszerzés igazi színteréül éppúgy a szabad természet, a halas víz és a vadas erdőség szolgált, mint a műveltség tekintetében legelmaradottabb északi vogulok és osztjakok életében még manapság is látható. Behatóbb és céltudatosabb termelő életmódra csak a szétválás után tértek át egyes finnugor népek, ami abból is kitűnik, hogy az állattenyésztés és a földművelés szókészletének törzsanyaga az egyes finnugor nyelvekben különböző idegen nyelvekből való átvételnek bizonyult.

*

Lakás. A nyelvi adatok vajmi csekély segítséget nyújtanak a finnugor ősnép lakására irányuló vizsgálatunkban. A magyar *lak* (*lakás, lakik*) vogul megfelelője, a *loqa* 'Hütte aus Zweigen u. dergl.', a finn *lakka* pedig 'tető, fedél' jelentésben ismeretes; a *ház* kétségtelenül finnugor-kori, de a rokonnyelvi megfelelésekből ítélve nyilván valamilyen kezdetleges kunyhóféle építményt jelölt; a *küszöb* idetartozása kétes, mert a vele egyeztetett votják *kusiþ* jelentése 'köz, két hely közötti tér'; a *fél* (ajtó-*fél*, kapu-*fél*) eredetileg tán csak karót, cöveket-mit jelentett, mint finnugorsági megfelelői: finn *pieli* 'aufrecht stehender Pfahl, Pfosten, Pfeiler, Säule', lapp *baellje* 'unumquoque crassorum et curvorum istorum fulcrorum, quibus turgurium Lapponis continetur' stb.

A minden bizonnyal vándorolva halászó-vadászó finnugor ősember hevenyészett építményeiről sokkal pontosabb képet alkothatunk magunknak, ha a finnugor népekre vonatkozó történeti leírások és a mostani vogul-osztják lakás tanulságait merjük értékesíteni. SIRELIUS alapvető kutatásai szerint a finnugor ősnép kúpalakú, nyírfá-héjjal, állatbőrrel fedett, csúcsán nyitott sátorban, illetőleg földelt vermes-kunyhóban lakhatott.

*

Ruházat. Ruházatul alkalmasint az elejtett vadak bőre szolgálhatott, amint szolgál pl. a műveletlen állapotban megrekedt voguloknál-osztjakoknál jórészt még ma is. Ha a szavakat helyesen értelmezzük, ruhájukat *varrták*, *ujja* volt, és *örvel* erősítették magukra. Használtak valamilyen süvegféleket (vö. osztják *sumintaþ* és rokonsági megfelelői; finn *huntu* és megfelelői), ujjatlan kesztyűt (vö. vogul *pāssa* és megfelelői), valamint állatbőrből készült lábbelit is.

*

A közlekedési eszközök közül kétségtelenül ismerte az ősnép a hót alpat (finn *suksi*, mordvin *soks*, vogul *tqut*, osztják *tox*; a magyarban hiányzik, ellenben megvan a szamojédban is), a hajót (fatörzsből vájt csónak), evetett, sőt valamilyen szán-féléje is volt (vö. finn *alkio* és finnugor megfelelői).

*

Házi munkát főleg a lakás, a halász-vadászszerszámok, a ruházat, a közlekedési készségek és az étel elkészítése adott a finnugor ősembernek. Szerszámai voltak a *kés*, *ár*, *szalú* ('hornyoló fejsze'), *szeg* (eredetileg 'faszeg, ék'), *nyárs* (valamilyen horog- vagy csáklya-féleség), *tőr*; szükség esetén *fenni*, *köszörülni* is tudott; eszközeivel *fúrt*, *faragott*, *vágott*, *nyesett*, *véssett*, *szúrt*, *rótt*; hálóját *fonta*, illetőleg *kötötte*; ételét jórészt bizonyára nyers állapotban költötte el, de bográcsszerű *fazekában főzni*, sőt tán *sütni* is tudott; készített magának különféle célokra szolgáló *szíjakat*, *dobozokat*, *kosarakat*, *zacskó- és edény-féléket* (vö. finn *kaha*, *kontti*, *kosio*, *soima*, zürjén *paiva*, votják *kür*, mordvin *hutšu* és rokonnyelvi megfelelői).

*

Család és magasabb társadalmi szervezet. A rokonsági nevek gazdagsága és meglepően logikus tagoltsága a finnugor családi élet fejlettségét bizonyítja: nemcsak a vérrokonságbeli fel- és lemenőket, a nem- és kor szerinti testvéri, valamint oldalági viszonylatokat jelölték külön szóval (*apa*, *atya*, *ős*, *anya*; *fiú*, *leány*; *bátya*, *öcse*, *néne*, *húg*; *apai*, *anyai nagybátya*, *nagynéne* stb.), hanem a nászrokonság legjellegzetesebb vonatkozásaira is szabatos elnevezések állottak rendelkezésre (*férj-feleség*, *ipa-napa*, *vő-meny*, *ágy-rér*, *süv* stb.), sőt a *fél* szóval való összetételek a mostoha-ság jelölésére is használatosak voltak (*atyval* < *atya-fél* 'mostoha atya', *fial* < *fi-fél* 'mostohafiú' stb.). — A család kereteinél tágabb, magasabb társadalmi szervezet megvoltára nincsenek ugyan kétségtelen nyelvi bizonyítékaink, — ha csak a magyar *had* szónak és finnugor megfelelőinek 'csoporthoz, nagycsalád'-féle jelentését nem vesszük annak, — de bizonyos jelekből, valamint analógiákból nem ok nélkül szoktak legalábbis valamelyes nemzetségi tömörülésre következtetni. Nagyobb területekre és jelentékenyebb tömegekre kiható gazdasági vagy politikai szervezettséget az ősnép halászó-vadászó életmódjánál fogva amúgy sem tehetnénk föl.

*

A finnugorság ősi lelki életére és hitvilágára némileg a nyelvi nyomokból, főként azonban az összehasonlító finnugor néptudomány eredményeiből vonhatunk következtetéseket. A kérdés körébe tartozó jelenségek és formák nagy része — a nyelvcsalád több tagjánál megállapítható egyezések ellenére is —

bizonyára nem változatlanul megőrzött egyenes örökség, hanem későbbi fejlemény, illetőleg közös forrásból való szerzemény. Találunk azonban olyan központi képzeteket, hiedelmeket és szokásokat, amelyeket bízvást tulajdoníthatunk az ősnépnek. Kétségtelenül ilyen az animizmus, a lélekhit, ezzel összefüggően a halott-kultusz, bizonyos állatok (főleg a medve), természeti jelenségek és tárgyak szertartásos tisztelete, úgyszintén a varázslás.

Íme, ezekben próbáltuk óvatos kézzel s csak a legjellegzetesebb vonásokra szorítkozva vázolni a finnugor ősnép kezdetleges gazdasági, társadalmi és lelki életéről szemünk elé lebbenő képet. A részletekben tévedhetünk, de a lényegben nyilván helyesek a következtetéseink. A további kutatások eredményeitől függ, hol és mennyire sikerül majd a fönti kereteket kitöltenünk, az ideiglenesen csak pontozással jelölt vonalakat bátrabban meghúznunk és a halvány foltokat elevenebbé színeznünk.

IRODALOM.

- AHLQVIST, AUG., De vestfinska språkens kulturord. 1871 (Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen címen 1875-ben németül is megjelent); Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen (SUS. Aik. VIII, 1).
- CZAPLICKA, M. A., Aboriginal Siberia. A study in Social Anthropology. Oxford, 1914.
- HOLMBERG, UNO, Permalaisten uskonto. 1914; Tscheremissien uskonto. 1914; Lappalaisten uskonto. 1915; Finno-Ugric Mythology. 1927 (a The Mythology of all Races c. sorozat IV. k.).
- JANKÓ JÁNOS, A magyar halászat eredete. 1900.
- KARJALAINEN, K. F., Wie EGO im Ostjakischen die Verwandten benennt (FUF. XIII, 207); Jugralaisten uskonto. 1918. (Die Religion der Jugra-Völker címen német fordításban is megjelent a FF. Communications 41. és 44. számaként).
- KROHN, JULIUS, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. 1894 (BÁNALADÁR fordításában és függelékével A finnugor népek pogány istentisztelete címen 1908-ban magyarul is megjelent).
- KROHN, KAARLE, Suomalaisten runojen uskonto. 1915.
- MUNKÁCSI BERNÁT, A magyar népies halászat műnyelve. Adalék a magyar nép ősi és műveltségtörténetéhez. 1893; Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. 1901; Ősi magyar szerszámnevek (Nyr. LXII, 65).
- PAASONEN, H., Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern und die Benennungen der Seele in ihren Sprachen (SUS. Aik. XXVI/4).
- SETÄLÄ, E. N., I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen (SUS. Aik. XVII/4); Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen Sprachen (SUS. Aik. XXX/5); Suomensukuisten kansojen esihistoria. (Előszőr a Maailmanhistoria II. részében, azután átdolgozva a Suomen suku I. kötetében 120—189); Die finnisch-ugrische Verwandtschaft und das finnisch-ugrische Erbe (Fenno-Ugrica IV, 36).
- SIRELIUS, U. T., Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. 1906; Über die primitiven Wohnungen der finnischen und obugrischen Völker (FUF. VI—IX. és XI. k.); Die Herkunft der Finnen. 1924.
- SZINNYEI JÓZSEF, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége

(Árpád és az Árpádok 17—42; külön az Olesó Könyvtár 1569—71. számaként 1910,¹ 1919²; németül: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur címen az Ung. Bibl. I. 1. számaként 1920,¹ 1923²).

TOIVONEN, Y. H.: Über Alter und Entwicklung des Ackerbaus bei den finnisch-ugrischen Völkern (SUS. Toim. LVIII. 229).

WICHMANN, YRJÖ, Suomensukuisten kansain vanhoista pituusmitoista. Les vieilles mesures de longueur des peuples finno-ougriens (SUS. Aik. XLII/6).

WIKLUND, K. B.: Finno-ugrier (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte III, 364).

GR. ZICHY ISTVÁN, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (MNYK. I. 5. sz.).

A régészet tanulságai.

A nyelvészeti palaeontológia megállapításaiból leszűrte tanulságok és következtetések helyességének ellenőrzése, esetleg kiegészítése végett célirányos lesz először a kérdéses terület, t. i. Északkelet-Európa régészetéhez folyamodnunk. Igaz ugyan, hogy a prachistóriai régészet túlságosan sematizál és külső segítség nélkül nem igen tud a lelőhelyek lakosságának, a leletekkel napfényre hozott műveltség hordozóinak nemzetiségére nézve fölvilágosítást adni, de közvetlenségében és tárgyi érzékelhetőségében óriási előnyök rejlenek.

E földrész módszeres régészeti vizsgálata csak a mult század hetvenes éveiben indult meg. Megalapítója a finn ASPELIN, legeredményesebb továbbfejlesztője pedig az orosz SZPICYN és az ugyancsak finn TALLGREN. Legfőképpen az ő munkásságuk eredményeire támaszkodva próbáljuk Északkelet-Európa archaeológiájának bennünket közelebből érdeklő megállapításait összefoglalni.

A kőkorszak (kb. Kr. e. 1500-ig) emlékei óriási tömegben kerültek felszínre, azonban legnagyobb részüket régebben avatatlan kezek tárták föl, s ezért szigorúbb tudományos célokra jobbra hasznavehetetlenek. Hozzáértő munka csak az utóbbi évtizedekben folyik; mivel a terület hihetetlen mennyiségű kőkorszakbeli tárgyat rejt magában, a rendszeres kutatásoktól bőséges eredményt várhatunk. Ma még semmiesetre sincs annyi anyagunk, hogy különféle meglepetésektől ne kellene tartanunk. Nagyon megnehezíti egyébként a művelődési korszakok meg a földrajzi egységek elhatárolását és ilyenformán a tiszta tájékozódást, hogy itt az északi végeken a csontnak igen sokáig megmaradt a fém pótló szerepe, s a kőkorszakot nem váltotta föl olyan éles határokkal a fémkorszak, mint a délibb művelődési területeken. — Az eddigi leletekből is megállapítható, hogy ennek a területnek a kőkorszakban nagyon gyér lakossága volt, amely szinte kizárólag folyóvizek és tavak partján élt és kezdetleges használati tárgyaiból következtetve halászattal, vadászattal foglalkozott. Eddig semmi döntő bizonyítékot sem találtak arra, hogy Északkelet-Európa e kőkorszakbeli halász-vadász lakosságában csakugyan a finnugorságot kell látnunk; azt viszont valószínűnek tartják, hogy a nyugati,

délnyugati szomszédságban volt fejlettebb, ú. n. Fatjanovo-kultúra indogermán eredetű.

Bronzkorszak (Kr. e. 1500—Kr. e. 200-ig). A kérdéses terület bronzkorszakbeli műveltségének központja a Volga-könyök, a Káma és a Bjelaja vidéke, s meglehetősen erős kisugárzása van nyugatra az Oka felé, északra a Vjatka medencéjére és keletre Perm, valamint a Csuszovája tájékára, sőt az Urál-hegység keleti oldalára, Nyugat-Szibériának a Csuszovájával átellenes darabjára is. A lakosság még szintén vizek mellett tömörül s halászattal, vadászattal, de az előkerült szarvasmarha-, ló-, juh-, főleg pedig disznócsontokból kitetszőleg már állattenyésztéssel is foglalkozik. A leletek igen nagy része csont, amely nagyobb tömegben a folyóközökben, torkolatszögletekben épült védett telepek (ú. n. csontos gorodiscek) helyén található. Különösen uralkodó ez a jellegzetes vonás a késői bronzkorszakban, amelyet első tudományosan föl kutatott helyéről Ananyino-kornak szoktak nevezni. Egyes ilyen gorodiscekben (pl. Gljadenovo, Perm közelében) nemcsak mindennapi használati tárgyak, hanem áldozati vagy fogadalmi ajándékkul szolgáló állatfigurák kerültek elő, amelyekből pogány szenthelyre kell következtetnünk. — A lényegileg azonos műveltségű hatalmas területen többé-kevésbé elkülönülő egységek körvonalai bontakoznak ki, s ez nyilván az előrehaladott népi szétválás bizonyítéka.

A keletoroszlasi bronzkorszaknak e kezdetleges műveltségét a régészek már határozottan a finnugorságnak tulajdonítják. A legilletékesebb szakember, Tallgren óvatosan úgy vélekedik, hogy a keleti szárnyon az ugorok helyezkedtek el, mégpedig északon, északkeleten a vogulok-osztjások, tőlük délre a magyarok; a zürjének-votjakok a Vetluga környékét telepítették be, a finnvolgai csoportnak pedig a bronzkorszak vége feléig az Oka és a Valdaj közti vidék volt birtokában, amikor aztán a finnség fokozatos nyugatra vándorlása következtében itt is megtörtént a szétválás.

A *vaskorszak* (Kr. e. 200-tól) elején még világosabban szemlélhetjük a finnugor szétszakadozás előrehaladtát, valamint az egyes finnugor csoportoknak más és más külső művelődési hatások alatt történő független fejlődését. A nyugati csoport, t. i. a finnség a Balti-tenger vidékére ér és ott igen erős germán befolyás alá kerül; az Oka vidékére tömörült rész — nyilván a mordvinok és a cseremiszek — Hermanarich hódításai következtében számottevő gót hatáson megy keresztül; a Káma alsó folyása környékét dél felől, a Fekete-tenger irányából görög, majd római, Perm vidékét viszont (a Káma felső folyása, Vycsegda, Urál) keleti: perzsa és indiai, majd a Kr. u. V—VIII. században délfelől ható steppei művelődési áramlatok érik. A Káma és Perm vidékén a zürjének-votjakok, tőlük keletre, északra pedig a vogulok-osztjások élnek.

Amint e rövid vázlatból is látható, a régészeti kutatások eddigi eredményei egyetlen lényeges pontban sem ellenkeznek a nyelvészeti palaeontológiának a finnugor őshazára és a finnugor ősnép műveltségi viszonyaira vonatkozó megállapításaival.

IRODALOM.

- AILIO, J., Fragen der russ. Steinzeit (SMYA. XXIX).
 APPELGREN-KIVALO, HJ., Die Grundzüge des skythisch-permischen Ornament-
 stiles (SMYA. XXVI).
 ASPELIN, J. R., Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita. 1875.
 ÄYRÄPÄÄ (EUROPAEUS), A., Über die Streitaxtkulturen in Russland. 1933.
 SCHMIDT, A. V.: Archeologiceszkoe izucsenie drevnosztej szevera SSSR.
 (Fgr. Szbornik 135—242; az Észak-Oroszországban
 oroszoktól végzett régészeti kutatások kimerítő ismer-
 tetése).
 SZPICYN, A. A., Priuraljszkij kraj. 1893; Drevnoszti basszeinov rek
 Oki i Kamy. 1901; Gljadenovszkoe kosztiscse. 1901;
 Drevnoszti Kamszkoj csudi po kollekcii Tepleuchova.
 1902; Zauraljszkie drevnie gorodiscsa. 1906.
 TALLGREN, A. M., Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostruss-
 land (SMYA. XXV); Collection Zaoussailov I(1916)—
 II(1918); L'époque dite d'Ananino dans la Russie
 orientale (SMYA. XXXI); Tietojemme rajoilta histo-
 riassa. 1920; Finno-Ugrier. A) Archäologie (Ebert,
 Reallexikon der Vorgeschichte III, 354); Neues über
 russische Archäologie (FUF. XVII. Anz. 1); Länsi ja
 itä suomalais-ugrilaisissa rautakaussissa n. v. een 800 j.
 Kr. (Kalevalaseuran Vuosikirja V, 125); Suomalais-
 ugrilainen muinaistiede (Suomen suku I, 190); Zur
 osteuropäischen Archäologie (FUF. XX, 1).

Az ősnép érintkezése idegen népekkel.

A finnugorság őskorára, legfőképpen pedig földrajzi elhelyezkedésére és művelődéstörténeti viszonyaira irányuló vizsgálatainkban igen nagy hasznát látnók annak, ha valamilyen úton-módon sikerülne földeritenünk, hol, mikor és milyen idegenekkel érintkezett a finnugor ősnép. Írott forrásokat, természetesen, hasztalan keresnénk ezekről a régi eseményekről! Ha azonban az érintkezések valamelyest is mélyebbre hatoltak és így művelődési hatással jártak, akkor emléküket fönntarthatta, nyomukat megőrizhette a nyelv, a történet-előtti történetnek ez a pótolhatatlan krónikása. A kérdés első felét tehát így fogalmazzuk: milyen idegen elemek, milyen eredetű jövevényszavak kerültek a finnugor alapnyelvbe?

A finnugor népek a történeti korban többé-kevésbbé valamennyien indogermán környezetben vagy legalábbis indogermán népek szomszédságában élnek, s ez érintkezések következtében minden finnugor nyelvben találunk különféle indogermán nyelvi jövevényeket: a magyarban latin, neolatin, szláv, német elemeket, a finnben balti és germán, az orosz területen élő rokonok nyelvében főleg orosz átvételeket. Ám ezek a jövevényszavak az egyes finnugor nyelvek történeti magánügyei, önálló, független szerzeményei, amelyekből semmi következtetést sem vonhatunk a finnugor egység korára, még akkor

sem, ha véletlenül két vagy több finnugor nyelvben is előkerülnek. Pl. a magyar *zsinór* és a 'kötél' jelentésű finn *nuora* egyaránt germán eredetű, míg azonban mi mai hazánkban a németből (*Schnur* stb.) vettük át, a finnbe a Keleti-tenger vidékén került valamelyik északi-germán nyelvfokból (v. ö. *snörjö*, ó-északi *snoeri* stb.); a magyar *péntek* és az azonos jelentésű vogul *pätñitse* egyformán szláv eredetű, a mi szavunk azonban valamelyik római katolikus szláv nép nyelvéből való, a vogul viszont az orosz *пятница* egészen újkori átvétele. — Az ilyen kétségtelenül késői különnyelvi s ezért szempontunkból ezúttal teljesen közömbös szerzemények mellett találunk aztán a finnugor nyelvekben olyan indogermán eredetű szavakat is, amelyek régiségük, elterjedtségük és hangalakjuk tanúsága szerint a finnugor alapnyelv állományába tartoztak és az egyes finnugor nyelvekbe az őseredeti elemekkel egyformán öröklődtek át. Pl. a magyar *név* hangalak és jelentés tekintetében pontosan egyezik a vogul *nam*, osztják *nem*, zürjén-votják *nim*, finn *nimi*, lapp *namma* szavakkal. Ezzel a finnugor szóbokorral szemben áll az indogermánságból az azonos jelentésű ó-ind *nāman-*, avesztá *nāma*, görög *ὄνομα*, latin *nomen*, gót *namō* stb. A finnugor nyelvekbeli szavak finnugor alapnyelvi, az indogermán nyelviek indogermán alapnyelvi alak leszármazói. Az ősfinnugor ~ ősfindogermán egyezés, ha a véletlenség lehetőségét számításon kívül hagyjuk, vagy ősrökonságot bizonyít vagy kölcsönzés eredménye: valószínű, hogy a szót a finnugor ősnép az indogermánságból, vagy esetleg az indogermánság a finnugor alapnyelvből vette át. Hasonló finnugor—indogermán viszony állapítható meg a magyar *kéreg*, *mos*, *rak*, *visz*, *víz*, *vezet*, továbbá a finn *asu-* 'lakni', *jyvä* 'gabona', *myy-* 'eladni', *osta-* 'venni' s esetleg még néhány szó esetében.

Jóval nagyobb számban ismerünk viszont olyan ősi finnugor szavakat, amelyek nem indogermán alapnyelvi alakokkal egyeznek, hanem az indogermánság szétválása után keletkező indogermán ágak valamelyikéből való átvételnek tekintendők. Pl. a magyar *száz* ~ vogul *sāt*, osztják *sõt*, zürjén *šo*, votják *šu*, cseremisiz *šüö*, mordvin *šada*, finn *sata*, lapp *š'uohte* adatokból kikövetkeztethető finnugor alapnyelvi *šata-féle alak már nem állítható az indogermán alapnyelvi *kmtóm mellé, hanem az indogermánságnak csak az ú. n. szatem-csoportjával függhet össze, a szatem-nyelvcsoporttal, amelyben t. i. az indogermán alapnyelvi elülső *k* szabályosan *s*-szé változott: ó-ind *šatām*, avesztá *satām*, litván *šiūmtas*, ó-egyh. szláv *sato*. Az ilyenféle egyezések eseteiben kétségtelen átvételt, mégpedig nyilvánvalóan szatem-formából történt átvételt kell látnunk, s még gondolni sem gondolhatunk szatem—finnugor ősrökonság lehetőségére. A *száz* típusába tartozó indogermán eredetű jövevényszavainknak — finnugor megfelelőivel együtt a magyar *arany*, *árva*, *méh*, *méz*, *szarv*, a finn *porsas* 'malac', *vasara* 'kalapács', *sarajas* 'tenger', a mordvin *pavas*, *pas*, *paz* 'isten', *tarvas* 'sarló', *riz* 'szerencse' stb. — egyéb hangtani jellegzetességek alapján, de meg történeti okokból is csupán az árja ág, az ind és az iráni őse szolgálhatott forrásául.

Meg kell jegyeznünk, hogy a finnugorság ú. n. árja jövevényszavainak ügye még ma is rendkívül bonyolult, annak ellenére, hogy a fontos kérdéstisztázására finnugor és indogermán oldalról egyaránt igen komoly erőfeszítések történtek. Az árja forrásból eredtetett jövevényszavak egy részében ugyanis olyan hangtani állapot tükröződik, amely elüt az árja nyelvemlékekből jól ismert árja-jellegtől. Ha tudjuk pl., hogy az árja nyelvekben az indogermán *e* is, *o* is *a*-vá fejlődött (pl. indogermán *bherō 'ich trage' > ó-ind. *bharā-mi*, avesztá *barā-mi*; indogermán *potis 'Herr, Gemahl' > ó-ind *pāti-h*, avesztá *pa'tiš*), hogyan magyarázhatjuk meg az egyéb indítékok alapján árja jövevényeknek tekintendő finnugor szavak egyikében-másikában található *e* és *o* hangot? A magyar *méh*, zürjén-votják *muš*, cseremisiz *müks*, mordvin *mekš*, finn *mehi-läinen* egészen világosan finnugor alapnyelvi *mekše alakra utal, *e* hangzóval kellett tehát a finnugor alapnyelvbe kerülnie, viszont az árja nyelvekben — a legrégebb emlékekben is — az első szótagban *a* hang van (ó-ind *māksā*, avesztá *maṣši*); *s*-hangjának tanúsága szerint a finn *porsas* szintén nyilván árja, tőhangzója mégsem *a*, amint árja alapon várnók, hanem *o*, ahogy az ő-sindogermánra föl szokás tenni (v. ö. görög *πόρκος*, latin *porcus* stb.). — Az efféle nehézségeket egyelőre csak azzal az indokolt föltevással tudjuk elhárítani, hogy a finnugorság árja jövevényszavai nem egyazon árja nyelvformából, nem is egyazon időből valók: lehet, hogy egy részük a fönnmaradt ó-ind és iráni emlékek nyelvétől különböző árja nyelvjárásból, nyelvjárásokból került át, s e mellett az is igen valószínű, hogy az érintkezés hosszú ideig tartván, a jövevényszavakban az árja nyelvek különböző fejlődési fokozatai: praeárja, ősarja, ősiráni stb. vannak képviselve.

Akármilyen irányban dől majd el ez a vitás részletkérdés, az kétségtelen, hogy a finnugor alapnyelvbe indogermán jövevényszavak kerültek, ez viszont azt jelenti, hogy az átvevő finnugor ősnép az átadó indogermánság szomszédságában lakott. Ha a *név*, *mos*, *víz*, *vezet* stb. szavakban nem a finnugor—indogermán ősrökonság bizonyítékait, hanem a finnugor alapnyelvbe az indogermán alapnyelvből átkerült jövevényszavakat látunk, akkor azt kell hinnünk, hogy a finnugor ősnép már az indogermán ősnéppel érintkezett; ha viszont az árja forrásból kapott *száz*, *arany*, *szarv*, *méh* stb. csoportra gondolunk, akkor azt állíthatjuk, hogy a finnugor ősnép az indogermán egység föl bomlása után az árja csoporttal érintkezett.

Elméletileg könnyűnek látszik ezeknek az indokolt föltevéseknek, illetőleg megállapításoknak finnugor vonatkozású tanulságait levonni, mert hisz nyilvánvaló, ha ismerjük az indogermán őshazát, majd az árja csoport eredeti elhelyezkedését, egyszerűen a szomszédságába helyezhetjük a finnugorságot. Mindjárt föltárulnak azonban a nehézségek, amint az indogermán őshazát egyenletünkbe iparkodunk illeszteni.

Az indogermán őshaza kérdése régóta foglalkoztatja az érdekelt tudományok legkiválóbb művelőit. Eleinte ők is Ázsiában keresgéltek, — részint mert

hittek az egész emberiség ázsiai eredetéről elterjedt tanításban, részint mert az ázsiai indekben és irániakban az indogermánságnak az őshazában visszamaradt leszármazóit látták —, utóbb azonban a nyelvhasználat, a művelődéstörténelem és a nyelvészeti palaeontológia eredményeinek mérlegelése alapján legtöbbjük szintén Európa területén állapodott meg. A színhely közelebbi megjelölése tekintetében azonban rendkívül szétágaznak a vélemények: a dél-orosz síkságnak, a Keleti-tenger partvidékének, Észak-Németországnak, Dél-Skandináviának, a holland határ és az Odera közti területnek stb., stb. egyformán akadnak szószólói. Legáltalánosabban, úgy látszik, az a fölfogás van elterjedve, hogy az indogermán ősnép a szétválást megelőző időszakban Közép-Európában helyezkedett el olyanformán, hogy keleti része az orosz steppéig nyúlt ki.

Ha ez a föltevés helyes, az indogermán—finnugor érintkezések ténye kifogástalanul összeegyeztethető a finnugor őshazáról vallott nézetünkkel: a Volga-könyök és az Urál-hegység közt halászgató, vadászgató finnugor ősnépnek alkalmá volt a délnyugati szomszédságában elhelyezkedő indogermánság keleti részével érintkezni, tőle bizonyos műveltségi elemeket elsajátítani s az elsajátított műveltségi elemek indogermán elnevezéseit átvenni.

Világosabb, egyértelműbb és meggyőzőbb az árja népekkel való érintkezések földrajzi-történeti háttere. Európában bárhol volt az indogermánság őshazája, kétségtelen, hogy az árja csoport a rokoni kötelékekből kiválva Dél-Oroszországon keresztül húzódtott ázsiai honába s e keleti irányú lassú átvonulása közben érintkezésbe jutott a finnugorsággal. Az érintkezések helyszínéül — árja és finnugor szempontból egyaránt — csupán Kelet-Oroszország vehető számba; az érintkező két nép egymáshoz való helyzetét meg csak úgy képzelhetjük el, hogy a déli síkságra rajzoljuk a lassan tovább tolódó árja ágat, föléje pedig a steppe és erdőöv határára a finnugorságot. A jövevényszavak számából és műveltségi tartalmából következtetve beható volt ez az érintkezés s hosszan is kellett tartania, mert legalkalmasabban így tudjuk megmagyarázni a jövevényszavak hangtanában visszatükröződő időrendi tagoltságot.

Az indogermán—finnugor népek itt vázolt érintkezéséből megnyugtató tanulságként csak annyit szűrjünk le, hogy nincs okunk a finnugor ősnép lakóhelyére és műveltségi viszonyaira vonatkozó korábbi megállapításaink helyességében kételkednünk.

Érintkezett-e vajjon a finnugor ősnép az indogermánságon kívül egyéb népekkel is, s ha érintkezett, ezeknek az érintkezéseknek a körülményei nincsenek-e aggasztó ellentétben eddigi eredményeinkkel, nem kívánják-e a fenti helyzetkép jelentős módosítását? Egy-egy finnugor szó magyarázata során régóta föl-fölmerült távolabbi nyelvekkel való kölcsönhatás gondolata, de csak MUNKÁCSI próbált két irányban is pontosabban körvonalazott elméletet fölláttatni.

Az egyik hatás szerinte a kaukázusi nyelvek részéről érte a finnugorságot. Bizonyítékul ilyen szóegyezésekre hivatkozik:

magyar *ló*, vogul *lū*, osztják *lau* ~ különféle kaukázusi nyelvekbeli *lak*, *lag*
'csikó' ill. 'borjú',

« *nyereg*, vogul *na'ir*, osztják *noger* ~ kaukázusi nyelvekbeli *nevir*,
nuir,

« *csina* 'csikó', zürjén *čan*, votják *čuñi* ~ kaukázusi nyelvekbeli *cyeni*
cyen,

vogul *χāl*, mordvin *kilej* 'nyírfa' ~ *galga*, *galgi* 'fa' stb.

Efféle szóegyeztetései alapján arra a logikus következtetésre jut Munkácsi, hogy a finnugorság őshazája nem az Urál-hegység vidékén, nem is Közép-Oroszországban, hanem a Kaukázustól északra elterülő erdős és vízben bővelkedő vidéken volt. Árja és kaukázusi hatás alatt itt sajátította el ősnépünk a fejlettebb műveltség elemeit is: «A finn-magyar népek ősi hazáját a Kaukázus éjszaki táján elterülő erdős vidékek és vízben, fűben bővelkedő mezőségek alkották... Az ősi hazában a finn-magyar törzsek hét ágazatban fennmaradt nyelvük legrégibb jövevényszavainak tanúsága szerint két népfaj műveltségi hatása alatt állottak. Az egyiknek ma élő maradványai a kaukázusi népek, a másiké az árja népek. Mindkét hatás nyelvi jelenségei határozottan arra mutatnak, hogy ethnikai forrásuk nem egynemű, vagyis hogy úgy az árja, mint a kaukázusi népek csoportjában több törzs, vagy nép volt, mely az egymás földrajzi közelségében élő finn-magyar törzsek összességével, vagy egy részével szorosabb összeköttetésben, vagy lazább érintkezésben állott.»¹

Világos, hogy ezek a következtetések csak akkor állják meg helyüket, ha az alapul szolgáló szóegyeztetésekhez a kétség gyanúja sem férhet. Munkácsi finnugor—kaukázusi szóegyeztetései közt azonban alig akad egy is, amely a súlyos terhet megbírná: a *csina*, *csikó*, *csura*, *boci*-félék a magyar nyelv történetének aránylag késői korszakában állathivogatóból lett jellegzetes állatnevek; a *bergány* szóra a magyarból egyetlen egy kétes adatunk van, s a többi egybevetésnek is hol a finnugor, hol a kaukázusi oldalán találunk megmagyarázhatatlanul zavaros pontokat. Lehet, hogy ismereteink előbbrehaladtával egynéhány meggyőző kaukázusi—finnugor egyezést sikerül majd megállapítanunk, de egy-két szó azonossága még egyáltalán nem jogosít föl bennünket közvetlen érintkezés vitatására, mert egyebek közt ú. n. vándor műveltségi szavakra is gondolnunk kell.

Még kevésbé tarthatjuk indokoltaknak az ősi asszír hatás föltevését. Ezt a kérdést már óvatosabban fogja meg Munkácsi s csak asszír nyomokat, asszír kapcsolatú szokat keres, de ennek ellenére az állítólagos asszír hatás rétegét döntő erejű bizonyítéknak tekinti: a finnugor «népek kialakulásának színtere csakis arra a földrajzi vidékre tehető, hol az árja, kaukázusi és asszír nyelvhatás egyaránt érhetette, vagyis a Kaukázus északi tájára» (Nyr. XLI. 60). — Munkácsi következtetése ezúttal is néhány

¹ Ethn. XVI, 82—83; ugyanigy KSz. VI, 217—218.

szóegyeztetésre támaszkodik, amelyek közül azonban jóformán csak a *szomjú* összetételben fennmaradt *szom-*, a *légy*, valamint a tízes számneveinkről levezástható *-ven* (*negyven, ötven* stb.) asszír egyeztetése ejtheti gondolkodóba az embert. Alak és jelentés tekintetében viszont ezek is jócskán rászorulnának a magyarázatra! Megtörténhetik, hogy Munkácsi asszír—finnugor egybevetései közül egy-kettő később igazolást nyer, de előreláthatólag akkor is sokkal több jogunk és okunk lesz közvetett — esetleg többszörösen közvetett — átadást gyanítanunk, mint érintkezésen alapuló közvetlen hatást kimondanunk és arra merész elméletet rögtönöznünk.

Addig, míg tüzetesebb ismeretek alapján és szigorúbb kritikával végzett részletkutatások újabb, meggyőző bizonyítékokat nem szolgáltatnak, semmiképpen sem látjuk megokoltnak kaukázusi—finnugor meg asszír—finnugor érintkezések, közvetlen nyelvi hatások tényéről beszélni. Nyugodt lélekkel ma még csak annyit állíthatunk, hogy a finnugor ősnép a szétválását megelőző korszakban a szomszédságában élő indogermánssággal, illetőleg az indogermánsság árja ágával volt közvetlen és művelődési tekintetben is megtermékenyítő érintkezésben.

IRODALOM.

Az egyes szavakra szorítkozó magyarázatokat mellőzve a következő terjedelmesebb tanulmányokat, illetőleg összefoglalásokat említhetjük meg:

- JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen. Göttingen, 1922. — Ertékes hozzászólások, bírálatok róla: GOMBÓCZ ZOLTÁNTÓL (NyK. XLVI, 143), SCHMIDT JÓZSEFTŐL (Nyr. LII, 19) és WICHMANNÓL (FUF. XVI, Anz. 13).
- JOKL, NORBERT: Das Finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgeschichte (az 1921-ben kiadott Baudouin de Courtenay- emlékkönyvben 97—112).
- MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben I.; Alán nyelvemlékek szókincsünkben (Ethn. XV, 1); A magyar őshaza kérdése (Ethn. XVI, 65); Die Urheimat der Ungarn (KSz. VI, 185); Asszír nyomok finn-magyar nyelvekben (Nyr. XLI, 60); — Ugyanez németül: Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch-magyarische Sprachen (KSz. XII, 261); Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch-magyarischen Sprachfamilie (KSz. XIX, 1).
- PAASONEN, H., Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan (Väh. Kirj. XXIV); Zur Frage von der Urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen Sprachen (FUF. VII, 13); Verlorenes arisches Sprachgut im Mordwinischen (FUF. VIII, 72); Sur quelques mots relatifs à l'agriculture empruntés par les langues finno-ougriennes au proto-aryen ou à l'aryen ancien (SUS. Aik. XXXIV/3).
- SETÄLÄ, E. N.: Eine arische Bezeichnung des Meeres in der finnischen Volkspoesie (Festschrift für Vilhelm Thomsen 188); Aus dem Gebiet der Lehnbeziehungen (FUF. XII, 161); Suomensukuisten kansojen esihistoria (különnyomat a Maailmanhistoria II. részéből; ugyanilyen címen a Suomen suku I. kötetében, különösen a 142—144; 1.); Kosketuksia

suomalais-ugrilaisen ja indoeurooppalaisen kantakielen välillä = Contacts entre finno-ougrien et indo-européen (SUS. Aik. XLIII, 51, illetőleg 58).

BR. STACKELBERG, R. R., Irano-finszkija leksikalnija otnosenija (Iráni-finn szókészleti viszonylatok). Moszkva, 1893. (Vosztocsnyja Drevnoszti I, 3).

TOIVONEN, Y. H., Huomioita lainasanatutkimuksemme alalta. 3. része: Arjalaisia lainoja (SUS. Aik. XXXIV/2, 39).

TOMASCHEK, V., Kritik der ältesten Nachrichten über den skytischen Norden II. (Sitzb. d. Kais. Akad. d. Wiss. Wien, Phil.-hist. Kl. Bd. CXVII).

A finnugorság szétválása.

A finnugor ősnép társadalmi és politikai szervezetlensége, valamint kezdetleges vándor halász — vadász életmódja szükségszerűen az összetartó szálak lassú lazulására, a népközösség csoportokra különülésére, majd fokozatos szétszakadására vezetett. Ennek a népi elkülönülésnek pontos lefolyását sohasem fogjuk hitelesen megállapítani tudni, de a nyelvtudomány, a finnugor nyelvek összehasonlító vizsgálata ezen a téren sem hagy egészen cserben bennünket.

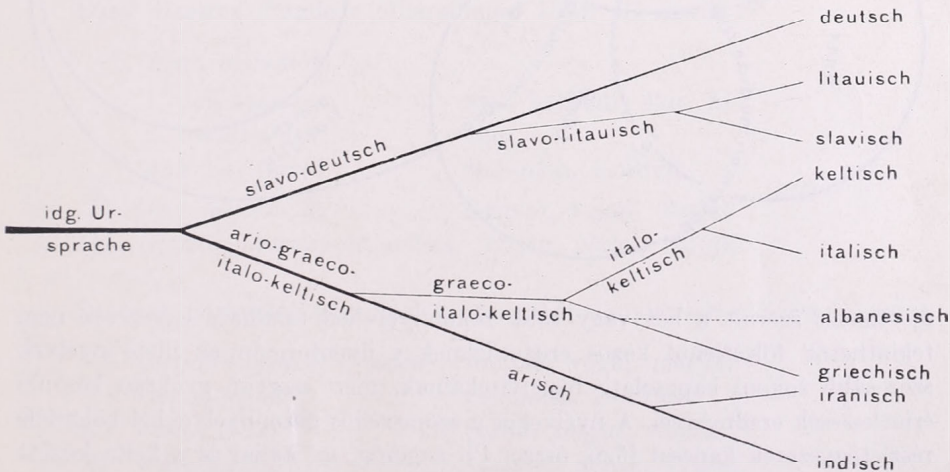
Mivel a tapasztalat szerint minden számottevőbb nyelvterületen egyenlőtlenségek, nyelvi különbségek fejlődnek ki, s ezek a különbségek éppen ott kapnak könnyűszerrel lábra, ahol az érintkezés ritkasága és az irodalmi nyelv hiánya miatt alig van alkalom a szüntelen sarjadó különbségek lecsiszolódására, a nyelvgyakorlat kiegyenlítésére: bizvást föltehetjük, hogy a nagy területen szétszórta élő finnugor ősnép nyelvében is előbb-utóbb jelentékeny számú tájszólás alakult ki. Amint aztán később az ősnép egyes csoportjai között megszűnt a földrajzi kapcsolat, amikor végleg elváltak egymástól, a nyelvi elkülönülés betetőzéséül megkezdődött a szétszakadt népesoportok nyelvi különélete. Bizonyítékok hiányában is megengedhetjük, hogy a finnugorsággal érintkező idegen népek külső nyomása siettette az elszakadás folyamatát, nincs azonban semmi támpontunk sem arra a föltevésre, hogy csupán a külső beavatkozás robbantotta volna fel az egységet, és így csak az erőszakos szétszakadás után indult volna meg a nyelvi elkülönülés is.

Hogyan, milyen eljárással tudja a nyelvtudomány az ősnép szétválásának lefolyását szemünk elé varázsolni? Tegyük föl, hogy a nyelvtudomány megállapítása szerint az *a*, *b*, *c* és a *d* nyelv rokonságban van egymással, mert számos olyan anyagi és alkati egyezés van bennük, amely csak közös alapnyelvből eredhetett. Látjuk azonban azt is, hogy egyfelől az *a* és a *b*, másfelől a *c* és a *d* külön csoportot alkot: az *a—b* csoport önállóan olyan változásokat hajtott végre, amelyekben már nem vett részt a *c—d*, s a *c—d*-n belül szintén olyan átalakulások folytak le, amelyeknek nyomuk sincs az *a—b*-ben; tovább vizsgálódva azt is észrevesszük, hogy az *a*-nak is, *b*-nek is,

a *c*-nek is és *d*-nek is vannak egészen egyéni elemei, sajátosságai. — Ezeket a leegyszerűsített nyelvészeti megállapításokat mármost úgy magyarázhatjuk, hogy eredetileg együtt élt, egy közösség tagja volt az *a*, a *b*, a *c*, és a *d*: erre a közösségre utalnak a valamennyiükben egyformán megtalálható, valamennyiüket összekapcsoló egyezések; utóbb az egység megszűnt, az alapnyelv kettéválva az *a—b* és a *c—d* csoport őseiben élt tovább: erre utalnak egyfelől az *a—b*, másfelől a *c—d* csoporton belül végrehajtott közös változások; végül az *a—b* is meg a *c—d* csoport is szétbomlott, s a tagok megkezdték a maguk önálló életét. Mivel pedig a nyelvi elkülönülés a beszélők elkülönülésével szorított párhuzamosan haladni, a nyelvcserek és a beolvadások sokszerű lehetőségeit ezúttal figyelmen kívül hagyva úgy képzelhetjük, hogy az *a*, a *b*, a *c* és a *d* nyelvet beszélő népek a nyelvük elkülönülésében visszatükröződő csoportosulás és sorrend szerint váltak el egymástól. — Hangsúlyozzuk, a nyelvi és a népi szétválásról adott ez a kép csak teljesen egyoldalúvá egyszerűsített vázlatrajz, gondolatrögzítő képlet akar lenni a valóságban nagyon is bonyolult és esetenként változó folyamatokról.

A nyelvi egység megszűnésének, a nyelvi szétágazás mikéntjének, a származéknyelvek egymáshoz való viszonyának szemléltetésére és értelmezésére két, módszertörténeti tekintetben is nevezetes elméletet állítottak föl. Mindkét elmélet az indogermán nyelvészet területén termett, de mindkettőt alkalmazták más nyelvcsaládokra, egyebek közt a finnugorságra is.

Elsőnek az ú. n. család-fa-elmélet (Stammbaum-Theorie) fejlődött ki a múlt század 50-es éveiben. SCHLEICHER ÁGOSTON, a tudományos

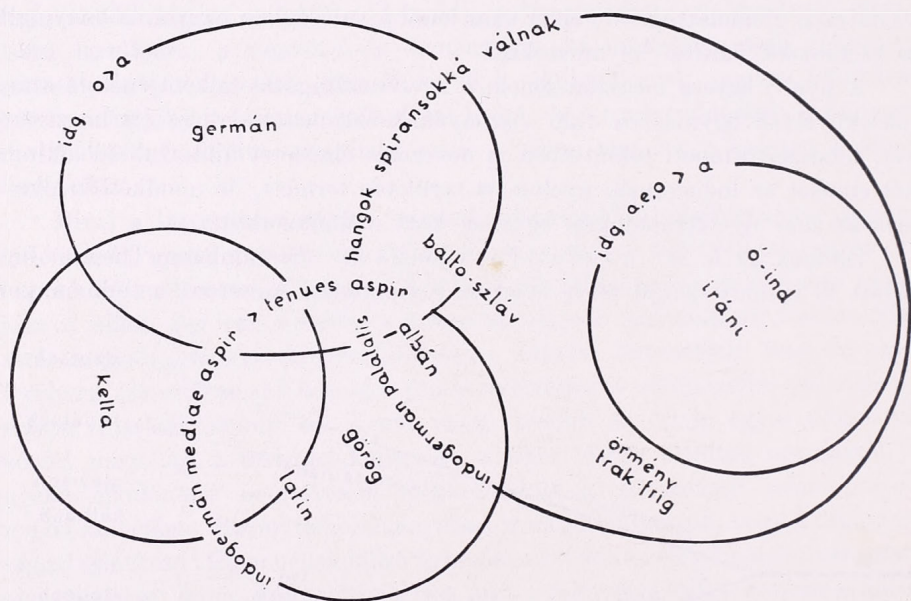

összehasonlító nyelvészet első korszakának talán legjellegzetesebb képviselője állította föl az indogermánság szétválásának következő gondolatmenetű vázolásával: az eredetileg egységes indogermán alapnyelv törzse természetes

fejlődése során két ágra, ú. m. északi és déli indogermán ágra szakadt; később mindkét ág további két részre vált szét: a déli főág egyik hajtása az árja (az ind és az iráni), másik a déleuropai (görög, itáliai, kelta); az északi főág ugyancsak ketté vált, t. i. a balto-szláv és a germán hajtásra; végül az így fejlődött négy hajtást is további megoszlások érték, s ezeknek eredményei az egyes indogermán nyelvek. — Az indogermán nyelveknek ezt a fokozatos szétválását Schleicher eredetileg egy szétágazó fa rajzával, utóbb egyszerű szétágazó vonalrendszerrel ábrázolta. (Lásd a 133. oldal rajzát.)

Bár egy-egy nyelvcsalád szétbomlásának ilyenforma értelmezése és népszerű ábrázolása még ma is elég gyakori, régóta ismeretesek a családfa-elmélet szervi gyengéi is. A nyelvi jelenségek tüzetesebb megismerése, rendszerezése és óvatosabb magyarázása alapján született meg egy másik kiváló indogermánista, SCHMIDT JÁNOS ú. n. hullámelmélete (Wellentheorie).¹ Az

új elmélet szerint a két vagy több rokonnyelvben található egyezések nem tekinthetők föltétlenül közös eredetűeknek s ilyenformán az illető nyelvek szorosabb rokoni kapcsolata bizonyítékainak, mert nagyon gyakran későbbi érintkezések eredményei. A nyelveket a szomszédos rokonnyelvekkel különféle részletegyezések kapcsolai fűzik össze. Pl. a görög, az itáliai és a kelta között számos érintkezési pont van, e nyelveket mégsem tekinthetjük történetileg elkülönült indogermán csoportnak, mert amint az itáliai átmenetet alkot a

¹ Über die Verwandtschaftsverhältnisse der idg. Sprachen. Weimar, 1872.

görög és a kelta között, a kelta az itáliait és a németet, a német pedig a keltát és a szlávot kapcsolja össze. Az indogermán nyelveket tehát zárt láncolatnak foghatjuk föl: az árja láncszembe kapcsolódik a balto-szláv, azután következik sorra a germán, a kelta, az itáliai, a görög, amely másik oldalról aztán az árja láncszembe kapaszkodik. — Ezt a folytonos egymásbakapcsolódást (kontinuierliche Vermittlung) hangsúlyozó magyarázatot azért nevezték hullámelméletnek, mert Schmidték szerint a nyelvi egység fölbomlását előidéző változások, amelyek a nyelvterület különféle pontjairól indultak ki, hullámszerűen gyűrűztek tovább. Ez az elmélet tehát nem szétágazó vonalrendszerrel igyekszik a nyelvi elkülönülést szemléltetni, hanem egymással érintkező, illetőleg egymást metsző izoglosszákkal. (Lásd a 134. oldalon közölt rajzot.)

Meg kell azonban állapítanunk, hogy a Schmidt-féle hullámelmélet voltaképpen csak az alapnyelvben megindult elkülönüléseknek vagy az egymással érintkező nyelvekben végbemenő változásoknak értelmezésére alkalmas, s ezért a szlavista LESKIEN kísérletet is tett a családfa-elmélettel való összeolvasztására.¹

A finnugor nyelvek egymásközi rokonsága fokának, belső csoportosulásának, s — ami ezzel egyértelmű — a finnugor nyelvek fokozatos kifejlődésének megállapítása lényegileg elég korán megtörténik. Meglepően hamar fölismerték pl. a magyar-vogul-osztják szorosabb kapcsolatát, míg a másik finnugor csoport elrendezésében hosszú ideig ingadoztak a vélemények, bár pl. a zürjén és a votják közeli rokonsága egészen nyilvánvaló volt.

A legrégibb fölsorolásokat, a kezdetleges csoportosító kísérleteket mellőzve megemlíthetjük a következő ismertebb osztályozásokat:

RASK RASMUS (Samlede afhandlinger 1834. I.) szerint:

I. Finn néposztály:

1. déli törzs:	finn, karjalai; észt, liv
2. északi törzs:	lapp
3. keleti törzs:	cseremis, mordvin

II. Ugor néposztály: magyar, vogul, osztják

III. Bjarmai (permi) néposztály: zürjén, permi, votják.

CASTRÉN (Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker) szerint:

I. Ugorok (ugrische Finnen): osztják, vogul, magyar

II. Volgai népek: cseremis, mordvin

III. Permi törzs: permi, zürjén, votják

IV. Finn törzs: karjalai, hämei, vepsze, vót, észt, liv, lapp.

¹ Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen c. munkája előszavában (1876).

CASTRÉN e fölosztását számosan követték, sőt a néprajzi szakirodalomban ma is elég gyakran találkozunk vele.

HUNFALVY (A vogul föld és nép) szerint:

I. Nyugati vagy finn nyelvcsoporth: lapp, finn, észt, vepsze, vót, lív

II. Keleti vagy ugor nyelvcsoporth: $\left\{ \begin{array}{l} \text{zürijén, votják, cseremis, mordvin,} \\ \text{vogul, osztják, magyar.} \end{array} \right.$

Az ú. n. nyugati és az ú. n. keleti csoport szembeállítására HUNFALVY több kortársánál megismétlődik: erre az alapra helyezkedik pl. AHLQVIST, egy időben DONNER, sőt eleinte BUDENZ is.

Érthető azonban hogy a kiváló indogermanisztikai iskolázottságú, az indogermán nyelvek fölosztásának elméleti és gyakorlati kérdéseiben otthonos BUDENZ igényeit nem elégítették ki az efféle csoportosítások, amelyek bizony jobbra földrajzi, történeti és néprajzi alapon történtek. Ő tehát az indogermán példákra gondolva nyelvi tények alapján próbálta a finnugor nyelvek egymásközi viszonyát tisztázni s ilyenformán a finnugor alapnyelv szétágazását kikövetkeztetni. A szókezdő *n* (ny) hang használatát találta a finnugor nyelvek első szétágazását bizonyító sajátosságnak. Észrevette ugyanis, hogy a szókezdő magyar *n*-nek a rokonyelvekben is mindig *n* felel meg, míg a magyar szókezdő *ny*-nek a finnugor nyelvek egyik csoportjában (a lappban, a zürjénben-votjában, a vogulban-osztjában) *n* (ny), másik csoportjában (a finnben, a mordvinban és a cseremiszen) pedig *n* a szabályos megfelelője:

magyar *nyal* $\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{lapp } \acute{n}olo-, \text{ vogul } \acute{n}aluj-, \acute{n}alent-, \text{ osztják } \acute{n}alij-, \text{ zürjén-} \\ \text{votják } \acute{n}ul- \end{array} \right.$

$\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{finn } nuole-, \text{ mordvin } nola-, \text{ cseremis } nul-, \end{array} \right.$

magyar *nyil* $\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{lapp } \acute{n}uol, \text{ vogul } \acute{n}äl, \text{ osztják } \acute{n}ol, \text{ zürjén } \acute{n}öl, \text{ votják } \acute{n}el \end{array} \right.$

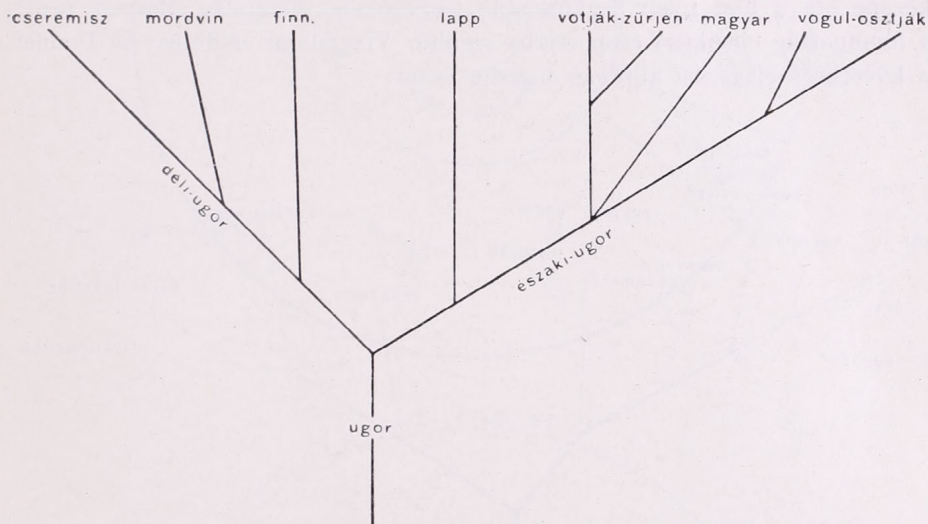
$\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{finn } nuoli, \text{ mordvin } nal; \end{array} \right.$

magyar *nyel* $\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{lapp } \acute{n}äle-, \acute{n}iella-, \text{ vogul } \acute{n}alt-, \text{ osztják } \acute{n}el- \end{array} \right.$

$\sim \left\{ \begin{array}{l} \text{finn } niele-, \text{ mordvin } nile-, \text{ cseremis } nel-. \end{array} \right.$

Mivel BUDENZ szerint a magyar-lapp-vogul-osztják-zürjén-votják következetesen *ny* (*n*) hangot mutat a finn-mordvin-cseremis *n*-nel szemben, ez a jelenség nem lehet véletlenség műve, hanem nyilván közösen végrehajtott változás, szorosabb történeti kapcsolat bizonyítéka: a *ny*-es nyelvek bizonyos ideig együtt éltek a többiektől való elszakadás után is. E szerint a finnugor alapnyelv először két ágra szakadt: az é s z a k i á g r a (a későbbi lapp,

vogul-osztják, zürjén-votják és a magyar ősére), amelyben kifejlődött a *ny* (*ń*) hang, és a déli ágra (a későbbi finn, mordvin és cseremisiz ősére), amelyben az eredeti *n* változatlanul maradt, nem változott *ny* hanggá. Budenz szerint az északi csoport együtteséből azután legelőször a lapp vált ki, aminek az a hangtani bizonyítéka van, hogy a lapp bizonyos szókban megtartotta az eredeti finnugor szóbelseji *-d*-hangot, míg a többiek azt közösen *-l*-lé változtatták. — Az északi és a déli csoport további elágazását részben csak futólag érintve, részben egészen függőben hagyva a következő családfában szemlélteti Budenz a finnugor nyelvek fokozatos kialakulását:

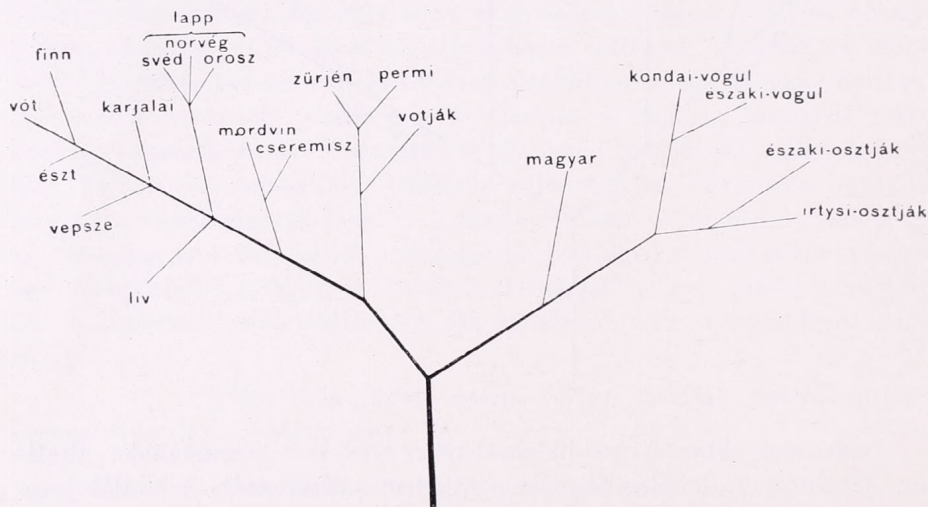

Budenznek ehhez a családfa-elméletéhez többen is hozzászóltak: általában elutasították, illetőleg lényeges pontjaiban módosították. A bírálók jogosan hangsúlyozták, hogy a rokonsági elágazást nem szabad egyetlen egy elszigetelt hangtani jelenségre alapítani, hanem gondosan mérlegelni kell a rokonnyelvek hang-, alaktani és szókészleti egyezéseinek egész rendszerét. Az is kiderült rövidesen, hogy nemcsak elvi tekintetben aggályos Budenz fölosztása, hanem a fölosztás alapjául vett hangtani jelenség értelmezése is hibás. Bebizonyosodott tudniillik, hogy a finnugor alapnyelvben a szókezdő *n*- mellett *ń*- (=ny-) hang is volt, amely a lappban, a zürjénben-votjékban, a vogulban-osztjékban és a magyarban változatlanul megőrződött, míg a többi rokonnyelvben, azaz a finnben, a mordvinban és a cseremisizben jésítettségét elveszítve *n*-né vált. Mivel pedig a rokonnyelvek egymástól függetlenül is fönnttarthatnak vagy megváltoztathatnak bizonyos alapnyelvi elemeket, sajátságokat, az eredeti *ń*- (ny-) hang megőrzése éppúgy nem bizonyítja a Budenz-féle északi ág tagjainak szorosabb együvértartozását, mint

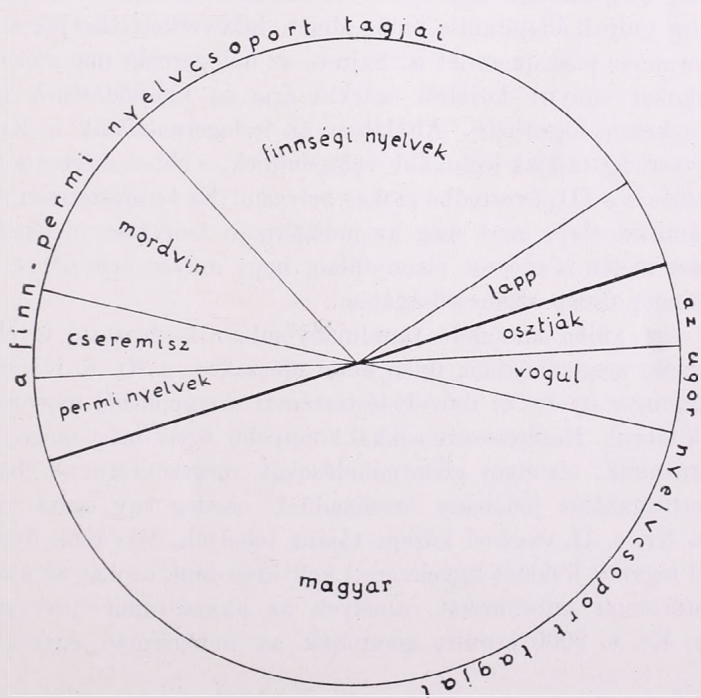
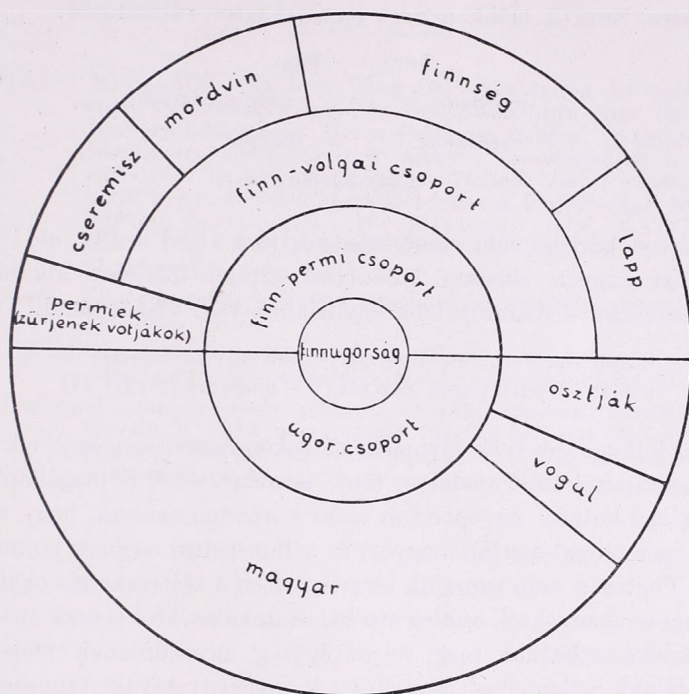
ahogy ugyanannak a hangnak a megváltoztatása sem elegendő érv a déli ág különválasztása mellett.

A bírálók nem elégedtek meg a tévedések kimutatásával, hanem a Budenz-től kijelölt irányban tovább kutatva elfogadhatóbb képet iparkodtak nyújtani. Különösen a finn DONNER OTTÓ végzett alapos vizsgálatokat, kiterjeszkedve a finnugor nyelvek legfontosabb hangtani sajátságaira (hangrend, magánhangzómegfelelések, mássalhangzóváltozások) és alaktani jellegzetességeire, elemeire (szóképzés, többesjelek, szóragozás, névmások, viszonzyszók, számnevek, igeragozás stb.). Érdeklődése főként a lapp nyelv hovatartozásának kérdésére irányult, mivel a lappot a szakirodalom a XVII. század közepe óta a finn nyelv legközelebbi testvérének tekintette, Budenz pedig a finnugorság ellenkező csoportjába sorolta. Vizsgálatai eredményeit Donner a következő elágazási ábrában foglalta össze:

A Donner munkájának megjelenése óta eltelt félszázad alatt jelentékeny fejlődésen ment keresztül a finnugor nyelvtudomány: sokkal gazdagabb és megbízhatóbb nyelvi anyag került a kutató kezébe, bizonyos jelenségekre is kielégítőbb magyarázatot sikerült találni, mégis el kell ismernünk, hogy Donner legfontosabb megállapításai — pl. a finnugor alapnyelv kettéágazásáról szóló tanítása is — mai ismereteink szerint is helytállnak. Aki a finnugor nyelvek szétválását ma családfaszerűen akarja szemléltetni, csak egyes részletekben tér el a Donner-féle rajztól.

A Schmidt-féle hullálmélet és az indogermán nyelvészetben fölszínre vetődött különféle más ábrázoló módok tanulságain okulva újabban nálunk is érdekes kísérleteket tettek a finnugor nyelvek rokonsági viszonyának találó

szemléltetésére. SETÄLÄ előbb a zárt láncalakzatot választotta:

	finn	lapp
mordvin		vogul-osztják
cseremisiz		magyar
	votják-zürjén	

később áttért a körben való elhelyezés módjára (lásd a 139. oldal rajzait), míg SZINNYEI nagyon elmésen különböző értékű írásjelek alkalmazásával próbálja föltüntetni a rokonnelvek egymáshoz való viszonyának fokozatait:

«Lapp nyelvek, finn nyelvek; mordvin; cseremisiz; —
votják-zürjén || vogul, osztják; — magyar» (NyH⁷ 17)

Amint a finnugor nyelvek egymásközi rokonsági viszonyáról, elkülönülésének egymásutánjáról szóló irodalom fönti ismertetéséből is megállapítható, az utóbbi félszázad kutatói egyöntetűen azon a nézeten vannak, hogy a finnugor egység az ugor (vogul-osztják-magyar) és a finn-permi csoport különválásával szűnt meg. Pontosan nem ismerjük természetesen a szétszakadás okait, a kísérő népmozgalmi eseményekről, esetleg etnikai átalakulásokról is csak önkényes föltevéseket kockáztathatunk meg, de az egység megszűntének idejére vonatkozólag találunk valamelyes eligazítót. A jövevényszavak tanúsága szerint a finnugorság még kétségtelenül együtt élt, amikor az árja hatás megindult: ha tehát meg tudjuk állapítani e hatás idejét, kikövetkeztethetjük a finnugor szétválás terminus post quem-jét is. Sajnos, az indogermán nép szétválásának és a bennünket ennyire közelről érdeklő árja ág kifejlődésének időpontja rendkívül nehezen rögzíthető. Általában az indogermanisták a Kr. e. IV. vagy III. évezredet tartják leginkább valószínűnek, s ehhez mérten a finnugorság szétválását is a III. évezredbe szokás helyezni. Ez természetesen nagyon is ingatag számítási alap, mert még az indogermán szétválás idejének pontos megállapítása esetén is egészen bizonytalan, hogy milyen árja népek és mikor éltek a finnugor ősnép szomszédságában.

Amint egy külön kiadandó tanulmányomban bizonyítani igyekszem, a finnugor egység megszűnésének ilyen korai időszakra, a Kr. e. III. évezredbe helyezése finnugor nyelv- és művelődéstörténeti szempontból nagyon is indokolatlannak látszik. Mindenesetre sokkal könnyebb egyet-mást megnyugtatóan megmagyaráznunk, bizonyos ellentmondásokat megszüntetnünk, ha a finnugorság kettéágazását jónéhány évszázaddal, esetleg egy egész évezreddel későbbre, a Kr. e. II. évezred közepe tájára tehetjük. Már csak ilyen vonatkozásaiknál fogva is különös figyelemmel kell kísérnünk azokat az újabb indogermán őstörténeti kutatásokat, amelyek az akkad-sumir jövevényszavak alapján kb. Kr. e. 2000 körülre gondolják az indogermán egység fölbomlását.

IRODALOM.

- BUDENZ JÓZSEF: MUSz. 383—388. 1. — Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen. Separat-Abdruck aus der Festschrift zum fünfzigjährigen Doctorjubiläum des Herrn Professor Benfey. Göttingen, 1879. E tanulmány eredményeinek magyar összefoglalása a NyK. XV, 157—168. lapjain jelent meg. (Donner alább említendő művén kívül a következő fontosabb bírálatok foglalkoztak Budenz elméletével: SETÄLÄ, ÄH. 416; HALÁSZ I.: NyK. XXIV, 448; WIKLUND, UL. 2; — Budenz válasza a NyK. XVI, 120—144. lapjain olvasható).
- DONNER OTTÓ, Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsinki, 1879.
- SETÄLÄ E. N., Om de finsk-ugriska språken. 1888. — Suomensukuisten kansojen esihistoria és a Suomen suku I. k. bevezetése (53—54, 61—62, 1. stb.).
- SZINNYEI JÓZSEF, A magyar nyelv rokonai 43—45. (Suomen kielen heimolaiset 38—39. 1. — A népszerűsítő füzetke teljesen Budenz fölosztását követi); Magyar Nyelvhasználat ⁷ 17; Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft ² 18.

III. RÉSZ:

A FINNUGOR NÉPEK ISMERTETÉSE.

Az ugor csoport.

Nyelvrokonaink részletesebb történeti, leíró és statisztikai ismertetését azzal a csoporttal kezdjük, amelynek testvéri kötelékében őseink még a finnugorság szétválása után is huzamosabb időt töltöttek, s amelynek tagjaival ezért a legközelebbi nyelvrokonság szálai fűznek össze bennünket.

Az «ugor» név.

Azt a finnugor csoportot, amelybe rajtunk kívül a vogul és az osztják tartozik, a szakirodalom *ugor* névvel szokta jelölni. Ugyanez a szó szerepel az egész nyelvcsaládot összefoglaló *finnugor* elnevezésben, s ezt próbálta annak idején Budenz a kényelmetlenül hosszadalmasnak talált *finnugor* helyébe iktatni.

Mi az *ugor* név eredete, s milyen alapon használjuk a magyar-vogul-osztják csoport gyűjtőnévéül? Van-e a név ilyenén értelmű használatának valamilyen történelmi igazolása, hagyománya, vagy igazat kell tán adnunk azoknak a nyilatkozatoknak, amelyek önkényesen választott, gyökértelen műszót látnak benne?

Előre kell bocsátanunk, hogy az *ugor* népnevezet magyart-vogult-osztjákat összefoglaló értelemben csakugyan nyilvánvaló tudós műszó, mert a legcsekélyebb bizonyítékunk sincs arra, hogy a vele jelölt népek hajdani együttélésük idején ismerték volna, vagy akár szomszédaik akkoriban rájuk alkalmazták volna. Amint azonban az alábbiakból kitetszik majd, kései tudományos műszó létére is telítve van történeti levegővel és elmosódott kapcsolatok erezetével.

Ismeretes, hogy az idegen népek bennünket magyarokat *ugri*, *ungar*, *hongrois* stb., országunkat pedig *Ungarn*, *Hungaria* stb. elnevezéssel jelölik. Tudjuk másfelől azt is, hogy a vogulokat-osztjakokat, illetőleg lakóhelyüket a régi orosz kútfők, egyes késői középkori arab geográfusok, valamint a XV—XVI. századi nyugateurópai írók *Ugra*, *Jugra*, *Júra*, *Jugria* stb. néven emlegetik. Ha arra gondolunk, hogy a magyaroknak éppen a vogulok és az osztjakok

a legközelebbi nyelvrokonaik, mintegy magától kínálkozik a két nép nevének azonosítása. A XV—XVII. században szinte közhely is volt e rokonhangzású két névnek és a velük jelölt népeknek összekapcsolása: „az Urál-vidéki *Jugria* a magyarok hajdani őshazája, a vogulok-osztjakok pedig a délnyugatra költözött magyarságnak az őshazában visszamaradt testvérei”. Az *ugor* szónak magyart-vogult-osztjákat összefoglaló értelemben való műszói használata szintén azon a föltevésen alapszik, hogy a vogul-osztják jelentésű régi *Ugra*, *Jugria* egy tőről sarjadt az *ungri*, *Hungaria* stb. névvel. — Kérdés persze, kiállja-e ez a tetszetős névazonosítás a tudományos kritikát, mert elvégre könnyen megtörténhetik, hogy a mai pontosabb vizsgálat mindössze véletlen hangalaki hasonlóságot, egymagában még mit sem bizonyító hangösszezsengést állapít meg ott, ahol egykor hiszékenyen történeti kapcsolatot láttak. — Vegyük tehát kissé jobban szemügyre a két fontos nevet.

Néhány eltérő véleményt, egy-két részletre vonatkozó ellenvetést és módosító kísérletet nem számítva, 1895 óta szinte általános nézet nálunk, hogy idegen népek ajkán élő *ungar*, *hongrois*, *ugri* stb. elnevezésünk az *onogur*-törökök nevéből való. Ez az *onogur* népnév, amelynek eredeti jelentése 'tíz nyíl' (*on* 'tíz', *ok* 'nyíl'; $z \sim r$ képzővel ellátva: *oguz* $\sim$ *ogur*), átvittén 'tíz törzs' $\rightarrow$ 'tíz törzsből álló nép', tulajdonképpen a bolgár-törökség egyik részének volt saját neve, utóbb azonban az idegenek a bolgár-törökség hatása alá került magyarságra is kezdték alkalmazni. A név alaki fejlődése már a bolgár-törökben megindult: a második nyílt szótagbeli magánhangzó szabályszerű kiesésével *onogur*-ból **ongur* lett; ilyen alakban kerülhetett át a szlávságba, ahol a következő fejleményei ismereteseek: ó-egyh. szláv *хиринъ* 'hungarus', többese *хирѹ* stb., 'hungari, terra hungarorum', ó-órosz (**ugrinъ*, plur.) *ugre*, *ugry*, *ugri*, bolgár *úgrin*, szerb *ugar*, horvát *ugrin*, *vugrin*, szlovén *vôgar*, *ogar*, cseh *uher*, tót *uhor*, lengyel *węgrzyn*. A név a szláv-ságból indult el további vándorútjára, mégpedig eredetibb -n-es alakjában és kizárólagosan 'm a g y a r' jelentésben. Eljutott a nyugati népekhez — az első adat az *Annales Bertiniani*-ban található, 862-ből —, amelyeknek latinságában éleinte *Ungri* többesi formában szerepelt, utóbb azonban az ó-felnémetben hangszabályszerűen *Ungar* (latinositva *Ungarus*, többesben *Ungari*), a franciában pedig szervetlen *h*-hanggal bővülve *Hungri*, illetőleg *Hungari* alakot öltött; eljutott a bizánci görögségbe — az első adat a X. században Georgios Monachosnál bukkan föl —, ahol *Οὔγγροι* alakban honosodott meg; eljutott végül a velünk nem érintkező távolabbi népekhez is, — egyikhez az egyik, másikhoz a másik közvetítő nyelv sajátos változatában. — Igazolásul érdemes megjegyeznünk, hogy egy-egy népnévnek más népre való átruházása elég gyakori eset: az *észti* név régente Észtország ősi balti lakóit illette s csak utóbb alkalmazták a terület finnugor hódítóira; a csehek mai német *Böhmen* neve korábban a vidék germán (*Baemi*, *Baenohaemae*), még korábban kelta lakóit (*Boiî*) jelölte; az *oláh* és az *olasz* népnév ősi alakja

volko-, amely eredetileg egy kelta törzs neve volt, később pedig 'elrománosodó kelta', majd 'általában román', végül 'ez vagy az a román nyelvű nép' lett az értelme. Semmi szokatlanságot nem látunk tehát abban, hogy a magyarságot a szomszédai a vele huzamosan érintkező, a reája átalakító hatással volt török nép egyik törzsének nevével jelölték, aminthogy azon sem lepődünk meg, hogy törökös megjelenésünk alapján egyideig *avar*, *hún*, *türk* stb. néven is emlegettek bennünket.

A magyarra alkalmazott *onogur* népnév különféle nyelvekbeli alakváltozatai közül ezúttal főleg az ó-orosz *ugri*, *ugor-szkij* érdekelhet bennünket. Egészen kétségtelen, hogy e név az emlékekben a magyarokra vonatkozik: magyar a Vita S. Cyrilli farkas módra üvöltő *Ugri* népe, magyar a Vita S. Methodii dunai *ugor* vezére, magyar az *ugor* néven szereplő Könyves Kálmán, Mátyás király, II. Ulászló és az *ugor* városként emlegetett Nagyvárad stb.

A magyar-vogul-osztják csoport összefoglaló nevéül használatos *ugor* műszó azonban nemcsak a magyarra utal, hanem a régi *Jugria* elnevezésen keresztül a vogulra-osztjákra is céloz, mert meggyőződésünk szerint a *Jugria* név is a török *onogur* szó fejleménye.

Az orosz évkönyvek, okiratok, úgyszintén az arab és nyugateurópai leírások sűrűn szereplő *Ugra*, *Jugra*, *Jūra*, *Jugria*, *Juharia* stb. elnevezéseikkel kétségbevonhatatlanul a vogulokat-osztjákat, illetőleg azok Urál-melléki lakóhelyét jelölték. Milyen alapon történhetett azonban a bolgár-török *onogur* népnévnek a vogulok-osztjákok őseire való átvitele? A bensőséges onogur-magyar kapcsolatok érthetővé teszik a névnek a magyarokra történt átruházását, de tudunk-e hasonló történeti vagy földrajzi vonatkozású érvet fölhozni az onogur—vogul-osztják érintkezés lehetőségére?

Erre a kérdésre általában kereken tagadó választ szoktak adni, mert az érintkezésnek csakugyan nincsenek számbavehető nyelvi bizonyítékai; elég tekintélyes mennyiségű török elem van ugyan a vogulban és az osztjákban, de ezeknek az elemeknek a zöme nem származhatik sz-török nyelvtípusból, nem származhatik tehát a bolgár-törökből, hanem kimutathatóan valamelyik köztörök nyelvből, pontosan megjelölve a szibériai-tatárból való. Mindamellet vannak egyes nyelvi és történeti nyomok arra, hogy az ugor (magyar-vogul-osztják) együttélés idején a magyarok ősein kívül a vogulok-osztjákok ősei is érintkezésben állottak az Urál-hegység szibériai oldalán lakó bolgár-törökökkel. Ha pedig ez a vitatható érintkezés nem lett volna elegendő alap a név átvitelére, elegendő lehetett az a tény, hogy a vogulok-osztjákok utóbb az onogurok földjére telepedtek be. Igaz ugyan, hogy a bolgár-törököket, akik 460 táján hagyták el nyugatszibériai őshazájukat, közvetlenül a szabirok váltották fel, a szabirok azonban mindössze pár évtizedig maradtak itt Nyugat-Szibériában, s ennek ellenére föltűnően sokat tud róluk a vogul-osztják ős-költészet, szájhagyomány és a vogul-osztják föld helynév-anyaga is.

A vogul-ságot-osztjakságot jelentő *Ugra*, *Jugra*, *Jugria* stb. névnek az

onogur, *ongur szóból való fejlődését legalkalmasabban az ó-oroszból tudjuk megmagyarázni:

1. az *n* hang eltűnése, az ú. n. denazalizáció annyira ismeretes jelensége a szláv nyelveknek, jelesen az oroszoknak, hogy fölösleges volna részletesen kitérnünk reá. Csak az *on* > *u* fejlődésre idézünk néhány szemléltető példát:

ó-egyh. szl.	<i>oglb</i>	(olv. <i>onglb</i>)	'Kohle'	~	orosz	<i>ugolb</i> ,
«	«	<i>oglb</i>	(olv. <i>onglb</i>)	'Winkel'	«	<i>ugolb</i> ,
«	«	<i>osz</i>	(olv. <i>onsz</i>)	'Bart'	«	<i>usz</i> ,
«	«	<i>oda</i>	(olv. <i>onda</i>)	'Angel'	«	<i>uda</i> stb.

E szerint az oroszba átkerült *ongur egészen szabályosan *ugur-féle alakká válhatott, sőt kellett válnia.

2. Az *Ugra*, *Jugra* név szóvégi -a-ja bizonyára ugyanaz az orosz nép-, illetőleg területnév-képző, amely megvan pl. a *Mescsera* ('mescser nép'), *Muroma* (kihalt finnugor nép, amely az Oka alsó folyása vidékén lakott; nevüket megőrizte a területükön épült *Murom* városa), *Cseremisza* ('a csere-miszség'), *latina* ('latinság'), *csuvasa* ('csuvaszság'), *tatara* ('tatárság'), *Udora* (a Vaska és a Mezeny folyó felső folyásának vidéke, illetőleg e vidék zürjén lakossága; zürjén elnevezése *Uldor*, *Urdor*, *Udor*, amely zürjén eredetű összetétel: zürj. *ul*, *uv*, *ū* 'Unteres, Unterraum' + zürj. *dor* 'Rand, Seite') stb. nevekben.

3. Nevünknek az oroszban *Ugra* az adatokkal igazolható elsődleges formája, a másodlagos *Jugra* pedig jellegzetes orosz fejlemény, ú. n. praejotatiós bővület, mint pl. a következők: *Usztjug* 'a Jug folyó torkolatánál (*usta*, *ustve* 'torkolat') épült város' > *Jusztjug*; *utro* 'intus' > *jutro*; *otroba* 'intestina' > *utroba* > *jutroba*; *oglb* 'Kohle' > *ugolb* > *jugolb*; *ożika* 'consanguineus' > *użika* > *jużika* stb.

Jóllehet fönti magyarázatunk szerint a 'magyar' jelentésű *ungri*, *ugri* és a vogulságot-osztjakságot jelentő *Ugra*, *Jugra* egyaránt a bolgár-török *onogur* törzsnév fejleménye, távol áll tőlünk az a föltevés, hogy a névátvitel már a magyar-vogul-osztják együttélés idején megtörtént volna. Sokkal valószínűbb, hogy két, egymástól időben, térben és jelentésben elkülönülő névátvitellel van dolgunk: az első a Dél-Oroszország területén 'magyar' jelentésben megállapodott (*onogur* >) *ongr-, a másik az onogurok ősi földjének és e föld későbbi vogul-osztják lakosságának jelölésére ott északkeleten használatos (*onogur* >) *ongr-. Az első alkalmasint úgy a IX. század elején honosodott meg a szlávsnak akkoriban egymással még elég élénk érintkezésben álló tagjainál, a másik jóval később, talán csak a X. század második felében került bele egy ma még megállapíthatatlan közvetítő nép nyelvéből a terjeszkedő oroszág északkeletre előretolt részeinek nyelvébe.

Mindebből azt a meggyőződést meríthetjük, hogy fején találták a szöveget, akik a XV—XVII. században a magyart (*ungri*) és a vogult-osztjákat (*Ugra*, *Jugria*) nemcsak nyelvében rokonnak, hanem külső elnevezésében is azonos-

nak vették, s helyesen járunk el mi is, amikor a magyar-vogul-osztják össze-foglaló jelölésére az *ugor*, a teljes nyelvcsalád nevéül pedig a *finnugor* szót használjuk.

IRODALOM.

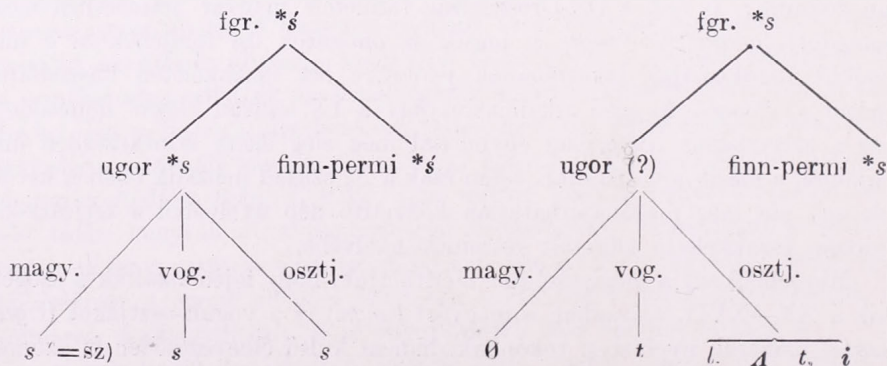
- DARKÓ JENŐ, A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál (NyÉrt. XXI, 6. sz.).
- ECKHARDT SÁNDOR: A magyarok francia neve (MNY. XXV, 9 és RÉH. VI, 348).
- GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (NyK. XLVI, 168).
- MELICH JÁNOS: Über den Ursprung des Namens *Ungar* (Arch. Sl. Phil. XXXVIII, 244).
- MORAVCSIK GYULA, Az onogurok történetéhez (MNYTK. 27. sz.); A magyar történet bizánci forrásai (MTK. I. 6/b).
- MUNKÁCSI BERNÁT: Az *ugor* népnevezet eredete (Ethn. VI, 349).
- NÉMETH GYULA: On ogur, hét magyar, Dentümogyer (KCsA. I, 148); A honfoglaló magyarság kialakulása 181. stb.
- ZSIRAI MIKLÓS: Jugria (NyK. XLVII, 252, 399, XLVIII, 31; különnyomatban 1930).

Az ugor együttélés kora.

A finnugor egység fölbomlása után a testvértörzsektől elszakadt ugorok (a magyarok-vogulok-osztjások ősei) nyilván huzamosabb ideig élhettek együtt. Együttélésükről, az ú. n. ugor korról jóformán csak annyit tudunk, amennyit a nyelvtudomány segítségével sikerült megállapítanunk vagy kikövetkeztetnünk.

Az ugor alapnyelv a másik finnugor ág, a finn-permi csoportbeliek alapnyelvétől független változásokat hajtott végre. A hangtanra, alaktanra és a szókészletre kiterjedő közös újítások rendszeres ismertetése helyett csupán egy-két kiragadott példa bemutatására szorítkozunk.

A finnugor alapnyelvben megvolt jésített **ś* az ugor alapnyelvben elveszítette jésítettségét, egyszerű alveolaris réshanggá vált, míg a finnugor alapnyelvből örökölt jésítetlen **s* valamilyen pontosan meg nem állapítható új hanggá fejlődött, olyanná, amelyből utóbb a vogulban *t*, az osztjákban nyelvjárásonként változó *l*, *А*, *t*, *і* lett, a magyarban pedig egészen elveszett:

Az ugor kor nyelvi fejlődése azonban nem merült ki a hagyományozott hanganyag lassú módosításában, kisebb-nagyobbfokú megváltoztatásában, hanem új elemek kifejlesztésével, korábban ismeretlen alakok alkotásával is hozzájárult az alapnyelvi örökség gazdagításához. Az ilyenféle egy bordában szőtt újítások mindenesetre meggyőző bizonyítékok a szorosabb kapcsolat mellett.

Az uralkodó fölfogás szerint az ugor nyelvek névszóragozási rendszerében közös új fejlemény pl. a *-t* helyhatározórag:

magyar *helyt, oldalt, Kolozsvárt; itt, ott, alatt, mellett* stb.,

vogul *χot* 'hol?', *tít* 'itt', *tot* 'ott', *vitta* 'vízben' stb.,

osztják *kot* 'hol?', *tət* 'itt', *tot* 'ott'. Alkalmassint szintén ilyen ugor-kori gazdagodás a Székelyföldön és a palócságban ma is használatos *-nitt*, *-nott* (pl. „a *papnitt* voltunk”, „*Hegedüsnött* voltunk” = a papnál, a papéknál, Hegedüseknél voltunk), a *-nól*, *-nöl*, *-nül*, *-nül* (pl. „a papnól, a kántornúl jövők” = a papéktól, kántorektől jövők) és a *-ni*, *-nyi* (*papni*, *papnyi* = a papékhoz, a paphoz) testesebb határozórag. E ragok pontos megfelelői csak a vogulban és az osztjákban vannak meg:

	adessivus	ablativus	allativus
magyar	<i>-nitt, -nott</i>	<i>-nól, -nöl</i>	<i>-ni, -nyi</i>
vogul	<i>-nat, -nät ~ -nät</i>	<i>-nəl, -nəl ~ -näl</i>	<i>-nə, -n, -nə ~ nä</i>
osztják	<i>-nat</i>	— —	<i>-na</i>

A képzők közül csak a három ugor nyelvben ismeretes s ebből következtetve az ugor együttélés idején keletkezett egyebek között a *-p* mozzanatos képző (pl. *állapik* 'áll valahová', *állapodik, ülepedik* stb.), a *-l* műveltető képző (pl. *növel, forral* stb.) és a *-h* igeképző is (*bűnhődik, vénhedik, hírhedik, búzhődik* stb.). Általában tárgyas igeragozásunkat is ugor fejleménynek szokták tekinteni, bár e fölfogás ellen komoly érveket lehetne fölhozni: az alany és a tárgy személyét jelölő ragok jórészt mások a magyarban, mint a vogulban-osztjákban, a pusztaszerkezeti egyezés pedig magában nem döntő bizonyíték a közös eredet mellett. Tárgyas ragozás egyébként a másik finnugor csoportba tartozó mordvinban is van, az pedig magán viseli a nyilvánvaló önálló, az ugor formáktól elütő, független kialakulás jegyeit.

Az ugor alapnyelvi változások és fejlődések sem mennyiség, sem minőség tekintetében nem olyan súlyosak, hogy ezen az alapon a magyar-vogul-osztják együttélés idejét túlságosan hosszúnak és nyelvtörténeti szempontból különösen termékenynek, jelentősnek tekinthetnők. Valószínűleg laza volt az ugor csoport tagjainak egymáshoz való kapcsolata, s a később magyarrá fejlődő ugor részek tán a permiekkal (a zürjének és votjákok ősei) is fenntartottak valamelyes érintkezést. Ilyesmire látszanak utalni a permi nyelvekre és a magyarra korlátozódó meglepő egyezések (pl. a jellegzetes denazalizáció jelensége: *mp > b*, *nt > d*, *nk > g* és a főnévi igenévnek meglepően hasonló *-ni ~ -ni*

képzője), föltéve természetesen, hogy azok nem önálló fejlődések eredményei. Ezek a kérdések tüzetesebb vizsgálatot kívánnának és érdemelnének.

Ugyancsak az összehasonlító nyelvészettől kaphatunk némi fölvilágosítást arról is, hogy az ugarság milyen népi környezetben, milyen külső hatások alatt élt és milyen művelődési változásokon ment keresztül.

Ámbár az idegen hatások fontos kérdésének rendszeres kritikai földolgozása a jövő feladatai közé tartozik, az eddigi előmunkálatokból is megállapítható, hogy az ugor együttélés idején tovább folytatódott az indogermán, közelebbről megnevezve az az árja nyelvi hatás, mely már az előző finnugor korszakban megindult. Valószínűleg ugor kori átvétel a *hét* számnév (~ vog. *sāt, sāt*, osztj. *lābat, Aāpat, tāpat* < árja: vö. szanszkrit *saptān*-, nom. *sapta*-), a *tegez* (~ vog. *tawēt, tāut*, osztj. *tīrat, tīuat* stb. < árja), talán a *titok*, a *holló*, az *ara*, a *bír* s esetleg még néhány egyéb szó is. Semmi meggyőző bizonyítékukat nem látjuk viszont azoknak az alkalmilag fölfölvetődő állításoknak, hogy az ugor ősnép az árjakon kívül egyéb népekkel is számottevő közvetlen érintkezésben állott volna.

A nyelvészeti palaeontológia következtetéseire támaszkodva hajlandók szoktunk lenni arra a föltevésre, hogy az ugarság életmódjában döntő változás állott be, hogy az ugor ősnép műveltségi színvonala sokkal magasabb lett, mint volt a finnugor együttélés idején. Különösen azt szoktuk hangsúlyozni, hogy a korábban szinte kizárólag halászattal-vadászattal foglalkozó ugarság részben állattenyésztő, kiváltképp lovas néppé fejlődött. Ennek a tanításnak az a legnyomósabb érve, hogy míg a finnugor nyelveknek nincs közös elnevezésük a *lóra*, tehát a finnugor ősnép aligha ismerte a lovat, addig az ugor nyelvekben a lótenyésztés és a lóval bánás legfontosabb szakkifejezéseit találjuk már együtt:

ló ~ vog. *lū, lūw*, osztj. *lau* stb. (a finn-permi csoport tagjaiban a ló neve: finn *hevonen*, mordvin *alaša* és *lišme*, cseremisz *imni, ömne*, zürjén *vel*, votják *val*);

a *másodfü-ló* '2 éves ló', *harmadfü-ló* '3 éves ló'-féle régi magyar életkor-meghatározás pontos mása megvan a vogulban is:

kit pum lūw 'zweijähriges Pferd' (*kit* 'két', *pum* 'fü'), *χūrēm pum lūw* 'dreijähriges Pferd' (*χūrēm* 'három') stb.;

nyereg ~ vogul *naṛrā, na'ir*, osztják *noṛar, neṛar* 'Sattel'; *fék* ~ osztják *pēk, pāk* 'Zügel, Zaum'; *ostor* ~ vogul *ōstər, āstər* 'Peitsche'.

A minden aggályoskodás nélkül szintén ebbe a szakkörbe vont *kengyel* szót nyilván teljesen mellőznünk kell, mert ennek az elhomályosult magyar összetételnek első tagja a vele egyező vog. *kēns* 'Lederstrumpf mit halbem Haar', osztj. *kenē, kēs* 'Strümpfe von weichem Renntierleder' tanúsága szerint eredetileg alig volt különleges lovaskellék, hanem csak a harisnya alja (*kengy* + *al* > *kengyel*), a nadrágszár talpalója lehetett.

Ma a vogulok és az osztjákok közül csak a délebbre lakó csoportok foglalkoznak ló-, általában állattenyésztéssel, de mintha nyelvükön kívül hagyományos ősköltészetük és szokásaik is megőrizték volna a hajdani ugor lovasélet emlékét. A Szygva-vidéki, tehát a legészakibb vogulok énekei „nyű módjára nyüzsgő juh-, disznó-, tehén-csordákról, ménesekről” regélnek, s az északi osztják népköltészetben is közhely a „száz lovú lovas ménes”, a „sok lovú lovas ménes”. Nyilván a régi élet szokásainak átöröklődését mutatja az is, hogy az északi vogulok-osztjákok a lovat tartják isteneik előtt legkedvesebb áldozati állatnak, amelyet ma már messzi földről, drága pénzen kell megszerezniök, s mivel azt a lónak járhatatlan lápos területen nem tudják keresztülvezetni, a déli vásárok színhelyén szétdarabolják és rénszarvas-nartán szállítják haza. Azt sem lehet talán az ízlés szeszélyességével magyarázni, hogy az obi-ugoroknak lóhús az ingyenc falatjuk, s pl. a kondai vogulok 1715-ben kereszténységre térésük egyik föltételéül azt kötötték ki, hogy a lóhús-evést ne tiltsák meg nekik, mert „annál ízletesebb étel nincs a világon”.

Akik az imént felsorolt nyelvi és költészeti adatokból, valamint szokásokból az ugor ősnép vérbeli lovas voltára következtetnek, a vogulok-osztjákok mai lóhiányát későbbi visszaesésnek szokták értelmezni. A változást azzal magyarázzák, hogy a vogulok-osztjákok ősei a magyaroktól való elválás után északra, északkeletre tolódva olyan területre szorultak ki, amelynek satnya bokrokkal, sásfélékkel takart ingoványain és úttalan hómezőin a ló fölösleges, sőt hasznavehetetlen, ellenben kitűnően megfelel a könnyebb szerkezetű szánkó elé fogott kutya vagy a gyors, kis súlyú, páros csülkű s ezért kevésbé süppedő rénszarvas. A változás tehát érthető volna, hiszen nem ez az egyetlen példa arra, hogy az ember a természeti viszonyok, a környezet módosulása következtében kénytelen egész életmódját gyökeresen megváltoztatni.

Kérdés azonban, van-e elegendő jogunk vagy éppen kényszerítő okunk arra, hogy a vogulok-osztjákok életének ugor meg obi-ugor korszakába magasabb fejlettségről tanúskodó lókultúrát iktassunk be, másszóval: e rokonnépeknek a finnugor őskortól máig húzódó zsákmányoló életvonalát lovas epizóddal törjük meg! Mindenesetre nagyon meggondolandó, hogy a legrégibb leírások szerint a vogulok-osztjákok a történeti korban sohasem foglalkoztak lótenyésztéssel, hanem kutyát, majd rénszarvast fogtak szánjaik elé; valamelyes lótartás ma is csak a délibb végeken található — jórészt itt is idegen hatással kell számolnunk — s az északibb területekre szinte szemünk láttára, lépésről-lépésre nyomul előre a ló; a népköltészetnek édeskevés reális művelődéstörténeti bizonyító erőt tulajdoníthatunk, annál is inkább, mert MUNKÁCSI szavait idézve: „Lovas hadakozót a följegyzett vogul-osztják hősköltészet nem ismer; mert ha szerepel is a ló néhány nagytekintélyű istenség képzetében, ez ott csak imádott szent állat s csordás erejű paripa a nélkül, hogy harci alkalmazása volna” (VogNGy. II, 0621). Mindezt mérlegre vetve érthetőnek tartjuk azt az újabban több

oldalról elhangzott véleményt, hogy az ugarság a nyelvi adatok tanúsága szerint ismerte ugyan a lovat, bizonyos fokig tenyészthette is, de nagy lótenyésztő aligha volt. Talán arra a lehetőségre is gondolhatunk, hogy a szervezetlenül szétszóródott ugor ősnépnek csak egyes délebbre lehúzódnó részei fejlődtek lótartókká, s a vogulok-osztjakok nem ilyen lótenyésztő déli ugor csoportoknak, hanem az északibb vidékek továbbra is halászó-vadászó lakosságának, esetleg valamilyen ismeretlen hovatarozandóságú elugorosodott északi nomád népnek faji folytatói.

Az ugor együttélés végleges megszűnését kétségtelenül a magyarság elszakadása idézte elő. Bár ennek a mi szempontunkból sorsdöntő eseménynek körülményeit — helyszínét, időpontját, lefolyását — meglehetősen sűrű homály fedi, az előzményekre és a következményekre támaszkodva valamelyes valószínű képet rajzolhatunk róla.

A finnugor népek vándorlásaiból és későbbi elhelyezkedéséből ítélve, már a finnugor együttélés idején az ugorok alkották a finnugorság keleti szárnyát. A finnugor szétválás után ez az ugarság továbbra is az Urál-hegység vidékén maradt, s ha korábban esetleg még nem is, az ugor korban már kétségtelenül kezdett az Urál szibériai oldalára is átszivárogni. Különösen elnemozdító ebben a vonatkozásban a régészet ujmutatása: az ugarságnak tulajdonított ananyinói bronz-kultúra Kelet-Oroszországból átszármazott az Urál keleti oldalára, az Iszet, Tobol és a Pysma folyók vidékére is, ahol az orosz Szpicyn 31 ugor gorodiscét sorol föl, illetőleg ír le. Az ugarság, illetőleg az ugarságnak ez a keletre ágazódott nyúlványa, amely a későbbi magyarság magvává szolgált, az akkoriban Nyugat-Szibériában lakó, számban nagy, hadban erős, műveltségben fejlett bolgár-törökök szomszédságába és fokozatos művelődési meg politikai hatása alá került. A Kr. u. 460-as években az avarok elől menekülő szabirok zúdulnak ide Szibéria nyugati részére, s a bolgár-törökök ősi földjükről kiűzve levándorolnak a Kaukázus felé. Velük költözik — ZICHY ISTVÁN gróf meggyőző érvekkel valószínűsített föltevése szerint — a hatásuk alatt ekkorra már életmódjában bizonyára jelentékenyen eltörökösödött magyarság is, amely ilyenformán ugor testvéreitől török hatásra szakad el végleg és török népi környezetben kezd meg viszontagságos önálló történeti életét.

IRODALOM.

HUNFALVY PÁL,	A vogul föld és nép. 1864.
KARJALAINEN, K. F.,	Jugralaisten uskonto (a Suomen suvun uskonnot című sorozat III. kötete) 1918. — Die Religion der Jugra-Völker címen német fordításban is megjelent a FF. Communications 41. és 44. számaként.
MÉSZÖLY GEDEON:	Mióta lovas nép a magyar? (Népünk és Nyelvünk I. 205 és külön 1929; a kérdésről BÁTKYVAL folytatott vitája: Népr. Ért. XXI, 119; Ethn. XLI, 60, 119; a tudományos előzményekre vö. MUNKÁCSI: Ethn. V, 166, XVI, 70 stb.).

- MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar anyelvekben I.; A magyar őshaza kérdése (Ethn. XVI, 65); Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV. 1892—1921;
- SETÄLÄ, E. N., Suomensukuisten kansojen esihistoria (különnyomat a Maailmanhistoria II. részéből; bő ismertetése TRÓCSÁNYI ZOLTÁN-tól; Ethn. XXVII, 190; átdolgozva a Suomen suku I. kötetében; vö. az Ugrilaiset c. fejezetet).
- SIRELIUS, U. T., Die Herkunft der Finnen. Die finnisch-ugrischen Völker. Helsinki, 1924.
- SZINNYEI JÓZSEF, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (Árpád és az Árpádok 17—42; külön az Olesó Könyvtár 1569—71. számaként 1910¹, 1919²); németül: Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur címen az Ung. Bibl. I, 1. számaként (1920¹, 1923²).
- WIKLUND, K. B., Finno-ugrier (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte III); Szinnyeinék Die Herkunft der Ungarn stb. c. munkájáról írt bírálata (Litteris II, 31).
- GRÓF ZICHY ISTVÁN, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (MNYK. I. 5. sz.); Mióta lovas nép a magyar? (MNY. XXVII, 12).
- ZSIRAI MIKLÓS; Finnugor népnevek I. Jugria (NyK. XLVII, 252, 399, XLVIII, 31; különnyomatban 1930).

Az obi-ugorok története.

A magyarok elvándorlása után az Urál vidékén visszamaradt ugarságnak, a voguloknak-osztjakoknak — összefoglalóan obi-ugorságnak — élete jórészt már a történet derengő világánál folydogál. Szétválásuk aránylag későn következett be, sőt igazi etnikai elkülönültségről még ma sem igen beszélhetünk, mivel a két testvérnép testi jelleg, életmód, műveltség, szellemi és hitélet tekintetében alig-alig különbözik egymástól: „Ich will zum schluss bemerken, dass die Ob-ugrischen Völker sowohl geistig wie auch in materieller Hinsicht ein einheitliches Kulturgebiet bilden, in dem die Nationalitätengrenze nicht viel zu bedeuten hat” (KANNISTO: FUF. VII, 187). Ez a föltűnő hasonlóság és az érintkező települési vonalakon való keveredettség érteti meg velünk, miért nem tesznek a szomszéd népek következetesebben különbséget köztük, és miért emlegetik őket a régi történeti források évszázadokon át *Ugra*, *Jugra* összefoglaló néven.

Az ugarság, de különösen a vogulok-osztjakok multjába élesen bevilágító *Jugria* név első följegyzésének egyesek a Herodotosnál előforduló *jürkai* népet tartják s ezzel az obi-ugorok írott történetét a Kr. e. V. századig viszik vissza. Herodotos csak annyit említ a jürkai népről, hogy a budinok és a thüssagéták szomszédságában lakik és a következő módon vadászik: a vadász fára mászva lesi a vadat, míg idomított lova a fa alatt hasrafekszik, hogy ne lássék. Ha a vadász a fáról megpillantja a vadat, rányilaz, majd leugrik a fáról és lóháton üldözi a megsebzett vadat. Ezen a vadászati érdekességen kívül semmit sem tudunk a jürkai népről: merő találgatás lakóhelyének a

permi kormányzóság területére helyezése, s nyilvánvalóan kortévesztő önkényesség a *jürkai* = *Ugra* > *Jugra* név azonosítása is.

Az obi-ugorság történeti viszontagságainak nyomon követését legfőképpen az orosz források: évkönyvek, szerződések, oklevelek, rendeletek, hivatalos utasítások, jelentések és útleírások teszik lehetővé. Tagadhatatlan, hogy egyes nevezetes események kapcsán vagy kereskedelmi érdekből más nemzetbeliek is meg-megfordultak Európa messze eső északkeleti szögletében s annak sajátos világából láthattak, hallhattak följegyzésre érdemes egyet-mást. Ezek az érintkezések azonban általában alkalmoszerűek és fölszínesek maradtak. Egészen más volt az oroszország helyzete, amely egyes központok körül megszervezkedvén, merész terjeszkedő lendületében mindjárt finnugor népekbe ütközött. Századokon át tartott a hol véres, hol békés mérkőzés, s az eredmény a gyöngébb szervezettségű finnugorok fokozatos félreszorulása lett. Az óriási méretű orosz térhódítás kiemelkedőbb mozzanatairól az orosz emlékek sem hallgatnak, s főleg ennek a közlékenységnek köszönhetjük, hogy nyelvrokonaink régi történetéről a semminél többet tudunk.

Először a Nestornak tulajdonított orosz őskronika ú. n. etnográfiai névjegyzékében fordul elő az *Ugra* népnév, mégpedig a finnugorság szélső északkeleti törzseként említve. Amint az orosz központok — eleinte Novgorod, később kivált Moszkva — megkezdik zsákmányolót, majd hódító portyázásait, az elbeszélésekben egyre sűrűbben találkozunk Jugria nevével. Elegendő lesz e helyt csak a legfontosabb följegyzésekre utalnunk.

1096-ban egy novgorodi ember, Gjurjata Rogovics szolgálja vetődik el a Pecsora-vidék mellett, de még az Urál európai oldalán elterülő Jugriába. A XII. században már fegyveres összecsapásokra, hadjáratokra került sor, s Jugria lakói hovatova az oroszok adófizetői közt kezdenek szerepelni, bár a leírások szerint ekkor még inkább sikeresen védekező ellenfélnek, mint leigázott népnek látszanak. A tatárjárásos XIII. században szünetelnek ugyan a harcok, de Jugriát 1265-től kezdődőleg Novgorod volosztjai közt emlegetik a források. A XIV. században újból fölélnkülnek a hódító orosz csatározások, s az 1364-ben Abakunovicsj és Ljapa vezetése alatt Jugria ellen küldött nagy novgorodi sereg nem áll meg az Urálnál, hanem az Obig nyomul előre s meghódítja a folyó torkolata vidékét, valamint a délibb részeket is. Ez az első kétségtelenül hiteles történeti adat arra, hogy a jugorok nemcsak az európai széleken, hanem ekkor már Szibériában, az Ob vidékén is laknak. Novgorod hódító szerepét rövidesen az egyre félelmesebbé nőtt fiatal vetélytárs, Moszkva veszi át. Talán a hatalom-eltolódás okozta átmeneti enyhülést érzik meg a jugorok, amikor a XV. század közepe táján támadásba mennek át. 1455-ben Aszyka vogul fejedelem és Jumsan nevű fia vezetése alatt a jugor seregek megjelennek a Vycsegda folyónál, váratlanul rajtaütnek Usztjvym városán s ott megölik pl. Pitirim permi püspököt is. E föllépés egyik oka bizonyára az a gyűlölet volt, amelyet az őseik pogány hitén maradt urálontúli ugorok táplál-

tak a permi Szent István korában megkeresztelkedett európai testvéreik: vogulok, osztjákok, permiek, valamint a keresztény hittérítés irányítói, a permi püspökök ellen. Az Aszyka-féle kísérletek azonban visszafelé sülték el: a vogulok-osztjákok maguk ellen bőszítették az Urál nyugati oldalának kevert nemzetiségű keresztény lakosságát, Moszkvának pedig fölhívták figyelmét a keletről fenyegető pogány veszedelemre. Nem is késett soká a megtorlás: Moszkva egymás után küldte ellenük a büntető expedíciókat (1465, 1467, 1483, 1499), amelyeknek a század végéig sikerült úgyahogy megtörniök Transurália ugorjainak ellenállását. Érdekes játéka a véletlennek, hogy III. Iván cár a győzelmes harcok után fölvett „jugor nagyfejedelem” címét először éppen a mi Mátyás királyunkhoz írt levelében (1488. július 29) használta.

A színleg meghódolt jugriai fejedelmek még ezután is sok kellemetlenséget és zavart okoztak, mert az Irtys vidékén a XIV. században megalakult tatár kánság állandóan bujtogatta és támogatta őket. Támogatta őket a saját érdekében: részint a közelgő orosz veszedelem fölismerése miatt, részint azért is, mert a déli vogulok és déli osztjákok az ő művelődési és hatalmi érdekkörébe tartoztak, sőt bizonyos fokig alattvalói is lehettek. Moszkva és Jugria viszonya véglegesen csak a XVI. század utolsó negyedében tisztázódott, amikor az Urál-vidék mérhetetlen gazdagságú és óriási hatalmú hűbérurairól, a Sztroganovok, családi birtokaik további gyarapítása végett — jóformán Moszkva beleegyezése nélkül — Jermák vezetése alatt álló kozák zsoldosaikkal végigdúlatták egész Nyugat-Szibériát és Jugrián kívül megsemmisítették a vogulok-osztjákok háta mögött áskálódó szibériai tatár kánságot is. Kisebb lázongásokat nem számítva a vogulok-osztjákok ezidő óta a megbékéltség türelmével, nemzeti öntudat és magasabb becsvágy érzése nélkül viselik az orosz igát, mert minden életerejüket felőrli a mostoha északi természettel és a lelketlenül kapzsi orosz kereskedőkkel vívott élethalál-harc.

Az obi-ugorság zöme a magyarok elvándorlása idején még nyilván az Urál-hegység európai oldalán élt s azóta szorult át szinte teljesen az Urál szibériai oldalára. Ennek a keletre szorulásnak egyes jellemző mozzanatait az orosz hadjáratok leírásaiból is ki-kitetszenek: eleinte, 1364-ig, kizárólag európai területen folyik az orosz—ugor mérkőzés, utóbb az Urál mögött játszódhatnak le a döntő harcok.

A vogulok-osztjákok keletre vándorolásának képét elég világosan kirakhatjuk azokból a mozaikkövekből, amelyek a történeti források mellett a földrajzi följegyzések adataiban, úgyszintén a helynévkutatás eredményeiben állnak rendelkezésünkre. Először hangsúlyoznunk kell, hogy az Urál-hegység korántsem áthatolhatatlan sziklafal — legalább a helyi lakosságnak nem az —, ellenkezőleg: elég sűrű egymásutánban következnek a hágók, átkelésre alkalmas völgyek, lépcsőzetek, szakadékok, úgyhogy a rénszarvast legeltető pásztorok a multban is, ma is folytonosan közlekednek a két oldal között. Pl. REGULY ezt írja a vogul Tyobingről, akinek nyolc napig vendége is volt: „A nyarat

ő az Urál nyugoti oldalán szokta tölteni, mely lassú eséssel ellapulván, felsíkhoz hasonló s mohos téreivel jeles nyári legelőül szolgál az iramszarvasoknak; ellenben ősszel annak keleti oldalára tér vissza, honnan tavasszal kiindult, hogy az ennek völgytorkaiban megszögellő napsugarakat, melyek nyáron a levegő elrekedése miatt az iramszarvasnak tűrhetetlenek lennének, fölkeresse, s a felnyúló sziklafalak mögött a szelek ellen oltalmat találjon” (Reguly-Album XCIV—XCV). KOWALSKY is megemlíti a szoszvai és szygvai vogulokról, hogy nyaranként az Urál-hegység belső hátságán legeltetik rénszarvas-csordáikat, télire azonban visszatérnek állandó jurtáikhoz (Nördl. Ural, XI—XII). Manapság kivált zürjének folytatnak ilyen évszakok szerint vándorló pásztor-életet: szeptember-október körül a Pecsora vidékéről az Urálra terelik réncsordáikat s nemcsak hogy a keleti lejtőket legeltetik ekkor végig — amivel különben érzékeny károkat okoznak a Szygva-vidéki vogulok vadászatának —, hanem kisebb csoportok egészen az Obig, sőt azon messze túl, a Poluj forrásvidékéig is el-elkóborolnak.

Amint tehát a vogulok—osztjások ősei — talán már a finnugor egység korában, de legkésőbb a finnugorságból való kiszakadás után — az Urál lejtőjéhez kerültek, semmi akadály sem állta el útjukat a dús vadászszákmánnyal keesegtető ősvadon felé. A vidék prémes-vadban való gazdagságáról némi tájékoztatót nyújthat pl. az 1850. évi irbiti vásár forgalmi statisztikája: 180,130 darab szörme cserélt gazdát, mégpedig 1600 darab coboly (*Mustela zibellina*), 3500 *Canis vulpes*, 32,530 *Canis lagopus*, 20,000 hölgymenyét (*Mustela erminea*), 110,000 mókusz stb. NOVICKIJ szerint olyan nagy az Urál-vidék drágaprémszámát, hogy fölöslegéből Európa, Ázsia és Kína szükségletét is fedezni lehet.

Az obi-ugorok mai vadász-életmódjának megfelelően eleinte bizonyára csak a felnőtt férfiak hatolhattak be télvíz idején az uráli erdőségek mélyébe s kalandoztak át a szibériai lejtőkre, hogy aztán a vadász-évad végével hazahazátérjenek; lassanként aztán a hozzátartozók is utánuk költözködtek, s így idők multán apróbb-nagyobb ugor szigetek keletkeztek a prémvadászok eldorádójában.

Az ősi életmód ilyenforma természetes következményein kívül más okok is elősegítették, gyorsították és kikényszerítették a vogul-osztják tömegek fokozatos keletre tolódását. Ilyen mindenek fölött a zürjéneknek úgy a IX—X. században a volgai-bolgárok nyomása miatt bekövetkezett nagymérvű északra-húzódása (a vjatkai kormányzóság északi részéről és a permi kormányzóság nyugati feléről a Vycsegda felé és a Pecsora felső folyása mentén), valamint a keletre terjeszkedő oroszoknak a XI. századtól egyre elviselhetlenebbé vált rablóhadjáratai.

Egyesek a szájhagyományra, történeti adatokra és helynevek tanulságaira hivatkozva már több mint kétszáz éve meg-megpendítik azt a véleményt, hogy a vogulok-osztjások Európa keleti végeiről szivárogtak át mostani lakó-

helyükre, az Ob-Irtys vidékére. Emlékezetem szerint WITSEN és NOVICKIJ hirdette először, hogy az osztjákok a XIV. század végén Szent István sikeres hittérítései elől vándoroltak ki Permiából, hogy hívek maradhassanak őseik pogány kultuszához. NOVICKIJ kortársa, J. B. MÜLLER is Permet tekinti az osztjákok korábbi hazájának.

Minden jel arra mutat, hogy ezeknek a régi forrásoknak az obi-ugorok keletre, az Urál-hegység mögé vándorlásáról való értesülése néphagyományon alapult. Más kérdés az, hogy milyen része lehetett e hagyomány kialakulásában egyes zürjén csoportok Szibériába telepedésének a XIV. század végén, permi Szent István térítései idején. Az kétségtelen, hogy ez a két vándorlás — az obi-ugor átköltözés és a pogány zürjének átmenekülése — nem esik egybe, nem azonosítható, s F. H. MÜLLER is, CASTRÉN is tévedett, amikor az obi-ugorok európai eredetéről szóló Schönström-féle hagyományt a kereszténység elől kibujdosott permiekre értendőnek vitatta.

Alaposabb okok érlelték meg REGULYban azt a meggyőződést, hogy az obi-ugorok, nevezetesen a vogulok, nem lehetnek mostani földjük őslakói. Köppenhez 1847. jan. 21-én írt nevezetes levelében így foglalja össze nézetét: „Noha úgy tűnik is föl előttünk, hogy az Urál-hegységet még a Kara folyó forrásvidékén túl is csak a vogulok és az osztjákok lakják, ez a két nép nem igen régóta lett ennek lakosa. Ezt kivált a vogulokról lehet mondani, akik a rénszarvastenyéztéssel csak a mult század eleje körül kezdtek foglalkozni. Néhány ivadékkal elébb ugyanaz az Urál kizárólag a szamojédéké volt; — ezt bizonyítják a hegyek nevei — azon a nagy területen, amely a Kara folyótól a déli Szoszva forrásvidékéig és Petro-Pavlovszk környékéig terjed. Itt majdnem minden hegy neve — szamojéd; egynémelyik közülök vogul és osztják, de ezek sem egyebek, mint a szamojéd nevek fordításai. Például: *Quott nyar*, a Luopsija forrásvidékéhez közel — a szamojéd *Peney Pae* fordítása; (Kisi Kamen), *Ne pubi*, a Scsugor folyó mellett — a szamojéd *Njä hähä* (nő-bálvány) fordítása. Ez bizonyítja, hogy a vogulok és az osztjákok a szamojédék közvetítésével ismerkedtek meg az Urállal. Ennek a nézetnek a helyes voltát megerősítik a szamojédéknek a vidéken található kevés maradékai, akiknek a számát az Urál-hegység egész hosszában 6—8 családra tehetjük”. Hiába vitatta AHLQVIST az ellenkezőjét, hiába kardoskodott a mellett, hogy a kérdéses területre először a vogulok tették be a lábukat, az újabb kutatások REGULY nézetét igazolják.

Főképpen a helynévkutatókat gondolok, mégpedig nem EUROPAEUS-nak helyenként ugyan elmemozdító, de alapjában módszertelen, többnyire szertelenül délibábos kísérleteire, hanem KANNISTÓ-nak a vogulok régi lakóhelyéről írt pompás tanulmányára. KANNISTÓ a vogulok mostani földjétől délnyugatra sorra deríti föl a hivatalos adatok szerint hajdan vogulnyelvű, de idővel eloroszosodott vagy eltatárosodott telepeket, úgyszintén a nevük etimológiája alapján vogul eredetűnek tekintendő falvakat, folyókat. A szigorú

kritikával való óvatos eljárás eredményeként tisztán áll előttünk, hogy egykor vogul lakossága volt annak a hatalmas területnek is, amely kb. a Pecsora felső folyása — Szyszola—Perm—Jekaterinburg—Tjumen-vonalon belül fekszik s a mostani vogul nyelvterület délnyugati határához símul. Jelentéktelenebb vogul népszigetekéék természetesen ezen a meglehetősen zárt körzeten kívül is kimutathatók, de annyira szétszórtak (a Mezeny, Vaska és Pinega felső folyása mentén, Jarenszk és Koltasz között, Glazov környékén, Krasznoufimszktól keletre stb., v. ö. KANNISTÓNAK a cikkéhez készített ügyes térképét), hogy inkább csak településtörténeti szempontból érdekelhetnének bennünket.

Egyébként abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy történeti adatokkal is igazolhatjuk KANNISTO megállapításainak helyességét. Minél régebbre megyünk vissza Északkelet-Oroszország történeti kútforrásiba, annál sűrűbben olvashatunk a Pecsora, Kolva, Cserdyn, Visera, Jajva, Koszjva, Csuszovaja és Tura-vidék voguljairól, akiknek ma már hírük-hamvuk sincs: odább vándoroltak vagy elnemzetietlenedtek. A Kniga Boljsemu Csertezsua a Visera, Veljszuj, Uljszuj, Kolva, Molozsek és Berezova folyók fölsorolása után megjegyzi, hogy mellettük nomád vogulok élnek. A Sztroganov-féle évkönyv az 1570. év eseményeinek előadása során megemlíti a Szylya és Iren melletti tatárokat és osztjákat, valamint a Csuszovaja, Jajva, Inyva és Koszjva-vidéki vogulokat, de ugyanakkor jól ismeri a vogulok Pelym környéki főcsoportját is, amelynek „istentelen murzája”, Begbelij Agtakov vogul és osztják csapataival meg-megtámadja a Csuszovaja- és Szylya-melléki orosz erődítéseket. A felsorolt folyók vidékén élő cisuráli osztjákokról és vogulokról később is több ízben szólnak a szibériai évkönyvek és az ú. n. permi évkönyv.

A vjatkai Szent Trifon életrajza, amely valószínűleg a XVII. század elején íródott, nagyon becses fölvilágosító adatokat őrzött meg az Urálon innen élő ugorok elterjedését és életviszonyait illetőleg. Kiderül, hogy a Muljanka (Mulljanka) patak mellett, amely Perm alatt szakad a Kámába, tatárok és osztjások élnek. A muljankai osztjások azonban csekély számban vannak, és Zevenduk nevű fejük a Szylya-vidéki osztjákság fejedelmének, Ambalnak alárendeltje. Ambal osztják fejedelemségének a Szylya mellett épült Rozsin ulusz a központja. A közeli Csuszovaja medencéjében Bebjak fejedelem vogul népe él. Itt a Muljanka mellett, Perm városának tőszomszédságában vágja ki Szent Trifon az európai oldal osztjákjainak szent fáját, amelyhez a Pecsora, Szylya, Obva, Tulva-vidéki osztjások, vogulok és a környék egyéb bálványimádói is el-eljártak áldozni.

Ugyancsak vogul-osztják lakosságról tanúskodnak a permi terület régi telekkönyvei, amelyek közül kivált az 1579-ből való Jachontov-féle és az 1623—24. évi Kajszarov-féle tartalmaz értékes adalékokat. Még érdekesebb egyik-másik XVII. századbéli okirat: 1609-ben szó van a Szylya és Iren mellett lakó osztjákokról, úgyszintén a viserai és a kutimi vogulokról; 1612-ben a

viserai vogulok lázadozásáról történik említés, s ez alkalommal egy ottani vogulnak a neve is föl van jegyezve: „Viserszkij Voguletin Szarjamyt Vorenkin”; 1614-ben a Szylva felső folyásánál található osztják tanyákról, egy 1627-ből való gramotában a verchoturjei osztjákokról, egy 1645. évi okiratban a verchoturjei kerület voguljairól olvashatunk; 1673-ban szerepel egy Atykaev nevű vogul, aki a Csuszovaja folyó melletti Kopesikovo faluban él, egy 1677. évi irat pedig azt is tudja a csuszovajai vogulokról, hogy az ufai baskirok és tatárok gyakran fölkeresik őket. Egyébként még WITSEN is Perm mellett lakatja a vogulokat, GEORGI pedig 1783-ban egészen pontosan részletezi is európai földjeiket: „Sie bewohnen den westlichen, noch mehr aber ostlichen waldigen theil des nordlichen Ural, an Kama- und Irtyschflüssen um und über Solikamsk und Werchoturien, an der Kolwa, Wischura und Tawda. Dieses sind nach ihren überlieferungen ihre wohnsitze von alters her, womit auch die geschichte übereinstimmt” (Russland 65).

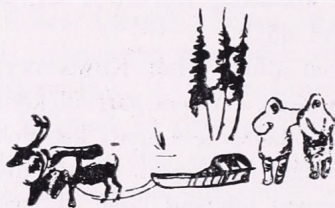
Az igazság ismeretében állítja tehát KOWALSKY, a Hofmann-féle északuráli expedíció egyik tagja, hogy a Visera partvidékét egykor a vogulok lakták, azonban az orosz telepesek odaözönlése miatt kénytelenek voltak félrehúzódni és a hegylánc szibériai oldalára átköltözni. Megrendítő festőiséggel bontakozik ki előttünk az Urálon inneni ugarság lassú elsorvadásának, fokozatos fölörldésének képe a Visera-vidéki voguloknak 1689. évi felségfolyamodványából. Kétségbeesetten panaszkodnak, hogy az oroszok minden valamirevaló vadász-területről és halász-tanyáról kitűrják őket; legutóbb már a Visera felső folyása vidékén szorongatják őket, pedig ez a táj Morcsan falutól kezdve az ő háborítatlan birtokuk volt. Éhínséggel küzdenek, s még ráadásul ugyanakkora jaszákokat akarnak tőlük szedni, amekkorát a régi jó időkben szabtak ki rájuk, amikor a Visera és a Pecsora mellett sokkalta nagyobb számban és jólétben éltek. Az erőszakoskodó orosz jövevények ellen hatósági védelmet kérnek. Ígéretet kapnak is, de az orosz közmondás szerint 'a cár messze van, az Isten magasan': az események föltartóztatás nélkül fejlődtek a természet törvényei szerint.

A Pecsora és a Káma vízrendszeréhez tartozó európai területek ugorjainak eloroszosodása, illetőleg kivándorlása a mult század negyvenes éveiben még nem zajlott le teljesen. REGÜLY azt állapítja meg, hogy „a Visera mellett már csak kevés vogul, s igen elvegyülve, találtatik. Feljebb észak felé a Pecsóra mellett a szirjének közt egy kis csapat vogul létezik, mely azokkal összeolvadni készül” (Reguly-Album LXXXII); JURJEV a Visera-vidéken utaztában 1847-ben csak a felső folyás körül talál nomadizáló vogulokat, de föltűnik neki, hogy az egész környék földrajzi névanyaga vogul vagy orosz fordítás vogulból. Valamelyes emlékünks is van ebből a viserai vogulból, egy kis szójegyzék, amely valami KARPINSZKIJ nevű orosz őrnagy gyűjtése, s CASTRÉN kézirati hagyatékából KANNISTO tette közzé, kimutatva azt is, hogy ez a viserai vogul nyelv a szintén kihalt középlozvai és az alsólozvai nyelvjáráshoz

állott legközelebb. Még az 1860. évi statisztikai kimutatás 69 vogult (26 férfi, 43 nő!) tüntet föl a cserdyni kerületben, ahol ma már csak halvány emlékük él.

A szájhagyomány, a helynévkutatás eredményei és a történeti adatok egybehangzóan vallják tehát, hogy az obi-ugorok nem őslakói mai földjüknek, hanem Északkelet-Európából vándoroltak oda. Kétségtelen, hogy ez a keletre vándorlás, szabatosabban: szivárgás évszázadokon át tartott, tart részben napjainkban is, és csak az nem derül ki bizonyító anyagunkból, hogy mikor kezdődött meg. Ezt különben nem is várhatjuk, mert az Urál-vidék a közép-korban teljesen távol esett a történeti ismeretek horizontjától, a vogulok-osztjakok sohasem emelkedtek egyetemesebb történeti jelentőségig, de meg mindettől függetlenül a szivárgásszerű lassú népeltolódások észrevétlenül szoktak megindulni.

IRODALOM.

- AHLQVIST, AUG., Tutkimus sivistyssanoista obilais-ugrilaisten kansojen kielissä. 1882; Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen (SUS. Aik. VIII, 1).
- DMITRIEV, A., Pokorenje ugarskich zemelj i Szibiri (Permszk. Sztar. V).
- DONNER, KAI, Über das Alter der ostjakischen und wogulischen Renntierzucht (FUF. XVIII, 115); Siperia. Elämä ja entisyys. 1933.
- GOMBÓCZ ZOLTÁN, A vogul nyelv idegen elemei (NyK. XXVIII, 148, 413; 1898-ban külön is megjelent); Adalékok a vogul nyelv török elemeihez (NyK. XXXI, 361); Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez (NyK. XXXII, 182).
- HUNFALVY PÁL, A vogul föld és nép. 1864.
- ITKONEN, T. I., Suomensukuiset kansat. 1921.
- KANNISTO, A., Der Wogulenfürst Asyka in Chroniken und Volkstradition (FUF. XIV, 18); Vogulien aikaisemmista asuma-aloista paikannimitutkimuksen valossa (Suomi V/2: 441); e tanulmány Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung címen németül is megjelent (FUF. XVIII, 57).; Zur Frage nach den älteren Wohnsitzen der obugrischen Völker (FUF. XVIII, Anz. 56); Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen (FUF. XVII, 1; különnyomatban 1925).
- KARJALAINEN, K. F., Literatur über das Ostjakische und die Ostjaken (FUF. VI. Anz. 1); Alte Bilder zur Ob-ugrischen Mythologie (SUS. Toim. XXXV/5); Jugralaisten uskonto (a Suomen suvun uskonnot c. sorozat III. kötete) 1918. — Die Religion der Jugra-Völker címen német fordításban is megjelent a FF. Communications 41. és 44. számaként; Jugra kansat (Maailmanhistoria III, 374.)

- M. KOWALSKY—E. HOFMANN, Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi I—II. (1853—56).
- LEHRBERG, A. C., Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. I. Über die geographische Lage und die Geschichte des im Russisch-Kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes. — 1816.
- MARKWART, JOS.: Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Länder aus dem 10. Jahrhundert (UngJb. IV. 261).
- MUNKÁCSI BERNÁT: Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földén (BpSz. LX, 206, 383); Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV. 1892—1921; Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken (KSz. III—V).
- MANNINEN, I., Suomensukuiset kansat. Porvoo 1929.
- MÜLLER, J. B., Leben und Gewohnheiten der Ostiacken. 1720.
- NOVICKIJ, GR., Kratkoe opiszanie o narode osztjackom, szocsinennoe v 1715 godu (MAJKOV adta ki 1884-ben).
- REGULY ANTAL: levele Köppenhez (Zap. Russzk. Geogr. Obscs. III, 159; magyar fordításban közölte Pápay József a Földr. Közl. XXXIV. évfolyamában).
- SETÄLÄ, E. N., Suomensukuisten kansojen esihistoria (Maailmanhistoria II. és Suomen suku I).
- SIRELIUS, U. T., Die Herkunft der Finnen. Die finnisch-ugrischen Völker. Helsinki 1924; Über die primitiven Wohnungen der finnischen und obugrischen Völker (FUF. VI—IX, XI).
- WIKLUND, K. B.: Finno-ugrier (Ebert. Reallexikon der Vorgeschichte III).
- ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor népnevek I. Jugria (NyK. XLVII, 252, 399, XLVIII, 31; különnyomatban 1930).

A vogulok.

A Nyugat-Szibériában, az Ob környékén lakó, s éppen ezért a szakirodalomban obi-ugorságnak nevezett nyelvrokonaink közül először a vogulokkal ismerkedjünk meg.

A «vogul» és a «manysi» név.

A *vogul* népnév, amely *vogulicsi* (változatai: *gogulicsi*, *vogulici*) 'vogulok' alakban először az orosz évkönyveknek permi Szent István haláláról (1396) szóló följegyzéseiben és Epifaniynak Szent Istvánról írt egykorú életrajzában fordul elő, maguk a vogulok nem ismerik. Ezzel a névvel csak az osztjások (*огаӡ*, *уораӡ*, *уораӡ* 'Wogule') és a zürjének (*vakul*, *vakul*, *vagol* ua.) jelölik vogul szomszédaikat, s a helyi viszonyok ismeretében joggal hihetjük, hogy a zürjénből került át a név az oroszba, majd az oroszból a többi nyelvbe.¹

¹ Semmi alapja nincs PLOTNIKOV azon tanításának, hogy a *vogul* népnév egy állítólag 'ellenséges' jelentésű zürjén *logul*, *vogul* szóval volna azonos (Jangal-maa 9). Ilyen szót a zürjénben nem talállok. Bizonyára a zürjén *l'ok* (≈ votj. *l'ek*, *l'eg*) 'böse, grausam' lebegett a magyarázó szeme előtt, abból azonban nem alkotható holmi *logul, még kevésbé *vogul.

Általánosan el van terjedve az a nézet, hogy a név azonos a Berjozov fölött az Obba ömlő *Vogulka* (osztjákul: *oʒal* vagy *uoʒal-joʒan*, vogulul: *völ-jā*) folyó nevével, azaz a *vogul* népnév eredetileg csak a *Vogulka*-melléki vogulok jelölésére szolgált. Egyébként a folyó vogul elnevezésében szereplő *völ* a vogul föld számos kisebb folyójának nevében előfordul s mint közszo is jól ismert 'folyóvonal, két folyóforduló között való egyenes szakasz' jelentésben. Mivel pedig a mai vogul *völ*, *vuol* bizonyára korábbi **uoʒl*, **uoʒol* alakból fejlődött,¹ végső fokon a *vogul* népnév is vogul vagy legalábbis a vogulban is használatos közszóból való.

Nevezik őket az oroszok néha általánosabb értelmű szóval is, pl. *jaszasnyi*, *jaszacsnyi* 'prémadóók' (orosz *jaszak* 'prémadó'); helyenként, kivált régebben az *osztják* nevet is alkalmazták rájuk: főleg a Szygva (Ljapin)-vidéki vogulságot találjuk gyakran említeni *ljapinszkie osztjaki* 'ljapini osztjakok' néven.

A vogulok sem egyik, sem másik nevet nem használják, hanem *mańši*-nak, *meńdšī*-nek hívják magukat és osztják testvéreiket egyaránt. Megjegyzendő, hogy ez a magyar szempontból is nevezetes szó nem csupán az obi-ugor népet jelöli, hanem a legkülönbébb jelzős szerkezetekben is közkeletű: *mańši ātēm* 'vogul nép', *mańši ʒum* 'vogul ember', *mańši nē* 'vogul nő', *mańši mā* 'vogul föld', *mańši paul* 'vogul falu', *mańši lātiŋ* 'vogul beszéd' *māńci nilm* 'vogul nyelv', *mańšū* 'vogulul' stb. — REGULY 1842-ben a Tudományos Akadémiához intézett nevezetes jelentésében hívja föl erre a vogul szóra a figyelmet, azt állítva róla, hogy „gyökere a magyar névnek”. Azóta számosan vizsgálták és szinte kivétel nélkül helyesnek találták az egyeztetést, mert az összekapcsolásnak sem jelentésbeli, sem hangtani akadálya nincsen: két legközelebbi nyelvrokon saját elnevezésében használja ugyanazt a szót, amelynek vogul és magyar hangalakja közt szakasztottan olyan szabályos eltérés állapítható meg, mint p. o. a vogul *aišar* 'Hauzahn' ~ magyar *aggar*; vogul *końš* 'Stern' ~ magyar *húgy* 'csillag' (elavult régi magyar szó). Aziránt sincs kétség, hogy a szónak 'ember, nép' volt az eredeti közszoí jelentése, s ilyenformán kitűnően beleillik a finnugor népnévek jellegzetesen egyöntetű rendszerébe.

¹ Bizonyítják e következtetés helyességét a kétségtelenül vogul eredetiből formált régi orosz névalakok: *Vagli*, *Vaglja*, *Vaglinščakaja*, meg az efféle vogul hangtörténeti analógiák:

vogul <i>ńuli</i> 'Weisstanne'	~ osztj. <i>ńulya</i> , cser. <i>nulyâ</i> ua.
« <i>sāli</i> 'Renntier'	~ finn <i>sälkö</i> , észt <i>sälg</i> 'Füllen',
« <i>tēt</i> 'Pinus cembra'	~ osztj. <i>tēyāt</i> , <i>lyäl</i> ua.
« <i>pūli</i> 'baden'	~ « <i>pöyäl</i> ua.
« <i>nār</i> 'Zedernuss'	~ « <i>nāyār</i> ua. stb.

A vogulok lakóhelye és száma.

A vogulok ma az Urál-hegység és az Ob alsó folyása közt elterülő hatalmas terület következő fontosabb folyói mellékén laknak: Szoszva, Szygva, Lozva, Vagilszk, Pelymka, Konda és Tavda.

Vogul házaspár.

Számukat az 1838. évi orosz statisztikai kimutatás alapján KÖPPEN 6819-nek, az 1897. évi oroszországi általános népszámlálás 7651-nek, az 1926. évi szovjetorosz népszámlálás pedig 5200-nak (anyanyelv szerint; nemzetiség szerint 5700-nak) mondja. A hivatalos statisztikáknál is megbízhatóbbnak tarthatjuk az alábbi számadatokat, amelyeket majdnem hat évig tartó vogul-földi tanulmányai közben a vogulságnak összehasonlíthatatlanul legalaposabb ismerője, KANNISTO állított össze:

	Férfi	Nő	Összesen
1. A permi kormányzóságban :			
a Lozva mellékén _____	75	73	148
2. A tobolszki kormányzóságban :			
a Lozva mellékén _____	30	13	43
a Vagilszk „ _____	40	24	64
a Pelymka „ _____	55	62	117
a Tavda „ _____	176	149	325
a Konda „ _____	1010	981	1991
a Szoszva „ _____	924	908	1832
az Ob „ _____	184	182	366
Összesen _____	2494	2392	4886

Ehhez hozzászámítva a számszerű pontossággal meg nem állapítható obparti vogulokat, KANNISTO az egész vogulság létszámát kerekén 5000-re becsüli.

Műveltségi és nyelvi tagozódás; érintkezés idegen népekkel.

Ez a körülbelül 5000 főnyi vogulság, amint a térkép is mutatja, kisebb csoportokra szakadozva él az Ob és az Urál-hegység közti térség folyói mellékén. A föld természeti viszonyai és az életmód egyaránt részesek a vogulok szét-szórtságában és az ezzel velejáró műveltségi meg nyelvi tagozódásában: nemcsak az Urál nyúlványai és a keleti részek ingoványai akadályozzák meg az egyes lakott sávok közti szabad érintkezést, hanem a halászó-vadászó, fenyőtoboz-gyűjtő életmód is maga után vonja a kis foltokba tömörülést és a foltok elszigetelődését. Ha ehhez hozzávesszük még a különbségeket lecsiszoló műveltségnek szinte teljes hiányát, természetesnek kell tartanunk, hogy az egymástól elkülönült csoportok nyelvében egyre mélyebbre ható különbségek fejlődtek ki. Többé-kevésbé minden folyamvidék voguljai más nyelvjárást beszélnek. Vannak persze nagyobb egységek is, de vannak egészen apró, alig egy-két családra zsugorodó tájszólások is.

Az utazók és a kutatók már régóta emlegetik a vogulság művelődési és nyelvi szaggatottságát. Különösen hangsúlyozzák azonban az északi és déli csoportok közti nagy különbséget, amely nemcsak a nyelvben ütközik ki, hanem a ruházatban, lakásban, életmódban, szokásokban, szellemben, költészetben, sőt a faji jellegben is megnyilvánul. Röviden úgy jellemezhetjük a helyzetet, hogy az északiak, a Szoszva-, Szygva-vidékiek eredetibb formában tartották meg az ősi örökséget, míg a tágabb értelemben vett déli csoportok életformáin könnyen fölismerhető az idegen, főleg a tatár meg az orosz befolyás jobbára romboló nyoma.

Jórészt még ma is helytáll REGULYNak az északi-vogulokról adott jellemzése: „Itt tehát e nép napjai még korlátlanul, könnyen s belső nyomás nélkül folynak le, s az ősök erkölceihez való hű ragaszkodás a régi élet formáit sze-

rencsésen fentartotta. Itt az eke még nem barázdálja a földet, nem tenyésztnek marhát, nem esznek kenyeret, nem viselnek len vagy gyapjú öltözetet. Az ember itt csak a vadászatot és halászatot ismeri, csak e két forrását a szerzés és táplálkozásnak, állatok bőrével ruházkodik, a ló helyét az eb és iramszarvas pótolja, atyái isteneinek áldozik, és sajátsága teljes birtokában a természetnek nem fél, hanem egész fia: boldog gondtalanságban nem sejtve azon küzdelmet, melyben a polgáriasodás délibb testvéreit emészti, s mely őt is egykor elkerülhetetlenül be fogja olvasztani”

(Reguly-Album LXXXV—LXXXVI.). Még mélyebbre világítanak a szakadékbba MUNKÁCSI következő sorai: „Egy csekély számú primitív műveltségű nép nem tudja elviselni azon pathológiai processust, mely népi sajátságainak földadásával jár s elpusztul alatta rendszeren physikailag is, de mindenesetre szellemileg. Tanulságosan igazolja e tételt az a szomorú kép, mely az alsó lozvai, vagy mondhatjuk általában a déli vogulság állapotaiban a kutató elé tárul. Szemben a műveletlen éjszaki vogulság értelmi fejlettségével és lelki élénkségével a civilizatio hatásának kitett déli vogulságot elme gyöngeség és lelki lomhaság

Vogul anya gyermekével.

jellemzi. Amott virágzó énektudomány, dús mondaköltészet: itt legföljebb pár elferdített orosz dal. Amott gazdag mythologia, természetesen fejlődött cultus s szív mélyéből fakadó vallásos érzés: itt legjobb esetben meg nem értett üres formák s babonák a keresztyén tanítás eredményei. Ott eredeti házi ipar: meglepően szép bőrhímzés, rajzokkal ékített nyírhéj-gyártmányok, incérna-készítés, bőrkidolgozás s több más női munka; itt megfelelően ennek a szövés tudománya, mely azonban csak ritka nőnél található. Az éjszaki vogul ügyes réngazda, érti tenyésztésök föltételeit s föl tudja használni őket szánútázásra nyáron is; a déli vogul a lóhoz szokott, de még nem akadt sem

a Lozván, sem a Kondán egy vogul kovács, ki patkót tudna készíteni a lovaknak. Az északi vogul ügyes és munkabíró vadász és halász: a déli vogul földművelést űzhet; de oly gyarlón kezeli, hogy noha még e foglalkozáson kívül halászgat és vadászgat s még a cirbolyamogyoró- és vörös áfonya-gyűjtés is szolgáltat számára mellékkeresetet — egész élete nem egyéb nyomorult tengődésnél” (BpSz. LX, 236).

Nyelvi tekintetben ma KANNISTO nyomán a következőkép csoportosítjuk a vogulokat:

I. Északi csoport: a Szoszva, Szygva, Felső-Lozva és a Vogulka mentén élő vogulok (északi-vogul nyelvjárások).

II. Középső csoport: 1. *Nyugati fele:* az Alsó-Lozva, a Vagilszk és a Pelymka melléke (ide tartozott a már kihalt, de pl. Reguly, sőt féligmeddig Munkácsi ottjártakor is beszélt középlozvai és a viserei, amelynek emlékét a Castrén hagyatékában talált Karpinszky-féle szójegyzék őrizte meg);

2. *Keleti fele:* a Felső-, a Középső- és Alsó-Konda mellékén;

III. Déli csoport: a Tavda-folyó mellékén néhány rohamosan tatárosodó vogul faluban.

E helyütt nem térhetünk ki az egyes vogul nyelvjárások, nyelvjárás-csoportok közt a hangalak, ragozás, szóképzés, szófűzés és szókészlet tekintetében található különbségek rendszeres ismertetésére, ellenben tanulságos lesz azért a nyelvjárásközi viszonyok szemléltetésére egy-két példát bemutatnunk:

a magyar *hab* szó pontos vogul megfelelői: vogT. *kop*, AK. *χop*, KK. *ko'p*, FK. *kup*, P. V. *kup*, AL. *kup*, KL. *kump*, FL. *kχum'p*, Szó. *χyMB*; a magyar *megyek*, *mész*, *megy* igealakoknak pedig ezek az egyértékesei:

vogÉ.	KL.	AL.	K.	T.
<i>mine'im</i>	<i>minēm</i>	<i>minnēm</i>	<i>mēnām</i>	<i>miñāntem</i>
<i>mine'in</i>	<i>minēn</i>	<i>minnēn</i>	<i>mēnān</i>	<i>miñānten</i>
<i>mini</i>	<i>mini</i>	<i>mini</i>	<i>mēni</i>	<i>miñānt</i> stb.

Mint minden nép, a vogul is ki volt, ki van téve a vele érintkező idegenek művelődési s ezzel karöltve nyelvi hatásának. Ebben a vonatkozásban a török, az orosz, a zürjén és a szamojéd játszott, játszik ma is említésre méltó szerepet.

A török hatás tán már az ugor egység korában kezdődött, valószínűleg a vogul-osztják együttélés idejében sem szűnt meg teljesen, de nagyobb mérvben a XIV. század óta érvényesül. A Tobolszk-vidéki tatárság kb. két évszázadon keresztül érezte politikai és műveltségi hatását, s bár Jermák győzelmei mindkét népet az orosz uralom alá vetették, a vogulság déli és keleti csoportja azóta is tatár szomszédságban és tatár befolyás alatt él.

A tatár hatás méreteiről az átvett jövevényszavak nagy száma és műveltségi telítettsége tanúskodik. A vogulság települési és életviszonyait ismerve

nem lepődhetünk meg azon, hogy a jövevényszavak többsége csak a tatárok közvetlen tőszomszédságában élő vogul csoportok nyelvében található, míg a távolabbi részekhez jóval kevesebb talált utat. A tatár—vogul érintkezések

Fiatal vogul vadász.

kutatójának, KANNISTONnak kimutatása szerint a vogulba került 554 tatár jövevényszó a következőképp oszlik meg az egyes vogul nyelvjárásokban:

a déli	vogul nyelvjárás	csoportban van	.....	397
a keleti	«	«	«	 304
a nyugati	«	«	«	 187
az északi	«	«	«	..... 63.

A jövevéyszavak tanúsága szerint a déli vogulság jórészt a tatároktól tanulta a földművelést, az állattenyésztést, továbbá a háztartás, a társadalmi berendezkedés és a hitélet több alapvető fogalmát stb.

REGULY állította először, hogy az obi-ugorok nem lehetnek mostani földjük őslakói, hanem később szivárogtak oda és olvasztották magukba vagy

Munkácsi vogul tanítói:

Tatjana Alexejevna Szotyina és Michail Grigorics Perša.

szorították félre az ott talált szamojéd lakosságot. Különösen az északi területen látni nagy számban szamojéd, illetőleg szamojédból fordított földrajzi tulajdonnevet, valamint Észak-Szibéria természeti meg művelődési viszonyaira vonatkozó jövevéyszót (a növény- és állatvilág, ruházkodás, samanizmus, kivált pedig a rénszarvas-tenyésztés köréből).

A történeti adatokból kitetszőleg a zürjének nemesak az európai oldalon élt vogul szomszédaikkal tartottak fenn kapcsolatot, hanem ősidők óta át-

átjárnak az Urál szibériai lejtőire is, részben vadászni, rénszarvascsordáikat legeltetni, részben kereskedelmi célból: összevásárolják — rendszeren potom áron — a vogul vadászok kincseket érő prémzsákmányát s cserébe ellátják őket a nélkülözhetetlen iparcikkokkal. A vogul területen kisebb-nagyobb zürjén telepek, kereskedelmi gócpontok keletkeztek, amelyek mellesleg afféle közvetítő szerepet is játszanak az elmaradott északi nomádok és az európai civilizáció között. A zürjén hatás a vogul nyelvben, főleg a vogul szókészletben is kimutatható, de e mellett az északnyugati vogul terület földrajzi névanyagán is jócskán megérzik. Jellemző például hivatkozhatunk az eddig is sűrűn emlegetett *Szoszva*, *Szygva*, *Lozva* stb. folyónevekre, amelyek *-ra* végződésében a 'víz, folyó' jelentésű zürjén *va* szó lappang. Az említett folyók eredeti vogul neve: *Ta'it*, *Sakw-jā*, *Lūsm-jā* (vog. *jā* 'folyó'); helyettük a zürjén forma került bele az oroszba, majd az oroszokon keresztül az egyetemes földrajzi névtárba.

Bár a vogulok kb. 1000 éve érintkeznek az oroszokkal és kb. 400 éve az oroszok alattvalói is, az orosz nyelvi hatás közel sem olyan mélyre nyúló, mint ahogy a két nép közti viszony alapján várhatnók. Ennek az érdekes jelenségnek nyilván az a magyarázata, hogy a félrébb eső vidékek vogul lakossága eléggé elzárkózik az oroszok elől, míg az oroszokkal behatóbban érintkező, az orosz művelődési hatásoknak közvetlenül kitett vogul csoportok hamarosan és teljesen el szoktak oroszosodni.

Foglalkozás.

A vogulok nagy többsége jobbára az ősi zsákmányoló élet színvonalán áll: főleg vadászattal, halászattal foglalkozik. A vidék északon még ma is elég gazdag jávorszarvasban, különféle nemesprémű vadban (coboly, nyest, nyuszt, róka, menyét, medve, kivált pedig mókus), értékes húsu vagy tollazatú fajdfélékben, valamint vizimadarakban. Főfegyverük ma már a kováspuska, de használják elvétve a régimódi nyilat is. Komolyabb igényű íjukat több, rendszeren háromféle fából enyvezik össze; fölajzása hatalmas karerőt kíván, a hozzáértő kézzel kilőtt nyíl viszont keresztülroppen néha két jávorszarvas testén is. Nagy kelendőségük és tágkörű alkalmazásuk van aztán a különféle dárdáknak, csapdáknak, hurkoknak, töröknek és hálóknek is. A vadászat ősszel kezdődik, mikor a fölnőtt férfilakosság zöme — gyakran kisebb-nagyobb csoportokba szervezkedve — nagy becsben tartott kitűnő kutyáitól kísérve nekivág az erdőségnek. Augusztusban, szeptemberben főleg a nyári eleségen meghízott jávorszarvast űzik, majd fokozatosan áttérnek a prémes vadak keresésére. Téli vadászatuk idején huzamosan távol szoktak maradni állandó lakóhelyüktől s ilyenkor az erdőben hevenyészett sátraikban húzzák meg magukat. A zsákmány nagysága nagyon ingadozó, de hozzávetőleges számítás szerint idényenként és vadászonként átlag 5—10 jávorszarvas, 4—8 coboly,

néhány vidra, róka, nyest, nyuszt, nyúl, menyét, esetleg egy-két medve, hiúz, rozomák és 20—50 mókus szokott az erdei éléskamrákba kerülni. A zsákmány prémjét értékesítik vagy ruházatul használják; az ehető húst néha nyersen eszik, rendszeren azonban szárítják, füstölik, télen fagyasztják.

A nyári időszakban rendszeren halászáttal foglalkoznak. Különféle rekesztő, kerítő, állító készülékekkel, hálókival és szigonyaikkal néha nagymennyiségű halat sikerül összefogdosniok. A halat is szárítják vagy fagyasztják, s ami a házi szükségletre nem kell, piacra viszik. Régi, könnyű és eléggé jövedelmező foglalkozásuk a cirbolyafenyő-toboz gyűjtése; a cirbolya mogyorószerű magvát Szibéria-szerte ropogtatja orosz és bennszülött egyaránt. Helyenként az áfonyaszedés is számottevő mellékkeresetet biztosít.

Vogul szigonyos halász.

A Szoszva- és a Szygva-vidék voguljainak a rénszarvastartás is igen fontos foglalkozásuk. Itt északon ez az igénytelen és szapora állat az emberi élet legfontosabb, szinte egyedüli forrása, biztosítója: rénszarvas az ember vonós állatja, húsa szolgáltatja a táplálékot, bőre a ruházatot, ágyneműt és sátoztakarót, csontjából készülnek a nélkülözhetetlen szerszámok, eszközök, szarvából pedig a különféle edények, tokok stb., stb. Egy-egy vogul családnak kb. 20—50 rénszarvasa szokott lenni, míg a 100 állatnál népesebb rénesordák tulajdonosai manapság már gazdag ember számba mennek.

A déli részek lakói, főként a Tavda-, némileg azonban a Pelymka- és a Konda-vidékiek is elsajátították a kezdetleges állattenyésztést és a földművelést, de kétségtelen, hogy ez a kitartást és céltudatosságot kívánó munka nem igen felel meg a vogul természetnek. Fontosabb terményük a burgonya, répa, rozs és zab; háziállataik a ló, juh, valamelyes szarvasmarha, disznó és baromfi.

Településforma, lakás.

Foglalkozásuk szabja meg a települési formákat: a rénszarvastartó északiak állandóan vándorolnak; a halászok-vadászok is elég gyakran változtatják lakóhelyüket a szerint, hol kecséget könnyebb megéltetés és nagyobb zsákmány reménye; de évszakonként is cserélgetik helyüket: nyaranta a halászásra alkalmas folyók partján vagy torkolata közelében vagy magasabb helyen vert sátrakban élnek, télire viszont jobbra az erdők mélyén összetákolts faházikóba húzódnak vissza; igazán állandó lakóhelyük csak a földművelő, állattenyésztő déli voguloknak van. A legnagyobb vogul telep a Szygva melletti Sesekurja, amely 35 jurtából áll, utána következik Leusi a Konda

paul (vogul *falu*).

partján (31 jurta). Leggyakoribb a 4—8 jurtából álló telep, a vogul falu, a *paul*. A telepek általában egymástól távol, rendszeren 20—50 kilométernyire vannak. Télen, amikor a föld megfagy és hó borítja a vidéket, hótálon, szánkón még könnyebben megközelíthetik egymást, nyáron azonban a vízi utakra vannak utalva, ez pedig a „lúdbél módjára kaeskaringó, récebél módjára kaeskaringó folyókon” — ahogy a népköltészetben szüntelen olvassuk — hosszú időt vesz igénybe.

Lakóhelyiségül a vogulok életmód és évszak szerint különböző épületet használnak. Legkezdetlegesebb formája a kúp-sátor, amely 20—30 darab 3—4 méter hosszú póznából és fedőanyagból készül. A póznákat köralakban a földre szúrják, fölül egymásnak döntik, illetőleg egymáshoz erősítik, s nyírfakéreggel vagy állati bőrral borítják. A sátor közepén van a szabad tűzhely, melynek füstje a tető csúcsán hagyott nyíláson távozik. Ülő és fekvőhelyül a földre

terített háncs és bőr szolgál. Téli lakásul rendszeren olyan kunyhót használnak, amelynek belseje veremszerűen ki van ásva, fenyőgallyal, forgáccsal, állati bőrral ki van bélelve, s tetőzete is vastagabban, gyakran földdel van befödve. Az időjárás viszontagságai ellen sokkal jobban véd a déli vidékeken közönséges zárt gerendaházikó, amelynek építése és berendezése menten elárulja az idegen, főleg az orosz hatást. Ezeknek a lakóhelyiségeknek már ablakjuk, zárható ajtajuk van, kemencével vagy kályhával fűthetők és pricekkel, illetőleg faágakkal vannak berendezve. A melléképületek közül legfontosabb a kamra,

Vogul nyírkéreg-sátor.

amelyben az élelmiszert, a szerszámokat, bőröket, ruhaneműeket s gyakran bálványképeiket is tartják. A kamrát a férgek, ebek, de meg az áradás elleni védekezésből tuskókra vagy cölöpökre szokás építeni.

Ruházat, étkezés.

A kezdetlegesebb viszonyok közt élő vogulok legjellegzetesebb ruhadarabja az állati bőrből, többnyire rénszarvasbőrből készült zsákszerű malica. Gyakran kétrétű: az alsónak befelé, a felsőnek kifelé van fordítva a szőrös

Vogul téli jurta a Lozva mellékén.

Vogul éléskamra.

oldala. Alsóruhául régebben szintén bőrt: szőrtelenített, puhított irhát használtak, újabban azonban rászoktak a vászonneműre. A férfiak nyáron hajadonfótt szoktak lenni, télen prémescuklyát húznak, amely rendesen a malica gallérjához van erősítve. A nők kendőt terítenek fejükre; a díszes főkötő sem ismeretlen, télvíz idején viszont a férfiakéhoz hasonló prém-fejrevalónak van kelendőse. Topánkaforma harisnyájukat és hosszúszerű lábbelijüket ugyancsak rénszarvasbőrből varrják. Nyáron és azokon a vidékeken, ahol az

Himzett obi-ugor ing.

orosz hatásnak jobban ki vannak téve, szabás és anyag tekintetében is egyre általánosabban követik az orosz viseletet.

A nők ruházata díszesebb, mint a férfiaké: a malicát színes bőrrátéttel, vászondarabjaikat, főleg ingüket pedig gazdag hímvarrással díszítik. A nagyszerű ízlésről és fejlett technikáról tanúskodó, többnyire piros vagy kékszínű díszítmények túlnyomórészt mértani jellegűek, gyakran stilizált állat- vagy növény-motívumok. Kedvelik a vogul nők a cifra üveggyöngyöket és helyenként a különféle fémgurákat is.

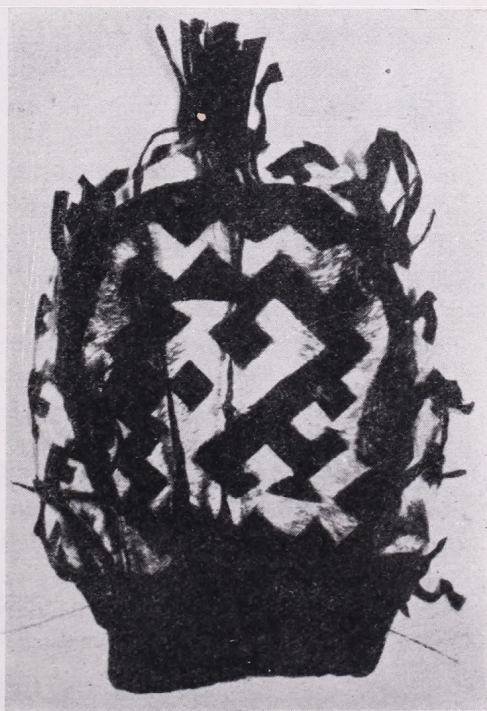

Szoszva-vidéki vogul asszonyok.

Vogul kesztyű.

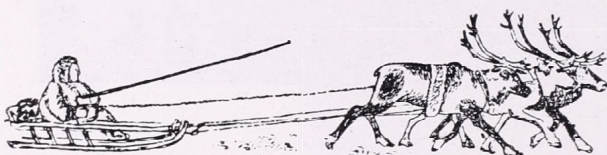
Vogul bőrtarisznya.

Étkezésében a vogul rendkívül igénytelen: főtápláléka a hús (szarvas-, madár-, hal-), amelyet frissiben nyersen szokott elkölteni; a fennmaradó részt szárítja vagy füstöli, és ilyen állapotban tartja az éléskamrákban. A nyersen evés mellett egyre jobban terjed a húsetel megfőzésének és megsütésének szokása. Az utóbbi időben a lisztből, darából való élelmekészítés, így pl. a kenyérvetés is általánossá vált. A növényi termények közül a bogyféléknek (vörös áfonya), a cirbolyafenyő-magnak és a mocsári virág gyökerének van valamelyes becsülete. A zürjénekkal, tatárokkal és oroszokkal érintkező vidékek vogulsága, főleg az állattenyésztő tadvai csoport étkezésében jóval nagyobb igényt és változatosságot mutat.

Közlekedés, teherhordás.

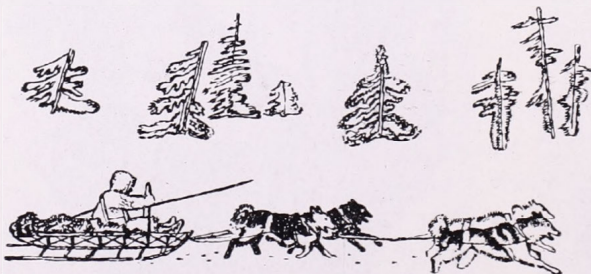
Tan skolan mineht!

Vasil mini.

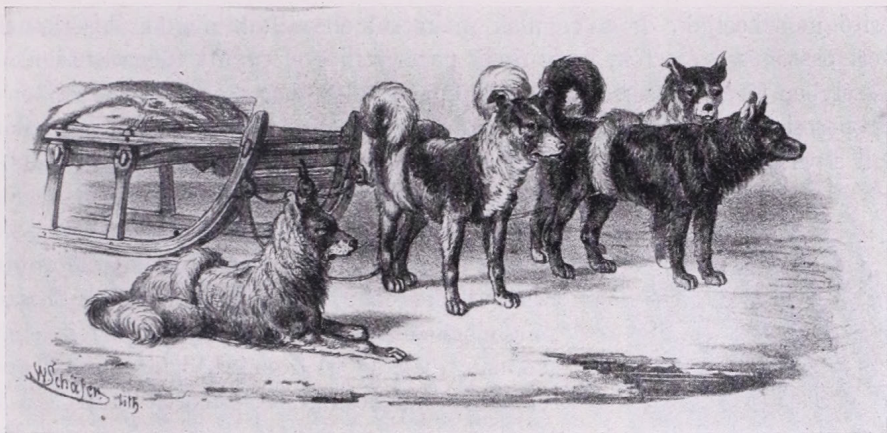
Juvan mini.

Santro os mini.

Az 1933-ban kiadott vogul olvasókönyvből.

Gyalogszerrel hosszabb utat nem szívesen tesz meg a vogul: nyáron csónakba ül, télen hótalpat köt lábára. Személy-közlekedésre szolgáló vízi járóműve jobbára fátörzsből vajt alacsony kis lélekvesztő; teherszállításra vagy több személy vitelére súlyosabb bordázott ladikja van. Hótalpa, amelyen téli vadászútjait is szokta róni, a nálunk ismert sí-típusnál rövidebb és szélesebb. Többnyire rénszarvasbőrrel vonják be, aminek az a következménye, hogy talpa síkosabb, viszont szőrös voltánál fogva a kapaszkodást is megkönnyíti. Teherhordó készsége az említett ladikon kívül a könnyed, hosszúkás szánkó, amelynek szerkezete és nagysága a vontató erőttől (eb, rén) függ. A tadvai vogulok az orosz

Ebfogat.

módra készített kétkerekű talyigát is ismerik. Vonós állatul északon az eb és a rénszarvas, délen a ló szolgál.

A vogul jelleme.

A leírók egyértelmű megállapítása szerint a vogul jellem egyik legszembe-tűnőbb vonása a jóindulatú, csendes nyíltság. Mint a természet egyszerű gyermeke, meg van sorsával elégedve; nem panaszkodik, nem zúgolódik, s ha valami nem bántja, kedélyesen, fesztelenül elbeszélget; szeméből, hangjából, viselkedéséből a nyugalom derűje érzik ki. Ellenben nagyon könnyen — a legesekélyebb sértésre is — haragra lobban, indulatba jön, bár hamar meg is békül. Jellemének legnagyobb fogyatékosága a túlságos kényelmesség, sőt lustaság. Amilyen szívósan, szinte szenvedélyes önfeledtséggel űzi néha napokig étlen-szomjan a szeme elé került vadat, annyira nincs kedve, türelme a házi vagy a napszámos-munkához, a kézművességhez, az állattal, földdel való bánáshoz. Ha szorultságában mégis napszámos-munkára fanyalodik, rendesen félbért kap, s nem is szolgál meg többet. Az eddig hozzája jutott európai civilizáció inkább romboló, mint fejlesztő, nemesítő hatással volt rája. Legnagyobb átká a szesz, amely nemcsak szervezetét roncsolja szét, nemcsak kedélyét és erkölcsi érzékét mérgezi meg, hanem nyomorúságának, rabszolgaságának is egyik legfőbb előidézője. Az orosz kereskedő t. i. hitelbe is bizalommal kiszolgálja, s bizony gyakran előfordul, hogy egy-egy ilyen vodka-tivornya számlájának kiegyenlítésekképpen hónapok, évek minden jövedelme az uzsorás zsebébe vándorol.

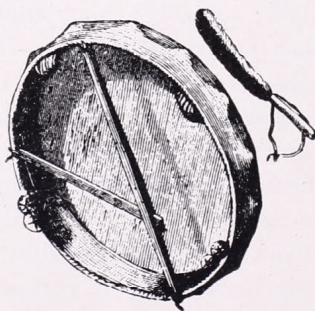
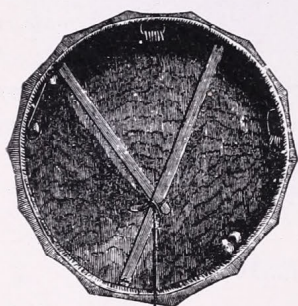
Vallási élet.

A vogulok átlag a XVIII. század közepe óta tekinthetők a görögkeleti egyház híveinek. Már a legrégebb orosz hadjáratoknak is volt bizonyos hit-

térítő mellékcéljuk, de a vogulok makacsul ellenálltak minden kísérletnek, mert ösztönösen érezték, hogy őseik pogány hitével együtt függetlenségük is veszélyben forog. Igazán komolyra akkor fordult a dolog, amikor a kereszténység permi Szent István működése következtében a zürjének közt megszilárdult s permi Szent István püspök utódjai a szomszéd területek pogány lakos-

ságának megtérítését tűzték ki célul. Hosszú, véres tusa kezdődött, amelynek többek közt két orosz püspök is (Geraszim és Pitirim) áldozatául esett. Az európai részen lakó vogulok lassanként meghódultak, szibériai testvéreik fejedelmei azonban csak a XVI. században Jermák győzelmei és a Kücsüm-féle szibériai tatár kánság megdőlte után vették föl a kereszténységet. Ezt

Ugor samandobok.

Ugor háziistenek.

a megtérést a fegyver ereje kényszerítette ki belőlük, samint elenyhült a nyomás, minden visszatért a régi kerékvágásba.

Így tartott ez 1712-ig, amikor Lescinszkij Filofej — szerzetes nevén Feodor — szibériai metropolita megindította keresztesháborúját Nyugat-Szibéria pogányai ellen. Seregével végigpásztázta az egész vogul-osztják földet, kivágatta a szent fákat, máglyára hányatta a pogány bálványképeket, keresztvíz alá hajlította a lakosságot, templomokat építtetett a rejtegetett szent helyek romjaira, s a térítés krónikásának, Novickij szerze-

tesnek szavai szerint „az Irtys, Ob és egyéb folyók vidékei megteltek az Úr áldásával”.

Ez idő óta keresztények a vogulok. Kereszténységük azonban jóformán abban merül ki, hogy alkalmilag az anyakönyvbe bejegyeztetik születésüket, házasságukat, halálukat és megfizetik egyházi adójukat az illetményei összegyűjtése végett körükben évenként egyszer-kétszer megjelenő pópának. Ettől függetlenül egész hitviláguk a régi képzetekhez és szokásokhoz igazodik: él közöttük az ősi pogány lélekhit, tisztelik halottaikat, bálványaikat, a természet erőit és tárgyait, áldozatokat mutatnak be nekik és sámánjaikat követik, mint régen, a kereszténységgel való megismerkedés előtt.

Műveltség.

Az eddigelé jobbjára orosz hittérítőktől hatalmi szóval terjesztett európai műveltség formái és elemei iránt a vogulok sohasem mutattak különösebb fogékonyságot. Bár itt-ott, különösen a Konda vidékén részükre fölállított iskolában lett volna alkalmuk a tanulásra, az 1897. évi statisztika szerint mindössze 453-an tudtak írni-olvasni s 4-nek volt az elemi fokozaton fölül-emelkedő iskolai műveltsége. KANNISTO még ehhez is szükségesnek látja megjegyezni, hogy az írástudó vogulok nagy többsége mihamar eloroszosodott vagy eltatárosodott. A tiszta vogul környezetben, kivált az északi részekben, igazán fehér holló az írástudomány.

A leírásokból ítélve a legutolsó években meglepő fordulat állott be. Az orosz kormány a tanácsköztársaság egész területére kiterjedő népoktatási reform végrehajtása során a vogul földön is iskolákat épített, vogul tanítókat képez ki és vogul nyelvű tankönyveket nyomtat.

Lehetetlen megjósolni, merre és meddig jut ez az üdvös és ügyesen szervezett kezdeményezés, mert megbízható statisztikai adatok helyett e pillanatban még csupán a vogulok használatára készített első elemi tankönyvek¹ és

¹ Az Oroszország északi nomádjainak művelődési ügyeit központilag irányító Insztitút Narodov Szevera (Észak Népeinek Intézete) jóvoltából tudtunkkal eddig a következő vogul kiadványok láttak napvilágot:

1. Iľpi Լոսհհ. Մահի հանիստիկոն քնից. — Վ. Տերնետով հանսեսե (Մյ ղտ. Վոցոլ տանոկոնյոյ. Վ. Տերնետով ղրտ). — Լենինցրադ, 1932.

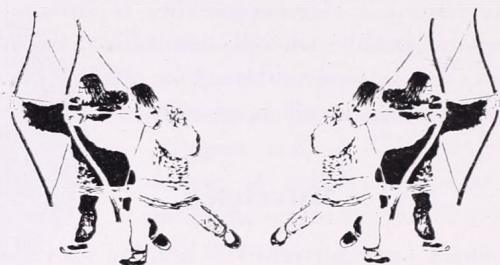
2. P. N. ZUL'OV, Lovintan maḡbs lovintanut. Oul lomt, oul haniḡtan tal maḡbs. — Maḡsi siril V. Sernecov tolmaḡlaste (P. N. ZUL'OV, Olvasásra való olvasmány. Első rész, az első tanévre. Vogulra tolmácsolta V. Csernecov). — Moszkva-Leningrad, 1933.

3. V. ŠERNECOV, Lovintane maľbs kniga. Oultane skola maľbs. Kitit lomt. Kitit klass maľbs (Olvasókönyv. Elemi iskola számára. Második rész. A második osztály számára). — Moszkva-Leningrad, 1934.

4. N. S. POPOVA, Oultán skola májys Arifmetika haniştanut. Oul lomt, oul haniştan tal. — V. Serbecov mańsı şırıl tolmaǵlaste (Elemi iskolai számtankönyv.

olvasókönyvek, valamint egy népe jövőjén csüngő művelt vogulnak tervekkel, reményekkel, hittel teli magánlevele áll rendelkezésünkre. Különösebb képzelődés és derűlátás nélkül is megállapítható azonban, hogy a vogulok ezúttal aligha zárkóznak el a saját embereiktől, saját nyelvükön és gyanús mellékélok nélkül kínált nemzeti művelődés lehetőségei elől.

IRODALOM.

Az egész finnugor családról ma is használható legfontosabb összefoglalások:

- CASTRÉN, M. A., Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker. Kiadta Schiefner 1857-ben a NRF. c. sorozatban.
 DONNER OTTÓ: Die finnisch-ugrischen Völker (SUS. Aik. I, 120).
 ITKONEN, T. I., Suomensukuiset kansat. Helsinki, 1921.
 MANNINEN I., Suomensukuiset kansat. Porvoo, 1929.
 PÁPAY JÓZSEF, A finnugor népek és nyelvek ismertetése (MNyK. I. 4).
 POPPE, N. N. — SZTARCEV, G. A. Finno-ugorszkije narody. Leningrad, 1927.

Első rész, első tanév. Vogulra tolmácsolta V. Csernecov). — Moszkva-Leningrad, 1933.

5. N. S. POPOVA, Oultán skola maľbıs Arifmetika haństanut. Kitit lomt, kitit klass. — V. Sernecov mańsi ńirl tolmańlaste (Elemi iskolai számtankönyv. Második rész, második osztály. Vogulra fordította V. Csernecov). — Moszkva-Leningrad, 1935.

6. Man mojtanuv. ǃavram mojtńń kniga. — I. Sernecova, Losum hum (V. Sernecov) hassńń. T. Sńmareva, V. Vlasov poslasńń (A mi meséink. Meséskönyv gyermekeknek. Írta I. Csernecova és Lozvai ember (V. Csernecov). Rajzolta T. Sismareva és V. Vlaszov). — Leningrad, 1934.

7. Mańsi mojt. — I. Sernecova, V. Sernecov (Lusem hum) nepaken tuv-hassńń (Vogul mesék. Írta I. Csernecova és V. Csernecov [Lozvai ember]). — Leningrad, 1935.

8. A. JAKOBSON, Lui mat olne mir. Mańsi ńirl V. Sernecov hanseste (Az északon élő népek. Vogulra átírta V. Csernecov). — Leningrad, 1935.

9. E. CARUSIN, Reńń mat olne ujt. V. Sernecov mańsi ńirl tolmańlaste (A forró égöv állatai. Vogulra tolmácsolta V. Csernecov). — Leningrad, 1935.

A fől sorolt vogul munkák az északi-vogulhoz tartozó szoszvai nyelvjárást veszik alapul s írásukban az INSz egyéb kiadványaival egyezően a latin betűrendszert alkalmazzák — a vogul hangállományhoz igazodó módosításokkal.

- SETÄLÄ, E. N., Om de finsk-ugriska språken. Upsala, 1888; Suomensukuis-
ten kansojen esihistoria (Maaïmanhistoria II.; bő ismerte-
tése TRÓCSÁNYI ZOLTÁNTól: Ethn. XXVII, 190).
- SIRELIUS, U. T., Die Herkunft der Finnen. — Die finnisch-ugrischen Völker.
Helsinki, 1924.
- Suomen suku I—III.* Helsinki, 1926—1934 (Tűzetes kűzikűnyv, amely a legkiválűbb
finn szakemberek kűzreműkűdűsűvel kűszűlt és KANNISTO,
SETÄLÄ, SIRELIUS, WICHMANN szerkesztűsűben jelent meg).
- SZINNYEI JÓZSEF, A magyar nyelv rokonai. 1883. (Suomen kielen heimolaiset
cimen ugyanabban az űvben finnűl is megjelent); Az ugor
nűpek (Budenz-Album 26); Magyar Nyelvhasonlítás (1896¹,
1903², 1905³, 1909⁴, 1915⁵, 1920⁶, 1927⁷); Finnisch-ugrische
Sprachwissenschaft (Sammlung Gűschen No. 463. — 1910¹,
1922²).
- WIKLUND, K. B.: Finno-ugrier (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte III).

Alapvetű anyaggyűjteműnyek, monogrűfiák, tanulmányok űs cikkek, amelyek
kizárűlag vagy tűlnyoműrűsűzt v o g u l kérdűsűekkel foglalkoznak:

- AHLQVIST, AUG., Eine kurze Nachricht űber das Wogulische. Aus einem Briefe
des Hrn Mag. A. Ahlqvist an A. Schiefner (Műlanges Russes
III); Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858.
Helsinki, 1859; Unter Wogulen und Ostjaken. Reisebriefe
und ethnographische Mittheilungen (Acta Soc. Scient. Fenn.
XIV); Tutkimus sivistysanoista obilais-ugrilaisten kansojen
kielissű. 1882; űber die Kulturwűrter der obisch-ugrischen
Sprachen (SUS. Aik. VIII, 1); Wogulisches Wűrterverzeichnis
(SUS. Toim. II. — I. Bergroth kiadása); Wogulische Sprach-
texte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik (SUS.
Toim. VII. — Wichmann adta ki).
- BEKE űDűN: A vogul határozűk (NyK. XXXV, 71, 165); Ragtalan hatá-
rozűk a vogulban (NyK. XXXVII, 117).
- BOUDA, KARL, Der Dual des Obugrischen mit einem Exkurs űber die Suf-
fixlockerheit (SUS. Aik. XLVII 2).
- DMITRIEV, A., Pokorenie ugorszkich zemelű i Szibiri (Permszk. Sztar. V).
- DONNER, KAI: űber das Alter der ostjakischen und wogulischen Renntier-
zucht (FUF. XVIII, 115); Siperia. Elämä ja entisyys 1933.
- DUNIN-GORKAVICS, A., Toboljszkij Szever I—III. — 1904—11.
- FINCZICZKY ISTVÁN: A vogul nűvműsűk (NyK. XLVII, 365; 1930-ban kűlűn is
megjelent).
- FOKOS DÁVID: A vogul-osztják tárgyas igeragozűsrűl (NyK. XL, 386); A
vogul-osztják dualiskűpzű (NyK. XLIX, 314).
- GEORGOVITS JÓZSEF, Vogul jelzűs szerkezetek (Pűcs. 1930).
- GLUSKOV, I. N., Cserdynszkie voguly (Etnogr. Obozr. XLV).
- GOMBOCZ ZOLTÁN: A vogul nyelv idegen elemei (NyK. XXVIII, 148, 413;
1898-ban kűlűn is megjelent); Adalűkok a vogul nyelv tűrűk
elemeihez (NyK. XXXI, 361); Adalűkok az obi-ugor nyelvek
szűkűsűzletűnek eredetűhez (NyK. XXXII, 182); A vogul in-
finitivus (NyK. XXVIII, 127).
- GONDATTI, N. L., Szledy jazysesztva u inorodcev szevero-zapadnoj Szibiri.
Moszkva, 1880.
- HAZAY OLIVÉR, A vogul nyelvjűrűsűk elűsű szűtagbeli magánhangzűi qualitativ
szempontbűl. — 1907.
- HUNFALVY PÁL: Egy vogul monda (Ak. űrt. 1859); A kondai vogul nyelv.
A Popov G. fordítűsűnak alapjűn (NyK. IX, 1); A kondai
vogul nyelv. Műrk evangeliuma. (NyK. X, 177); A vogul
fűld űs nűp. — 1864.
- INFANTJEV P. P., Putesesztvie v sztranu Vogulov. — 1910.
- KANNISTO A., Matkakertomus vogulimailta (SUS. Aik. XXI/6, XXII/3,
XXIV/3—4, XXV/5); Angaben űber die Zahl der Wogulen
(FUF. VI, Anz. 54); űber die wogulische Schauspielkunst
(FUF. VI, 213; a tanulmány finn, majd orosz fordítűsűban
is megjelent); Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe

- im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt (SUS. Toim. XLVI); Beiträge zur wogulischen Folklore und Dialektkunde (FUF. VIII, Anz. 162); Ein Wörterverzeichnis eines ausgestorbenen wogulischen Dialektes in den Papieren M. A. Castréns (SUS. Aik. XXX/8); Über den Verfasser des wogulischen Wörterverzeichnisses M. A. Castréns (SUS. Aik. XXX/31); Zur wogulischen Lautgeschichte (FUF. VII, Anz. 7); Der Wogulenfürst Asyka in Chroniken und Volkstradition (FUF. XIV, 18); Über einige wogulisch-ostjakische Vokalsprechungsverhältnisse (FUF. XIV, 30); Die Vokalharmonie im Wogulischen (FUF. XIV, 41); Vogulien aikaisemmista asumaloista paikkannimituskimuksen valossa (Suomi V/2: 441); e tanulmány Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung cimen németül is megjelent (FUF. XVIII, 57); Zur Frage nach der älteren Wohnsitzen der obugrischen Völker (FUF. XVIII, Anz. 56); Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen (FUF. XVII, 1; különlenyomatban 1925); Vogulien kohtalolauluista (Suomi V/10: 202); Ein sprachlicher Beitrag zu den wirtschaftlichen Verhältnissen der obugrischen Völker (Ann. Acad. Scient. Fenn. B. XXVII, 79); Über die Tatuierung bei den Ob-ugrischen Völkern (SUS. Toim. LXVII, 159).
- KERTÉSZ MANÓ: Zur ugrischen Wortfolge (KSz. XIV, 306).
- KLEMM ANTAL: A vogul alárendelő viszony (A pannonhalmi főapáts. főisk. 1915—16. évi évk. 134); A létige szerepe az osztjákban és a vogulban (NyK. XLVI, 386); A vogul és az osztják tárgyas igeragozás (NyK. XLVII, 85).
- KÖVESI MAGDA: Igemódok a vogulban (FgrÉ. I).
- KRÁUTER FERENC: A vogul praesensképző (NyK. XLII, 336).
- LŐCSEI ANTAL: Északi-vogul mondattani kérdések (NyK. XLVII, 301, 321).
- MUNKÁCSI BERNÁT: Nyelvészeti tanulmányutam a vogulok földén (BpSz. LX, 206, 383); Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV. 1892—1921; (I. k.: Regék és énekek a világ teremtéséről. Vogul szövegek és fordításaik tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. Bevezetésül a vogulok népköltése s ősi hitvilága. II. k. 1. rész: Istenek ősi énekei, regéi és idéző igéi. Bevezetésül a vogul nép ősi hitvilága. 2. rész: Vogul szövegek és fordításaik. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Szómutató. III. k.: Medveénekek. IV. k.: Életképek: sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék); A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve (NyK. XXI, 321, XXII, 1, 53, XXIII, 353, XXIV, 6, 152, 306; különnyomatban az UgF. II. számaként); A medveeskü népszokása a voguloknál (Hunfalvy-Album 113); A vogul nép ősi hitvilága (NyK. XXIX, 129, 249, 361, XXX, 1, 129, 241, 353, XXXI, 1, XXXII, 1, 129); Tündér- és ördögféle mythikai lények a vogul néphitben (Ethn. XX, 83, 134, 206); A samán isten-idézés és bűbájosság a vogul-osztják hitéletben (Ethn. XXI, 97, 154, 222); Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken (KSz. III—V); Seelenglaube und Totenkult der Wogulen (KSz. VI); Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen (KSz. VII); Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie (KSz. VII—X); A vogul-osztják hősénekek kora (KCsA. I, 240); A vogul-osztják 2. személyrag (NyK. XXIII, 342); A vogul figura etymologica kérdéséhez (NyK. XXVI, 351).
- NOSZILOV, K. D.: U vogulov. Ocserki i nabroszki. 1904.
- PÁPAI KÁROLY: A vogul házasság (Hunfalvy-Album 133).
- PAVLOVSKIJ, VL.: Voguly (Ucs. Zap. Kazanszk. Univ. 1907).
- PÓLAY VILMOS: A vogul infinitivus használata tekintettel a magyarra (NyK. XXXV, 370).
- SEMAYER VILIBÁLD: Vogul-osztják hímes kéregedények (Népr. Ért. VI, 24).

- SZABÓ DEZSŐ: A vogul szóképzés (NyK. XXXIV, 55, 217, 417).
 SZILASI MÓRIC: Vogul szójegyzék (NyK. XXV, 19, 215, 304, 388; különnyomatban 1896. — A Munkácsi-féle VogNGy. I—III. kötetének és Munkácsi vogul nyelvjárástanulmányainak szótári földolgozása); A finn-ugor névszói összetételek. I. Névszói összetételek a vogulban (NyK. XXVI, 129).
 TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Vogul szójegyzék (NyK. XXXIX, 432; a Munkácsi-féle VogNGy. IV. kötetének szótári földolgozása s mint ilyen függelék Szilasi vogul szójegyzékéhez).
 VÄISÄNEN, A. O.: Die Leier der Ob-ugrischen Völker (ESA. VI, 15).
 ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor népnevek I. Jugria (NyK. XLVII, 252, 399, XLVIII, 31; különnyomatban 1930); Az obi-ugor igekötők (NyÉrt. XXV. k. 3. sz.).

Az osztjások.

A finnugorság ugor ágába a magyar és a vogul mellett harmadik tagként az *o s z t j á k* tartozik.

Az osztjások elnevezései.

Az *osztják* népnév a *vogul*hoz, a *hungarushoz* stb. hasonló külső, idegenek ajkán élő elnevezés. A szó első előfordulásának 1572-t szokás tekinteni, amikor egy cári gramota említi őket abból az alkalomból, hogy a cseremiszekkel és a baskirokkal együtt a Sztroganov-testvérek permi hűbértokait rémítgetik. Vannak azonban a névre jócskán régibb adatok is: az 1499. évi jugriai hadjárat egyik leírásában fordul elő az első s egy XVI. századeleji fontos okirat 1554. évi másolatában a második. Érdemes különben azt is megjegyeznünk, hogy az *osztják* név néhány régi forrás és tájnyelv szóhasználatában különféle műveletlen népeket jelent. Az orosz néprajzi irodalomban a Ljapin (= Szygva) mentén élő vogulok sokáig *ljapini osztjások* néven szerepeltek, a helybeli orosz lakosság *narymi osztjások*nak szokta nevezni a Narym-környéki szamojédotokat is, s a tibeto-kínai nyelvcsaládnak a Jeniszej-folyó alsófolyása mellé vetődött kis töredékére is teljesen rátapadt a *jeniszeji-osztják* nevezet.

Az *osztják* szó eredetének megmagyarázására több kísérlet is történt. Egyesek orosz eredetű elnevezésnek vélték, s az osztjákság *töredék, törmelék* jellegére célozva az *osztanki* (or. *osztanok*, többese *osztanki*, Rest, Überrest, Überbleibsel), illetőleg *halász, halevő* voltukra gondolva az *osztí* (or. *osztj* 'Fischgabel') szóval hozták kapcsolatba. Összehasonlíthatatlanul komolyabb igényű magyarázatot adott FISCHER, aki a nevet török eredetűnek, pontosabban a tatár *üschtäk* 'Fremdling, Ausländer, roher, wilder Mensch' szó változatának tanította s az elnevezés hátterében ilyenformán ugyanazt a tatár fölényt látta, amely a legkülönbélebb idegen népekre alkalmazott görög *barbaros* névből is kiérzik.

Bár ez a magyarázat csakhamar nagy népszerűsége miatt szert és néha még ma is föl-fölbukkan, KLAPROTH óta egészen más irányban keressük a helyes megfejtést.

Az osztjások a vogulokhoz hasonlóan folyóvidékenként elkülönülő kisebb-nagyobb csoportokra tagolódnak, s minden csoport a lakóhelyét éltető folyóról neveződik el ilyenformán:

as-χui 'obi ember', *as-iaχ* 'obi nép' (*as* 'Ob', *χui* 'ember', *iaχ* 'nép'),
sōdom-χui 'szalymi ember', *sōdom-iaχ* 'szalymi nép' (*sōdom* 'Szalym'),
taŋàt-iaχ 'az Irtys mellett lakó osztjákság' (*taŋàt* 'Irtys'),
puł-iaχ 'a Poluj mellett lakó osztjákság' (*puł* 'Poluj'),

Jugan-melléki osztjákok.

kāzəm-iaχ 'kazymi osztjácság',
vaγ-iaχ 'vachi   «
nātəγ-iaχ 'nadymi   «
χüntə-iaχ 'kondai   «   stb.

Az *as-iaχ*, *ās-iaχ* e szerint eredetileg az Ob mellékén lakó ugor lakosságot, az obi-osztjákat jelentette s csak másodlagosan tágult az egész osztják népet jelölő népnévvé. Az Ob a vidék lakosságának szemében a természet legnagyobb jótéteménye, minden áldás kútfeje: „Der Ob ist der Gott, den wir vor allen unsern Göttern ehren, den wir mit den heissesten Gebeten anrufen und dem wir mit den reichsten Opfern nahen” (CASTRÉN, Reiseberichte 109).

A fönti szószármaztatás helyességének igazolásául érdemes megemlítenünk, hogy az osztják nemcsak testvéreit nevezi el lakóhelyük folyójáról, hanem a vogulokat is: *leu-χui* 'szoszvai vogul', *leu-iaχ* 'szoszvai vogulok' (*leu* 'Szoszva'), *sək-χui* 'szygvai vogul', *sək-iaχ* 'szygvai vogulok' (*sək* 'Szygva'), *lõsmi-χui* 'lozvai vogul', *lõsmi-iaχ* 'lozvai vogulok' (*lõsmi* 'Lozva'), másfelől viszont a vogul is *as-ma-qum* 'Ob-Land-Mensch' néven emlegeti az Ob-vidék osztják lakosságát.

Az 'osztják' jelentésű *as-iaχ* kétségtelenül az oroszban kapta mai *osztják* hangalakját: egyfelől a *s* és *j* közé szervesen *t* hang képződött, mint több hasonló példában is, másfelől a szóvégi *-ch* hang az oroszban gyakori *-ak*, *-jak* képzős népnevek (pl. *poljak* 'lengyel', *permjak* 'permi', *szibirjak* 'szibériai' stb.) analógiás hatása alatt *k*-vá változott. A név ebben az oroszos alakulatban terjedt azután el mindenüvé.

Maguk az osztjások összefoglaló 'osztják' értelemben a *χanda-χui*, *χantə-χui*, *χandi-χoi* összetételt használják, míg az 'osztják föld' *χandi-mou*, az 'osztják falu' *χandi-kõr't*, az 'osztják nyelv' *χandi-iaχəγ*, 'osztjákul' pedig *χandi iaχəγnà* (tkp. 'osztják nyelven'). Általánosan el van terjedve az a nézet, hogy e saját nevezet első tagjában szereplő *χandi* stb. a *Konda* folyó nevével azonos, tehát az elnevezésnek eredetileg 'kondai ember, kondai nép' a jelentése: „Sie nennen sich selbst Chondi-chui, d. i. Leute von Konda, an welchem Flusse sie ehendem mögen gewohnt haben”. Ezen az értelmezésen alapszik a régibb irodalomban 'osztják' jelentésben használt *kondai nyelv*, *kondisch* stb. E magától kínálkozó föltevésnek azonban súlyos bökkenője van, t. i. a *Konda* folyó osztják neve nem *χandi*, hanem *χantə*. E hangtani nehézség látára kénytelenek vagyunk a két szót egymástól elválasztani és az osztjások saját elnevezése eredetének kérdését egyelőre függőben hagyni.

Az osztjások lakóhelye, száma és tagozódása.

Az osztjások Északnyugat-Szibériában, főleg a tobolszki, kisebb részben a tomszki kormányzóság területén az Ob és mellékfolyói (Kazym, Pym, Trem-

jugan, Agan, Vach, Vaszjugan, Jugan, Szalym, Irtys, Demjanka, Konda) partvidékén élnek.

Számukat az 1840. évi orosz statisztika 16,217-nek, az 1897. évi oroszországi általános népszámlálás 19,663-nak, az 1926. évi szovjetorosz népszámlálás pedig 18,600-nak (nemzetiség szerint 22,170-nek) tünteti föl. Az újabb szakirodalom főleg a finn KARJALAINEN adataira, becslésére támaszkodva kereken 18,000 osztjátékot tart nyilván.

A hatalmas területen szétszórtnan élő csekély számú lakosság műveltségi, de kivált nyelvi tekintetben a következőképpen tagozódik:

Osztják kutyatanya.

I. ÉSZAKI CSOPORT

1. obdorszki (az Ob alsó folyása mentén Muzsi községtől a torkolat tájáig)	3,500
2. berjozovi (az Ob mellékén Muzsi és Berjozov között; ide tartozik a Kazym és a Vogulka folyóvidék osztják lakossága is)	3,300
3. kondinszki (Kondinszk városka környékén, pontosabban az Obnak Berjozov és Szamarovo közti szakasza mentén)	2,300
	<hr/> 9,100

II. KELETI CSOPORT

1. szurguti (Szurgut város körzetében a Jugan, Pym, Tremjugan és Agan folyók környékén)	2,300
2. vachi (a Vach-folyó medencéjében és az Obnak a Vach torkolatától Felső-Lumpokolj községig terjedő szakasza mentén)	2,600
3. felsőobi (az Obnak Felső-Lumpokoljtól kb. a tomszki kormányzáság határáig terjedő szakasza mellett és a Vaszjugan folyó vidékén)	1,300
	<hr/> 6,200

III. DÉLI CSOPORT

az Irtys, Konda, Demjanka és Szalym folyók partvidékén	2.700
A három csoport összesen	18.000

A települések elaprózottsága és egymástól való elszigeteltsége következtében az egyes csoportokon belül is számottevő nyelvjárási különbségek találhatók, úgyhogy a nyelvészeti irodalom számos további tájszólást szokott még megkülönböztetni. Az egyes osztják nyelvjárások jelentékeny hangtani különbségeinek felsorolása helyett elegendő a fönnebb pontos fonétikai átírásban idézett osztják példákra utalnunk (v. ö. pl. a 57. l.).

Osztják család a sátor előtt.

Foglalkozás, életmód.

Külső és belső életformák — foglalkozás, település, lakás, ruházkodás, étkezés, vallási élet, közművelődés és jellem — tekintetében az osztják alig-alig tér el vogul testvérétől. A vogulhoz hasonlóan három tájtípust különböztethetünk meg: a rénszarvas-tenyésztő északit, a zsákmányoló, t. i. halászó-vadászó középsőt és a termelő délit-délkeletit. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyik típus sem tiszta, s az egyes típusokat képviselő csoportokat az átmeneti árnyalatok egész sorozata köti össze.

A nyelvészeti palaeontológia megállapításai, úgyszintén a történeti adatok és leírások világosan mutatják, hogy az osztjákok e mai életmódbeli tagolt-sága részben a természeti viszonyok, részben az idegen befolyások történeti

Jugan-melléki oszljakok.

eredménye: az északiak rénszarvas-kultúrája a szomszédos szamojedság művelődési hatását árulja el, a déliek állandó letelepültsége, állattenyésztő-földművelő színvonalra emelkedése pedig föltűnően orosz eredetre vall. E két ellentétes természetű és irányú művelődési áramlat közül az utóbbi évszázadokban az orosz bizonyul összehasonlíthatatlanul erősebbnek, hódítóbbnak: a réntartás lépésről-lépésre húzódik vissza északfelé, sőt méreteiben még északon is folyvást szerényebb keretek közé zsugorodik össze, míg a termelő életmód az orosz telepésekkel együtt szemlátomást szivárog a távolabbi északibb területek felé.

Az Irtys, Demjanka, Konda és Vaszjugan vidékén élő déli, illetőleg délkeleti osztják csoportok a környező, helyenként velük erősen keveredő orosz földművesek életmódját próbálják utánozni. Folyóparton vagy tavak közelében meghúzódó nagyobbacska falvakba tömörülnek, orosz módra épült faházban laknak, oroszosan öltözködnek, étkeznek s az orosz telepések boldogulását biztosító állattenyésztésre meg földművelésre is rákényszerülnek. Kétségtelen azonban, hogy a jellemükből éppen azok a vonások hiányoznak szinte tökéletesen, amelyek a termelő életmód elengedhetetlen alapföltételei, úgyhogy a fölületes immel-ámmal végzett mezőgazdasági munka éppen csak az éhenhalástól ha megmenti őket. Különösen az előrelátó rendszerességet és kemény kitartást kívánó földművelés nincs ínyükre; az állattenyésztés még jobban megfelel gondtalanságra hajló könnyed nomád természetüknek, s ezért szinte minden család tart egy-két — elvértve tíz-husz — szarvasmarhát és jónéhány lovat is. Háziállataikat azonban rendesen elhanyagolják s értékük célszerű kihasználásával sem törődnek: gyakran bizony csak azért tartanak állatokat, hogy legyen mivel megetetniök a folygyülemlett szénát. A vadászat, különösen itt délebbre, újabban igen sokat veszített gazdasági jelentőségéből, úgyhogy helyenként szinte csak vetélkedésre, virtuskodásra alkalmat nyújtó férfias szórakozás számba megy. Létfenntartás, kivált pedig jövedelmezőség szempontjából a halászat került itt első helyre. A folyók, tavak, lápok kiapadhatatlan mennyiségben kínálják a zsákmányt, s az osztják nyilván gondtalan jólétre tehetne szert, ha csak valamivel is szorgalmasabb, élelmesebb és becsvágyóbb tudna lenni. Ő azonban be szokta érni a pillanatnyi szükséglet fődözésével, nem gondolva a holnap, mégkevésbé a holnapután gondjával.

A közvetlen orosz hatástól távolabb eső középső vidékek osztjaksága aránylag zavartalanul folytatja az ősi zsákmányoló életet. A vadászat általában errefelé is csak másodrendű, gyakran éppen alkalmi mellékfoglalkozássá kezd hanyatlani, mert a kíméletlen rablógazdálkodás és az óriási erdőégések következtében ijesztően mecsappant a nemesvad-állomány. Ennek az osztják csoportnak gazdasági életében a halászat foglalja el a központi helyet. Lényegtelen helyi különbségeket nem számítva a halász-szokások és eljárások, eszközök és készségek ugyanolyanok, mint a voguloknál. Lakásuk vidékenként, évszakonként változik: nyaranta többnyire póznasátor vagy nyírkéreggel

Oszlák háztáj az Irtys mellékén.

Osztják halrekeszték varsával.

Osztják vejsze és szák.

Osztlják vadászkunyhó.

Osztlják nyári jurta a Szalym mellékén.

borított négyszögletes kunyhó szolgál hajlékul, télvíz idején pedig különféle alakú fedett vermek vagy kisebb-nagyobb ügyességgel összetákolt gerenda-házikók nyújtanak védelmet. Nem ritkaság az orosz minta szerint épült szilárd, kényelmes és tetszetős külsejű faház sem. Ruházat és étkezés tekintetében is megegyeznek a vogulokkal.

Az északi-osztjások a szoszvai-szygvai vogulokhoz hasonlóan a halászat mellett részben rénszarvastenyésztéssel biztosítják életszükségeiket. Ez a foglalkozás azonban, amint említettük, észrevehetően hanyatlóban van.

Általánosságokra szorítkozó ismétlés és az adatok leltárszerű felsorolása helyett hadd mutassam be inkább az orosz PATKANOV helyszíni följegyzései nyomán egy jobbmódú háromtagú déli-osztják halász-család háztartásának évi költségvetését, megjegyezve, hogy az adatok a múlt század végéről valók.

BEVÉTELEK:

Halászatból:	Rubel
tavaszi fogás értéke	8.—
nyári fogás értéke	60.—
téli fogás értéke	20.—
évi varsa-zsákmány	50.—
vadászatból	5.—
állattenyésztésből	8.—
áfonyaszedésből	10.—
terület bérbeadásából	7.—
Összes bevételek kb.	168.—

KIADÁSOK:

	Rubel
85 pud ¹ rozsliszt	63·75
1½ pud dara	1·95
3 pud hús	3·60
10 csomag tea	15.—
pálinka	14.—
4 pud só	1·60
faggyúgyertya	2·16
szappan	—60
edény	1·80
dohány	5·40
háló-anyag	6.—
kender, gyanta, kátrány	6·20
suba (ára 6 rubel, de 4 évre szól)	1·50
kucsma (ára 80 kopéka, de 4 évre szól)	—20
rénbőr-malica (ára 6 rubel, de 6 évig viselhető)	1.—
sabur (köpenyszerű könnyű ruha-darab; ára 1·50 R; 2 évre szól)	—75
2 ing	1.—
2 vászonnadrág	1.—
lábbeli-anyag	4·50
az asszony ruhaneműjére és lábbelijére	7.—
a 15 éves fiú ruhaneműjére és lábbelijére	8.—
különféle adók és illetékek	5·27
vegyes apróságok	12.—

Összes kiadása kb. .... 164·28

Természetesen más területen élő, más életmódot folytató, más összetételű osztják család gazdasági élete jelentékenyen eltérő keresztmetszetet mutathat.

¹ 1 pud = 16·38 kgr.

Az obi-ugor népköltészet.

A vogul és a vele tartalmi, formai tekintetben meglepően egyező osztják költészetben látjuk legtisztábban kikristályosodva az obi-ugor néplélek ős-

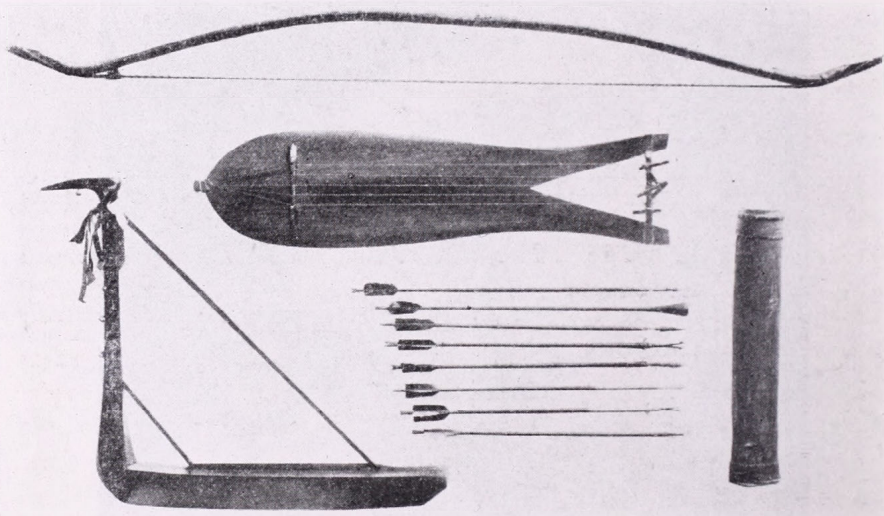
Osztják tűzhely.

eredeti sajátosságait, jellegzetes egyéni vonásait. Méltán tekinthetjük ezt az apáról fiúra szállt s közben a váltakozó nemzedékek száján szüntelen formálódó szellemi örökséget legközelebbi nyelvrokonaink legbecsesebb népi alkotásának.¹

¹ Az obi-ugor népköltészet vonzó varázsának beszédes bizonyítéka M. A. PLOTNIKOV eljárása, aki *Ягел-маа* (vog. *jaŋel-ma*, *jāŋkēlmä* 'láp, tundra') címen

Elévülhetetlen érdemük a köztük járt gyűjtőknek, kutatóknak — REGULYNak, MUNKÁCSINak, PATKANOVNak, KARJALAINENNak, PÁPAY JÓZSEFNak és KAN-NISTÓNak —, hogy önfeláldozó munkával megmentették, kezünkbe adták ezeket a szövegeket, melyek nemcsak finnugor tanulmányaink nélkülözhetetlen forrásai, hanem egyetemes néptudományi, általános művelődés- és költészettörténeti tekintetben is rendkívül tanulságos anyagot szolgáltatnak. Pontosan megállapíthatjuk e gyűjteményekből, hogyan képzelte — képzeli jórészt ma is — vogul-osztják rokonunk a föld, az állatok, az ember teremtésének misztériumát, a vallásos tisztelettel körülövezett hősök, fejedelmek, istenségek kormányzása alatt álló mindenség böles rendjét; megismerjük belőlük a vogul-

Osztják íj, nyilak, tegez és hangszerek.

osztják nép hiedelmeit, vallási szertartásait, a nagy harcokat és a mindennapi élet apró gondjait, az egyén, a nemek, a család és a társadalom egymáshoz való viszonyát, végül a földet, amelyen mostoha sorsú nyelvrokaink élnek és a természetet, amely őket körülveszi.

E változatosan gazdag tartalmú obi-ugor népköltészet termékeit a következő műfajok szerint lehet csoportosítani:

20 énekes orosz nyelvű époszt szerkesztett egybe a vogul népköltészet anyagából. — Még jellemzőbb, hogy ez a Kalevala és a Hiawatha példáját utánozó vállalkozás tüstént új költői alkotásra ihletett: a *Jangal-maa* szabad átdolgozásából megszületett KLYCSKOVNak *Madur vaza pobeditel* című 18 énekes hősi éposza, afféle vogul Kalevala orosz köntösben. — Az obi-ugor népköltészet egyre terjedő népszerűségét mutatja a nagyérdemű és nálunk is jól ismert vogul tankönyvírónak, CSERNECOVNak *Bozjalskue skazku* címen nemrégiben megjelent izléses kiállítású kötete is, amely nemcsak a művelt orosz közönségnek lesz tanulságos olvasmánya, hanem a vogul folklór kutatóinak is sok új adalékot és örömet ígér.

1. kozmogóniai-mitológiai énekek és mondák a föld és a világ keletkezéséről, életéről;
2. hősi énekek az isteni tiszteletben részesülő hajdani fejedelmek vitézi tetteiről, harcairól;
3. istenidéző igék (imádságok, himnuszok, könyörgések);
4. medveénekek és medveünnepi színjátékok (az isteni eredetűnek, szent-

Dombrajátékos vogul.

nek tartott medve leszállása az égből, tettei a földön, leterítése és a medvetorral kapcsolatos szokások, színjátékok);

5. állaténekek;
6. vitézi énekek;
7. sorsénekek (jobbára életképek a mindennapi élet köréből);
8. mesék (e műfajt aránylag csekélyszámú és súlytalan, főleg idegenből származott, szerzett darab képviseli).

Némi tájékoztatásul hadd jelezzük a hagyományos obi-ugor népköltészetnek egy-két megkapóan eredeti formai sajátosságát is. Legföltűnőbb a szavak,

szólamok ismétléséből keletkező párhuzamosság. Nem a héber és pl. a finn népköltészetből jól ismert gondolatritmus gazdag költőisége hullámszik itt előttünk, hanem egyszerű ismétlés vagy a rokonértelmű szavak önkényes csereberéje festi, forgatja, fejleszti a maga igénytelen módján az eredeti képet:

*„Hegyi tündéresszony-anyám szült engem,
Erdei tündéresszony-anyám szült engem”;*

*„Hét nyelvű pusztító tüzet csinálók,
Hat nyelvű részes tüzet gyújtok”;*

*„A rovátkos hátú alvilági bikabőrön
Fejet leüthető igazi álmod alszom,
A vastag szőrű alvilági állatbőrön
Nyakat leüthető erős álmod alszom”.*

Másik nyelvi jellegzetessége az obi-ugor népköltészetnek a velős, talpraesett, sokszor merészen összezsúfolt díszítő jelzők kedvelése: az Ob-folyó állandó jelzője „táplálékos” és „halas”; a kisebb folyóké: „késnyél keskenységű, fejszenyél keskenységű”; az alacsony szánkó vagy asztal: „lúdláb magasságú, réceláb magasságú”; a magas szikla vagy vár: „bálvány nyaka magasságú” vagy „futófelhő magasságú, szálló felhő magasságú”; a sápadt ember: „tavi hattyú, obi hattyú fehérségű”; az ősz: „jávorbika lábának való vékonyhavú, rénszarvas lábának való vékonyhavú”; a mély álom: „nyaklevágható, deréklevágható” vagy „vastag gyökerű gyökeres álom, vastag ágú ágas álom” stb.

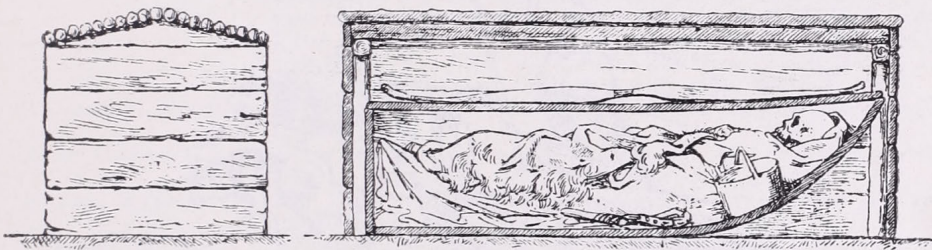
Mivel annakidején REGULYNK egyfolytában vetette papírra a vogul-osztják nótafáktól hallott énekeket, jódarabig kétségbe szokták vonni a szövegnek verssorok szerinti tagozódását is, még inkább ritmikus kötöttségét. A pontosabb újabb följegyzésekből azonban határozott verselési szabályosságokat olvashatunk ki, ilyenformán:

*Vojle | õnle || jelpin | nõmtëm
zumľë | nõmësäli,
vojle | õnle || pasin | nõmtëm
zumľë | patiläli?*

vagyis a tartalmilag egymásnak megfelelő verssorokban egyező számú ütemek, hangsúlyos szavak, szólamok szoktak lenni. Kétségtelen azonban, hogy a ritmus ugyanabban az énekben is minduntalan változik, esetlik-botlik, sőt az ének sokszor a lapos próza határán bukdácsol.

Az obi-ugor népköltészet koráról nagyon ellentétes vélemények hangzottak el. Abból a megfigyelésből, hogy a vogulok és osztjakok történetében

sorsdöntő eseményekről (pl. az oroszokkal való harcokról) és személyekről, (Jermák, Aszyka, Jumsan stb.) mitsem tud az ének, többen azt a következtetést vonták le, hogy az énekek egészen későn keletkeztek. Mások, így különösen MUNKÁCSI, az énekek régisége mellett kardoskodnak, joggal hivatkozva arra, hogy az énekek nyilvánvalóan az orosz hódítás előtti idők páncélos, faváras, patriarchális harcairól szólnak, s szinte meglepő volna, ha a csontnyilas ugorok ellen modern fegyverekkel, ágyúval, puskával támadó kozák fölény költészetre ihlette volna a nép énekes fiait. Mindenesetre nagy súllyal esik a latba a költői nyelv határozott ódonsága is: olyan nyelvtani alakok, szavak szerepelnek tömegesen, amelyek az élő beszédből tökéletesen hiányoznak.

Osztják koporsó.

Az osztják jellem. — Az obi-ugorok pusztulása.

A régi utazók jóformán kivétel nélkül szívhez szóló idillikus képet rajzoltak a mostoha természeti viszonyok közt éldegélő „műveletlen, de romlatlan” nyelvrokonaink életéről és természetes emberi erényeiről. CASTRÉN jellemrajza szerint „Furchtsamkeit, Aberglauben, Einfalt und Gutmüthigkeit sind Eigenschaften, die man bei allen wilden Völkern Sibiriens wiederfindet. Eine Eigenschaft, welche die Ostjaken auf eine vortheilhafte Weise auszeichnet, ist ihre Dienstfertigkeit und ihr redlicher Sinn. Der Ostjake verlässt seinen Freund nicht in der Noth, er verschliesst seine Thür dem Anklopfenden nicht; was er besitzt, theilt er gern; der Reiche sieht es für seine Pflicht an dem Armen zu helfen. Diebstahl kommt fast nie vor, das Haus steht immer unverschlossen, das Eigenthum wird oft mitten auf der Tundra gelassen. Die Ostjaken hegen keinen Verdacht gegen einander, sondern leben wie Brüder zusammen” (Ethn. Vorlesungen 127). A tárgyilagosabb újabb kutatók is kiemelik az osztjákok-vogulok sok rokonszenves alapvonását, de nem hűnynak szemet gyengéik, jellembeli fogyatkozásaik, pl. csodaváráó éhhetetlenségük, tunyaságuk, petyhüdt kiéltségük előtt sem. Általános az a nézet, hogy ezek a súlyos népi hibák a természettel és a hódító idegenekkel folytatott egyenlőtlen harc sebei, amelyeknek elüszkösödését siettetette aztán az átmenet nélküli hirtelenséggel reájuk

zúdított fölszines európai civilizáció egy és más mérge, mindennekfölött pedig a drága és gyilkos szesz, amelynek tehetetlen rabszolgáivá aljasultak nemcsak a férfiak, hanem a nők, sőt a gyermekek is. A délibb vidékeken egyre fenyegetőbb méreteket ölt a gyors eloroszosodás folyamata is. A kevert lakosságú falvakban az osztjások egymás közt anyanyelvükön beszélnek ugyan, de — legalábbis a férfiak — valamennyien tudnak oroszul és szeretnek orosz leányt feleségül venni. KARJALAINEN annakidején megfigyelte, hogy egy Irtys-melléki osztják falu 18 családjából 16-ban orosz a családanya, s ezek gyermekei már csupán oroszul beszélnek. A több forrásból táplálkozó elszegényedés, szellemi elernyedés, testi és erkölcsi elkorcsosulás szomorú következményeire

Vet amp talet huł.

«Öt eb halat húz»

(Az 1933-ban kiadott osztják ábécé-könyvből).

egyres vidékek lakoslétszámának rohamos apadása hívta föl a figyelmet: a Demjanka-mellék 12 falujában 1816-ban 224, 1858-ban 152, 1887-ben 102, 1898-ban már csak 86 osztják élt, a vaszjugani osztjások száma pedig 1859-től 1888-ig 1090-ről 502-re zuhant le.

A pusztulás e tüneteinek láttára közhellyé vált az a jövendölés, hogy a vogulok-osztjások napjai meg vannak számlálva, föltartóztathatatlanul közeleg végleges kihalásuk, s az orosz társadalomnak és közigazgatásnak emberbaráti érzéstől sugallt mentő intézkedései is a részvét elkésett formaságának tetszetek.

Ha a legújabb híradások és statisztikai adatok megbízhatók, nyelvrokonaink életében öröndetesen meglepő fordulat következett be. Úgy látszik, a vogulok is, osztjások is átestek a sötét katasztrófa közvetlen veszélyén és

öntudatra ébredten kezdenek szervezkedni, művelődni — hagyományosan sajátos népi műveltségük egészséges alapjain.¹

IRODALOM.

Az egész finnugor nyelvcsaládot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található (178. l.), kizárólag vagy túlnyomórészt osztják kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető anyaggyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- ARRAMOV, N. A.: Opiszanie Berezovszkogo kraja (Zap. Russzk. Geogr. Obscs. XII).
- AHLQVIST, A., Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858. Helsinki, 1859; Unter Wogulen und Ostjaken. Reisebriefe und ethnographische Mittheilungen (Acta Soc. Scient. Fenn. XIV); Tutkimus sivistyssanoista obilais-ugrilaisten kansojen kielissä. 1882; Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen (SUS. Aik. VIII, 1); Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. Helsinki, 1880.
- ANDERSON, NIKOLAI, Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen. 1893.
- BEKE ÖDÖN: Északi-osztják szójegyzék (KSz. VIII—IX. és különnyomatban; a Pápay-féle OstjNGy. szótári földolgozása).
- BOUDA, KARL, Der Dual des Obugrischen mit einem Exkurs über die Suffixlockerheit (SUS. Aik. XLVII/2).
- CASTRÉN, M. A., Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845—1849. Schiefner adta ki 1856-ban a NRF-ban; Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichniss. 1849. (Másodszor Schiefner adta ki 1858-ban a NRF-ban).
- DMITRIEV, A., Pokorenie ugarszkich zemelj i Szibiri (Permszk. Sztar. V).
- DONNER, KAI: Über das Alter der ostjakischen und wogulischen Renntierzucht (FUF. XVIII, 115); Siperia. Elämä ja entisyys. 1933.
- DUNIN-GORKAVICS, Toboljszkij Szever I—III. — 1904—11; Ocserk narodnosztej Toboljszkago szevera (Izv. Imp. Russzk. Geogr. Obscs. XL. 31).
- FAZEKAS JENŐ, Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben (Debrecen, 1932).
- FINSCH, O., Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876. Berlin, 1879.
- FOKOS DÁVID: A vogul-osztják tárgyas igeragozásról (NyK. XL. 386); A vogul-osztják duálisképző (NyK. XLIX. 314).
- GENNEP, ARNOLD VAN: Origine et fortune du nom de peuple 'Ostiak' (KSz. III. 13).
- GOMBÓCZ ZOLTÁN: Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez (NyK. XXXII. 182).

¹ Az osztjások használatára kiadott tankönyvek és olvasókönyvek közül ezeket ismerem:

1. Hantь bukar. N. K. Karjer hanşes (Osztják ábécé-könyv. Írta N. K. K.). — Moszkva-Leningrad, 1933.

2. P. N. ZUL'OV, Hantь knija. Olbь pekel. Hantь škola olbь klass. Karjer N. K. i Pletkova N. F. tulmeslesanen (Olvasókönyv. Első rész. Az osztják iskolák első osztálya. Osztjakra átírt K. N. K. és P. N. F.). — Moszkva-Leningrad, 1934.

3. N. S. POPOVA, Arifmetika vönlteť knija. Olbь pekel. Olbь klass. Hantь jazbь N. Pletkova tulmesles (Számítvány. Első rész, első osztály. Osztják nyelvre átírt N. P.). — Moszkva-Leningrad, 1934.

4. Sovrle. Hantь moş. N. K. Karger hanşes (Nyulaeska. Osztják mese. Írta N. K. K.). — Leningrad, 1934.

- GONDATTI, N. L.: Szledy jazysesztva u inorodcev szevero-zapadnoj Szibiri. — Moszkva, 1880.
- HUNFALVY PÁL: Osztják evangélium s az éjszaki osztják nyelv (NyK. VII, 403); Az éjszaki osztják nyelv. Vologodszki fordításainak és orosz-osztják szótárának alapján tekintettel mind Castrén déli osztják grammatikájára, mind a Reguly hozta szó-jegyzékre s eredeti osztják énekekre (NyK. XI, 1).
- KANNISTO, A.: Zur Etymologie des Völkernamens Ostjake (SUS. Toim. LVIII, 417).
- KARA FERENC: Északi-osztják határozók (NyK. XLI, 1, 145).
- KARJALAINEN, K. F.: Ostjakkeja oppimassa. Matkakirjeitä (SUS. Aik. XVII/1, XVIII/1, XX/2); Matkakertomus ostjakkien maalta (SUS. Aik. XIX/3, XX/4, XXI/6); Zur ostjakischen Dialektkunde (FUF. II. Anz. 77); Über M. A. Castrén's Transskription des Ostjakischen in seinen Druck- und Handschriften (FUF. IV, 97); Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe (SUS. Toim. XXIII); Literatur über das Ostjakische und die Ostjaken (FUF. VI. Anz. 1); Wie Ego im Ostjakischen die Verwandten benennt (FUF. XIII, 207); Alte Bilder zur Ob-ugrischen Mythologie (SUS. Toim. XXXV/5); Beiträge zur Geschichte der finnisch-ugrischen dentalen Nasale (SUS. Aik. XXX/24); Jugraisten uskonto. (A Suomen suvun uskonnot c. sorozat III. kötete) 1918. — Die Religion der Jugra-Völker cimen német fordításban is megjelent a FF. Communications 41. és 44. száma-ként; Siperian-matkoilta. Sata kirjettä. 1921. (A fiatalon elhalt kutató hagyatékából Krohn Károly adta ki).
- KLEMM ANTAL: A mellérendelő és alárendelő viszony kifejezése az északi osztjákban és a votják nyelvben (a pannonhalmi főapáts. főisk. 1911—12. évi évk.); A létige szerepe az osztjákban és a vogulban (NyK. XLVI, 386); A vogul és az osztják tárgyas igeragozás (NyK. XLVII, 85).
- KOWALSKY-HOFMANN, Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi I—II. (1853—56).
- MÜLLER J. B., Leben und Gewohnheiten der Ostjaken. 1720.
- NOVICKIJ, GR., Kratkoe opiszanie o narode osztjackom, szocsinnenoe v 1715 godu (MAJKOV adta ki 1884-ben).
- PAASONEN, H., Matkakertomuksia vuosilta 1900—1902 (SUS. Aik. XXI/5); Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen (FUF. II, 81).
- PAASONEN, H.—DONNER, K., Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jug (a Paasonen hagyatékában talált anyagot rendezte, átírta és kiadta Donner Kai). 1926.
- PÁPAY JÓZSEF: Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjások földjén (BpSz. 1905; kivonatosan megjelent az AkÉrt. XVI. kötetében is); A Reguly-féle osztják hőse népekről (Ethn. XXIV, 257; ugyanez Die ostjakischen Heldenlieder Regulys cimen németül is megjelent a SUS. Aik. XXX/36-ban); Osztják Népköltési Gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medvénekek. Bevezetésül Reguly emlékezete, hagyatékának földolgozói és az osztják népköltés ismertetése (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. köteteként, 1905); Északi-osztják nyelvtanulmányok (NyK. XXXVI, 345, XXXVII, 52, 164, 258, XXXVIII, 111, 313; különnyomatban a FF. 15. sz.); Über die Objektivkonjugation im Nordostjakischen (FUF. XIII, 296); Északi-osztják medvénekek. Adalékok az obi-ugor népek medve-kultuszához. Pápay nyelvészeti hagyatékából saját alá rendezte Fazekas Jenő (A debreceni Tisza I. Tud. Társ. I. oszt. kiadv. V. k. 9. f.).
- PÁPAI KÁROLY: Déli osztják szójegyzék. Az elhunyt kutató gyűjtései alapján összeállította Munkácsi Bernát (NyK. XXVI, 9; különnyomatban az UgF. 12. sz.).
- PATKANOV, SZERAFIM, Tip osztjackago bogatyrja po osztjackim bylinam i geroi-

ceszkim szkazanijam. 1891; Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie. I. Teil: Ethnographisch-statistische Übersicht. 1897.—II. Teil: Ostjakische Texte mit deutscher und russischer Übersetzung nebst Erläuterungen. 1900; Irtisi-osztják szójegyzék (NyK. XXX, 407, XXXI, 55, 159, 291, 424; különnyomatban az UgF. 14. sz.).

- PATKANOV, SZERAFIM—D. R. FUCHS: Laut- und Formenlehre der süd-ostjakischen Dialekte. Auf Grund der Sammlungen und grammatischen Aufzeichnungen von S. Patkanow bearbeitet von D. R. Fuchs. (KSz. VII, X—XII; különnyomatban 1911).
- PLOTNIKOV, A. F.,
SATILOV, M. B., Narymszkij kraj.—Szentpétervár 1901.
- SARKADI NAGY JÁNOS: Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei (NyK. XLII, 250, 427; különnyomatban 1913).
- SCHÜTZ JÓZSEF: Az északi-osztják szóképzés (NyK. XL, 1; különnyomatban 1910).
- SEMAYER VILIBÁLD:
SIRELIUS, U. T., Vogul-osztják himes kéregedények (Népr. Ért. VI, 24).
Ostjakkilaiselta matkaltani v. 1898 (SUS. Aik. XVII/2); Ostjakkien ja vogulien hautaustavoista ja heidän käsityksistään elämästä kuoleman jälkeen (Suomen Museo IX—X); Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen (SUS. Aik. XXII/1); Ostjakkien ja vogulien tuohi- ja nahkakoristeita.— Ornamente auf Birkenrinde und Fell bei den Ostjaken und Wogulen (Kansat. Julk. II); Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern (Kansat. Julk. III); Über das Jagdrecht bei einigen finnisch-ugrischen Völkern (SUS. Toim. XXXV/14); Über die primitiven Wohnungen der finnischen und obugrischen Völker (FUF. VI—IX, XI); Über einige Prototypen des Schlittens (SUS. Aik. XXX/32); Über die Art und Zeit der Zähmung des Renntiers (SUS. Aik. XXXIII/2); Eräs keisarillinen lahjoituskirja (SUS. Toim. LII, 284).
- SOMMIER, STÉPHEN, Un' estate in Siberia. 1885; Siriéni, Ostiacchi e Samoiedi dell' Ob. 1887.
- ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor népnevek. I. Jugria (NyK. XLVII, 252, 399, XLVIII, 31; különnyomatban 1930).; Az obi-ugor igeekötök (NyÉrt. XXV. k. 3. sz.).

A permi finnugorság.

A magyarhoz legközelebb álló ugorság történeti viszontagságainak vázoló-
lása és jelenlegi művelődési, néprajzi, valamint nyelvi viszonyainak jellemzése
után rátérhetünk a finnugorság többi tagjának, vagyis a zürjénnek, a votják-
nak, a cséremisznek, a mordvinnak, a finnek és a lappnak ismertetésére. Az
ugor csoporthoz hasonlóan a finnugorságnak ezek a tagjai szintén szorosabb
együtttest alkotnak, jelölül annak, hogy az ősi finnugor közösség megszűntével,
az ugor rész elválása után még huzamosabb ideig együtt maradtak, közösen
fejlődtek, azonos változásokon mentek keresztül. Ezt a finnugor részt a szak-
irodalom a nyelvi, valamint földrajzi tekintetben egymástól távol eső szélső
tagokról, a nyugaton lakó finnekről és a keleten élő permiekről (zürijén +
votják) összefoglalóan finn-permi csoportnak, a csoport tagjai
együttelésének idejét finn-permi korszaknak, nyelvüknek e korszak-
beli fokát finn-permi alapnyelvnek, ezen az alapnyelven beszélő
népet finn-permi ősnépek szokta nevezni.

A finn-permi korszak.

A finn-permi korszakról éppúgy nincsenek írott történeti forrásaink, mint
az ugorságról sincsenek. Némileg mégis képesek vagyunk a homályban tájé-
kozódni. Tájékoztat bennünket az összehasonlító nyelvtudomány, a régészet,
a néptudomány, kivált pedig a nyelvi tényekkel dolgozó őstörténet-kutatás,
amelynek segítségével — néha ugyan nagy hézagokkal, kissé bizony elmosó-
dottan — a részletek, helyzetképek egész sorozatát sikerül megrajzolnunk.

A nyelv életét ismerve természetesnek tartjuk, hogy a régi finnugor örökség
a finn-permi közösség korában különféle változásokon ment keresztül: meg-
változtak egyes hangok, hangkapcsolatok, módosult a jelentés- és a viszonyítás-
jelölő alaktani elemek állománya, rendszere, és bővült — részint szerves belső
fejlődés, részint kívülről való szerzemények útján — maga a szókészlet is.
Természetesen csak olyan nyelvi elemeket, készségeket tulajdoníthatunk a
finn-permi korszaknak, amelyek az akkoriban már elkülönülten élő másik
finnugor ágban, t. i. az ugorságban ismeretlenek, viszont a finn-permi csoport
tagjaiban való általános elterjedtségükből következtetve a finn-permi alap-
nyelv sajátos alkotásainak tekinthetők.

A finn-permi alapnyelvben végbement változások rendszeres tárgyalását
mellőzve hadd említsünk csak úgy mutatoul egy példát, amely magában
is kellőképpen igazolná a finn-permi csoport tagjainak szorosabb együvé-
tartozását.

E nyelvek a következő hangalakban egyező s jelentésben is teljesen azonos új viszonyragokkal gazdagodtak:

1. *inessivus* : finn -ssa, -ssä (<*-sna, *-snä) '-ban, -ben', lapp -sne, -sn, mordvin -sne stb.;
2. *elativus* : finn -sta, -stä '-ból, -ből', lapp -ste, -st, mordvin -sta, -sto, -ste, cseremisiz -šets, votják -št, zürjén -s (<*-št);
3. *illativus* : finn -sen stb. '-ba, -be', lapp -san, -sa, mordvin -zä;
4. *adessivus* : finn -lla, -llä (<*-lna, *-lnä) '-nál, -nél', votják -len, zürjén -lén;
5. *ablativus* : finn -lta, -ltä '-tól, -től', cseremisiz -letš (<*-let);
6. *allativus* : finn -len, -llen, -lle '-hoz, -hez, -höz', cseremisiz -lan, -län, votják -lañ, -loñ, zürjén -lañ;
7. *abessivus* : finn -tta, -ttä (<*-ttak, -ttäk) '-nélkül', lapp -otak, cseremisiz -tè, votják -tek, zürjén -teg.

Alig szorul bizonyításra, hogy a felsorolt ragok közös eredetűek, s mivel az ugor ágban teljesen hiányoznak, tehát finnugor korbeliek nem lehetnek, később, nyilvánvalóan a finn-permi egység idején keletkeztek.

Ma még szinte kizárólag csak a nyelvtudomány megállapításai adnak valamelyest fölvilágosítást arra is, milyen idegen népekkel állott érintkezésben, milyen művelődési változásokon ment át és hol lakott a finn-permi ősnép.

Kétségtelen, hogy ebben az időben tovább tartott az az indogermán, pontosabban megjelölve az az árja, illetőleg iráni hatás, mely már a finnugor korszakban is folyamatban volt, s amely a finnugorság szétválása után az ugor ágat is érte. Sajnos, az indogermán-finnugor érintkezések bonyolult kérdése még nincs annyira tisztázva, hogy a jövevényszavakat idő és forrás tekintetében csoportosítani és rétegről rétegre haladva művelődéstörténeti szempontból értékesíteni tudnók. A művelődési tartalommal telített szavak tetemes gyarapodásából annyi bizvást megállapítható, hogy a finn-permi csoport életközösségét a lépcsőről lépcsőre való emelkedés jellemzi: új háziállatok, új gabonanemek, gazdasági növények, termények, épületek és eszközök közös nevei mindennél világosabban mutatják, hogy a finn-permi ősnép a korábbi zsákmányoló élettől fokozatosan közeledik a szomszéd indogermánságnál látott magasabb termelő gazdasági rendszer felé.

A finn-permi ősnép lakóhelyéről az indogermánokkal való szomszédság tényén kívül mindössze néhány növény- és állatföldrajzi adat — legtanulmányosabb a 'mogyoró', a 'szilfa' és a 'hársgfa' neve — nyújt hozzávetőleges útbaigazítást. Úgy látszik, hogy a finn-permi csoport ebben a korszakban is a régi finnugor őshaza nyugati részét tartotta megszállva, illetőleg csupán jelentéktlenebb mértékben tolódhatott el délnyugati irányban. Mikor aztán a finn-permi ősnép nyugati szárnya erősebben nyugati irányban kezdett húzódni, a keleti részek pedig eredeti lakóhelyükhöz ragaszkodtak,

az addig többé-kevésbbé egységes finn-permi ősnép két félre szakadt: a nyugatra terjeszkedő finn-volgai (a finnek és az összefoglalóan *volgainak* nevezett mordvinok-cseremiszek) és a keleten visszamaradó permi ágra. A szétválás időpontjául SETÄLÄ nyomán a Kr. e. 1000 tájkát szokás tartani; valószínű azonban, hogy néhány évszázaddal későbbre kell gondolnunk.

A «permi» elnevezés.

A *permi* elnevezés a mostani nép- és nyelvtudomány szaknyelvében a zürjének és a votjakok összefoglaló jelölésére használatos. Ettől a nyugaton általánosan elterjedt szokástól elütően az oroszok külön permi tagként tartják nyilván az ú. n. *permjakokat*, a permi kormányzóság területén, a Káma folyó felső hajlatában, a Kosza, Inyva és Obva folyók vidékén lakó finnugor népet. Ennek az elválasztásnak, illetőleg megkülönböztetésnek azonban legföljebb csak földrajzi alapja lehet, mert a permjakok faji, művelődési és nyelvi tekintetben a zürjénekkel tartoznak együvé.

A *permi* elnevezéssel és a névhez fűződő történeti kérdésekkel rendkívül terjedelmes irodalom foglalkozik ugyan, de az időnként eltérő alakokban, változó jelentésekben és vonatkozásokban előforduló adatok kusza csomóját máig sem sikerült kibogozni.

A magyarázónak mindenekelőtt abban a fogas kérdésben kell állást foglalnia, összefügg-e a *permi* név a IX—XIII. századbeli skandináv szagák és útleírások *Bjarma*, *Bjarmaland*, *Beorma* stb. nép-, illetőleg területnévvel. A skandináv emlékek kétségtelen határozottsággal elárulják, hogy a *Bjarma* stb. név a Fehér-tenger partvidékét és a Dvina alsó folyásának környékét, valamint lakosságát jelölte. A vidék mesés gazdagság hírében állott, s ezért a vállalkozó szellemű vikingek gyakran ellátogattak oda kereskedni, portyázni, rabolni. A leírásokból az is kiderül, hogy a bjarmák, beormák a lappal közeli rokonnyelvet beszéltek s istenüket *jomalinak* nevezték. Az első pillanatra magától kínálkozó *bjarma* = *perm* név- és népazonosításnak azonban súlyos tárgyi bökkenői vannak: a permi népek, a zürjének-votjakok ősei, a vikingek korában még kétségtelenül a tengerparttól távol, messze délen laktak; aztán a zürjénben *jen* (*jenm*-), a votjában *inmar*, *iinmar* az 'isten' neve, nem pedig *jomali*; teljesen valószínűtlen végül az is, hogy a lapp és a permi nyelvek közti rokonságot a IX. században avatatlan fül észrevehette volna. A skandináv szagák legendás bjarmái nem lehettek e szerint a mai permiek, a zürjének-votjakok ősei. Nyilvánvalóan a finn-ség keleti nyúlványai, a karjalaiak ősei voltak, akikről jól tudjuk, hogy a viking-járatok idején, sőt jóval később is, a Fehér-tenger partvidékét is megszállva tartották, a viszonyokhoz képest jólétben éltek, az istent *jomali*hoz hasonló szóval nevezhették (ma: *jumala*, *jumalu*, *jumal*), s a lappokhoz való nyelvrokonságuk is szembeszökő. Mindehhez hozzávehetjük még a régészetnek azt a megállapítását is, hogy a bjarmák

anyagi műveltsége határozottan a finnségre utal: „The material culture of the Biarmians was that of East Finland. They were a floating people, as much at home in Finmark and the Kola Peninsula as on the shores of the White Sea and perhaps also in the Dvina river. If traces of contemporary settlements are ever found on the shores of the White Sea, one can hardly imagine them as representing an original culture. The centre was somewhere in Carelia” (TALLGREN: ESA. VI, 120).

Amennyire kétségtelennek látszik, hogy a *bjarma* név keleti finneket jelölt, éppannyira bizonyos, hogy az orosz és egyéb kútfőkben szereplő *permj*, *peremj* stb. kezdettől fogva a zürjének-votjakok őseit, pontosabban a zürjéneket, illetőleg a zürjének egyes csoportjait jelölte.

Egyfelől a *bjarma* és a *permi* népnevek hangbeli hasonlóságát és földrajzi viszonyát, másfelől pedig a köztük lévő tartalmi, jelentésbeli és etnikai különbségeket ismerve könnyen érthetőnek találjuk, hogy a nevek összefüggése és eredete tekintetében nagyon megoszlanak a vélemények: vannak, akik azonosítják a két nevet, vannak, akik mereven elkülönítik őket egymástól; egyesek skandináv származásra gondolnak, mások finnségi vagy zürjén nyelvi eredetet vitatnak. Vannak egészen műkedvelő ízű ötletek: pl. hogy a *bjarma* ~ *perm* név zürjén eredetű elhomályosult összetétel, mégpedig a *bi* 'tűz' + *ur* 'mókus' + *mu* 'föld' vagy a *bi* 'tűz' + *ar* 'év' + *mu* 'föld' vagy *bi* 'tűz' + *jugör* 'sugar' + *mu* 'föld' tagokból, vagyis az elnevezés eredetileg „a tűzszínű mókusok országa”, illetőleg „az évi tűz földje”, illetőleg „a tüzes sugarak földje” jelentésű volt; vannak tekintélyes tudósoktól való, de egészen valószínűtlen föltevések: egyesek szerint a szó forrása a zürjén *perjema* 'das weggenommene, entnommene, geerbte Land', mások szerint a 'legkisebb, legfiatalabb' jelentésű iráni *apara* lappang benne, s a név hajdan a törökök útjából északra fölszorult szkítákat jelölte volna. Magasabb tudományos igényeket három magyarázat iparkodik kielégíteni. Az egyik szerint a terület és népnév zürjén eredetű, a zürjén *parma* szóból származik, amely 'bewaldete Anhöhe, entlegener dichter Wald, steiler Waldberg, Waldhügel' stb. jelentésben ismeretes, a zürjén föld hegyrajzi névanyagában amúgy is több helyütt előfordul, sőt 'der mit dem Ural parallel laufende Waldrücken' jelentésben az Urál-környéki orosz tájnyelv is ismeri. A másik figyelmet érdemlő régi föltevés szerint a név forrása a finn *perä-maa* 'das hintere Land, Peripherie' szó, amellyel találóan jellemezheték a finnek a központi lakóhelyüktől távol eső vadásztelepüléseiket. A harmadik komoly magyarázat, a TIANDER-féle, skandináv eredetet tesz föl: a név alapja a skandináv *berema*, *berma* 'Rand, Uferstreich', s vele a vikingek a tenger partvidékét, majd a szóból képzett **bermjiz* > **bermiz* > *bermir* > *bearmir* > *biarmir* > *bjarmir* stb. származékkal a part lakóit jelölték. Az elnevezés eredetileg finnségi földre és népre értetődött, de utóbb átruházódott a helyükre telepedett zürjén jövevényekre.

Mindegyik magyarázatnak vannak hangtani gyengéi, homályos pontjai,

amelyekre csak a jövő vizsgálatai vethetnek kellő világosságot. Jelenlegi ismereteink mellett mégis valószínűnek tarthatjuk, hogy a *permi* elnevezés azonos a régi *bjarma* névvel, olyanformán természetesen, hogy a *Bjarma* elsődlegesen földrajzi helynévül szolgált s csak másodlagosan alkalmazták a terület karjalai majd *permi* lakosságára. Ha ez az összekapcsoló értelmezés helyesnek bizonyul, magától eszik a *permi* névnek zürjén szóból (*parma*) való eredeztetése és mind valószínűbbé válik a finn-ségi *perä-maa*, illetőleg a skandináv *berema* szóból való kiindulás jogossága. A skandináv eredetet előnyben részesítő föltevésünk helyességét látszik bizonyítani a *zürjén* népnév is, amelynek ugyan- csak 'tengerpartlakó' az eredeti etimológiai jelentése.

A *permi* népek együttélése.

A zürjének és a votjakok elődei Kr. e. 1000 körül — vagy tán inkább a Kr. e. I. évezred folyamán — szakadtak el az egyre nyugatabbra vándorló finn-volgai testvéreiktől és kezdték meg ezzel a maguk együttélését. Huza-mosan, hozzávetőlegesen másfél évezredig tarthatott még ez az együttélés, az ú. n. *permi* korszak, amely a nyelvi fejlődésnek és a művelődési emelkedésnek kétségtelenül igen termékeny ideje volt. Erre a korra nyúlnak vissza azok a nagyszámú szóképzleti, hangtani, ragozási, szóképzési és mondat-fűzési egyezések, amelyek a zürjénben és a votjákban találhatók, s amelyek oly szoros kapcsolatot, akkora hasonlóságot eredményeztek e két rokonnyelv közt, amekkorát a finnugor nyelvcsalád egyéb tagjai közt nem találunk.

Minden jel arra vall, hogy a *permi* ősnép nagyjából ugyanazon a területen maradt, amelyen az előző korszakokban, t. i. a finn-*permi* és még korábban a finnugor közösség idején élt, vagyis a Volga-könyök közvetlen északi, észak-keleti szomszédságában, a Vjatka és a Káma alsó folyása mellékén. A *permi*iek anyagi és szellemi életét a fokozatos fejlődés, műveltségbeli gazdagodás jellemzi: a *permi* ősnép a nyelvi tények tanúsága szerint a szétválás pillanatában javarészt már földműveléssel, állattenyésztéssel, háziiparral is foglalkozott, igényesebben építkezett, ruházkodott és társadalmilag szervezettebb, szellemi téren előrehaladottabb volt. A polgáriasodásnak ebben a folyamatában jelentős szerep jutott az idegen népek: a korszak első részében a Dél-Oroszország területén élő irániak, a korszak vége felé pedig a Volga könyöke tájára telepedett bolgár-törökség osztályrészéül. Míg azonban a délről fősugárzó iráni hatás a művelődés elemeinek alkalmasint hatalmi érdekektől mentes síma közvetítésében nyilvánult meg, a szomszédos bolgár-török birodalom a *permi* népek társadalmi szervezetében, politikai életében is gyökeres átalakulást idézett elő. Azt a tényt, hogy a votjákba tekintélyes számú bolgár-török jövevényszó került át, míg a zürjénben összehasonlíthatatlanul kevesebb, mind-össze 30—35 honosodott meg, úgy szokás értelmezni, hogy a volgai-bolgár birodalom megalakulásakor még együtt éltek a *permi* népek, közösen érte

őket a bolgár-török hatás első hulláma, rövidesen azonban a zürjének északra vonultak s ezzel kitértek a közvetlen bolgár-török befolyás elől, mely ezentúl csak a lakóhelyükön visszamaradt votjákokra terjedt ki. Mivel pedig a volgai bolgár birodalom, Magna Bulgaria, a Kr. u. VII—VIII. században alakult meg, a permi népek, a zürjének és a votjások szétválását valamelyest későbbre, a IX. század tájékára szokás helyezni. Hangsúlyoznunk kell, hogy a permi történet döntő jelentőségű eseményeinek ilyenén rajzában nem kizárólag a bolgár-török—permi érintkezések tanulságaira vagyunk utalva, hanem a történeti, főleg a zürjén településtörténeti adatok hasonló értelmű vallomására is támaszkodhatunk.

A zürjének.

A finnugorság permi csoportja két tagból, ú. m. a zürjénből és a votjából áll. Indokolatlan az oroszoknak az az eljárása, hogy a Káma felső hajlatában lakó déli zürjéneket, az ú. n. permjásokat, külön harmadik tagként tartják nyilván.

A zürjének elnevezései.

Mint valamennyi finnugor népnek, a zürjének is más az idegenek ajkán élő, mondjuk a külső elnevezése, és más a belső, a saját nyelvi neve: szomszédai, főleg az oroszok és orosz hatás alatt világsszerte *zürijének* hívják őket, míg maguk a *komi* névvel jelölik magukat, földjüket, nyelvüket.

A *zürijén* népnév mai orosz alakja *zyrjanin*, többes *zyrjane*, régibb változatai pedig *szyrjanin*, *szerjanin* stb. 'der Syrjäne'. A szó azonban nem szláv eredetű, hanem jövevényként került az oroszba, hogy aztán onnét kiindulva általános kelendőségre tegyen szert. Eddigélé nincs véglegesen eldöntve, honét vette az orosz, de nagyon meggyőzőnek látszik az a föltevés, hogy a név finnugor forrásból, alkalmasint a zürjénnel érintkező vogulból, esetleg osztjából való: vog. *saran*, *sarän* 'Syrjäne', osztj. *saran* (*saran-žoi* 'Syrjäne', *saran-iax* 'syrjänisches Volk'), votj. *sara-kum* 'Syrjäne'. Ha helyes a nyom, amelyre először LEHTISALO hívta fel a figyelmet, a 'zürijén' jelentésű vogul-osztják *saran* eredeti jelentése 'tengerpart-lakó, partlakó', s az elnevezés alapszava a 'tenger' jelentésű zürjén *sar*, amely a tengerpart-vidék zürjén földrajzi névanyagában is elő-előfordul (pl. a Pecsora torkolatánál épült Pusztoszerszk város zürjén neve *Sar-dor*, amelynek szószerinti jelentése 'tengerpart'); a *saran* szóvégi *-n*-je pedig ugyanaz a képző volna, amely a 'szamojéd' jelentésű zürj. *jaran*, vog. *jārən*, osztj. *iarən* szavakban is látható. Bár a *zürijén* szónak ez a magyarázata nagyon tetszetős és jelentéstani tekintetben pontosan egyezik a *bjarma*, *permi* névnek a skandináv *berema* 'Rand, Ufer' szóból való származ-

tatásával, a részletek földerítése, az egyes nyelvekbeli adatok egymáshoz való viszonyának tisztázása további tüzetes vizsgálatot kíván.

Vannak a *zürjén* népnévről egyéb ötletes magyarázatok is, azok azonban a fentínél is kényesebb történeti vagy hangtani nehézségeket takargatnak. Legtöbb híve és legtartósabb hitele SJÖGREN azon gondolatának volt, hogy az elnevezés finn eredetű, s alapjául az 'oldal, széle valaminek, félreeső hely' jelentésű finn *syrjä* szó szolgált.

A *zürjének* a *komi* szót alkalmazzák magukra: *komi* vagy *komi mort* 'zürjén' (*mort* 'ember'), *komi jez* vagy *komi voitir* 'zürjén nép' (*jez* és *voitir* 'nép'), *komi mu* 'zürjén föld', *komiën* 'zürjénül' stb. Ezt az elnevezést régóta a déli zürjénség legfontosabb folyója, a *Káma* nevével szokás azonosítani, vagyis a *komi mort* eredetileg *káma i ember*t, *Káma-vidéki zürjént*, utóbb általában *zürjént* jelentett volna. Újabban nyilvánvalóvá lett, hogy ez az első pillanatra természetesnek tetsző értelmezés súlyos hibában szenved, mert a *zürjének* a Kámát *Kama-ju* 'Káma folyó' néven emlegetik, és semmi adatunk sincs arra, hogy valaha is, valahol is *Kominak* hívták volna. Igaz ugyan, hogy a vicsesgdai *zürjének* a Káma felső folyása vidékét, főleg Szolikamszk és Cserdyn környékét *kom-mu* (*mu* 'föld, szárazföld, vidék, ország') néven ismerik, ámde az elnevezés első tagjaként szereplő *kom* nem a Kámát, hanem a vidék *zürjén*, *komi* lakosságát jelöli, vagyis a *kom-mu* pontos fordítása *komi föld* (= *zürjén föld*, a permjások földje),¹ nem pedig a korábban hitt *káma i föld*. Hogy a 'zürjén' jelentésű *komi* szónak semmi köze sincs a *Káma* folyó nevéhez, világosan mutatja a votják is: a *zürjén komi* szóval kétségtelenül azonos az ugyancsak 'zürjén' jelentésű votják *sara-kum* népnév *kum* része, míg a *Káma* neve a votjákban *kam* 'Fluss, Strom, Kama'.

A *komi* név magyarázatában SETÄLÄ találta fején a szöveget, amikor a szót a következő rokonnyelvi adatokkal egyeztette: vog. *χum*, *kum*, *χom* 'Mann, Mensch', votj. *kum*: *sara-kum* 'Syräne'; alkalmasint ide tartozik a magyar *hím* szó is, amely a régiségben még mélyhangú volt: *hímja*, *himot* stb. Ennek a szócsoporthoz eredetéről azonban nincsen egységes nézet. SETÄLÄ az 'ember' jelentésű latin *homo*, litván *žmù*, gót *guma*, ófelnémet *gomo* (vö. Bräuti-*gam*) láttára indogermán kapcsolat lehetőségével számol, joggal gondolhatunk azonban arra is, hogy a felsorolt finnugor szavak *-m* képzős származékok a következő finnugor nyelvekbeli alapszavakból: vog. *χui*, *χoi* 'hím', osztj. *χui* stb. 'hím, férfi', lapp *kuij* stb. 'férj'.

¹A született zürjén SACHOV zürjén-orosz szótára szerint *kommu* 'permjatszkij kraj', vagyis 'permják vidék'.

A zürjének lakóhelye, száma és nyelvi tagozódása.

A zürjének túlnyomórészt európai Oroszország északkeleti sarkában, főleg az archangelszki, a vologdai és a permi kormányzóság területén a Pecsora s mellékfolyói, az Usza és az Izma körül, a Mezeny és a Vaska felső folyása vidékén, azaz Udorá-ban, a Vycsegda és mellékfolyói, a Vym és a Szyszola mellékén, továbbá a Luza, Ljetka, Kobra partján, valamint a Kama felső hajlatában a Kosza, Inyva és Obva folyók környékén élnek. Kisebb zürjén telepek távolabbi vidékeken, ú. m. Nyugat-Szibériában (a tobolszki és a tomszki kormányzóságban) és Kóla félszigetén is találhatók. Szomszédaik nyugatról és délről az oroszok, akik számos helyen mélyen a zürjén csoportok és szórványok közé vannak ékelődve; északon a jurák-szamojédokkal érintkeznek, kelet felé pedig az Urál mögött élő gyér vogul nép csatlakozik hozzájuk.

A zürjének számát a 100 évvel ezelőtti orosz statisztikai kimutatás alapján KÖPPEN 123,169-nek, az 1897. évi oroszországi általános népszámlálás 258,336-nak, az 1926. évi tanácsköztársasági népszámlálás pedig 364,200-nak tünteti föl. Ez utóbbi számból 220,400 a zürjének északi csoportjára, 143,800 pedig a délre esik. Legsűrűbb a zürjén népesség a Vycsegda, a Szyszola és a Vym vidékén, úgyszintén délen, a Káma felső hajlatában.

A zürjén nyelvterületen beszélt nyelvjárásokat két nagyobb csoportba: az északi és a déli csoportba szokták osztani, olyanformán, hogy az északon belül megkülönböztetik az udorai (a Vaska és a Mezeny mellett), az izsmai, a peccorai, a vycsegdai (felső-, közép- és alsó-vycsegdai), a szyszolai, a luzai és a ljetkai nyelvjárást, a déliben pedig a Káma-vidékieket, ú. m. az inyvait, a zjuzdinszkit vagy felsőkámaikat, az északi-kámaikat és a keleti-permit vagy jazvait (Cserdyntől keletre). Ez a kényelmes felosztás azonban jórészt inkább csak a földrajzi szempontokra van tekintettel, ellenben figyelmen kívül hagyja az egyes zürjén nyelvjárások közt nyelvi, főként hangtani tekintetben észlelhető jelentős eltéréseket. Legszembetűnőbb az eredeti *l* hangnak különböző viselkedése. Ennek alapján a következő négy zürjén nyelvjárástípust lehet megkülönböztetni:

1. *l*-típus : az *l* hang minden fonétikai helyzetben változatlan marad: *lol* (a magyar *lélek* szó *-k* képző nélküli alapszavának pontos megfelelője) $\sim$ elat. *lolis*; ezt a hangállapotot mutatja a szyszolai, luzai, felsőpeccorai és a Káma-Kosza-vidéki nyelvjárás;
2. *l* $\sim$ *r* típus : az eredeti *l* hang a szóvégen és mássalhangzó előtt *r*-vé változik, egyebütt megmarad: *lor* $\sim$ elat. *lolis*; ezt a típust képviseli a vycsegdai, a Vym és a Szyszola torkolata vidéki nyelvjárás;
3. *l* $\sim$ *o* típus : az eredeti *l* hang a szóvégen és mássalhangzó előtt el-

tűnik, ellenben az előtte álló magánhangzó megnyúlik, esetleg kettőshangzóvá válik: *lō* ~ elat. *lotis*; ilyen a helyzet az alsópecsorai, izsmai, felsővymi és az udorai nyelvjárásban;

4. *v*-típus : az eredeti *l* hang minden fonétikai helyzetben *v*-vé vált: *vov* ~ *ovis*; ezt a hangállapotot csak a déli zürjén nyelvterület délkeleti sarkában, az Inyva és az Obva vidékén találjuk.

Vannak természetesen a zürjén nyelvterületen egyéb hang-, alaktani meg szokásleti különbségek is, amelyek gyakran egybeesnek az egyes *l* típusok határaival, jórészt azonban keresztezik azokat.

A zürjének története.

A zürjének önálló népi élete a Kr. u. IX. század tájékán kezdődik, amikor is legközelebbi nyelvrokonaiktól, a votjákoktól elszakadva a Vjatka és a Káma vidékéről észak felé vándorolnak. Az orosz kútfők adatai szerint a XI. században eléri a Vycsegda vonalát s a XIV. század vége táján már a Vycsegda és a Szuchona összefolyásánál, a mai Kotlasz orosz város helyén szervezik meg települési gócpontjukat, Pyras-t. Északnyugatra irányuló terjeszkedésük során érintkezésbe kerülnek a finnség keleti tagjaival, a vepszékkel és a mai karjalaiak őseivel. Azok viszont nyugatról keletre húzódva jutottak el a Szuchonáig és az Északi-Dvináig, benépesítve a Fehér-tengernek Archangelszkiig terjedő déli partját is, amelynek egészen a XVIII. századig *Koreljszkij Bereg* 'karjalai part' volt a szokásos orosz elnevezése. A Dvina folyó torkolatától nyugatra, sőt keletre is föl-fölbukkanó *Koreljszkoje*, *Koreljszkaja* stb. helységnevek s a kétségtelenül karjalai származású földrajzi nevek tömege szintén az egykori karjalai lakosság emlékét őrzi. A két finnugor népcsoportnak ezt az újabb találkozását nemcsak a történeti adatokból következtethetjük ki, hanem egymás mellé jutásuknak, egymás szomszédságában élésüknek érdekes nyelvtörténeti bizonyítékai is vannak: az északnyugati zürjén nyelvjárásokban (udorai, izsmai, alsóvycsegdai) van több nyilvánvalóan keleti-finnségi eredetű vagy keleti-finnségi közvetítéssel kapott jövevényszó. Íme egy-két példa. A 'kanál' neve a keleti és déli zürjén nyelvjárásokban *ložka*, *leşka*, az udorai nyelvjárásban pedig *luška*; a szó forrása az orosz *ložka* < *lūžika, amely a keleti és a déli zürjén nyelvjárásokba közvetlenül vevődött át. Az udorai alak azonban hangalakja miatt nem magyarázható egyenes orosz átvételnek, mert akkor a szó belsejében *ž*, *š* hangnak kellene lennie, hanem bizonyára a keleti-finnség közvetítette, mert ott öltött az orosz jövevény szabályszerűen *lusikka*, *lužikka* stb. alakot. Az udorai-zürjén *virb* 'szurkosfonál' ugyancsak a keleti finnségi *virbi*, *virb* alakokra utal, amelyeknek az orosz *vervo*, illetőleg

Vysesegda-melléki zürjén falu.

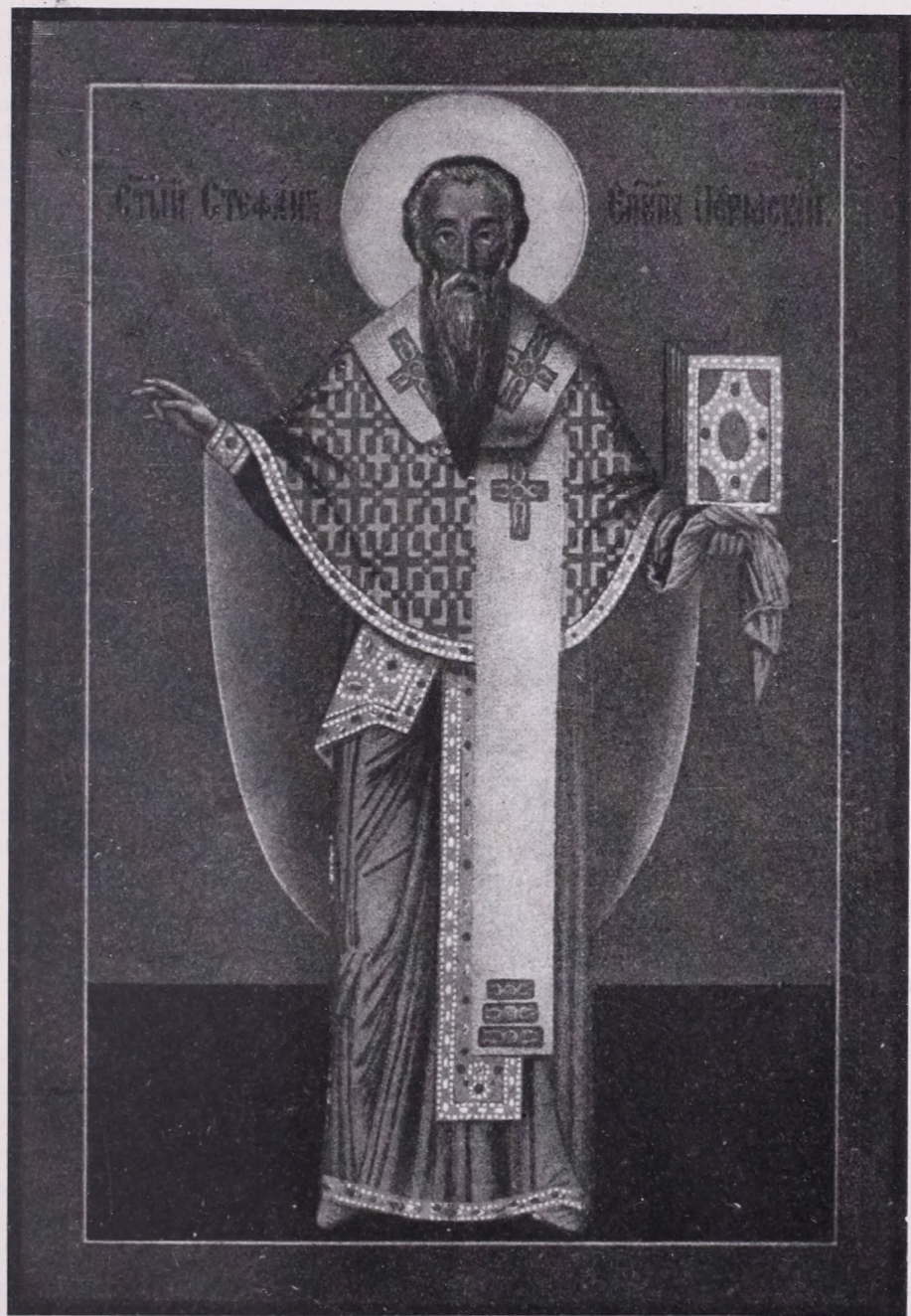

ó-orosz *verrb a forrásuk; egyenesen az oroszból való átvétel viszont a többi zürjén nyelvjárásbeli *vervi*. Meggyőző nyelvi bizonyítékaink vannak arra is, hogy a zürjének nyugati nyúlványai nemcsak a karjalaiak őseivel, hanem a vepszékkel is érintkezésben állottak: az udorai-zürjén *pird* 'Weberkamm' szó alig kapcsolható össze a finn *pirta*, karjalai *pirda*, vót *pürta* szavakkal, mert akkor szóvégi *a*-jának meg kellett volna maradnia, hanem bízvást a vepsze *pird (>*b'ird*) átvételének kell tekintenünk, jól tudva, hogy a vepszében a Kr. u. VIII. századig lekoptak az ilyen szóvégi *-a* hangok; az udorai-zürjén *karandis* 'Zuber' forrásául meg azért kell a vepsze *kerandez*-t tartanunk, mert a szó a vepszén kívül a finnség egy tagjában sincs meg.

A jövevényszavak kis számából következtetve, a finnségi-zürjén érintkezés fölszínes lehetett, illetőleg rövid ideig tarthatott. A történeti följegyzések és a településtörténeti adatok egybehangzó tanúsága szerint a XIII. században a két rokonnép közé ékelődnek az oroszok, a finnségi népeket nyugatra, a zürjéniséget keletre szorítva vissza. Az egyre jobban terjeszkedő oroszoknak ugyancsak megvolt az okuk arra, hogy ezen a területen iparkodjanak megvetni lábukat: itt vezetett el az a világkereskedelmi út, amely Északnyugat-Európát Déllal és Kelettel kötötte össze. Az orosz hódító kísérletek nagyon régi keletűek, s ezt az is sejteti, hogy a *Permj* név az orosz őskrónikának nemcsak az ú. n. néprajzi jegyzékében fordul elő, hanem az adófizető népek sorában is állandóan szerepel. Az adófizetés szót ekkoriban még nem tekinthetjük természetesen a tényleges meghódoltság jogi kifejezésének. Nyilván úgy kell a két nép viszonyát képzelnünk, hogy egyes útbaeső, könnyen hozzáférhető zürjén csoportok hovatova reménytelennek látták az egyre sűrűbben jelentkező és szervezett tömegekben harácsoló orosz csapatokkal való szembeszállást és kényszerűségből valamilyen meghatározott természetbeni szolgáltatásokkal biztosították nyugalmukat.

Eleinte kétségtelenül hatalmi érdekeket szolgált az oroszoknak az a törekvésük is, hogy az efféle pogány gyarmatosokat keresztény hitre térítsék. Az igyekezetet, legalább a zürjéneknél, a XIV. század 70-es, 80-as éveiben siker koronázta. A zürjéneknek aránylag magasabb műveltsége is részes tán ebben, de kiváltképpen a zürjén hittérítést irányító István szerzetes, majd püspök, később PERMI SZENT ISTVÁN igazi keresztény lelkiületének, egyéni kiválóságának és politikai bölcsességének tulajdonítható.

PERMI SZENT ISTVÁN életét, térítő munkásságát és a korabeli zürjén állapotokat elég jól ismerjük annak az értékes életrajznak az alapján, amelyet Szent Istvánról kor- és szerzetestársa, BÖLCS EPIFANIJ írt meg. Tudjuk, hogy SZENT ISTVÁN 1335 körül született Usztjugban. Valószínűleg orosz származású volt ugyan — egyesek zürjénnek vélik —, de fiatal kora óta sűrűn érintkezett a környék zürjén lakosságával s így jól ismerte a zürjének életviszonyait, jellemét és nyelvét is. Művelt, görögül is tudó, istenfélő szerzetes volt, aki ezenfölül finom érzékével is kivált társai közül. Nehéz, kényes, sőt életveszélyes

Permi Szent István, a zürjének apostola.

feladatra vállalkozott, amikor a zürjénség keresztény hitre térítését megindította. Először a fegyveres ellenszegülést kellett megtörnie, hogy aztán a meggyőzés szavával hódítson és fényes keresztény templomokat építhessen a lerombolt pogány bálványok helyére. Bátor föllépésével, nyájasságával és az oroszok részéről addig vajmi ritkán tapasztalt keresztény erkölcselével hamarosan megnyerte a zürjének jókora részének rokonszenvét. Gyors sikerét nem csekély mértékben annak köszönhetette, hogy a lakossághoz anyanyelvén, zürjénül szólott, a szertartás nyelvén is a zürjént tette s az oroszok és zürjének közti gyakori torzsalkodásokban a gyöngébb zürjének mellé állt. Ha azonban magasabb céljai érdekében szükségét látta, nem riadt vissza a legnyersebb eszközök alkalmazásától sem. A PAM nevű fősámán vezetése alatt kitört fegyveres pogány lázadást könyörtelenül vérbe fojtotta. 1382-ben Permia püspöke lett s 1396-ban halt meg.

A zürjén közművelődés érdekeit szolgáló alkotásai közül egyike a legjellemzőbbeknek egy külön zürjén ábécé, az ú. n. *abur* ($a = a + bur = b$) összeállítás. Az volt István püspök célja, hogy az új írásrendszer legalább szemre elüssön az orosz írástól, s ilyenformán a Moszkva felé mindig bizalmatlansággal tekintő zürjének nemzeti műveltségük függetlenségének kifejezőjét érezzék és becsüljék benne. Ezzel az írással készültek a zürjén nyelvre fordított szertartási szövegek, ezen indult meg az egész zürjén írásbeliség. Sajnos azonban a biztató kezdetnek nem lett folytatása, mert Szent István utódainak nem volt meg a kellő érzékük, s az orosz hatalmi érdekek szolgálatába szegődött papság hamarosan megzavarta az orosz-zürjén összhangot, meggyűlöltette a kereszténységet és veszni engedte, sőt tervszerűen üldözte a zürjén írást is. Mindössze néhány emléke maradt fenn a Szent István-korabeli zürjén irodalomnak: két szentképhez való terjedelmes fölirat, ábécé-részlet, glosszák és liturgikus szövegtöredékek. Ezek a maradványok nemcsak a régi zürjén művelődéstörténet legfényesebb korszakának becses hírmondói, hanem a magyarokon kívül a finnugorság legrégebb összefüggő emlékei is. Ha tudjuk, hogy a zürjéneknek a későbbi századokból egyáltalán nincsenek írott emlékeik, könnyen beláthatjuk, milyen döntő nyelvtörténeti jelentősége van ennek a XIV. századvégi, tehát a mi Jókai-kódexünkkel kb. egyidős irodalmi örökségnek. A ránk maradt emlékek összehasonlító írástudományi vizsgálata a lényegre nézve azt állapította meg, hogy permi Szent István *abur*-jelei nem a régi zürjén *pas*-jelek (kezdetleges tulajdonjegyek, számadási és nyilvántartási rováások stb.) továbbfejlesztéséből keletkeztek, ahogyan többen tartották, hanem a XIV. századbeli orosz és görög írás módosításai, olyanformán, hogy az írás elemei jobbára a görög betűkhöz hasonlítanak, míg az írás általános jellege a korabeli szláv scriptio continua-ra emlékeztet.

István püspök halála nemcsak ennek az egészséges és sokat ígérő népművelődési kezdeményezésnek szegte szárnyát, hanem az egész zürjénség sorsának rosszrafordultát is jelentette. Nyugatról, délről egyre erőszakosabb

ságának nagy része robotos rabszolgasorsba süllyedt. Kisebb békétlenségeket nem számítva a zürjének századokon át húzták az orosz ígát, a nélkül azonban, hogy multjukat elfelejtették, nemzeti öntudatukat elveszítették és anyanyelvüket tömegesebben elhagyták volna, sőt az oroszok többször kénytelenek voltak tárgyilagosan megállapítani, hogy a vegyeslakosságú területen élő zürjének megtanulják ugyan a boldogulásukat elősegítő orosz, ellenben szívósan ragaszkodnak anyanyelvükhöz, viszont az oroszok gyakran teljesen elzürjéneseznek.

A zürjének történetében csak a világháború után következett be kedvező, váratlanul merész fordulat: az orosz tanácsköztársaság 1921. augusztus 22-én önkormányzatot adott a zürjénség északi csoportjának. A zürjén önkormányzati terület az északi szélesség $59-70^\circ$ és a keleti hosszúság $46-66^\circ$ közt fekszik, s $478,662 \text{ km}^2$, kb. ötszöröse tehát Csonka-Magyarországnak. Lakosságának száma kb. $\frac{1}{4}$ millió (211,000); ebből 92% (195,000) zürjén, 6% (12,000) orosz, 2% (4000 körül) szamojéd; közigazgatási és művelődési központja, mintegy fővárosa a Szyszola-folyó torkolatánál épült *Usztjiszyszolszk*, zürjén nevén *Szyktyrkar* (zürj. *siktiv* 'Szyszola' + *kar* 'város'). Az önkormányzat megadása a sokirányú kötöttség ellenére is forradalmi változást idézett elő a zürjének életében. Nyelvrokonainknak a cári uralom alatt még elképzelhetetlen alkalmuk nyílt így elfojtott népiségük kidomborítására, nemzeti műveltségük kifejlesztésére, sőt valamelyest önállóbb gazdasági megszervezésre is. Kínosan érintette azonban őket az az intézkedés, amely a déli zürjén csoportot, a Káma-vidéki permjásokat kívül hagyta az önkormányzat területi határán s ezzel megbontotta a zürjénség egységét is. Éveken át elkeseredett küzdelem folyt az északi csoport, a szorosabb értelemben vett zürjének, és a déli csoport, az ú. n. permjások egymáshoz való viszonyának kedvező rendezése, illetőleg egyesítése kérdésében: a központi orosz hatóságok a teljes különbözőség mellett kardoskodtak, a zürjének viszont a népi és nyelvi azonosságot vitatták. A véleményadásra fölkért Orosz Tudományos Akadémia először az orosz hatóságok, utóbb a zürjének álláspontja mellett döntött. A helyesbítés azonban már elkészült, egyelőre legfőbb erkölcsi elégtételül szolgálhatott. A kámai zürjénség, amely különben az egész zürjénségnek 40%-a, testvéreitől elszakítva máiglan idegen környezetben, orosz szorongatásban, kisebbségi sorsban kénytelen élni. Művelődési törekvéseinek központja az Inyva-folyó mellett fekvő *Kudymkar* helység.

A zürjének gazdasági élete és műveltsége.

A zürjének túlnyomó többsége — röviddel ezelőtt még 96%-a — földművelő és állattenyésztő. Főterményük a rozs és az árpa, a délibb tájakon azonban a búza, kender, komló is megterem; helyenként, a legeltetésre alkalmas vidékeken, a szarvasmarha-, ló-, juh- és disznótenyésztés áll első helyen.

A mai fejlettebb mezőgazdaság formáit, módszereit jórészt az oroszoktól tanulták el.

Kedvelt őszi, koratéli foglalkozásuk a vadászat, sőt az északi részek: az Udora, Izma és Pecsora lakosságának ez a legjövedelmezőbb foglalkozása. 2—5 tagú vadászcsoporthok szoktak alakulni, amelyek az erdőségekben messzire el-elkalandoznak. A folyók mellett élő lakosság a halászatot sem veti meg.

Vycsegdai zürjének.

A világháború óta egyre nagyobb gazdasági jelentőségre emelkedett az óriási erdőségek (20.193,090 hektár) kiaknázása: favágás, földolgozás és szállítás. 1928-ban a zürjén önkormányzat területéről 17 millió m³ földolgozott fát vittek ki külföldre.

Az északi tundra lakói, az Izma-melléki zürjének a szomszéd szamojédoktól átvették és sikeresen folytatják a rénszarvastenyésztést. Faji értelmességük, életrevalóságuk következtében fölülmúlják mestereiket: a hagyományos rénszarvas-kultúrát időszerű újításokkal, főként a gyakori járványos

betegségek¹ ellen életbeléptetett állategészségügyi intézkedésekkel, továbbá a bőr és hús szakszerű földolgozásával, valamint az értékesítés megszervezésével gyökeresen átalakították, összehasonlíthatatlanul biztosabbá, jövedelmezőbbé tették.

Nagy jelentősége van a zürjének gazdasági életében a kereskedelemnek is. Mozgékonyságuk, élelmességük ezen a téren érvényesül legjobban és bizto-

Zürjén nebulók.

sítja aránylag könnyebb megélhetésüket, sőt gyakran számottevő jómódjukat. A vidék orosz lakossága nem minden alap nélkül szokta őket „észak zsidai”-nak csúfolni. Le-lejárnak a nagy déli kereskedelmi központokba, ahol az északi világ összegyűjtött termékeit, terményeit értékesítik s viszik föl innét észak

¹ Pl. az 1896. évi járvány idején 118,818, az 1907. évi járvány idején 147,114 darab rénszarvas pusztult el.

nomádjai közé a ma már ott is nélkülözhetetlen közszükségleti és ipari cikkeket. Legkönnyebben kezelhető eladó-vevő közönségük a jurák-szamojédok és az Urál keleti oldalán élő vogulok, osztjások, akik rendszeren zürjén közvetítéssel jutnak hozzá az európai civilizáció legelemibb eszközeihez.

Az az alkalmazkodó képesség, értelmesség és céltudatosság, amely gazdasági életüket jellemzi, visszatükröződik műveltségi viszonyaikban is. 1897-ben a lakosság 15%-a (a férfilakosság 26·2%-a, a nők 3·2%-a) tudott írni-olvasni, sőt a magasabb műveltség iránt is meglepően nagy fogékonyságról tettek bizonyosságot. Számos zürjén végzett orosz középiskolát vagy valamilyen szakiskolát, s lett belőle aztán tanító, lelkész vagy tisztviselő. Többen közülük az orosz szellemi arisztokrácia legelső sorába küzdöttek föl magukat: LYTKIN G. Sz. szentpétervári gimnáziumi tanár a finnugor nyelvészeti, néprajzi és történeti szakirodalomban szerzett magának európai nevet, ZSAKOV K. F. pedig a szentpétervári psychoneurológiai intézetnek, majd a rigai egyetemnek volt nagyrabecsült tanára. Egyikük sem feledkezett meg származásáról, hanem az orosz hatóságok bizalmatlankodása, akadékoskodása ellenére szóval, tollal és tettel igyekezett népe önérzetét, hitét ébrentartani s műveltségi színvonalát emelni.

Lytkin Vaszilij.

Az 1921-ben elnyert önkormányzat legfőképpen a nemzeti műveltség kifejlesztésére nyújtott kedvező lehetőségeket. Megindult a fiatalosan lázas munka, mely rövid pár év alatt századok mulasztásait iparkodott jóvátenni. Bevezették az általános tankötelezettséget, a négyosztályos népiskolák egész sorát építették föl, megnyílt néhány középiskola, több mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakiskola, valamint egy tanító- és egy tanárképző. Minden szónál világosabban beszélnek azok az adatok, amelyek a *komi* önkormányzat területének 1929/30. évi tanügyi állapotáról számolnak be:

I. fokú népiskola	314,	tanulóinak száma	17,421
II. fokú népiskola	5,	«	« 1,350
7 osztályos népiskola	9,	«	« 880

mezőgazdasági iskola	4, tanulóinak száma 400
különféle szakiskola	6, „ „ 410
„technikum”	5, „ „ 637;

a különféle orosz főiskolákon és egyetemeken kb. 300 zürjén hallgató tanult. Az önkormányzat területén a tanítás és a hivatalok nyelve a zürjén lett, s a régi orosz hivatalnokok közül csak azok maradhattak meg helyükön, akik megtanultak zürjénül. Van múzeumuk, amelyben már 1927-ben 300,000 tárgy volt elhelyezve, van állandó színházuk, öt zürjén nyelvű újságuk, három folyóiratuk s mindezen fölül érdekes szépirodalmuk és ismeretterjesztő, sőt valamelyes önálló tudományos irodalmuk is. Szépiróik közül tudtunkkal legnépszerűbbek CSISZTALOV, MOLODCOV, SZIDOROV, főleg pedig a nagyon sokoldalú, igen termékeny és tehetséges SZAVIN (írói néven NYOBDINSZA VITTOR). Külön is ki kell emelnünk LYTKIN VASZILJT (írói neve ILLYA-VASZJ), aki több kötetnyi verset is írt, műfordításban is derék munkát végzett,¹ mint nyelvtudós pedig a nyugateurópai színvonalat is bizvást megüti. Finnugor nyelvtudományi szakképzettségét Helsinkiben és Budapesten szerezte, s hazatérve jónéhány kitűnő zürjén nyelvtörténeti tanulmányt írt és megszervezte a zürjén népnyelvkutató bizottságot is.

Lehetetlen megjósolni, merre, meddig jutnak el a zürjén népi föltámadás lelkes előharcosai. Meg vagyunk azonban győződve, ha a külső körülmények kedveznek nekik, ha szabadon kibontakozhatnak az évezredek elnyomás alatt is egészségesnek megmaradt egyéniségük, a népek nagyvilága friss színnel, új erővel lesz általuk gazdagabb.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található, kizárólag vagy túlnyomórészt zürjén kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető anyaggyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

BEKE ÖDÖN:	A votják és a zürjén prolativusról (NyK. XLI, 241).
BERCH, V. N.,	Putesesztvie v goroda Cserdynj i Szolikamszk (1821).
CASTRÉN M. A.,	De nominum declinatione in lingua syrjaena (1844); Elementa grammatices syrjaenae (1844).
CASTRÉN-AMINOFF:	Syrjäniläisiä häälauluja (Acta Soc. Scient. Fenn. XI).
ČEMBER, A. A.,	Russzko-zyrjanskij szlovarj (Usztjiszyszoljzsk, 1910).
DMITRIEV, A. A.,	Permszkaja Sztarina I—VIII. (1889—1900).
EFIMENKO, P.,	Zavolockaja csudj (1869).
FIELJSZTRUP, F. A.,	Etniceszkij szosztav naszelenija Priuralja (Leningrad, 1926).
FLJOROV, A.,	Zyrjanskaja Grammatika (Szentpétervár, 1813; Wichmann megállapítása szerint egy KOZLOV nevű zürjén papnövendék műve).

¹ Több magyar költeményt is lefordított zürjénre (pl. a *Cserebogár* című népdalt, PETŐFI: *Éj van, ADV: A Halál lovai* c. költeményét stb.).

- FOKOS (FUCHS) DÁVID: Eine Studienreise zu den Syrjänen (KSz. XII, 229; XVI, 84); Zürjén népköltészeti mutatóványok (NyK. XLI, 275, 456; XLII, 86; külön 1913); Zürjén szövegek (NyK. XLIII, 327; XLIV, 67, 223, 428; XLV, 401; külön FF. 19. sz.); Beiträge zur Grammatik der permischen Sprachen (SUS. Aik. XXX/14); Über die adverbialen Zahlwörter im Syrjänischen (FUF. XIII, 6); Egy zürjén-votják képzőről (KSz. XIII, 85); Die reflexiven Zeitwörter des Syrjänischen (KSz. XIV, 106, 282); Zur Etymologie der syrj. Postposition *-miş* usw. (FUF. XVIII, 198); Új zürjén irodalom (Nyr. LIV, 139; LV, 86; LIX, 227; LX, 74, 144); Adalék a zürjén nyelvjárások ismeretéhez (Nyr. LIX, 80).
- GABELENTZ, H. C., Grundzüge der syrjänischen Grammatik (Altenburg, 1841).
- GENETZ, A.: Ost-permische Sprachstudien (SUS. Aik. XV/1; külön 1897).
- HAAVIO, MARTTI: Savvaitovin, Lytkinin ja Wichmannin keräämät syrjääniläiset hääitkut (Suomi V/10, 90).
- HÄMÄLÄINEN, A.: Epifaniij Viisaan tiedot Pyhästä Tapanista ja syrjääneistä (Suomi IV/6 és Väh. Kirj. XLI).
- HOLMBERG (HARVA) UNO, Permalaisen uskonto (Suomen suvun uskonnot IV); Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker (SUS. Toim. XXXII).
- JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen (Göttingen, 1922).
- KALIMA, JALO, Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen (SUS. Toim. XXIX); Syrjänisches Lehngut im Russischen (FUF. XVIII, 1); Vogul és osztják kölcsönzők a zürjénben (Nyr. LIX, 72).
- KOWALSKY-HOFMANN, Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi I—II. (1853—56).
- KRASOFF, A., La vie, les mœurs et l'Etat économique du peuple zyriane (Paris, 1900²).
- KUZNECOV, SZ.: K voprosu o Biarmii (Etnogr. Obozr. 1905).
- LAKÓ GYÖRGY: A permi nyelvek szövegi magánhangzói (NyK. XLVIII, 435; XLIX, 141; külön FgrÉ. 2. sz.); A szövegi magánhangzókrol (MNY. XXIX, 171); Syrjänisch-wepsische Lehnbeziehungen (Ung. Jb. XV, 318).
- LEPECHIN, I., Tagebuch der Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reiches in den Jahren 1768 und 1769. Aus dem Russischen übersetzt von M. C. H. Hase. I—III. (Altenburg, 1774—83).
- LYTKIN, G. SZ., Zyrjanskij Kraj pri episkopach permskich i Zyrjanskij jazyk (1889; a kötetben közölt szövegek KIJANEN P. átirásában és WICHMANN fordításában újra megjelentek a SUS. Aik. X, 18—100 l.).
- LYTKIN VASZILI, Komi gizsyzsjasz (1926); Az -s névszóképzők a permi nyelvekben (Budapest, 1927); Zur Datierung der syrjänisch-russischen Lehnbeziehungen (SUS. Aik. XLII/4); A többesszám *-jas* (*-jos*) és *-jan* képzői a permi nyelvekben (Nyr. LIX, 76); Kratkij obzor dialektov komi jazyka (Zap. Obscs. izucs. Komi Kraja V, 31); Materialy po komi grammatike (1929); K isztorii komi pizjmennoszti (Kuljtura i pizjmennosztj narodov vosztoka 7—8); Drevne-komi tekszty (1932).
- MOŠEC, I., Hätähuuto kansojen vankilasta I—II. (Helsinki, 1930—31).
- NALIMOV, V.: Zur Frage nach den ursprünglichen Beziehungen der Geschlechter bei den Syrjänen (SUS. Aik. XXV/4).
- NEKRASOV, I. S., Permszkija pizjmena v rukopiszjach XV. veka (Odessa, 1890).
- PENTTILÄ, A.: Muutamia paleografisia huomioita Pyhän Tapanin syrjääniläisestä kirjaimistosta (Virkkunen-Emlékkönyv 32); Zur Erklärung des syrjänischen Ausdrucks: *l'soja voka* 'Schwester und Bruder' (SUS. Toim. LII, 191); Die Vertretung des urperm. *inl. *ŋ* im heutigen Syrjänischen und Wotjakischen (FUF. XVIII, 108).
- POPOV, K. A., Zyrjane i zyrjanskij kraj (1874).
- POPOV, N. P.—LYTKIN, G. SZ., Russzko-zyrjanskij szlovarj (Leningrad, 1931).
- RAFN, C. C., Antiquités Russes d'après les monuments historiques des

- Islandais et des anciens Scandinaves I—II. (Copenhague, 1850—52).
- ROGOV, N., Opyt grammatiki permjackago jazyka (Szentpétervár, 1860); Permjacko-russzkij i russzko-permjackij szlovarj (Szentpétervár, 1869); Materialy dlja opiszanija byta permjakov (Perm-szkij Szbornik II/2).
- SACHOV, N. A., Kratkij komi-russzkij szlovarj (Usztjszyszoljszk, 1924).
- SESZTAKOV, P. D.: Sztelfan, episkop permszkij (Ucs. Zap. Kaz. Univ. 1868. IV.).
- SETÄLÄ, E., I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen (SUS. Aik. XVII/4).
- SIDOROV, A. S.: Eigentumsmarken (*pas*) der Syrjänén (SUS. Aik. XLV/5).
- SIRELIUS, U. T.: Die syrjänische Wohnung in ihren verschiedenen Entwicklungsstadien (SUS. Toim. LVIII. 331).
- SJÖGREN, A. J., Über den grammatischen Bau der syrjänischen Sprache mit Rücksicht auf das Finnische (1830); Die Syrjänén, ein historisch-statistisch-philologischer Versuch (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften I, 233).
- SOMMIER, ST., Sirieni, Ostacchi e Samoiedi (Firenze, 1887).
- SZAVVAITOV, P., Grammatika zyrjanskago jazyka (Szentpétervár, 1850); Zyrjanskzo-russzkij i russzko-zyrjanskij szlovarj (Szentpétervár, 1850).
- Szbornik Komisszii po szobiraniu szlovarja i izucseniju dialektov komi jazyka* (Sammlung der Kommission für Auflese von Wörtern und Studium der Dialekte der Komisprache. Herausgegeben von V. J. LYTKIN. I—II. — Számos becses zürjén nyelvjárástanulmányt közöl).
- SZENDREY ZSIGMOND: Zürjén határozók (NyK. XLVI, 66); Az alárendelő viszony kifejezése a zürjén nyelvben (NyK. XLVI, 205); Az alany és állítmány egyezése a zürjénben (MNY. XXIII, 341).
- SZMIRNOV, I. N., Permjak. Isztoriko-etnograficeszkij ocserk (Izv. Obscs. Arch., Iszt. i Etn. pri Imp. Kaz. Univ. IX/2).
- TALLGREN, A. M.: Permian Studies I—III. (ESA. III); Biarmia (ESA. VI, 100).
- TIANDER, K., Pojezdki szkandinavov v Bjeloe More (Szentpétervár, 1906).
- TUNKALO, E. A.: Der syrjänische Pluralcharakter *-jan* (SUS. Toim. LXVII, 385).
- UOTILA, T. E., Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen (SUS. Toim. LXV); Derivationsuffixe (FUF. XXI, 73).
- WICHMANN, YRJÖ, Kurzer Bericht über eine Studienreise zu den Syrjänén 1901—1902 (SUS. Aik. XXI/3); Die syrjänische Bildung auf *-öb*, *-öp* und der Komparativ im Finnisch-ugrischen (FUF. I, 189); Etymologisches aus den permischen Sprachen (FUF. I, 99; III, 99; XII, 128; XIV, 81; XVI, 185); Statistische Mitteilungen über Mordwinen, Tscheremissen, Wotjaken und Syrjänén (FUF. I. Anz. 234); Samoiedisches Lehnwort im Syrjänischen (FUF. II, 165); Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen (SUS. Toim. XXI); Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische (SUS. Toim. XXXVI); Syrjänische Volksdichtung (SUS. Toim. XXXVIII); Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *l*-laute (*l und **l'*) bes. in den permischen Sprachen und im Ostjakischen (FUF. XV, 1); Zur permischen Grammatik (FUF. XVI, 146); Syrjäanit ja karjalaiset (Valvoja, 1920; franciául Zyriènes et Caréliens; RÉH. II).
- WIEDEMANN, J. F., Versuch einer Grammatik der syrjänischen Sprache (Reval, 1847); Grammatik der syrjänischen Sprache (Szentpétervár, 1884); Syrjänisch-deutsches Wörterbuch (Szentpétervár, 1880); Zusätze und Berichtigungen zu dem syrjänisch-deutschen und wotjakisch-deutschen Wörterbuch 1880 (az orosz Tud. Akadémia Bulletinjében XXXI, 293).
- Zsitie szvjatago Sztelfana, episzropa permszkago, napiszannoje Epifaniem Premaudrym* (Izdanie Archeogr. Kommisszii, 1897).

Említetlen hagytuk a zürjén iskolák számára készült újabb nyelvtanokat, tankönyveket és a zürjén folyóiratokban, főként a *Komi Muban* megjelent cikkeket,

A votjások.

A votjások elnevezései.

Az eddig ismertetett finnugor népekhez hasonlóan a permi csoport másik tagjának, a votjáknak is más a saját, más a külső elnevezése. Saját népnevük *ud-murt*, mely a különféle votják nyelvjárásokban *ud-mort*, *ut-*, *uk-*, *urt-*, *urd-murt* alakváltozatokban fordul elő. Az összetétel második tagjaként szereplő *murt* szó a votjákban 'ember, férfi' jelentésben is egészen közönséges s nyilvánvaló megfelelője az ugyancsak 'férfi, ember' jelentésű zürjén *mort* szónak, amely a zürjének *komi-mort* 'Syrjäne' népnevében is megtalálható. Mind a zürjén *mort*, mind a votják *murt* régi indogermán, pontosabban árja (vö. szkr. *márta-*, av. *marēta-*, pahl. *mart* stb. 'Sterblicher, Mensch') átvétel. A népnév *ud*, *ut* stb. előtagját rendesen a *Vjatka* folyó nevével, illetőleg e folyónév *Vjat* alapszavával szokták azonosítani, vagyis e szerint az *ud-murt*-nak 'vjatkai ember, a Vjatka folyó vidékén élő ember' lett volna az eredeti jelentése. Ez az értelmezés igazolásul nyomatékkel hivatkozott arra a széltnében elterjedt meggyőződésre, hogy a *komi-mort* 'zürijén' ugyancsak egy másik folyóra, a *Kámára* utal s jelentése 'kámai ember' lehetett. Bármennyire magától kínálkozik és számos analógiával igazolható volna, ez az értelmezés nem tartható fönn, mert ahogy kiderült, hogy a zürjének nem hívják a Káma folyót *kominak*, s e szerint a *komi-mort* nem 'kámai ember', éppúgy tudnivaló, hogy a votjások sem nevezik a Vjatkát *ud-nak*,¹ s e szerint az *ud-murt* sem jelenthet 'vjatkai embert'. A votják népnévbeli *ud* eredete nincs földerítve,² s jelenleg bizvást csak annyit mondhatunk róla, hogy megvan a zürjénben is (*vot-ud*) és a cseremiszenben is (*odo-mari*, *odo*, *odā*), mindkettőben 'votják' jelentésben.

Ez az ősi sajátnev az alapja a *votják* elnevezésnek is, amely megítélés szerint az oroszban alakult ki és oroszos alakjában került bele az európai nyelvek használatába. A régi orosz kútfőkben *oty*³ (*оты*), *otin* (*отынъ*), *otjak* (*отякъ*) a név szokásos alakja; azonnal fölismerhető rajtuk a jellegzetes orosz *-in* és *-jak* népnévképző, amely pl. a *bojarinъ* 'bojár', *zsidorvinъ* 'zsídó', *tatarinъ* 'tatár', *bolgarinъ* 'bolgár', ill. a *poljakъ* 'lengyel', *pruszakъ* 'porosz', *szibirjakъ* 'szibériai', *permjakъ* 'permi', *mescserjakъ* 'mescser'

¹ A votjások a Vjatkát általában az oroszoktól tanult *Vatka*, illetőleg *Vatka-Kam* névvel jelölik. A szlobodszkoji nyelvjárásban fönnmaradt a folyó ősi votják elnevezése is: *Kilno-šur* (*šur* 'folyó'; vö. MUNKÁCSI: Ak. Ért. XXVII, 75).

² Nem tudom megállapítani, honnét való Klaprothnak az az értesülése, hogy a votjákban „Uhd bedeutet einen gastfreien Wirth” (Asia polygl.² 185).

³ RITTICH A. F. még 1870-ben is azt írja, hogy „a votjások *ut-nak*, *ot-nak* hívják magukat, míg az oroszok máiglan *votъ*-nak nevezik őket” (Kazanszk. gubernija II, 203).

stb. képzésekből is ismeretes. — A szókezdő *o* előtti *v*- ugyancsak az oroszban aránylag későn fejlődött másodlagos járulékhang, s állításunk bizonyítékául utalhatunk egyebek közt a *votesina* 'Erbgut' < *otesina*, *votesimz* 'Stiefvater' < *otesimz*, *voszemb* 'acht' < *oszemb*, *vosztrij* 'scharf' < *osztrij*, *vobla* 'Leuciscus rutilus' < *obla*, *voszpa* 'Blattern' < *oszpa* stb. hasonlóságára.

A votjákokat a szomszédos tatárok *ar* névvel illetik, és ennek a tatár elnevezésnek az átvétele, illetőleg származéka a legrégebb orosz emlékekben 'votják' jelentésben közönséges *ari*, *arjanin* (többese: *arjane*), *arinci* 'votjákok', *arszkoe plemja* 'votják törzs' szó is. Ennek az elnevezésnek az eredetére több érdekes föltevés van. Régebben többen a török *ar* 'távoli, messze' szóval azonosították, hivatkozva arra a tanításra, hogy a finnugorok s így a votjákok is Ázsiából vándoroltak a Vjatka-vidéki lakóhelyükre; mások a 'darázs' jelentésű törökségi *ara* szóra gondoltak, „weil sie sonst so tapfer und mächtig wie ein Wespenschwarm gewesen wären”. Ezeknél a szójátékszerű egybevetéseknél sokkal nagyobb valószínűsége van annak a föltevésnek, hogy a tatár *ar*, orosz *ari* szó az indogermán *árja* népnévvel azonos. A votják föld régészeti leleteiből látjuk, sőt történeti följegyzésekből is tudjuk, hogy egyes árja kereskedők, kereskedőcsoportok Dél-Oroszországból a Vjatka, Káma folyóig is föl-följártak, közülük ott többen közvetítő kereskedelmi gócpontokat létesítettek, letelepedtek, ezzel pedig alkalmasint velejárt a helyi finnugor nyelvnek megtanulása, a kétnyelvűség, részben a fokozatos beolvadás, valamint a letelepedett jövevények *árja* nevének a bennszülött votják lakosságra történő átvitele. Ha végül meggondoljuk, hogy a finnugor népnevek túlnyomó többsége általában 'ember, nép' jelentésű közszóból való, s az *ar* legkorábban és legszívesebben török szomszédok ajkán él 'votják' jelentésben, akkor számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a név forrásául a 'férfi, ember, nép' jelentésű török *eri*, *er*, *ir* valamilyen mélyhangú változata (vö. csuvas *ar*) szolgálhatott.

A votjákok lakóhelye, száma és nyelvjárási tagozódása.

A votjákok zöme a Vjatka és a Káma folyó közén, a vjatkai kormányzóság területén él. Kisebb csoportok találhatók a Vjatkától nyugatra a kazáni kormányzóságban, úgyszintén a Káma vonalától keletre, délkeletre a permi, ufai és szamarai kormányzóságban is. Lakóhelyük régebben bizonyára nyugatabbra is kiterjedt, főleg Vjatka városa és Kazán felé. Egykori itt tartózkodásuk emlékét őrzik a 'votják' jelentésű *ot*, *odo* szóval alkotott helységnevek (*Otjackaja*, *Odiner*, *Odo-beljak*, *Odo-szola*, *Odincy*, *Odosnur* stb.), azok az összetett folyónevek, amelyeknek második tagjában a 'Bach, Strom, Fluss' jelentésű votják *šur* szó ismerhető föl, sőt a Kazántól nem messze fekvő *Arszk* város neve is a vidék egykori *ar*, *ari* (= votják) lakosságára utal. Szájhagyományaik CASTRÉN korában még azt is nyilvántartották, hogy fejedelmeik

Votjácok.

hajdan az *Arszkoj Pridgorod* vidékén székeltek, de várukból a tatárok északra, mai lakóhelyükre űzték őket. A votjácok jelenlegi szomszédai általában az oroszok, akik szinte teljesen körülveszik őket, sőt számtalan helyen messzire közéjük vannak ékelődve; dél és délkelet felől az oroszokon kívül tatárokkal

érintkeznek, délkeletről helyenként baskir lakossággal, délnyugaton és délkeleten pedig ezeken fölül itt-ott cseremiszekkel vannak összekeveredve.

A votjások számát 1776-ban 80—90,000-re becsülték; KÖPPEN 1836-os kimutatása 181,270 votjákról tud; 1872-ben 275,645 a számuk; WICHMANN pontos számítása szerint 1899-ben legalább 435,887-en vannak a következő megoszlás szerint:

a vjatkai kormányzóságban	397,817
a kazáni kormányzóságban	10,460
az ufai kormányzóságban	22,310
a permi kormányzóságban	4,000
a szamarai kormányzóságban	1,300

Az 1926-ban megejtett orosz tanácsköztársasági népszámlálás eredménye szerint 508,700 a számuk; ebből

a votják önkormányzat területén él	395,600
a tatár köztársaság területén él	23,900
a baskir köztársaság területén él	23,300
a votják önkormányzat határai mögött a vjatkai kormányzóságban	38,600
Szaparul környékén.....	11,300
orosz városokban és távoli vidékeken (orenburgi kormányzóság, Nyugat-Szibéria stb.)	16,000

A votják nyelvterület aránylag egységes: nincsenek olyan mélyre hasadó nyelvjárási különbségek, amilyenekkel a finnugorság eddig ismertett tagjainál találkozunk. A nyelvbeli egyöntettség nyilván a lakosság települési tömörültségének s az élénkebb érintkezés állandóságának természetes következménye. A nyelvtudományi szakirodalomban újabban általában három nyelvjáráscsoportot szokás megkülönböztetni: 1. északi csoportot, amelybe a szlobodszkoji, a glazovi és a szarapuli tartozik; 2. a déli csoportot, amelyen belül az ursumi, a malmyzsi és a jelabugai a legjellegzetesebb; 3. a keleti csoportot, amelyet a permi, ufai és szamarai kormányzóságbeli votják nyelvszigetek alkotnak. Sok érdekességet mutat a glazovi kerületben élő *beszermánok* vagy *buszurmánok* votják nyelvjárása. Ezek a beszermánok elvotjákosodott tatárok, s számuk 12 ezerre rúg.

A votjások története.

A permi népek együttélése a IX. század tájékán szűnik meg, amikor a zürjének Káma-vidéki lakóhelyükről északra vándorolnak föl, a votjások pedig megmaradnak korábbi déli hazájukban. Ekkorára már megszilárdult és virágzott a volgai bolgár-török birodalom, Magna Bulgaria, élénk művelő-

Volják falu.

dési hatást gyakorolva a környék idegen nyelvű, fajú népeire. A zürjének aránylag rövidebb ideig tartózkodtak e hatás körében, ellenben a visszamaradt votjások önálló életük kezdő századait a gazdag, művelt bolgár-törökök szomszédságában, nevelő befolyása és minden bizonnyal politikai fönnhatósága alatt éltek át.

Kellő történeti források hiányában nem tudjuk pontosan megjelölni, milyen volt a két nép közti viszony, de a nyelvi tényekből, a nyelvi kölcsönhatások vizsgálatából sok fontos tanulság leszűrhető. A jövevényszavak nagy száma és műveltségi telítettsége világosan mutatja, hogy a votjások a magasabb műveltség igen sok elemét a bolgár-törököktől sajátították el. Így bolgár-törökök voltak mestereik a mezőgazdaság, az építkezés, házi berendezkedés, háziipar kifejlesztésében s a társadalmi és állami szervezkedésben is, hogy csak a leginkább számottevő fogalmi körökre utaljunk. A rokonsági neveknek nagyszámban történt átvételéből következtetve a két nép közti összeházasodás is gyakori lehetett s a népkeveredés is megindulhatott.

Könnyen érthető természetesen, hogy a hosszú érintkezés nemcsak a votják művelődést termékenyítette meg, hanem a bolgár-törökök nyelvében is hagyott valamelyes nyomokat. Így pl. finnugor, talán votják eredetű jövevény a csuvasban a *-mel* (votj. *mulj* ~ zürj. *mol*, osztj. *-mæt*, vog. *-mel*, magy. *meggy*), a *viž* 'Kraft' (votj. *viž*, zürj. *viž*, cser. *βiž*, mordvin *viž*, finn *väki*, lapp *vik*, vog. *βār*, osztj. *uei*; alkalmasint ez a szó van meg a magyar *-val*, *-vel* ragban is) stb.

A bolgár-törökök és votjások békés együttélésének, nyelvrokonaink nyugodt fejlődésének 1236-ban az a hódító tatár néparadat vetett véget, amely csakhamar Közép-Európára is átgyűrűzött s a magyar történelemben is olyan szomorú emlékeket hagyott maga után. A tatár seregek megsemmisítették a bolgár-török birodalmat, földúlták a városokat, majd Magna Bulgária megdöntése után sorra leigázták a Volga-hajlat környékének egész lakosságát. A romokon új birodalom alakult meg, a kazáni-tatár kánság, amely fönnállása alatt, 1236-tól 1552-ig, a votjások sorsát is irányította.

A votják történelemnek erről a tatár korszakáról már pontosabb följegyzések, történeti adatok számolnak be. A hódító tatár és a leigázott votják nép viszonya egészen más természetű volt, mint korábban a bolgár-török befolyás idején. A votják tartománynak a Kazán közelében épült *Artša* (= *Arszk*) lett a központja. Egy ideig itt-ott még meghagyták helyükön a meghódított régi kis votják fejedelmi családokat, de az igazi hatalom a tatár murzák, helytartók kezébe került. A kegyetlen hódítók a leigázott nemzetségeket alsóbbrendű szolgatömegnek tekintették, amelyet kényük-kedvük szerint megalázhattak, sanyargathattak, kiszipolyozhattak s gyakori harcaikban, katonai vállalkozásaikban faltörő kosnak használhattak. A votjakság a maga erejéből nem tudott könnyíteni helyzetén, pedig számtalanszor föllázadt elnyomói ellen.

Számottevő orosz hatás aránylag később érte őket, mint a többi keleti finnugor népet. Igaz ugyan, hogy az oroszok már a XIII. század óta több ízben kísérletet tettek a votják terület északnyugati részeibe való behatolásra, de a kazáni-tatárság sokáig sikeresen visszaverte őket. Moszkva megerősödése következtében aztán egyre veszélyesebbé éleződött a helyzet: először a nyugati

Votják asszonyok.

votják törzsek jutottak orosz uralom alá, majd amikor 1552-ben a kazáni kánság megsemmisítő vereséget szenvedett, az egész votják föld a győztes oroszok zsákmánya lett. A votjakok azonban, bár maguk is kívánták és hathatósan előmozdították a változást, csöbörből-vödörbe jutottak: egy részük az Urál-vidék hatalmas hűbérurainak, a Sztroganovoknak, más részük Moszkvának adófizetőjévé vált. A reményeiben csalódott lakosság sokáig lázongott

az orosz adóbehajtók kapzsisága miatt és a büntető expedíciók ellen, de lassanként minden ellenállása megtört.

A békés munka ideje és a látszólagos nyugalom csak a XVIII. században tért vissza. A votjáság kénytelen-kelletlen beletörődött a megváltoztathatatlan látszó helyzetbe s jóformán minden magasabb becsvágy, nemzeti hivatásérzet és eszmény nélkül, de népi egyéniségén és nyelvi hagyományain híven őrködve élte a jelentéktelen kisebbségek nehéz, eseménytelenül szürke életét. Önvédelemből csak makacssága, bizalmatlansága tüskéit mutogatta ki felé s ezzel az ösztönös elszigetelődéssel megmentette magát.¹

A világháború után egész Oroszország életét fölforgató forradalmak az ő sorsukban és viselkedésükben is gyökeres változásokat idéztek elő: 1920. november 6-án 28,890 km² területen közigazgatási és közművelődési önkormányzatot kaptak. Az udmurt autonómia központja az Izs folyó melletti hatalmas gyártelep, Izsevszk lett. Az önkormányzati terület lakosságának (746,415) 53%-a (395,600) votják, míg a többi jobbra orosz. Az egész votjáságnak ilyenformán csak $\frac{1}{5}$ része maradt kívül a határokon és van így megfosztva a szabad és intézményes nemzeti művelődés áldásaitól.

A votjakok gazdasági élete és művelődési viszonyai.

A Vjatka—Káma köze földművelésre alkalmas terület, sőt északi felében kitűnő föld, s ennek megfelelően a votjakok majdnem kizárólag (98·5%) mezőgazdaságból élnek. A nép rendkívül dolgoz, csekély igényű, takarékos, úgyhogy az Oroszországban elő-előforduló inséges esztendőekben sem szokott

¹ Íme, ilyennek látják őket a tárgyilagos szemlélők: „Auch habe noch bey den Wotjacken das Laster der Hartnäckigkeit von den übrigen Völkern sehr stark bemerkt, in welchem Stücke sie abermals den Finnischen Bauern, so wie im äusserlichen Ansehen, sehr nahe kommen” (Sammlung Russischer Geschichte III, 317—8). „Dem friedlichen Character der Leute mag es zuzuschreiben sein, dass sie sich von den umwohnenden Völkerschaften nach Möglichkeit absondern, namentlich von den Russen. Die russischen Gerichte fürchten sie mehr als Alles; namentlich den stanovoi Pristav fürchten sie als das Schlimmste; sie sollen, wie mir ein ausgezeichnete Kenner der Wotjäken, ein russischer Kaufmann versicherte, im Vaterunser statt: „Erlöse uns von dem Übel” beten: „Erlöse uns von dem Pristav”. Nie verklagt ein Wotjake den andern bei den Landesgerichten. Wenn irgend ein Criminalfall sich ereignet, thuen sie sich zusammen und zahlen dem Pristav gern eine grössere Summe, um die Sache niederzuschlagen, was diese Beamten in früheren Zeiten stark ausgenützt haben sollen. Kommt es aber gleichwohl zur gerichtlichen Untersuchung, so stehen alle für einen, so dass, wie mir die Untersuchungsrichter klagten, nie was aus ihnen heraus zu bekommen ist. Entweder machen sie alle die gleiche falsche Aussage, oder sie behaupten alle, nichts zu wissen, selbst wenn es erwiesen ist, dass sie Zeugen der betreffenden Begebenheit gewesen sind. Durch diese Absonderung haben sie auch wol, obgleich sie von so vielen durch ihre Masse weit überlegenen Völkerschaften umgeben sind, doch verhältnissmässig gut ihre Eigenthümlichkeiten bewahrt” (BUCH, MAX, Die Wotjäken 26).

szükséget látni. Szorgalmukat minden utazó, leíró kiemeli. RYTSCHKOW azt mondja róluk: «Ich kann kühn sagen, dass ihnen kein Volk im ganzen russischen Reiche an Arbeitsamkeit gleichkommt». Legfontosabb terményük a rozs, zab, árpa, búza, burgonya, borsó, kender és len. Földjük van elegendő, átlag több, mint a környék orosz és tatár lakosságának, s ezért a hiányos trágyázás és a mezőgazdasági eszközeik kezdetleges volta ellenére is általános jólétben élnek. Az állattenyésztésnek alárendeltebb szerep jut, bár az erdőirtásokon bőséges és kővér legelők állnának rendelkezésükre. Észrevehetően idegenkednek a szarvasmarha-tartástól, mert a járványok ellen nem tudnak kellőképp védekezni, s a tejtermékek értékesítése is sok utánjárást okoz. Lovat többet tartanak, mert a gyártelepek közelsége és a fakitermelés állandó fuvarozó alkalmat nyújt. Kedvelt szórakozásuk a vadászat, s erre a vjatkai kormányzáságnak vadban

Votják ház.

bővelkedő hatalmas erdősegei szinte csalogatják is őket. Régebben nyíllal lőtték vagy különféle csapdákkal, törökkel fogták a vadat, újabban azonban a nyilazás gyerekek játékává süllyedt le, míg a férfiak lövőfegyvert használnak. Mivel falvaik többnyire vízparton épültek, gazdasági életükben a halászatnak is jelentős szerepe van. Nagyra becsülik az ősi méhészkedést, némi háziiparuk is van, újabban gyári munkára is szívesebben vállalkoznak, a kereskedelem iránt azonban nagyon kevés érzékük van. A róluk szóló leírások szerint a messzi vásárra vitt jószáguk, portékájuk eladatlan szokott maradni, mert a vevő csak harapófogóval tudja kivenni belőlük az árat, s az egyszer kimondott szóhoz körömszakadtig ragaszkodnak.

Műveltség tekintetében a zürjénekkel állnak egy szinten, bár nyelvrokonaiknál sokkal nehezkesebbek és maradibb természetűek. 1897-ben a lakosság 7%-a (a férfilakosság 13·2%-a, a nők 0·6%-a) tudott írni-olvasni, de ezenfölül sokan végeztek közülük orosz középiskolát, szakiskolát is. A magasabb művelt-

ség iránti vágyakozás nőttön-nőtt, s ennek eredményeképpen 1916-ban *Voinališ ivor* ('háborús hírek') címen votják nyelvű újság indult meg, amelyet 1917-ben a februári forradalom után a *Vilj színj* ('új szem'), az *Udmurt* ('votják') és a *Gudyri* ('mennydörgés') követett. Mikor aztán 1920-ban önkormányzatot kaptak, fölszabadultak a szunnyadó népi erők, pezsgő szellemi élet indult meg a mult kényszerű mulasztásainak jóvátételére, a nemzeti műveltség kifejtésére. A fejlődés rohamos voltát minden szónál meggyőzőbben bizonyítja a tanügyi statisztika¹ s a votják nyelvű szépirodalmi meg ismeretterjesztő munkáknak, sőt a nyelv- és a néptudomány körébe vágó önálló tanulmányoknak, magasabb igényű kezdeményezéseknek könyvészete.² Íróik főleg az új orosz irodalom hatása alatt indultak, de forma és hangulat tekintetében kezdet óta a gazdag votják népköltészet anyagából táplálkoznak. Legismertebb íróik GERD KUZEBAJ (költő, elbeszélő és népköltészet-kutató), KEDRA MITREJ (történeti drámákat ír), TIMASEV (színműíró), BAGAJ ARKAS (elbeszélő), ASALJCSI OKI (költőnő), ILJIN MICHAİL (költő és etnográfus).

A zürjének és votjások népköltészete.

A permi népek gazdasági életforma, közművelődési viszonyok és lelkiség tekintetében sokkal közelebb állanak az európai átlaghoz, mint obi-ugor nyelvrokaink. Ezt mutatja népköltészetük is: némely költői műfajban még rengeteg ősi elem, pogány hitéleti emlék maradt fenn, de e mellett igen nagy szerepük van az általános emberi vonásoknak és az Északkelet-Európa különböző népei költészetét közösen jellemző sajátságoknak is.

A gazdag zürjén-votják népköltészet termékeit műfaj szerint a következőképpen csoportosíthatjuk: 1. kozmogóniai mondatöredékek (a világ keletkezéséről, a vízözönről, az óriás ember kiveszéséről és a kis ember megjelenéséről stb.), 2. történeti mondák (különbféle hősökrol és eseményekrol), 3. mesék (tündérekrol, boszorkányokrol, főleg pedig a vízi- és az erdei manókról), 4. állatmesék, 5. imádságok, 6. babonák, ráolvasó igék, esküformák, átokszók, 7. népdalok (szebbnél-szebb siratóénekek, menyasszony-búcsúztatók, regruta-dalok, szerelmi, lakodalmi és vendégségi dalok, gyermekversikék stb.), 8. közmondások és találós kérdések.

A permi népköltészet gyűjtői, ismertetői közül ROGOV, SZAVVAITOV, AMINOFF, LYTGIN, MUNKÁCSI, WICHMANN, FOKOS, GERD KUZEBAJ szerzett legnagyobb érdemeket. Ma már nemcsak a néptudomány szaktudásai becsülik a zürjének és votjások népköltészetét, hanem maguk a nép szellemi életének irányítói is tisztán látják értékét s ezért a pusztulás veszélyét fölismerve

¹ 1927-ben 409 elemi népiskolájuk, 21 másodfokú iskolájuk, továbbá 7 mezőgazdasági és egyéb szakiskolájuk, 81 népkönyvtáruk és 2 múzeumuk volt.

² Vö. pl. GERD, KUZEBAJ, Bibliografinen luettelo vuosina 1917—1929 painetusta votjakkilaisesta kansanrunouskirjallisuudesta (SUS. Aik. XLV/4).

siettek a gyűjtő munkát megszervezni. Nem annyira multjuk emlékeinek megmentése, leltározása, múzeumba helyezése a cél, mint inkább szépirodalmuknak, nyelvüknek, művészetüknek, általában egész művelődési jövőjüknek ihlető alapot, nemzeti irányt, forrást kívánnak általa biztosítani. Legújabb irodalmi termelésük és magasabb művelődési eszményeik tisztán elárulják, milyen tudatosan járnak el, s ebben a vonatkozásban milyen pompás távlatok nyíladoznak előttük.

Votják leány és menyecske.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található, kizárólag vagy túlnyomórészt votják kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

AMINOFF, T. G.: Wotjakilaisia kielinäytteitä (SUS. Aik. I, 32).

- AMINOFF—WICHMANN, Votjakin äänne-ja muoto-opin luonnos (SUS. Aik. XIV/2).
 BECHTEREV, V., Votjaki, ich isztorija i szovremennoje szosztovanie (Vesztnik
 Evropy, 1880. aug.-szept.).
 BEKE ÖDÖN: A votják és a zürjén prolativusról (NyK. XLI, 241); A votják
 locativusi ragról (KSz. XII, 154).
 BORISZOV, T. K., Peszni juzsnych votjakov (Izsevszk, 1929).
 BUCH, MAX: Die Wotjaken. Eine ethnologische Studie (Acta Soc. Scient.
 Fenn. XII, 465; külön 1882).
 FIELJSZTRUP, F. A., Etnicseszki szosztav naszelenija Priuralja (Leningrad, 1926).
 FOKOS (FUCHS) DÁVID: A locativus-féle határozók a votjákban (NyK. XXXVI,
 207, 399); Beiträge zur Grammatik der permischen Sprachen
 (SUS. Aik. XXX/14); Egy zürjén-votják képzőről (KSz.
 XIII, 85).
 GAVRILOV, B., Proizvedenija narodnoj szlovesznosztii, obrjady i poverja votja-
 kov Kazanszkoi i Vjatszkoj gubernij (Kazanj, 1880).
 GERD, K. P.—NALIMOV, V. P., Votjaki. Szbornik po voproszam ekonomiki, byta
 i kuljtury votjakov I. (Moszkva, 1926).
 GERD, KUZEBAL, Udmurt kyrzánjos I.³ (Izsevszk, 1927).
 GOROCHEV, P. D., Ucssebnik udmurt jazyka (Izsevszk, 1929).
 HÄMÄLÄINEN, ALBERT: Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta- ja häätä-
 voista (SUS. Aik. XXIX/1); Der *voršud-mudor*-Kult der
 Wotjaken (ESA. VI, 69); Beiträge zur Ethnographie der Ost-
 finnen (SUS. Aik. XLIV/1).
 HOLMBERG (HARVA), Uno, Permalaisten uskonto (Suomen suvun uskonnot IV);
 Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker (SUS.
 Toim. XXXII); *Kildžišin* oder *kyl'si'in* in der wotjakischen
 Mythologie (FUF. XIII, 32); Der Ursprung des *kyala*-Kultes
 bei den Wotjaken (FUF. XXII, 146).
 JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen (Göttingen, 1922).
 JEMELJANOV, A. I., Grammatika votjackogo jazyka (Leningrad, 1927).
 KRYLOV, V. D., Votszko-russzkij szlovarj glazovszkogo narecsija votjakov
 (Vjatka, 1919).
 LACH, ROBERT, Wotjakische Gesänge (Sitzungsber. d. Ak. d. Wissensch. in
 Wien, phil.-hist. Kl. 203. Bd. 5. Abh. 29).
 LAKÓ GYÖRGY: A permí nyelvek szóvégi magánhangzói (NyK. XLVIII, 435,
 XLIX, 141; külön FgrÉ. 2. sz.); A szóvégi magánhangzókról
 (MNY. XXIX, 171).
 MARR N. J., Die Sprachpolitik der japhetidischen Theorie und die wotja-
 kische Sprache (Zap. Inszt. Nar. Szov. Voszt. I.).
 MEDVECKY KÁROLY: A votják nyelv szóképzése (NyK. XLI, 310, 413; külön 1912).
 MUNKÁCSI BERNÁT: Votják nyelvtanulmányok (NyK. XVII, 247; XVIII, 35,
 428; külön UgF. 5. sz.); Votják népköltészeti hagyományok
 (Budapest, 1887); A votják nyelv szótára (Budapest, 1896);
 Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi
 és néprajzi tanulmányairól (AkÉrt. XXVII, 61); Wotja-
 kische Volkslieder (Sitzungsber. d. Ak. d. Wissensch. in Wien,
 phil.-hist. Kl. 203. Bd. 5. Abh. 73).
 MÜLLER, G. FR., Nachricht von Dreyen im Gebiete der Stadt Casan wohnhaften
 heidnischen Völkern, den Tšeremissen, Tschuwaschen und
 Wotiacken (Sammlung Russischer Geschichte III/4.—1759).
 PAASONEN, H.: Votják—török szóegyeztetések (NyK. XXXII, 257).
 PERVUCHIN, N. G., Eszkizy predanij i byta inorodcev Glazovszkago uezda I—V.
 (Vjatka, 1888—1890).
 POTANIN, G. N.: U votjakov Elabuzsszkago uezda (Izv. Obscs. Arch., Iszt. i
 Etn. pri Imp. Kaz. Univ. III, 189).
 RÄSÄNEN, MARTTI: Türkische Lehnwörter in den permischen Sprachen und im
 Tšeremissischen (FUF. XXIII, 103).
 SATÄLÄ, E., I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen (SUS. Aik.
 XVII/4).
 SZMIRNOV, I. N., Votjaki. Isztoriko-etnograficseszki ocserk (Izv. Obscs. Arch.,
 Iszt. i Etn. pri Imp. Kaz. Univ. VIII/2).
 Szocsinenija prinadlezsaszija k grammatike votszkago jazyka (Szentpétervár, 1775).
 Na udmurtszkie temy (Moszkva, 1931).

- UOTILA, T. E., Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen (SUS. Toim. LXV); Derivationssuffixe (FUF. XXI. 73); Secundäre Affrikaten im Wotjakischen (FUF. XXIII. 94).
- VERESCSAGIN, GR., Votjaki Szosznovszkago kraja (Zap. Imp. Russzk. Geogr. Obscs. po otd. etnogr. XIV/2); Votjaki Szarapuljszkago uezda Vjatszkoj gub. (uo. XIV/3).
- WASILJEV, JOHANN, Übersicht über die heidnischen Gebräuche, Aberglauben und Religion der Wotjaken in den Gouvernements Wjatka und Kasan (SUS. Toim. XVIII).
- WICHMANN, YRJÖ: Matkakertomus votjakkien maalta (SUS. Aik. XI/3). Statistische Mitteilungen über Mordwinen, Tscheremissen, Wotjaken und Syrjänen (FUF. I. Anz. 234); Wotjakische Sprachproben (SUS. Aik. XI/1 és XIX/1); Tietoja Votjaakkien Mytologiasta (Väh. Kirj. XVII); Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen (SUS. Toim. XXI); Etymologisches aus den permischen Sprachen (FUF. I. 99; III. 99; XII. 128; XIV. 81; XVI. 185); Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische (SUS. Toim. XXXVI); Wotjakische Chrestomathie mit Glossar (Hülfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen II.).
- WIEDEMANN, F. J., Grammatik der wotjakischen Sprache nebst einem kleinen wotjakisch-deutschen und deutsch-wotjakischen Wörterbuche (Reval. 1851); Grammatik der syrjänischen Sprache mit Berücksichtigung ihrer Dialekte und des Wotjakischen (Szentpétervár. 1884); Syrjänisch-deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch-deutschen im Anhang und einem deutschen Register (Szentpétervár. 1880); Zusätze und Berichtigungen zu dem syrjänisch-deutschen und wotjakisch-deutschen Wörterbuch 1880 (az orosz Akadémia Bulletin-jében XXXI. 293).

Említetlen hagytuk a votják vagy orosz nyelven legújabbán megjelent tankönyveket, nyelvtanokat, leírásokat és cikkeket.

A volgai-finnugorság.

A finn-permi csoport tagjainak, vagyis a zürjének, votjakok, cseremiszek, mordvinok, finnek és lappok őseinek együttélése Kr. e. 1000 tájékán szűnt meg, mégpedig nyilván olyanformán, hogy a finn-permi ősnép északkeleti szárnya eredeti lakóhelyén, a Volga folyóke északi szomszédságában maradt vissza, az ősnép délnyugati szárnya pedig egyre nyugatabbra húzódott el. A keleten visszamaradt csoport a *permi ősnép*: a zürjének és a votjakok őse, a nyugatra húzódó csoport pedig a *finn-volgai ősnép*: a mai finnségnek és az ú. n. *volgai-finnugorságnak*, a mordvinoknak és a cseremiszeknek őse.

A permiektől elszakadt finn-volgai népek együttélése nagyjából a korábbi finn-permi korszakbeli átalakulások jegyében zajlott le. Jellemzi egyfelől különféle idegen népekkel való érintkezés, jellemzi másfelől ez idegen érintkezések eredményeképpen a gazdasági élet és a társadalmi rend további előrehaladása: a földművelés és az állattenyésztés kereteinek bővülése, a gabonaművek és tejtermékek fokozottabb földolgozása, értékesítése és a közlekedés meg a kézművesség fejlődése. Mivel a finn-volgai csoport tagjaiban több olyan árja eredetű közös jövevényszó mutatható ki, amely a többi rokonnyelvben, a permi és az ugor nyelvekben ismeretlen, jogosan következtethetjük, hogy a finn-volgai ősnép egy ideig még a permiektől való elszakadás után is árja lakosság szomszédságában maradt és valamelyes művelődési hatása alatt élt.

Ennél a régóta tartó árja hatásnál is döntőbb jelentőségű és tanulságosabb azonban a balti népekkel, a mai litvánok és lettek, úgyszintén az ó-poroszok őseivel megindult érintkezés ténye. Ez az érintkezés és művelődési, nyelvi kölcsönhatás a Kr. e. I–II. évszázad táján kezdődött, amikor a finn-volgai ősnép nyugati irányban való terjeszkedése során elérkezett a Keleti-tenger vidékén élő balti népek keleti határához. A balti jövevényszavak közül több átkerült a mordvinba, néhány a cseremiszbbe is. Ilyenek pl.:

balti, vö. litv. *tákstantis*, ó-porosz *tusimtons* 'tausend'

> finn *tuhat* (*tuhante*-) ~ mordvin *tožēn* ~ cseremiszb *tažem*, *tūžem*;

balti, vö. litv. *sziszkna* 'Leder, Riemen', lett *siksna*

> finn *hihna* ~ mordvin *kšna*, *šna* ~ cseremiszb *šāsta*;

balti, vö. litv. *perkūnas* 'der Donnergott; Donner', lett *pērķūns*, ó-porosz *percunis*

> finn *perkele* 'Teufel' ~ mordvin *puŕgīne*.

Az ilyenféle balti jövevényszavakat úgy szokás értelmezni, hogy nyilván közvetlen érintkezés nélkül a finnségen át jutottak el a mordvinba és a cseremiszbbe. Vannak azonban a volgai-finnugor nyelvekben olyan balti elemek

is, amelyek a finnségből nem mutathatók ki, amelyek tehát közvetlen átvételre utalnak: mordvin *pejel* 'Messer' < balti, vö. litván *peilis*, ó-porosz *peile*; mordvin *pandas*, *panst* 'Zaum (aus Riemen)' < balti, vö. litván *pantis* stb. Eddigélé nincs még kiderítve az efféle jövevények multja, de minden-
 esetre csábító az a föltevés, hogy a Protva folyó vidékén élt s Izjasz-
 lav orosz fejedelemtől 1058-ban levert keleti balti törzsnek, a galindnak
 (ó-orosz *goljadj*) nyelvéből valók lehetnek. Azonban akár finn közvetí-
 tést, akár közvetlen átvételt teszünk föl, kétségtelen, hogy a balti hatás
 kezdetén a finnség és a volgai-finnugorok között még valamelyes kapcsolat
 állott fön. — A finnségi nyelvekbe átkerült balti jövevéyszavak nagy tömege
 nem talált aztán már utat a mordvinba, még kevésbbé a cseremiszbbe, vagyis
 a balti hatás élenkebbé válásakor már megszakadt a finnség és a mordvin-
 cseremisiz közti összeköttetés, megszűnt a finn-volgai egység. — A szétválás
 a balti jövevéyszavak hangtani vallomásából következtetve Kr. e. I—II.
 században következett be. A finn-volgai csoport ekkori lakóhelyét nagyjából
 Moszkva környékén kell keresnünk, úgy képzelve el az elhelyezkedést, hogy
 a finnség még ettől is nyugatabbra, a Dnyeper és a Dvina forrásvidékéig ágaz-
 hatott ki.

Sem történeti adataink nincsenek, sem nyelvi tények nem adnak útba-
 igazítást arra vonatkozólag, hogy a mordvinok és a cseremiszek a finnségtől
 történt elválás után mennyi ideig maradtak még együtt, meddig tartott az
 ú. n. volgai korszak, és milyen változásokon ment keresztül a volgai ősnép.
 Földrajzi nevekből és későbbi történeti adatokból annyi azonban kétségtelenül
 megállapítható, hogy a mordvinok-cseremiszek ősei ezidőtájt jóval nyugatabbra
 laktak, mint ma, s a nyelvterület délnyugati részén a mordvinok, északkeleti
 felében a cseremiszek helyezkedtek el. Annak is vannak nyomai, hogy a Dél-
 Oroszországban élő irániak régóta tartó művelődési befolyása még ekkoriban
 is érezhető volt. — A volgai csoport kettészakadása, a cseremiszek és a mord-
 vinok szétválása a VII. század körül már teljesen befejeződött, mert a volgai
 bolgár-török hatás már elkülönülve érte őket.

A cseremiszek.

A cseremiszek elnevezései.

A cseremiszek saját népi neve *mari* (*marij*, *màrə* stb.) 'Tscheremisse';
marla 'tscheremissisch', *marij jilme* 'cseremisiz nyelv', *marij muter* 'cseremisiz
 szótár' stb. A szónak eredeti etimológiai jelentése 'férfi, férj', s ilyen értelemben
 ma is közönségesen használják: *maran* 'mit einem Manne versehen', *maran-
 bātə* 'ein verheiratetes Weib' stb. — A szó a cseremiszbbe nyilván ősrégi
 indogermán átvétel: vö. ó-ind *márya-* 'Mann, junger Mann, Geliebter, Freier;

Hengst', *maryaká*- 'Männchen' stb. Az 'ember, férfi' jelentésű szónak népnévvé válására számos példánk van, a finnugorságban pedig szinte általános jelentésfejlődésnek, legjellegzetesebb népnévtípusnak ismerjük.

A cseremiszek közkeletű külső elnevezését, a *cseremisz* szót nehezebb kielégítően megmagyarázni. A név első említőjének a gótok VI. századbéli történetíróját, JORDANEST szokták emlegetni. JORDANES t. i. híres *Geticájának* 23. fejezetében felsorolja azokat az északi népeket, amelyeket Hermanarich gót király a IV. század közepén meghódított, s e jegyzék egyik adatában a *cseremisz* népet névtételték fölismeri. A kérdéses adatot, amely kétségtelenül Volga-vidéki finnugor népek neve mellett szerepel, *Sremniscansnak* olvasták és a *cseremisz* névvel azonosították. Az újabbkori palaeográfiai és szövegkritikai vizsgálatok azonban kiderítették, hogy a legmegbízhatóbb kéziratokban *Imniscaris*, *Imnascaris*, *Ymnascaris*, *Ymnascans* alakváltozat található, ezt pedig bajosan tekinthetnők a legrégebb orosz emlékekben számtalanszor előforduló *cseremisz*a, *cseremisz*y megfelelőjének, elődjének, sőt a felületes másolók tollán keletkezett torzulatának is aligha.

A *cseremisz* népnév kétségtelen hiteles első adatait az orosz középkor írott emlékeiben, az őskronikában, évkönyvekben és régi okiratokban találjuk. Alakja *cseremisz*j 'cseremisz, cseremiszség', *cseremisz*y 'cseremiszek', *cseremisz*in 'cseremisz ember', *cseremisz*a 'cseremiszség, a cseremisz nép és föld'; főleg ez utóbbi fordul elő számtalanszor. Az orosz alakok alapszava nyilvánvalóan *cseremisz*, míg a *cseremisz*in az oroszban közönséges *-in* személynévképzővel (vö. *zyrjan-in* 'zürijen', *tatar-in* 'tatár', *zsidov-in* 'zsidó', *bolgar-in* 'bolgár'), a *cseremisz*a pedig a régi orosz *-a* terület- és népnévképzővel (vö. *Ugra-Jugra* 'ugorság, ugor föld', *csuvasa* 'csuvaság', *latina* 'latinság', *tatara* 'tatárság' stb.) alakult származékszó. — A nyugateurópai népek orosz közvetítéssel ismerkedtek meg a cseremiszekkel és ennek megfelelőleg az oroszból vették át a *cseremisz* népet is. — Nehezebb kérdés, honnét vették az oroszok. Mivel a szót a szláv nyelvekből nem lehet megmagyarázni, arra kell gondolnunk, hogy az oroszok is idegenből szerezték. Mindenekelőtt a törökségre kell gondolnunk, jól tudva azt, hogy a cseremiszek az oroszokkal való érintkezés előtt török művelődési hatás, sőt uralom alatt állottak. A környező törökségi népek nyelvében csakugyan megtaláljuk az orosz *cseremisz* megfelelőjét: csuvas *šarmys*, kazáni-tatár *tšermeš*. A tatárok csak 1236-ban jelennek meg a Volga folyóca táján, ennél az időpontnál pedig már régebről vannak a szóra orosz nyelvi adatok, tehát a kazáni-tatárt bizvást kizárhatjuk a forráslehetőségek közül. Ismeretes viszont, hogy a cseremiszek több mint fél évezreden át, kb. 700—1236-ig a csuvasok őseivel, a bolgár-törökökkel éltek szoros kapcsolatban, tehát nagy a valószínűsége annak, hogy ők nevezhették el a cseremiszeket, és adták át később az oroszoknak is, s tán a tatároknak is a nevet. Ha helyes ez a föltevésünk, hogy t. i. az orosz *cseremisz* névnek a csuvas *šarmys* a forrása, a csuvasban kell alkalmas etymont keresnünk. A cseremiszeknek régi katonai

Cseremiszek.

hírnevére is gondolva legtöbb joggal a csuvas *šar* 'hadsereg' szót (vö. oszm. *čäri*, csag. *čärik*, alt. *čärü*, Kaz. *čirü* stb.; a kikövetkeztetett bolgár-török *čärik él a magyar *sereg* szóban is) vehetnők gyanúba, bár nem hűnyhatunk szemet az ilyen irányú eredeztetés egyelőre még súlyosnak látszó alaktani bökkenője előtt.

A cseremiszek lakóhelye, száma, nyelvi tagozódása.

A cseremiszek a Volga könyökétől északnyugatra és északkeletre egymástól elkülönülve két nagyobb csoportban élnek. A jóval népesebb nyugati csoport a Vjatka és a Vetljuga folyó között, főleg a vjatkai kormányzóság jaranszki,

Cseremisz nők.

ursumi, malmyzsi és jelabugai kerületében, a kazáni kormányzóság kozmodemjanszki, krasznokoksajszki és csebokszári kerületében, részben a nizznij-novgorodi, valamint a kosztromai kormányzóság területén lakik, a keleti kisebbik csoport pedig az ufai kormányzóság birszki, belebeji és menzelinszki kerületében, úgyszintén a permi kormányzóság krasznoufimszki kerületében él. Bár a fönt körülírt lakóhely határain kívül is számos apróbb cseremisz

sziget van elszórva, a két csoport földrajzi tekintetben egymástól teljesen el van különítve. A baltiakkal való futólagos érintkezés tényén kívül szájhagyományaik és orosz történeti adatok meg földrajzi nevek (pl. *Cseremiszy*, *Cseremiszkaja*, *Cseremiszinovo* stb. helységnevek, valamint a nyilvánvalóan cseremisz eredetre utaló *-ner* [cser. *ner* 'Nase, Hügel, Landspitze'], *-nur* [cser. *nur* 'Feld'], *-jer* [cser. *jär, jer* 'See'] stb. összetételű földrajzi nevek) is bizonyítják, hogy lakóhelyük hajdan sokkal nyugatabbra, egészen az Oka és az Unzsa folyó vonaláig terjedt. Erről a vidékről részben kiszorította, részben magába olvasztotta őket a terjeszkedő oroszország. — A cseremiszek mai szomszédai legtöbb helyütt az oroszok; a nyugati cseremisz csoport oroszokon kívül délről csuvasokkal, délkeletről tatárokkal, keletről itt-ott votjákokkal érintkezik, a keleti cseremisz csoport pedig általában orosz és baskir lakosság közé van ékelődve.

A cseremiszek számát száz évvel ezelőtt KÖPPEN 165,076-ra becsüli, míg kiváló kutatójuk, WICHMANN az 1899. évi hivatalos orosz népességi adatok alapján összesen 366,033 cseremiszt állapít meg a következő megoszlás szerint :

I. Nyugati csoport:

1. A vjatkai kormányzóságban :

az urzsumi kerületben	.....	77,444
a jaranszki	«	55,681
a malmyzsi	«	9,684
a jelabugai	«	6,087
a szarapuli	«	1,557
a kotelnicsi	«	383
		<hr/>
		150,836

2. A kazáni kormányzóságban :

a krasznokoksajszki kerületben	...	63,882
a kozmodemjanszki	«	38,857
a csebokszári	«	16,012
a kazáni	«	5,578
a mamadysi	«	2,065
		<hr/>
		126,394

3. A nizzsnijnovgorodi kormányzóságban 5,460

4. A kosztromai kormányzóságban ..... kb. 3,000

A nyugati csoport összesen ... kb. 285,690

II. Keleti csoport :

1. Az ufai kormányzóságban :

a birszki kerületben	.....	64,843
a menzelinszki	«	kb. 500
a belebeji	«	(számuk ismeretlen)
		<hr/>
		65,343

2. A permii kormányzóságban ..... kb. 15,000

A keleti csoport összesen ..... kb. 80,343

Az 1926. évi orosz tanácsköztársasági statisztika 425,700 cseremiszt mutat ki. Ebből a számból

a cseremisiz önkormányzat területén él 248,000

a cseremisiz önkormányzat területén kívül él 177,700

mégpedig a következő megoszlás szerint:

a baskir köztársaságban 79,300

a tatár « 13,100

a vjatkai kormányzóságban 59,700

Kungur körzetében 15,400

egyebütt elszórtan 10,200

A szakirodalomban kb. 400 év óta különbséget szokás tenni ú. n. hegyi cseremiszek és erdei vagy mezei cseremiszek között. A hagyományos szétválasztásnak és elnevezésnek az az alapja, hogy a Volgának, éppúgy mint Oroszország legtöbb nagy folyójának egyik partja meredek, hegyes (*nagornyj bereg* 'das hohe Ufer'), másik partja pedig lapos rét, mezőség vagy erdőség (*lugovoj bereg* 'Wiesenseite des Flusses'). Mivel a cseremiszek a Volgának mind a hegyes jobb, mind a mezős bal partján laknak, megkülönböztetésül az oroszok, majd az oroszok példáját követve mások is a jobbsparti cseremiszeket hegyi cseremiszeknek (oroszul *gornye* vagy *nagornye cseremiszy*, németül *Bergtscheremissen*, finnül *vuori-*, ill. *mäki-tsheremissit*), a balpartiakat meg mezei vagy erdei cseremiszeknek (oroszul *lugovye cseremiszy*, németül *Wiesentscheremissen*, finnül *niittytsheremissit*) hívják.¹ A földrajzi, térszíni különbségekből kiinduló illetén szétválasztás lassanként a nép és nyelvtudományi irodalom közkincsévé vált, mert hiszen tagadhatatlan, hogy az ú. n. hegyi cseremiszek életmód, jellem, sőt faji jelleg és nyelvjárás tekintetében is észrevehetően elütnek az ú. n. erdei cseremiszek zömétől. Tisztán nyelvtudományi vonatkozásokban mégsem indokolt ehhez a közkeletű fölosztáshoz ragaszkodni, mert az ész. WESKE és a finn WICHMANN vizsgálatai kiderítették, hogy a cseremisiz nyelvjárások két nagy csoportra: nyugatira és keletire különülnek.

I. A nyugati cseremisiz nyelvjárás csoport tagjai: a kozmodemjanszki (ide tartozik a Volga jobb partján lakó ú. n. hegyi cseremiszek nyelvjárása), a jaranzski (a Volga bal partján az ú. n. erdei cseremiszek északnyugati része);

¹ Hasonló földrajzi helyzet és elnevezés található az Ob alsó folyása és az Irtysz mellékén is: az osztjakok folyóiknak erdő borította hegyes partját *unt-pělek* (*unt* 'Berg, Hügel, Wald' + *pělek* 'Seite, Hälfte, Gegend'), lapos, füves, mocsaras partját pedig *uigit-*, *uit-pělek* (*uigit*, *uit* 'Wiese') névvel szokták jelölni (vö. CASTRÉN, Reiseberichte 47; PATKANOW, Irtystj. I, 8).

II. a keleti nyelvjárás csoport tagjai: a krasznokoksajszki, a csebekszári, az urzsumi, a malmyzsi, a jelabugai és a szorosabb értelemben vett keleti: az ufaí és permi kormányzóságbeli cseremiszek nyelvjárása.

A legújabb kibontakozó cseremiszi irodalomban a következő három nép- és nyelvjárás csoportot szokták megkülönböztetni: *kuruk-mari* 'hegyi cseremiszi' (cser. *kuruk* 'hegy'), *olyk-mari* 'mezei cseremiszi' (*olyk* 'rét, mező') és *Üpö-mari* 'ufaí cseremiszi' (Üpö 'Ufa').

Cseremiszek.

A cseremiszek története.

A cseremiszek külön története a legközelebbi testvéreinktől, a mordvinoktól való elszakadással a Kr. utáni első évszázadokban kezdődik. Életük szomszédos hatalmak ütközőjében, egymást váltogató idegenek uralma alatt folyik, s ilyenformán máig sem jutottak hozzá a békés fejlődés föltételeihez, népi egyéniségük szabad kifejlődésének lehetőségeihez.

Történetünkben három nagyobb korszakot különböztethetünk meg:

1. a bolgár-török hatás idejét (kb. 700—1236);
2. a tatár hódoltság korát (1236—1552);
3. az orosz uralom szakát (1552-től).

Meg kell azonban e fölosztásra jegyeznünk, hogy az egyes korszakok között nem szabad éles határvonalakat képzelünk: a bolgár-törökök utódai, a csuvasok, Magna Bulgaria megdőlté után is a cseremiszek szomszédságában élnek és nagy hatással vannak rájuk; a tatár befolyás az oroszok fölülkerekedésével sem szűnik meg, hanem napjainkig folytatódik; oroszokkal már a bolgár-török uralom idején is megismerkedtek, a tatár hódoltság vége felé pedig helyenként egészen élénk érintkezést tartottak fenn.

A bolgár-törökökkel való együttélés korszakát a gazdasági fejlődés és a békés társadalmi szervezkedés, polgáriasodás szelleme hatotta át. Legékebben tanúsítja mindezt a bolgár-törökből átvett félezernyi — jórészt fontos művelődési elemet, fogalmat jelölő — jövevényszó. A nyelvi tények bizonyága szerint cseremis rokonaink különösen az állattenyésztés, földművelés, növénytermesztés, építkezés, házi berendezkedés, ruházat, kézművesség és kereskedelem terén tanultak sokat, sőt szokásaikban és hitvilágukban is számottevő átalakuláson mentek keresztül. Nem érdektelen viszont megemlítenünk, hogy a huzamos együttélés alatt a cseremiszek nemcsak tanultak, hanem tanítottak is: a csuvasban legalább 60 cseremis eredetű jövevényszó — főleg növény- és állatnév, háztartási eszközök, ételek, ruhaneműek, térszíni formák stb. elnevezése — mutatható ki.

A tatár uralom korszaka jócskán más természetű, de szintén mélyreható változások ideje volt. A cseremis igazában meghódított volta ellenére is számottevő kedvezményekben, önkormányzati előnyökben részesült, szinte szövetséges viszonyban élt a tatár hódítóval. Három osztályra tagozódott: 1. fejedelmek és birtokosok; 2. adót nem fizető hadviselők; 3. adófizetők osztályára. A fejedelmek, vezetők sorában tatárok és cseremiszek vegyest szerepeltek; a cseremis katonaságot a gyakran harcban álló tatár hadsereg legkeményebb elemének ismerték s éppen ezért nagyra becsülték. A tatár hatás természetéről és méreteiről ugyancsak a nyelvi tények adnak hű képet. A cseremiszbé átvett tatár jövevényszavak száma meghaladja a 650-et, s ebben a nagy számban a mezőgazdasági élet, háztartás, társadalmi szervezkedés különféle formái mellett a közigazgatás, közszolgáltatások és hadügy fogalomköre van különösen számottevő mértékben képviselve. A majdnem ezer évig tartó törökségi uralomra és az annál is hosszabb állandó érintkezésre gondolva érthetőnek találjuk, hogy nyelvrokonaink közül a cseremis ment át legegyetemesebb törökségi hatáson, a cseremis nyelv van legerősebben átítatva törökségi elemekkel: nemcsak jövevényszavakkal, hanem alaktani elemekkel és mondattani sajátságokkal is (*-šamâtš* többesszámi jel, *-lak* elvont főnevek képzője, *-že* cselekvőt jelentő főnevek képzője, *-le*, *-lo* melléknév-képző, *-rak* középfok-jel stb.). Különösen a kisebb létszámú ufai cseremiszség eltörökösödése haladt rohamosan előre, úgyhogy egy öntudatos cseremis tudós, KARMAZIN 1910-ben már a föltartóztathatatlan beolvadás közeledésén borongott: «Zum schluss möchte ich, als tscheremisse, mein herzliches bedauern

darüber aussprechen, dass unsere tscheremissischen lieder in nicht ferner zukunft nur noch historische bedeutung für die gelehrte welt darstellen werden, da unsere tscheremissische jugend heute mit hingebung tatarische lieder in der originalsprache singt. Bei dem allgemeinen vordringen der tatarischen kultur mit ihren liedern machen nur die frauen eine ausnahme; sie haben als konservativeres element grösstenteils die ursprünglichen formen der all-gemeintscheremissischen trachten, sitten, vorstellungen und lieder bewahrt. Vielleicht ist die zeit nicht fern, wo die tscheremissen und tataren zu einem volk verschmolzen sein werden».

Az oroszokkal való érintkezés nagyon régen kezdődhetett, mert pl. a Nesztornak tulajdonított őskronikában is szerepel a *cseremiszy* az oroszoknak adót fizető népek sorában. Bajos volna persze számot adni arról, hogyan kell pontosan értelmeznünk a két nép közti viszonyoknak ilyen föltüntetését: mi az állításban a tárgyi igazság, miben állt az adófizetés, aztán milyen cseremisznépészre vonatkozhatott és meddig tarthatott az állítólagos alárendeltség. Az orosz forrásokból kitetszik ugyanis, hogy a következő századokban a cseremiszek egyre szorosabban a Volga-vidéki törökök (a bolgár-törökök, majd a tatárok) hatalmi körébe sodródtak s így akarva, nem akarva sokáig meglehetősen el voltak zárva az orosz befolyástól. Az érintkezés csak a XIV. században kezdett élénkebbé válni, amikor a megerősödött oroszország keletre terjeszkedtében a Vetljuga-Szura vonaláig jutott előre s a kazáni tatár birodalom alattvalóit kezdte szorongatni. Míg azonban a tatár hatalom erejét nem ásta alá az egyenetlenkedés, a cseremiszek keményen ellenállottak és sokáig sikerült Moszkva nyomását föltartóztatniok. A szüntelen harcokról sokat tudnak az orosz kútfők, tárgyilagosságukban nem hallgatva el azt sem, hogy a cseremiszek sok kellemetlenséget okoztak, sőt több ízben (pl. 1455-ben, 1530-ban stb.) súlyos csapást mértek az orosz seregekre. Gyakran olvasunk vadságukról, de legtöbbször gyorsaságukra és kitűnő nyilazó voltukra történik elismerő utalás.¹ Szívós ellenállásuk mindenesetre késleltette, elhárítani azonban nem tudta az egyre nagyobb tömegekben rohamozó oroszok győzelmét: 1546-ban a Volga jobb partján élő ú. n. hegyi cseremiszek kénytelenek átpártolni Rettenetes Ivánhoz, 1552-ben pedig elbukik Kazán is, s ezzel az egész cseremiszség orosz fönnhatóság alá kerül.

Harcias nyelvrokonaink még sokáig nem nyugodtak bele a keserves fordulatba, s jó darabig szinte egymást érték a forrongások, elmérgesedett torzsalkodások, véres lázadások. A megfékezésükre épült várak (Csebokszári, Jaranszk, Ursum, Malnyzs) orosz helyőrsége lassanként megtörte aztán az ellenállást, elernyedt a dacos önbizalom, s hova-tova a cseremiszek is remény-

¹ HERBERSTEIN is megemlékezik ezekről az erényeikről: „Omnes tam uiri quam feminae cursu sunt uelocissimi, sagittarii porro peritissimi omnes, arcu nunquam e manibus deposito: quo adeo oblectantur, ut etiam filiis cibum non praebeant, nisi praefixum scopum sagitta feriant” (Rer. Mosc. Com. 90 és 96).

telenül tengődő, igénytelen szolgálivá csendesültek a mindenható orosz hatalomnak. Később már csak akkor adtak életjelt magukról, amikor az erőszakosabb oroszosító törekvések ellen kellett féltve őrzött népi és nyelvi sajátoságaikat megvédeniök és a közéjük furakodó orosz telepesek kíméletlen basáskodását kellett korlátok közé szorítaniuk. Sok bajt okozott az adóztatások szigorú igazságtalansága, úgyszintén a kirívóan orosz hatalmi érdekeket szolgáló hittérítés kíméletlen munkája is. Bizony gyakran megesett, hogy egész falvak lakossága fölkerekedett és messze vidékekre bujdosott el. Jórészt ilyen

Cseremisiz fogat.

elégedetlen vándor tömegek összeverődéséből keletkezett a keleten található ú. n. Ufa-vidéki cseremisiz csoport is. A XIX. század második felében különösen súlyos megpróbáltatások vártak rájuk: újabb orosz telepes-hullámok özönlöttek el földjüket, s az egyház és a népoktatás is a leplezetlen eloroszosítás szolgálatába szegődött. A féktelen szorongatás ellen néma elzárkózással tiltakozott a lakosság, s bár anyagi vonatkozásokban mindenütt a rövidebbet húzta, féltett jellegzetességeit, különösen nyelvét nagyobb károsodás nélkül sikerült megmentenie.

A világháború után (1920. november 4-én) az orosz tanácsköztársaság jóvoltából a cseremisizeknek nagyobb létszámban együtt élő nyugati csoportja is

megkapta a korlátozott önkormányzati jogot. A *mari* (= cseremisiz) önkormányzati terület középpontja *Krasznokoksajszk*,¹ s lakosságának száma meghaladja a félmilliót. A cseremiszek többségben vannak ugyan (51·4%), de a közöttük élő nagyszámú egyéb nemzetiségek, főleg az oroszok, erejük teljes kifejtésére kényszerítik őket. A mari önkormányzat határain kívül rekedt cseremiszek (majdnem 200,000) közül az Ufa-vidékieket fenyegeti legnagyobb veszedelem, mert azok minden igyekezetük ellenére is alig lesznek képesek sokáig ellenállni a tatár—baskir művelődés beolvasztó hatásának.

Cseremisiz szövőszék.

Életmód, műveltség, vallás.

A cseremiszség nagy többsége főként földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. A Volga jobb partján, a Kozmodemjanszk vidékén élő ú. n. hegyi cseremiszeknek kitűnő földjük van, ügyes, derék gazdák, s ezért általában jól járnak. A balparti, ú. n. mezei vagy erdei cseremiszek sokkal hátrányosabb helyzetben vannak: földjük tekintélyes részét erdő borítja, másutt

¹ Azelőtt *Carevokoksajszk* volt a város neve, de a győzelmes forradalom sietett a cárok emlékét a földrajzi nevekből is kiirtani.

terméketlen mocsaras rétság, illetőleg homokos mezőség a határuk, s ezenfölül gazdasági fölszerelésük is kezdetlegesebb. Az ufai csoport viszont művelésre kiválóan alkalmas területen él s jólétnek örvend. Az erdős vidékeken még ma is nagy gazdasági jelentősége és becsülete van a vadászatnak, a folyók part-

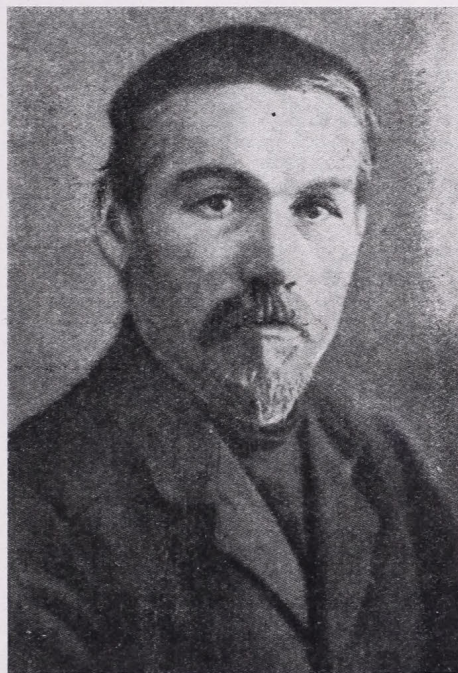
Cseremisiz méhészt.

vidékén — főleg a Volga mellett — pedig a halászatnak is. A cseremiszek ősi idők óta híres méhészek, és háziiparuk is fejlett.

Műveltség tekintetében a Volga-vidék egyéb lakosságával állanak egy színvonalon. 1897-ben az orosz népszámlálás adatai szerint a cseremiszeknek még csak kb. 10%-a (a férfiaknak 16·9%-a, a nőknek 1·3%-a) tudott írni-olvasni, azonban az utóbbi évtizedek alatt jelentékenyen javult a helyzet. Különösen az önkormányzat elnyerése óta rohamos az emelkedés: a zürjénekhez, votjákokhoz hasonlóan a cseremiszek is lázasan hozzáláttak kényszerű

elmaradottságuk helyrehozásához, nemzeti szellemű és nyelvű műveltségük kifejlesztéséhez. Iskolákat építettek,¹ igénybe vették az iskolán kívüli népoktatás különféle módjait, napilapokat indítottak, múzeumokat alapítottak, sőt megszervezték a nép gazdag költői alkotásainak és művészi hagyományainak gyűjtését, tanulmányozását is. Míg tehát a régi világban ösztönösen idegenkedtek az oroszoktól kínált műveltség minden formájától, ma méltán népi múltjuk megmentését, de egyúttal nemzeti jövőjük zálogát látják, becsülik benne.

Az orosz forradalom előtt a cseremiszek háromnegyed része hivatalosan görög katolikus, egynegyed része pogány volt. Az utóbbiak többsége a keleti (ufai és permi) csoportból került ki. Kétségtelen azonban, hogy a megkereszteltek legnagyobb részét vajmi laza szálacskák fűzték a kereszténységhez: jobbra az erőszaknak engedve vagy éppen gazdasági érdekből, de mindenesetre meggyőződés nélkül áldozták ugyan magukat az orosz egyház formai követelményeinek, de érzésben, gondolatvilágban, erkölcsben és szokásokban szívósan ragaszkodtak őseik pogány hagyományaihoz. Nemcsak hogy előfordult, hanem szinte rendszer volt, hogy a névlegesen keresztény lakosság kegyeletesen gondozta a régi áldozati berkeket és szívvel-lélekkel résztvett az időnként tartott pogány áldozati ünnepségeken is.

Vasziljev V. M.
cseremis nyelvudós.

A cseremiszek vallási hiedelmei és szertartásai meglehetősen különböző elemekből szövődtek össze. Alaprétegük, vázuk az összehasonlító vizsgálatok megállapítása szerint a régi pogánykor öröksége, amely meglepő épségben fennmaradt az egymástól régen (kb. a XVI. században) elkülönült cseremis csoportok gyakorlatában is. Erre az alapra századok folyamán idegen, főleg tatár-mohamedán, majd orosz-keresztény elemek ülepedtek a nélkül azonban, hogy a hajdani pogány váz alkatát és lelkiségét eredeti mivoltából kiforgathatták volna.

¹ 1927-ben 320 elemi iskolájukban és 3 másodfokú népiskolájukban több mint 20,000 cseremis gyermek részesült oktatásban; ugyanakkor kb. 150 ifjú járt különféle orosz főiskolákra, egyetemekre.

A múlt század 80-as éveiben egy sajátos aszkéta színezetű, szinte reformált pogány szekta keletkezett a jaranszki kerület cseremiszei között, az ú. n. *kugu sorta*.¹ A gyorsan elterjedt titkos mozgalom hívei nem ismerik el a kisebb pogány isteneket, mellőzik a véres áldozatokat, rendkívül igénytelenek, megvetik az élvezeti cikkeket, sokat imádkoznak, általában mindenre kiterjedő szigorú erkölcsi elvek szerint élnek.

Cseremis viselet.

¹ Cseremis *kugu* 'nagy' + *sorta* 'gyertya, fáklya' (a cseremis *sorta* azonos a magyar *gyertya* szóval, lévén mindkettő a bolgár-török *žarta*, illetve csuvas *šurda* átvétele). Az elnevezésnek az az alapja, hogy a hívők áldozati szertartásaikban hatalmas szál gyertyákat használnak.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található, kizárólag vagy túlnyomórészt cseremiszi kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, AUG., Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858 (Helsinki, 1859).
- BEKE ÖDÖN: Cseremiszi nyelvtan (NyK. XXXIX, 75, 349; XL, 76, 246, 413; XLI, 44, 182; külön a FF. 16. sz.); A cseremiszi sor-számképzőről (NyK. XLIV, 474); Cseremiszi szófejtések (NyK. XLV, 338); Tschheremissische Texte zur Religion und Volkskunde (Oslo Etnografiske Museum Bulletin 4. — Oslo, 1931); Texte zur Religion der Osttscheremissen (Anthropos XXIX; külön 1934); Zu den tschuwassischen Lehnwörtern der tscheremissischen Sprache (SUS. Toim. LXVII, 42); Zur Geschichte der tscheremissischen Konjugation (FUF. XXII, 123); Zur Lautgeschichte der tschuwassischen Lehnwörter im Tschheremissischen (FUF. XXIII, 66).
- BUDENZ JÓZSEF: Erdei cseremiszség. Mondat- és szövegközlés (NyK. III, 97); Cseremiszi tanulmányok (NyK. III, 397; IV, 48); Erdei- és hegyi-cseremiszi szótár (NyK. IV, 332; külön 1866).
- CASTRÉN, M. A., Elementa grammatices tscheremissae (Kuopio, 1845).
- FIELJSZTRUP, F. A., Etnicseskij szosztav naszelenija Priuralja (Leningrad, 1926).
- GENETZ, ARVID, Ost-tscheremissische Sprachstudien (SUS. Aik. VII).
- HÄMÄLÄINEN, ALBERT, Tschheremissien uhritapoja (SUS. Aik. XXV/3); Tschheremissien mehiläisviljelyksestä (SUS. Aik. XXVI/1); Mordvalaisten, tscheremissien ja votjakkien kosinta- ja häätavoista (SUS. Aik. XXIX/1); Tschheremissien tuohitorvet ja niiden käyttö (Kalevalaseuran Vuosikirja V, 99); Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen (SUS. Aik. XLIV/1); Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern (SUS. Aik. XLVII/1); Lisätietoja mordvalaisten ja tscheremissien vanhasta mehiläisviljelyksestä (SMYA. XL, 257).
- HEIKEL, A. O., Die Gebäude der Cseremissen, Mordwinen, Esten und Finnen (SUS. Aik. IV); Die Stickmuster der Tschheremissen (Helsinki, 1915).
- HOLMBERG (HARVA), UNO, Tschheremissien uskonto (Suomen suvun uskonnot V. — Helsinki, 1914); Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker (SUS. Toim. XXXII).
- JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen (Göttingen, 1922).
- KARMAZIN, G., Marij jylme loncsys I—II. (Cseremiszi nyelvtan: Moszkva, 1929).
- KORSZAKOV, D., Merja i Rosztovszkoe Knjazsesztvo (Kazán, 1872).
- LACH, ROBERT, Tschheremissische Gesänge. Transkription und Übersetzung der tscheremissischen Gesangstexte ins Ungarische von Dr. Beke Ödön. Übersetzung der Texte aus dem Ungarischen ins Deutsche von Dr. Christine Rohr (Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Band, 3. Abteilung. — Wien und Leipzig, 1929).
- LEWY, ERNST, Tschheremissische Grammatik. Darstellung einer wiesentscheremissischen Mundart (Leipzig, 1922); Tschheremissische Texte. I. Text; II. Übersetzung (Hannover, 1925—26).
- MIKKOLA, J. J.: Die Namen der Völker Hermanarichs (FUF. XV, 56).
- MÜLLER, FERDINAND HEINR., Der Ugrische Volksstamm I—II. (Berlin, 1837—39).
- MÜLLER, G. FR., Nachricht von Dreyen im Gebiete der Stadt Casan wohnhaften heidnischen Völkern, den Tschheremissen, Tschuwaschen und Woitiacken (Sammlung Russischer Geschichte III/4. — 1759).

- PAASONEN, H.: Beiträge zur Kenntniss der Religion und des Cultus der Tschere-
missen (KSz. II, 30, 122, 198); A finn és a cseremisz isten-
névről (NyK. XXXVII, 14).
- PORKKA, VOLMARI: Matkakertomus (SUS. Aik. III, 111).
- PORKKA-GENETZ, TSCHEREMISSISCHE TEXTE (Volmari Porkka's Tscheremissische
Texte, herausgegeben von Arvid Genetz) (SUS. Aik. XIII/1).
- RAMSTEDT, G. J., BERGTSCHEREMISSISCHE SPRACHSTUDIEN (SUS. Toim. XVII).
- RÄSÄNEN, MARTTI, DIE TSCHUWASSISCHEN LEHNWÖRTER IM TSCHEREMISSISCHEN (SUS.
Toim. XLVIII); Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissi-
schen (SUS. Toim. I.); Tscheremissische u. a. Etymologien
(SUS. Toim. LXVII, 360); Türkische Lehnwörter in den permi-
schen Sprachen und im Tscheremissischen (FUF. XXIII, 103).
- SETÄLÄ, E., I. N. SMIRNOW'S UNTERSUCHUNGEN ÜBER DIE OSTFINNEN (SUS.
Aik. XVII/4).
- SZILASI MÓRIC (Genetz Árvíd közreműködésével): Cseremisz szótár (NyK.
XXVIII, 435; XXIX, 34, 189, 416; XXX, 37, 172, 270;
külön UgF. 13. sz.).
- SZINNYEI JÓZSEF: Labiális illeszkedés a cseremisz nyelvben (NyK. XXIV, 143).
- SZMIRNOV, I. N., CSEREMISZ (Izv. Obscs. Arch., Iszt. i Etnogr. pri Imp. Kaz.
Univ. VII).
- Szocsinenija prinadlezsascija k Grammatike Cseremisz kago jazyka* (ismeretlen szerző-
től) (Szentpétervár, 1775).
- TOIVONEN, Y. H.: Über zwei tscheremissische Kulturwörter (Annales Academiae
Scientiarum Fennicae, B. XXVII, 310).
- TROICKIJ, V. P.: CSEREMISSZKO-RUSSZKIJ SZLOVARJ (Izv. Arch. Iszt. Etn. XI—XII;
külön 1894).
- VASMER, MAX, BEITRÄGE ZUR HISTORISCHEN VÖLKERKUNDE OSTEUROPAS. III. MERJA
UND TSCHEREMISSEN (Berlin, 1935).
- VASZILJEV, F., POSZOBIE K IZUCSENIJU CSEREMISSZKAGO JAZYKA NA LUGOVOM
NARECSII (Kazán, 1887).
- VASZILJEV, V., CSEREMISSZKO-RUSSZKIJ SZLOVARJ (Kazán, 1911).
- VASZILJEV, V. M., MARI MURO. PESZNI NARODA MARI (Kazán, 1920); MARI MURO
(Moszkva, 1923); MARIJ MUTER = CSEREMISZ SZÓTÁR (Moszkva,
1926).
- WESKE, M., IZZSLEDOVANIJÁ O NARECSIJACH CSEREMISSZKAGO JAZYKA (Izv. Obscs.
Arch., Iszt. i Etnogr. pri Imp. Kaz. Univ. 7; külön Kazán,
1889).
- WICHMANN, JULIE, BEITRÄGE ZUR ETHNOGRAPHIE DER TSCHEREMISSEN (Kansat. Julk. V).
- WICHMANN, YRJÖ: STATISTISCHE MITTHEILUNGEN ÜBER MORDWINEN, TSCHEREMISSEN,
WOTJAKEN UND SYRJÄNEN (FUF. I. Anz. 234); Matkakertomus
(SUS. Aik. XXIV/5, XXV/5); Zur Geschichte der finnisch-
ugrischen anlautenden *s*- und *č*-laute im Tscheremissischen
(FUF. VI, 17); Über eine Art «Rhotazismus» im Tscheremissi-
schen (FUF. IX, 114); Mutatvány az urzsumi cseremiszek
költészetéből (NyK. XXXVIII, 205); Tscheremissische Texte
mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss (Hülf-
smittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen V);
Die türkischen Lehnwörter im Tscheremissischen (FUF. XVI,
Anz. 32); Beiträge zur tscheremissischen Nominalbildungslehre
(SUS. Aik. XXX/6); Volksdichtung und Volksbräuche der
Tscheremissen (SUS. Toim. LIX); Über eine Reformbewegung
der heidnischen Tscheremissen (SUS. Aik. XLV/7, 21).
- WICHMANN—EINO LEINO: TSCHEREMISSILÄISIÄ LAULUJA (Kalevalaseuran Vuosikirja I, 225).
- WIEDEMANN, F. J., VERSUCH EINER GRAMMATIK DER TSCHEREMISSISCHEN SPRACHE NACH
DEM IN DER EVANGELIENÜBERSETZUNG VON 1821 GEBRAUCHTEN
DIALEKTE (Reval, 1847).
- ZSIRAI MIKLÓS: MERJA. ADALÉKOK EGY KIHALT FINNUGOR NÉP ISMERETÉHEZ (Berze-
vicy-Emlékkönyv 250).

Nem soroltuk föl a cseremisz vagy orosz nyelven legújabbban megjelent tan-
könyveket, nyelvtanokat, leírásokat, cikkeket, fordításokat és szépirodalmi zseنگeket.

Mordvinok.

A mordvinok lakóhelye, száma és tagozódása.

A volgai-finnugor csoportba tartozó mordvin nép a cseremiszeektől és a votjákoktól délre, a Volga nyugati és keleti oldalán az egykori nizzsnijnovgorodi, tambovi, penzai, kazáni, szimbirszki (uljanovszki), szaratovi, szamarai, ufai, orenburgi és asztracháni kormányzóság óriási területén szétszóródva él. Számottevő telepes tömegek találhatók még Szibériában — főleg a tomszki kormányzóságban — és Közép-Ázsiában is. Nagyfokú elaprózottságuk következtében mindenütt idegen népekkel, különösen oroszokkal és Volga-vidéki törökökkel-tatárokkal vannak összekeveredve, körülvéve. Aránylag még a penzai kormányzóságban laknak legsűrűbben, bár a lakosságnak itt is csak 18-1%-át alkotják.

Orosz területen élő nyelvrokonaink közül kétségtelenül a mordvinok vannak legtöbben. Számukat 100 évvel ezelőtt KÖPPEN 480,000-ben, az 1897. évi általános orosz népszámlálás pedig 1.023,000-ben állapította meg. E két statisztikának összehasonlításra alkalmas adatai a következők:

	KÖPPEN 1834. évi kimutatása	Az 1897. évi orosz népszámlálás adatai
a nizzsnijnovgorodi kormányzóságban	53,382	53,093
tambovi	48,491	87,704
penzai	106,025	187,862
kazáni	14,867	22,187
szimbirszki (uljanovszki)	98,968	188,980
szaratovi	78,010	123,893
szamarai	74,910	238,598
ufai	—	37,289
orenburgi	5,200	38,403
asztracháni	48	1,852
Szibériában	—	20,802
Közép-Ázsiában	—	13,080
Lengyelországban	—	1,618
egyebütt	340	6,480
Összesen	480,241	1.023,841

Az 1926. évi orosz tanácsköztársasági népszámlálás eredménye szerint a mordvinok száma az utolsó 30 esztendő alatt kb. $\frac{1}{4}$ millióval 1.267,000-re emelkedett.¹ Legföltűnőbb a szaporodás a penzai kormányzóságban (1834-ben: 106,025; 1897-ben: 187,862; 1926-ban: 377,000) és Szibériában (1897-ben: 33,882; 1926-ban: 77,500).

A mordvinok nyelvjárási, etnikai, sőt bizonyos mértékig antropológiai tekintetben is két csoportra, törzsre: a *moksa*- és az *erzä*-mordvinra különülnek. A moksák a mordvinság délnyugati kisebb részét alkotják s az Oka vízrendszeréhez tartozó Moksa folyó környékén, pontosabban a penzai, tambovi

¹ A mordvin munkákban olvasható vérmes becsléseknek (3—4 millió) nem lehet hitelt adni.

Mordvinok.

és szaratovi kormányzóság területén élnek, bár kisebb szórványaik a Szura folyótól keletré, sőt az orenburgi kormányzóságban is előfordulnak. A mordvin-ságnak számbelileg is nagyobb keleti—északkeleti fele az erzä-csoporthoz tartozik. A két mordvin csoport nyelvjárása között elég mélyreható különbségek vannak, amelyek a nyelv egész szerkezetére: hangállományára, alaktanára, szófűzésére és szókészletére egyaránt kiterjednek. Így pl. a moksában a főhangsúly az első szótagon szokott lenni, az erzäben váltakozó; a moksá szókezdő *š*-nek az erzäben *tš*- (pl. M. *šapamä* ~ E. *tšapamo* 'savanyú'), a moksá szóvégi *-ä*-nak az erzäben *-o* (pl. M. *kolmä* ~ E. *kolmo* 'három'), a moksá *ft*, *fk* hangkapcsolatnak az erzäben *vt*, *vk* (pl. M. *kaftä* ~ E. *karto* 'kettő', M. *tonaftöms* ~ E. *tonartoms* 'tanít') felel meg. Mindezek egyenként talán jelentéktelen apróságoknak látszanak, azonban a hangsúlyozási, szókészleti és mondat-tani különbségekhez társulva egymástól oly lényegesen elütő nyelvi alkatot eredményeznek, hogy a moksák és az erzäk alig-alig értik meg egymást s közvetítő nyelvül legtöbb helyütt az oroszot szokták igénybe venni. A két csoport elkülönülése minden bizonnyal hosszú, lassú folyamat eredménye, s befejeződése idejének a nyelvi tények vallomása alapján a bolgár-törökökkel való érintkezés korát, pontosabban a X–XI. századot tarthatjuk.

A régibb történeti források, főleg az útleírások és az orosz néprajzi szakmunkák a moksán és az erzän kívül még két mordvin, szabatosabban mordvinos törzset szoktak emlegetni, t. i. a *terjuchánt* és a *karatajt*. PAASONENNAK, a mordvin nyelv legavatottabb kutatójának sikerült a reájok vonatkozó zavaros fogalmakat és egymásnak ellentmondó állításokat, föltevéseket megnyugtatóan tisztáznia.

A *terjuchánok* a nizensijnovgorodi kormányzóságban a Volga és az Oka

Terjuchán asszony.

mellett kb. 25 faluban élnek és tizenháromezren lehetnek. Ma oroszul beszélnek, nyelvükben azonban nagyon sok a mordvin elem, s népi viseletük, szokásaik, hitéletük is elárulja, hogy korábban a mordvinhoz tartoztak. A terjuchánok tehát — ebben jóideje minden hozzászóló egyetért — eloroszosodott mordvinok. Azt azonban már csak PAASONEN mutatta ki, hogy nem külön mordvin törzs tagjai voltak, amint általában hitték, hirdették, hanem az erzäk közül váltak ki. Maga a *terjuchán* név — úgy látszik — eredetileg földrajzi megjelölésül szolgált.

Karatajnak a kazáni kormányzóság három falujának tatárul beszélő lakosságát hívják. Tatár az elnevezés is: *kara* 'fekete' + *taj* 'csikó'. Az oroszok *mordvin*nak, a tatárok *moksának* hívják őket; tatárul beszélnek ugyan, de tatár nyelvükben számos olyan hangtani sajátosság ötlük szembe,¹ amely egyetlen tatár nyelvjárásban sem ismeretes, ellenben nyilvánvaló finnugor, pontosabban mordvin eredetre utal; szókinsükben szintén találhatók mordvin elemek: rokonsági nevek, ruhadarabok és díszítési minták elnevezései stb.; keresztények, az igazi tatároktól idegenkednek, s a nők viselete, háziipara is meglepően egyezik a mordvinokéval. Régebben egyesek megkeresztelkedett tatároknak hitték őket, mások egy negyedik mordvin törzs eltatárosodott töredékét gyanították bennük. PAASONEN vizsgálatai kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy a karatajok csakugyan eltatárosodott mordvinok, de nem külön mordvin törzs ivadékai, hanem az erzänek és a moksának egybeverődött keveréke, amely még a XVII. században is mordvinul beszélt és fokozatosan csak utóbb tatárosodott el.

A mordvinok elnevezései.

A *mordva*, *mordvin* népnév régi keletű, de maguk a mordvinok nem ismerik. A név első említése a VI. századbeli JORDANES híres *Geticájában* fordul elő a Hermanarich gót királytól leigázott népek felsorolásában: «Hermanaricus . . . multas et belicosissimas arctoi gentes perdomuit suisque parere legibus fecit . . . habebat si quidem quos domuerat Golthescytha Thiudos Inaunxis Vasina-broncas Merens *Mordens* Imniscaris Rogas Tadzans Athaul Navego Bubegenas Coldas» (ed. MOMMSEN: MGH. Auct. Ant. V.). Fontos tudnunk, hogy a *Mordens* alakot gót nyelvi többes accusativusnak, egy joggal föltehető *Mordans romlásának, hibás lejegyzésének szokás tekinteni. A névre időrendben következő második adat a X. század közepéről, KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS *De administrando imperio*jának 37. fejezetében kerül elő *Mordia*-alakban: Παρζιναρία . . . ἀπὸ δὲ Μορδίας ὁδὸν ἡμερῶν δέξα . . . 'a besenyők országa *Mordiától* (a mordvinok földjétől) 10 napi járóföldre van'. Az orosz ős-

¹ A tatár *q* helyett *k* (pl. tat. *qan* ~ karataj *kan*), a tatár *k* helyett palatális hangrendű szavakban *k'* (pl. tat. *kim* ~ karataj *k'im*), tatár *γ* helyett karataj *g*, tatár *g* helyett karataj *g'* stb. áll.

krónikában, évkönyvekben és különféle történeti kútfőkben *Mordva* a név alakja, jelentése pedig 'mordvin nép, mordvin föld'. Nyilván orosz közvetítéssel terjedt el aztán a népnév latinosított *mordvani*, *mordvini* alakban az egyes európai nyelvekbe.

A név eredetével többen foglalkoztak. CASTRÉN magyarázata szerint, amely jó darabig általános hitelt élvezett, az elnevezés zürjén eredetű összetétel: *mort* 'ember, nép' + *va* 'víz', vagyis eredeti jelentése 'das Volk am Wasser'. CASTRÉN értelmezése azonban teljesen valószínűtlen, mert hogy csak a legföltűnőbb bökkenőkre utaljunk, először is az oroszok a mordvinokat nem a permi népeken keresztül ismerték meg, másodszor: ha csakugyan ki tudnánk mutatni vagy csak föl is mernénk tenni ilyen zürjén nyelvi összetételt, annak 'nép víz', nem pediglen 'vízi nép' volna a jelentése.

Sokkal tetszetősebb és szinte máig általános kelendőségnek örvend az osztrák TOMASCHEK magyarázata. Ő abból a föltevésből indul ki, hogy HERODOTOS *Androfagoi* népe, amely a szkítáktól északra nomadizált és vadságában emberhúst evett, csak a mordvinokkal lehet azonos. A történetírás atyja szkita híradásokból szerezhette ezt a néprajzi értesülését, s ilyenformán a görög *androfagoi* név is nyilvánvaló fordítása valamilyen 'ember evő' jelentésű szkita elnevezésnek. TOMASCHEK szerint a Herodotos-korabeli iráni nyelvben *mort-χwár, *mort-χwá lehetett 'emberevő', s ez a kikövetkeztetett iráni összetétel szolgált volna utóbb az orosz nyelvi *mordva* népnév forrásául. TOMASCHEK magyarázatának megerősítése, illetőleg valószínűvé tétele végett szívesen hivatkozott a későbbi szakirodalom azokra a régi leírásokra, amelyek a mordvinokat csakugyan félelmetesen vad népnek ábrázolják: a mordvinok erzá törzséről megemlékező arab források kiemelik, hogy „a földjükre tévedt idegeneket megölik”; „vadállatok módjára erdőkben és nádasokban élnek, a kereskedők nem lépnek földjükre, hanem a folyókon horgonyozó hajóikról tárgyalnak velük”. A mi JULIANUSUNK, aki 1236-ban átutazott a földjükön (regnum Morduanorum), szintén kegyetleneknek festi őket: „semmibe sem veszik azt, aki sok embert meg nem ölt; mikor az úton járnak, mindazoknak a fejét, akiket megöltek, maguk előtt vitetik, s mennél több az ilyen diadalmi jel, annál nagyobb az illetőnek a becsülete; az emberi koponyákból ivóedényeket készítenek s legszívesebben azokból isznak; aki még nem ölt embert, annak nem szabad megnősülnie”.¹ Hasonlóan jellemzi őket egy magyar püspök is 1241-ben a párizsi püspökhöz írt levelében: „válogatás nélkül megölnék mindenkit, és senki sem merészel sarút kötni a lábára, míg embert nem ölt;

¹ „In redeundo de predicta Ungaria transivit in fluvio regnum Morduanorum quindecim diebus, qui sunt pagani, et adeo homines crudeles, quod pro nihilo reputatur homo ille, qui multos homines non occidit; et cum aliquis in via procedit, omnium hominum capita, quos occidit, coram ipso portantur, et quanto plura coram uno quoque portantur capita, tanto melior reputatur; de capitibus vero hominum civos faciunt, et libentius inde bibunt. Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occidit” (MHK. 472).

azt hiszem, ők ölték meg azokat a hittérítőket és szerzeteseket, akiket Béla magyar király küldött ki hírszerzésre”.¹ Folytatódik aztán a mordvinok vad-ságának kiszínezése BENEDICTUS POLONUSnál, PLANO CARPININál, RUBRUQUIS-nál, JOSAFAT BARBARONál el egészen HERBERSTEINig, sőt jóideig HERBERSTEIN után is.

Mindannak ellenére, hogy ilyenformán bőséges történeti adatok támogat-nák a *mordvin* ← ‘e m b e r e v ő’ névátvitelnek tárgyi valószínűségét, TOMA-SCHEK ötletes magyarázata igen súlyos hangtani hibákban szenved: 1. az iráni-szkita alapalakul kikövetkeztetett *-xwar* ‘evő’ szó adatokkal nem igazol-ható merő föltevés; azt is bajos megérteni, hogyan fejlődött volna ebből az oroszban *-va*; 2. mivel a *mordvin* név legrégibb történeti följegyzései — a JORDANES-féle *mordens* és a KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS-féle *Mordia* — egyformán *v* nélküliek, a módszeres magyarázatnak nem szabad éppen ezeket mellőzve a jóval később jelentkező *v*-es fejleményekből (*mordva*) kiin-dulnia.

A nyelvtörténeti adatok időrendjének szabatos vallomását elfogadva bizvást állíthatjuk, hogy a név eredeti alakja *mord•. E szó minden bizonnyal azonos a permí nyelvekből ismert *mort*, *murt* szóval, tehát iráni jövevény s jelentése ‘ember, nép’.² A *v*-s *mordva* alak kétségtelenül másodlagos fejlemény, s mivel az oroszban bukkan föl, eleve arra kell gondolnunk, hogy keletkezni is az oroszban keletkezhetett. Föltevésünk jogos voltának bizonyítására számos hasonló orosz alakváltozást idézhetünk:

- ó-orosz *Moszky* ‘Moszkva’ : később *Moszkva* (elvonás a szabályos
Moszkve, *Moszkov*, *Moszkovju* stb.)
 esetalakokból);³
- « *tyky* ‘tök’ : később *tykva* (hasonló elvonás útján);
- « *szmoky* ‘füge’ : « *szmokva*;
- « *Tity* (folyó neve) : « *Titva*;
- « *Lochy* (folyó neve) : « *Lochva* stb.

Maguk a mordvinok nem ismerik az összefoglaló *mordva*, *mordvin* nép-nevet, hanem az *erzä*, illetőleg a *mokša* törzsnevet használják. Az *erzä* név — a mordvinban *erža*, *erďža* ‘ein angehöriger des erzä-stammes’, többesben *eržat*, *erďžat* — már a X. századi és későbbi arab forrásokban nagyon sokszor elő-

¹ ... interficiunt omnes indifferenter et nullus de eis audet calczare pedes suos donec interficiat hominem; per hos credo interfectos esse Praedicatores et Fratres minores, quos miserat Bela rex Ungariae ad explorandum” (Fejér, CD. IV. 1. p. 234).

² Végeredményben tehát ugyanez a szó a mordvin *mird’e*, *maďd’e* ‘Mann, Gatte’ is.

³ *Moszkva* nevét sokáig általában finnugor eredetűnek szokták tartani. Némelyek szerint cseremisiz az elnevezés: cser. *maska* ‘medve’ + *aša* ‘anya’ > *maskava* ‘medve-anya, nőtény medve’; mások a finn *musta* ‘fekete’ + zürjén *va* ‘víz’ össze-tételéből magyarázták stb. Magától értetődik, hogy az efféle történetre, hangtanra és a névadások törvényszerűségeire fittyet hányó műkedvelői bűvészkedések rég idejüket múlták.

fordul *Arðani*, *Arsaija*, *Asanija* stb. formában. Az erzä-törzs ekkoriban az *Itil* (= Volga) közelében lakott, a bolgár-törökökkel élénk kapcsolatot tartott fenn és a környék népei között bizonyos tekintélyt vívott ki magának. Némelyek a PTOLEMAIOSNÁL és STRABONÁL szereplő aorsokkal (*Ἀορσοί*, *Aorsî*) szerették volna azonosítani őket. A két nép neve közt csakugyan van valamelyes hangzásbeli hasonlóság, de lehetetlen figyelmen kívül hagynunk az azonosítás útjában levő áthidalhatatlan tárgyi ellentmondásokat: az aorsok a Kaspi-tenger steppéin vándorló kereskedő és híres lovasnép volt, míg a mordvinok ugyanakkor sokkal északabbra, nyugatabbra, a balti népek szomszédságában éltek, és semmi bizonyítékunk sincs arra, hogy valaha is jellegzetesen kereskedő meg lovas nép lett volna.

Az erzä népnév eredetét eddig nem sikerült tisztázni. TOMASCHEK a mordvin *arzá* (pontosabban: moksá *aršä*) 'eben, flach' szóból eredeztette, de föltevésének semmi valószínűsége sincs. Sokkal több joggal lehetne gondolni az indogermán **r̥són* 'männlich, Mann. Männchen von Tieren' szó árja alakváltozataira: ó-ind *r̥šan* 'männlich', *r̥śabha-h* 'Stier'; av., ó-perzsa *arsä(n)* 'Mann, Männchen'; vö. még görög *ἄρσιν* 'männlich, Mann' stb. Tagadhatatlan ugyan, hogy ez az összekapcsolás is tüzetesebb hangtani vizsgálatra szorul, de igaza mellett tanúskodnék a finnugor népnévek nagy többségének hasonló volta.

A másik mordvin törzs neve *mokšä*, *mokšo* 'ein angehöriger des mokscha-stammes; der fluss Mokscha', *mokšän* 'mokschanisch'. A szónak tatár nyelvi alakja *muqšä*, amely moksát, erzät egyaránt jelent. A nevet elsőnek RUBRUQUIS jegyezte föl 1253-ban *Moxel* alakban, s ez PAASONEN nézete szerint a *mokš-alä* 'ein mokša-mann' (*alä* 'mann') eltorzítása lehet. A névre nincsen komolyan számbavehető magyarázó kísérlet; még azt sem tudjuk, a törzs földjét átszelő folyóról (*Moksa*) nevezték-e el a népet vagy az ellenkező irányú névát ruházás történt-e.

A mordvinok története.

A mordvinok külön története a Kr. u. első századokban kezdődött, amikor elszakadtak legközelebbi rokonaiktól, a cseremiszeektől. A két magára maradt testvérnép élete azonban ezentúl is egy irányban, azonos terepen, hasonló megpróbáltatások szakadékain át haladt. Ami árnyalati eltérés kettejük sorsában látható, inkább csak a földrajzi elhelyezkedésük és létszámuk különböző voltának természetes következménye.

A mordvinok történeti élete voltaképpen szüntelen örlődés két kő között: nyugat felől a rohamosan előretörő orosz áradat ellen kell védekezniök, keletről pedig a törökség — előbb a bolgár-török, majd a tatár uralom — művelődési és katonai nyomását kell elviselniök. E kétoldali önvédelmi harc történetében három nagyobb korszakot lehet megkülönböztetni: 1. az 1236-ig, a tatár-

járásig terjedő szakaszt; 2. a tatár hódoltság idejét, amely 1236-tól 1552-ig tartott; 3. az orosz uralom és a szétszóródás korszakát.

A történet színpadán megjelentükkor mai lakóhelyüktől jóval nyugatabbra és jelenlegi elaprózódottságuktól elütően egy tömegben találjuk őket. Nyugaton tartózkodásuk emlékét őrzi a nyelvükbe átkerült balti jövevényszó-réteg és a hajdani lakóhelyükön hátrahagyott mordvin eredetű földrajzi nevek nagy tömege. De közvetlenebb bizonyítékokra is hivatkozhatunk: az orosz krónikák, évkönyvek az Oka és a Szura közti területen tüntetik föl őket; többrendbeli pontos följegyzések maradtak arról, hogy az Oka folyó torkolata vidéke még a XIII. század 20-as éveiben is az ő birtokukban volt, másfelől meg azt is tudjuk, hogy a XVI. századig a Szura volt országuk keleti határa.

A cseremiszeiktől történt elszakadásuk után hamarosan megalakult a Volga könyökénél a bolgár-török birodalom, amely a Volga-könyök körül lakó népek életében jelentős fordulatot idézett elő. A mordvinok — bizonyára távolabbi elhelyezkedésük miatt — sokkal kevésbé voltak kitéve a bolgár-törökök hatásának, mint akár a cseremiszek, akár a votjakok. A jövevényszavak száma aránylag csekély — a későbbi tatár átvételekkel együtt mindössze 200 lehet —, a történeti adatok is keveset tudnak a két nép közvetlen kapcsolatáról, s ezért méltán következtethetjük, hogy a mindvégig fölszínesnek maradt érintkezés inkább csak békés művelődési fejlődést indíthatott meg, ellenben vajmi jelentéktelen mértékben befolyásolhatta a mordvinok életmódját, társadalmi szervezetét és gazdasági meg politikai önállóságát.

A tatárjárásig terjedő korszak történetében annál döntőbb jelentőségre emelkedett a nyugati szomszéd, az orosz fokozatos fölvonulása és hódító nekilendülése. Az érintkezés nagyon korán megindult a műveltség tekintetében körülbelül egyazon színvonalon álló két nép között. Az őskrónika is említi az oroszoknak adót fizető népek között *Mordvát*, s a XII. századról szóló följegyzések is ki-kitérnek rájuk: 1103-ban Murom fejedelme, Jaroszlav hadal támadja meg őket, de az évkönyv szűkszavú közlése szerint „legyőzetett”; 1184-ben Vszevolod vladimiri nagyfejedelem a bolgár-törökök ellen vezetett hadjáratából visszatérőben lovasságát zúdítja termékeny földjükre. A XIII. század elején egyre sűrűbbé, tervszerűbbé és veszedelmesebbé válnak a vladimiri, muromi és rjazani orosz fejedelmek fegyveres betörései. A történeti följegyzések tanúsága szerint helyel-közzel még sikerrel védekeznek a mordvinok, de hova-tova a támadók kerekednek fölül: itt is — ott is elpusztítják a mordvin gazdák vetéseit, folgyujtják a mordvin falvakat és kardélre hányják vagy elűzik helyéről a meglepett lakosságot. Lépésről lépésre előbbre jutva 1220 körül már az Oka torkolata környékét is hatalmukba kerítik és fölépítik ott a mordvinok ellen irányuló katonai műveleteik támpontjául Nizsnijnovgorod várát. A szüntelen szorongatott mordvinok nagyszabású ellentámadást szerveznek meg, s 1228-ban az északi mordvin vidék fejedelme, Purgasz vezeteése alatt Nizsnijnovgorod ellen vonulnak. Elkecseregett vállalkozásuk azon-

ban súlyos kudarccal végződik, mert az erős orosz őrseget önfeláldozó hősiességük ellenére sem tudják a várból kiverni, elvonulóban pedig az oroszoknak már meghódolt déli mordvinok ütnék rajtuk és megsemmisítik őket. A helyzetnek ilyen aggasztóvá érlelődése ellenére sem került ezúttal még sor végleges leszámolásra, mert váratlanul megjelent a láthatáron a félelmes tatár fürgeteg, amely a bolgár-török birodalom megdöntése után végigsöpört mordvinon, oroszokon egyformán.

Mordvin nők.

A tatár uralom, főleg eleinte, a nyers katonai megszállás képét mutatja. A régi mordvin fejedelmek, nemzetségfők mellé tatár helytartók, murzák egész raja ült a nép nyakára, hogy behajtsa a kivetett adót és mordvin legénységet gyűjtsön a tatár seregek kiegészítésére. A janicsár módra toborzott mordvinok fontos szerepet játszottak a tatárok katonai vállalkozásaiban, távoli hadjárataiban, sőt az egykorú följegyzések a tatár sereg legrettegettebb rohamosztágainak emlegetik őket. A már említett magyar püspök levele szerint ők haladtak a tatár hódítók élén, RUBRUQUIS pedig arról értesít bennünket, hogy egy moksa- (Moxel) csapat Alemanniáig elszáguldozott.

Bár a mordvinoknak elemük volt a vad harc, hamarosan szerették volna lerázni a terhes tatár igát. Ilyesmire azonban egyelőre nem gondolhattak, mert saját erejük kevés volt, az orosz oldalról leselkedő veszélyt pedig nagyon jól ismerték. A tatár hódoltság a kezdeti megrázkódtatások után kezdett tűrhetőbbé szelidülni. A mordvinok közé telepedett tatár murzák nagy része hamarosan alkalmazkodott az új viszonyokhoz, többen közülük elmordvinosodtak, s a nép aránylag békésen folytathatta régi életmódját. Hova-tova azonban a tatár birodalomban belső egyenetlenségek ütötték föl fejüket, s a pártvillongások átharapództak a központi hatalomtól meglehetősen függetlenségben élő tartományokba is: a mordvinok hol egyik, hol másik tatár horda haragját vonták magukra, sőt a felettük uralkodó murzák viszálykodása következtében maguk is áldatlan testvérharcba keveredtek.

Amint a tatár veszedelem enyhült, az oroszok ismét megmozdultak és fegyveres erővel elűzték az Oka, Volga és Kudma partjáról a mordvin lakosságot, messze földről összeesődült orosz gyarmatosokat telepítve helyére. Fölángoltak a tatárjárás előtti orosz—mordvin kegyetlenkedések azzal a különbséggel, hogy most már mindkét fél erősebb volt: megerősödtek időközben az oroszok is, de a mordvinoknak is többször segítségükre voltak a tatárok. A váltakozó szerencsével folyó harcokból kiemelkedik az 1377. évi. A mordvinok ekkor a tatárokkal szövetkezve megsemmisítenek egy orosz hadsereget, elpusztítják Nizsnijnovgorodot és földülják a Volga partjára telepedett oroszok falvait. Ám hamarosan üt a bosszúállás órája: a moszkvai csapatok végigharagsolják a mordvin földet, szétrombolják a mordvinok téli tanyáit, fölkoncolják az el nem menekült lakosság apraját-nagyját, az előkelőbbeket pedig magukkal hurcolják és Nizsnijnovgorod alatt a Volga jegén vérebeikkel szétszaggattatják őket. A XV—XVI. században mindjobban kidomborodik az oroszok szervezetebb volta és erőbeli fölénye. Fönhatóságukat egyre nagyobb mordvin területek kénytelenek elismerni, ami azzal a következménnyel jár, hogy többen fölveszik a kereszténységet és a cári sereg kötelékében harcolnak a különféle tatár hordák, sőt a független vagy a tatárokhoz szító testvéreik ellen. IV. vagy Rettenetes Iván cárnak sikerül aztán az oroszokra kedvező döntést kicsikarnia. 1552-ben hatalmas seregével megrohanja a tatár kánság fővárosát, Kazánt, kemény ostrom után elfoglalja, fölégeti a várat, a tatár sereg maradványait pedig lemészárolja. A nagyjelentőségű esemény fordulópont Kelet-Oroszország és keleti nyelvrokonaink történetében: megnyílik az oroszág előtt a keletre vezető út, a vidék idegen népei pedig egy csapásra Moszkva szabad zsákmányává válnak.

A mordvinok történetének Moszkva győzelmével kezdődő harmadik szakasza változatosabb, viszontagságosabb volt, mint ahogy az erőviszonyok mérlegelése alapján várhatnók. Rettenetes Iván a mordvinok földjének java-részt szétosztotta bojárjai és a kolostorok között, elrendelvén a lakosságnak keresztény hitre térítését is. Az erőszakos térítések, a gazdasági kiszipolyozás

és az adószedők túrhetetlen zaklatásai folytonos izgalomban tartották a népet, úgyhogy napirenden voltak a torzsalkodások, véres összecsapások. A központi orosz hatalom válságosabb óráiban a Volga vidékén menten kiobbantak a lázadások, amelyekben a mordvinokon kívül több ízben az ugyancsak agyon-sanyargatott cseremiszek, votjákok, tatárok és baskiok is résztvettek. Többször jelentős győzelmeket, komoly eredményeket értek el az elkeseredett

Mordvinok.

fölkelők, de a pillanatnyi sikerért súlyosan meglakoltak aztán: „Ütöttük, vágtuk őket, mint a disznókat, s holttesteink két versztnyre fetrengnek”, jelenti a mordvin területre küldött egyik büntető különítmény parancsnoka 1609-ben a cárnak. A megtorlásoktól való félelem és az orosz közigazgatás embertelen garázdálkodása egész népvándorlást idézett elő a mordvinok földjén. Tömegesen hagyták el házaikat, jószágaikat, földjeiket, földönfutók lettek és seregekbe verődve rabolva csavarogtak egyik helyről a másikra s vagy délen, a szaratovi kormányzóság vad steppéin telepedtek le vagy a Volgá-

tól messze keletre kerestek menedéket. A XVII. századi orosz oklevelekben közhelyként ismétlődik az „elhagyott mordvin földek” kifejezés, s nyomban következik a kérdés elintézésének módja: „orosz földművesek telepítették rájuk”, vagy: „X kolostornak adományoztatott”.

Ezek a szomorú események végzetesebb következményekkel jártak minden tatárjárásnál. Az aránylag nagyszámú, a műveltségnek nem éppen alacsony fokán álló, kitűnő képességű kemény mordvin nép teljesen szétforgácsolódott, kisebb-nagyobb csoportokban idegen népek közé szóródott, ezzel pedig kiszolgáltatatta magát az elnemzetietlenedés veszedelmének s elveszítette népi összeforrásának és jövődő föltámadásának szinte minden jogos reményét. A számban sokkalta kisebb zürjének, votjákok és cseremiszek 1920-ban, 21-ben területi önkormányzatot kaptak, ellenben az óriási területen szétszórt, mindenütt kisebbségben élő mordvinok csak évek múlva jutottak hozzá olyan kedvezményekhez, amelyek nemzeti műveltségük szabadabb fejlesztését intézményesen biztosítják. Eddigi művelődési munkájuk eredményeiből, irodalmi és tudományos alkotásaikból — elegendő JEVSZEVJEV és BONDJAKOV munkáira utalnunk — is kitetszik, hogy szellemi képességek tekintetében a környék bármelyik népével fölveszik a versenyt, de nem véletlenség műve, hanem kisebbségi helyzetük természetes következménye, hogy közöttük akadnak legtöbben, akik röstellik nem-orosz voltukat és szívesebben tanulják a boldogulásukat elősegítő orosz nyelvet.

A mordvinok életmódja.

A mordvinok óriási többsége mezőgazdasággal, kivált földműveléssel és mellékesen állattenyésztéssel foglalkozik. Földjük nagyrészt a kitűnő orosz televény övébe esik, s ezért a szorgalmas, kisigényű nép meglehetősen jómódban él, sőt vagyonosabb gazda is sok akad köztük. Földművelésükről és disznótenyésztésükről már a XIII. századbeli RUBRQUIS is megemlékezik, de egyébként szókészletük — ősmordvin korból való és iráni eredetű szakkifejezéseik — is azt bizonyítja, hogy a X—XI. században kétségtelenül ismerték a földművelés, állattenyésztés legfontosabb elemeit és jobbra már ekkoriban is letelepedett életet éltek termékeny földjükön. A későbbi források ugyancsak elismerőleg nyilatkoznak gazdasági életük fejlettségéről, a XIX. századbeli orosz szakírók tárgyilagos megállapítása szerint pedig maradiságuk és földszerelésük kezdetleges volta ellenére is különb gazdák, mint a környék orosz, tatár vagy csuvas lakói.

A XVIII—XIX. századig fontos, jól jövedelmező foglalkozási ág volt náluk a vadászat és a méhészet. Hatalmas erdőségeik bővelkedtek vadban, amelynek nemes prémje messze földön keresett cikk volt. A mordvin annyira ügyes íjász volt, hogy a Nyugat-Európában is elterjedt hír szerint a vadat

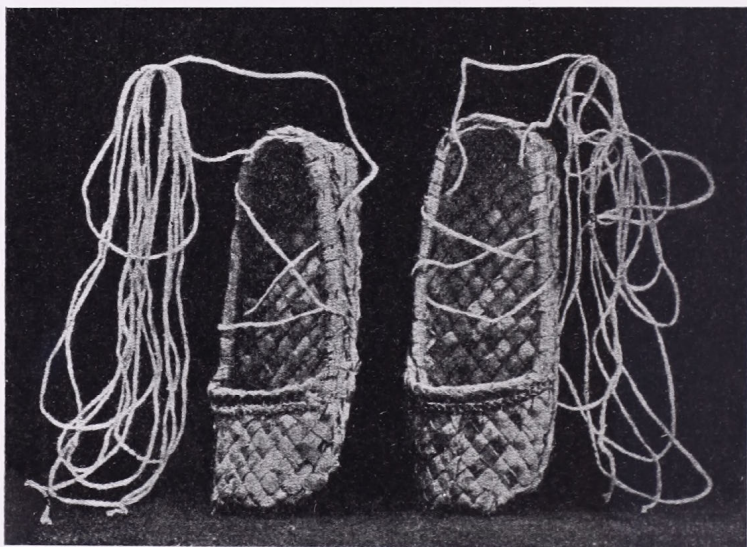

Mordvin falu.

orrán szokta lelőni, s így a prémben nem esett hiba.¹ Az utóbbi időben végzett erdőirtások következtében nagyon megfogyatkozott a vadállomány, s ezért a vadászat is elvesztette korábbi jelentőségét. Virágzó méhészetükről szintén a legrégibb források óta hallani. Ők is, akárcsak a cseremiszek, főleg az erdön, faodvakban vadon élő méhrajokat szokták birtokba venni² és megdézsmálni, bár az ilyenféle rablógazdálkodás mellett újabban a kaptáros méhtenyésztés is terjed. A mézet részben saját szükségletükre — étel-, italkészítésre — használják, részben a viasszal együtt értékesítik. A folyópartok lakossága mellékesen halászáttal is foglalkozik.

Egyes vidékek szegényebb férfiai a mezőgazdasági évad befejeztével

Mordvin hánes-boeskor.

néha igen messzire is eljárnak téli munkaalkalmat keresni. Rendszeren kisebb munkáscsoportokba szervezkednek s maguk közül választott vezetőjükre bízzák a szerződés megkötését, a munkabérek föl vételét és kiosztását. Az ilyen fegyelmezett és szorgalmas mordvin munkásokat mindenütt szívesen alkalmazzák.

A mordvinok zöme keresztény, de az orosz elnyomóktól reája erőszakolt

¹ „Arcubus oblongis vtuntur, sagittandique peritia pollent, feras praestantiores, vt pellibus eorū integris & intactis potirētur, in nasum sagitta missa interficiunt” (GVAGNINUS, Sarmatiae Evropeae Descriptio 87/a).

² A méhes-fákat megtalálójuk egyéni vagy családi tulajdonjeggyel (*tamga*) jelöli meg; az ilyen megjelölt méhes-fák magántulajdonnak számítanak és törvényes védelemben részesülnek.

hitvallás nem igen tudott a pogány ősök hagyományához ragaszkodó nép lelkében meggyökerezni: „Überhaupt haben sie in ihrer körperlichen Gestalt, in ihrem Gemüthscharakter, Lebensart, Wohnungen, Kleidern, Sitten, auch Religion mit den Tschuwaschen und Tscheremissen die grösste Ähnlichkeit: es sind auch die meisten Mordwinen zum Christenthume gebracht, aber leider fast jenen gleich, unwissende, kalte, abergläubische, und den väterlichen Irrthümern sehr ergebene Christen geworden” (GEORGI—HUPEL, Merkwürdigkeiten verschiedener unbekannten Völker des Russischen Reichs 327).

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található, kizárólag vagy túlnyomórészt *mordvin* kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, AUG., Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858. (Helsinki, 1859); Versuch einer Mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis (Szentpétervár, 1861); Einige Proben mordvinischer Volksdichtung (SUS. Aik. VIII, 23).
- BARNA FERDINÁND, A mordvaiak történelmi viszontagságai (NyÉrt. VI. k. 8. sz.).
- BUDENZ JÓZSEF: Mordvin közlések. I. Néhány erza-mordvin eredeti mese és dal. — II. Regulynak nyelvtani jegyzetei a moksa-mordvin nyelvről. — III. Moksa- és erza-mordvin szótár (NyK. V, 81); Moksa-mordvin Máté evangélioma. Tyumenyev fordításából, bevezetéssel és szójegyzékekkel (NyK. XVI, 325); Moksa- és erza-mordvin nyelvtan (NyK. XIII, 1; külön 1876); Erza-mordvin népmese (NyK. XXI, 54).
- FEHÉR GÉZA: Mordvin határozók (NyK. XLIV, 161).
- FIELJSZTRUP, F. A., Etniceszkij szosztav naszelenija Priuralja (Leningrad, 1926).
- GABELENTZ, H. C., Versuch einer Mordwinischen Grammatik (Göttingen, 1839).
- GERAKLITOV, A. A., Isztorija Szaratovszkogo kraja v XVI—XVIII. vv. (Szaratov, 1923); Arzamasszkaja mordva (Ucsen. zap. Szarat. gosz. univ. VIII/2).
- HÄMÄLAINEN, ALBERT, Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta- ja häätävoista (SUS. Aik. XXIX/1); Beiträge zur Ethnographie der Ostfinnen (SUS. Aik. XLIV/1); Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern (SUS. Aik. XLVII/1); Lisätietoja mordvalaisten ja tšeremissien vanhasta mehiläisviljelyksestä (SMYA. XL, 257).
- HEIKEL, A. O.: Mordvalainen „kud” (SUS. Aik. I, 73); Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen (SUS. Aik. IV); Mordvalaisten pukuja ja kuoseja. — Trachten und Muster der Mordvinen (SUS. Kansat. Julk. I.).
- JACOBSON, HERMANN, Arier und Ugrofinnen (Göttingen, 1922).
- JEVSZEVJEV, M. E., Mordva Tatreszpubliki (Kazán, 1925); Osznovy mordovszkoj grammatiki. Erzjanj grammatika (Moszkva, 1928); Erzjanj-ruzonj valks. Mordovszko-russzkij szlovarj (Moszkva, 1931); Mordovszkaja szvadlja I. (Moszkva, 1931).
- JUHÁSZ JENŐ: A moksa-mordvin fokokzás (NyK. XLVII, 113); A moksa-mordvin—oros nyelvkeveredés (NyK. XLVII, 296); MordvinM. af, as 'nem, nincs' (NyK. XLIX, 362).
- KLEMM ANTAL: Mordvin szövegek (a pannonhalmi főapáts. főisk. 1916—17. évi évk.: külön 1916); A mordvin alárendelő viszony (NyK. XLV, 357); A mordvin tárgyaz igeragozás (NyK. XLVI, 194).
- LACH, ROBERT, Mordwinische Gesänge. Transkription und Übersetzung der

- LEWY, ERNST: mordwinischen Originalliedertexte von Prof. Dr. Ernst Lewy. Mit einem Anhang von N. TRUBETZKOJ: Über die Struktur der mordwinischen Melodien. (Gesänge russischer Kriegsgefangener. I. Band, 2. Abteilung. — Wien u. Leipzig, 1933). Zur Bezeichnung des Objektes im Mordwinischen (SUS. Toim. LXVII, 238); Mordwinische Märchen in erzjanischem Dialekte (Leipzig, 1931).
- MAINOF, V.: Kaffa tiyamatnā mokšan narodn literaturan (SUS. Aik. I, 57); Les restes de la mythologie Mordvine (SUS. Aik. V.). Merja, Mordva (EPhK. LVII, 171).
- MELICH JÁNOS: Ocserki mordvy (Russzk. Vesztn. LXIX/6, LXXI/9).
- MELNIKOV, P. I.: Die Namen der Völker Hermanarichs (FUF. XV, 56).
- MIKKOLA, J. J.: HEINR., Der Ugrische Volksstamm I—II. (Berlin, 1837—39).
- MÜLLER, FERDINAND: narodnoj szlovesznoszt I. (Kazan, 1882), II. (Kazan, 1883).
- ORNATOV, P.: Mordovszkaja grammatika (Moszkva, 1838).
- PAASONEN, H.: Matkakertomus Mordvalaisten maalta (SUS. Aik. VIII, 138; XVII/3); Mordval. kansanrunouden keräyksistä (SUS. Aik. XVIII/4; XIX/3, 5); Proben der mordwinischen Volksliteratur. I. Heft (SUS. Aik. IX); II. Heft (SUS. Aik. XII/1); Mordwinische Lautlehre (SUS. Toim. XXII); Mordwinische Chrestomatie mit Glossar und grammatikalischem Abriss (Hilfsmittel IV); Erza-Mordwinisches Lied (SUS. Aik. VIII, 135); Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen (SUS. Aik. XV/2); Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan (Suomi III/13, 3; külön: Vähäisiä kirjelmiä XXIV); Verlorenes arisches Sprachgut im Mordwinischen (FUF. VIII, 72); Ein vorarisches Lehnwort im Mordwinischen (FUF. VIII, 75); Die sogenannten Karataj-mordwinen oder Karatajen (SUS. Aik. XXI/1); Eine Sammlung im Gebiet mordwinischer Volkskunde (FUF. XIII, Anz. 15); Itäsuomalaisten kansain runoudesta (Valvoja, 1897); Über den Versbau des mordwinischen Volksliedes (FUF. X, 153).
- PELISSIER, ROBERT: Mokšamordwinische Texte (Berlin, 1926).
- RAVILA, PAAVO: Über eine doppelte Vertretung des urfinnischwolgaischen *a der nichtersten Silbe im Mordwinischen (FUF. XX, 83); Ein Fall des Wechsels ks ~ vs im Mordwinischen (FUF. XXI, 102); Einige tatarische Lehnwörter des Mordwinischen (FUF. XXI, 106); Zum Einfluss des Russischen auf das Mordwinische (Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B. XXVII, 252); Zur Vertretung des *kt im Mordwinischen (SUS. Toim. LXVII, 355).
- SACHMATOV, A. A.: Mordovszkij etnograficeszkij szbornik (Szentpétervár, 1910); Eine mordwinische Überlieferung über die Herkunft der Mokša und Erša (SUS. Aik. XXX/10).
- SETÄLÄ, E.: I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen (SUS. Aik. XVII/4).
- STEUER JÁNOS: A mordvin határozók tekintettel a finn nyelvre (NyK. XXII, 441; külön 1892).
- SZILASI MÓRIC: Pótlék az erza-mordvin szótárhoz (NyK. XXIV, 42).
- SZMIRNOV, I. N.: Mordva. Isztoriko-etnograficeszkij ocserk (Izv. Obscs. Arch., Iszt. i Etn. pri Imp Kaz. Univ. X—XII).
- TOMASCHEK, WILHELM: Kritik der ältesten Nachrichten über den skytischen Norden (Sitzungsber. der Akad. der Wiss. zu Wien CXVII).
- TOLSTOV, S. P.: Les principales étapes du développement de la civilisation térioukhane (ESA. VI, 49).
- WICHMANN, YRJÖ: Statistische Mitteilungen über Mordwinen, Tscheremissen, Wotjaken und Syrjänen (FUF. I. Anz. 234).
- WIEDEMANN, F. J.: Grammatik der Ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen Mordwinisch-deutschen und Deutsch-mordwinischen Wörterbuch (Szentpétervár, 1865).

Nem soroltuk föl a mordvin vagy orosz nyelven legújabbán megjelent tankönyveket, nyelvtanokat, leírásokat, cikkeket, fordításokat és szépirodalmi zsempéket.

Kihalt volgai-finnugor népek.

Nyelvrokonainkat a Kr. születése utáni első századokban a mai európai Oroszország középső és északi felére elszéledetten találjuk. Települtségi gyérségükre, szervezetlenségükre és műveltségüknek kezdetleges voltára gondolva eleve valószínűnek kell tartanunk, hogy a hatalmas területen lejátszódó nagyszabású népmozgalomnak hullámai őket sem kerülték el, hanem — kedvezően vagy kedvezőtlenül — az ő sorsuk alakulására is döntő hatással voltak. Bár a részleteket nem ismerjük, tudjuk pl., hogy a IV. században Hermanarich gót király részben az ő földjüket is meghódította; tudjuk azt is, hogy a VII. század táján a Volga környéke közelében megalakult bolgár-török birodalom a vidéken élő valamennyi finnugor népet gazdasági, részben politikai fönnhatósága alá vonta, a nélkül tán, hogy etnikumukban súlyosabb károkat, veszteségeket okozott volna.

A IX. század körül Nyugat-Oroszországban megmozdulnak aztán a vállalkozó szellemű normann varjágoktól megszervezett szláv törzsek és terjeszkedő lendületükben északon is, keleten is mindjárt finnugor népekbe ütköznek. Megkezdődik a hol békés, hol fegyveres küzdelem a földért, a természeti kincsekért, a kereskedelmi utakért, a hatalomért, és tart századokon át mind a mai napiglan. A Volga vidékére négy irányból indul meg az orosz nyomás: északnyugat és nyugat felől a szlovén és a krivics, délnyugatról, délről pedig a vjatics és a szeverján törzs nyomul előre. Még megközelítőleg sem ismerjük e fontos terület birtokaért folyt szívós harcok lefolyását, de az eredmény világosan áll előttünk: a vidék finnugor népeit szétveti a közjük furakodó orosz ék, a támadásoknak legközvetlenebbül kitett szélek lakossága pedig kipusztul vagy beleolvad a hódító orosz tömegekbe.

A Volga-vidéki finnugorság vérvesztéséről valószínűleg sohasem tudunk ugyan pontosan számot adni, azonban az eddig földerített nyomokból és szűkszavú emlékekből is megállapíthatjuk, hogy az orosz terjeszkedés nemcsak a ma is élő cseremiszek és mordvinok nyugati nyúlványait tördelte le, morzsolta szét, hanem tekintélyes néprészeket gázolt el, sőt alkalmasint a mordvinokkal, cseremiszekkel közeli rokon törzseket, talán külön volgai-finnugor népeket tüntetett el a föld színéről.

Két ilyen külön néven szereplő kihalt volgai-finnugor népről van valamelyes tudomásunk: a *muroma* ról és a *merja* ról. A merjät vagy meriket *merens* alakban már JORDANES is említi a Hermanarich gót királyság meghódított északi népek között, a legrégebb orosz kútfőkben pedig mindkettőről többször esik szó. A Nesztornak tulajdonított őskronika bevezetésének ú. n. néprajzi névjegyzéke szerint: „Jáfet részén laknak Ruszj, Csjudj és mind e népek: *Merja*, *Muroma*, Veszj, Mordva, Zavoloecsjszkaja Csjudj, Permj, Pecsera, Jamj, Ugra, Litva, Zimegola, Korszj, Letjgola, Lubj”. Az

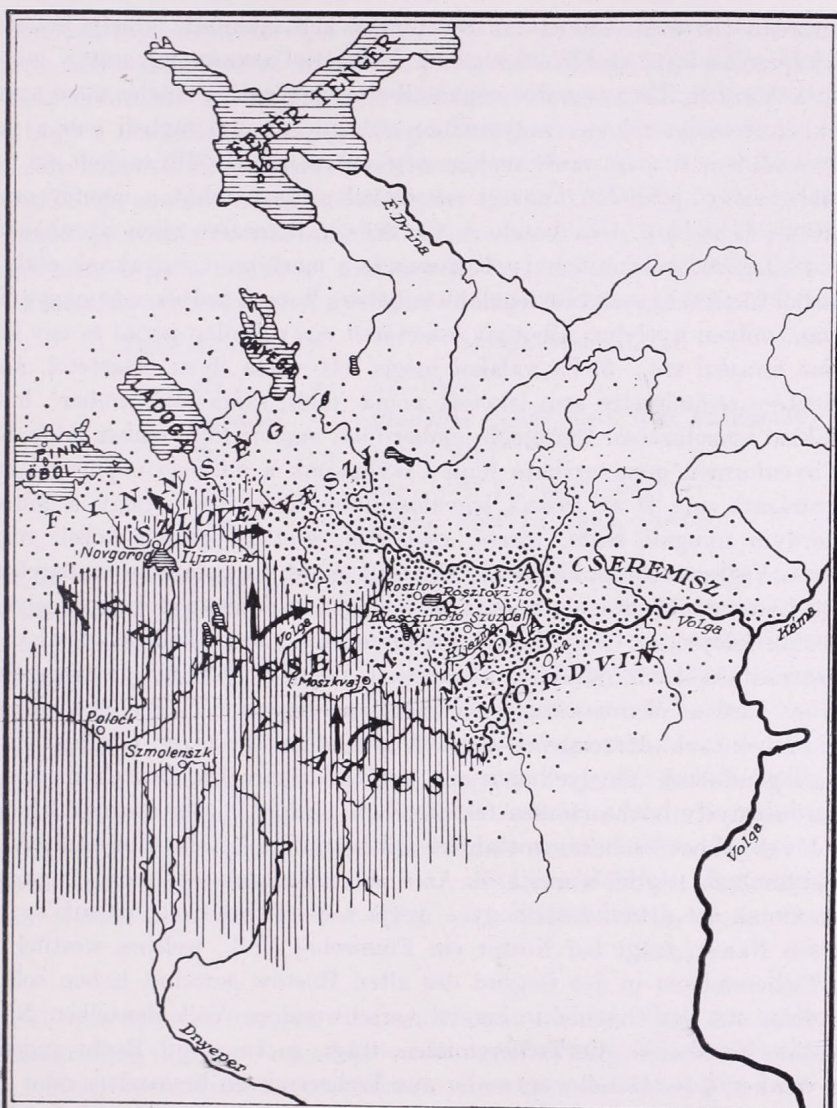
őskronika földrajzi bevezetése a szereplő törzsek lakóhelyét is elég pontosan megjelöli: „A Bjeloe-ozéronál lakik a veszj, a Rosztovi-tónál a *Merja*, a Klescsino-tónál ugyancsak a *Merja*; az Oka folyónál, a hol az a Volgába ömlik, a *Muroma* — külön nép, a cseremiszek — külön nép, és a Mordva — külön nép”. Ugyanezt a helyjelölést találjuk az évkönyvekben a 862. évi események leírásában is: „Novgorodban a szlovének, Polockban a krivicsek, Rosztovban a *Merja*, a Bjeloe-ozéronál a Veszj, Muromában a *Muroma* az őslakók”.

E szerint tehát a merja és a muroma nép a cseremiszek és a mordvinok nyugati szomszédságában, pontosabban az Oka és a Volga között lakott, olyanformán, hogy a terület északnyugati része, a Rosztovi- meg a Klescsino-tó környéke a merjáké volt, a terület délkeleti részén, az Oka—Kljazma közén pedig a muromák helyezkedtek el. Életükről, történetükről az orosz források is édes-keveset jegyeztek föl: mindketten adót fizettek az oroszoknak, a merják résztvettek 862-ben a varjágok kiűzésében, 882-ben Olegnek a Dnyeper-vidék ellen vívott harcában s 907-ben az első konstantinápolyi hadjáratban is. Az egykorú nyugateurópai irodalomban is csak egyetlen adatot találunk a merjákra BRÉMAI ÁDÁMNAK († kb. 1076) *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificum* c. munkájában *mirri* alakban.

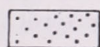
A merja és a muroma nép faji és nyelvi hovatartozásának fontos kérdésében a gyér és homályos történeti adatok mellett elhelyezkedésük tanulságaitól, ősi földjük fönnmaradt névanyagának vizsgálatától, a terület régészeti emlékeinek földolgozásától és nem utolsósorban népi nevük értelmezésétől remélhetünk útbaigazítást.

Akadtt ugyan orosz történetíró, aki a merját is, muromát is szláv törzsnek állította, azonban ennek a légből kapott föltevésnek a maga korában — kb. 100 évvel ezelőtt — sem adtak hitelt, hiszen az orosz őskronika félreérthetetlenül a szláv törzsektől különböző, önálló szervezetben élő és külön nyelvet beszélő idegen népeknek tünteti föl őket. Ha pedig e szerint nem szláv törzsek, hanem más fajú, idegen nyelvű népek voltak, akkor nyilván a finnugor nyelvcsaládba tartozhattak, mert a történeti források kétségbevonhatatlanul finnugor népek (vepsze, mordvin, cseremiszk) közt emlegetik őket, s azt is jól tudjuk, hogy a kútfőkben körvonalazott földjüket, a Kljazma és a Felső-Volga vidékét kb. Kr. sz. tájától a IX. századig megszakítás nélkül finnugor népek lakták. Biztosra vehetjük tehát, hogy a merja és a muroma nép vagy a finnség legkeletibb tagja vagy a volgai-finnugor ág legnyugatibb szárnya volt. Minden jel arra mutat, hogy a finnség körében igazában nincs mit keresnünk, ellenben bátran csatlakozhatunk CASTRÉNHOZ, aki a két népet a volgai csoport tagjának, mégpedig a merját a cseremiszk, a muromát a mordvin részének vagy egészen közeli rokonának tekintette.

A muromának a mordvinhoz való viszonyát eddigelé nem sikerült meg-

Jelmagyarázat:

Finnugor népek.

A szlávok felnyomulása.

**A FELSŐ-VOLGA NÉPESSÉGI VISZONYAI
AZ OROSZ ŐSKRÓNIKA SZERINT.**

nyugtatóan tisztázni, sőt azt az érvet is el kell ejtenünk, amely jóideig az összekapcsolás legnagyobb erősségének látszott. CASTRÉN ugyanis a *muroma* nevet a *mordvin*, illetve *mordva* népnév ikertestvérének, a *mur* és a *ma* szavakból alakult összetételnek magyarázta: szerinte az első tagbeli *mur* a *permi* nyelvekből ismert *mort*, *murt* 'ember, nép' szóval, a második tagbeli *ma* pedig a 'föld, ország' jelentésű finnugri *mā* szóval azonos, tehát a népnév eredeti jelentése 'Leute auf dem Lande'.¹ CASTRÉN értelmezése ellen azonban igen súlyos kifogásokat lehet tenni: 1. a *mur* és a *mort*, *murt* szavaknak csak úgy kapásból történő egyeztetése legalább is kétes; 2. nem tudjuk megmagyarázni, hogyan, milyen nyelvben alkothat összetételt egy állítólag *permi* és egy alkalmasint finnugri szó; 3. ha valahol mégis lett volna ilyen összetétel, annak a jelentése semmiesetre sem lehetett volna 'földi, szárazföldi ember', hanem példákkal igazolhatóan legfőljebb 'ember-föld, emberi föld, ember lakta föld'. Bár ilyenformán nem tartható fenn CASTRÉNNak a *muroma* népnévről adott magyarázata, ma is az látszik legvalószínűbb föltevésnek, hogy a *muroma* a *mordvin* nyugati része, törzse, csoportja, esetleg egészen közeli rokona lehetett. Véglegesen csak akkor mondhatunk majd, ha gondosan összegyűjtjük és módszeresen elemezzük azokat a földrajzi tulajdonneveket, amelyek a *muromák* földjén, az Oka—Kljazma környékén az orosz hódítás előtti korból fennmaradtak. Nem annyira a *muroma* népnév különféle származékaira (*Murom* városa, *Muromszkoe*, *Muromcevo* helységnevek; *Muroma*, *Muromszkaja* folyónevek, *Muromszkoe-ozero* stb.), mint inkább olyan földrajzi elnevezésekre gondolunk, amelyek *muroma* nyelvi közszavakat őriztek meg, s így a *muroma* nyelv hovatartozása tekintetében perdöntő jelentőségűek lehetnek.

Jóval többet és határozottabbat állíthatunk a másik kipusztult Volga-vidéki finnugor népről, a *merikről*. Az újabb kutatások meggyőzően igazolták CASTRÉNNak azt a tanítását, hogy a *merja* a *cseremiszekkel* tartozik együvé: „Diesen Namen trägt bei Nestor ein Finnisches Volk, welches westlich von den Tscheremissen in der Gegend des alten Rostow gewohnt haben soll. Da nun diese aus der Geschichte bereits verschwundene Volk denselben Namen wie seine Nachbarn, die Tscheremissen, trägt, so kann mit Recht angenommen werden, dass dasselbe entweder aus Tscheremissen bestanden, oder einen mit ihnen nahverwandten Stamm ausgemacht habe” (Reiseberichte 16).

Mindenekelőtt bebizonyosodott, hogy a *meri*, *merja* név egy töről fakadt

¹ Hasonló szemléletű és szerkezetű összetételnek fogta föl CASTRÉN a *mordva* nevet is (*mort* 'ember, nép' + *va* 'víz', az egész összetétel jelentése tehát 'Leute am Wasser'), s ezt az elnevezésbeli hasonlóságot szintén a *muroma* és a *mordvin* közti közeli kapcsolatok bizonyítékának ítélte: „Die Benennungen scheinen demnach anzudeuten, dass diese beiden Völker einem und demselben Stamme angehörten, sich aber in zwei Zweige trennten, von denen der eine (Mordwa) seine Wohnsitze an einem Wasserzuge hatte, der andere (Muroma) dagegen von demselben abgeschnitten war” (Reiseberichte 17).

a cseremiszek saját népnévével, a *marival*. Ha t. i. vallatóra fogjuk a JORDANES említette *Merenš*, az ó-orosz forrásokban található *Merja*, valamint a BRÉMAI ÁDÁMNÁL előforduló *Mirri* alakváltozatokat, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a névváltozatok alapja *meri, *märi, amely a merja népnek saját elnevezése lehetett. Ez a kikövetkeztetett szó nyilván azonos a cseremiszeknek ősidők óta nemzeti névül használt *mari* szavával, illetőleg annak palatális hangrendű módosulatát ismerjük föl benne. Számtalan példát idézhetnénk ugyanis arra, hogy a cseremisz nyelvterület nagyobbik keleti felén található *a*-nak a szélső nyugati cseremisz nyelvjárásokban elülképzett hang, *ä* felel meg:

keleti-cseremisz:

nyugati-cseremisz:

<i>atš'a</i>	~	<i>ätä</i> 'atya'
<i>kandäšä</i>	~	<i>kändäkšä</i> 'nyole' (vö. finn <i>kahdeksan</i>)
<i>βaraš</i>	~	<i>βäräs</i> 'ölyv'
<i>kap</i>	~	<i>käp</i> 'test' (< csuv. <i>kap</i>)
<i>jamdä</i>	~	<i>jämdä</i> 'kész' (< csuv. <i>jämde</i>).

Ha ez az értelmezés helyes, máris közel férkőztünk a merja nép faji és nyelvi hovatartozásának nyitjához: a *meri szó a *mari* népnév (cseremisz) nyugati alakváltozata, vagyis a merja a cseremiszek nyugati ága volt. Ugyanerre az eredményre jutottak a meri nép hajdani lakóhelyén legújabbán végzett helynévkutatások is. VASMER megállapítása szerint a merik hajdani területén tömegesen élnek olyan földrajzi nevek, amelyek egybehangzóan és világosan a cseremiszség felé mutatnak. Ilyenek, hogy csak egy-két példát említsünk: *Ingir*, *Levangir*, *Singir*, *Lyngir*, *Szিংgir*, *Nengir* stb. folyó- és pataknevek, amelyekben a 'patak' jelentésű cseremisz *ängar* ismerhető föl; ilyenek a -*nur* végződésű nevek: *Ninur* stb. (vö. cser. *nur* 'szántóföld'), a -*bozs* végződésű nevek: *Kibozs*, *Jegobozs* (vö. cser. *βož*, *βaž* 'elágazás') stb.

*

907 után az orosz források nem említik sem a muromákat, sem a meriket. Visszaszorultak vajjon a terjeszkedő oroszok elől, avagy fokozatosan elnemzetietlenedtek, beolvadtak az oroszokba? Közvetlen adatok híján csak valószínűségi következtetésekre utalva próbálhatnók sorsuk alakulását, végzetük beteljesedését nyomon kísérni.

Az orosz irodalomban általában idillikus népkeveredéssel szokták az őslakók lassú eltűntét magyarázni. Úgy képzelik, hogy a halban-vadban bővelkedő és rendkívül gyéren lakott Volga-vidéki finnugor földre eleinte csak egyes vadászó, halászó oroszok vándoroltak be, a békeszerető őslakók meg nem törődtek velük, összeházasodtak, s a műveltebb jövevények hova-tova elszaporodtak, fölülkerekedtek. Olyan korán megkezdődött ez az orosz beszívargás, hogy egyes vélemények szerint a történeti följegyzésekben szereplő *muroma* és *merja* már inkább földrajzi fogalom, a terület finnugor őslakóinak

és a közójük szállingózott, majd uralkodó elemmé szaporodott orosz telepese-
nek összefoglaló neve.

Könnyen meg lehet, hogy a Volga-vidék s egyúttal a muroma és meri föld elfoglalása csakugyan ilyenformán kezdődött. A folytatást azonban más-
nak kell látnunk. Volgai nyelvrokainkat semmi szín alatt sem tarthatjuk az orosz telepésekhez viszonyítva gyámoltalan félvadaknak, hanem éppen az orosz forrásokra hivatkozva szétszórta vadászó-halászó, de egészséges, kemény, sőt valamilyen saját szervezetben élő népnek kell tekintenünk, mely egyideig szövetséges társa volt a közelébe föl nyomult északi szláv törzseknek, s vérével meg adójával jócskán kivette részét az oroszország belső harcaiban és szervezkedő vajúdáiban. Mikor azután az oroszok eléggé megerősödtek, amikor kellően megszilárdult köztük a kívülről kapott társadalmi, katonai és keresztény rend, azonnal céltudatos, kíméletlen hódítás indult meg a telepésekkel megszállt határterületeken. Fontos földrajzi helyzete miatt alkalmasint a Muroma és a Merja került először sorra. Hiszen nagyon jól tudjuk, hogy Muroma területén már Rurik korában fölepül Murom városa; hogy a merik ősi földjén, a Rosztovtól keletre pedig Szuzdalj, a Volga felé előre törő oroszországnak ez a három nevezetes bástyája; tudjuk, hogy 907-ben Rosztovban és Perejaszlavban már Oleg fönnhatósága alá tartozó orosz fejedelmek székelnek, majd a híres rosztovi fejedelemség területéről tovább hömpölyögnek a hódító orosz hullámok, elsőprve mindent, ami útjukba akad.

IRODALOM.

AHLQVIST, AUG.,	Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858 (Helsinki, 1859).
BARSZOV, N. P.,	Ocserki russzkoj isztorieszskoj geografii (Varsó, 1885 ²).
CASTRÉN, M. A.,	Reiseberichte 16.
KORSZAKOV, D.,	Merja i Rosztovszkoe Knjazsesztvo (Kazán, 1872).
MELICH JÁNOS:	<i>Merja, Mordva</i> (EPhK. LVII, 171).
MIKKOLA, J. J.:	Die namen der völker Hermanarichs (FUF. XV, 56).
POGODIN, A.:	Ein Beitrag zur Geschichte der russischen Kolonisation des finnischen Nordens (Annales Acad. Scient. Fenn. B. XXVII, 211); Was ist Merja? (SUS. Toim. LXVII, 326).
SACHMATOV, A. A.,	K voproszu ob obrazovanii russzkich narecsij i russzkich narodnosztej (Szentpétervár, 1899).
SZMIRNOV, I. N.:	Cseremiszy (Izv. Obscs. Arch. Iszt. i Etnogr. pri Imp. Kaz. Univ. VII); Mordva (uo. X—XII).
VASMER, MAX,	Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. III. Merja und Tscheremissen (Berlin, 1935).
ZSIRAI MIKLÓS:	Merja. Adalékok egy kihalt finnugor nép ismeretéhez (Berzeviczy-Emlékkönyv 250).

Eredeti lapp rajz.

A lappok.

A finnugorságnak nyelvtudományi, néprajzi, őstörténeti és embertani tekintetben nem igen van érdekesebb, rejtélyesebb tagja, mint az ősidők óta Európa északnyugati peremén meghúzódó lapp. Bár a tudomány régóta és szinte megszakítás nélkül foglalkozik vele, a multjához fűződő izgató kérdéseknek máig sem sikerült végükre járni.

A lappok lakóhelye, száma és tagozódása.

A lappok Fennoskandia északi részén négy ország, ú. m. Norvégia, Svédország, Finnország és Oroszország területén élnek. A lakóhelyükül szolgáló óriási földkaréj Dél-Jemtlandtól a Kóla-félsziget keleti partjáig nyúlik, s hosszúsága kb. 1500 km, szélessége pedig 150—300 km közt ingadozik. Norvégiában Nordlandban, főleg azonban Tromsö és Finnmarken tartományában, Svédországban Herjedalenban és Jemtlandban, továbbá az Ume, a Skellefte, a Pite, a Lule és a Tornio folyó felső és középső folyása vidékén, Finnországban északon az Inari-tó (svédül Enare-tó) környékén és Petsamóban, az Oroszországhoz tartozó Kóla-félszigetén pedig főleg nyugaton az Imandra-tótól északnyugatra, úgyszintén a félsziget északkeleti és keleti szegélyén helyezkednek el. — Közvetlen szomszédaik skandinávok — norvégok, svédek, — finnek és oroszok.

Számuk a lakóhely arányaihoz képest parányi: kb. 31—32,000-en lehetnek. Kétharmad részük — az 1920. évi norvég népszámlálás eredménye szerint pontosan 19,328 — Norvégia területén él; Svédországban kb. 7200, Finnországban 2300, orosz földön, Kóla félszigetén 2646 lapp lakik.

A hatalmas területen elszóródott gyér lakosság egymástól lényegesen elkülönülő és elütő csoportokra tagozódik. Legáltalánosabb a politikai hovatartozásuk szerint való osztályozás, amely tehát megkülönböztet norvég-, svéd-, finn- és orosz- vagy kólai-lappokat. Ezt a kényelmes fölosztást a nyelvészeti szakirodalom is követni szokta, bár tisztán látja eljárásának fölszínességét, többé-kevésbbé gépies voltát. A kisebb egységekre szakadozott és szét húzó lappság nyelvében ugyanis minden politikai, közigazgatási kerettől függetlenül olyan nagymennyiségű és annyira mélyreható különbségek fejlődtek ki, hogy az egymástól távolabb eső csoportok még annyira sem értik meg

egymást, mint pl. az egyes skandináv vagy az egyes szláv nyelvűek. Sőt az utazók annak is gyakran szemtanúi, hogy az egymáshoz aránylag közeli telepek lakói valamilyen kisegítő nyelv (norvég, svéd, finn, orosz) igénybevételére fanyalodnak, mert, amint mondani szokták: „más az én nyelvem, másként beszél ő; minden falunak más a nyelve”. A nyelvi elkülönültség ilyen méretű előrehaladottságának egyik természetes következménye, egyúttal jellemző bizonyítéka aztán, hogy egységes összefoglaló irodalmi nyelv helyett öt

Lapp apa fiával.

irodalmi lapp nyelv él egymás mellett. A helyzet ismeretében legalább is érhetőnek tarthatjuk tehát azoknak az álláspontját, akik nem érik be nyelvjárá sok megkülönböztetésével, hanem külön lapp nyelvek létét vitatják.

Akik a nyelvi különbségek értelmezése tekintetében nem mennek ilyen messzire, két nagy nyelvjárás-csoportot különböztetnek meg: egyik a nyugati, másik a keleti lapp-csoport.

I. A nyugati csoport tagjai:

1. A Norvégiában beszélt ú. n. norvég-lapp, amelyből legismertebb a finmarkeni Polmak, Karasjok és Kautokeino vidékének nyelvjárása; ehhez a norvég-lapphoz tartozik a Svédország legészakibb részén lévő Karesuanto és Jukkasjärvi, úgyszintén az északfinnországi Enontekiö és Utsjoki lapp nyelvjárása is. — A norvég-

lapp nyelvjárást beszéli a lappságnak több mint kétharmada, s ennek vannak legtekintélyesebb irodalmi hagyományai is;

2. a lulei-lapp, amelybe az északsvédországi Lule folyó felső és középső folyása vidékén Jokkmokk és Gellivare környékén beszélt nyelvjárások tartoznak;

3. a pitei-lapp, amelybe az északsvédországi Pite folyó vidékén, valamint Arjeplog körül és Arvidsjaurtól északra élő lappok nyelvjárásait sorolják;

4. az umei-lapp, amely az Ume folyó felső folyása környékén, Arjeplogtól és Arvidsjaurtól délre beszélt lapp nyelvjárásokat foglalja össze;

5. a déli-lapp, ahogyan a Tärnatól és Lyckseletől délre, főleg a Jemtlandban és Herjedalenban élő csekélyszámú lappság nyelvjárásait nevezük. — A 2—5. szám alatt felsorolt lapp nyelvjárásokat (lulei, pitei, umei, déli) összefoglalóan svéd-lappnak is szokás nevezni.

II. A keleti-lapp csoport tagjai:

1. a kólai-lapp; ez az elnevezés a Kóla félszigetén élő lappok nyelvjárásait (a félsziget keleti szegélyén Ponoí, Jokonga stb. környékén beszélt ter-lapp nyelvjárást, a kildini, a notozeroi és az akkalai nyelvjárást) jelöli;

Koltta-lappok.

2. a koltta (skolt)-lapp: a Kóla-félsziget nyugati határán és a Finnországhoz tartozó Petsamo területén főként a Patsjoki, Suonikylä és Nuortijärvi környékén;

3. az Inari-lapp az északfinnországi Inari-tó körül élő lappok nyelvjárása. Az Inari-lappokat gyakran finn-lapp néven is emlegetik, míg a kólai és a koltta-lappot orosz-lapp megjelöléssel foglalják össze.

A lappok elnevezései.

A lappok saját népi neve *sabme*, *same* 'Lappo, gens lapponica; lingua Lapponica', vagy *sabmelaš* 'Lapponicus, Lappo'. A déli-lapp egyszerűen az *almotš'* szóval jelöli magát; ennek közszói jelentése 'ember'.

A fontos őstörténeti tanulságokkal is kecsegtető *sabme* név eredetét eddig nem sikerült kideríteni. Régebben az volt az általános meggyőződés, hogy ez a szó pontos mása a finnek *Suomi* népnévének. Az egyeztetés azonban hangtörténeti tekintetben egészen valószínűtlen, mert a mai *sabme* szónak kikövetkeztethető őslapp alakja **sāmā*, a *Suomi* név ősfinn előzménye pedig **sōmē*. A nehézségek láttára SJÖGREN, majd GENETZ azt a nézetet vetette föl, hogy a lapp *sabme* alkalmasint a finn *Häme* törzsnévvel vethető össze. A két szóalak egyeztetésének nem is volnának különösebb hangtani akadályai, de egyelőre nem látunk tisztán a névadás, esetleges névátruházás történeti hátterében. — Ha ellenben a lappnak a szamojéddal való érdekes nyelvi, néprajzi és faji kapcsolataira gondolunk, nem utasíthatjuk eleve el azt a gondolatot, hogy a *same*, *sabme* (< **sāmā*) valamiképpen a *szamojéd* népnév első részével függhet össze.

A lappok külső elnevezései közül kettőt kell kissé tüzetesebben megvilágítanunk: a *finnt* és az Európa-szerte közkeletű *lappot*.

A *finn* nevet ma általában Suomi-beli rokonainkra szoktuk alkalmazni, ámde nem mindig volt így és nem mindenütt van így. A norvégok, akik állandó érintkezésben állottak és állanak a lappokkal, ősidők óta szinte napjainkig reájuk értik a *finn* nevet, s Norvégia északi tartományát is eredeti lapp lakosságáról, nem pedig kései finn telepeseiről nevezték el *Finmarkennak*. A régiségben meg különösen közönséges volt a *finn* népnévnek 'lapp' értelemben való használata.

A *finn* szót először TACITUS említi Kr. u. 98-ban, s nem lehet kétséges, hogy a lappokra vonatkoztatja. A Germania 46. fejezetének leírása szerint: „A finneknek csodálatos a vadságuk és visszariasztó a szegénységük: nincsenek fegyvereik, nincsenek lovaik, nincsenek házi isteneik; táplálékul fű, ruházatul állati bőrök szolgálnak, fekvőhelyük a föld: egyedüli reményük a nyilakban van, melyeket vas híján csontokkal tesznek hegyessé. Egyformán a vadászat táplálja a férfiakat és nőket különbség nélkül; az utóbbiak ugyanis mindenüvé elkísérik őket és részt kérnek a zsákmányból. A gyermekek számára sincs más menedékhely vadállatok és az időjárás viszontagságai ellen, mint-hogy faágak alkalmas fonadékával védik meg őket: oda térnek a fiatalok, ez az öregek befogadója. Mégis boldogabb életmódnak tartják ezt, mint földművelésben törődni, házépítésben fáradni, a maguk s más vagyonát remény és aggodalom közt kezelni: gondtalanul az emberekkel szemben, gondtalanul istenekkel szemben elérték a legnehezebb dolgot, azt, hogy még imára sincs szükségük” (NAGY F. ford.). — Tudva azt, hogy a Suomi-finnek Tacitus korában már keresztülmentek a balti művelődési hatáson és folyamatban volt a germánokkal való érintkezés is; tudva azt, hogy a nyelvészeti palaeontológia világos vallomása szerint a Suomi-finnek ekkoriban már javában ismerték a termelő életmód, földművelés és az állattenyésztés elemeit, a magasabb társadalmi szervezet kötelékeit, az állandó letelepülés, valamint az igényesebb

építkezés formáit: teljességgel kizártnak tarthatjuk, hogy Tacitus leírása a Suomi-finnekre vonatkoznék. Annál több joggal gondolhatunk ellenben a Kr. u. I. században a műveltségnek nyilván még legalacsonyabb fokán veszteglő félvad lappokra, bár az is tagadhatatlan, hogy Tacitus tudósítása semmi olyan pontos földrajzi adatot, perdöntő néprajzi érvet nem tartalmaz, amely minden kétséget kizáró szabatossággal a lappokra utalna. — A II. századbeli PTOLEMAIOS már két „finn” népesoportról (*Φίννοι*) beszél: az egyik a Visztula

Hegyi-lappok Észak-Norvégiában.

mellett lakik — ez nyilván a finnségnek a Keleti-tenger partvidékén élő része —, a másik „Scandia szigetének” (= a Skandináv-félszigetnek) északi részén nomadizál —, ez minden bizonnyal a lappság. — Kétségtelenül lapp a VI. századbeli PROKOPIOS *skrithifinoi* (*Σκρithίφιννοι*) népe is, amelyről a következő jellemzést adja: „Thule szigetének barbár lakói közül egyedül a skrithifinek élnek részben állati életet. Ruhájuk, lábbelijük, boruk és terményük nincs, mert sem a férfiak nem művelik a földet, sem a nők nem végeznek kézimunkát, hanem mindnyájan egyformán vadászatot űznek. A rendkívül nagy erdők és hegyek bőséggel szolgáltatják nekik a vadat és egyéb

állatokat, amelyeknek húásával táplálkoznak és amelyeknek innal összeerősített bőrével egész testüket befedik. Még a csecsemők is az állatok velejével táplálkoznak és nem kapnak anyatejet. Az anya az újszülöttet egy bőrbe pólyálja, velőt dűg a szájába és felakasztja egy fára, hogy szokása szerint férjével vadászatra menjen” (De Bello Gothico II, 15).

A *finn* szónak ez az értelmi kettőssége — hol a lappra, hol a finnség egyes tagjaira való vonatkoztatása — végigvonul azután az egész középkoron. Ha a lappokról van szó, „qui in confinio Sueonum vel Nordmannorum contra boream habitant”, a források nagy része valamilyen megkülönböztető jelzőt használ, vagy a PROKOPIOSNÁL található *skrithi*-féle összetételt alkalmazza (*Scrithi-finni*, *Scrito-bini*, *Scritefingi*, *Scride-Finnas*, *Screrefennae*, *Rerefennae*, *Crefennae*, *Refennae*, *finni maritimi* stb.), de egészen közönséges azért a pusztá *finn* szóval történő jelölés is. Például megemlíthetjük, hogy a SIMON VAN SALINGHEN holland kereskedőnek Európa legészakibb részéről 1601-ben készült térképén is *Lulla Vinnen* (= lulei-lappok), *Peta Vinnen* (= pitei-lappok) törzsjelölés olvasható.

A lappoknak, illetőleg a lappok egy részének jelölésére szolgáló *skrithi-finni* összetétel első tagját sokféleképpen próbálták magyarázni. Egyesek egy 'kriechen, klettern' jelentésű ó-északi szót vettek gyanúba, arra hivatkozva, hogy ezek a *skrithi*-finnek = 'Kletterfinnen', hisz a régi leírások szerint vadúzó útjaikon a legmagasabb hegyesúcsokra is föl tudtak mászni; mások a *scricka* 'ugrani' szóval hozták kapcsolatba, arra hivatkozva, hogy ugrálva űzik a vadat: „saltibus enim, utentes arte quadam ligno incurvo ad arcus similitudinem, feras assequuntur” (PAULUS DIACONUS, Gest. Longobard. I, 5). E szerint ugyanaz a germán szó lappangana az elnevezésben, amely az elavult régi német *Schreck* 'ugrás' szóban élt, s amely a *Heuschrecke* 'szöcske' és a *Schrecksteine* 'folyóvízben szökellő kavicsok' összetételben ma is használatos. — Minden eddigi kísérletnél meggyőzőbb azonban az ugyancsak ó-északi *skrīda* 'hótalpon jár' igével való egyeztetés, amely hangtanilag is igazolható és tárgyi tekintetben is pontosan megmagyarázható a hótalpon közlekedő lappoknak régóta ismert és méltán csodált ügyességével és gyorsaságával.

Honnét való azonban és mit jelentett eredetileg a *fenn*, *finn*, (*fen*, *fin*) népnév, amely a fentiekből kitetszőleg eleinte a lappokat jelölte, s csak utóbb alkalmazták Suomi-beli rokonainkra? Sokan és sok oldalról igyekeztek a kérdés nyitjához férkőzni, azonban a magyarázatok nagy többsége komoly cáfolatra is alig érdemes játszani ötlet, pusztá hangösszecsengésre alapított alkalmi föltevés. Ilyen pl. a svéd *fin* 'fein', a magyar *fénymeg* a *finom* szóval való romantikus azonosítás; nem sokkal különb a 'szárny' jelentésű svéd *fena* (angolszász *finn*, német *Finne*, latin *pinna*) szóval való egyeztetés sem. — Sokáig általánosan el volt terjedve az a nézet, hogy az elnevezés alapja a 'mocsár' jelentésű germán *fanja szó (gót *fani* 'Schlamm, Kot', ófn. *fenna*, *fennī* 'Sumpf', angolszász

és északi *fen* 'Morast, Sumpf').¹ E nézet kifejtői és hirdetői szívesen hivatkoztak Finnországnak *Suomi* nevére, amely hitük szerint *suo* 'mocsár' + *maa* 'föld, ország' tagokból alakult összetétel, tehát jelentése alapján pontos mása volna a germán *Finn-land* elnevezésnek. Csakhogy ez a döntő erejűnek vélt párhuzamossági érv lassanként egészen csalókéának bizonyult, mert kiderült, hogy a *Suomi* név korábbi formája *Sömi*, mely még a XVI. században is egyik finn törzs neve volt és *Szumj* alakban az egykori orosz kútfőkben is sűrűn szerepel.

Lapp pásztor.

Többen az ó-északi *finna* 'találni' (~ angolszász *findan*, német *finden*) igéből való származtatással próbálták szerencsét, nem egészen alap nélkül hivatkozva arra a helyes megállapításra, hogy a lappok a skandinávokkal való megismerkedés idején jellegzetesen zsákmányoló életmódot folytattak, a műveltségnek ú. n. gyűjtőgető fokán (Sammelstufe) állottak, beérve lényegében azzal, amit a természettől készen, fölhasználható állapotban találtak. — Ezt a gondolatot érdekes irányban fejlesztette tovább nem-

¹ VASMER ebbe a szócsaládba vonja a mi *Pannoniánk* nevét is, mert az szerinte eredetileg azt jelentette: 's u m p f l a n d', «das land um den Plattensee = sloven. Blatno jezero 'sumpfsee'» (Acta et Comm. Univ. Dorpat. — Hum. I/3, 11).

régiben egy orosz tudós, BUBRICH. Szerinte a sarki népek legfontosabb, szinte egyetlen házi állatja a kutya, a kutyának pedig a finnugor nyelvekben ez az ősi neve: finn *peni*, lapp *bæna*, md. *piñe*, cser. *pi*, zürj. *pon* stb.¹ Ez a szófejtés azonban nyilvánvaló balfogás, mert hiszen a *finn* népnév föltétlenül külső elnevezés, amelynek eredetét épp a finnugorságban van legkevesebb jogunk keresni; ha netalántán mégis BUBRICH eljárása bizonyulna helyesnek, meg kellene magyaráznia a szótesten történt érdekes hangváltozásokat is.

Mai megítélésünk szerint annak a magyarázatnak van legnagyobb valószínűsége, hogy a *finn* szó az indogermán **pent* 'gehen, Pfad' stb. szó germ. *fēnþ* folytatójának a származéka, s eredeti jelentése 'járó, vándorló, kóborló, nomád'. A skandinávok elsődlegesen a lappokat jelölték vele, utóbb azonban átvitték a lappokkal összekeveredetten élő, s a skandinávok szemében éppannyira idegen finnekre is.

A lappoknak másik, bátran mondhatjuk világszerte elterjedt külső elnevezése a *lapp*. Ők maguk nem használják, sőt bizonyos hasonló hangzású, de sértő jelentésű lapp és skandináv szavakra gondolva a megvetés kifejezésének érzik. Följegyezve először az 1200 körüli időből való Fundinn Noregr című mitikai-történeti sagában találjuk *Lappir* 'lappok' alakban; utána SAXO GRAMMATICUS *Lappia* 'Lapp-föld' és az orosz emlékek *Lopb* 'Lapland', *Loparb* 'Lappländer' adata következik, majd hamarosan Európa-szerte elterjedt a *Lappi*, *Lappii*, *Loppi*, *Loppii*, *Lappones*, *Lappiones*, *Laponienses* 'lappok', illetőleg *Lappia*, *Loppia*, *Lapponia* 'Lapperszág' alakváltozatok használata.

Ez a szó szintén számos találgatás és szófejtő próbálkozás tárgya volt. Egyesek a régi svéd *lōpa* (*lōppa*) 'laufen' szóval hozták kapcsolatba, arra hivatkozva, hogy a lappok híresek voltak gyorsaságukról: „gens est cursu valida”; mások az ugyanesak svéd *lopp*, *lupp*, *lop* 'Gift, veneficia, magus' szóval azonosították, nyomatékosan utalva a lappoknak és a finneknek samános varázsló tudományáról messze földön elterjedt hírekre.² Mellőzve a sok regényes föltevés elősorolását, csak a leginkább elfogadott, a legvalószínűbb magyarázatot említsük meg. E szerint a név finn eredetű, s alapja a 'félreeső hely; terméketlen, gyér lakosságú vidék' jelentésű finn *lappi*, *loppi* szó, amely régi keletű tetszetős gyanítások szerint valahogyan összefügg a finn *loppu* 'vég' szóval is, bár a két alak hangtani viszonyát máig sem sikerült kielégítően

¹ Ha MELICH történetesen nem cáfolta volna meg azt a régi tanítást, hogy a magyar *fene* szó is a fönt felsorolt 'kutya' jelentésű finnugor szavak családjába tartozik (MNY. XVI, 121), akkor ma BUBRICHRA és esetleges követőire az a hamiskásan furcsa kötelesség hárulna, hogy a *finn* népnevet a magyar *fene* szóval egy kalap alá foglalják.

² Nemcsak a régi skandináv irodalom emlegeti közhelyként ezt a képességüket, hanem Nyugat-Európában, Oroszországban és Lengyelországban („chárákterniki Finy”) is tudtak róla, sőt itt-ott a *lapp* szót minden etnikai vonatkozás nélkül világosan 'magus, incantator' értelemben használták.

megmagyarázni. Ebből a *lappi* ~ *loppi* alapszóból képződött a finnben a *Suomi* 'Finnország' ~ *suomalainen* 'finn' mintájára a *lappalainen*, amelynek eredeti jelentése ilyenformán 'félreeső hely lakója (tekintet nélkül nemzeti-ségére)' → 'elmaradt, parlagias, műveletlen' → 'lapp'.¹

A finn népköltészetben többször előfordul a *lappi*, *lappalainen* szó a 'varázsló' jelentésű *noita* párhuzamos kifejezéseként. Ezidőszereint nem lehet eldönteni, mi e fontos jelentésváltozat pontos forrása, rugója, nyelv- és művelődéstörténeti jelentősége.

A lappok története.

Kétségtelen ugyan, hogy a lapp sohasem játszott följegyzésre érdemes szerepet Európa eseményes történelmének színpadán, mégis kevés nép multjához fűződik annyi földérintetlen rejtély, mint az övéhez.

A lapp kérdés sarkpontja a faji hovatarozás ismeretlensége és a nyilvánvalónak látszó nyelvcsere ténye. Amennyire vitathatatlan ugyanis, hogy a mai lapp nyelv a finnugor nyelvcsalád tagja, annyira valószínű, hogy a lapp fajilag, embertanilag egészen különálló típus képviselője, amelynek eredetileg semmi vérségi köze nem lehetett sem mostani finnugor nyelvrokonihoz, sem mostani indogermán — skandináv és orosz — szomszédaihoz. Amint könyvünk Nyelvrokonság és faji rokonság című fejezetében váz-

Lapp nők ünneplőben.

¹ A jelentéskéjlődés közbeeső fokait szemlélteti a következő érdekes tudósítás: „Dass man mit *Loppi* undicht bewohnte und von volkreichen Orten abgelegene Waldungen, wohin die Cultur eine Art Seitensprung machte, früher bezeichnet hat, wird wieder aus dem folgenden klar: Im Kirchspiele Tyrwää kennt man eine Gegend, *Loppi* und *Lopenkulmakunta* genannt, welche nicht an den Gewässern in der Mitte des Kirchspiels liegt. Die benannte Gegend *Loppi* ist früher schlecht bevölkert gewesen, denn die Dörfer dort liegen weit von einander abgesondert, und alte Bauernhöfe in ihnen giebt es wenige, in Vergleich mit denen, welche an den Hauptgewässern liegen; auch werden *Loppis* Einwohner jetzt noch oft von dem Volke, das den besten Theil des Kirchspiels bewohnt, einer gewissen Rohheit beschuldigt, was eine Folge des Vorhergehenden sein mag; ärmer ist die *Loppi* Waldgegend auch gewesen — dies erhellt aus dem Spitznamen: *Nälkä-Loppi* (die Randgegend des Hungers): also ist dieses *Loppi* ein *Loppi* im kleinen gewesen” (WARELIUS: Baer-Helmersen, Beiträge zur Kenntniss des Russ. Reiches XIII, 88. jegyzet). — Talán hasonló értelemben foghatjuk föl azt a tudósítást is, hogy Aunuszban a *lappalahe* (= finn *lappalainen*) szóval a *m a r a d i* karjalait szokás illetni.

latosan körvonalaztuk, a lapp testalkat, főleg pedig koponya-méretek és arányok tekintetében szembetűnően elüt minden más ismert néptől. A lapp termete meglepően alacsony — a férfi átlagos magassága 155—159 cm, a nőé 145—150 cm —, felső végtagja aránytalanul hosszú, lábszára aránytalanul rövid és löcsösen görbe; koponyája kicsi és kerekded, pofacsontja kiálló, álla fejletlen, orra alacsony és nyomott, apró szeme mély gödörben fekszik, szája nagy, ajka keskeny; teste színe barna, haja rendesen sötét, sűrű és durva. Ezt a sajátos embertani képletet bajosan lehetne a lakóhely mostoha természeti viszonyai és az életmód kezdetlegessége következtében keletkezett torzulatnak, elkoresosodásnak magyarázni, amint régebben gondolták, hanem bizvást azoknak adhatunk igazat, akik a lappban, éppúgy mint a szamojédban is, valamilyen északi mongoloid vagy valamilyen közelebbről ismeretlen sarkkörü ősnép maradványát látják. Egy illetékes szakember, STRATZ nemrégiben olyan véleményt nyilvánított, hogy a lapp annak az ősi emberfajnak az egyenes folytatója lehet, amelyből egyfelől a fehér, másfelől a sárgabőrű emberfajta fejlődött ki. Természetesen a lapp a finnek, skandinávok és oroszok szomszédságában a századok hosszú során át számottevő vérkeveredésen ment keresztül, s a különféle irányú és arányú keveredések következménye az az eltérés, amelyet az egyes lapp csoportok, pl. a norvég- és a kóla-lapp mutatnak.

A lapp faji eredet kérdésében minket mindenekelőtt az a logikus következtetés érdekel, hogy a lappok ilyenformán nem lehetnek a többi finnugor nép vérszerinti testvérei, hanem vagy ők, vagy a finnugorok később vették át mai finnugor nyelvüket s kerültek ezáltal faji különbözőségük ellenére nyelvrokoni kapcsolatba. Elméletileg egyik nyelvcsere éppoly lehetséges volna, mint a másik, de már csak a számbeliség láttára is sokkal valószínűbbnek kell ítélnünk, hogy a finnugorságnak túlnyomó többsége — a kilenc tag közül nyolc — lehet a finnugor alapnyelvet beszélő finnugor ősnép leszármazója, s a többitől fajilag elütő lapp mai finnugornyelvűsége másodlagos szerzemény. Hogy azonban milyen nyelvet beszélt korábban, milyen volt a finnugor-előtti nyelve, az ú. n. *protolapp* nyelv, arranézve egyelőre nincsen semmiféle útbaigazítónk. Talán majd ha idővel tisztábban áll előttünk, mi a mostani lapp szókészlet és nyelvtani rendszer finnugor része, mi benne a későbbi jövevény (pl. a skandináv nyelvekből, a finnből stb.) és sajátnyelvi alkotás, akkor a sem ide, sem oda nem tartozó nyelvi maradék kiindulópontul, kalauzul szolgálhat a protolapp-nyelvi kutatásokban. Bár ilyen természetű tapogatózások már történtek, egyelőre még korai volna ettől a végtelenül kényes nyelvhasonlító kísérlettől döntő eredményeket várnunk.

A lappok idegenfajúságával szorosan összefügg a másik fogas kérdés: mikor, hol és milyen finnugor néptől vették át mai finnugor nyelvüket? A lapp nyelvnek a finnugor nyelvcsaládban való helyzete régóta érdekli a szakembereket. Sokáig az volt az uralkodó nézet, hogy a lapp egészen közeli rokona, szinte nyelvjárása a finn nyelvnek; ez a megállapítás viszont úgy értelmezendő,

Lapp rénszarvasfogatóval.

hogy a lappok valamilyen finnségi nyelvjárást vettek át, a nyelvcsere tehát aránylag nagyon későn, a közfinn korszakban, a Kr. születése körüli időben történt meg. HUNFALVY és BUDENZ volt az első, aki a lapp és a finn közti egyezések zömét késői átvétel (finnből a lappba) eredményének tekintette, sőt BUDENZ annyira ment a két nyelv közti rokonság közeli voltának tagadásában, hogy *Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen* című munkájában a lappot a permi és az ugor nyelvekkel együtt a finnugorságnak ú. n. északi ágába sorolta, a finnt pedig a mordvinnal és a cseremisszel együtt az ú. n. déli finnugor ágba különítette ki.

Az újabb szakirodalomban szintén többször szóba került a lapp nyelv helyzetének és a lappok nyelvcserejének kérdése. A kiváló lappológus, WIKLUND a lapp és a finnségi alapnyelv közeli kapcsolatát hirdette s ennek megfelelően azt az álláspontot képviselte, hogy a lappok által átvett finnugor nyelv lényegileg azonos volt a korai ősfinnel; SETÄLÄ szerint a nyelvi átvétel sokkal régebben, tán még a finnugor őskorban történt meg, mégpedig alkalmasint olyanformán, hogy a finnugorságtól északra elterülő tundrás vidéken vándorló, közelebből meghatározhatatlan nyelven beszélő lappok a finnugorság hatása alá kerültek, majd átvették a föléjük hatalmasodott ősfinnugor csoport nyelvét is. Legutóbb RAVILA, a jeles fiatal finn nyelvtudós vizsgálta át a szövevényes kérdés egész anyagát és mindenre kiterjedő okfejtéssel arra az eredményre jutott, hogy a lappnyelvi elemek és sajátságok zöme részben az ősfinnre, részben valamivel korábbi időpontra utal, tehát a lapp nyelvcsere valószínűleg a finnségnek a volgai-finnugoroktól, a mordvinoktól és a cseremiszekről való elszakadása után, azaz a Kr. születése előtti utolsó századokban következhetett be. — Ha RAVILA megállapításait elfogadjuk, s egyúttal arra is gondolunk, hogy a lapp többrendbeli nyelvi, néprajzi és embertani egyezést mutat a szamojéddal, a protolappok lakóhelyeül a Fehértenger partvidékét, a finnséggel való sorsdöntő érintkezés és nyelvcsere színteréül pedig a Ladoga- és az Onyega-tó környékét gyaníthatjuk.

Az elfinnugorosodott lappság további történetéről is vajmi keveset tudunk. A jelek szerint — jórészt bizonyára idegen nyomásnak engedve — Európa északi peremén fokozatosan nyugat felé tolódtak s hátrahagyott helyeinek tanúsága szerint is úgy-ahogy benépesítették Karjalát, Finnországot, Kólát, majd a Skandináv-félsziget északi felét. Azt szokták tartani, hogy ennek a terméketlen területnek ők lehettek első lakói. — Fennoskandia északi részében való elterjedésük időrendjét és földrajzi határait sem ismerjük eléggé. Annyi kétségtelen, hogy a Kr. u.-i első évszázadokban mai lakóhelyükre bevándorló finnek lappokat is találtak Finnország területén, de amint szaporodtak, terjeszkedtek, lépésről-lépésre félreszorították útjukból szervezetlen, gyenge nyelvrokonait. Helynevek¹ és történeti adatok is bizonyítják, hogy a XIV.

¹ Lapp eredetű helynév Észak-Finnországban az Oulujoki vízrendszerétől északra tömegestül található. Akad azért szép számmal Közép- és Dél-Finnországban

században még az Onyega-tó vidékén is éltek lappok, sőt Finnország belsejében, Savoban, Mikkeli és Rantasalmi vidékén még 1663-ban is van nyomuk. Észak-Skandináviában az archaeológiai leletek, valamint a skandináv jövevényszavak tanúsága szerint nagyon korán megjelentek, halogalandi Ottár útleírásából pedig azt is tudjuk, hogy Nordland északi részén, Finmarken és Kóla terméketlen partvidékén 875 táján kizárólag halászattal és vadászattal foglalkozó gyér lapp lakosság létezett. A Skandináv-félsziget délibb részére jóval későbbén vándoroltak le: Jemtland hegyvidékére a XVI. században, Härjedalenba csak a XVII. században, Dalekarlienbe meg szinte szemünk láttára, 1881-ben telepedtek be. A mai napig tartó és rendkívül mélyrenyúló skandináv művelődési és nyelvi hatás kezdete jórészt ködbe vész. Általában a Kr. u. IV—VIII. századra gondolnak. Ekkoriban az egyes lapp csoportok és nyelvek még nyilván nem különültek el teljesen egymástól, mert a legrégebb skandináv jövevényszavak egy része a kóla-lappba is utat talált.

A lappok későbbi élettörténetében nagyon kevés kiemelkedőbb eseményről van tudomásunk. Mindössze keresztény hitre térésük körülményei és eredményei érdemelnek említést; egyébként a szomszédos erősebb népek műveltségi, gazdasági és politikai szorongatása ellen való védekezés, úgyszintén a kedvezőtlen lakóhely meg a természet miatt a létért folytatott szakadatlan küzdelem volt mostoha sorsuk.

Keresztény hitre térítésükre nagyon korán, már a XI. században, Adalbert püspök idejében történtek kísérletek. A katolikus középkor rendszertelen kezdeményezései azonban jobbra csak látszatsikereket, illetőleg mindössze

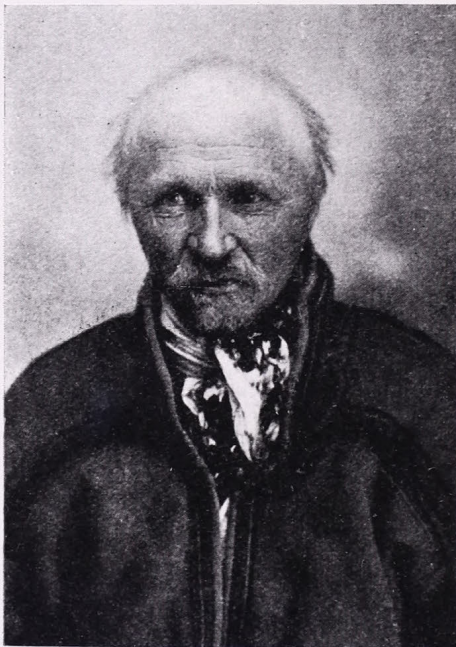

Lapp esküvő.

is. Legtöbb van a keleti részeken (Karjalában 78), kevesebb a nyugati vidékeken (Savoban 43, Hämeben 31, Satakuntában 15, Dél-Pohjanmaaban 9 stb.). (Vö. ITKONEN: Viritt. XXIV, 56).

annyit értek el, hogy a keresztény erkölcsi tanok és legendák valamelyest megtermékenyítették a lapp nép siváran szegényes lelki életét és képzeletvilágát. A térítés munkája a reformáció után öltött komolyabb formát és vezetett számottevő eredményekre. Svéd- és Finnországban főként XI. Károly és Gusztáv Adolf uralkodása alatt, Norvégiában pedig valamivel később, a XVII. század közepe táján és a XVIII. század elején sikerült a pogány lappokat Krisztus egyházának megnyerni. A predikátorok ekkoriban anyanyelvén szóltak a néphez, iskolákat, templomokat építettek és lappnyelvű vallási irodalmat adtak a megkeresztelkedettek kezébe. A kóla-lappok megtérítését

Turi János lapp író.

az orosz egyház irányította. Bár a jószándék ezen az oldalon sem hiányzott, s a statisztikai nyereségek nem is maradtak el — pl. Feodorit barátról följegyezték, hogy egyetlen napon 2000 pogány lappot megkeresztelt —, a térítés annyira fölcsínes maradt, hogy a kereszténység mindvégig csak külsőségekre (böjt, keresztvetés stb.) szorítkozott, s a lappok még 1895-ben is nagyszabású rénszarvas-áldozatot mutattak be pogány isteneiknek.

A térítés s a vele összefüggő fölvilágosító, nevelő mozgalmak becses termékei a lappnyelvű irodalmi művek: ábécék, katekizmusok, imád-ságos és énekeskönyvek, bibliafordítások, kalendáriumok stb. E nyomtatványok száma a múlt század végéig több mint ötszázra emelkedett. Legnagyobb számmal és legrégibb hagyománnyal a svéd- (191

darab, a legelső 1619-ből) és a norvég-lapp (180 darab, a legelső 1728-ból) rendelkezik; a finn- és az orosz-lapp nyelvű emlékek jóval később kezdődnek (az első finn-lapp munka 1825-ből, az első orosz-lapp 1878-ból való) és sokkal kisebb számúak. Irodalmi becsük vajmi csekély persze, azonban művelődés- és nyelvtörténeti tanulságaik nem éppen megvetendőek.

A lappok életmódja.

A lappok életmódját lakóhelyük sajátos természeti viszonyai szabják meg. A hatalmas terület jórésze pazarul tagolt fjordos tengerpart, másutt szakadékos

hegyláncolatok emelkednek a magasba, majd kőtuskós sziklamezők vagy északi erdőségek terpeszkednek, míg az északkeleti rész fokozatosan átsimul már a tundra világába, ahol a kopár dombhátak közt haszontalan dudva, zuzmó, moha s itt-ott pázsit meg esenévész eserje borítja a lápos talajt.

E föld gyér lapp lakosságát szűkebb környezetének jellege szerint tengeri, hegyi és erdei csoportra szokás osztani. A tengeri-lapp az Északi-Jegestenger norvég partvidékén él, jobbra halászattal tartja fönn magát, s rendszeren állandó lakása van; a hegyi-lapp Norvégia, Svédország belsejében és Finnországban Enontekiö környékén él, főleg rénszarvastenyésztéssel foglalkozik s csordájával együtt vándorolva változtatja lakóhelyét; az erdei-lapp Svédországban, Finnországban és Kóla félszigetén él és rénszarvastartás mellett halászattal, vadászattal foglalkozik.

A lappság többségének életében mindennél nagyobb, igazán központi

Réncsorda.

jelentősége van a rénszarvasnak: ez az igénytelen északi állat biztosítja a lapp létét, a vele való foglalkozás szabja meg élete minden külső formáját, belső tartalmát. Érthető, miért szeretik a lapp földet a rénszarvas hazájának emlegetni, s miért bajos lappot rénszarvas nélkül elképzelni. — A lappok rénszarvasállományát kb. félmillió darabra becsülik, vagyis átlag minden lakosra 17 rénszarvas esik. A megoszlás azonban rendkívül egyenlőtlen: akadnak családok — főleg a hegyi lappok közt —, amelyeknek több ezer állatra rúgó csordájuk van, de a legtöbb rénszarvastenyésztő sokkal szegényebb.

A rénszarvast az élelemszerzés vágya űzi egyik helyről a másikra, s a tőle függő lapp rendszeren családotul kénytelen követni jószágá ösztönös vándorlását. A Skandináv-félsziget északi részén nyáron a norvég partvidék kövér alpesi fülegelői, télen a belső hegyvidéki fennsíkok soványka zuzmós térségei szolgáltatják a rénszarvas táplálékát. Az üggyel-bajjal áttelelt, esetleg zuzmó híján fakérgen, vesszőn-min tengődő, kiéhezett réncsordák tavasszal meg-

Lapp rénpásztor.

indulnak a völgyekbe, a tengerpart felé, ahol a hó elolvadása után hajtani kezd már a friss fű. Lavinaszerűen törnek előre, s a lapp pásztoroknak ugyancsak résen kell lenniük, hogy idomított erős kutyáik segítségével együtt tartsák s a szakadékokba rohanástól meg a vadállatoktól megvédhessék állataikat. Nyáron át a tenger partvidékén legelnek a csordák, de amint őszre fordul az idő, ismét megkezdődik a vándorlás vissza föl a hegyek közé, a téli legelőkre. Mivel nyári legelőkül többnyire a norvég partok szolgálnak, a téli szállítások pedig Finmarken belsőjében és Észak-Svédország hegyvidékén vannak, a csordáknak s a velük költözködő hegyi-lappoknak évszakonként megismétlődő vándorlása, illetőleg kétlakisága sok közigazgatási zavart, sőt az érdekelt országok között gyakori surlódást okoz.

A rénszarvas fedezi a lapp háztartásának: táplálkozásának, ruházatának és házi berendezkedésének legtöbb szükségletét. A teheneket, főleg a nyári hónapokban fejni is szokták; a kellemes ízű sűrű tejet vagy nyersen isszák vagy különféle pépszerű ételek és téli eledelül szolgáló sajt készítésére használják föl. Általában a nyári legelőn meghízott állatokat

Lapp fiatalság a sátor előtt.

Lapp sátor belseje.

ősszel szokták levágni. A hús egy részét saját céljukra fordítják, más részét értékesítik. A fagyasztott rénszarvashúsnak Észak-Európa jókora részén van kelendősége. A rénszarvasbőrt vagy háztartási célokra alkalmazzák, vagy eladják. Egyébként a leölt állatnak szinte semmi porcikája sem megy veszendőbe, mert a csontból, agancsból különféle házi szükségleti eszközöket állítanak elő s még az inakból is húrszerű fonalat készítenek.

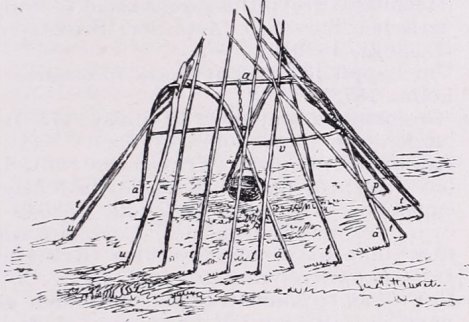
Az erdei- és a tengeri-lappok jóval kevesebb rénszarvast tartanak, és gondjuk is kevesebb van rá: állataikat nyáron szabadjára engedik s csak télvíz idején terelgetik őket. A rénszarvastenyésztés mellett részben vadászat-

Költözködés.

tal (vad-rén, szarvasfélék, prémes vadak, nyúl, fajd, vizimadarak stb.), részben halászattal biztosítják megélhetésüket. Vadászó-halászó készségeik, eszközeik, fegyvereik a helyi viszonyokhoz, úgyszintén az állatfajok természetéhez alkalmazkodóan sokfélék és meglepően leleményesek. Az idegenek régen is megcsodálták, ma is megcsodálják a lappok meglepő szívósságát, gyorsaságát s gyengének látszó szervezetük hihetetlen teljesítőképességét. Közöségi eljárás közöttük, hogy a vadat, főleg a szarvast és a farkast hótalpon addig űzik, hajszolják, míg az kimerülten össze nem rogy előttük. — Svédország délibb részén és itt-ott Finnországban valamelyes földművelésre és állattenyésztésre is rákaptak a lappok.

A letelepedett, egy helyen élő, jobbmódú lapp szilárd gerendaházat épít magának, a szegényebbje pedig nyírfarudakkal és tűzegtéglával fedett verem- vagy félgömb-alakú földkunyhóban húzza meg magát. A vándorló lapp rudakat és fedővásznat hord magával, s ahol megállapodik, tüstént fölüti silány sátrát. — Közlekedési eszközei közül legjellegzetesebb a laposfenekű félcsónakhoz hasonló szánkó, amely elé rénszarvast fog.

Lapp sátor váza.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején található, kizárólag vagy túlnyomórészt lapp kérdésekkel foglalkoznak a következő alapvető gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- ABERCROMBY, JOHN, The earliest list of Russian Lapp words (SUS. Aik. XIII/2).
 ANDELIN, A.: Anteckningar i lappska språkets grammatik (Acta Soc. Scient. Fenn. V.); Enare-lappska språkprof med ordregister (uo. VI, 385).
 ÄIMÄ, FRANS: Matkakertomus Inarin Lapista (SUS. Aik. XX/4); Eräs lappalainen astevaihtelutapa (SUS. Aik. XXIII/25); Lappalaisia lainasanoja suomen murteissa (SUS. Aik. XXV/1); Phonetik und lautlehre des Inarilappischen. I. Beobachtungsphonetik und deskriptive autlehre (SUS. Toim. XLII). — II. Instrumentale versuche und messungen (uo. XLIII); Astevaihtelututkielmia I. Lapin murteiden välisiä konsonantivaihteluita (SUS. Toim. XLV); Tietoja Inarin kalastajalappalaisten rakennuksesta (Viritt. VI, 33, 61); Aänneopillinen katsaus Sompion ja Kuolajärven lapinmurteisiin (SUS. Aik. XXX/30); Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapinmurteista (ITKONEN Toivoval együtt; SUS. Aik. XXX/30); Sompion ja Kuolajärven hävinneiden lapinmurteiden sanaston jäännökset (ITKONEN Toivoval együtt; SUS. Aik. XXX/30).
 BUDENZ, J.: Svéd-lapp nyelvmutatványok (NyK. XII, 161).
 CASTRÉN, M. A.: De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica (Kleinere Schriften 336); Om Accentens inflytande i Lappska språket (1844); Vom Einflusse des Accents in der Lappländischen Sprache címen az orosz Tud. Akad. Mémoires

- VI. k.); Über die Bedeutung des Wortes *Lappe* (Kleinere Schriften 48).
- CHARUZIN, N., Russzkie lopari (Moszkva, 1890).
- COLLINDER, BJÖRN, Über den begriff der quantität mit besonderer rücksicht auf die lappische sprache (SUS. Aik. XLII/1); Die Wörter für fünf, sechs und sieben im Lappischen (Oslo, 1928); Über den finnisch-lappischen quantitätswechsel (Uppsala, 1929); Lapparna. Deras kultur och arbetsliv (Studentföreningen Verbands Småskrifter 352).
- DERGACHEV, N., Russzkaja Laplandija (Archangelszk, 1877).
- DONNER, O., Lappalaisia lauluja. Német nyelvű kiadása: Lieder der Lappen (Helsinki, 1876); Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen (Acta Soc. Scient. Fenn. XI, 411; külön: Helsinki, 1879).
- VON DÜBEN, G., Om Lapland och Lapparne, företrädesvis de svenske (Stockholm, 1873).
- FJELLSTRÖM, PETRUS, Grammatica lapponica (Holmiae, 1738); Dictionarium sueco-lapponicum (Stockholm, 1738).
- FRIIS, J. A., Lappisk Grammatik (Kristiania, 1856); Lappiske Sprogprøver (uo. 1856; új kiadása Lappalaisia tekstejä sanakirjan kanssa címen KROHN J.-tól, Helsinki, 1885); Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica adiecta brevi grammaticae lapponicae aduvmbratione (Kristiania, 1887).
- GENETZ ARVID: Orosz-lapp nyelvmutatványok (NyK. XV, 74, 287; külön az UgF. I. sz.); Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielen- näytteitä (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Femtionde Häftet. 1891).
- HALÁSZ IGNÁC: Svéd-lapp nyelvtan (NyK. XVI, 1); Svéd-lapp olvasmányok (uo. 165; az előzővel együtt külön az UgF. III. sz.); Orosz-lapp nyelvtani vázlat (NyK. XVII, 1); A lapp nyelvjárások (Budenz-Album 107); Svéd-lapp szövegek. I. Lule- és Piteå-lappmarki nyelvmutatványok (NyK. XIX, 161); II. Jemtlandi lapp nyelv (NyK. XX, 73, 189); Svéd-lapp szótár a Lule- és Pite-lappmarki szövegekhez (NyK. XIX, 329; az előzővel együtt Svéd-lapp nyelv címen külön az UgF. VII, VIII. sz.); Svéd-lapp nyelv III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok (UgF. IX. sz.); IV. Déli-lapp szótár (UgF. X. sz.); V. Népköltési gyűjtemény a Pite-lappmark Arjepfluogi egyházkerületéből (Budapest, 1893); VI. Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel (Budapest, 1896); A svédországi lapp nyelvjárások (NyK. XXII, 161); Kisebb Lule-lappmarki nyelvjárások (uo. 299); Eredeti hangállapot a svéd-lapp dialektusokban (Hunfalvy-Album 99); Déli-lapp szövegek (NyK. XXVI, 198); A déli-lapp nyelv rövid alaktana (NyK. XXXI, 129, 253).
- HOLMBERG (HARVA) UNO, Lappalaisten uskonto (Porvoo, 1915); Petsamonmaan kolttain pyhät paikat (SUS. Toim. LVIII, 12).
- HULTMAN, O. F.: Språkliga fornminnen. Ordet *finne* (Finskt Museum 1896, No. 11—12).
- HUNFALVY PÁL: A lapp nyelv (NyK. V, 286).
- ITKONEN, T. I., Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapin-murteista (Äimävel együtt; SUS. Aik. XXX/30); Sompion ja Kuolajärven hävinneiden lapinmurteiden sanaston jään-nökset (Äimävel együtt; SUS. Aik. XXX/30); Lappalais-peräisiä paikannimiä suomenkielen alueella (Viritt. XXIV, 1, 49); Lisiä Keski- ja Etelä-Suomen lappalaisperäiseen paikannimistöön (Viritt. XXX, 33); Lappalais-suomalaisia sanavertailuja (SUS. Aik. XXXII/3); Lappalaisten ruokatalus (SUS. Toim. LI); Venäjänlapin konsonanttien astevaihtelu Koltan, Kildinin ja Turjan murteiden mukaan (SUS. Toim. XXXIX.); Inarinlappalaista konsantietoutta (KOSKIMIES-szel együtt; SUS. Toim. XL); Lappalaisten runoudesta (Kalevalaseuran Vuosikirja I, 212); Koltan- ja kuolanlappalaisia satuja. I—II.

- Kolttalaisia ja kildiniläisiä satuja. Koonnut T. I. Itkonen. — III. Jokongalaisia satuja. Koonnut D. E. D. Europaeus (SUS. Toim. LX); Lappische Lehnwörter im Russischen (Suom. Tiedeak. Toim. B. XXVII, 47).
- KAJAVA, Y., — Rasseneigenschaften der Lappen Finnlands hauptsächlich nach den Untersuchungen von dr. Arvo Elfving (Suom. Tiedeak. Toim. A. XXV);
- KARSTEN, T. E., Germanisch-finnische Lehnwortstudien (Acta Soc. Scient. Fenn. XLV/2).
- KIESELBACH GYULA: Norvégia lappjai és rénszarvastyenyésztése (Természettudományi Közlöny LXVIII, 130).
- KOSKIMIES, A. V., Inarinlappalaista kansantietoutta (ITKONENNAI együtt; SUS. Toim. XI).
- LAGERCRANTZ, ELIEL, Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen (Oslo Etnogr. Museum Bulletin 1); Sprachlehre des Westlappischen nach der Mundart von Arjeplog (SUS. Toim. LV); Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning); Strukturtypen und Gestaltwechsel im Lappischen (SUS. Toim. LVII); Sprachlehre des Nordlappischen nach den seelappischen Mundarten (Oslo Etnogr. Museum Bulletin 3); Die Geheimsprachen der Lappen (SUS. Aik. XLII/2).
- LAUNIS, ARMAS, Lappische Juoigospelodien (SUS. Toim. XXVI).
- LEEM, KNUD, En Lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden (Kiöbenhavn, 1748); En Lappesk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Fjeld Lapperne i Porsanger-Fjorden (Tronhiem, 1756); Lexicon lapponicum bipartitum (I. Nidrosiae, 1768; II. Havniae, 1781).
- LIEBERENZ, PAUL, Im Lande der Renntiere (Berlin, 1933).
- LINDAHL, ERIK—ÖHRLING, JOHAN, Lexicon lapponicum, cum interpretatione vocabulorum sveco-latina et indice svecano lapponico (Holmiae, 1870).
- LÖNNROT, ELIAS: Über den Enare-lappischen Dialekt (Acta Soc. Scient. Fenn. IV, 133).
- NIELSEN, KONRAD: Lappalaisten murteiden tutkimisesta (SUS. Aik. XXI/4); Lappalaisia murteita tutkimassa. Matkakertomus Norjan ja Suomen Lapista (SUS. Aik. XXII/3); Spørsmåalet om den lappiske torvgammes oprindelse (SUS. Aik. XXIII/7); Zur aussprache des norwegisch-lappischen (SUS. Aik. XX/1); Die quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen (I. SUS. Toim. XX; — II. SUS. Toim. XXIV); Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino (Heft I. — Lexica Soc. Fenno-Ugr. I.); Til undersøkelsen av lappiske stedsnavn (Kristiania Videnskaps Selskaps Skrifter 1920: II, Nr. 11); Lærebok i lappisk. I. Grammatikk; II. Tekster; III. Glossar (Oslo, 1926—29); Lappisk ordbok. Lapp Dictionary. I. (A—F) — II. (G—M) — (Oslo, 1932—34); Lappische Lexikographie (SUS. Aik. XLVI, 39); En gruppe urnordiske laanord i lappisk (Mindeskraft over prof. dr. Sophus Bugge, 1908); Die wissenschaftliche bedeutung des lappischen (FUF. XIII, 186); Die 3. p sg. praes.-form im lappischen (SUS. Aik. XXX/28); Partitiv i Finnmark-lappisk (Qvigstad-Album); A note on the origin of attributive forms in Lapp (SUS. Toim. LXVII, 296); A lapp nyelvben előforduló aránylag hosszú tömássalhangzók kérdéséhez (NyK. L, 329). Lappisk Elementærlærebog (Kristiania, 1882).
- NIELSEN, SIGV., OJANSUU, H., Nimistä Suomi ja suomalaisen, finne ja Finland (Viritt. III, 81).
- PAULAHARJU, SAMULI, Kolttain mailta. Kansatieteellisiä kuvauksia Kuollan-Lapista (Helsinki, 1921); Lapin muisteluksia (Helsinki, 1922).
- POIROT, J.: Recherches expérimentales sur le dialecte lapon d'Inari (FUF. V, 11).
- QVIGSTAD, J. K.: Beiträge zur vergleichung des verwandten wortvorrathes der lappischen und der finnischen sprache (Acta Soc. Scient. Fenn.

- XII, 113; külön: Helsinki, 1881); Lappische Sprachproben (SANDBERGGel együtt; SUS. Aik. III, 1); Nordische lehnwörter im lappischen (Christiania, 1893); Einige nordische lehnwörter im lappischen (FUF. II, 137); Übersicht der geschichte der lappischen sprachforschung (SUS. Aik. XVI/3); Bibliographie der lappischen litteratur (WIKLUNDdal együtt; SUS. Toim. XIII); Über die lappischen ortsnamen im amt Tromsø (SUS. Aik. XXX/29); Lappiske eventyr. Lappisk tekst med norsk evers. I—IV. (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B. III, X, XII, XV); Lappische Heilkunde, mit Beiträgen von K. B. Wiklund (Oslo, 1932); Lappische Wetterkunde (Oslo, 1934); Die Sprache in Tornaeus' Manuale Lapponicum (SUS. Toim. LXVII, 336); De lappiske stedsnavn i Troms fylke (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning, Oslo, 1935).
- RAVILA, PAAVO: Sananalkuisesta ja -loppuisesta konsonantismista Maattivuonon lappalaismurteessa (SUS. Aik. XLV/6); Ruijanlappalaisia kielennäytteitä Petsamosta ja Etelä-Varangista (SUS. Toim. LXI); Das Quantitätssystem des seelappischen Dialektes von Maattivuono (SUS. Toim. LXII); Reste lappischen Volksglaubens (SUS. Toim. LXVIII); Die stellung des lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen sprachfamilie (FUF. XXIII, 20); Die Lappen und Fennoskandien (Hirt-Festschrift II, 97).
- SANDBERG, G.: Lappische Sprachproben (QVIGSTAD társaságában; SUS. Aik. III, 1).
- SCHEFFERUS, JOHANNES, Lapponia (Francofurti, 1673).
- SCHREINER, K. E., Zur Osteologie der Lappen I—II. (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B. XVIII/1—2).
- SETÄLÄ, E. N.: Ein lappisches wörterverzeichnis von Zacharias Plantinus (SUS. Aik. VIII, 85); Lappische lieder aus dem XVII:ten jahrhundert (uo. 105); Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostsee-finnischen sprachen (SUS. Aik. XXIII/1); *Sabme-Häme* (Viritt. III, 109); Vanhojen uskomusten alalta. No. 97. *Lappi* (Sanastaja No. 19, 4).
- SIRELIUS, U. T., Tietoja Suomen Lapin noitarummuista (Kalevalaseuran Vuosikirja IV, 93).
- SOLEM, ERIK: Lappiske rettsstudier (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning).
- STOCKFLETH, N. V., Grammatik i det lappiske Sprog, saaledes som det tales i Norsk-Finmarken (Kristiania, 1840); Norsk-lappisk Ordbog (Kristiania, 1852).
- STRANTZ, C. H., Naturgeschichte des Menschen (Stuttgart, 1920²).
- THOMSEN, WILH., Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske (København, 1869; újra kiadva a Samlede Afhandlinger II. kötétiben, 1920-ban); U. e. Sievers német fordításában: Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen (Halle, 1870); Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (København, 1890).
- TOIVONEN, Y. H.: Jacob Fellmanin muistiinpanot lapin, vepsän, aunuksen ja suomen kielestä (SUS. Aik. XXXIII/3).
- Das Buch des Lappen JOHAN TURI. Erzählung von dem Leben der Lappen (Herausgegeben von Emilie Demant. — Frankfurt am Main, 1912).
- VIRCHOW, R.: Die physischen Eigenschaften der Lappen (Zeitschrift für Ethnologie VII.).
- WIKLUND, K. B.: De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk (MO. 1910: 185, 1911: 1); Lapparnas forna utbredning i Finland och Ryssland belyst af ortnamnen (MO. 1911: 101, 175); Zur kenntnis der älteren germanischen lehnwörter im finnischen und lappischen (MO. 1911: 217); Die Erforschung der germanischen Lehnwörter im Finnischen und Lappischen (Idg. Jahrbuch V, 1); *Finn, Finnland* (Turán 1917: 473); Lule-lappisches wörterbuch (SUS. Toim. I.); Laut- und for-

menlehre der Lule-lappischen dialekte (Stockholm, 1891); Die nordischen lehnwörter in den russisch-lappischen dialekten (SUS. Aik. X, 146); Ein beispiel des lativs im lappsichen (uo. 207); Nomen-verba im lappsichen (uo. 210); Das Kola-lappische wörterbuch von A. Genetz (ou. 217); Kleine lappische chrestomathie mit glossar (Apuneuvoja I.); Frageschema für die erforschung des renntiernomadismus (SUS. Aik. XXX/7); Stufenwechselstudien (MO. VII, IX, XIII); The Lapps in Sweden (1923); A translativus (MNY. XXIII, 321); Lappische Studien (I—III. Uppsala, 1927); Entwurf einer urlappischen lautlehre I. Einleitung, quantitäts-gesetze, accent, geschichte der hauptbetonten vokale (SUS. Toim. X); Lärobok i lapska språket (Uppsala, 1901¹, 1915²); Bibliographie der lappischen litteratur (SUS. Toim. XIII); Zur geschichte des urlappischen $\bar{a}$ und $\bar{u}$ in unbetonter silbe (FUF. I, 81, II, 41); Lapparna, deras lif och kultur (1903); Zur geschichte der lappischen affricaten (SUS. Aik. XXIII/16); Das lappische Verbaladverbium und einige andere Kasus des Verbalstammes (Oslo, 1928; Saertrykk av Festskrift till Rektor J. Qvigstad). Koljszkie lopari. Trudy Loparszkoj Ekspedicii Russzk. Geogr. Obscs. po antropologii loperaj i velikoruszov Koljszkiego poluosztrova (Leningrad, 1928).

ZOLOTAREV, D. A.,

A finnség.

Finnség — kényelmetlenül terjengősen, illetőleg kevésbbé szabatosan: keletitengeri finnek, balti finnek, nyugati finnek — névvel szoktuk összefoglalóan jelölni finnországi nyelvrokonainkat, vagyis a szuomi-finneket, továbbá az észteket, a karjalaiakat, a vepszéket, a vótokat és a líveket. Ezek a népi egységek annak a finnugor csoportnak szétszakadozásából alakultak ki, amely a Volga-vidéki őshazából kiindulva egyre nyugatabbra vándorolt s végül is a Finn-öböltől és a Ladoga-tótól délre eső területen állapodott meg. A finnség tagjai nyelvileg ma is elég közel állanak egymáshoz, mert hiszen aránylag későn szakadtak ki az ú. n. közfinnből, de ezenkívül szétválásuk után is jórészt egymás közelében maradtak, szinte állandó érintkezést tartottak fenn és sokszor történelmi életük is közös mederben folyt. Késői szétválásuk és föltűnően közeli rokonságuk ténye magyarázza meg, miért szoktuk őket a finnugor családtagok sorában csak összefoglalóan nyilvántartani és miért nem számítjuk őket egyenként is pl. a mordvinokkal vagy a vogulokkal stb. azonos fokon álló leszármazóknak.

A közfinn korszak.

Nyugat felé irányuló vándorútján a finnség a Kr. e. legutolsó évszázadokban jutott el a Keleti-tenger partvidékén élő balti népek (litvánok, lettek, óporoszok stb.) szomszédságába. Ekkoriban még valamelyes érintkezésben volt a hozzá legközelebb álló rokon törzsszel, a mordvinok-cseremiszek őseivel, mert hiszen tudjuk, hogy több balti eredetű szó a finnen keresztül belekerült a mordvinba, s néhány eljutott a cseremiszbbe is. Éppen e balti—finnségi érintkezés megindulása után következett aztán be a finnségnek a volgai nyelvrokonoktól való végleges elszakadása és kezdődött a finnség külön élete, az ú. n. közfinn korszak.

Érintkezés a baltiakkal.

A magára maradt finnség életének ebben az első szakaszában folytatódott, méreteiben jelentékenyen megnövekedett és elmélyült a baltiakkal való művelődési meg nyelvi kölcsönhatás. A két érintkező nép között alig volt számottevő műveltségbeli különbség, s ennek megfelelően mindegyik fél adott is a másiknak, de kapott is a másiktól.

A tartós és nyilvánvalóan barátságos érintkezés folyamán a finnség főleg a termelő és letelepült életformák — földművelés, állattenyésztés, építkezés, házi berendezkedés —, valamint a társadalmi szervezkedés terén tanult leg-

többet balti szomszédjaitól. Ilyen értelemben vallanak a baltiból átvett következő fontosabb jövevényszavak: *siemen* 'mag', *herne* 'borsó', *vannas* 'ekevas', *vako* 'barázda', *äes* 'borona', *härkä* 'ökör', *vuona* 'bárány', *jäärä* 'kos', *oinas* 'ürü', *vuohi* 'kecske', *villa* 'gyapjú', *hihna* 'szíj', *paimen* 'pásztor', *pirtti* 'kémény nélküli ház, szoba', *aitta* 'éléskamra, szerkamra', *karsina* 'akol', *seinä* 'fal', *lauta* 'deszka, polc', *silta* 'híd', *tarha* 'kert'; *seiväs* 'sövénykaró', *vaaja* 'cölöp', *reki* 'szán', *aisa* 'szekér- vagy szánrúd', *ratas* 'kerék', *rihma* 'szalag, kötél', *kirves* 'fejsze', *kauha* 'merőkanál', *mäntä* 'köpülőfa', *luuta* 'seprű'; *morsian* 'menyasszony', *kaima* 'drusza, pajtás', *seura* 'barát, társaság', *heimo* 'rokon-ság, törzs' stb.

A balti nyelvekben jóval kisebb számban maradtak meg a finnségi hatás nyelvi nyomai, ennek azonban alighanem az a helyes magyarázata, hogy a finnséggel közvetlenül érintkező balti nyelvjárás utóbb kipusztult. Finnségi eredetre vall pl. litv. *laivas*, lett *laiva* < finns.; vö. fS. *laiva* 'hajó'; litv. *kadagys*, lett *kadegs*, ó-porosz *kadegis* < finns.; vö. fS. *kataja* 'gyalogfenyő, boróka' stb.

Ezúttal a következő három fontos kérdés érdekel leginkább bennünket: mikor, hol érintkezett a finnség balti népekkel, és melyik balti tag volt az átadó? Jódarabig az volt az általános nézet, hogy a finnség a Kr. u.-i első századokban, a germánokkal való ismeretség első szakában érintkezett a baltiakkal is. 1890-ben jelent meg aztán a nagy dán nyelvtudós, THOMSEN VILMOSnak klasszikus műve, a *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*, amely a finnségi—balti nyelvi érintkezések kérdését mintaszerű tüzetességgel földolgozta és lényegében végleg tisztázta. A jövevényszavak hangtani vizsgálata megdöntötte, módosította az érintkezés időpontjáról vallott korábbi véleményt. A kormeghatározásra szolgáló perdöntő hangtani bizonyítékok közül csak kettőt említünk meg: az egyik a *ti* > *si*, a másik az *š* > *h* változás.

1. A finnben az ősi *ti* hangkapcsolat *si*-vé változott: *tinä > *sinä* 'te' (vö. zürj. *te*, votj. *ton*, cser. *tān*, md. *ton*, lp. *ton*; a névmásból lett igei személyrag ma is -*t* a finnben: *menet* 'mész', *nielet* 'nyelsz, nyeled'); *veti > *vesi* 'víz' (vö. vog. *wit*, cser. *βūt*, md. *éd*; a tőalakban a finn is megőrizte az eredeti *t*-t: *vete*-, *vet*-). Ebben a rendkívül fontos finn hangváltozásban résztvettek a balti jövevényszavak is: litv. *tiltas*, lett *tilts* stb. ≫ fS. *silta*, fÉ. *sild* 'híd'; litv. *marti* stb. ≫ fS. *morsian*, fÉ. *mōrsja* 'menyasszony' stb. stb.

2. A finnugor szókezdő *š*- a finnben *h*-vá vált: *šappame- > *happame*- 'savanyú' (vö. vog. *šēβ*-, osztj. *šou*-, zürj. *šom*, votj. *šumes*, cser. *šopo*, md. *šapama*); *šiiri > *hiiri* 'egér' (vö. zürj.-votj. *šīr*, md. *šējēr*). Ugyanez a változás érte a balti nyelvekből átvett jövevényszavakat is: vö. litv. *šalna* > fS. *halla*, fÉ. *hall* 'éjjeli fagy'; vö. litv. *šeima* > fS. *heimo*, fÉ. *hōim* 'rokonság, törzs'; vö. litv. *šikšna* > fS. *hihna*, fÉ. *ihn* 'szíj' stb. stb. — Mivel a hangváltozások időhöz vannak kötve, kétségtelen, hogy a balti jövevényszavak a

ti > *si* és a *š*- > *h*- fejlődés lezajlása előtt kerültek át a finn nyelvbe és osztozhattak így a finn nyelv legősibb elemeinek sorsában. Ez a megállapítás magában véve még nagyon keveset árulna el, de egyéb történeti tanulságokkal együttesen képessé tesz bennünket a csomó kibogozására. Tudjuk ugyanis, hogy a finn nyelv a Kr. u.-i első századokban germán jövevényszavakkal is gazdagodott, azok pedig megőrizték *ti*-jüket, tehát a *ti* > *si* változás lezajlása után kerültek a finnbe: vö. ó-északi *tili*, gót *til* > fS. *tila* 'alkalom, hely', vö. ó-északi *tin* > fS. *tina* 'cinn'; vö. gót *vardja* > fS. *vartia* 'őr'. E két jövevényszó-csoportnak, a baltinak és a germánnak ilyen egymástól különböző viselkedéséből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a baltiak régiebbek, mint a germánok, ha tehát a germánokkal csakugyan a Kr. u.-i első századokban érintkezett a finnség, a balti hatást előbbre, a Kr. e.-i utolsó évszázadokra, de legkésőbb Kr. születése tájára kell tennünk.

A balti—finnségi érintkezés színhelyének kérdésében maguk a jövevényszavak nem nyújtanak kellő útbaigazítást. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a balti népek zöme — kivéve a Protva folyóig kiszögellő *galind* (or. *golja d*) törzset — sohasem lakott mostani földjénél jelentékenyen keletebbre, THOMSEN tanítását elfogadva azt tarthatjuk legvalószínűbbnek, hogy az egymásra kölcsönösen ható két nép a mai Lív- és Észtországtól keletre, a Finn-öböltől és a Ladoga-tótól délre érintkezhetett egymással, olyanformán természetesen, hogy a baltiak voltak nyugaton, s a finnség keleten, északkeleten.

Arra a harmadik kérdésre sem lehet határozott választ adnunk, melyik balti nép, illetőleg néprész érintkezett legközvetlenebbül a finnséggel, mivel a jövevényszavak egy részének csak a lettben, másiknak csak a litvánban vagy éppen az ó-poroszban találjuk meg föltehető forrását. Hiányos történeti ismereteink miatt egyelőre arra gondolhatunk, hogy a balti nyelvek a finnséggel való érintkezés idejében még nem voltak egymástól teljesen elkülönülve, kialakulva, sőt az is könnyen meglehet, hogy a finnség egy utóbb kihalt keleti, északkeleti balti nyelvjárásból merített.

Azt is megjegyezhetjük, hogy a finnségi nyelvekbe került balti jövevényszóréteg kb. másfél évezreddel régiebb hangállapotot tükröztet vissza, mint a balti nyelveknek aránylag kései nyelvemlékei, s ezért balti nyelvtörténeti tekintetben is rendkívül becses forrás számba megy.

Germán hatás.

Mindjárt a baltiakkal való érintkezés után, esetleg már az érintkezés vége felé megkezdődött a germán hatás, amely a finnség művelődésének hosszú időre irányt szabott. Ennek a mind finnségi, mind germán szempontból egyaránt fontos, de rendkívül szövevényes kérdésnek a tisztázását is THOMSEN kezdte meg. *Den gotiske sproghlasses indflydelse på den finske* (SIEVERS német fordí-

tásában: *Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen*) című úttörő monográfiájában arra a megállapításra jutott, hogy 1. a régi germán hatás időszámításunk első századaira esik, amikor a finnség még nem szakadozott szét, illetőleg tagjai még szoros kapcsolatban éltek egymással; 2. azoknak a germán népeknek, amelyek a finnségre hatással voltak, Közép-Oroszországban, vagy inkább a Keleti-tenger vidékén, a finnség közvetlen közelében kellett lakniok; 3. hangalakjukból ítélve a finnség nyelvébe került germán jövevényszavak egymáshoz közelálló, de több germán nyelvvöréből, t. i. részint gótból, részint az északiból, részint tán a még el nem különült gót—északiból valók.

THOMSEN fontos megállapításaihoz a finnugor és a germán nyelvtudomány számos művelője hozzájárult (WIMMER, NOREEN, KARSTEN, WIKLUND stb.). Főleg a munka dán eredetijének címében kiemelt gót elmélet ellen foglaltak állást, azt vitatva, hogy a gót eredetűnek értelmezett finnségbeli jövevényszavak az ős-északi nyelv egyik régibb fokából származnak. A vita teljes anyagát SETÄLÄ vizsgálta át újból s nagy tanulmányában jórészt THOMSEN fölfogását igazolta.

Az irodalom eddigi eredményeire támaszkodva a következő képet rajzolhatjuk a finnségnek a germánssággal való régi érintkezéséről:

Az érintkezés huzamos ideig tartott és a finnség műveltségét jelentősen gazdagította, emelte. Csak fogalni körök szerint kell csoportosítanunk a jövevényszavak hatalmas tömegét — számuk meghaladja az ezeret —, s menten kivüláglik a hatás valódi művelődéstörténeti jelentősége. Íme néhány beszédes példa:

a mezőgazdaság köréből: *nauta* 'marha', *lammas* 'juh', *kauris* 'kecskebak', *kana* 'tyúk', *juusto* 'sajt'; *ruis* 'rozs', *kaura* 'zab', *leipä* 'kenyér', *akana* 'polyva', *seula* 'szita', *humala* 'komló', *laukka* 'hagyma', *pelto* 'szántó-föld', *autia* 'puszta', *aura* 'eke', *kuokka* 'kapa', *lanta* 'trágya', *liina* 'len, vászon', *mallas* 'maláta';

az építkezés, lakás és háztartás köréből: *kartano* 'udvar, telek', *kuja* 'utca', *porras* 'lépcső', *lato* 'csűr', *kammio* 'kamra', *saha* 'fűrészt', *naula* 'szeg', *tela* 'ászkofa, állvány', *lattia* 'padló', *ahjo* 'kohó', *arina* 'kemence feneke', *kattila* 'üst', *hahlo* 'üsthorog', *palje* 'fűjtató', *kynttilä* 'gyertya', *lukko* 'lakat';

a közlekedés köréből: *purilas* 'teherhordó saroglya', *kakkula* 'kétágú szekerrúd', *jukko* 'iga', *satula* 'nyereg', *marhain* 'kantárszár', *keula* 'hajóorr', *airo* 'evezőlapát';

fémnevek: *rauta* 'vas', *kulta* 'arany', *kupari* 'réz', *tina* 'cinn', *lyijy* 'ólm';

a társadalmi és állami élet köréből: *kuningas* 'király', *ruhtinas* 'fejedelem', *valta* 'hatalom', *hallita* 'kormányozni', *tuomita* 'ítélkezni', *sakko* 'bírság', *laina* 'kölcson', *vuokra* 'bér', *lunastaa* 'megváltani', *ansaita*

'megkeresni', *vartia* 'ör', *varas* 'tolvaj', *airut* 'követ', *kihla* 'szövetség', *kirkko* 'templom', *kunnia* 'tisztelet', *juhla* 'ünnep', *lupa* 'engedély', *kauppa* 'kereskedés', *mitta* 'mérték', *punta* 'font' stb. stb.

Kétségtelen, hogy e jövevényszó-tömeg nem egy időben s nem is egyazon germán nyelvformából özönlött át a finnséghez. A jövevények csoportokra osztásában, rétegekre bontásában azonban rendkívül nagy nehézségekkel kell megbirkóznunk, mert az átadó germán nyelvekről nem maradtak egykorú emlékek, sőt utóbb kihaltak maguk a forrásul szolgált nyelvjárások is. Útbaigazítást e szerint csak maguknak a jövevényszavaknak vallomásából várhatunk, kaphatunk. Könnyűnek, megnyugtatóan kielégítőnek ez az eljárás sem bizonyul, mert a jövevényszavak nagy része semmi kézzelfogható fogódzót nem nyújt, s csupán itt-ott találunk szabatosan nyomravezető hangalaki jellegzetességeket.

A hangtani vizsgálatok eredményeképpen a finnség régi germán jövevényszavai között három elég tisztán elkülönülő típust, illetőleg csoportot különböztethetünk meg: ősz-germánt, gót és ősz-északit. Ősz-germán forrásra utal pl. a hangsúlytalan helyzetben levő *o* hang: *juusto* 'sajt' < ősz-germ. *jūsto- (vö. ó-ész. *ostr*, gót *justs), a *nk*, *ng* előtti *e* hang: *rengas* 'karika, gyűrű' < ősz-germ. *hrezgaz (vö. ó-ész. *hringr*), az *-as* végződés: *lammas* 'juh' < ősz-germ. *lambaz (vö. ó-ész. *lamb*, gót *lamb*), *porras* 'lépcső' < ősz-germ. *bordaz (vö. ó-ész. *bord*, gót *baurd*) stb.; gót eredetre vall pl. az ősz-germán *e* hangból lett *i*: *mitta* 'mérték' ~ gót *mitan* 'messen' (vö. ó-ész. *meta*, ősz-germ. *met); az *ō* tövű nőneműek *a* végződése: *akana* 'polyva' ~ gót *ahana* (vö. ó-ész. *ōgn*), *multa* 'föld' ~ gót *mulda* (vö. ó-ész. *mold*); óészaki hangjellegzetesség viszont pl. az *ā* < *ǣ*: *saatto* 'szénaboglya' ~ ó-ész. *sāta*, *laakea* 'sík, lapos' < ó-ész. *lāgja-; az *-u* < *ō* (fem.): *panku* 'csat' < ó-ész. *spangu (< ősz-germ. *spangō), *arkku* 'láda' < ó-ész. *ārku (vö. gót *arka*); ilyen a *r* < *r* < *z*: *kaira* 'fűró' < ősz-ész. *gairā — stb. stb. Sajnos, a legtöbb esetben nem áll ilyen útbaigazítás rendelkezésünkre, s ezért a germán jövevényszavak zömének közvetlen forrását egyelőre lehetetlen megjelölnünk.

A jövevényszavaknak hangtani alapon történő csoportosítása további fontos következtetéseknek szolgálhat alapjául. Ha tekintetbe vesszük a germániség történeti, földrajzi életviszonyait, valamint azt a megállapítást, hogy az ősz-germán és a gót jellegű jövevényszavak általában a finnség legtöbb tagjában megtalálhatók, az ősz-északi jellegűek pedig jobbra csak a szuomi-finnre korlátozódnak, akkor szinte magától kínálkozik az a föltevés, hogy az ősz-germánokkal és a gótokkal való érintkezés a finnség együttélése idején, a közfinn korszakban folyt le, az ősz-északi hatás pedig már a finnség szétválása után, külön élete kezdő szakában érte a szuomi-finnt. Ha helyes ez az értelmezés, az ősz-germán és gót nyelvű népekkel a finnségi őshazában, vagyis a Finn-öböltől délre eső területen érintkezett a finnség, az ősz-északiakkal pedig Finnország délnyugati részén ismerkedtek meg a bevándorló szuomi törzsek.

A nyelvi tényekből kiindulva arra a lehetőségre is gondolnunk kell, hogy a germánokkal való érintkezések e két fontos szakasza között nem volt éles határ : a Finnország földjére kisebb csoportokban be-beszivárgó finn telepese-rajok utóbb is hozhattak magukkal friss gót nyelvi elemeket, másfelől az ó- és az új-haza lakói közti állandó érintkezés következtében a Finnországban megtelepedett finnektől is lejuthattak egyes ós-északi jövevényszavak a délen visszamaradt finnségi néprészekhez.

Amint fentebb említettük, a finnség régi germán jövevényszavainak forrását nem ismerhetjük eléggé, mert írott emlék egyikről sem maradt fenn, sőt utóbb mindegyik ki is halt. Ez magyarázza meg azt a nagy és állandó érdeklődést, amelyet a germán nyelvtörténet kutatói a finnségi nyelvekben megőrzött régi germán jövevényszavak, a germán nyelveknek e legrégebb emlékei iránt tanúsítanak. A germanisztikának nem csupán az ós-germán forrásra utaló finnségi jövevényszavak szolgáltatnak megbecsülhetetlen tanulságokat, hanem a gót és az ós-északi réteg vizsgálatának is nagy hasznát látja, mert kétségtelen, hogy a gót eredetű jövevényekben is jóval régibb nyelv-állapot tükröződik vissza, mint aminő Wulfila gót püspök nevezetes bibliafordításának nyelvében maradt ránk, az a Finnország területén beszélt ós-északi nyelvjárás pedig, amelyből a bevándorló finnek merítettek, szinte nyomtalanul elpusztult.

A kérdés gazdag szakirodalmában több ízben fölvetődött az a nézet, hogy a finnség germán jövevényszavainak egy része, az előfutárok kis csapata, az elő-germán korból, a germán hangmozdítást megelőző időből való. Ezt az állítást SETÄLÄ is megokolatlannak tartotta, az alapvető munkája második kiadásához írt utószóban THOMSEN is elutasította, majd tüzetes vizsgálatok alapján nemrégiben COLLINDER is arra a végső következtetésre jutott, hogy elő-germán hatásról egyelőre nem beszélhetünk.

Szláv hatás.

Együttélése idején a baltiakon és a germánokon kívül szláv népekkel is érintkezésbe jutott a finnség. A jelekből ítélve a szláv hatás időbelileg is amazok után következett s művelődéstörténeti tekintetben is súlytalanabb volt náluk.

A szlávokkal való érintkezés idejére nézve nagyon megoszlanak a vélemények. *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* c. nagy munkájában arra a meggyőződésre jutott a kérdés első módszeres kutatója, MIKKOLA J. J., hogy egynéhány szláv szó ugyan már a baltiakkal való érintkezés idejéből való, a szláv jövevényszavak túlnyomó többsége azonban jóval később, csak a finnség végleges szétvándorlása előtt került bele valamilyen közelebből nem ismert ós-orosz nyelvjárásból a közfinnbe. Ezzel az uralkodó nézettel szemben OJANSUU azt tartotta, hogy régi szláv jövevényszavait mai

lakóhelyén, mégpedig észet közvetítéssel kapta a finn, az orosz SACHMATOV meg úgy vélekedett, hogy e régi szláv elemekben egyetlen orosz hangsajátság sem található, tehát alkalmasint nagyon korán, még az őszlávból vette át őket időszámításunk legelején a finnség.

Melyek azok a hangsajátságok, amelyek a finnség régi szláv elemeinek korára és forrására vonatkozó nézetek ilyenén zűrzavarát okozzák?

Van egy magában álló szláv eredetű szó a finnségben, amely hangtörténeti viselkedése alapján a baltiakkal látszik egyívásúnak: f. *hirsi* (töve *hirte*-) 'szálfa, gerenda'. Forrásának a szláv *žirda* alakot szokás tekinteni. Ha ez helytállónak bizonyul, keresztül ment a szó a $ž > h$, valamint a $ti > si$ változáson, akárcsak a balti (litván) *žam̃bas* > *hammas*, a balti (litván) *marti* > *morsian* stb. Ez különösen azért szűrt szemet, mert a többi szláv eredetű szóban a $ž$ egyszerű hanghelyettesítéssel s (= sz) -zé vált (pl. szláv *žalj* > finn *sääli* 'szánalom', *ložka* > *lusikka* 'kanál'), s a ti is megmaradt (pl. *kaatio* 'tompór', *kaatiot* 'gatyá', *laatia* 'szerezni, rendezni', stb.). E szerint a *hirsi* egészen fehérholló számba megy s kivételes voltánál fogva külön magyarázatot igényel.

Nagyobb gondot okozott az az észrevétel, hogy a finnség régi szláv jövevényszavainak egy részében megőrződtek az orrhangú magánhangzók:

	finn		orosz	ó-egyh. szláv
	<i>kuontalo</i>	'guzsaly'	<i>kudelj</i>	<i>kǫdǫlǫ</i> ($ǫ = ǫ$ il. <i>on</i>)
	« <i>suntio</i>	'egyházfi'	<i>sudja</i>	<i>sǫdij</i>
		(régbben 'bíró')		
észti	<i>und</i>	'horog'	<i>uda</i>	<i>ǫda</i>
lív	<i>lunka</i>	'öböl'	<i>luka</i>	<i>lǫka</i> .

Mivel pedig az uralkodó fölfogás szerint a szláv orrhangú magánhangzók már az őszlávban elvesztették orrhangúságukat, többen is azt a következtetést vonták le, hogy e szavak nem lehetnek orosz eredetűek, hanem minden bizonnyal korábban, az orrhangzós őszlávból jutottak át a finnségi alapnyelvbe. Úgy látszik, ez az értelmezés túllő a célon, mert adataink vannak arra, hogy az őszláv és az ó-orosz egyes nyelvjárásaiban bizony még megvoltak a kérdéses orrhangú magánhangzók. Hadd utaljunk itt egészen röviden a mi *lengyel* szavunkra, amely orrhangúsága ellenére kétségtelenül az ó-oroszból került a magyarba.

Egy másik bökkenőnek azt találták, hogy a finnség szláv elemeiben meglepően nagy számban akadnak az *-al-*, *-ar-*, *-er-* típus képviselői, amelyek könnyen érthetők őszláv alapon, ellenben megmagyarázhatatlanok az oroszra ősidők óta jellemző *-olo-*, *-oro-*, *-ere-* fejleményekből:

finn *palttina* 'gyöles' : orosz *polotna*

finn	<i>taltta</i>	'véső'	:	orosz	<i>doloto</i>
«	<i>karsta</i>	'rüh'	:	«	<i>korosza</i>
«	<i>värttinä</i>	'orsó'	:	«	<i>vereteno</i> stb.

Ezt a fogas kérdést KALIMA vizsgálta meg és szellemes szókészlet-statisztikai meg hangtörténeti érvek alapján elvetette az őszlávból való származás tételét. E helyett egy olyan ősz-orosz nyelvjárásból származtatja a felsorolt szavakat és alakilag egyező társaikat, amely egyáltalán nem ismerte az *-al-* > *-olo-*, *-ar-* > *-oro-*, *-er-* > *-ere-* fejlődési fokot, az ú. n. polnoglasziet.

Ilyenformán nincs tehát semmi kényszerítő okunk arra, hogy a finnség régi szláv jövevényszavainak egyes típusait az ó- és az ősz-oroszon kívülről vagy éppen az őszlávból eredeztessük s ezzel a történeti, földrajzi nehézségek újabb zátonyára fussunk rá. Pedig odajutnánk, mert az őszláv — finnségi érintkezés föltevése merőben ellenkezik egyfelől az őszláv, másfelől a közfinn helyére és korára vonatkozó egyéb ismereteinkkel. A finnség régi szláv jövevényszavait ma olyan ősz-orosz törzsek, néprészek nyelvéből tudjuk legalkalmasabban megmagyarázni, amelyek a szláv egységből kiszakadva a Kr. u.-i első századokban észak felé, a finnség közelébe hatoltak előre. Nincs semmi akadálya annak, hogy nyelvüket másnak, régiesebbnek ne higgyük, mint aminőnek a jónéhány évszázaddal későbből fennmaradt ó-orosz nyelvemlékek mutatkoznak.

A régi szláv átvételek művelődéstörténeti jelentősége meg sem közelíti a balti, még kevésbbé a germán jövevényszó-rétegét, de azért annyit elárulnak, hogy a finnek a szlávoktól is tanultak egyet-mást. Íme a legfontosabb műveltségi szók: *papu* 'bab', *sirppi* 'sarló', *ies* (töve: *ikee-*) 'iga', *talkkuna* 'rozból, zabból vagy árpából főtt kása', *lusikka* 'kanál', *akkuna* 'ablak', *lava* 'deszka-állvány, -ágy', *veräjä* 'kertkapu', *kuontalo* 'guzsaly', *värttinä* 'orsó', *pirta* 'takácsborda', *sukkula* 'vetélő', *turku* 'piac, vásártér', *tavara* 'áru'. Jellemző, hogy a szlávoktól ismerte meg, vette át a finnség a kereszténységre vonatkozó szaknyelv következő elemeit: *risti* 'kereszt', *pappi* 'pap', *pakana* 'pogány', *raamattu* 'biblia', *kuoma* 'koma'.

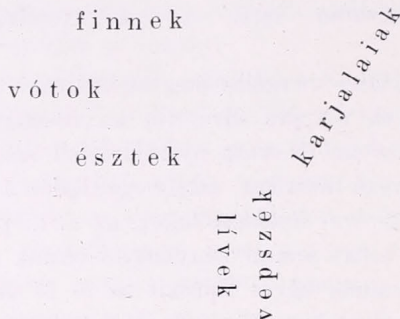
A finnség egyes tagjai, különösen a karjalaiak, a vepszék és a vótok több mint ezer éve oroszok szomszédságában és hatása alatt élnek. E szakadatlan érintkezés mélyreható nyelvi kölcsönhatást eredményezett, ennek megvilágítása azonban az említett nyelvrokonokról tájékoztató későbbi fejezetek főladata lesz.

A finnség szétválása.

A finnség a jövevényszavak egyenlőtlen megoszlásából is következtetve a közfinn korszakban meglehetősen széthúzódozó testvértörzsek laza együttese lehetett. Elhelyezkedésüket a nyelvi tények és a későbbi történeti események

alapján SETÄLÄ a következő vázlattal próbálta szemléltetni :

E kikövetkeztetés helyességét mintha egy germán jövevényszó jelentés-fejlődésének érdekes tanulságai is támogatnák. Ez a szó az 'aqua marina litorebus affluens tempestate admovente' jelentésű *luode*, amely egy 'Wasser, Fahrwasser, Hochwasser, Flut' jelentésű germán szó (vö. gót *flodus*, ó-északi *flōd*) átvétele. A finnségben azonban másodlagosan *világtáj* jelentése is kifejlődött a szónak, akárcsak a 'tenger' jelentésű finn *merinek*. Ez utóbbi szó t. i. a déli-finn nyelvjárásokban 'dél', az északi-finn nyelvjárásokban 'nyugat' jelentésben is használatos, mert a déli-finnektől délre, az északi-finnektől nyugatra esik a tenger. Az az elmemozdító mármost, hogy a *luode* szónak az eredeti 'ár, tenger' stb. jelentés mellett a finnben, vepszében, észten és lívben 'északnyugat', a karjalaiban pedig 'nyugat' a jelentése, vagyis együttelésük idején a finn, vepsze, észte és lív törzsektől északnyugatra, a karjalaiaktól meg nyugatra volt a tenger.

Jórészt talán az életmód, a központi szervezettség hiánya, a területenként változó érdekkülönbségek következtében, esetleg idegen szomszédok nyomására egyre szakadoztak az összekapcsoló szálak, majd megkezdődött a teljes elválás, szétköltözés folyamata. Kétségtelen, hogy az elszéledés nem hirtelen tömegvándorlás, hanem évszázadokon át tartó csendes szétszivárgás formájában ment végbe, s ezért kezdetét is, befejeződését is lehetetlen időponthoz kötni. Általában be kell érünk azzal a megokoltan közkeletű tanítással, hogy ezek az események időszámításunk elejétől a VIII. század tájáig zajlottak le. A települési mozgalmak, eltolódások még ezen túl is folytatódtak, de azok már az önállósult finnségi tagok történeti magánügyei voltak.

A fokozatos szétválás eredményeképpen alakultak ki végül a finnségi népegységek: a finn, a karjalai, a vepsze, a vót, az észte és a lív. Mellettük hosszabb-rövidebb ideig különféle neveken egyéb finnségi néprészek is szerepeltek, de azok utóbb vagy az említett testvérnépekbe, vagy a hódító idegekbe olvadtak bele. Másrészt meg az is ismeretes, hogy egyes finnségi tagok a történet folyamán ismét szorosabb kapcsolatba kerültek egymással, vagy ellenkezőleg: régi közösségek bomlottak föl külső hatalmi erők hatására.

A szétvándorlás egymásutánjáról és az egyes törzsek útirányáról meglehetősen keveset tudunk. Úgy látszik, a vótok nagyjából eredeti lakóhelyükön, a finnégi őshaza területén maradtak, a finnek az észti partokról kiindulva és szigetről-szigetre hajózva Finnország délnyugati partvidékén állapodtak meg, az észtek nyugatabbra tolódva mai országukat telepítették be, a lívek délnyugati irányban terjeszkedve Livland és Kurland partvidékét szállták meg, a karjalaiak és a vepszék pedig észak, északkelet felé nyomultak föl.

Mielőtt a finnég tagjainak részletesebb ismertetésére térnénk át, helyénvaló lesz röviden megemlítenünk, hogy a szakirodalom két csoportba szokta őket foglalni: az északiba-keletibe és a délbe-nyugatiba. Az előbbibe sorolják a finnt, a karjalait és a vepszét, az utóbbiba a vótot, az észtet és a lívet. Ez a csoportosítás a dán RASK RASMUS-ig nyúlik vissza, de voltaképpen SETÄLÄ fogalmazásában lett általánossá. Földrajzi és néprajzi tekintetben mindenestre kifogástalan, kényelmes, nyelvi szempontból azonban hiányos és egyoldalú. OJANSUU nem alaptalanul helyteleníti, hogy nincs tekintettel sem a szókészlet fontos tényeire, sem az egyes finnégi nyelveken belül szembeötlő nyelvjárási különbségekre. Így például teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a délnyugati-finn nyelvjárás mind a szókincs, mind a hangtan tekintetében közelebb áll a déli csoportbeli észthez, mint a vele egy csoportba sorolt karjalaihoz vagy éppen a vepszéhez; hasonlóképp az északi-észti nyelvjárások több tekintetben is jobban megegyeznek a finnel, mint a déli-észttel, különösen pedig a lívvel. Az egyezések és eltérések efféle szeszélyesnek látszó keresztezései különféle történeti viszontagságok és kölcsönhatások eredményei, s nem is várhatunk olyan csoportosítást, amely a bonyolult viszonyokat minden igényt kielégítő egyszerű képletbe tudná tömöríteni.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon kívül, amelyek jegyzéke a vogulokról szóló rész könyvészeti függelékének elején, könyvünk 178. oldalán található, kizárólag vagy túlnyomórészt közfinn kérdésekkel foglalkoznak a következő monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, AUG., De vestfinska språkens kulturord (Helsinki, 1871; u. e. német átdolgozásban: Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsinki, 1875).
- BÜGA, Aistiški studijai. Tyrinejimai lygintinjo prūsų, latvių ir lietuvų kalbomoksljo srityje. I-oji dalis (Észti (balti) tanulmányok. Porosz-lett-litván összehasonlító nyelvtan). (Szentpétervár, 1908).
- BUSSENIUS, A.: Die idg. Lehnwörter im Finnisch-Ugrischen im Lichte der Forschung seit 1914 (ZSIPh. VI, 205, 449).
- COLLINDER, BJÖRN, Die urgermanischen lehnwörter im finnischen (Uppsala, 1932).
- DONNER OTTO: Om Finnarnes forna boningsplatser i Ryssland (Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk XXIV, 110; újra kiadva: SUS. Toim. LXXI, 17).
- ENDZELIN, J.: Zur Herkunft der baltischen Lehnwörter des Finnischen (SUS. Toim. LXVII, 76).

- HACKMAN, A.: Die ältere Eisenzeit in Finnland (Helsinki, 1905).
- JAKKOLA, JALMARI: Suomen varhaishistoria (Porvoo-Helsinki, 1935).
- JACOBSON, HERMANN: Über die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen (Arkiv för Nord. Filologi XLI, 246).
- KALIMA, JALO: Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen (SUS. Toim. XLIV); Die Herkunft der slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen (ZSIPh. VI, 154); Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. (Helsinki, 1936).
- KARSTEN, T. E.: Zur kenntnis der germ. bestandteile im finnischen (Neuphil. Mitteil. 1906, nr. 1—2); Zur Frage nach den „gotischen“ Lehnwörtern im Finnischen (Idg. F. XXII, 290); Germanisch-finnische Lehnwortstudien (Acta Soc. Scient. Fenn. XLV/2); Fragen aus dem Gebiete der germanisch-finnischen Berührungen (Översikt av Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar LXIV); Zur Kenntnis der ältesten germanischen Lehnwörter des Ostseefinnischen (Acta Philologica Scandinavica I, 244); Germanerna. En inledning till studiet av deras språk och kultur (Helsinki, 1925).
- KUUSAAARI, EERO: Suomen suvun tiet (Helsinki, 1935).
- LIDÉN, EVALD: Germanische lehnwörter im finnischen und lappischen (FUF. XI, 123).
- MIKKOLA, J. J.: Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen (SUS. Toim. VIII); Varsinaissuomalaisten alkupe-rästä (Esit. ja pöytäk. 1908: 10).
- NIEMINEN, EINO: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die herkunftsfrage (FUF. XXII, 5).
- OJANSUU, HEIKKI: Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin (Suomi IV/20 = Väh. Kirj. XLIX); Suomalais-virolaiset kielelliset kosketukset (Suomen kielen tutkimuksen työmaalta 98; Jyväskylä, 1916).
- PAASONEN, H.: Kielellisiä lisä Suomalaisten sivistyshistoriaan (Väh. Kirj. XXIV).
- SACHMATOV, A. A.: K voprosu o finszko-keljtškich i finszko-szlavjanszkich otnosenijach (Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Petersbourg V, 806).
- SETÄLÄ, E. N.: Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen (SUS. Aik. XXIII/1); Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen (FUF. XIII, 345); Beiträge zu den germanischen wörtern im finnischen und ostseefinnischen (FUF. XIII, 316); Itämerensuomalaisten kielten kosketukset slaavilaisten kanssa (SUS. Aik. XLIII, 31).
- SNELLMAN, A. H., THOMSEN, VILH.: Itämeren Suomalaiset itsenäisyytensä aikana (Helsinki, 1896). Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske (Koppenhåga, 1869; újra megjelent 1920-ban Thomsen utószavával a Samlede Afhandlinger II. kötetében; Sievers E. német fordításában: Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen. Halle, 1870); Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (Koppenhåga, 1890; újra a Samlede Afhandlinger IV. k-ben, 1931).
- TUNKELO, E. A.: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta (SUS. Aik. XXX/39).
- WIKLUND, K. B.: När kommo svenskarne till Finland (1901); Zur kenntnis der ältesten germanischen lehnwörter im finnischen und lappischen (MO. V, 217); Die Erforschung der germanischen Lehnwörter im Finnischen und Lappischen (Idg. Jb. V, 1); Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. Aus Anlass von T. E. Karstens Germ. — finn. Lehnwortstudien (Idg. F. XXXVIII, 48).
- ZSIRAI MIKLÓS: A finnség őstörténete (Finnek-Észtek 48).

A finnek.

A finnségi csoport tagjainak részletes ismertetését a finnel, a szuomi-finnel kezdjük, mivel szám és műveltség tekintetében egyaránt őt illeti meg az első hely. Sőt többet is mondhatunk róla: a közvélemény nemcsak legközelebbi testvérei közül emeli ki, hanem egész nyelvcsaládunk legjellemzőbb tagjának, mintaképének, a finnugor népi és nyelvi egyéniség hű képviselőjének tekinti.

Jellegzetes finn tájkép.

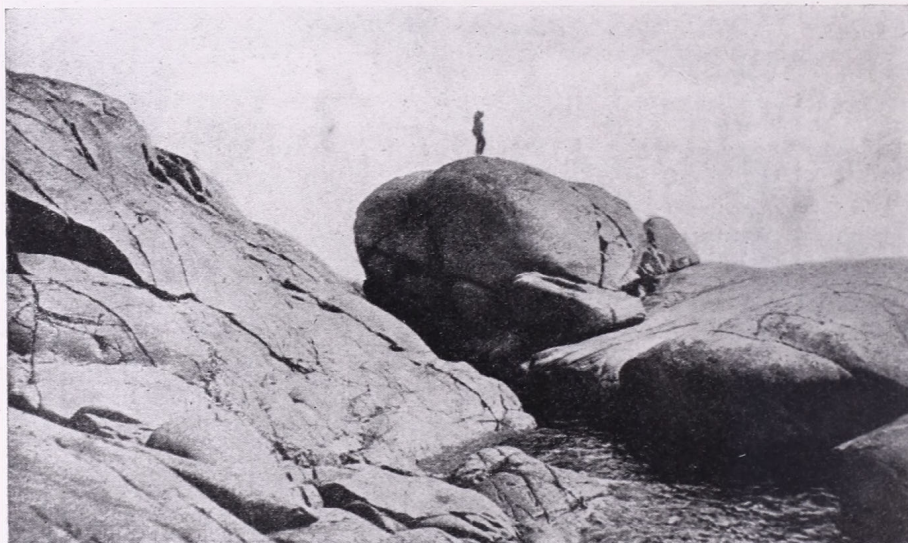
Finnország földrajzi és éghajlati viszonyai.

Finnország (*Suomi*), a finnek hazája, Európa északnyugati sarkában, Fennoskandia keleti felén terül el. Délről a Finn-öböl, nyugatról a Bottni-öböl, északról az Északi-Jegestenger mossa partjait, míg északnyugaton Svédországgal és Norvégiával, keleten az orosz birodalomhoz tartozó Kóla-félszigettel, Karjalával, délkeleten pedig a Ladoga-tó és a Finn-öböl közti keskeny sávon Leningrad körzetével határos. Területe 388,279 km², vagyis négyszer akkora, mint Csonka-Magyarország; hosszúsága 1160 km, legnagyobb szélessége 600 km.

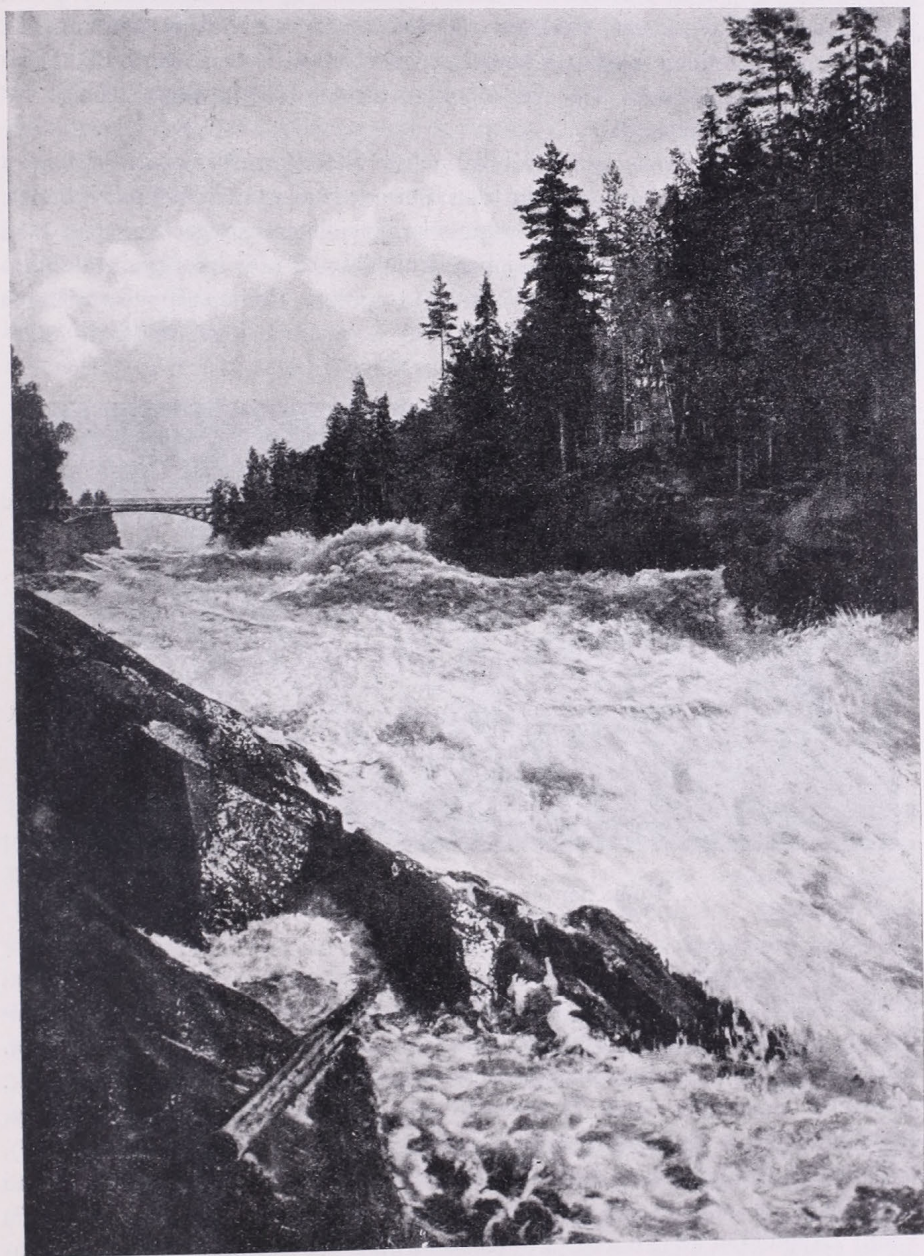
A finn tönk kemény őskőzetből: gránitból és kristályos palából áll. Arculatán mindenütt fölismerhető a jégkorszak fölszínformáló hatása. A fölülről lefelé eső hatalmas jégáradat végigmarcangolta, szántotta, gyalulta, csiszolta a sziklakérget, s csak elolvadása után tűnt elő erőszakos munkája eredményeképpen a temérdek fölszíni hepe-hupa: a tengerpart megszámlálhatatlan apró sziklaszigete és a szárazföld belsejében a puhább talajba szaggatott mélyedések, kisebb-nagyobb teknők pazar tavi világa.

Fölszínalakulat tekintetében Finnországnak három főterületét lehet megkülönböztetni: a sík tengerpart-vidéket, a központi tavi hátságot és a kopár északi hegyvidéket. A Bottni-

Gránitsziklák a finn tengerparton.

öböl, a Keleti-tenger, a Finn-öböl és a Ladoga-tó partja mentén 30—140 km szélességű öv húzódik, amely általában alacsony lapály s csak beljebb, a szárazföld felé kezd valamelyest emelkedni. — Ezen a parti övön belül, az Oulujärvi és a Pielisjärvi vonalától délre terül el a finn központi fenntérség vagy tavi hátság. Ez az utóbbi elnevezés a területnek magasabb fekvésére és tóban való nagy gazdagságára utal. Átlag 50—150 m magas és rendkívül egyenetlen, festőien változatos fölszínű. 200—300 méterig emelkedő hegyei szilárd anyagból állanak s ezért sokkal jobban ellenálltak az erosio erejének, mint a szomszédos területek. A tavi hátság déli szegélyéül az ív-alakban húzódó kettős gát, a híres Salpausselkä szolgál. Eredete szerint ez végmoréna, s a jégárral hajdan idesorolt kőtuskókból, kavicsból és homokból áll. Az északi gát kövesebb, meredekebb, a déli inkább homokos és meneteles. — A

Az Imatra-zuhatag.

tavi hátságtól északra kopár hegyvidék következik, amely a tenger színe fölött átlag 300—400 méternyire fekszik, de számos helyen, főleg északnyugaton jóval magasabb tömböket, sziklákat, zordon *tunturi*-kat is találunk. Az északnyugati sarokban, a norvég határhoz való kiszögellésben emelkedik Finnország legmagasabb csúcsa, a norvég alpokhoz tartozó 1353 m magas *Haltio-tunturi* vagy *Halde*.

Finnország határait nyugatról és délről 1646 km-nyi hosszúságban a tenger alkotja, s délkeleti sarkában van Európa legnagyobb belföldi állóvíze, a Ladoga (finnül *Laatokka*). Finnország vízrajzi jellegzetességét azonban nem a tengerek, hanem az ország belsejében, különösen a tavi hátságon található tavak és folyók adják meg. Nem alaptalanul nevezik Finnországot az „Ezertó országának” („das Land der tausend Seen”), mert a jégkorszakban kelet-

Éjféli nap az északi-lappok földjén.

kezett fölszíni mélyedések, teknők, vályuk ezreit többnyire kristálytisztá, derült időben megkapóan kék tükrű víz tölti ki. Az elnevezés találó, bár költőiesen egyszerűsít, mert bizony a finn tavak száma meghaladja a 45 ezret. A festői szigetekeskék pazar sokaságával szeszélyesen teleszórt tavakat lefolyások, csatornák kapcsolják össze kisebb-nagyobb csoportokká, hálózatokká. Legterjedelmesebb a délkeleti részen a világhírű, szép *Saimaa* (1300 km²), a fővárostól északra fekvő *Päijänne* (1442 km²), azután a *Kallavesi* (900 km²), a *Pielisjärvi* (942 km²), az *Oulujärvi* (1002 km²) s fönt Lappföldön az *Inaristö* (2530 km²). — A folyók általában rövidebbek, de bővízőek, s hol csendes tavakon vezet keresztül útjuk, hol meg a zátonyos sziklamederben zuhognak tova. Bár a fölszín esése csekély, a talaj egyenetlensége, vad kiformálatlansága miatt egymást érik a zuhatagok és

sellők. A folyók közül legjelentősebb a Vuoksi (a Saimaa vízfölöslegét vezeti le a Ladoga-tóba), a Kymijoki (a tavi hátságról a Finn-öbölbe folyik), a Böttni-öbölbe torkollanak a Kokemäenjoki, a Kyrönjoki, az Oulujoki, a Kemijoki, a svéd határon a Torniojoki, s az Északi-Jegestengerbe ömlik a Paatsjoki és a Petsamonjoki. — Legnagyobb szabású zuhatagokat és sellőket a Vuoksi, Kymijoki, Kokemäenjoki, az Oulu, a Kemijoki és a Paatsjoki folyása mentén találunk. Közülük legismertebb az irtózatos morajú Imatra, amelynek a Vuoksi-folyó 1300 m hosszúságú szakaszán 18 méternyi esése van. — A rakoncátlanul lefelé szökellő folyók vízi erejét 2.300,000 HP-re becsülik. Villanyfejlesztésre, fűrésztelepek, gyárüzemek táplálására eddig mindössze 13%-át, kereken 300,000 HP-t használnak fel. A kiaknázásra váró 2.000,000 HP Finnország gazdasági és művelődési jövődjének kiapadhatatlan erőtartaléka.

Finnország az északi szélesség 60—70 foka között terül el, s ennek megfelelően éghajlata jórészt már sarkövi. Az évi átlagos hőmérséklet az egész országra nézve $+1.5^{\circ}$ C. Föltűnő a nagy különbség a déli és az északi tájak, továbbá a téli hideg és a nyári meleg között :

	Dél-	Közép-	Észak-
	Finnországban		
Júliusi átlag	$+ 16^{\circ}$	$+ 15^{\circ}$	$+ 12^{\circ}$
Februári átlag	$- 5^{\circ}$	$- 8^{\circ}$	$- 15^{\circ}$
Évi átlag	$+ 5^{\circ}$	$+ 3^{\circ}$	$- 3^{\circ}$

Téli mérték már Dél-Finnországban -30° -ot, Lappföldön, a hidegpólusnak tekinthető Enontekiö környékén pedig -50° -ot is. Nyáron a hőség néha $30-35^{\circ}$ -ra emelkedik. Megjegyzendő, hogy hasonló északi szélességen Kelet-Oroszországban és Szibériában jóval hidegebb a hőmérséklet. Aránylag kedvezőbb éghajlatát a tengerek közelségének és azoknak a délnyugati szeleknek köszönheti Finnország, amelyek meleg, nedves levegőt sodornak föléje. A folyóvizek, tavak és a tenger északon októberben, délebbre novemberben és decemberben szoktak befagyni s jégpáncél alatt maradnak áprilisig, májusig. A hajóközlekedés ilyenkor szünetel vagy bizonyos vonalakon ügyel-bajjal jégtörők segítségével tartható fenn.

Ugyancsak az ország északi fekvésének következménye a nyári és a téli napszak hosszúságának nagy eltérése. Délen a nap nyár közepén kb. 19, télen meg csak 6 óra hosszatt süt; északon Utsjoki környékén viszont nyáron 73 napig nem áldozik le, hogy aztán télen 51 napig ne keljen föl. Mivel pedig a nyári nap fölkelte előtt és lenyugta után légköri okokból keletkező egy-két-órás szürkület is megnyújtja a nappalt, ha tiszta az égbolt, délen 50, északon 127 világos éjszaka van.

Finnország lakossága és a finnek létszáma.

Finnország természeti viszonyai, főleg a letarolt talaj terméketlensége és az időjárás végletessége nem kedveznek a lakosság elszaporodásának. Csak a nyugati és a déli tengerparti sáv kivétel ebben a tekintetben, mert itt az éghajlat is enyhébb, a tenger agyagos lerakódásain a földművelés, állattenyésztés is szépen virul, s a partok kényelmes megközelíthetősége következtében a kereskedelmi élet is pezseg. Érthető tehát, hogy éppen ezeken a részeken találjuk a legrégebb emberi telepeket s ma a legsűrűbb lakosságot. Az ország belsejét borító őserdősek és a dimbes-dombos, kavicsos, sovány moréna-vidék meghódítására csak fokozatosan, szinte végszükségből szánta rá magát a termékeny parti föld emberfölsége, míg a kopár sziklás és tundrás Lappföldön számottevő népesség ma sem találná meg megélhetése elemi föltételeit.

Finnország lakosságáról a XVI. század hetvenes évei óta vannak számszerű adataink. Az első, természetesen, csak hozzávetőleges becsléseken alapulnak, de 1750-nel megkezdődik a megbízható kimutatások sora. Íme a legfontosabbak:

Év	Összesen	1 km ² -re esik
1571	kb. 300.000	0·9
1650	kb. 450.000	1·4
1750	421.000	1·8
1800	832.600	2·9
1850	1,636.900	4·9
1875	1,912.600	5·8
1900	2,712.500	8·2
1926	3,558.220	10·4

Az ország lakosságának megoszlása és sűrűsége tartományonként az 1926. december 31-i népszámlálás adatai szerint:

A tartomány			1 km ² -re esik
neve	nagysága km ² -ben	lakossága	
Uusimaa	11.364	478.852	42·1
Turku és Pori	21.744	514.642	23·6
Ahvenanmaa (Åland)	1.426	27.234	19·—
Häme	17.447	379.887	21·7
Viipuri	31.264	598.536	19·1
Mikkeli	16.612	210.061	12·6
Kuopio	36.220	372.439	10·2
Vaasa	38.327	572.237	15·2
Oulu (Petsamóval)	169.019	404.332	2·4

A hatalmas méretű tartományokon belül is nagy sűrűségi eltéréseket találunk: a főváros, Helsinki, azután az ipari és közművelődési központok, Viipuri, Turku és Tampere környékén 1—1 km²-re 50-nél több lakos is esik, viszont az Oulu tartomány északi zord részei annyira néptelenek, hogy pl. az ú. n. lapp járás kopár területén 3 km²-re, a petsamoi járás tundravilágában pedig 5·5 km²-re jut 1—1 lélek.

Mióta Finnország történetét ismerjük, területén három nép szerepel: a finn, a svéd és a lapp. A lapp sohasem volt a másik kettő egyenlőrangú társa s vagy kitért a közelébe nyomult erősebb jövevény útjából vagy elnemzetietlenedett. Ma a terméketlen északra kiszorulva az Inari-tó környékén és Petsamóban tengeti mostoha életét, s száma mindössze 2300.

Svéd lakosság már a finnek honfoglalása előtt is élt a délnyugati, nyugati partokon, ez azonban beleolvadt a hódító finnségbe. Később a svéd uralom hosszú századai alatt újabb meg újabb csoportok telepedtek át, s e jövevények a politikai helyzet előnyeit is kihasználva jelentős szerepet játszottak Finnország gazdasági és közművelődési életében. A Finnországban állandó lakásra letelepedett svédok száma bizonyára sohasem volt különösebben nagy, a svéd uralom megdőlte óta pedig szemlátomást csökken:

Év	Az egész lakosság száma	A lakosságból % szerint	
		finn	svéd
1875	1,912.600	85·4	14·3
1900	2,712.500	86·8	12·9
1926	3,558.220	88·7	11·—

A svédok, akiknek száma manapság 340,000 körül jár, főként városi lakók; összefüggő területek Finnország déli partszegélyén Uusimaaban, Varsinais-Suomiban, a délnyugati sarok előtt elhelyezkedő Ahvenanmaa szigetén és a Bottni-öböl partján, kivált Vaasa környékén vannak birtokukban.

A súlyosabbnál súlyosabb történelmi megpróbáltatások és majdnem évezredes elnyomás ellenére honfoglalása óta mind a mai napig a finn elem alkotja a lakosság zömét, az ország boldogulásának, erejének szilárd alapját. A finnországi finnek számáról csak 1875 óta vannak számszerű adataink, mert a korábbi becslések, kimutatások nemzetiség szerint nem tagolták a lakosságot. Ha tekintetbe vesszük a svéd—finn aránynak a finnek javára újabban történt megváltozását is, bizvást állíthatjuk, hogy a finnek a XVI. század közepén 200,000-en ha lehettek, s az egymillió létszámot csak a múlt század elején érhették el. Ezóta állandóan és gyors ütemben gyarapodtak, s az 1926. december 31-i népszámlálás már 3.156,000 Finnországban élő finnt mutat ki.

Vannak azonban az anyaország határain kívül élő finnek is, akiket idők folyamán történeti viszontagságok és politikai meg gazdasági okok kényszeri-

tettek kivándorlásra. Számottevő finn telepes-csoportok élnek Oroszországban, a skandináv államokban és Amerikában.

Oroszországban főként a Finn-öbölt délről és keletről körülölelő Inkeriben (Ingermanland) találunk régi finn lakosságot. Ezen a végtelenül fontos területen lejátszódott események fenekestül fölforgatták az eredeti települési viszonyokat, s ezért a vidék néprajzi térképe egészen tarka mozaiknak tűnik föl. Inkeriben a sok nemzetiség között különféle néven szereplő, különféle kevert nyelvjárásokat beszélő finnek élnek. Ilyenek: 1. az *inkeriek* (*inkerikko*, többese *inkerikot*), akik kb. 800 éve laknak itt s valószínűleg Nyugat-Finnországból költöztek ide. Hajdani nyugati-finn nyelvjárásuk nagy mértékben megváltozott a velük érintkező egyéb finn, illetőleg karjalai nyelvjárások hatása alatt; 2. az *eüremöi finnek* (*äyrämöinen*, többese *äyrämöiset*), akiknek zöme a XVII. században telepedett ide Délkelet-Finnországból, a Viipuri tartomány Äyräpää nevű járásából; 3. a *savakkók* (*savakko*, többese *savakot*), akik ugyancsak a XVII. században és még később vándoroltak Inkeribe Finnország belsejéből, Savoból, de nyelvükön mélyreható nyomokat hagyott a karjalai; 4. különféle újabb finn telepes-csoportok. — Nagy számban élnek — illetőleg éltek az orosz forradalom előtt — finnek még Leningradban és környékén, továbbá Szibériában, különösen a tobolszki kormányzóság területén. Az Oroszországban szétszórt finnek száma kb. 130,000.

Svédországban két, egymástól távol eső csoportban laknak finnek. A nagyobbik északkeleten, a finn határ mellett, a Tornio és a Luule folyók között helyezkedik el, a kisebbik messze délen, Värmland (finnül *Vermlanti*) és Dalarne (finnül *Taalainmaa*) gyönyörű hegyes, erdős szögletében húzza meg magát olyanformán, hogy telepei kiágaznak Norvégia átellenes széleire is. Az észak-svédországi finnek zöme a XVI. század előtt jobbra Satakuntából vándorolt ki a vadban, halban, főként lazacban gazdag vidékre, míg a déli erdőségek finnjeit, az *ú. n. erdei finneket* (finnül *metsäsuomalaiset*) 1600 körül csalogatták ki Savóból és Häméből a lakatlan svéd vadon benépesítésére. — A Svédországban élő finnek létszáma kb. 29,500. Ebből 29,000 esik az északi csoportra, s mindössze 500 körül a délre. Ez a kis déli töredék is a teljes elsvédedés küszöbén áll.

Norvégiának az északi csúcsán, főleg Finmarkenban és Tromsöben él összesen 7000 főnyi finn. Ezek az északnorvégiai vagy *ruijai finnek* (*Ruijan suomalaiset*) kereskedelemmel, halászattal, iparral foglalkoznak s a lappok meg a norvégek mellett kitűnően megállják helyüket. Legfontosabb központjuk *Vadsö* (finn neve *Vesisaari*), amelynek lakossága felerészben finn.

A gazdasági bajok és az elnyomás miatt tömegesen vándorolt ki a finnség a tengerentúlra is: az Északamerikai Egyesült Államokba és Ausztráliába. Különösen századunk első évtizedében, az orosz-japán háború utáni válság idején öltött aggasztó méreteket a finnság vérvesztése, amikor is 158,000 finn hagyta el apái földjét és vágott neki a szabad új életnek. — Az Ameriká-

ban letelepedett finnek számát 250,000-re, az Ausztráliában élőkét kétezerre becsülik.

A finnek létszámára vonatkozó adatokat e szerint a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

Finnországban	3.156,000
Oroszországban	130,000
Svédországban	29,500
Norvégiában	7,000
Amerikában	250,000
Ausztráliában	2,000
Összesen	3.574,500

A finnek neve.

Finnországi nyelvrokonaink népi megjelölésére világszerte a *finn* (*fin*) elnevezés járja. Ez a közkeletű név azonban, amint fönnebb (278. l.) bővebben kifejtettük, csak másodlagosan vonódott át a finnekre s eredetileg a lappok külső elnevezése volt. Maguk a finnek sohasem használták, nem használják ma sem. Ők a *Suomi* 'Finnland', *suomi* 'die finnische Sprache', *suomalainen* 'Finne, Finnländer; finnisch, finnländisch' szóval jelölik országukat, nyelvüket, magukat.

A *suomi* népnév eredete régóta izgatja a szófejtő nyelvészeket és a történet kutatóit. Volt olyan nézet, hogy a név a finn *suomu* 'halpikkely' szóval azonos; hogy a *suo-* 'gönnen' ige *suominen* származékával függ össze, mivel „a finnek szíves vendéglátók és jó esztendőben ingyen látják el élelemmel a földjükön átutazó idegent”; hogy a 'föld' jelentésű szláv *zemlja* mása; hogy a finn *siemen* 'mag' + *maa* 'föld, ország' összetételéből keletkezett; hogy a 'sokaság, nagyság' jelentésű mész-kita *sam, saum*, illetőleg a magyar *szám, számos* párja; hogy a *sumir* népnév él benne; hogy a *suo* 'Sumpf' + *mies* 'Mann' + *maa* 'Land' összerántásából (*Suomiehenmaa* > *Suomenmaa*) keletkezett; hogy a 'lapp' jelentésű lapp *same, sabme* szóval fakadt egy töről stb., stb. Mondanunk is fölösleges, hogy az efféle névmagyarázatok a hangösszeesengés homokjára épített légvárak csupán. Hosszú ideig élvezett meg nem érdemelt hitelt az a nézet, hogy a *Suomi, suomalaisen* alapja a *suo* 'mocsár' és a *maa* 'föld, ország' finn szavakból alakult *suomaa* összetétel. Szívesen hivatkoztak e nézet hirdetői a külső elnevezésű *Finnland* hasonlónak vélt értelmére: északi *fen* 'Morast, Sump,' + *land*. Kiderült aztán, hogy a *finn* szónak éppúgy nincs köze a 'mocsár' jelentésű germán *fen* szóhoz, mint a *Suomi* sem fejthető meg a *suo*-ból.

A kérdés megoldásában döntő jelentősége van annak a ténynek, hogy a *Suomi, suomalaisen* szó csak későn és fokozatosan vált egész Finnország,

illetőleg valamennyi finnországi nyelvrokonunk összefoglaló nevévé, mert eredetileg — még a történeti korban is jódarabig — csupán az egyik finn törzset, a Finnország délnyugati részén letelepedettet illette meg. Az oroszoknak is többször volt bajuk ezzel a harcias finn törzzsel (pl. 1240, 1241, 1256), amelynek nevét egybehangzóan *Cymb* (= szumj) alakban jegyezték föl az ó-orosz kútfők. Az adatok és leírások egész tömege bizonyítja, hogy ez a törzs legalább is a XVI. század közepéig megtartotta szervezeti és etnikai különállását. Elegendő lesz e helyütt a „finn irodalom atyja”, AGRICOLA MIHÁLY 1548. évi újtestamentum-fordításának előszavára utalnunk. Az olvasóhoz intézett megszólításban külön említi a *s z u o m i - f i n n t* (*Somalainen*), a *h ä m e i - f i n n t* (*Hemelainē*) és a *k a r j a l a i - f i n n t* (*Carialainen*); külön-külön ismerteti a szuomi-finneknek, a hämeieknek és a karjalaiaknak keresztény hitre térését, majd így nyilatkozik: „Nyt wimein, waicka neisse Canssoisa ouat moninaiset Kielet eli puhen taaut, nin, ette cuki neiste Makun-nist, iotakin murta toisen Maankieliste, quitengin ette teme coco Hijppakunda Somen maxi cutzutan, ioca ombi ninquin mwidhen Äitei. Sille ette hē ensin tuli Christituxi, ia tesse Turussa ombi Maakunnan Eme kirko ia pijspā Stoli ia Istuin. Senteden ōbi tesse P. Wdhen Testamentin kirioissa Somenkieli enimiten prucattu. Ja mōs hādhen tedē, coska tarue on anonut, oaut mōs mwiden kiolet, puhet ia sanat tehen siselotetud”. (‘Az egyes finn népeknek egymástól különböző nyelvük, tájszólásuk van, mégis az egész országot *Su o m i* nak hívják, mivel az mintegy anyja a többi tartománynak. Az vette föl először a kereszténységet és Turkuban van a székesegyház meg a püspöki székhely. Ezért tehát az újszövetség jelen fordításában is főként *Su o m i* nyelvet használtam, bár amikor a szükség kívánta, egyéb finn nyelvekből, tájszólásokból és szavakból is merítettem’.) A régi finn irodalom számos terméke tud a *Suomi*, *suomalainen* név jelentésének illetően átviteléről, kibővüléséről, sőt még RENVALLnak 1826-ban kiadott szótára is figyelmeztet a használat kettősségére: „*Suomi*, *men* Ns. 1. orig. nomen *provinciae Aboënsis*, *Finlandia* stricte sic dicta, G. die Gegend um Åbo, inde 2. hodie tota *Finlandia* in genere, *Finnia*, G. *Finnland*; *suomalainen*, *isen* N. orig. incola *provinciae Aboënsis*, sed hodie *Finno*, *Finnicus*, *Finlandia* oriundus e. c. ovis, G. *Finnländer*, *Finne*, *finnisch*”. A *Suomi* névnek eredeti szűkkörű értelme egyébként máiglan fennmaradt a *Varsinais-Suomi* ‘das eigentliche Finnland, voltaképeni Finnország’ földrajzi elnevezésben, amellyel Finnország délnyugati szögletét, Turku és Pori tartományának déli részét jelölik, de él emléke az ilyenféle szólásokban is: „mitä kuuluu *Su o m e n p u o l e e n*”, „kävin *Su o m e n m a r k k i n o i l l a*”, „Voilla Ruotsi ruoan alkoi, *Su o m i* silakka-kalalla, *H ä m e* hautaurihilla”.

Valószínű, hogy az egész finnségnek nevet adó *Suomi* törzs nem mai lakóhelyén kapta elnevezését, hanem magával hozta a Finn-öböltől délre eső finnségi öshazából. E föltevést több érdekes jel is támogatja. MIKKOLA szerint

a Suomi törzs Észtország földjéről kiindulva Saaremaa (Ösel) szigetén keresztül vándorolt be Finnországba, s e szigeten való egykori tartózkodásának emlékét őrizné, de egyúttal a *Suomi* törzsnévnek régi voltát is bizonyítaná a sziget lett neve: *Sāmu-sala* 'szuomiak szigete'. A lett *sāms* — többes genitívusa a *sāmu* — szó jelentése 'saaremaai lakos; finn'; a szó hosszú *ā* hangzója korábbi *ō*-ból fejlődött, vagyis a régi lett *sōm*-hangtanilagis pontosan egyezik a *suomi* névvel. — OJANSUU viszont arra figyelmeztet bennünket, hogy több mint tíz régi *Soome* helynév található Észtországban, s azok vizsgálatából arra a következtetésre jut, hogy a Suomi törzs Délnyugat-Finnországba költözése előtt Észak-Észtországban lakott.

Az egész finn népre és országára kiterjesztett *Suomi* törzsnév eredetét és etimológiai jelentését ma még sűrű homály fedi. Hangalaki fejlődéséről is csak annyit tarthatunk kétségtelennek, hogy mai *uo* kettőshangzója hosszú *ō*-ból lett, s ez a régibb állapot ma is megtalálható az észti *Soome*-ban.

A finnek története.

A pogánykori önállóság korszaka (a Kr. utáni első századoktól 1249-ig).

A közfinn egység a Kr. utáni legelső századokban bomlott föl, amikor is a finnség egyes törzsei a Finn-öböltől délre elterülő finnségi őshazából mai lakóhelyük felé kezdtek szétvándorolni. A testvéreiktől elvált ős-finnek két csoportban, két irányban indultak el honszerző útjukra: az egyik csoport, amelybe a szorosabb értelemben vett szuomi és a hämei törzs tartozott, Észtország északnyugati, nyugati partvidékéről kiindulva s a szigetekeken megmegállapodva tengeri úton jutott át Finnország délnyugati partjaira, míg a karjalait is magába foglaló másik csoport a Finn-öböl és a Ladoga-tó közti kb. 70 km széles földszívon, az ú. n. Karjalai földnyelven (*Karjalan kannas*), úgyszintén a Ladoga- és az Onyega-tó között szivárgott föl Finnország keleti részeire. Századok teltek aztán el, míg ez a két telepes-csoport annyira kibővült, elszaporodott, szétterjeszkedett — az egyik kelet, a másik nyugat felé, — hogy Finnország belsejét, ha gyéren is, finn lakosság szállta meg.

Sokáig hihetetlennek vagy legalább is kétségesnek tetszett, hogy a szuomi és a hämei törzs csakugyan a tengeren keresztül hajózva foglalta volna el Finnország délnyugati partvidékét. Pedig a régészet megállapításait ismerve alig képzelhetjük el másként az események lefolyását. Különösen HACKMAN ALFRÉDnak *Die ältere Eisenzeit in Finnland* című munkája szolgáltatott ebben a tekintetben elmemozdító tanulságokat, sőt döntő erejű bizonyítékokat. Megállapítása szerint a finnországi vaskorszakból, a Kr. utáni 1—500-ig terjedő időből Finnországnak csak délnyugati partvidékén, főleg Varsinais-Suomi területén, továbbá a Kokemäenjoki völgyében és a Kyrönjoki alsó folyása környékén maradtak fenn régészeti emlékek. Ezekből a leletekből két egymástól különböző műveltségi körhöz tartozó lakos-rétegre kell következtet-

nünk: az egyik skandináv volt, a másik erős balti jelleget árul el. Ez a balti műveltségű népréteg nem lehet skandináv, hanem csakis finn, amely előzőleg huzamosabb ideig balti népek szomszédságában élt és a jövevényszavak tanúsága szerint is baltias műveltségre tett szert. A régészeti leletek a tengerparttól beljebb egyre ritkulnak, majd teljesen nyomuk vész. Ezt nyilván úgy kell értelmeznünk, hogy a skandináv műveltséghez tartozó őslakók is, meg a baltias jellegű finn jövevények is ezidőtájt csupán a partvidéket népesítették be és csak jóval később kezdtek a szárazföld belseje felé terjeszkedni. A finnság életmódját és Finnország akkori természeti meg települési viszonyait ismerve még föltennünk is bajos volna azt, hogy a finn lakosság szárazföldi úton, a karjalai földnyelven és Finnország lakatlan, járhatatlan vadon belsején keresztül juthatott volna ide a nyugati partvidékre, különösen úgy, hogy hosszú útján a legcsekélyebb nyomot sem hagyott volna hátra.

A finnek honfoglalását a különféle természetű adatok és következtetések alapján a Kr. utáni III—VII. századra szokás tenni, megjegyezve, hogy kisebb finn csoportok bizonyára már korábban is át-áttelepedtek a finnországi partokra, s a finnségi őshazából, délről való telepes-szivárgás még később is folytatódhathott.

A honfoglaló finn törzsek az új hazában egészen jelentéktelen gyér lakosságot: a nyugati partvidéken skandinávokat, keleten és az ország belsejében lappokat találtak. A szuomi és a hämei törzs nagyjából a skandinávok közé, mellé telepedett le, békében élt velük, a jövevényszavak tanúsága szerint sokat tanult tőlük, de hamarosan magába is olvasztotta őket. Mindenesetre különösnek tetszhetik, hogy ma körülbelül ugyanazon a területen él svéd lakosság, ahol már a honfoglaláskor skandinávokat talált a finnság. Ezek a mai finnországi svédek azonban nyelvük és helyneveik bizonyossága szerint sem lehetnek az őslakó skandinávok leszármazói, hanem kétségtelenül később, a Finnország ellen irányuló keresztes háborúk idején (1050—1350) és a svéd uralom korában vándoroltak be. Az ország belsejében és keleti részén halászgató, vadászgató, rénszarvas-tenyésztő vándor lappok helyenként szintén elfinnesedtek, másutt viszont kitértek, északra húzódtak félre a műveltebb, erősebb hódítók elől.

Az új hazában letelepedett finnek, úgyszintén a Keleti-tenger, a Finn-öböl és a Ladoga-tó vidékére széledt finnségi népek sorsának további alakulására — közvetlenül vagy közvetve — döntő hatása volt a VIII. században kifejlődő s főként a 800—1050-ig virágzó viking életnek. Skandinávia kemény, vállalkozó szellemű, vakmerő kalandokra hajlandó fiai gyors hajóikon végig száguldozták a közeli és távoli tengereket, árut vive és hozva, kizsákmányolva, de egyúttal szervezkedésre is készítette a partvidékek lakosságát. A dán vikingek főleg Anglia, Németalföld, Franciaország, sőt Itália felé kalandoztak el, a norvégek Skóciát és Írországot foglalkoztatták, a svédek meg főleg a Keleti-tenger partvidékére vetették rá magukat. E vadregényes portyák fon-

tos következményekkel jártak: Észak megismerkedett Nyugat és Dél műveltségével, gazdasági, társadalmi és politikai életformáival, sőt az ismeretség nyomán bele is kapcsolódott az európai közösségbe.

A skandináv vikingek, varjágok már a VIII. század elején el-ellátogattak a finnekhez. Szervezetlenségükben ezek eleinte könnyű zsákmányai voltak a fölényességükkel meglepő vállalkozóknak. Azonban mihamar űk is észbe kaptak, hozzászoktak a viszonyokhoz, elsajátították a kalandos új életmódot, s nemsokára mestereik méltó tanítványainak bizonyultak. Az ország lakosságának zöme megmaradt ugyan földművelőnek, állattenyésztőnek, de a

Finn tájkép.

kereskedelmi érzék szemlátomást erősödött. Rendszeres járatokat szerveztek a távoli finnországi vadon természeti kincseinek gyűjtésére, könnyen hozzáférhető tengerparti vásárterekre hordták értékesíteni való terményeiket, árucikkeiket,¹ gondoskodtak a lakosság védelméről, adófizetésre kényszerítették

¹ Ilyen az Aurajoki torkolatánál keletkezett *Turku* (*turku* eredeti közszói jelentése 'vásártér, piac'), a sokat emlegetett s valószínűleg Uusimaa nyugati partvidékén fekvő *portus tavastorum* (*hämäläisten satama* 'a hämeiek kikötője') és a Finnöböl keleti szögletében, Viipuritól délre levő *Koivisto* (*Berkö, Björkö* 'vásársziget'). Ezekben a központokban bonyolították le az áru kicserélését. A finnek különféle terményeket, főleg prémekeket adtak s helyettük sőt, posztót, fémekeket, cifraságokat, díszes kardokat stb. kaptak.

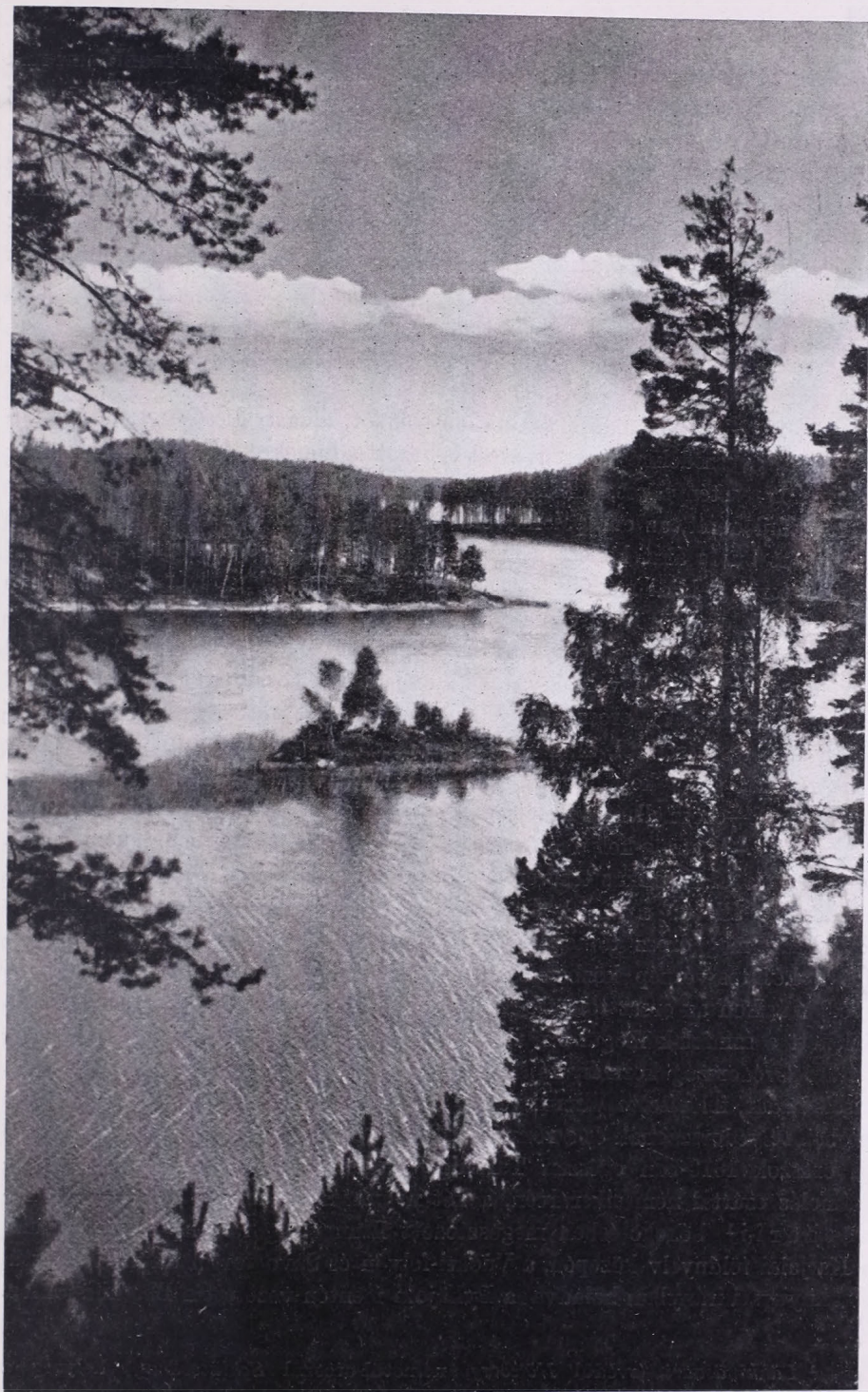
a lappokat, kivették részüket-hasznukat az orosz földön át keletről nyugatra, nyugatról keletre irányuló világkereskedelemből is, de ezenkívül varjág módra le-lecsaptak a szomszédos területekre is. Amikor aztán 1000 táján Skandináviában a kereszténység kezd meggyökeresedni, s ennek hatása következtében a vikingjáratok egyre ritkulnak, szelidülnek, a kezdeményezés fokozatosan a pogány finnek kezébe csúszik át. A svédek terhesnek, megalázónak találják régi életmódjuknak ellenük szegeződő egyoldalúságát, a hittérítés hevülete is sarkalja őket, s ezért a XII. század közepe után több keresztes hadjáratot vezetnek Finnországba.

Az első nagyszabású hadjáratot IX. ERIK svéd király vezette, valószínűleg 1154-ben. A véres ütközetben a finnek vereséget szenvedtek és kénytelen-kelletlen megkeresztelkedtek. A király seregének távozása után is Finnországban maradt HENRIK püspök irányította a további térítés munkáját, s már-már úgy látszott, hogy a keresztény szeretet tana könnyen meghódítja a pogány lelkeket. A remény ezúttal csalókéának bizonyult: egy LALLI nevű pogány finn már a következő évben meggyilkolta HENRIK-et. A tömegek csak most ébredtek tudatára, hogy az idegenből hozott tanítás az ősök hitének megtagadását kívánja és súlyos adóterhek vállalását, sőt előbb-utóbb az idegenek uralmát jelentené. Egyidejűleg az oroszok is észrevették a svéd befolyás terjedésének veszélyét s ezért nyíltan a pogány finnek mellé álltak. Mivel Svédországban ekkoriban trónviszályok kötötték le az érdeklődést, az oroszoktól bujtogatott pogány finnek, főleg karjalaiak és észtek vérszemet kapva 1187-ben megrohanták Svédországot, földúlták a virágzó Sigtuna városát s fölkoncolták egyebek közt az uppsalai érseket is.

1191-ben és 1202-ben a dánok is kísérletet tettek a finnek megtérítésére, de csak akkor fordult kedvezőbbre a helyzet, amikor a pápa TAMÁS angol dominikánus barátot Finnország püspökévé nevezte ki és a kereszténység megszervezésére kellő haderővel Finnországba küldte. TAMÁS püspök cél tudatos, erélyes munkája hamarosan megnyerte az ország délnyugati részét. Ennek láttára JAROSZLÁV novgorodi fejedelem ravasz fortéllyal a szomszédos Karjala lakosságát a görög-keleti egyház táborába terelte. TAMÁS tisztán látta, hogy munkáját csak akkor koronázhatja teljes siker, ha először is a háttérben fondorkodó oroszokkal számol le, s ezért 1240-ben a finn keresztények támogatására Svédországból, Norvégiából stb. összegyűlt keresztes hadával az oroszok ellen vonult. A Néva folyó torkolatánál megvívott ütközet balul végződött: az oroszok megsemmisítették a keresztény sereget. Erre országszerte föllángolt a hamu alatt izzó pogány szikra, az elfojtott idegengyűlölet, s TAMÁS püspök tervei meghiúsultán, élete művének megsemmisültén kétségbe esve kolostorba vonult.

A svédek, akik eddig különösebb hatalmi célok nélkül csupán a hit terjesztését tekintették keresztényi kötelességüknek, a súlyos kudarcon okulva és az Oroszország felől egyre nyilvánvalóbbá váló veszedelem láttára erélye-

Kilátás a Punkaharjuról.

sebb eszközökhöz nyúltak: 1249-ben a király sógorának, BIRGER jarl-nak (hercegnek) vezetésével erős hadsereget küldtek Finnországba. Rövidesen meg is hódították a délnyugati részt és Häme tartományát, kivégezték az ellenszegülőket, várakat építettek (Hämeenlinna), svéd őrségeket helyeztek el, adót vetettek ki a lakosságra és svéd telepeseket hívtak a fontosabb pontokra.

Az 1249. év eseményei fordulópontot jelentenek a finnek történetében: megszűnik a finnek függetlensége s ténylegesen is megkezdődik a majdnem 600 évig tartó svéd uralom ideje.

A svéd uralom korszaka (1249—1809-ig).

Az 1249-ben kezdődő svéd uralom sok jót, áldást, dicsőséget, de ugyanannyi bajt, veszedelmet és szenvedést is hozott a finnekre. A svédeknek köszönhetik a kereszténységet, gazdasági, társadalmi, katonai és állami életük korszerű kifejlődését, az európai műveltség magaslataira való emelkedésüket, de mindezért busás árat kellett pénzben és vérben fizetniök: Finnország földje ütköző terület, hadi színtér lett az észak hegemoniájáért versengő svéd és orosz birodalom között. Svédország műveltséget adott Finnországnak, de a saját műveltségét adta, ezzel pedig megakadályozta a belülről táplálkozó egyéni, nemzeti finn műveltség szabad kisarjadását; Svédország védte, ameddig tudta, a finneket az orosz özön ellen, de ezzel elszakította őket keleten és délen lakó testvéreiktől, akik hova-tova orosz szolgaságba jutottak s az oroszok révén a görög-keleti egyház és a keleti műveltségi világ tagjaivá lettek.

A svéd—orosz ellentét mindjárt a korszak elején éreztette végzetes következményeit. A görög-keleti hitre térített karjalaiak adáz ellenséggé váltak szemben római katolikus testvéreikkel. A háttérben amott Oroszország, emitt Svédország állott: a finnek át-átcsaptak az ellenséges karjalai területre, a karjalaiak meg orosz támogatással a finnek földjét rabolták, pusztították. Ha a két testvérnép közben-közben mégis megértette egymást, egyiken a svéd, másikon az orosz töltötte ki bosszúját. A két nagyhatalom végül aztán kilépett a színpalak mögül s nyíltan is összemérte a saját erejét — a finnség hátán. Svédország kormányzója, TYRGILS KNUTSSON 1293-ban Karjala ellen viselt hadat, fölépítette Viipuri várát, 1300-ban pedig a fontos fekvésű Inkerit próbálta Svédországnak és a római katolikus egyháznak meghódítani. Válaszul az oroszok 1318-ban egészen Turkuig végigdúlták Dél-Finnországot. A leszámolás ezúttal nem sikerülvén, a két nagyhatalom az 1332. évi p ä h k i n ä s a a r i-i¹ békekötésben megosztotta Finnország földjén. A határvonal a Karjalai földnyelv közepén, a Vuoksi-folyón és Savo tartományán keresztül északnyugati irányban haladva a Pyhäjoki mentén vezetett a Bottni-öbölhöz.

¹ Pähkinäsaari (svédül *Nöteborg*, németül-oroszul *Schlüsselburg*) helység a Ladoga-tó délnyugati csücskénél.

A finn lakosságot teljes megsemmisüléssel fenyegető párviadal ezzel egyidőre elcsitult, de Karjala tán jóvátehetetlenül kettéhasadt: kisebb nyugati része a többi finn törzsszel jutott közös sorsba, keleti zöme pedig az orosz prédája lett.

A békekötés után átmenetileg következő csendesebb időszak alkalmat adott végre a kereszténység megszilárdítására és a svéd minta szerinti műveltebb életformák fokozatos meghonosítására. Államjogi tekintetben meglehetősen függetlenséget élvezett Finnország: része, de — legalább is elméletben — egyenlő rangú része volt a svéd birodalomnak. 1362. után joga volt résztvenni a királyválasztáson, képviseltette magát a Stockholmban tartott országgyűléseken, sőt a királyok néha külön országgyűlést hívtak össze Finnországban. Turkuban többnyire finn származású finn püspök székelt, s a vezető állások sem voltak elzárva a finnek elől. Külföldi példára megkezdődött a rendi elkülönülés is, s bár a gazdag nemesség jórés-

A turkui székesegyház.

ben a svéd jövevényekből került ki, az egyszerű finn parasztságnak sem volt oka panaszra, mert a hirtelenében föllendült földművelés jóléthez juttatta. Az ország lakossága rohamosan szaporodott, s az eddig egymás mellett élő,

gyakran egymással torzsalkodó törzsekből kezdett kialakulni az egységes finn nemzet, a *natio fennica*.

A nyugalmasabb idő azonban nem tartott sokáig, s a XIV. század vége felé és a XV. század elején újabb zavarok, megpróbáltatások zúdultak az országra. Keleten az orosz határon fölújultak az egyenetlenségek, a véres összeesapások, egymást érték Svédországban a trón- és pártviszályok, majd a német Hansa-szövetség hatalmának megdöntése végett Svédország, Norvégia és Dánia között létrejött kalmari-unió háborús bonyodalmai s az adóval agyonsanyargatott parasztság lázongásai.

Zavaros állapotban találta tehát a svéd birodalmat a hitújítás beköszöntése. Az új király, VASA GUSZTÁV kapva-kapott az alkalmon, hogy gyökeres rendszerváltoztatással kimentse országát a tarthatatlanná fajult helyzetből. Az 1527. évi westerási országgyűlés a király unszolására burkoltan a reformáció mellé állva elhatározta, hogy a püspökök és kolostorok várai, hatalmas birtokai visszaszállnak az adományozó koronára, a papok peres ügyeiben polgári bíróságok ítéleznek, s a papi hivatalok betöltése a király jogkörébe tartozik. Noha az átalakulás nem ment zökkenők nélkül, az egyháztól elkobzott vagyonnal orvosolni tudták az eladósodott állam gazdasági bajait. Az alsóbbrendű papság is beletörődött a megmászhatatlanba, s az egyházi élet szervezeti és szellemileg minden nyilvános hitvallás nélkül, szinte észrevétlenül a reformáció útjára lépett.

Finnországban még símábban, meggyőződésesebben ment végbe a nagy átalakulás. A katolicizmus itt t. i. nem vert még a nép lelkében gyökeret, nem tudta kiszorítani a régi pogány szemléletet és szokásokat, csak a fől színre üledett rá vékonyan, áttetszően. Tovább éltek a pogány hitvilág tündérei, hősei, istenei, csak nevük változott át Krisztussá, Szűz Máriává, Szent Györggyé, Szent Katalinná. A hitújításnak nem is a katolicizmussal, hanem az ősi pogány hagyományokkal kellett itt megküzdenie.

A küzdelem irányítói Németországban ismerkedtek meg Luther mozgalmával s hazatértük után — kihasználva a svéd birodalom belügyeiben bekövetkezett fordulat előnyeit — lelkesen hirdették, terjesztették az új tant. Közülük kiemelkedik SÄRKILAHTI PÉTER, az egészen fiatalon elhunyt útegyengető, JUUSTEN PÁL, Viipuri püspöke és történetíró, valamint AGRICOLA MIHÁLY, a finn hitújítás valódi vezére, aki nemcsak a szervezeti és szellemi átalakítást végezte el, hanem a reformáció egyik alapelveinek megfelelően finnnyelvű ismertető, hitelesítő műveket, imádságos könyveket és bibliafordítást adott hívei kezébe s ezzel a munkásságával megalkotta, útjára bocsátotta a finn irodalmi nyelvet. A finn nép műveltségének emelését, erkölceinek szelídítését szolgáló működése eredményeképpen a nagy tömegek is egybeforrta a meggyőződéses kereszténység és a finn nemzeti öntudat érzésében.

A hitújítás nagy ügyével párhuzamosan számos olyan rendelkezés, kezdeményezés is történt, amely a lakosság gazdasági helyzetének javítását célozta.

Döntő jelentőségű volt ebben a vonatkozásban a Hansa-szövetség kereskedelmi hatalmának megtörése és a Finnország belsejében levő lakatlan területek benépesítése.

A nyugalmasabb idők azonban megint nem tartottak soká. Svédország háborúba keveredett Dániával, Lübeckkel és Lengyelországgal, s mint minden válságosabb pillanatban, ismét kiújultak az oroszokkal való ellentétek is. 25 évig folyt (1570—1595-ig) Finnország keleti részén, Ingermanlandban és Észtországban a harc. Az lett az eredménye, hogy a győztes Svédország az 1595. évi *täysinä*¹ békében megkapta Észtországot, s a finn-orosz határ is a Jeges-tengerig egyenesedett ki. — A svéd birodalom belső helyzete azonban a fényes hadisikerek ellenére is aggasztóan leromlott. A trónviszályok és az ellenreformáció kísérletei pártokra szaggatták a lakosságot, egyre súlyosabbá váltak a hadviselés terhei és a hatalmaskodó nemesség meg a hivatalnokok önkényeskedései, úgyhogy a kiszipolyozott, védtelen rabszolgaságban vergődő, panaszaival,

Olavinlinna.

val, kérelmeivel mindenütt elutasított finn parasztság végső kétségbeesésében 1596-ban föllázadt elnyomói ellen. A „buzogány-háború”-nak (*nuijasota*) nevezett parasztlázadás vérbefulladt. A megmámorosodott birtokosok zsoldosai a parasztság egytized részét fölkoncolták, s akkora nyomorúság szakadt

¹ *Täysinä* (*Täwsin*) falu a Narva közelében.

az országra, amekkorát egy kortárs szavai szerint Jeruzsálem elpusztítása óta nem látott a világ.

A testvérharcok utáni korszak emberséges intézkedései lassanként behegesztették aztán a sebeket, enyhült a gazdasági nyomás, sőt a svéd birodalom fokozatosan virágzásnak indult, majd rövidesen a hatalom tetőfokára lendült. Svédország először szomszédjain, a Keleti-tenger uralmáért vele vetélkedő államokon: Oroszországon, Dánián és Lengyelországon diadalmaskodott, majd az 1611-ben trónralépő GUSZTÁV ADOLF uralkodása alatt beleavatkozott az Európa belsejében dúló harmincéves háborúba, s abból katonai meg diplomáciai sikerei alapján világhatalomként került ki.

Az említett keleti háborút az 1617. évi ú. n. *stolbovai béke*¹ zárta le: Svédországhoz csatolták Käkisalmi² tartományát, azaz a Ladoga-tó északi és nyugati mellékét, úgyszintén Ingermanland jókora részét is, tehát fontos területek jelentékeny számú finn lakossága egyesülhetett újra finnországi testvéreivel.

A svéd birodalomnak a harmincéves háborúban való részvétele közvetlenül nem szolgált finn érdeket, a finnség mégis nagy mértékben, aránytalanul nagy mértékben kivette belőle a részét. GUSZTÁV ADOLF győzelmes seregének kb. egyharmada, úgy látszik, a legjava, finn volt. Finn volt a szilaj harci kiállításáról (*Hakkaa päälle! Hakkaa päälle! 'üsd, vágd'*) *hakkaa pelitának* nevezett csapat is, amelytől rettegett az ellenség, s amelyről litániájában külön is megemlékezett a szorongó katolikus tábor: «A horrible Haccapaelitarum agmine libera nos Domine!»

A finnek nemcsak katonai erényeikkel, vérükkel segítették hozzá Svédországot a nagyhatalmi tekintélyhez, hanem a terhek viselésében is elül jártak. Az uralkodó és kormánya méltányolta is az áldozatokat és hálából iparkodott a legkirívóbb bajokon segíteni. Különösen BRAHE PÉTER főkormányzó tett a finnségnek nagy szolgálatokat: több ízben beutazta az országot, meghallgatta a panaszokat, méltányosan szabályozta az adóbehajtást, orvosolta a katonaszolgáltatások igazságtalanságait, hajózhatóvá tett több finn folyót, kereskedelmi központokat szervezett, városokat épített, iskolákat emelt, s oroszlánrésze volt abban, hogy 1640-ben megnyílhatott a finn fővárosban, Turkuban a finn egyetem. — A finn erkölcsök megszelídítésére és a művelődés színvonalának emelésére irányuló áldásos munkájában nagy segítségére volt ROTHOVÍUS püspök, aki erélyes kézzel kiirtotta a pogányság meg a katolicizmus utolsó maradványait, példaadó életre szorította a papságot és előmozdította az iskoláztatás ügyét.

Legtöbb keserűséget és megaláztatást a hűbériség szertelenségei okoztak ezidőtájt a finn népnek. A főnemességet és a győzelmes háborúk vezéreit az

¹ *Stolbova* falu volt a petrográdi kormányzóságban.

² *Käkisalmi* (*Kexholm*) finn városka a Ladoga-tó nyugati partján.

uralkodók földbirtok, főleg finnországi földek adományozásával szokták megjutalmazni. Ez oda vezetett, hogy a XVII. század végén Finnország területének háromötöd része a nemesek kezén volt, az egész ország adóterhe a csekélyszámú szabadbirtokosok vállát nyomta, s a parasztság nagy többsége jobbágy-sorsba süllyedt. Mivel ez a helyzet mind a kincstár, mind a dolgozó tömegek szempontjából tűrhetetlen volt, az 1655., majd az 1680. évi országgyűlés ú. n. *reductiót* határozott el: visszaadta a koronának az elajándékozott javakat. A kíméletlenül végre is hajtott forradalmi rendelkezés egyszersmindenkorra megtörte a nemesség hatalmát, ellenben megszilárdította az állam gazdasági erejét, — csak Finnországban évi 200,000 ezüsttallér volt az állam jövedelemtöbblete — megszüntette a kirobbanásig feszült társadalmi ellentéteket és emberi életlehetőség közé juttatta a földműves tömegeket. A *reductió*-nak azonban nagy ára is volt: az országgyűlés a határozatok végrehajtása érdekében szinte korlátlan hatalmat adott a király kezébe.

A legyőzött vetélytársak éber figyelemmel kísérték Svédország belső válságait. Különösen Oroszország készült a döntő mérkőzésre, főleg azután, hogy NAGY PÉTER vezetése alatt időszerűen berendezkedett s az Európához való kapcsolódás végett égető szükségét érezte a Keleti-tenger partvidéke megszerzésének. 1697-ben a fiatal XII. KÁROLY lépett a svéd trónra, s ezt a pillanatot látta Oroszország, Dánia és Lengyelország alkalmasnak arra, hogy együttes támadást indítson és visszarágadjon korábban elveszített tartományait.

1700-ban tört ki a nagy északi háború s tartott 21 álló esztendeig. A kezdet Svédországnak ígérte a babért: XII. KÁROLY mindjárt az első évben leverte a dánokat, békére kényszerítette őket, sőt a híres narvai ütközetben a cár büszke seregét is megsemmisítette. Úgy látszik, a könnyű győzelmek elbizakodottá tették, mert teljes haderejével a harmadik ellenség, Lengyelország ellen fordult. Míg azonban lengyel földön harcolt, szövögette merész terveit, NAGY PÉTER időt nyerve új sereget állított föl és a világ meglepetésére egymásután foglalta el az ingermanlandi, észtországi és keletfinnországi várakat, városokat, tartományokat. Céljai tekintetében most már nem lehetett kétség: a Néva torkolatánál megkezdte birodalma új fővárosának, Szentpétervárnak építését, s az ebből az alkalomból veretett emlékpénz fölirata is elárulta, hogy NAGY PÉTER nemcsak a város közvetlen környékét akarja kézrekeríteni, hanem Finnország meghódítására is eltökélte magát. XII. KÁROLY hosszú éveket fecsért el Lengyelországban s csak ottani ügyei valamelyes rendezése után gondolt az oroszokkal való leszámolásra. Merészen most egyenest Moszkva ellen indult, abban a reményben, hogy váratlan rajtacsapással elfoglalja a várost s ezzel NAGY PÉTERT megadásra kényszerítheti. Végzetesen elszámította magát: a Svédországból segítséget, főszerelést és lőszert szállító tartalékát az oroszok még az egyesülés előtt szétverték, majd 1709-ben Poltavánál a király 30,000 főnyi fáradt, lőszerhiányban szenvedő főseregét is összezúzták. XII. KÁROLY sebesülten elmenekült ugyan, — csekély kíséretével Török-

országba vergődött át, hogy a szultánt Oroszország ellen föllépésre bírja rá — de sorsa és birodalma jövője meg volt pecsételve. Poltava falai alatt összeomlott a svéd nagyhatalom, és helyette mihamar Oroszország lett a Finnöböl, sőt Észak ura. NAGY PÉTER a következő évben elfoglalta Rigát, Revalt, aztán Finnország keleti védőbástyáját, Viipurit is, majd a gyér védőseregek visszavonulása után 1713-ban egész Finnországot ellepték a vad orosz hordák.

A nyolc évig tartó orosz megszállás, az ú. n. *iso viha* ('nagy gyűlölség, háborúság') kétségbeejtő nyomorba döntötte Finnországot. A győzelemittas oroszok a fegyelmezetlenül visszavonuló svédekkel versengve gyújtogatták a városokat, falvakat, a lakosság tehetősebb része minden vagyonát prédára dobva Svédországba menekült, a dolgozó férfiakat, főleg a mesterembereket az oroszok hurcolták el magukkal, az asszonyok, gyermekek meg az erdők mélyébe rejtőztek el s ott pusztultak éhen vagy estek a járványok áldozataivá. Csak 1721-ben szakadt vége a Finnországban eddig nem látott megpróbáltatásnak. *Uusikaupunki*¹ kötötték meg a békét, amelyben Svédország átengedte Oroszországnak Észtországot, Liv- és Ingermanlandot, úgyszintén Finnország délkeleti részét Käkisalmin tartományával és Viipurival együtt.

A nagy megrázkódtatás után Svédország új alkotmányformát választott. Megmaradt ugyan királyságnak, de a korlátlan királyi hatalom helyébe «népszabadság», rendi kormányzat lépett. A hatalmat a kormánytanács gyakorolta, az azonban mihamar a pártok játékszere lett s jószándéka ellenére is inkább rontott, mint javított a helyzeten. 1738-ban az ú. n. *kalap-párt* került uralomra, s ez a régi nagyság ígézetétől elvakítva 1741-ben könnyelműen hadat üzent Oroszországnak. Az oroszok másfél hónap alatt elfoglalták a szinte védtelen Finnországot. Ezúttal csak egy évig tartott a megszállás, az ú. n. *pikku viha* ('kis háborúság'), amely a réginél sokkal kíméletesebb, emberségebb volt, mintha elő akarta volna készíteni a kedélyeket az Oroszországhoz való csatlakozás közelgő esetére. Az 1743-i turkui békekötés újabb területeket szakított le Finnország testéről: Oroszországgé lett a Kymijokiig terjedő keleti rész Hamina, Lappeenranta és Savonlinna városával.

A finnek közül többen is érezték a várható fejlemények szelét, de Svédország ösztönösen igyekezett jóvátenni mulasztásait, orvosolni a finnek nemzeti és gazdasági sérelmeit. Különösen az 1775. évi általános földbirtok-reformnak (*isojako*) volt megnyugtató hatása, úgyhogy amikor aztán 1808-ban csakugyan ütött a végleges leszámolás órája, a finn nép hűségesen kitartott az uralkodó mellett.

Az 1808—09. évi háború egyenlőtlen erőik küzdelme volt. A legyengült, kimerült Svédország nem tudott segíteni, nem is gondolhatott komolyabb

¹ *Uusikaupunki* (*Nystad*) tengerparti város Varsinais-Suomiban.

ellenállásra, hanem szinte sorsára bízta Finnországot. A csekély létszámú, gyengén felszerelt, szétszórtan állomásozó finn csapatok eleinte kénytelenek is voltak az orosz seregek elől visszavonulni észak felé, hogy egyesülhessenek egymással és fölkészülhessenek a döntő mérkőzésre, később azonban hősi elszántsággal harcba bocsátkoztak és ADLERCREUTZ, DÖBELN, SANDELS vezetése alatt Siikajoki, Revonlahti, Pulkila, Uusikaarlepyy, Lapua stb. véres ütközeteiben fényesebbnél fényesebb győzelmeket arattak. Az oroszok új seregeket, új fővezért küldtek a minden támogatás nélkül megfogyatkozott, cserben hagyott, lassan elvérző finn haderő megsemmisítésére, s a végzet föltartóztathatatlanul közelgett. Svédország látta

A régi «Finn rendek háza».

a helyzet reménytelenségét, s amikor az oroszok magát az anyaországot is támadni kezdték, 1809-ben Haminában¹ békét kötött Oroszországgal: lemondott egész Finnországról.

Ezzel vége szakadt a majdnem hat évszázadon át tartó svéd uralomnak. Finnország keleti bástyája, véráztatta pajzsa volt a svéd birodalomnak. A finn nép tengernyi szenvedést élt át, de sohasem felejtette el, hogy Svédország segítette hozzá Európa magasabb erkölcsi, társadalmi és gazdasági életformáihoz. Erre a vértetetre pedig szüksége volt, hogy el tudja hárítani azokat a veszedelmeket, amelyek élete most kezdődő új szakában leselkedtek reá.

¹ Hamina (Fredrikshamn) Délkelet-Finnország tengerparti városa.

Az orosz uralom korszaka (1809—1917-ig).

I. SÁNDOR orosz cár egy finn küldöttség fölkérésére még a haminai béke megkötése előtt összehívta a finn országgyűlést és biztosító levelet írt alá: «Miután mi Isten akarata szerint birtokunkba vettük a finn nagyfejedelemséget, ez irat által akartuk biztosítani és megerősíteni az ország vallását és alaptörvényeit, valamint azokat a kiváltságokat és jogokat, amelyeket az említett nagyfejedelemségben mindegyik rend és valamennyi lakos az alaptörvények szerint eddig élvezett. Ígérjük, hogy mindezeket az előjogokat és törvényeket

Helsinki a déli kikötő felől.

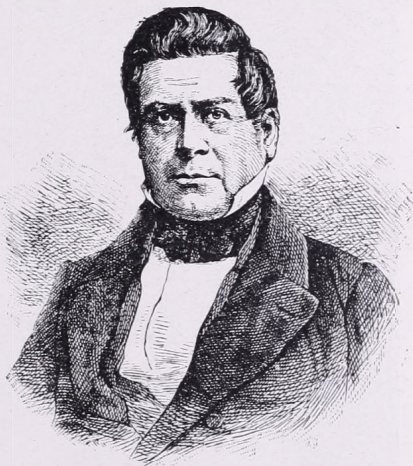
épen és teljes érvényükben rendületlenül megőrizzük. Nagyobb biztosság okából ezt a biztosító levelet sajátkezű aláírásunkkal láttuk el.» A Porvoóban összegyűlt finn rendek ez ígéreteknek előszóval történt megismétlése után hűséget esküdtek új uralkodójuknak s azután rendezték az alkotmány- és közjogi kérdéseket. A kormányzati teendők ellátására kormánytanácsot állítottak föl, amelynek 1816 után császári finn szenátus volt a hivatalos címe. Két főosztályból állt: igazságügyi osztályból, amelynek a legfelsőbb igazságszolgáltatás tartozott a hatáskörébe, és gazdaságiból, amely hat ügyosztályra oszolva a polgári, katonai, egyházi, pénzügyi, számvetőségi és földművelési ügyeket vezette. A szenátus élén, mintegy közvetítőül a cár

és a szenátus között, a főkormányzó állott. Ő volt az egyetlen finnországi hivatalnok, akinek az alkotmány értelmében nem kellett finn állampolgárnak lennie. A szenátus mindkét főosztályának egy-egy alelnöke és az uralkodótól 3—3 évre kinevezett 8—10 szenátor tagja volt.

I. SÁNDOR cár a finnek iránt érzett jóindulatának bizonyítékeképpen az uusikaupunki-i és a turkui békekötésben korábban elfoglalt finn területeket is visszacsatolta az anyaországhoz, s a finn nagyfejedelemség fővárosává, a szenátus székhelyévé 1819-ben a Svédországhoz nagyon közel eső Turku helyett az 1640-ben alapított, pompás fekvésű Helsinkit tette meg.

A finnek zöme eleinte szorongva gondolt a jövőre, de lassanként enyhült a levertség, oszladoztak az aggodalmak és visszatért az élet vágya, a nemzeti boldogulás hite. Szállóigévé lett ARVIDSSON serkentő mondása: «Ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiä emme voi tulla, olkaamme siis suomalaisia!» ('Svédek már nem vagyunk, oroszokká nem válhatunk, legyünk hát finnek!'). Nemzeti nyelvű és nemzeti szellemű műveltség kifejelesztése lett az eszmény, s az idő határozottan kedvezett ennek a törekvésnek. Oroszország jó szemmel nézte, hogy a finnság saját kezével tépdesi szét a svédekhez kötő szálakat; jó szemmel nézte, sőt eleinte támogatta a svédellenes mozgalmakat, mert azt gondolta, mindez az ő malmára hajtja a vizet. Ebben az időben különben Európaszerte föllángolt a nemzetiségi eszme. A finnság igazában csak most ismert magára, egyéni értékeire, történelmi hivatottságára. Az önismeret és önbizalom kifejlésében rendkívül nagy része volt a csodálatos gazdagságú és varázsú finn népköltészet közkincesé tételének (1835: *Kalevala*, 1840: *Kanteletar*), RUNEBERG hazafias költészetének és SNELLMAN sugalmazó hatású politikai, közgazdasági, nemzetnevelő működésének.

Az oroszok csak I. SÁNDOR cár halála (1825) után kaptak észbe és az egyébként is fölvilágosodás- meg szabadságellenző I. MIKLÓS uralkodása alatt (1825—55) igyekeztek fékezni, megállítani, visszafordítani a számításuk ellenére már is túlságosan messzire jutott finn nemzetiségi szervezkedés lendületét. 1829-ben bevezették a cenzurát, 1850-ben pedig rendeletet adtak ki, amely finn nyelven csak vallási és gazdasági szakmunkák kiadását engedte meg. A finneket becsülő, kedvelő II. SÁNDOR cársága idejében (1855—81) ismét kedvező légkörben folytatódott a gazdasági helyzet javítására, a közművelődés

Arvidsson A. I.

emelésére és a finn nemzeti vágyak megvalósítására irányuló munka. SÁNDOR cár elrendelte, hogy a finn országgyűlést öt évenként össze kell hívni; szabályozták az önkormányzat egész szervezetét, megépítették az első finn vasútvonalat, (Helsinki-től Hämeenlinnáig, majd Helsinki-től Szentpétervárig), Finnországot önálló vámterületnek nyilvánították, az eddigi orosz ezüstrubel helyébe külön finn pénzegységet, márkát teremtettek, újjászervezték a finn közoktatásügy teljes rendszerét, lehetővé tették finnnyelvű iskolák nyitását s az 1850. évi sérelmes rendeletet hatálytalanítva kimondták, hogy Finnországnak svéd ugyan a hivatalos nyelve, de vele a finn mindenben egyenlő jogú.

Snellman J. V.

A következő cár, III. SÁNDOR uralkodása idején (1881—94) még általában zavartalanul tartott az ország gazdasági és művelődési megerősödése, de egyes jelek az orosz kormányzat fölfogásának kedvezőtlen fordulatát sejtették. Amint aztán 1894-ben II. MIKLÓS lépett a trónra, egyre leplezetlenebbül jelentkezett a finnellenes áramlat, s kibontakozott az elkeseredett harc az alkotmányos jogaihoz, s bennük életéhez ragaszkodó kis Finnország és az elnyelésére fenekedő hatalmas cári birodalom között. A finn alkotmány elleni támadások, törvénytelen basáskodások és jogtiprások első hullámaait az átkos emlékü BOBRIKOV tábornok, főkörmányzó bocsátotta Finnországra. Föloszlatták a finn nemzeti hadsereget, katonaváltság cí-

mén évi 10.000.000 márkát, majd később ennél is nagyobb összeget vetettek ki az országra s orosz ezredekkel tömték meg a kaszárnyákat; nem hívták össze az országgyűlést, a törvényeket oroszul hirdették ki, a hivatalokba oroszokat ültettek, tombolt a cenzura és a kémrendszer önkénye; egymásután szüntették meg a finn napilapokat, sorra föloszlatták a társadalmi és tudományos egyesületeket és bebörtönözték vagy Szibériába száműzték mindazokat, akik az «állami rend és a közbiztonság» tekintetében veszélyesnek látszottak. A finnek megpróbálták az uralkodót jobb belátásra bírni, de amikor az éppúgy nem fogadta a föliratot vivő finn küldöttséget, mint ahogy az Európa legtekintélyesebb tudósaiból, íróiból, művészeiből alakult küldöttséggel sem állott szóba, dacosan a néma tiltakozás és a tétlen ellenállás sáncai mögé vonultak vissza.

A gyűlölt BOBRIKOVnak és az elnyomás legfőbb irányítójának, PLEHWE orosz belügyminiszternek meggyilkolásától, főleg pedig a japán háború kudarca után bírdalomszerte kitört lázongásoktól és a Finnországra is kiterjedő általános munkaszünetéstől megrettenve 1905-ben egytől-egyig visszavonták a törvénytelen rendeleteket, sőt a kiengesztelődés jeléül általános választójogot adtak minden finn állampolgárnak, aki betöltötte 24. élet-évét.

A megkönnyebbülés mindössze néhány esztendeig tartott, s amint elmúlt a forradalom veszélye, az orosz kormányzat mostmár a дума nagy-orosz többségének helyeslésével folytatta korábbi üzemét. 1910-ben életbe lépett az a törvény, amelynek hallatára összesúgtak maguk az oroszok is: «Finis Finlandiae!» E szerint a birodalom érdekeit érintő törvényeket és rendeleteket ezentúl a finn országgyűlésnek éppen csak tudomásulvétel céljából mutatják be. Ezzel az intézkedéssel merőben kétségessé tették a finnség önálló törvényalkotó jogát és alapjaiban rendítették meg Finnország egész

önkormányzatát. De nem álltak meg ennyinél, hanem minden eszközt megragadtak, hogy a finn ellenállást megtörjék, a vezető finn hazafiakat ártalmatlanná tegyék és az országot az orosz birodalom testébe bekebelezzék. A finnség fegyelmezetten, de jogaiból egy jottányit sem engedve tűrte az ökölsapásokat, érezve, hogy megalkuvásról immár nem lehet szó, s csupán az Oroszországtól való elszakadással mentheti meg magát.

A nagytemplom Helsinkiben.

A világháború váratlan lehetőségek távlatait nyitotta meg szeme előtt. Tudta, Oroszország győzelme esetén menthetetlenül elpusztul, ezért szorongva várta a központi hatalmak fölülkerekedését. Németországgal folytak a titkos tárgyalások, s a mindenét kockáztató bátor finn fiatalság tömegesen szök-dösött át Németországba, hogy megfelelő katonai kiképzés után a «27. porosz vadász-zászlóalj» néven szereplő finn légióban küzdjön hazája gyűlölt elnyomói ellen.

Az események másként, Finnországra tán előnyösebben alakultak. 1917 márciusában kitört az orosz forradalom, majd november 7-én a bolsevikiek kezébe került a hatalom. Finnország sorsdöntő választón állt. A fordulat oly váratlanul, annyira gyorsan jött, hogy felkészületlenségében Finnország nem gondolhatott azonnali cselekvésre. Nem gondolhatott, mert legjobb fiai még Németországban meg a harctereken voltak, az ország pedig meg volt szállva fegyelmetlenül garázdálkodó orosz csapatoktól. Pillanatnyilag beérte tehát az alkotmány- és törvényellenes intézkedések visszavonásával, s csak utóbb, december 6-án kiáltotta ki a finn országgyűlés a szibériai számkivetéséből hazaszabadult SVINHUFVUD kormányának előterjesztésére Finnország teljes önállóságát.

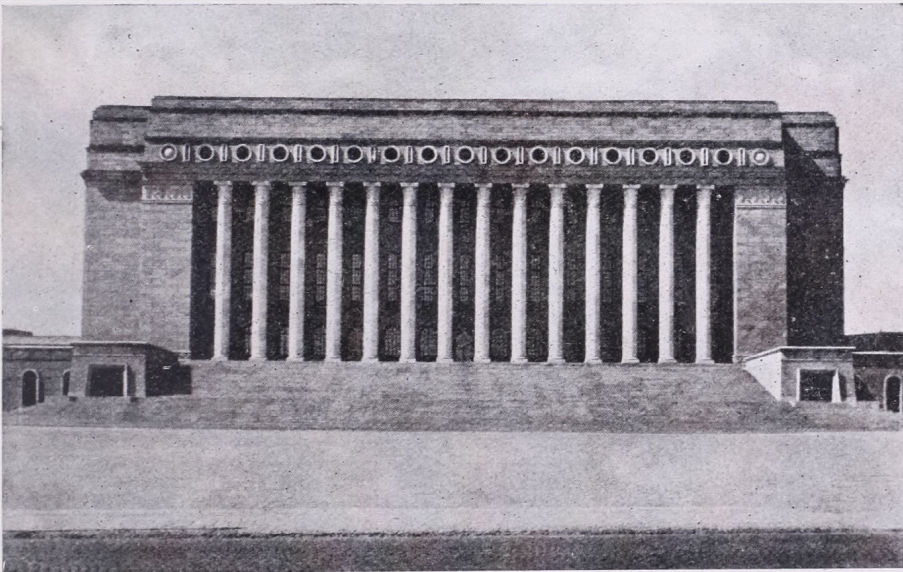
Sokszázados nemzeti vágyak, álmok váltak 1917. december 6-án valóra. A finn nép nem roskadt össze a hosszú idegen uralmak jármában, hordozta mások súlyos terhét, de a történelem véres és könnyes rögein is hű maradt magához, megőrizte apái szelleméből és földje szeretetéből lelkedzett egyéniségét, sőt nőttön-nőtt, izmosodott, acélosodott, hogy végül is szétszakíthassa láncait.

Új önállóság (1917—).

Finnország kimondta ugyan önállóságát, több ország — köztük a legközvetlenebbül érdekelt Oroszország is — el is ismerte a fordulatot, de csakhamar sor került a nehezebbjére, az önállóság fegyveres megvédésére. A finn kommunisták az országban rakoncátlankodó orosz katonák bujtogatására és védelme alatt 1918. január 27-én kikiáltották a finn tanácsköztársaságot, s mivel a finn kormánynak sem katonaság, sem fegyver nem állott rendelkezésére, előbb a főváros, majd Finnország déli része a finn-orosz vörösök ölébe hullott. A polgári kormánynak idejében Vaasaba menekült tagjai sietve megszervezték Észak-Finnország erősen nemzeti érzésű lakosságának ellenállását. A fehér fölkelők szinte puszta kézzel lefegyverezték az ottani orosz helyőrségeket s így valamelyes fegyverhez jutva MANNERHEIM tábornok vezetésével megindultak a déli országrészek vörösei ellen. Gyilkos testvérharc kezdődött a hatalomért. Az orosz tanácsköztársaság friss katonasággal és felszereléssel segítette a finn elvtársakat, s ki tudja, meddig húzódik el a dühöngő harc, hova fejlődnek végül is a dolgok, ha a finn fehérkormány kérelmére idejekorán partra nem száll délen VON DER GOLTZ tábornok német hadosztálya. A két tűz közé

fogott kommunisták ereje összeroppan, vezetőik Oroszországba menekülnek át, s májusra egész Finnországban helyreáll a polgári rend.

Csak ezután kerülhetett sor az államforma, alkotmány és kormányzati rendszer megállapítására. Eleinte a német császár sógorát, FRIGYES KÁROLY hesszeni herceget akarták Finnország trónjára ültetni, de az antant-hatalmak győzelme után le kellett mondani erről a tervről. Az új választás alapján összehívott országgyűlés 1919 júliusában a köztársasági államforma mellett döntött. Az első elnök STÅHLBERG K. J. (1919—1925) volt, utána RELANDER L. KR. (1925—1931), majd SVINHUFVUD P. E. (1931—1937) következett, az idén pedig KALLIORA ruházta az államfő tisztét az ország bízalma.

Az új finn országház Helsinkiben.

A béke és a rend helyreállta után még rengeteg föladat várt a törvényhozásra és a végrehajtó hatalomra. Ki kellett építeni az önálló állami élet gépezetét és korszerűen rendezni kellett a honvédelem, az igazságszolgáltatás, közigazgatás, nyelvhasználat, a gazdasági és a szellemi élet ezernyi kérdését.

Önállósága pár esztendeje alatt máris bebizonyította a finn nép, hogy a maga lábán is tud járni, hogy lépést tud tartani másokkal, s hogy dolgos keze virágzó jólétet képes teremteni a soványka földön akkor is, amikor nagymúltú gazdag népeket a társadalmi és gazdasági válságok láza gyötri. Látott, dolgozott a finn nép az idegen elnyomás nyirkos éjszakájában, nem kell féltünk a szabadság verőfényétől.

Finnország gazdasági élete.

Finnország semmiesetre sem sorolható a szónak megszokott értelmében vett g a z d a g országok közé: területének mindössze 9·7%-a alkalmas mezőgazdasági művelésre, éghajlata is kedvezőtlen, s földje mélyén sem találunk említésre méltó mennyiségben érceket, kőszén, olajat stb. A természeti adottságokhoz való alkalmazkodással, kemény munkával mégis előteremti a lakosság a fönntartásához, sőt tisztos boldogulásához szükséges föltételeket.

A finn nép régebben szinte kizárólag földműveléssel, állattenyésztéssel és halászáttal-vadászáttal foglalkozott; volt idő, amikor Finnországot a svéd

Vidéki finn udvarház.

birodalom éléskamrájának emlegették. A mult század eleje óta fokozatosan az ipari, a gyáripari termelés és a kereskedelem felé tolódott el a súlypont, s megokolt az a nézet, hogy a további gazdasági fejlődés is ebben az irányban folytatódik.

Mezőgazdaság.

A kedvezőtlen talaj- és éghajlati viszonyok ellenére Finnország lakosságának kb. kétharmada, pontosan 65·1%-a még ma is mezőgazdaságból: földművelésből és állattenyésztésből él. Bár az ország területének csak 6·1%-a szántóföld meg kert, és csak 3·6%-a rét meg legelő, a birtoknak nagyság szerinti megoszlása már az idegen uralom utolsó szakaszában is oly egész-

ségesen kiegyensúlyozott volt, hogy a mezőgazdasági életben a független kisbirtokosság játszott vezető szerepet. Főleg az önállóság megszerzése után történtek ebben a vonatkozásban üdvös intézkedések: a nagy körültekintéssel végrehajtott földreform újabb 140,000 zsellért, ú. n. *torpparit* és házhelyes kisbérletet segített szerény földbirtokhoz. A birtokviszonyok rendezése következtében a saját birtokkal rendelkező családok száma 1901—1934-ig 111,000-ról 450,000-re emelkedett.

Finn éléskamra.

Legfontosabb mezőgazdasági terményük a zab, a rozs és az árpa, mivel ezek a gabonafélék a legészakibb tájak kivételével országsszerte megteremnek. Búzát, főleg tavaszi búzát inkább csak a déli részekben vetnek, de aránylag itt is kis területen. A kapások közül a mindenütt megtermő burgonya mellett délen a cukorrépa és az ugarrépa a legkedveltebb. Általában a növénytermesztés háttérbe szorult, s ezért az országnak kenyérmagvakban jelentékeny bevételre van szüksége.¹ A mezőgazdasági termelés megcsappanása-

¹ 1919-ben 1.053,200 q búzát és 1.177,690 q rozsot szereztek be külföldről.

ban nem csekély része van az állandóan fenyegető kései fagynak, amely annyi szűkesztendőt, nyomorúságot és éhínséget okozott Finnországban. Májusban, júniusban, sőt gyakran júliusban szokott betoppanni, amikor a mag még nincs kifejlődve. Nappal 15—16 fokot mutat a hőmérő, hajnalra pedig lezuhan higanyoszlopa a fagypont alá, nem ritkán —6 fokig. Csillogó dér ezüstözi be a növényeket, s amint kisüt a nap, lekonyul a kalász, megfeketednek a levelek, mintha leforrázták volna őket. Hiába próbálkoznak a következményektől rettegő gazdák tűzzel, füsttel eltávolítani a veszedelmet, hiába huzogatnak hosszú köteleket a vetés fölött, hogy mozgatással

Téli halászat Finnországban.

tartsák a kalászban a lelket, hasztalan kísérleteznek mindenféle ötletes új eljárásokkal, egyelőre csak a művelési módok tökéletesbülésétől, illetőleg megfelelő ellenállású növény-tájfajták lassú kitermesztésétől remélhető valamelyes javulás.

A finn mezőgazdasági életben a növénytermesztésnél jóval nagyobb jelentőségre emelkedett az állattartás, főleg a tehenészet. Amióta szakszerűbben bánnak vele, a kistestű, jobbára szarvatlan finn tehén kitűnően tejel s a finn gazda jövedelmének legmegbízhatóbb forrása lett. A múlt század vége felé átlag 880,000 tehenet tartottak Finnországban, míg 1928-ban megközelítette száma a másfél milliót. Az állattenyésztő egyesületek, a tej- és

vajszővetkezetek, az állami tej- és vajellenőrző állomások céltudatos munkája következtében nemcsak rohamosan nő, hanem észrevehetően nemesedik is a tehénállomány, mennyiségben, minőségben egyaránt javul a tejtermelés, úgyhogy a vaj és a sajt Finnországnak ma egyik legértékesebb kiviteli cikke. Pl. 1929-ben 537 millió márka folyt be érte.

A ló-, sertés-, juh- és baromfitenyésztésnek egyelőre nincs nagyobb jelentősége. Az ősi halászat sem emelkedett arra a színvonalra, amelyet a tengerpart hosszúsága és a belső vizek bősége alapján várhatna az ember. A lakosság zöme csak mellékesen halászkodik, állandó főfoglalkozásként megelégedően kevesen űzik. Pedig értékes halban nem volna hiány: a tengerpart egész hosszában fogható a hering, több folyóban bőségesen akad lazac, pisztráng, a tavak vidékén különféle szemling-fajták stb., stb. Újabban ezen a téren is megindult a szervezkedés, és korszerű újításokkal is igyekeznek a természetkinálta lehetőségeket kihasználni. — A hajdan ugyancsak fontos vadászat egészen jelentéktelen mellékkeresetté vagy szórakozássá hanyatlott le.

Ipar.

Finnország gazdasági életében döntő szerepet játszik az ipar, noha hivatászerűen az ország lakosságá-

nak mindössze 17%-a, kb. 600,000 ember foglalkozik vele. Az ipar föllendülése a gyáripar bevezetése óta, a múlt század folyamán következett be.

A finn ipar legfőbb anyaga a fa, éltetője pedig a vizierő. Ez a két természeti kincs szabta meg a fejlődés irányát, kereteit és tartalmát. A Finnország területének 73%-át borító 25 millió hektárnyi erdőség (főleg fenyő és nyírfa) szinte kimeríthetetlen mennyiségben szolgáltatja a nyersanyagot, a zuhatagos folyóvizekben pedig akkora hajtóerő áll rendelkezésre, amekkorát hosszú ideig nem is tudnak kiaknázni.

Az erdőben kivágott fatörzseket többnyire a folyókon úsztatják a tengerpartra, a folyók torkolata mellett épült fafeldolgozó telepekre. A finn faipar

Fahordás az erdőről.

A Saimaa-csatorna.

pillérei a fűrésztelepek. A múlt század közepén még csak 167 volt, ma azonban már fölül van számuk a 700-on. A legnagyobb szabású a Kymijoki torkolatánál amerikai ütemben kifejlesztett Kotka városában van. A különösen kivitelre dolgozó fűrésztelepek évi termelése meghaladja a 10 millió köbmétert. — A fűrésztelepek mellett különféle fahagyazó iparágak (falemez, asztalos- és bútortanyag, hajó- és csónakdeszka, facseve stb.) fejlődtek ki és hatalmas karton-, cellulozemeg papírgyárak keletkeztek. Méreteinél és termelése arányainál fogva legmegkapóbb a Kymijoki Kuusankoski nevű zuhatagánál épült papírgyár, amely egy-egy magában kb. évi egymillió métermázsza papírt állít elő s nagyságra Európa első, a világ második papírgyára. Részben a fa-

iparral függ össze a gyufagyártás és a fenyőkátrány-lepárolás.

Az olcsó vizierő lehetővé tette, hogy Finnországban olyan iparágak is fölvirágozhassanak, amelyek nyersanyagukat vagy félgyártmányukat jórészt külföldi piacról kénytelenek beszerezni. Ilyen a szövő-fonó ipar, a bőr-, dohány- és vasipar.

A finn ipari élet 1920. évi fejlettségéről és tagoltságáról a következő statisztikai kimutatás ad világos képet:

Iparág	Üzemek száma	Munkásainak száma	A termelés értéke millió finn márkában
Faipar	811	52,135	2,823
Papíripar	178	16,039	2,088
Élelmiszeripar	495	9,880	1,957
Szövő-fonóipar	274	20,110	1,041
Gépipar	421	19,217	882
Bőripar	160	5,686	465
Kő-, agyag-, üvegipar	282	9,650	407

Meg kell említenünk, hogy az iparosodás az 1920-as évek óta is egyre fokozódik: ma már jóval nagyobb az üzemek és a foglalkoztatott munkások száma is, a termelés értéke is.

A gyártelepek szétszórtnak az ország egész területén találhatók, hálózatuk azonban legsűrűbb a tengerparton és Tampere városában, amelyet gyárvárosias jellegénél fogva *Finn Manchesternek* szoktak nevezni.

A nagyon kifejlődött gyáripár fokozatosan visszaszorította a régebben még meglehetősen virágzó kézművességet és háziipart. Megfojtani azonban nem tudja, mert a vidéki lakosság a hosszú tél szünetében nemcsak a saját házi céljaira készít különféle közszükségleti cikkeket, hanem a piacra is juttat. Nagyon keresett cikk pl. a művészi raumai csipke és a *ryijyne*nek nevezett csomózott faliszőnyeg meg a *raanu* nevű szőttes.

Téli világ Finnországban.

Kereskedelem.

Finnország gazdasági életében rendkívül fontos föladat hárul a kereskedelemre, mert nagy a kenyérmagvak és egyéb élelmicikkek, valamint a gyári nyersanyagok és félgyártmányok bevitele is, de nagy a termények és ipari termékek kivitele is. Az élénk külkereskedelem lebonyolítása legnagyobbbrészt hajón történik. Nagy hátrányt jelent, hogy a környező tengerek télen át be vannak fagyva, s csak néhány déli kikötő tud jégtörők segítségével a külfölddel érintkezést fönntartani. A finn kereskedelmi hajóhad 1929-ben elérte ugyan az 5360 egységet, ez azonban még nem elegendő a forgalom lebonyolítására.

A finn külkereskedelmi mérleg az utóbbi években a következőkép alakult:

Év	Behozatal	Kivitel	Mérleg
	millió finn márkában		
1922	3,969	4,467	+ 498
1924	4,715	4,970	+ 255
1926	5,667	5,636	— 31
1928	8,012	6,245	— 1,767
1930	5,247	5,404	+ 157
1932	3,502	4,631	+ 1,129
1934	4,776	6,226	+ 1,450

Az 1926. évi statisztikai adatok szerint legélénkebb a külkereskedelmi forgalom Angliával és Németországgal:

Ország	Behozatal	Kivitel
	millió finn márkában	
Anglia	726	2,162
Németország	1,975	715
Amerikai Egyesült Államok	801	365
Hollandia	327	579
Svédország	417	218
Franciaország	200	404
Belgium	175	298
Dánia	310	141
Oroszország	107	219

Érdemes megemlítenünk, hogy az orosz uralom idején Finnország külkereskedelme rendkívül erős és egyoldalú orosz befolyás alatt állott. Az önálló-

ság kivívása után egy darabig teljesen megszakadt a két ország érintkezése, s csak évek múlva kezdődött valamelyes árucsere. Legújabbán mindkét oldalról igyekeznek a kereskedelmi kapcsolatokat kifejleszteni. — Az óriási távolság, a szállítás körülményessége és drágasága miatt Magyarországgal alig van Finnországnak számottevő kereskedelmi összeköttetése: a kicserélt áruk értéke 1928-ban 5 és fél millió, 1929-ben 25 millió finn márka volt.

Helsinki pályaudvara.

A finn művelődéstörténet és a mai műveltség vázlata.

Amikor a finnek a Kr. u.-i első századokban mai földjüket elfoglalták, műveltség tekintetében jóformán egy színvonalon állottak a Keleti-tengermelléki északi országok lakosságával, a skandináv és a balti népekkel. Először a skandináv viking élet fölvirágzása idézett elő a finnekre hátrányos változást, de a leírásokból ítélve nyelvrokonaink hamarosan alkalmazkodtak az új viszonyokhoz és már-már azon az úton voltak, hogy versenyre keljenek mestereikkel. A kereszténység fölvétele, a keresztény társadalmi és állami rend meghonosodása, a nyugati és déleurópai műveltségi körbe való bekapcsolódás rövidesen ismét a skandinávokat juttatta fölénybe, mégpedig ezúttal olyan

nagy mértékben, hogy Finnország majdnem hat évszázadra svéd uralom alá került. Általános emberi művelődés, polgáriasodás tekintetében rendkívül termékeny, nevelő hatású volt ez a korszak, de a svéd műveltség egyre fokozódó elhatalmasodása a finn nemzeti egyéniség elfojtásával, lassú elsorvasztásával fenyegetett. Ki tudja, velejében nem volt-e szerencse az uralomváltozás, nem volt-e a legüdvösebb tisztítótűz az orosz erőszak vesszeje. Olyan-nak látom a finn élet történetét, mint a finn folyók pályáját: a pogánykori önállóság biztató kezdete után beleomlik a svéd uralom hatalmas tavának zárt medencéjébe, egyszerre nyoma vész itt, szinte elhal, de aztán váratlanul kiszakad a tóból, belezuhan az orosz világ kemény gránitmedrébe, s csak itt kezd újra élni, csak a sellők sistergésében, a zuhatagok dübörgésében bontakozik ki újra egyéniségének minden varázsa, ereje, értéke.

Kimerítő ismertetés helyett meg kell elégednünk azzal, hogy a rendkívül tanulságos finn művelődéstörténetnek és mai műveltségnek csak a legfontosabb néhány területére, ágára, jelenségére, t. i. a közoktatásügyre, az irodalomra, tudományra, művészetekre és nyelvre vetünk rövid pillantást.

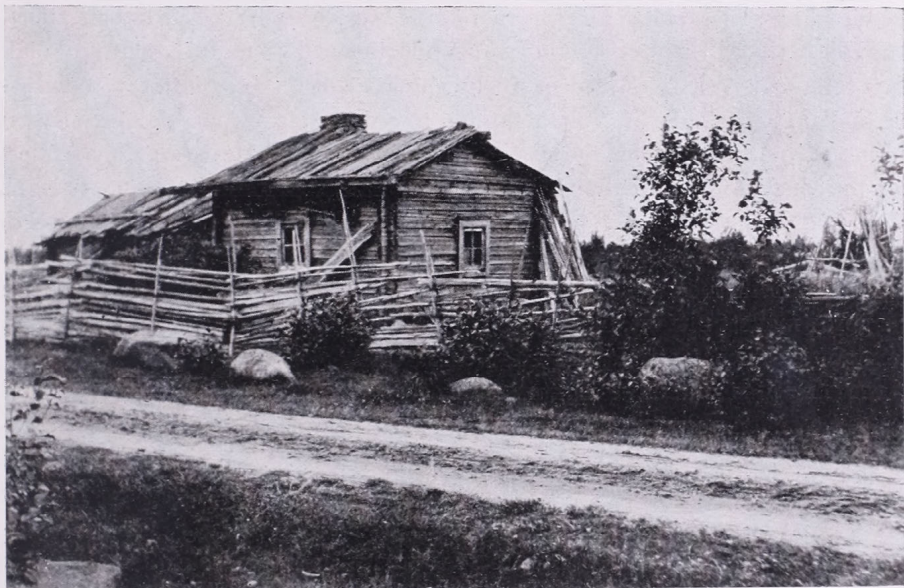
Közműveltség, közoktatás.

A finneknek először a kereszténység főlvétele után a katolikus egyház adott valamelyes ízelítőt az iskolai műveltség elemeiből. A nép nagy tömegei azonban teljesen távol maradtak ezektől a szerény kezdeti próbálkozásoktól, mert az egyház beérte a szerzetesek, apácák és a papi pályára készülő fiatal-ság valamelyes oktatásával. A k o l o s t o r i és a v á r o s i i s k o l á k b a n — a középkor végén Viipuriban, Porvoóban és Raumában volt ilyen — az olvasás, számolás és írás elsajátítására törekedtek, míg a turkui székesegyházi iskolában latin nyelvtan, gondolkodástan, szónoklat- és szertartástan volt a főtárgy. Aki ezeken a szűkkörű elemi tudnivalókon túlmenő ismeretekre óhajtott szert tenni, külföldi egyetemeket kellett fölkeresnie. Egy darabig Párizsba jártak ki a finnek, azután Prága, Lipese, Wittenberga, Rostock, Köln stb. német egyetemén elégítették ki tudásszomjukat. Az ilyen külföldön tanult finnek közül kerültek aztán ki a püspökök és a magasabb egyházi méltóságok. — Ennek a katolikus egyházhoz tapadó nyugateurópai műveltségnek és tudománynak a fénye alig-alig szivárgott ki a nép közé. Maga a latinnyelvű-ség is útját szegte terjedésének és számottevőbb érvényesülésének. Nagy vívmány volt, amikor az egyház elrendelte, hogy istentiszteleteken a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet a nép nyelvén kell elmondani.

A hitújítás forradalmi változtatásokat idézett elő a népoktatás terén. Luthernek és tanítványai táborának az volt a meggyőződése, hogy a hívőkkel meg is kell értetni az evangélium tanítását, az egyháznak tehát mindenekelőtt oktatnia, nevelnie kell, ezt a célját pedig csak akkor érheti el, ha a hívőkhöz anyanyelvükön szól. A reformációnak ebből az alapelvből folyt egyfelől a

népnevelés ügyének általános fölkarolása, másfelől az oktatás céljait szolgáló nemzeti nyelvű irodalomnak a megindítása. A finn hitújítók mindkét irányban úttörő munkát végeztek. Irodalomtörténeti jelentőségüket majd a megfelelő helyen méltatjuk, itt csak tanügyi tevékenységük ismertetésére térünk ki.

A nagy átalakulás a svéd birodalomban egyidőre a közoktatásügyben is súlyos zavarokat okozott. A katolikus korban az egyház maga tartotta fenn az iskolákat, Vasa Gusztáv azonban az egyház birtokait, javait az eladósodott állam pénzügyeinek rendbehozatalára foglalta le. Hiába voltak tehát elvileg a király is, a lutheránus püspökök is az iskoláztatás kiterjesztésének, továbbfejlesztésének barátai, jószándékuk egyelőre megfeneklett az anyagi

Finn halász-házikó.

nehézségeken. Csak Gusztáv Adolf korában javult annyira a gazdasági helyzet, hogy a szép terveket fokozatosan valóra válthatták.

A legelső iskolatípus az egyosztályú népiskola volt; főleg a városokban, de itt-ott a vidéken is működött. A svéd nyelven való írást, olvasást, számtant és hittant tanították benne. Sajnos, a szétszórt farmszerű település miatt a vidéki lakosság zöme még az ilyen kezdő iskolához sem juthatott hozzá. Ezen a nehézségen az ú. n. vándoriskolák szervezésével igyekeztek segíteni: a tanító egyik helyről a másikra vándorolva néhány hét alatt megtanította a gyerekeket az olvasásra, a keresztény hittan elemeire és néhány egyházi énekre. — Az evangélikus egyház a szülőket tette felelőssé a tanulásban észlelt mulasztásokért, sőt 1686 után nem konfirmálták,

Turku látképe.

nem eskették meg, nem engedték az Úrvacsorájához járulni azt, aki nem tudta betéve Luther kiskatéját. — Magasabb fokozatot képviselt az ú. n. triviális iskola, amilyen a nagyobb városokban: Turkuban, Poriban, Helsinkiben, Uusikaarlepyyben és Viipuriban állott fönn. Ezek az iskolák négyosztályúak voltak és a latin nyelv minél tökéletesebb tanítását tekintették főfeladatuknak. Latin volt a tanítás nyelve, sőt a tanulóknak egymással is csak latinul volt szabad érintkezniök. A latin mellett egészen alárendelt szereppel kellett megelégednie a hittudománynak, számtannak stb. A triviális iskola után következett a gimnázium. Az első Gusztáv Adolf alapította Turkuban, 1630-ban, s amikor ez tíz év múlva egyetemmé alakult át, 1641-ben Viipuriban nyílt meg egy kétosztályú gimnázium. A gimnáziumokban a latin és a görög mellett hittant, államtudományt, földrajzot, görög-latin történelmet, számtant és természettudományokat tanítottak.

A hitújításkorabeli közoktatási szervezkedés betetőzése a turkui egyetem megalapítása. Finnország lelkes barátjának, BRAHE PÉTER főkormányzónak sikerült a régi terv megvalósítását kiharcolnia: Krisztina királynő 1640. március 26-án aláírta az alapító oklevelet, s még ugyanaz év július 15-én megnyílt az *Academia Regia Aboensis*. Finnország ünnepelt, minden templomban imádkoztak, mert ROTHOVIVUS püspök főpásztori levele szerint „a finn nép a kereszténység meghonosítása óta nem részesült ekkora jótétményben”. Az új egyetem négy karból (hittudományi, orvosi, jogi és bölcséleti) állott s szervezetében meg működésében az uppsalai egyetemhez igazodott, amely viszont a német egyetemek példáját követte. A kezdet szerény volt: a megnyitás évében bizony mindössze 44 hallgató jelentkezett (36 svéd, 8 finn); ám a következő évben már 250-re emelkedett a létszám, sőt ez is nőtt évről-évre tovább, mert a nagyhírű tanári kar és a megélhetés olcsósága számos svédet csábított át Turkuba.

Ezek voltak a reformáció legfontosabb tanügyi kezdeményezései. A későbbi fejlődés sok mindent változtatott a részleteken, bővítette és kitöltötte az eleinte vázlatos kereteket, de az alapok sokáig érintetlenek maradtak. Nagybbszabású szervezeti újításokra a svéd uralom idején már nem is került sor, azonban külföldi hatásra, valamint politikai okokból megváltozott, gyökeresen megváltozott a XVIII. század második felében az egész közművelődés

A turkui egyetem fölavatása. — (Edelfelt A. festménye).

és vele az iskolák szelleme, szerepe. A régi teológiai irányzat és elméleties elvontság fokozatosan engedett merevségéből és egyre jobban előtérbe nyomultak a gyakorlatiasság szempontjai. Az iskola minden fokán nagyobb figyelemben részesültek a mindennapi élet követelményei, s ezzel karöltve a latin nyelv is átadta helyét a birodalom nyelvének, a svédnek. Különösen az egyetem munkája érezte az új idők beköszöntét: a tudományos fokozatok elnyerésére készített értekezések hátat fordítottak az ókor és a keresztény dogmatika elcsépeelt vitáinak s helyettük egyre gyakrabban vállalkoztak időszzerű gazdasági meg földrajzi kérdések megoldására.

Ez a fölvilágosodott-gyakorlatias irányzat első lendületében nemhogy nem használt, hanem átmenetileg még ártott is a szunnyadó finn nemzeti gondolat ügyének. A birodalom általános érdekei ráterebélyesedtek minden helyi meg nemzetiségi magánérdekre, érthető tehát, hogy a kormányhatóságok és a svéd hivatalnoki osztály támogatásával a svéd műveltség és a svéd nyelv az egész vonalon uralomra jutott. A finnek eleinte semmi ellenállást sem fejtettek ki, sőt a műveltebbek egészen természetes haladásnak találták a dolgok ilyenén alakulását. Ennek jeléül egyre-másra svédesítették meg családi nevüket is. A XVI. század óta a nevek latinositása, görögösítése divott: *Pakkanen* 'fagy' → *Frosterus*, *Joutsen* 'hattyú' → *Cygnaeus*; *Kalajoki* > *Calamnius*, *Helala* > *Helander*, *Hällä* > *Helenius*, *Lukka* > *Lukander*, *Mola* > *Molander*, *Närvä* > *Nervander*, *Runko* > *Rungius*, *Salo* > *Salonius*, *Toppila* > *Topelius* stb., a XVIII. század végén, a XIX. század elején viszont svédesítik az ilyen humanistává kendőzött neveket (pl. finn *Salmela*, *Tammela* humanista köntösben: *Salmelinus*, *Tammelinus*, svédre „modernizálva”: *Salmelin*, *Tammelín*) és svédre fordítják vagy egészen önkényesen *-berg*, *-gren*, *-qvist*, *-ros*, *-ström* stb. svéd végződéssel teszik „szalonképessé” a „parasztos” finn nevek ezreit. Ez a cserebere egészen könnyen ment, mert az egyházi és a közigazgatási hatóságok egyéni ízlésük szerint, néha bizony az érdekelt finn megkérdezése nélkül jártak el.

A finnek önfeledtsége lassanként mégis oszladozni kezdett, mert egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a finnségnek külön multja, saját népi egyénisége van. Ennek a finn tárgyak felé forduló *fennofil* érdeklődésnek kimélyítője, tudományos eszménnyé fejlesztője PORTHAN HENRIK GÁBOR turkui egyetemi tanár, akit méltán tekintenek a finn nemzeti tudományok megalapítójának. Voltaképpen a latin nyelv és irodalom — ahogyan akkoriban nevezgették: az ékesszólás — tanára volt, de rendkívül sokoldalú munkásságát szinte teljesen a finn történelem, ősi hitvilág, hagyományos népköltészet és nyelv vizsgálatának szentelte.¹ Kora szokása szerint többnyire latinul

¹ PORTHANNAK részben még ma is forrásértékű munkáit *Henrici Gabrielis Porthan Opera selecta* címen öt kötetben a Finn Irodalmi Társaság adta ki újra (1859—1873). Nélkülözhetetlenek, illetőleg alapvetők a következő művek, tanulmányok: *M. Pauli Juusten Chronicon episcoporum Finlandensium, annotationibus et appa-*

PORTHAN H. G. szobra Turkuban.

írta ugyan munkáit, de tárgyválasztás és szellem tekintetében példát adott, irányt szabott az egész finn tudományosságnak. Hatása nem is szorítkozott

---

ratu monumentorum illustratum; Historia bibliothecae r. academiae Aboensis; Dissertatio de poesi Fennica; De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica; De Bir-carlis; De fama magiae Fennis attributae; De praecipuis dialectis linguae Fennicae stb. — Hadd említsük itt meg, hogy PORTHAN a finnugor nyelvrokonság, különösen a finn-magyar egyezések kérdésével is foglalkozott, a magyar nyelvről is kellő tájékozottsága volt, s levélbeli érintkezésben állott PERLAKI DÁVIDDAL, VERSEGHYVEL és GYARMATHI SÁMUELLEL; a *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo* című turkui lapban 1771-ben ismertette, méltatta, finn megfelelőekkel kiegészítette SAJNOVICSUNK *Demonstratióját* (vö. *Opera selecta* V, 126; SETÄLÄ, Lisiä 106; LAKÓ: NyK. XLIX, 402).

a tudomány művelőinek szűk körére, hanem sokkal távolabbra sugárzott ki: munkásságának eredményei, tanulságai fölkeltek az egész ország érdeklődését, a nemzet önbizalmát, áthidalva azt a többszázados szakadékot, amely a mult hagyományaihoz ragaszkodó egyszerű nép és a tőle teljesen elszakadt magasabb műveltségű tanult réteg között tátongott.

Az 1809-ben bekövetkezett uralomváltás nem hogy nem hátráltatta, hanem az átmeneti megrázkódtatás elültével elő is segítette a fennofil irányzat megszilárdítását, szerves továbbfejlődését. ARVIDSSON tüzes intelve egyre növekvő tömegek meggyőződésévé, hitvallásává, óhajává erősödött, s a Kalevala világraszóló sikere és RNEBERG költészetének elragadó romantikája

Északfinnországi tájkép.

is szárnyakat adott a nemzeti önbizalomnak. Mind sűrűbben hallható volt az a kívánság, hogy a finn nyelvet ne csupán tudományos vizsgálati anyagnak tekintsék, hanem ültessék vissza természetes jogaiba, avassák föl a finn hivatali élet, művelődés és tudomány szervévé. Eleinte bizony utópiának, megvalósíthatatlan álomnak tetszett ez a *fennomániának* csúfolt követelőzés, s I. Miklós erőszakos maradisága (a cenzura bevezetése, az 1850. évi nyelvrendelet stb.) néhány évtizedre csakugyan el is odázta a tervek teljesülését. Ekkor még jelentős vívmány számba ment, hogy az egyetemen finn lektorátust szervezhettek.

A kívánt irányban való fejlődésnek lassan, lépésről-lépésre kellett haladnia. Ilyen lépés, de döntő hatású lépés volt a közoktatás ügyének újabb rende-

zése. A kezdeményezés ezúttal magától az uralkodótól, II. Sándor cártól indult ki, aki 1856-ban utasította a finn szenátust, tegyen javaslatot a nép műveltségének emelését biztosító iskolareform ügyében. A szenátus a káptalanoktól és a szakemberektől kért vélemények közül CYGNAEUS UNOét találta leginkább figyelemre méltónak. CYGNAEUS lelkes híve volt PESTALOZZI nevelési elveinek, meggyőződéssel sürgette tehát, hogy az iskola ne csak írni-olvasni tanítson, hanem iparkodjék összhangzatosan kifejleszteni a gyermek minden szellemi és testi készségét, iparkodjék elsajátíttatni az élet legfontosabb vonatkozásaiban nélkülözhetetlen alapismereteket, hogy a serdülő nemzedékek a nemzet jövő boldogulásának biztos alapjául szolgálhassanak. Az ilyen értelemben való nemzetnevelés áldásában nemcsak a fiúkat, hanem a leányokat is részesíteni kell, mert hiszen mint anyákra, reájuk hárul majd a nevelés megindításának legkényesebb feladata. — A finn szenátus megértéssel fogadta CYGNAEUS vezérelveit s a nyugateurópai iskolarendszerek tanulságainak figyelembevételével 1866-ban életbe is léptette a finn népoktatás új rendjét.

Sok minden megváltozott 1866 óta, de a finn népoktatás CYGNAEUS elvei szerint fejlődött tovább. Csak annyit említsünk meg, hogy a finn országgyűlés már 1910-ben megszavazta a tankötelezettséget, az uralkodó azonban elutasította a határozatot. Az önállóság kivívása után a finn törvényhozás egyik legelső teendőjének tekintette az általános tankötelezettség kimondását és olyan törvények hozatalát, amelyek pontosan megszabják a községnek és az államnak a népoktatással kapcsolatos jogait meg kötelességeit.

A finn népoktatásügy hatalmas méretű fejlődéséről az alábbi statisztikai kimutatások nyújthatnak világos képet:

Tanév	Az iskolák száma			A tanerők száma			A tanulók száma
	finn	svéd	együtt	férfi	nő	együtt	
<i>A vidéki alsó népiskolák</i>							
1917—18	68	168	236	—	—	—	7,163
1920—21	285	388	673	13	758	771	24,619
1923—24	1,008	456	1,464	12	1,688	1,700	—
<i>A vidéki felső népiskolák</i>							
1872—73	157	24	181	113	72	185	7,155
1902—03	1,779	321	2,100	1,270	1,209	2,479	86,986
1917—18	3,015	449	3,464	2,382	2,257	4,739	162,076
1922—23	3,672	480	4,152	—	—	6,232	235,603

Városi népiskolák

Tanév	A tanerők száma			A tanulók száma		
	férfi	nő	együtt	finn	svéd	együtt
1871—72	13	38	51	—	—	1,998
1917—18	398	1,011	1,409	33,411	7,798	41,209
1922—23	401	1,020	1,421	34,873	6,666	41,539

A vándoriskolák, a kétosztályos alsó és a négyosztályos felső elemi népiskolák, valamint az ismétlőiskolák munkájának eredményeképpen ma már fehérholló Finnországban az írástudatlan fiatal; ennek a jelentőségét pedig csak akkor méltányolhatjuk igazán, ha a rendkívül gyéren lakott északi területeknek tanyaszerű települési viszonyaira gondolunk. Hogy ezt az eredményt aránylag rövid idő alatt el lehetett érni, abban igen nagy része van a finn tanítóságnak, amely a kitűnően megszervezett tanító- és tanítónőképzőkből nemcsak szakismereteket, hanem emberszeretetet és kötelességérzést is visz magával rögzös pályájára.

A tudásszomj, művelődési hajlam és céltudatosság ékes bizonyítéka, hogy a legegyszerűbb néposztályok fiatalsága sem szokta beérni a kötelező elemi iskola elvégzésével, hanem örömmel vesz részt a különféle tanfolyamok, ifjúsági intézmények és továbbképzők műveltségfejlesztő munkájában. Ezen a téren nagy népszerűségnek örvend és meglepően szép eredményeket ér el a több mint 1300 helyi egyesületet magába foglaló Finn Ifjúsági Szövetség (*Suomen Nuorisoin Liitto*); az ötven-egynehány népakadémia (*kansanopisto*), amely dán mintára létesült és közérdekű elméleti oktatáson kívül gyakorlati tudnivalókkal egészíti ki a mezőgazdaságban maradó finn leányok, legények ismereteit; ilyen a kb. 20 munkásakadémia (*työväenopisto*), amely viszont az ipari munkásság fölvilágosításán, látókörének kibővítésén dolgozik. — Ezeknek és a hozzájuk hasonló rendeltetésű intézményeknek, az iskolán kívüli népoktatás különféle formáinak, az olvasókörieknek, közkönyvtáraknak stb. köszönheti Finnország, hogy általános és szakműveltség, úgyszintén józan fölvilágosodottság tekintetében mind mezőgazdasági, mind ipari munkássága ritkítja párját.

A középfokú oktatás lényegileg a XIX. század második feléig azokon az alapokon nyugodott, amelyeket még Gusztáv Adolf korában raktak le. Változások, főleg a XVIII. század második felében történtek persze rajta, de azok jórészt a tanítás szellemére, anyagára és nyelvére irányultak. E rendszer elavultsága és megmerevedett szűkmarkúsága csak az orosz uralom idején, a múlt század hatvanas éveiben kezdett nyilvánvalóvá lenni, amikor Európa-szerte új nevelési elvek jutottak érvényre, s ezenfelül Finnországban a duzzadó faji öntudat és a nemzeti művelődés lendületes vágya

is erélyesen követelte a maga természetes jogait. 1872-ben megszületett végre az új rend, amely bizonyos módosításokkal, kiegészítésekkel ma is fönáll. Kezdetben a következő középfokú iskolatípusok voltak: 1. hét- majd nyolc-osztályú *líceumok* (ezek főiskolai tanulmányokra készítették elő növendékeiket); 2. két- és négyosztályú *reáliskolák* (ezek a gyakorlati pályákra induló szegényebb fiatalság tanulmányi szükségleteit igyekeztek kielégíteni; később ötosztályú, ú. n. 'középkiskolává' (*keskikoulu*) fejlődtek ki, de növendékeik az ötödik osztály elvégzése után a líceumokban folytathatták a főiskolákra jutáshoz szükséges tanulmányaikat); 3. az öt-, illetőleg hétosztályú *leányiskolák*; 4. 1883 óta nagyon elterjedtek Finnországban, főként a vidéki városokban, a *közös iskolák* (*yhteiskoulu*), amelyekben fiúk és leányok együttesen tanulnak, akárcsak az egyetemen. — A középfokú iskolák egy része állami, más része pedig állami fölügyelet alatt működő községi, egyesületi vagy magániskola volt. Számra nézve eleinte a községi és a magániskolák vezettek, legtöbbjüket azonban rövidesen átvette az állam. — Az oktatásban jórarábig a svéd nyelv vezetett, de a finn évről-évre nagyobb teret hódított.

A finn középfokú oktatás fejlődéséről és fejlettségéről szintén a rideg számok adnak legmegbízhatóbb fölvilágosítást: az 1878—79. tanévben mindössze 12 teljes (hétosztályú) és három négyosztályú líceum, 19 (két- illetve négyosztályú) reáliskola és 14 leányiskola működött. Az 1925—26. iskolai év elbokrosodott iskolaviszonyait a következő kimutatás tárja elénk:

	Fiúlíceumok			Leánylíceumok			Közös líceumok			5 osztályú középiskolák			Egyéb leányiskolák		
	finn	svéd	összesen	finn	svéd	összesen	finn	svéd	összesen	finn	svéd	összesen	finn	svéd	összesen
Állami, középfokú iskolák	21	7	28	6	1	7	6	2	8	12	3	15	12	4	16
Községi, egyesületi és magániskolák	1	1	2	6	4	10	49	16	65	48	8	56	2	1	3
Összesen	22	8	30	12	5	17	55	18	73	60	11	71	14	5	19

E szerint a középfokú iskolák száma — figyelmen kívül hagyva a két-nyelvű (finn és svéd) leányiskolát és az idegen nyelvű (német meg orosz) iskolákat — összesen 210; a fenntartó jellege szerint: 74 állami, 136 községi, egyesületi és magániskola; a tanítás nyelve szerint: 163 finn, 47 svéd.

A finn középiskolák belső életének, tanulmányi beosztásának ismertetése céljából legalkalmasabb lesz a helsinki finn gyakorló líceumnak (*Helsingin Suomalainen Normaalityseo*), a finnek „mintagimnáziumának” 1934—35. iskolai évi tanrendjét bemutatnunk:

A) A klasszikus liceum osztályaiban:

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Össz.
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2	16
A böleselet elemei	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Finn	5	3	3	3	3	3	3	3	26
Svéd	4	3	2	2	2	3	2	2	20
Latin	—	5	5	5	5	5	5	5	35
Német	—	—	4	4	3	3	3	3	20
Görög vagy francia	—	—	—	—	—	4	4	4	12
Történet és társadalomtudomány	—	2	2	3	3	4	3	4	21
Földrajz	3	2	2	2	2	—	—	—	11
Természetráaj	3	2	2	2	3	—	—	—	12
Természettan és vegytan	—	—	—	—	—	2	2	2	6
Mennységtan	5	4	4	4	4	3	3	3	30
Szépírás, rajz és mintázás	3	2	1	1	1	1	1	—	10
Testgyakorlás	3	3	3	3	2	2	2	2	20
Egészségtan	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Ének	2	2	—	—	—	—	—	—	4
Együtt	30	30	30	31	31	32	32	32	
Szabadon választható rk. tárgyak:									
Könyvvitel	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Ének	—	—	1	1	1	1	1	1	6
Kézügyesség	2	2	2	—	—	—	—	—	6

Az egyetem szervezetében nem történtek olyan mélyreható változások, mint az elemi és a középfokú oktatás terén, belső életében azonban teljes átalakulás következett be. A PORTHANNAL megindult fennofil irányzat folyvást erősödött s az orosz korszakba átnyúlva a nemzeti érdekek őrtornyává, a finn szellemű és nyelvű művelődési törekvések áramfejlesztőjévé, áramosztogatójává emelte az egyetemet. A tanárok egyre nagyobb teret juttattak a finnség multjára és népi sajátságaira irányuló tudományos kérdéseknek, s a mind nagyobb és nagyobb számban beiratkozó finn hallgatóság mohó szomjjal szívta magába az ismereteket, eszméket. A korábbi idők mókás ceremóniáit, dologkerülő virtuskodását, hangos tivornyáit a történeti felelősségérzet, a lelkes szervezkedés és a céltudatos komoly munka váltotta föl. Az előadótermek padjaiban, az egyetemi hallgatók hazafias egyesületeiben fogant meg számos olyan gondolat, szövődtek több olyan kezdeményezés számai, amelyek Finnország művelődési életének rövidesen irányt adtak, dicsőséget szereztek. Az orosz hatóságok is látták az egyetemnek a szellemiekben

B) A kettőságazatú liceum és a „középiskola” osztályaiban:

Tantárgy	„Középiskola”						Klasszikus ágazat				Reál-ágazat			
	I.	II.	III.	IV.	V.	Összesen	VI.	VII.	VIII.	Összesen	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Hittan	2	2	2	2	2	10	2	2	2	16	2	2	2	16
A bölcsélet elemei	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4	—	2	2	4
Finn	5	3	3	3	3	17	3	3	3	26	3	3	3	26
Svéd	4	3	3	2	2	14	2	2	2	20	2	2	2	20
Német	—	4	4	4	3	15	4	3	3	25	4	3	3	25
Francia v. orosz*	—	—	—	—	—	—	(4)	(4)	(4)	(12)	—	—	—	—
Angol	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	12
Latin	—	—	—	—	—	—	6	6	6	18	—	—	—	—
Történet és társadalomtudom.	—	2	3	3	4	12	3	4	4	23	3	4	4	23
Nemzetgazdaságtan	—	—	—	—	—	—	—	(2)	(2)	(4)	—	(2)	(2)	(4)
Földrajz	3	2	3	2	1	11	2	1	1	27	2	1	1	27
Természetrajz	3	2	2	2	3	12								
Természettan és vegytan	—	—	—	3	3	6	(2)	(2)	(2)	6 (+6)	2	2	2	12
Mennyiségtan	5	4	4	4	4	21	3	3	3	30	5	5	5	36
Szépírás	3	3	—	—	—	12	—	—	—	12(+6)	—	—	—	18
Rajz és mintázás			2	2	2		(2)	(2)	(2)		2	2	2	
Testgyakorlás	3	3	3	3	2	14	2	2	2	20	2	2	2	20
Egészségtan	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1
Ének	2	2	1	—	—	5	—	—	—	5	—	—	—	5
Könyvvitel	—	—	—	1	1	2	—	—	—	2	—	—	—	2
Együtt	30	30	30	31	31	—	31	32	32	—	31	32	32	—
Szabadon választható rk. tárgyak:														
Angol	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4	—	—	—	—
Ének	—	—	—	1	1	2	1	1	1	5	1	1	1	5
Kézügyesség	2	2	2	—	—	6	—	—	—	6	—	—	—	6

* A klasszikus ágazat növendékei a francia nyelv helyett az orosz vagy a természet- és vegytant, valamint a rajzot választhatják; mindkét ágazat VII. és VIII. osztályában meg van engedve a rajznak nemzetgazdaságtannal való fölcserélése.

A 6 osztályú „leányiskolák” (*tyttökoulu*) és a 9 osztályú leányliceumok (*tyttölyseo*) tananyagáról és munkarendjéről a helsinki gyakorló leányliceum (*tyttönormaalilyseo*) 1934–35. évi tanrendjének közlésével adhatunk legalkalmasabban teljes képet:

Tantárgy	A „leányiskola” (tyttökoulu) osztályaiban							A gimnázium (lukio) osztályaiban				Együtt		
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Összesen	VII.	VIII.	IX.	Összesen			
Hittan	2	2	2	2	2	2	12	2	2	2	6	18		
A bölcsélet elemei	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4	4		
Finn	4	3	3	3	2	2	17	3	3	3	9	26		
Svéd	4	2	2	2	2	2	14	3	2	2	7	21		
Német	—	4	4	3	3	3	17	4	3	3	10	27		
Francia v. angol	—	—	—	4	3	3	10	3	3	3	9	19		
Történet	2	2	2	2	2	3	13	3	3	4	10	23		
Földrajz	2	2	2	2	1	1	10	}	1	1	3	}	25	
Természetrajz	2	2	2	2	2	2	12							
Természettan és vegytan	—	—	—	—	3	2	5	2	2	2	6	11		
Mennyiségtan	4	3	4	3	3	3	20	4	4	4	12	32		
Szépírás	}	3	3	2	2	1	}	}	2	2	1	}	}	18
Rajz és mintázás														
Testgyakorlás	3	3	3	3	2	2	16	3	3	3	9	25		
Egészségtan	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2		
Ének	2	2	2	1	1	1	9	1	1	1	3	12		
Kézimunka	2	2	2	2	—	—	8	—	—	—	—	8		
Háztartástan	—	—	—	—	3	3	6	—	—	—	—	6		
Együtt	30	30	30	31	31	32	—	31	31	31	—	—		
Szabadon választható rk. tárgy:														
Könyvvitel	—	—	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—		

való vezetőszeropét, azért többször is kísérletet tettek az önkormányzati jog megnyirbálására, az ifjúság kordában tartására, sőt átmenetileg a bölcsészeti kar működését föl is függesztették.

Az egyetem alapítása óta Turkuban működött. Amikor azonban 1827-ben a régi főváros legnagyobb része, vele az egyetem épülete, könyvtára, kéziratgyűjteménye is tűzvész martaléka lett, az egyetemet áthelyezték az új fővárosba, Helsinkibe. Az áthelyezésnek különben nem kis részben az is volt a célja, hogy az egyetem jobban szem elé kerüljön, s működését az oroszok könnyebben figyelemmel kísérhessék. 1832-ben már fölavatták Helsinkiben

A helsinki finn egyetem.

az ENGEL tervei szerint készült központi épületet s utóbb számos új épületet emeltek az egyre szaporodó különféle intézetek céljaira.

Az egyetem az áthelyezés után új nevet (C s á s z á r i S á n d o r - T u d o m á n y e g y e t e m) és új szervezeti meg ügyrendi szabályzatot kapott. Lényegileg minden a régiben maradt. Így megmaradt az önkormányzat is, s jórészt ennek köszönhető, hogy az egyetem falai sorra vissza tudták verni az oroszosító erőszakoskodások hullámain. — Az önállóság kivívása után időszzerűvé vált rendezés is tiszteletben tartotta az önkormányzat alapelvét, bár az egyetem most már, különösen gazdasági vonatkozásokban, szorosabb kapcsolatba került az államhatalommal. — Az egyetem élén ma is k a n c e l l á r áll, akit az egyetem javaslatára az államfő nevez ki. Míg azonban a svéd ura-

lom idején a birodalom valamelyik főtitkárviselője, az orosz uralom idején pedig rendszeresen a trónörökös viselte ezt a tisztelet, jelenleg a törvény értelmében csak olyan finn nevezhető ki kancellárrá, aki a tudomány művelése vagy az egyetem fejlesztése terén különleges érdemeket szerzett. Az egyetem belső életének kormányzati szervei a nagy- és a kistanács. Amaz az egyetem nyilvános rendes tanáraiból, emez a rektorból, a prorektorból, a dékánokból és a prodeánokból áll. — Az egyetem alapítása óta megtartotta az eredeti négy karta, azonban a bölcsészeti kar idővel három szakosztályra: ú. m. történeti-nyelvtudományi, mennyiségtani-természettudományi és mezőgazdasági-erdészeti szakosztályra vált szét. A tudományok fejlődése, elkülönülése folytán egyre nőtt a tanerők létszáma is: az indulás évében, 1640-ben mindössze 11, 1811-ben 20, 1874-ben 31 volt a tanárok száma, míg az 1924—25. iskolai évben 80 nyilvános rendes, 33 rendkívüli tanár, 18 tanársegéd és 95 magántanár tanított. — Az egyetemi előadások egészen a múlt század közepéig kizárólag svéd nyelven folytak. Rengeteg surlódás származott ebből a visszasságból, s csak lassanként, kemény harcok árán sikerült a finn nyelvet méltán megillető jogaihoz juttatni. Az egyetemi oktatás nyelvkérdése különben még ma, az önállóság elnyerése után sincs a finnság számarányának és államfönntartó erejének, súlyának megfelelő méltányossággal elintézve.

A turkui korszak utolsó évében, 1827-ben 476 hallgatója volt az egyetemen; Helsinkiben a század közepéig 400—500 között ingadozott, míg 1875-ben 652, 1885-ben 1020, 1895-ben 1378, 1915-ben pedig 3186 volt a létszám. A háború alatt csökkent a jelentkezés: 1918-ban 2066-ra esett vissza s még 1924-ben is csak 2865-ig emelkedett föl újra. A finnnyelvűek száma eleinte elenyészően csekély volt, később azonban szemlátomást javult az arány, úgyhogy a nyolcvanas években kb. egyformán állott a finn és a svéd, 1924-ben pedig már 71.1% esett a finnre, 28.9% a svédre. — Nőhallgató először 1870-ben iratkozhatott be az egyetemre, bár a kapuk igazában csak 1887-ben nyíltak meg a fölvilágosodott és a legmagasabb tudományos kiképzésre igényt tartó finn leányok előtt. Ettől kezdve nőttön-nőtt a női hallgatók száma s 1924-ben elérte a 891-et, vagyis az egész hallgatóság 31.1%-át. — A hallgatók a származási helyük szerinti osztályokba (*osakunta*; ilyen pl. a hämei, satakuntai, savoi, varsinaissuomi, viipuri stb. *osakunta*) tömörülnek. Mindegyik osztály élén a tanárok közül választott *inspehtori* és a magántanárok vagy érdemes doktorok sorából választott *kuraattori* áll. A hallgatóság fölött az inspektorok testülete gyakorolja a legfőbb fölügyeleti és fegyelmi jogot.

Amikor nyilvánvaló lett, hogy a nagymultú és kivételesen nagyhatású finn egyetem egymagában nem győzi kielégíteni a fokozatosan növekvő és önállósuló szakigényeket, részben az állam, részben magánosok kezdeményezésére új főiskolák nyíltak meg. Közülük legfontosabb a műegyetem (*teknillinen korkeakoulu*) és a kereskedelmi főiskola (*kauppa-korkeakoulu*). Az önállóság első éveiben a nagyközönség kezdeményezésére

két magánalapítású új egyetem is keletkezett az ország régi fővárosában, Turkuban: az egyik svéd (*Abo akademi*), a másik finn (*Turun suomalaisen yliopisto*). A huszas évek világgazdasági válsága miatt mindkettőnek súlyos pénzügyi zavarokkal kellett megküzdenie, de kiállták a tűzpróbát s máris nagy érdemeket szereztek Finnország művelődési és tudományos életében.

A finn népköltészet.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az ősi finn néplélek, az egymásba kapcsolódó finn nemzedékek láncolatának külső-belső élete, ismeret- és kedélyvilága legtisztábban a hagyományos finn népköltészet tükrében látható. Másfelől azt is hangsúlyozhatjuk, hogy a népköltészet, főként a Kalevala volt az a forrás, amelyből a mai finnság szellemi sajátosságainak legjellegzetesebb elemeit, nemzeti egyéniségének alapvető vonásait, uralkodó színeit merítette. Még többet is mondhatunk: amikor a finnségnek az orosz moloch beolvasztó terveinek láttára 100 évvel ezelőtt elborult a tekintete, ifjúságának bátor hite mellett jórészt a Kalevalában napfényre került ősi értékek fölismerése adott neki önbizalmat, reményt és kitartást az önvédelmi harcra. Ismerjük e harc eredményét: a Kalevala népe győztesen került ki a küzdelemből.

A finneknek a pogány kultusszal karöltve járó énekművészetéről a XVI. század közepe óta tudott az irodalom. Miként nálunk 10 évvel korábban SYLVESTER a virágénekekről, 1551-ben kiadott zsoltárfordításának verses előszavában AGRICOLA MIHÁLY is megemlékezik a finn népköltészetről:

EPeiumalat monet tesse
muinen palueltin caucan ia lesse.
Neite cumarsit Hemelaiset
seke Miehet ette Naiset.
Tapio Metzest Pydhyxet soi
ia Ahti wedhest Caloia toi.
Äinemoinen wirdhet tაცი...

— AGRICOLA után egyre sűrűsödnek az irodalmi utalások, amelyek bizonyítják, hogy a művelt osztály sok mindent tudott a nép száján élő népköltészetéről; de az is kitetszik a nyilatkozatokból, idézetekből, hogy jó ideig alig tulajdonítottak neki fontosságot, később pedig az ősi finn mitológia emlékeit és a történet forrásait kezdték benne látni.

Tudományos érdeklődésre valló gyűjtő és kutatómunka a XVIII. században, az ú. n. fennofil korszakban kezdődik. Megszólamlík az addig meglehetősen néma nemzeti érzés és minden politikai célzatosság nélkül becsülni, dédelgetni, tanulmányozni kezdi mindazt, ami finn eredetű, ami népies és régi. Már JUSLENIUS DÁNIEL (1676—1752) példákon szemlélteti a finn népköltészet nyelvi meg verstani jellegzetességeit, a korszak legnagyobb

finn tudósa, PORTHAN pedig öt részből álló tanulmányt ír *de Poësi Fennica* (1766—78). Lelkes munkájával nemcsak azt éri el, hogy az ország műveltebb köreiben gyökeret ver az érdeklődés és szeretet a nép szellemi alkotása iránt, nemcsak azt kívánja ki, hogy az idegen szellemben, idegen forma nyűgében kísérletező irodalom is kezd visszatérni a népköltészet forrásához, hanem iskolát nevel, a gyűjtők, kutatók iskoláját. Így pl. az ő hatása nyomán készül LENCQVISTnek latinnyelvű értekezése a finn babonákról (1782) és GANANDER *Mythologia Fennica* c. gazdag anyaggyűjteménye (1789). Nem lehet véletlenség, hogy PORTHANÉK működése egybeesik a nép szellemi alkotásai iránt ezidőtájt Európa-szerte megnyilvánuló rokonszenvvél. Hiszen ebben az időben adja ki MACPHERSON Ossian dalait, HERDER a *Volkslieder* (későbbi címen: *Stimmen der Völker in Liedern*) c. híres fordításgyűjteményét, és ekkor lát napvilágot Svédországban GEIJER és AFZELIUS népdalgyűjtése is.

PORTHAN halála után egy időre elakad a munka; ennek azonban nem az érdeklődés ellanyhulása, hanem a Finnország birtokáért Svéd- és Oroszország között kitört pusztító háború az oka. Amint az élet visszatér a rendes kerékvágásba, a népköltészet ügye ismét a figyelem középpontjába kerül. A sok név közül csak hármat említsünk meg. TOPELIUS északfinnországi orvos szorgalmas gyűjtögetés közben fölfedezi a finn népköltészet eddig ismeretlen eldorádóját, Orosz-Karjalát; dalgyűjtéséből öt füzetnyit közre is ad (1822—32); a később orosz akadémikussá megválasztott híres finn nyelvtudós, SJÖGREN szintén gyűjt, szemelvényeket is közöl, hangoztatva, hogy a finn nép nagyon sok régi éneket tud, csak össze kellene gyűjteni; GOTTLUND K. A., a legbuzgóbb gyűjtők egyike, fölfedezi a Svédországban élő finnek költészetét, több értekezésben foglalkozik a teendőkkal, szemelvényeket tesz közzé, és fölveti a szétszórtan található énekek szerves egésszé való összefoglalásának gondolatát: „milyen távlat tárulna elénk, ha mi fiatalabb finn írók nagyobb gondot fordítanánk anyanyelvünkre és a hazai irodalomra. Ha összegyűjtenők a finn nép énekeit, egy egész mű kerekednék ki, aminő pl. Homeros, Ossian vagy a Niebelungenlied. A finn nemzet sajátágai fényével és önállóságával ámulatba ejthetné a jelenkort és a jövőndőt!”

A Finnországban szervezkedő munkának hamarosan a külföldön is visszhangja támad. Egy fiatal német, VON SCHRÖTER Uppsalában finnekkel ismerkedik meg, s leírásaik olyan mély hatást tesznek rá, hogy útja igazi célját feledve *Finnische Runen* címen finn népdalgyűjteménnyel lepi meg Európát (1819¹, 1821², 1834³). RASK RASMUS, a világhírű dán nyelvész szintén magával ragadja a finn népköltészet gazdagsága és varázsa. Elismerő szavai nemcsak a külföld figyelmét irányítják Finnország felé, hanem magában Finnországban is bátorító ösztönzésül szolgálnak: önérzetesebbé, bizakodóbbá válik a hangulat, s még azok is csatlakoznak a mozgalomhoz, akik eddig inkább csak divatos regényességet láttak benne. Csatlakozik a turkui egyetem nagyműveltségű történettánára, VON BECKER REINHOLD is: „Szégyen volna, ha a finnek

nem tekintenek becsületügyüknek a népnyelv és -költészet tanulmányozását, mikor a külföld a legnagyobb érdeklődéssel várja az eredményeket". Nyelvi és népköltészeti gyűjtéseket végezve végigjárja az ország jókora részét. Nyelvi tanulmányait svéd nyelven megjelent nagy finn nyelvtanában értékesíti, népköltészeti gyűjtéseit pedig becses magyarázatok kíséretében egy turkui folyóiratban teszi közzé. BECKER példaadó, munkára serkentő állásfoglalásának az a sorsdöntő történeti jelentősége, hogy megnyeri a népköltészet ügyének LÖNNROT ILLÉST, akinek a neve elválaszthatatlan a Kalevalától, az egész finn népköltészettől, sőt a finnság újkori nemzeti műveltségétől.

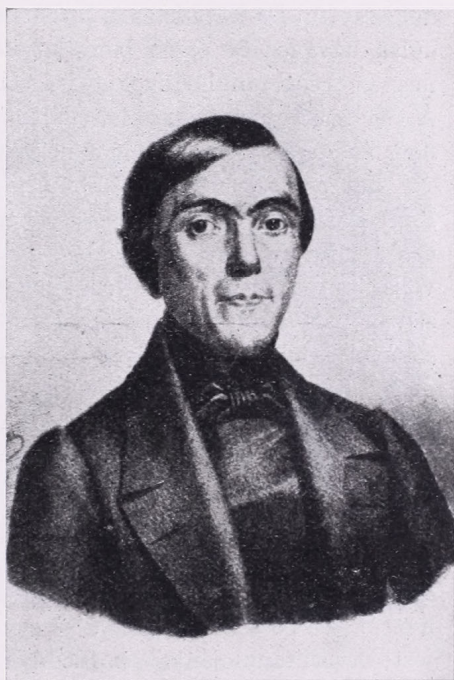
LÖNNROT népe sorsának, érényeinek megismerésére; érdemes tehát kissé részletesebben szólnunk róla. Nevét világszerte ismerik, pedig részben a divat szeszélyéből, részben merő véletlenségből jutott hozzá. „Lönnrot” svédül ’juharfa-gyöker’-et jelent, s csak öregapja vette föl a Finnországban dívó szokásból az eredeti finn VAHTEROJA (*vaahtera, vahtera, vahder* ’juharfa’ + *oja* ’árok, patak’) helyett; az ILLÉS keresztnévet pedig a komaasszony feledékenységének köszönhette.

Két évvel a nagy PORTHAN halála előtt, 1802-ben született Dél-nyugat-Finnország Sammatti nevű falucskájában. Apja egyszerű szabómester volt, s a sokgyermekes család nyomorúságos viskójában mindennapos vendég volt a nélkülözés.

Gyakran még a megőrlött fakéregből

és mohából készített *pettuleipäre* sem telt, s a gyerekek többször csak a szomszédok jóvoltából jutottak hozzá valami kis betevő falathoz. ILLÉS igénytelen, szűkszávú, de egészségesen derült kedélyű gyermek volt. Bírta, sőt természetesnek találta az ínséget; szerette a kék tavakat, a madárdalos erdőket; szerette az embereket, akiktől szép verseket, érdekes meséket hallott, és mikor megtanulta az ábécét, szerette a könyvet. Valahogyan üggyel-bajjal, megszakításokkal elvégezte a középiskolát és 1822-ben — egy napon Finnország másik két leendő büszkeségével, RUNEBERGGEL és SNELLMANNAL — beiratkozott a turkui egyetemre.

Ekkoriban a turkui egyetem volt a finn nemzeti művelődési mozgalmak

Lönnrot Illés.

kohója. LÖNNROT csendes megértéssel figyelte a lelkes tervek és tettek vajúdását, föl azonban nehezen hevült. A véletlen úgy fordult, hogy megismerkedett az imént említett BECKERREL, aki fölismerte a finn nyelvvel és a finn népköltéssel való foglalkozás nagy jelentőségét és igyekezett az ügynek minél több hívet toborozni. Hova-tova LÖNNROT is BECKER hatása alá került, megismerkedett az új eszmékkel, azok hirdetőivel, hozzájutott a finn meg a külföldi irodalom legfontosabb termékeihez és tanulmányozhatta az addigi gyűjtések eredményeit is. Érdeklődése nőttön-nőtt, s 1827-ben BECKER fölügyelete alatt el is készítette a magisteri fokozat elnyerésére szolgáló első dolgozatát: *De Väinämöine, priscorum fennorum numine*. A megélhetésre gondolva ugyanez év őszén beiratkozott az orvosi karra. Alig kezdte azonban meg az orvosi tanulmányokat, leégett Turku városa és bezárták az egyetemet. A kényszerű pihenőt arra használta tehát föl, amire eddig tanulmányai miatt nem volt érkezése: elindult a nép közé gyűjteni.

Ezt a gyűjtőútját később még 11 követte. Keresztül-kasul járta egész Finnországot és Orosz-Karjalát, a népköltészet leggazdagabb lelőhelyét; több-ezer kilométert tett meg gyalog, gyakran mezítláb, egyszerű parasztruhában, vállán puská és tarisznya. Néhol bizalmatlankodva fogadták, szegénylegénynek, zsidványnak, garabonciásnak-minek nézték, de igénytelenségével, jószívűségével, a nép életének, lelkének, nyelvének ismeretével, szívósságával rendszeren célt ért: megnyitak előtte az idegenek elől féltékenyen eldugdosott 'd a l o s l á d á k', a kalevalai *vaskiset vakkaset*. Minden útjáról dús zsákmánnyal, bőséges tapasztalatokkal tért meg és minden útja után tisztábban látta a tennivalót.

Az 1828. évi első útja gyűjtéséből kezdte közreadni *Kantele* című nagyobb munkáját (1829—31). A megjelent négy füzet egymás mellett, egymástól függetlenül, egymással össze nem függő önálló alkotásokként közli a följegyzett hosszabb-rövidebb énekeket, mindössze a 'r é g i r u n ó k'-at és az 'ú j a b b k o r i d a l o k'-at választva el egymástól. A *Kantele* kiadása közben befejezte orvosi tanulmányait és 1832-ben elvonult Észak-Finnországba, Kajaaniba körorvosnak, hogy közel legyen a daltermő Karjalához. Itt élt aztán a távoli csendes magányban 21 esztendeig, ellátva a környék orvosi teendőit is, de megszámlálhatatlan kirándulásain, kisebb-nagyobb útjain gyűjtögetve, tanulmányozgatva a nép énekeit.

Közben nőtt, halmozódott a runo-anyag, de nőtt LÖNNROT gondja is: mitévő legyen a sok változattal, az egymásba fonódó énekek özönével? Tapasztalta, hogy a népénekes nem ragaszkodik szórul-szóra a megtanult szöveghez, hanem azon módosít, változtatgat, a szerint, hogy milyen költői tehetséggel van megáldva. Ha tehát a népénekesnek joga van változtatni, gondolta LÖNNROT, miért ne volna joga neki is, hiszen voltaképpen ő is csak énekes, csak hogy ő többet tud mindegyiknél, mert valamennyi tudományát összpontosítja magában. Aztán a népénekes a saját alkotó érzéke után indul, ő meg a legszebb változatokat használhatja föl! — Az elv gyakorlati keresztülvitele úgy történt,

hogy LÖNNROT egymás mellé rakta a tárgy szerint együvé tartozó énekváltozatokat, kiválasztotta közülük a legkülönbet és azt sorról-sorra, jelzőről-jelzőre haladva kiegészítette a többi változatból. Keze alatt ilyenformán egy új változat jött létre, amely szinte utolsó betűjéig a nép alkotása volt, de teljesebb, szebb akármelyik készen talált változatnál. — Azt is észrevette LÖNNROT, hogy míg a népénekesekek átlaga csak egymással össze nem függő énekeket ismer, néhány kiváló nótafa egész éneksorozatokat, ciklusokat tud előadni. Azt hitte, jogosan, helyesen jár el, ha ez utóbbiak útmutatását, példáját követve sorozattá szerkeszti egybe az egy-egy hős köré csoportosuló ének-részleteket. Először a *Lemminkäinen*ről, azután a *Väinämöinen*ről szóló runókat

Lönnrot szülőháza.

rendezte ilyen elv szerint, s az volt a terve, hogy hasonlóan sorra keríti majd az *Ilmarinen* stb. hősökre vonatkozó énekeket, vagyis a népköltészet darabjaiból terjedelmesebb költeményeket, kisebb eposzokat állít egybe.

Az énekkörök kidolgozása közben azonban fordulatot jelentő változás állott be LÖNNROT fölfogásában. Arra a megállapításra jutott, hogy a körök elválaszthatatlanok egymástól, ez pedig azt jelenti, hogy valaha az egész elbeszélő költészeti anyag szerves egységet alkotott, tehát az a föladat vár reája, hogy a szétgurult gyöngyszemeket visszafűzze a fonálra, a fönnmaradt töredékekből helyreállítsa az egykori egészet. Az énekköröknek illetén egy-ségesítő átdolgozásából született meg 1833-ban a *Runokokous Väinämöisestää* ('Énekgyűjtemény Väinämöinenről'), amely a szakirodalomban *Alku-Kalevala* ('Ős-Kalevala') néven ismeretes.

Nyomtatásban ez sem jelent még meg, mert 1834. évi útján rábukkant LÖNNROT Észak-Karjala legkiválóbb énekesére, PERTTUNEN ARHIPÁRA, akinek ajkáról napokon át jegyezte a minden eddig ismert változatnál terjedelmesebb, gyönyörűbbnél gyönyörűbb énekeket. Újból elővette tehát a *Runokoust*, átdolgozta, az új anyaggal kiegészítette, több mint kétszeresére bővítette s végre 1835. február 28-án a *Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista* ('Kalevala vagy régi karjalai énekek a finn nép őskorából') címmel ellátott kéziratot kiadás végett átadta a Finn Irodalmi Társaságnak. Ez a kidolgozás, az ú. n. *Vanha Kalevala* ('Régi-Kalevala') még ugyanabban az évben el is indult világhódító útjára.

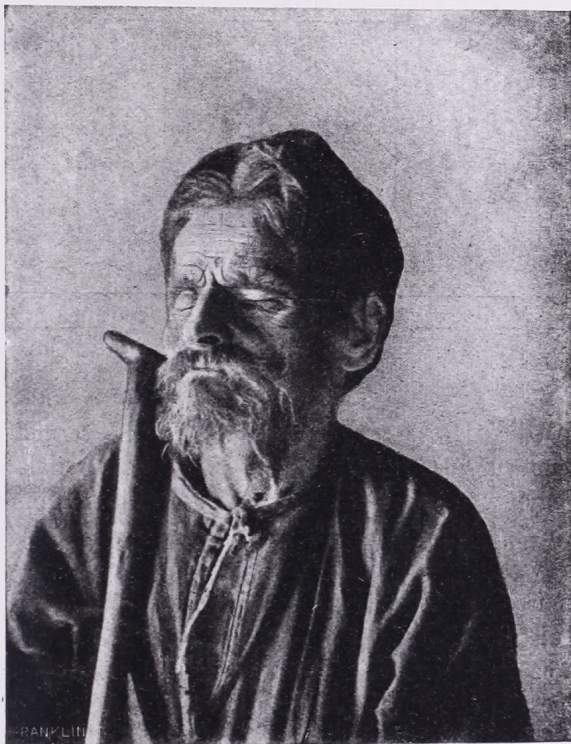
Íme, így jött létre az énekanyag fölgyülemzése és LÖNNROT fölfogásának fokozatos átalakulása következtében a különálló darabokból a ciklusos csoportosításon keresztül az egységes népeposz. Kezdetben csak régi és újabb népe nékekről, dalokról beszélt LÖNNROT (*Kantele*, taikka Suomen kansan sekä vanhoja että nykysempiä runoja ja lauluja), azután egyes hősökről szóló éneksorozatok összeállítására vállalkozott s eljutott végül a szereplő hősök ősapjának, *Kalevának* nevéből alkotott összefoglalásig, a *Kalevaláig* ('Kaleva hona, népe = Finnország, a finnség').

LÖNNROT nem pihent meg babérain, hanem fáradhatatlanul folytatta a munkát ezentúl is. Először is azokat a jobbára lírai dalokat válogatta össze, amelyek nem voltak beilleszthetők a Kalevalába. Ezeket sem hagyta meg a nép ajkáról lejegyzett nyers formájukban, hanem éppúgy a változatok összehasonlítása segítségével állapította meg végleges szövegüket, ahogyan előbb a Kalevala szerkesztése közben járt el. A munka eredménye az 1840—41-ben kiadott *Kanteletar*, azaz 'a *kantele* nevű húros hangszer tündére'. A *Kanteletar* első és második könyve kb. 600 különféle tárgyú lírai verset, főleg bánatos hangulatú dalt tartalmaz, a harmadik könyv pedig 60 történeti éneket, balladát és románcot közöl. 1842-ben egy kötetnyi közmondást (*Sananlaskut*) bocsátott közre, 1844-ben kiadta a találós meséket (*Arvoitukset*), írt jónéhány nyelvtudományi meg verstani értekezést, sőt hosszas unszólásra magára vállalta egy nagy finn szótár összeállításának gondját is, mert ő maga is belátta, hogy a finn szókészlet közkinccsé tételére égető szükség van, s a nehéz munkára ő a legalkalmasabb ember. Közben azonban szerét-szerét ejtette újabb gyűjtőutak megtételének is (1835—37, 1841—42, 1844), mert többszörösen meggyőződött, hogy egyes daltermő területekre még csak lábát sem tette be gyűjtő, sőt az aránylag leggondosabban átfürkészett Észak-Karjalában is bőségesen van még mit csipegetni.

LÖNNROT példáján fölbuzdulva mások is útrakeltek, s többük sikere fölülmúlta a legvérmesebb várakozást is. Nagy zsákmánnyal tért vissza így CASTRÉN, AHLQVIST, különösen pedig EUROPÆUS D. E. D. Ez utóbbi nemcsak Karjalát tette tűvé, hanem délre kanyarodva az aunuszi kormányzóság

finn vidékeit, Inkerit, sőt a tveri kormányzóságba szakadt karjalaiakat is fölkereste. Zsákmánya nagyobb volt, mint magáé LÖNNROTÉ, s e mellett itt a délibb tájakon sok olyan költeményt talált, aminőt Észak-Karjalában alig-alig ismertek: rengeteg lírai dalt és egész Kullervo-sorozatot.

Az 1835 óta folyóülemlett új anyaggal kezdettől fogva az volt LÖNNROT terve, hogy beledolgozza a régi Kalevalába. Lényegileg megint úgy járt el, mint korábban: a friss változatokat összevetette egymással, összevetette a

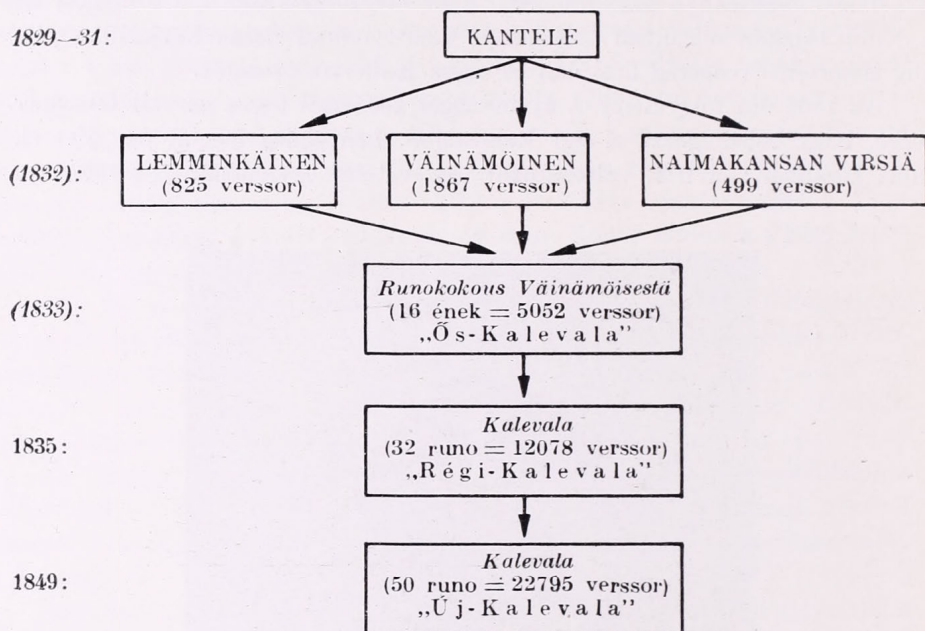

Perttunen M. népének.

Vanha-Kalevalával és az egyeztetés, kicserélés, betoldozás által most még teljesebb, nyelvi, szerkezeti tekintetében még tökéletesebb szöveget állapított meg. A cselekvény menetébe szőtt új epizódok közül legbecsesebb a hat runo terjedelmű Kullervo-történet, amelynek a régi szerkezetben még csak egy kis töredéke foglalt helyet. Amikor 1847-ben elfogyott az 1835. évi kiadás, a Finn Irodalmi Társaság megbízta LÖNNROTOT „bővített és javított kiadás” elkészítésével. LÖNNROT elvégezte a végső simításokat és 1849-ben kiadta az Új-Kalevalát, az azóta számtalan változatlan kiadásban közkézen forgó végleges Kalevalát.

A Kalevala megszületésének viszontagságait a következő adatok jelzik:

LÖNNROT az Új-Kalevala kiadása után részben más területen, más munkával szolgált a finn nemzeti műveltség ügyét. CASTRÉN halála után az ország bizalmából, sőt egyhangú kívánságra a finn nyelv és irodalom egyetemi tanára lett, kiadta a kb. 160.000 címszót tartalmazó finn-svéd szótár két hatalmas kötetét, azután varázsige- és ráolvasásgyűjteményét; sok tudományos és népszerű cikket írt, tankönyveket szerkesztett, szülőföldjén iskolát épített, népkönyvtárat alapított, tanított, gyógyított, ügyvédkedett, prédikált stb., stb., s 1884-ben ezekkel a szavakkal vált meg az élettől: „Nem hiszem, hogy egyetlen ellenségem is akadna a világon. Remélem, Üdvözítőm által az Istennel is jó viszonyban vagyok”.

Mielőtt a finn népköltészet, főleg a Kalevala belső történetének alapvető kérdéseire rátérnénk, célszerű lesz itt egészen röviden utalnunk az 1849 óta végzett gyűjtő és tudományos földolgozó munka viszontagságaira.

Az 50-es, de kivált a 60-as években meglehetősen megcsappant a korábbi lázas buzgalom: a legserényebb gyűjtők (EUROPAEUS, AHLQVIST stb.) más téren folytattak tanulmányokat, új munkások pedig egyelőre nem léptek a helyükbe. A két évtizedes szünet után újabb lendület következett be, ennek azonban már nem annyira esztétikai, mint inkább tudományos rúgói voltak. Az történt ugyanis, hogy a Kalevala megjelenésén érzett általános lelkesedést csakhamar bíráló megjegyzések kezdték zavargatni. Itt is, ott is kétségre vonták a Kalevala népeposz voltát, sőt hova-tova népi jellegét is, azt állítva,

hogy a mű LÖNNROT „koholmánya”. A finn folkloristákat kínosan érintette a gyanúsításnak látszó vád. Hivatkoztak arra, hogy LÖNNROT többször is és egészen világos fogalmazásban megjelölte a Kalevala megszerkesztésében

Lönnrot szobra Helsinkiben.

való szerepét, tehát soha senkit sem akart félrevezetni azzal a látszattal, mintha a Kalevala végleges formájában a népi alkotás műhelyéből került volna ki; azért viszont, hogy a Kalevalát LÖNNROT szerkesztette egybe, még nincs jogunk az alkotórészek népi eredetében kételkedni.

A hazai és a külföldi kétségek eloszlatására azt az eljárást találták leg-

célirányosabbnak, hogy filológiai hűséggel közléteszik a nép ajkáról lejegyzett egész anyagot. Az előkészületek közben azonban sajnálattal kellett tapasztalniok, hogy a régi gyűjtők nagy része nem volt tekintettel a fonétikai pontos-
ságra s ezenkívül nem jegyezte föl az egyes énekek lelőhelyére, a följegyzés időpontjára és a tollbamondó személyére vonatkozó adatokat sem. Tán még nem késő, — gondolták — tán még pótolhatjuk ezeket a hiányokat! — Ezzel a tervvel és hittel indultak útnak a 70-es évek gyűjtői: BORENIUS (LÄHTEENKORVA), aki Karjalát járta végig, PORKKA, aki Inkerit kutatta át és NEOVIUS, akire meg Dél-Karjala esett. Ők és társaik nemcsak az ellenőrző munkát végezték el, hanem nagy meglepetésre csodálatos tömegű új anyagot is találtak. Rábukkan-

Paraske Larin.

tak például a Karjalai-földnyelv legjobb énekesnőjére, PARASKE LARIN asszonyra, aki egymaga 1152 éneket (összesen 32,000 verssort) mondott tollba.

1888-ban meg is indult a változatok filológiai pontosságú kiadása (*Kalevalan toisinnot*), de a tervezett sorozatból mindössze két kötet jelent meg. Közben ugyanis meggyőződött a Finn Irodalmi Társaság, hogy a kiadás terve szinte megvalósíthatatlanul bonyolult, de meg a friss énekszaporulat is kiszorulna a kiadványból. Olyan új kiadástervet dolgoztak tehát ki, amely a területi beosztáson

alapszik s az elbeszélő ének mellett a népköltészet egyéb termékeire, a lírai dalokra, varázsigékre stb. is kiterjed. *Suomen Kansan Vanhat Runot* ("A finn nép régi énekei") címen NIEMI irányításával 1908-ban indult meg a párját ritkító hatalmas vállalkozás, s 1934-ig 25 vaskos kötet jelent meg belőle. — Meg kell különben jegyeznünk, hogy közben is gyűltön-gyűlt, halomszám halmozódott az új anyag, mert a gyűjtők száma közben elérte a 2000-et. Az újabb gyűjtők közül főleg KROHN KÁROLY, ALAVA, NIEMI, PAULAHARJU, SALMINEN magaslik ki. A Finn Irodalmi Társaság kéziratárában elhelyezett és kiadásra váró anyagban 50,000 ének, 30,000 mese, 40,000 újabb népdal, 75,000 darab babona, 5000 szokás- és játékleírás, 600 siratóének, 150,000 közmondás, 40,000 találókérdés és 15,000 dallam van.

A maga nemében páratlan gazdagságú finn népköltészet gyűjtésének és

kiadásának történetét ismerve fölvehetjük azt a kérdést, hol? hogyan? és mikor? kapták az énekek azt a formájukat, amelyben őket a gyűjtők a nép szájáról lejegyezték.

A gyűjtések történetének vázolója során több ízben is említettük, hogy legbősegebb zsákmányt a Karjalában és Inkeriben végzett gyűjtések eredményeztek. Az énektudás azonban nem szorítkozik ezekre a területekre, hanem behálózza többé-kevésbé a finnság egész lakóhelyét. Az énekek lelőhelye tekintetében megkülönböztetik egymástól a nyugati- és a keleti-finn területeket. Nyugat-Finnországban (Uusimaa, Varsinais-Suomi, Satakunta, Häme, Pohjanmaa) főleg varázsigék ének; dalszigetecske ma gyéren akad, tudjuk azonban, hogy régebben itt is általánosabban dívott az énekmondás. — Énekekben összehasonlíthatatlanul gazdagabb a keleti rész: 1. Savo, ide számítva a vermlandi finn telepeket is; 2. finnországi Karjala, vagyis a Ladoga-tótól északra az orosz határhoz símuló vidék (legnevezetesebb lelőhelyek itt: Suistamo, Suojärvi, Ilomantsi); 3. Orosz- vagy Hátsó-Karjala (legendás helyek itt: Vuokkiniemi, Uhtua stb.); 4. a Karjalai-földnyelv és Inkeri. Savóban a varázsigék vannak túlsúlyban, míg Karjala északi része az elbeszélő runók (általában idősebb férfiak éneklék), déli része pedig a lírai költemények (leányok, menyecskék éneklék) kincsesbányája. Szervesen a finn dalterülethez csatlakoznak a csodálatosan gazdag észti dalmezők is.

Ott született vajjon a finn népköltészet, ahol a gyűjtők ráakadtak, ahol részben még ma is virul? Régebben általánosan Karjalát tartották az énekek termőhelyének. Ilyen értelemben nyilatkozott maga LÖNNROT is, főleg azonban AHLQVIST szállt síkra a karjalai eredet védelmére. Tanításának az a lényege, hogy a Kalevala a karjalaiak, mégpedig az északi-karjalaiak legsajátosabb alkotása. Egyes epizódok nyilván másutt keletkezettek, de még ezek is Karjalában kapták végleges művészi formájukat. AHLQVIST állítása szerint egyedül a karjalaiaknak van meg a szükséges költői tehetségük és nyelvi készségük, míg a nyugatfinnországi ének száraz, költőietlen, gyarló szerzemény.

A kutatások AHLQVIST elmélete ellen döntöttek. Az érvek, bizonyítékok tömegéből csak egyet-kettőt hadd említsünk. — Abban az időben, amikor a finn hősköltészetnek virágoznia kellett, Észak-Karjalában még nem is volt állandó finnsági lakosság. A finnság egy része ekkoriban Finnország délnyugati szögletében, másik része a Ladoga-tó vidékén lakott. Karjala északi része ekkoriban még lakatlan vadon volt, amelyben csak kóbor lappok ha tanyáztak. — Az Észak-Karjalában talált népköltészet nyelve nem azonos a karjalai köznyelvvél, hanem a benne található svéd jövevényszavak és nyugati-finn elemek, nyelvi sajátságok biztonsága szerint velejében nyugati-finn eredetű. KROHN GYULA átvizsgálta a Kalevala egész szókészletét és arra a meglepő eredményre jutott, hogy $\frac{2}{5}$ részében nem karjalai.

A kutatók többször és nyomatékosan kifejezték azt a gyanújukat, meg-

győződésüket, hogy a finn népköltészet egyik fontos, tán legfontosabb t e r m ő h e l y e Nyugat-Finnország, pontosabban Varsinais-Suomi, azután Satakunta és Häme. Igaz ugyan, hogy itt ma alig találni valamit is, de kétségtelen, hogy valamikor virult itt is az énektudás, mert AGRICOLÁTól a XVIII. századig számos történeti följegyzés szól a nyugatfinnországi finnek pogány énekeiről, sőt az említésen kívül leírások, ismertetések, jellemzések, kisebb-nagyobb szemelvények is maradtak ránk. A nyugati-finn énekvilág elnémulásának meggyőző

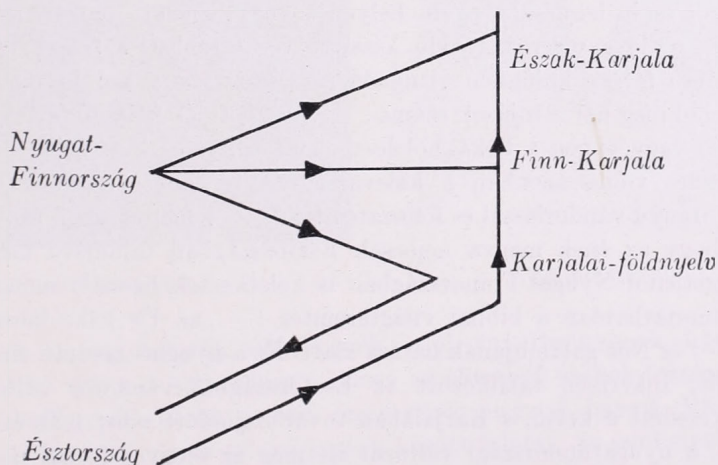
Finn gerendaház.

magyarázatát is tudjuk adni. Mindenekelőtt a keresztény egyház üldözte a pogány költészet emlékeit. A katolikus korszakot azért még átélték az énekek, sőt keresztény elemekkel gazdagodtak is, ellenben a hitújítók rideg érzéketlenséggel nézték, sőt szívósan, szenvedélyesen irtották őket. A papoknál is nagyobb ellenségük volt az egyszerű nép körében rendkívül elterjedt pietista mozgalom. A pietisták halálos bűnnek tartották a vidám pogány szórakozásokat, s a gyűjtők följegyzéseiből tudjuk, ahol a pietizmus megvetette lábát, írmagja sem maradt az „erkölestelen” énekek. — Befejezte aztán a rombolást az újkori

műveltség, az írás-olvasás és a másolt vagy nyomtatott énekfüzetek elterjedése. Az ósdinak érzett hagyományos népköltészet félreszorult az útból, átadva helyét a diadalmaskodó új énekeknek. — Ha tehát nyugaton volt ősi népköltészet, de kipusztult, a keleten található énekanyagon pedig kétségtelenül fölismerhető a nyugati eredet bélyege, bizvást következtethetjük, hogy az énekek nyugatról vándoroltak keletre. Az történt tehát itt is, aminek a művelődéstörténet annyi példáját adja: a távoli zugoly, a műveletlenebb periféria megőrizte, amit a műveltebb központ kitermelt, majd elhajított magától.

Ezzel eljutottunk az énekek vándorlásának kérdéséhez. Kézzelfogható bizonyítékaink is vannak arra, hogy az énekek egyik területről átszármaznak a másikkra. LÖNNROT is utalt pl. a népi költő KORHONEN verseire, amelyek a finn terület legnagyobb részére eljutottak. Ebben az esetben még irodalmi közvetítéssel is számolnunk kell, ellenben a népi runók előtt a Kalevala megjelenéséig ez az út még nem volt nyitva, azoknak tehát szájról-szájra kellett szállaniuk. A terjesztésben minden bizonnyal fontos szerepet játszottak a telepítések (pl. Savóból Vermlandba és Inkeribe stb.), a sűrűn járó-kelő hálókereskedők, de mindezen felül az énekesek vándorlása nélkül is vándoroltak, vándorolnak az énekek pl. az összeházasodások következtében, kivált pedig az énekléssel egybekötött ünnepélyes összejövetelek alkalmából.

A finn-népköltészet vándorlásának országútjait KROHNÉK a következő vonalas vázrajzzal szemléltették:

Hosszú vándorútjukon a dal-elemek, motívumok, énekek lényeges formai meg tartalmi átalakuláson mentek át, mert hisz az énekes meglehetősen szabadon bánik a kapott anyaggal. Példaként hivatkozhatunk a Kalevala 1. runójából ismert teremtszövegére. A kalevalai szöveg szerint a végtelen vizeken megjelenik egy kacsa és fészkelésre alkalmas helyet keres. Hosszas

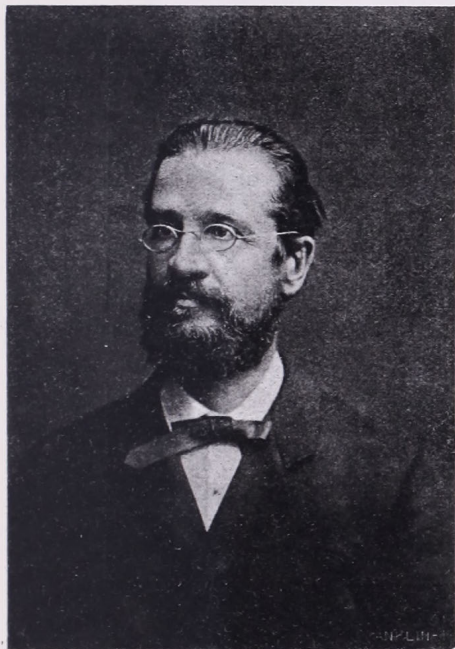
szállingózás, keresgélés után észreveszi a tengeren hanyódó Vízanya térdét, arra rakja fészket, hét tojást rak bele s megkezdi a költést. A Vízanya a bántó hőség miatt rándít egyet a térdén, a tojások leesnek a fészekből és darabokra törnek. Az összetört tojás alsó héjából keletkezik a szárazföld, felső héjából a mennybolt, sárgájából a nap, fehérjéből a hold, tarka szemcséiből a csillagok, sötét foltjaiból a felhők. — Ezt a világteremtési mondát, amely a voltaképpeni Finnországban sem ismeretlen s Finn-Karjalában tíz, Orosz-Karjalában meg több mint húsz változatban van lejegyezve, régebben a finnugor, majd az urál-altaji korból való ősi örökségnek magyarázták, sőt tovább kutatva indogermán, illetőleg asszír meg egyiptomi átvételnek nézték. — Ezek a föltevések egytől-egyig megdőltek, s lassanként az a fölfogás jutott uralomra, hogy a kalevalai teremtési monda a finnségi népköltés eredeti terméke. Amikor a finn folkloristák figyelme a rendkívül gazdag észti népköltészet felé fordult, és megkezdődött az észti, inkeri, finn és karjalai népköltészeti anyag összehasonlító vizsgálata, KROHN KÁROLY meggyőződéssel hirdette, hogy a Kalevalában is helyet foglaló északkarjalai világteremtési éneknek egy egyszerű észti dal a magva, amely Inkerin, a Karjalai-földnyelven, Dél-Karjalán át vándorolt föl északra, közben folyvást változva, módosulva. A legegyszerűbb észtsországi változat csak annyit tud, hogy a fecske fészket rak, három tojást költ ki, s egyikből lesz a csillag, másikkból a nap, a harmadikból a hold. Ez az igénytelen kis rügy vidékről-vidékre vándoroltában a változatok bonyolultan tarkabarka szövevényét sarjadzotta életre: kibővült a keretecske a fészkelőhely kereséséről szóló leírással; egyik helyen sövény, másutt tengeri szigetecske, hajó stb., majd a vízen hanyódó Vízanya térde szolgál a fészkek helyéül; a fészekkereső fecske különféle vízimadárrá változik át; hol három, hol egy, hol hat, hol meg hét a tojások száma; egyszer a tojás héjából, máskor a tojás belsejéből vagy éppen a fiókákból lesznek az égitestek stb.

Tévedés volna azonban a kalevalai világteremtési éneknek létrejöttét ilyen egyirányú vándorlással és fokozatos fejlődéssel magyarázni próbálni. Kiderült, hogy az ének magva nemcsak Észtsországból található meg, hanem tőle függetlenül Nyugat-Finnországban is keletkeztek hasonló mondák, mégpedig kimutathatóan a bibliai világteremtés (— „az Úr lelke lebeg a vizek felett” —) és Noé galambjának hatása alatt. Ez a nyugati eredetű ének szintén útra kelt, Inkeriben találkozott az Észtsországból vándorló változatokkal, összekeveredett a kettő, s Karjalában továbbfejlődött most már az észti változat is, a nyugatfinnországi változat is, meg az elegyes forma is.

A finn népköltészet termékeinek ilyen természetű vizsgálata nyomán alakult ki az a tudományos módszer, amelyet a folklórban földrajzi történeti vagy finn módszernek szoktak nevezni. Kifejlesztésében legnagyobb érdeme a két KROHNnak, GYULÁnak és fiának, KÁROLYnak van. Rendkívül gazdag munkásságukkal ők tették nyilvánvalóvá, hogy a népköltői alkotásai szüntelen vándorolnak s helyről helyre haladva, folyvást

módosulnak (földrajzi szempont); sőt idővel egyazon helyen is megváltoznak: az énekes többé-kevésbé másként adja elő, mint ahogy apjától hallotta, s az apja is más formát adott neki, mint ahogy az öregapjától kapta (történeti szempont). A különféle területről való és különféle időbeli változatok összehasonlító kutatásából lehet a népköltészet termékeinek eredeti alakját, keletkezési helyét, vándorútját és átalakulása lefolyását megállapítanunk.

A szakirodalom rengeteget foglalkozott azzal a fogas kérdéssel is, mi a finn elbeszélő énekek alapja: történet-e vagy természeti mí-

Krohn Gyula.

Krohn Károly.

t o s z - e? A régi kutatók többségének — pl. von BECKERnek, LÖNNROTnak stb. is — az volt a meggyőződésük, hogy az elbeszélő énekek történeti eseményeket, hajdan élt hősök tetteit örökítették meg. A harcok Väinämöinen honfoglaló finn népe és az őslakó lappok között folytak, és színhelyük Pohjanmaa és Lappi között lehetett. Utóbb módosult ez az értelmezés, mert nem ok nélkül jutottak arra a meggyőződésre, hogy a lappok bajosan lehettek a finnek komoly ellenfelei, s a velük folytatott harc bajosan szolgálhatott volna népköltészet anyagául. A két nép között a varázslás terén állott fönn nagy ellentét, s ezért a finneknek nem fegyverrel, hanem a varázsigé erejével kellett a félelmetesen varázsló lappokat legyőzniök. Az erkölcsi jó és a

gonosz szellem vívott tehát bajt, s e bajviadal szolgáltatja az elbeszélő ősköltészet tárgykörét. — Számos híve akadt a GRIMM JAKAB nyomán induló másik magyarázó elvnek, hogy t. i. a Kalevala hősei és küzdelmei mondák, végső fokon természeti mítoszok. Elüljárt ebben az értelmezésben CASTRÉN, valamelyes teret KROHN GYULA is engedett neki, újabban pedig főleg SETÄLÄ próbált ezen az aknán a mélybe szállni (Väinämöinen és Joukahainen versenye, a sampo-rejtély stb.).

Azt hisszük, helytelen a finn népköltészet háttérében csak történetet vagy csak mítoszt keresni. Kétségtelen, hogy a viking korszak regényes eseményei is, a nyugati és a keleti testvértörzsek vadonbeli küzdelmei is,

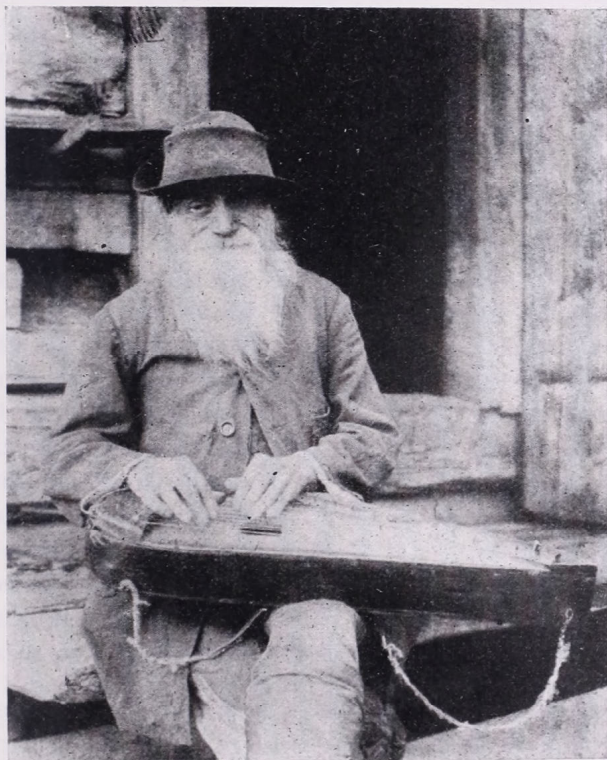
Kalevala-éneklők.

az idegen hódítókkal vívott harcok is bőséges történeti anyagot szolgáltatnak. Kétségtelen, hogy a pogánykori hiedelmeknek, mitikus képzeteknek, természetszemléletnek és az ősök tiszteletének is ezernyi szála szötte keresztül-kasul, színezte át- meg át a nép képzeletét és költői alkotásait; az is tagadhatatlan, hogy szomszéd népek és idegen műveltségek is megtermékenyítettek, gazdagították a hazai termést. Mindez azonban csak nyers anyag, adalék, törmelék, amelyhez bármely népnek bőségesen van alkalma hozzájutni. A finn nép szellemének istenadta ihletettsége kellett ahhoz, hogy költészetté váljanak a mindennapi élet apró ügyei, nagy bajai, a történet eseményei és a hit tételei. Midas kezében arannyá, a finn lélek kohójában költészetté változott minden.

Ha elfogadjuk ezt a megállapítást, nem lesz nehéz arra a kérdésre sem feleletet adnunk, mikor keletkeztek a finn énekek. Feleletünk csak ez

lehet: semmi esetre sem egyszerre. Mivel a finn népköltészet előadás- és versformájának bizonyos alapelemei a többi finnségi népnél is megtalálhatók, nyilván a közfinn korszakban is megvoltak, tehát a finnségi ősnépnek is volt költészete. A szétválás után az egyes finnségi tagok részint saját erejükből, részint idegen hatás alatt tovább fejlesztették ezt a becses örökséget. Egyikük jobban, másikuk rosszabbul sáfárkodott a gondjaira bízott talentumokkal.

A runók előadásmódja helyenként és időnként változik. A délibb terüle-

Kantele-játékos.

teken egy előénekes (*esilaulaja*) és egy kar (*kuoro*) szerepel, olyanformán, hogy az előénekes adja elő az alapszöveget, a kar pedig részben vagy egészben, változatlanul vagy módosítva ismétli. Északon két énekes vesz részt az előadásban, t. i. az előénekes vagy főember és a kísérő vagy kontrás (*säestäjä*). Egymással szembe vagy egymás mellé ülnek, kezüket összekulcsolják és előre-hátra hajladozva mondják a szöveget. — Az énekmondás rendszeren tamburához hasonló fém- vagy lószőrszálas *kantele* kíséretével történik.

Legszokottabb mai versmérték a 4 trochaeusból álló runo-nyolcas:

$\bar{u}$ $\bar{u}$ | $\bar{u}$ $\bar{u}$ | $\bar{u}$ $\bar{u}$ | $\bar{u}$ $\bar{u}$
 mie - le - ni mi - nun te - ke - vi
 ai - vo - ni a - jat - te - le - vi
 läh - te - ä - ni lau - la - ma - han
 saa' a - ni sa - ne - le - ma - han

— Rím nincs az ősi finn népköltészetben; helyette a betűrím szolgál a formai kötöttség eszközeül. A verssorok szakaszokba csoportosulás nélkül folynak egymás után, de az összekapcsolás bizonyos fajtáját jelenti az ősi gondolatritmus: két- vagy több sor ugyanazt a gondolatot fejezi ki, rendesen rokonértelmű szavakkal. A párhuzamos verssor azonban nem mindig a fővers egyszerű tartalmi ismétlése, hanem rendesen bővítés, költői színezés, hangulatmélyítés vagy a gondolat továbbhőmpölygetése a célja. Száraz leírás helyett hadd mutassunk be néhány sort a Kalevala szövegéből, mellékelve VIKÁR pompás fordítását:

„Elköhön emo poloinen
 Kauan kuunnelko käkeä;
 Kun käki kukahtelevi,
 Niin syän sykähtelevi,
 Itku silmähän tulevi,
 Ve'et poskille valuvi,
 Hereämmät herne-aarta,
 Paksummat pavun jyveä;
 Kyynärän ikä kuluvi,
 Vaaksan varsi vanhenevi,
 Koko ruumis runnahtavi
 Kuultua kevätkäkösen!” (IV. r. 507)

„Valahol egy gyászos anya,
 Csak kakukkszót ne hallana:
 Kakukkmadár ha kakukkol,
 Megdöbben a szívem attól,
 Elfakad a szemem sírva,
 Könny árad az orcáimra,
 Borsószemnél nagyobb cseppek,
 Öreg babnál öregebbek,
 Életem könyök-szám gyérül,
 Termetem arasz-szám vénül,
 Török testem mind apróra,
 Kikeleti kakukkszóra!”

A Kalevala külföldi népszerűségét, hódításait minden szónál ékeesebben jellemezhetjük egy számadattal: 1910-ig 73-an fordították 14 idegen nyelvre. Ha tekintetbe vesszük az 1910 óta még fokozódó s különösen a Kalevala megjelenésének 100. évfordulója alkalmából legutóbb világszerte csúcspontra szökkent érdeklődést, teljesen átérezzük SETÄLÄ mélyértelmű szavainak igazságát: «Wir sehen, dass von dem Kalevala fäden ausgehen, die das finnische volk mit der menschheit verbinden. Was am tiefsten national ist, das ist schliesslich auch am tiefsten menschlich» (FUF. X. Anz. 52).

A Kalevala magyar tolmácsolójának sorát REGULY ANTAL nyitja meg. 1839-ben, finnországi útján ismerkedett meg vele s elragadtatásában mindjárt hozzáfogott lefordításához. Kézirati hagyatékából az 1835. évi Régi-Kalevala 1. és 2. énekének, a 3. ének 76 és a 19. ének 81 verssorának magyar fordítása került elő. — HUNFALVY a Szépirodalmi Lapok 1853. évi folyamában hosszú

cikksorozatban ismertette a Kalevalát s egyes szemelvényeket le is fordított belőle. — Nyilván HUNFALVY hatására FÁBIÁN ISTVÁN, az első magyarnyelvű finn nyelvten buzgó írója is huzamosan dolgozott rajta. Nyomtatásban az 1—2. ének (MNyszet VI.), a Kullervo-epizódot tartalmazó 31—36. ének (ARANY Szépirodalmi Figyelőjének 1861—62. évfolyamában) és az 50. ének jelent meg (az Idők Tanúja c. napilap 1867. január 1. és 2. számában). Először BARNA FERDINÁND fordította le magyarra az egész Kalevalát (Pesten, 1871). BARNA munkája értékes filológiai teljesítmény volt, de hiányzik belőle az eredeti költészet természetes könnyedsége és népies hamva. — 1887-ben JALAVA ANTAL fölkérésére SZINNYEI JÓZSEF is lefordította a Kullervo-epizód egyes részleteit. A szép sorok JALAVÁNAK «Egy epizód a Kalevalából» c. cikkében (Kisfaludy-Társaság Évlapjai XXI, 272) vannak közölve. — A másik teljes Kalevala-fordítást VIKÁR BÉLÁNAK, a magyar népköltészet kiváló gyűjtőjének-kutatójának, a verselés nagy művészenek köszönhetjük. Húsz évig dolgozott a munkán, sőt helyszíni tanulmányok végett kétszer Finnországba is kiutazott. Fáradtságát a hazai és a finn szakkritika egybehangzó megállapítása szerint teljes siker koronázta: olyan mesteri műfordítással ajándékozott meg bennünket, amely szellem és forma tekintetében méltó hasonmása az eredetinek. Először 1909-ben adta ki a M. Tud. Akadémia, másodszor 1935-ben jelent meg «Magyarázatok a Kalevalához» című külön függelékkel kiegészítve.

Írott költészet.

A hagyományos finn népköltészet egyidős a finn néppel és a *Kalevalán* meg a *Kanteletaron* keresztül egy csapásra meghódította a világot. A finn írott költészetnek, a szorosabb értelemben vett irodalomnak sokkal szerényebb a multja és halkabb a visszhangja is: akadozva, későn bontakozott ki, az egyetemes elismerés és jelentőség magaslatára pedig csupán a legutóbbi időben jutott föl. Ennek a kései kibontakozásnak érthető magyarázata van. 1809-ig Finnország a svéd birodalom része, a magasabb finn művelődés pedig a svéd műveltség szerves függvénye, tápláltja és táplálója volt. Hiába érezték az öntudatos finnek e külső nyomás terhét, fonákságát és az alárendeltség szégyenét, a finn nyelvű irodalomnak a svéd korszakban be kellett érnie az alsóbbfokú népnevelő szerepével. Az orosz uralom kezdetben kedvezett a finn művelődés függetlenségi törekvéseinek és szívesen látta a svéd fokozatos háttérbe szorulását. Később ugyan szerette volna visszafogni a nagy igyekezet gyeplőjét, de ekkor már késő volt. — A század közepén viszont a népköltészet kincsei nyűgözték le a finneket. Ekkoriban ezek felé fordult minden szem és minden költészetre szomjas lélek, úgyhogy mellettük egy időre elhomályosult, eltörpült, szinte azt mondhatnók, időszerűtlennek, fölöslegesnek látszott minden egyéni megnyilatkozás. Ez a megbűvöltség azonban csak átmeneti volt, s kiderült utóbb, hogy a *Kalevala* és a *Kanteletar* nem hogy nem zárta

el az egyéni alkotások útját, hanem megtisztította a levegőt, kifinomította, megtermékenyítette, áthangolta a közönség ízlését, igényeit.

Már a katolikus korban is lehetett valamelyes szűkkörű finn írásbeliség, említésre méltó irodalmi tevékenység azonban csak a reformáció korában indult meg. Megindítója a „finn irodalom atyjá”-nak tisztelt AGRICOLA MIHÁLY turkui püspök. Ő mint a finn hitújítás vezére elvszerűen gondoskodni kívánt hívei lelki szükségleteinek kielégítéséről s ezért finn nyelvre fordítva sorjában kiadta a keresztény hitélet legelemibb segédeszközeit, kézikönyveit: *Abckiria* (1542?), *Rucouskiria* (1544), *Se Wsi Testamenti* (1548) stb. Természetesen nagyon szerény „irodalmi” kezdet ez még, ám a népnevelő hatáson kívül nagy történeti jelentőségük is van e munkáknak: AGRICOLA megteremtette bennük a finn irodalmi nyelvet. Alapul, amint fönnebb (318. l.) közölt szavaiból is kiviláglik, a Turku-környéki délnyugati nyelvjárást vette, okkal-móddal fölhasználva a többi finn nyelvjárás hangalkatának, szókészletének és nyelvtanának egyes elemeit, sajátosságait is.

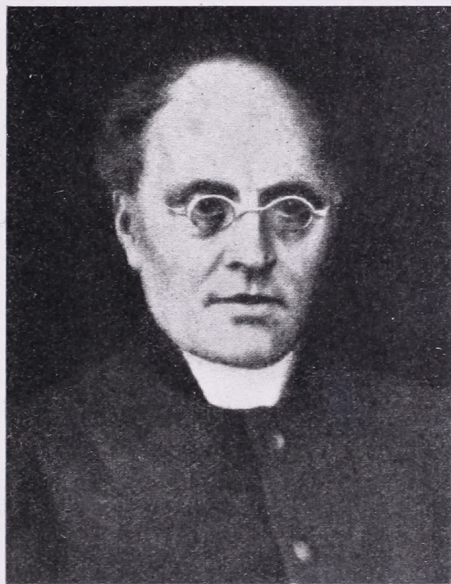
Hosszú ideig ebben a szűk keretben, szerepben és szellemben mozgott a finn nyelvű irodalom: szinte kizárólag a templom és a népnevelés ügyét szolgálta. Voltak persze művészebb forgatói a tollnak, akadtak tehetségesebb egyháziének-fordítók, zamatosabb népies nyelven író prédikátorok és alkalmi versköltők, ennek az egyhelyben taposó finn nyelvű irodalomnak a zöme azonban messze elmaradt a korabeli népköltészet viruló művészete mögött. Egyetlen üdítő kivétel talán csak SALAMNIUS MÁTYÁSNAK *Ilo-Laulu Jesuxesta* ('Örömeinek Jézusról'; 1690) című terjedelmes költeménye, amely ihlet, előadás, sőt versmérték tekintetében is a népköltészet nyomdokain halad.

A fennofil mozgalom, majd az orosz uralom kezdetén föllángoló nemzeti érzés legnagyobb irodalmi vonatkozású vívmánya a népköltészet értékeinek fölismerése, az énekek összegyűjtése és közzététele. E mellett azonban lényegesen kezd megváltozni az irodalom helyzete, becsvágya is. Új föladatokat és eszményeket körvonalai bontakoznak ki előtte, s ha a lelkes úttörők (JUTEINI, GOTTLUND stb.) művészi teljesítmény tekintetében nem is jutnak még túl a kezdet kezdetén, sokoldalú kezdeményezéseik, szálláscsináló fáradozásaik nem maradnak minden hatás nélkül. A svéd műveltség árnyékában a finn irodalom csak tapogatódzva, küszködve, fokról-fokra emelkedve juthatott ki a napfényre, a teljes függetlenség, hogy úgy mondjuk: a felségjogok birtokába. Először a lélek, a nemzeti szellem diadalmaskodott, majd következett utána a nyelv is.

A már finn szellemű, de még svéd nyelvű átmeneti foknak legnagyobb képviselője RNEBERG J. L. (1804—77). Finnországi svéd vidékről került ki, de miután megismerkedett a tiszta finn világgal, közéleti pályáján lelkes védelmezője lett a finn népművelődési törekvéseknek, költészetében pedig olyan találóan, férfassága ellenére is szinte pietista áhitattal szólaltatja meg a finn lelket, ahogyan azóta is nagyon kevés finn költőnek

sikerült. Legnagyobb hatású, méltán világhírű munkája a *Fänrik Ståls sägner* ('Stål zászlótartó regéi'). A gyűjteményben helyet foglaló 34 rege az 1808—9. évi sorsdöntő orosz háború jeleneteinek, szereplőinek szívbemarkoló rajza, a finn szenvedés és dicsőség művészi apotheosisa. — Nyelve alapján RUNEBERG költészetével a svéd irodalom szokott büszkélkedni, pedig igazában nem ott, hanem a finn kincsek tárlójában van a helye. Jellemző és megható, hogy amikor 1877 tavaszán meghalt, összeforrt a gyászban egész Fennoskandia: temetése napján az északi vizeken járó hajók félárbocra engedték zászlójukat, a finn országgyűlés tagjai pedig testületileg zarándokoltak el Porvoo városába, a temetés színhelyére.

A dolgok rendje szerint várható következő lépést — a finn nyelv győzelemre juttatását — KIVI ELEK (1834—72) tette meg. E szerint nagy történeti jelentőség is fűződik KIVI működéséhez; de sokkal többet is mondhatunk róla: a finn irodalomban máiglan a legeredetibb, legmélyebb alkotó tehetség. Szegényes környezetből vergődött föl koplalva, dideregve, búskomorra nyomorodva a legmagasabbra, hogy aztán ott fiatalon összeroskadjon. Hozta magával fajtája páratlan ismeretét, az emberi lélek legrejtettebb redőibe látó képességet és a finn népköltészetben, a biblián, Homeroson meg Shakespeare, Cervates, Dante, Molière művein ki-pallérozott ízlést. Még egyetemi hallgató korában kalevalai tárgyú tra-

Runeberg J. L.

gédiájával, a *Kullervo*-val tűnt föl (1860), s utána sorra írta bámulatos munkáit, a *Nummisuutarit* ('Pusztai vargáék'), *Lea*, *Kihlaus* ('Eljegyzés') stb. című színműveit, valamint a *Seitsemän veljestä* ('Hét testvér') című nagyszabású regényét. KIVI utolérhetetlen művész mind a tragikus mélységek megrázó erejű rajzában, mind a burleszkig szertelenkedő humor megszólaltatásában. Alakjai húsból-vérből alkotott emberek, finnek, egyéniségek; él bennük, él körülöttük a finn természet, a csendes tavak pazar pompája, az erdők végtelensége és a sovány irtásföldek fagykáros rozsvetése. Egyes művek szerkezete ellen lehet kifogásunk, de a képek, jelenetek, jellemrajzok lenyűgözik az olvasót. Ha korukban valamelyik világnyelven jelentek volna meg e munkák, Kivit ma kétségtelenül az egyetemes irodalomtörténet legnagyobbjai közt emlegetnők. Sajnos, egy darabig még Finnországban sem

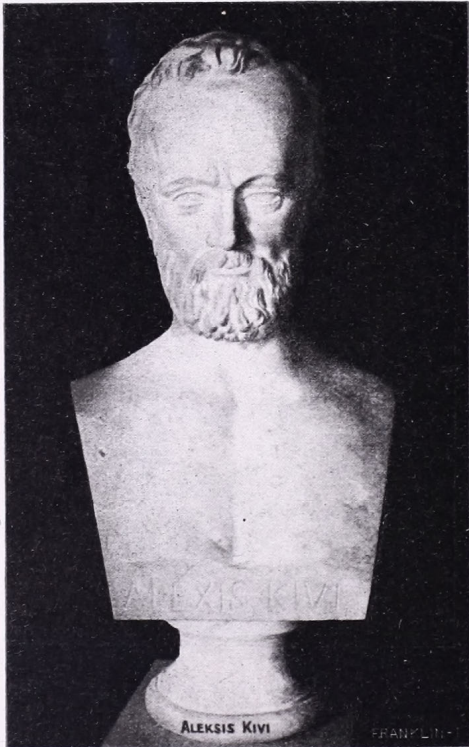

ismerték föl nagysága kivételes méreteit: jobb sorsra érdemes nyers őstehettségnek tartották, s csak utóbb eszméltek rá, hogy a csiszolatlan külső gyémánttömböt rejtett magában.

KIVI mellett is említést érdemel e kor két tudós költője: OKSANEN (a nyelvtudós AHLQVIST írói neve) és SUONIO (a finn folklór és irodalomtörténet-írás nagyérdemű megalapítója, KROHN GYULA). Amaz a finnség sorsáért aggódó lelke férfias vívódásait, emez a szépért, jóért égő lelkesedése lüktetését öntötte

versebe. Mindkettő igen népszerű volt, de az a jelentőség sem vitatható el tőlük, hogy a nemzeti hagyományok megtagadása nélkül iparkodtak a finn költészetben meghonosítani a kiforrott nyugat-európai költői formákat. Ez pedig nagyon fontos kezdeményezésnek bizonyult, mert a további fejlődés éppen ebben az irányban, az európai irodalmi életbe való bekapcsolódás irányában indult. Kétségtelen, hogy a finn irodalom ezután sem szakadt el a finn földtől, a finn lélek eredeti értékeitől, de a 80-as évek után teljes eltökéltséggel hozzálátott azoknak a falaknak a lerombolásához, amelyek Finnországot eddig többé-kevésbé elzárták az európai társadalmi megpolitikai eszméktől, irodalmi áramlatoktól meg irányoktól.

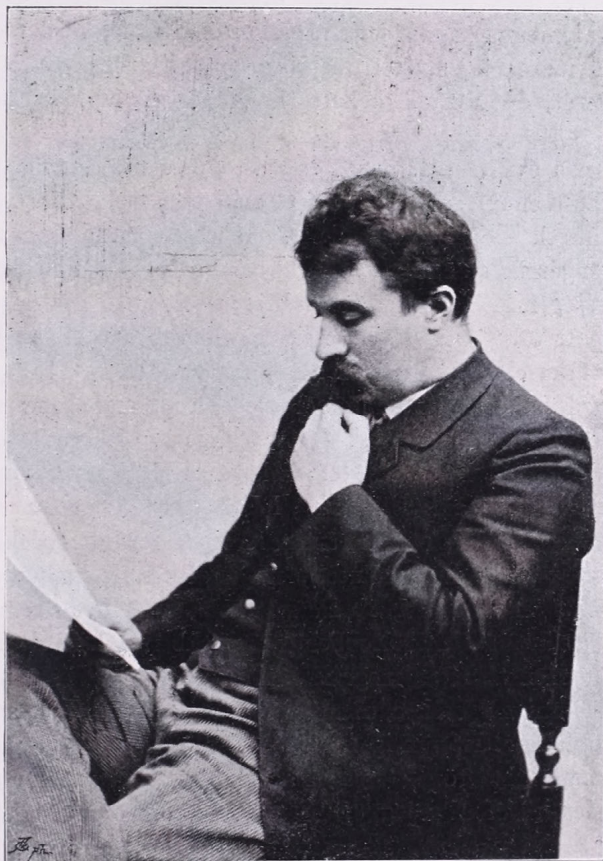
A finn irodalmat a múlt század végén három oldalról érte számottevő idegen hatás, t. i. norvég, francia és orosz oldalról. Mind a

Kivi Elek.

három termékenyítően hatott, de egyik sem ment az eredetiség rovására. LAURILA találó képe villan föl szemünk előtt: „Die fremden Einflüsse waren vielmehr gleichsam nur Luftströme, die bald von Westen, bald von Osten, bald von irgend einer anderen Himmelsrichtung herkommend einen See in Bewegung setzten, darin Wellen und Fluten hervorriefen. Der See selbst aber, der durch diese Ströme bewegt oder nur leicht gekräuselt wurde, war unser eigen, die finnische Literatur selbst. Und ihre Gestaltung, Entwicklung, ihr Wachstum war wesentlich von einheimischen Verhältnissen bedingt, kurz gesagt von dem physischen und geistigen Milieu, in dem diese Literatur entstand.

Man kann ruhig und ohne nationale Selbstüberhebung sagen, dass die tiefsten und wesentlichsten Anregungen, welche die finnische Literatur geschaffen haben, letzten Endes doch aus dem geistigen Wesen des finnischen Volkes, aus seiner Volksdichtung, aus seiner Geschichte, aus seinem ganzen Schicksalsgang und aus der äusseren Naturumgebung stammen" (Fenno-Ugrica III, 573).

Aho Juhani.

A norvég irodalom, különösen IBSEN hatása a társadalom kirívó ellentéteinek, igazságtalanságainak tudatosításában és irodalmi kiaknázásában nyilvánult meg. Kiemelkedő finn képviselője ennek az iránynak CANTH MINNA (1844—97) író, a finn drámának KIVI után kétségtelenül legtehetségesebb továbbfejlesztője. Gazdag munkásságában ő is a társadalmi, gazdasági visszasságokat, úgyszintén a nő megalázó alárendeltségét tárta föl szenvedélyes lázongással, célzatosan izgató formában (*Työmiehen vaimo* 'A munkás felesége',

Hanna, Kovan onnen lapsia 'Balszerencse gyermekei' stb.). Későbbi darabjaiban (*Papin perhe* 'A lelkész családja', *Anna Liisa* stb.) és elbeszéléseiben előnyös változás következett be: elveti az egyoldalú kiélezés és irányzatos ferdítés méltatlan eszközeit, megértőbben nézi az életet, s ennek megfelelően nyugodtabb, közvetlenebb, halkabb a szava is, a nélkül, hogy korábbi fölfogását megtagadná, társadalomjavító igyekezetéhez hűtlenné válnék. A maga korában rendkívül nagy népszerűségnek örvendett, s az egyébként szegényes finn drámai irodalomban ma is a legkiválóbbak között foglal helyet. — CANTH mellett és után mások is szívesen magukra-magukra öltötték a norvég óriás harci fegyverzetét, de látniuk kellett, hogy jórészt nyitott kapukat döngtetnek.

A nyolcvanas években Finnországba is eljutott a francia naturalizmus tisztító szele. Ez a művészeti irány egyáltalán nem volt itt új, hisz — hogy egyebet ne említsek — KIVI műveiből is az eleven valóság, az életszerűség közvetlensége sugárzik ki. Mégis sokat köszönhet neki a finn irodalom, mert az irány helyességének bizonyosságán kívül sok-sok apró ösztönzést és stílusfínomságot kapott tőle. A rövidesen nagyon elbokrosodó elbeszélő finn irodalom lépten-nyomon elárulja e hatás általános voltát.

A századforduló környékének finn elbeszélő irodalmából messze kimagaslik AHO JUHANI (1861—1921) gazdag, érett termelése. Méltán szeretik otthon és becsülik a külföldön. Regényei, elbeszélései tárgyát eleinte népe mindennapi életéből merítette (*Rautatie* 'Vasút', *Papin tytär* 'A lelkész leánya', *Papin rouva* 'A lelkészné'), azután a finn történelem felé fordult érdeklődése (*Panu, Kevät ja takatalvi* 'Tavaszi és télutó'), majd általános emberi problémákat boncolt (*Omatunto* 'A lelkiismeret', *Rauhan erakko* 'A béke remetéje'). Nagy regényei közül azok a legsikerültebbek, amelyekben a lelki átalakulásoknak, különösen az átmeneti idők megrázkódtatásainak megelevenítésére esik a hangsúly. A lélekrajznál csak a természet és a hangulatok lehellefínomságú rajzában nagyobb AHO. Itt van igazán elemében, művészete ezen a téren emelkedik az utánozhatatlan tökéletesség magaslatára. Főleg a nyolc részből álló *Lastuja* ('Forgácsok') című rajzgyűjteményében, romantikus-idillikus parasztleírásaiban és a *Muistatko?* ('Emlékszel-e?') című önéletrajzi emlékfoszlányokban ragyog leíró és nyelvművészetének káprázatos pompája. AHÓBAN a realizmus és az idealizmus vívott állandó harcot, s e harc hullámverése kiérezhető munkáiból is. Ezzel függ össze, ennek a folyamánya AHO szenvedőleges magatartása és kételyekbe ütdődése, másfelől elmélázó hajlama és érzelmi telítettsége.

AHO elbeszélő kortársai, részben utódai közül mélység, lendület és üdeség tekintetében LINNANKOSKI JOHANNES (1869—1913) a legnagyobb. Némileg az Ember tragédiájára emlékeztető drámai költeménnyel, az *Ikuinen taisteluval* ('Örök küzdelem') tűnt föl, majd *Laulu tulipunaisesta kukasta* ('Ének a tűzpiros virágról') e. rapszodikus lüktetésű romantikus szerelmi regényével kül-

földön is élénk visszhangot keltett. Legérettebb, szerkezetében, jellemrajzában legtekélyesebb műve a *Pakolaiset* ('Menekülők') című parasztselbeszélés.

Az orosz irodalomból jóformán csak Tolsztoj érezte hatását, mégpedig érthetően nem az előadásmód, a költői forma, hanem a tartalom, a vallás-erkölcsi eszmék és az életfölfogás tekintetében. Igazi finn tanítványa csak egy van: JÄRNEFELT ARVID (1861—1932). Első regényében, az *Isänmaaban* ('A haza') még semmi célzatosság nem található, ellenben a *Heräämiseni* ('Fölbredésem') c. munkájában nyíltan, töredelmesen meggyónja erkölcsi tévelygéseit. Az önmegtagadás, a lelki megtisztulás, a társadalmi kiegyenlítődség és a világbéke elveit hirdeti — néha bizony az erkölcsi prédikáció mesgyéjén járva — későbbi elbeszéléseiben, regényeiben, drámaiban is. A világháború vihara és a Finnország önállóságának kivívásával kapcsolatos tapasztalatok nyilván gondolkodóba ejtették, mert utolsó regényeiben (*Greeta ja hänen Herransa* 'Gréta és az ura'; *Vanhempieni romaani* 'Szüleim regénye') ismét az öncélú művészet vizeire száll ki.

AHO, LINNANKOSKI és JÄRNEFELT elbeszélő kortársai közül kiemelkedő tehetség: PAKKALA TEUVO (1862—1925), a kisvárosi munkásosztály életének és a gyermek-lelki világának mesteri leírója; IVALO SANTERI (*1866), a finn történeti regény megalapítója, a XV, XVI. századi finnországi élet és eszmék

elmélyedő megszólaltatója; ALKIO SANTERI (1862—1930), a tömegmozgalmak és művelődéstörténeti események avatott elemzője; KAUPPIS-HEIKKI (1862—1920), az egyszerű szolgalegényből lett tanító, Savo falusi népének jeles ábrázolója; TALVIO MAILA (*1871), az élet árnyoldalainak, a társadalom bajainak és a finnság történeti viszontagságainak eszmei hevületű leírója; LEHTONEN JOEL (*1881), romantikusan érzékeny, forrongó kedély, akinek a színes festés a legnagyobb erőssége. — Az újabbkori finn elbeszélőkről szólva a felsoroltakon kívül ki kellene térnünk Kianto Ilmari, Kilpi Volter, Jotuni Mária, Kallas Aino, Vilkuna Kyösti stb. irodalmi működésére is, de nem engedi meg szűk terünk. Lehetetlen azonban említetlenül hagynunk az 1916-ban föltűnt Sillanpää (*1888), a misztikusan mély lelki folyamatok

Sillanpää F. E.

és ösztönös sodródások finom tollú elemzőjét, az emberi világ és a természeti környezet hangulati egybefonódásának művészi sejtetőjét, úgyszintén JÄRVENTAUST (*1883), a Lappföld életének, az 1808—9. évi finn harcoknak, a magyar honfoglalásnak és a mohácsi vésznek színes, meleg líraiságú leíróját, nemzeti multunk rajongó szerelmesét, jövőnkben hívó barátunkat.

A lírai költészet OKSANEN és SUONIO után szintén élénk fejlődésnek indult. Idegen irodalmi, eszmei meg világnézeti hatások benne is fölismerhetők, de a műfaj természeténél fogva itt igazában csak a költői egyéniség súlya lehet döntő. A 70-es, 80-as évek költői közül kiváltak: KRAMSU KÁROLY (1855—95), a bajlító reménytelenség, a tragikus meghasonlások komor költője, a történeti

Leino Eino.

ballada megteremtője; JÄNNES ARVI (1848—1915; GENETZ ARVID nyelvtudós írói neve), a bizakodó hazafias hevület ihletettje, a forma művésze; CAJANDER PÁL (1846—1913), a nagyérdemű Shakespeare-fordító, az ünnepélyes hazafias érzés tolmácsolója; ERKKO JÁNOS HENRIK (1849—1906), a könnyed dal, a verőfényes helyzetképek mestere. Nem csoda, hogy egyes költeményei a nép száján élnek tovább.

A közállapotok rendeződése és a külföldi költészet új fordulatai következtében Finnországban is egyre jobban megérlelődött az a fölfogás, hogy elmúlt a „leleplezések” és a társadalmi harcok ideje, az igazi költő ne oktasson, ne társadalmi, politikai eszméért szónokoljon, hanem a saját érzéseit, egyéniségét kell szabadon, mű-

vészi formában föltárnia. Ezt a század végén jelentkező irányt, az ú. n. új-romantikát a finn költészetben négy eredeti tehetség juttatta diadalra: LEINO EINO, LARIN-KYÖSTI, MANNINEN és KOSKENNIEMI.

Közülük, sőt bízást mondhatjuk: az egész finn irodalomban LEINO EINO (1878—1926) a legeredetibb lírikus. A daltermő finn vidék szülöttje, a természet összhangzatos rendjének rajongója, a nyugateurópai szellemi forrongások és irodalmak ismerője, mindenekfölött pedig mély, fogékony kedély, mely minden külső hatást elfog, fölold, átszűr és világító sugárként kivetít magából. Nyelvének kristályos tisztasága, finom zenéje és verstechnikájának tökéletessége ugyancsak részes abban, hogy a kortársak kivételes elismeréssel hódoltak előtte. Gazdag termeléséből kiemeljük a *Talviyö* ('Téli éj') és a *Halla*

A perniõi templom és harangtornya.

(‘Fagy’) című versköteteket, különösen pedig a *Helkavirsiä* (‘Helka-dalok’, ‘Tavaszi-ünnepi dalok’) két kötetét, a hagyományos finn népköltészet remekeivel versenyre kelő gyönyörű balladák, románcok és legendák e gyűjteményét.

LARIN-KYÖSTI (*1873) az elbeszélő és a drámai irodalomban is jelentős sikereket ért el, de igazi területe a líra. Szemléletének röpké élénkségével, kifejezésének keresetlen talpraesettséggel és gyakran játékos könnyedséggel tűnik ki. A láthatatlan összefüggések és a lélek rejtelmek vajmi kevésé vonzzák.

MANNINEN OTTÓ (*1872) jellegzetesen finn lírikus: tartózkodó, bánatos, mély-hangú. Keveset írt, de pl. a *Säkeitä* (‘Szikrák’) két kötetében értékes új színnel gazdagította a finn költészet kincsesházát. Utolérhetetlen művésze, szinte azt szeretné mondani az ember: bűvész a formának. Heine-, Runeberg-, Homeros-, Molière-, Ibsen-, Goethe-, Petőfi- és Arany-fordításai csodálatos művészi teljesítmény.

KOSKENNIEMI VEIKKO ANTERO (*1885) az irodalom tanára a turkui finn egyetemen, a mély gondolatok költője, a lét kérdéseinek tépelődő elégikus és ebben a nemből egyedül áll a finn irodalomban. Mestere a klasszikus költői formának. Kitűnő írói arcképfestő, esszé- és irodalomtörténet-író.

A finnek művészete.

A finn művészettörténet áttekintése megerősíti azokat a tanulságokat, amelyeket a finn közművelődésnek és az imént a finn irodalomnak vizsgálatából is lezűrhattunk: amíg Finnország a svéd birodalom tagja volt, magasabbrendű művelődési igényei valamelyes kielégítésének jogát a svédek maguknak tartották fenn. Adtak, de a magukét adták, s ezzel akarva-nemakarva visszaszorították, elfojtották azokat az erőket, amelyek a finn földből, a finn lélek mélyéből próbáltak előtörni. A nemzeti értékek szabad kifejlése csak az orosz uralom elején, a nemzeti fölbuzdulás és a népköltészet kincseinek közzététele után indulhatott meg. A finnság magára ismert és visszatért az egyetlen egészséges forráshoz, a saját egyéniségéhez. Volt ettől kezdve mondanivalója a művelődés terén, az irodalomban és a művészetekben is.

A finn művészet régi emlékei a nyugati, főleg pedig a svéd hatás szülöttei. Legnagyobbrészt középszerű utánzatok, többnyire vidékiesen leegyszerűsítve, néha-néha valamelyes helyi módosítással jellegzetesebbé fejlesztve. Ilyenek a középkor vastagfalú gótikus templomai, túltengően díszített bordarendszerű boltozatukkal, szokványos fafaragású szárnyas-oltáraikkal, szenteket és bibliai jeleneteket ábrázoló falfestményeikkel; ilyenek a protestáns-korbéli fogadalmi táblák, síremlékek és szószékdíszítő faragványok, képek.

Bizonyos önállóság csak a XIX. század elején kezd megnyilvánulni, amikor ENGEL JÁNOS hozzálát Helsinkii kiépítéséhez (a szenátus palotája, az egye-

A lohjai templom főhajója.

tem központi épülete, a csillagvizsgáló, a klasszikus stílusú nagytemplom stb.), s amikor végre sikerül megalapítani a Finn Művészeti Egyesületet is.

A nemzeti irányú kibontakozásban nagy érdemeket szerzett a jeles és népszerű életképfestő EKMAN, a táj-, illetőleg madárkép-festő WRIGHT-testvérek, a szobrász SJÖSTRAND, s valamivel később az ugyancsak kedvelt tájképfestő HOLMBERG, MUNSTERHJELM, LINDHOLM, JANSSON, valamint a szobrász RUNEBERG, a nagy költő fia. Valamennyien Nyugat-Európában tanultak: a festők szinte kivétel nélkül Düsseldorfban, a szobrászok főleg Rómában. A festők elsajátították a düsseldorfi iskola minden erényét, fogását, de tovább is men-

EKMAN R. V.: Kantelén játszó nő.

tek: idillikus, érzelmes képeik már finn erdőrészeteket, bájos tavakat, finn alakokat, jeleneteket, történeti eseményeket ábrázolnak, a szobrászok pedig az ősi finn népköltészet hőseit és mozzanatait faragják kőbe. Amikor aztán a finn művészek a modorossá sekélyesedett düsseldorfi iskolának hátat fordítva Párizsra kaptak rá, BASTIEN-LEPAGE naturalisztikus plein-air irányától megtermékenyülve leszálltak a földre, a finn földre.

Az eklektikus EDELFELT ALBERT (1854—1905) az első világviszonylatban is számottevő finn művész, aki kompozíciószerű arcképeiben ('A művész édesanyja', 'Pasteur'), élet- és történeti képeiben ('Istentisztelet', 'A tengeren', 'A külső szigeteken', 'Blanka királyné', 'Károly herceg Fleming Klaus koporsója

mellett'), falfestményeiben ('A turkui egyetem fölavatása') és illusztrációiban ('Stål zászlótartó regéi') nemcsak finom ízléséről, művészi kifejezőkészségéről tesz tanúságot, hanem rámutat a finn természet egyéni sajátosságaira is.

EDELFELT ALBERT: A tengeren.

A régi nyomokon haladó, illetőleg az uralkodó irányokhoz csatlakozó KEINÄNEN, JÄRNEFELT, VALLGREN művészi munkásságát és érdemeit mellőzve eljutunk a finn művészet forradalmár óriásához: GALLEN-KALLELA AKSELI-hez (1865—1931). Pályája kezdetén a francia iskola szellemében ő is a

kendőzetlen valóságot igyekszik másolni (*Öregasszony a macskával, Hämei parasztszoba, Az első lecke, Pásztorfiú*), de amint szomjas lélekkel a Kalevala világának szemléletébe merül, egyre jobban eltávolodik a naturalizmus eszményeitől, a technika és a színek „gonosz ügyességétől” s az ősköltészet különlegesen egyszerű nyelvén szólal meg. Ettől kezdve szinte kizárólag a Kalevala tárgykörében él és alkotja sorra úttörő műveit: ékítményes kis karcolatait és nagyszabású festményeit: *Sampo-kovácsok, A sampo megvédése, Testvérgyilkos,*

Gallen-Kallela Akseli.

Lemminkäinen anyja, Kullervo átka, A csónak panasza stb. Művei nemcsak tárgyuknál fogva gyökereznek a Kalevala mélységes tevényében, hanem szellemük, kifejezőmódjuk és hatásuk tekintetében is az ősi népköltészet képmásai, édestestvérei: az egyszerű vonalakból csupa erő, a hideg színekből visszafojtott szenvedélyek lendülete és jelképes mélységek örvénye érzik ki.

A nagyközönség eleinte értetlenül fogadta, művészi különcködésnek gyanította GALLEN-KALLELA irányváltoztatását, EDELFELTHEZ húzta az ízlése, a szeme is, de lassanként megértette a képek szavát, s ekkor éppúgy a lelkébe zárta, mint annakidején a Kalevala sorait. GALLEN-KALLELA a finn művészeti

élet központja, koronázatlan királya lett, s bár nem alapított a szó megszokott értelmében vett iskolát, lenyűgöző hatása alól nem vonhatták ki magukat sem a kortársak, sem az utódok. Egyetemes művészettörténeti jelentőségét a külföld is tüstént fölismerte és méltányolta.

GALLEN-KALLELA: A sampo megvédése.

GALLEN-KALLELA mellett is súlyos festő-egyéniségek: HALONEN PEKKA, a finn élet és természet egyenletes ritmusának tárgyilagos ábrázolója; ENCKELL MAGNUS, a stílus nemes egyszerűségének és az emlékszerűségnek hivatott mestere; az alacsony sorból fölemelkedett RISSANEN JUHO, a naivan egyszerű, merev, cicoma nélküli jellemzés embere; SALLINEN T. K., a finn expresszionista irányzat legtehetségesebb képviselője.

Az újabb kor szobrászai közül legjobban kiemelkednek: a francia iskolázottságú sokoldalú WIKSTRÖM EMIL; SAILO ALPO, a Kalevala-énekesek kitűnő megmintázója; a nálunk is nagyrabecsült LIIPOLA YRJÖ és a finom plasztikai

GALLEN-KALLELA: A testvérgyilkos.

érzékű AALTONEN VÄINÖ. — HALONEN EMIL az ősi finn fafaragás hagyományainak fölújításával és művészi továbbfejlesztésével, EHRSTRÖM E. O. W. pedig az iparművészet nemzeti szellemű föllendítésével szerzett nagy érdemeket.

Az építészet és a zene hosszú ideig idegen hatások alatt fejlődött és a maga nemében kétségtelenül jelentős sikereket ért el. Nagy eredeti alkotásokat csak az az újabb nemzedék tudott fölmutatni, amely eltanulta ugyan a külföldtől a mesterségbeli készséget és az ízlést, de ihletért a nemzeti műveltség forrásaihoz fordult. Elegendő lesz itt utalnunk a zeneszerző JÄRNEFELT, MELARTIN, KUULA, SIBELIUS, az építőművészek közül pedig SAARINEN világszerte becsült munkásságára.

HALONEN PEKKA: Útépitők Karjalában.

A finn nyelv történetének vázlata.

A szuomi-finn nyelv különlete a Kr. u.-i első századokban kezdődik, amikor a finnek a közfinn egységből kiszakadva, finnségi testvéreiktől elválva mai lakóhelyükre költöztek át.

A honfoglaló finnek nyelvéről nem maradtak írott emlékek, az összehasonlító nyelvtudomány segítségével mégis sok mindent meg tudunk róla állapítani. Megállapításaink alapjául szolgálnak egyfelől a finnségi nyelvek összehasonlításából vonható következtetések, másfelől a balti, a germán és a szláv jövevényszavak tanulságai. Ezeknek az eszközöknek igénybevételével elég tartalmas és megbízható képet rajzolhatunk a közfinn korszak végének, illetőleg a külön utakra induló finnségi tagoknak nyelvéről: szókészletéről, hangállo-

mányáról, alaktani sajátosságairól és elemeiről stb. Képzeljük csak el, milyen kedvező helyzetben volna a magyar nyelvtudomány, ha pl. Oroszország területén öt olyan egymástól elszigetelt magyar csoport maradt volna fenn, amely a Duna medencéje felé vándorló magyarság testéről szakadt le!

A finn nyelv különletének első szakaszát, amely tehát a szétvándorlással, kb. Kr. u. 500-zal kezdődik és a legrégebbi írott emlékekig, kerek számban 1200-ig terjed, *varhaissuomi*-nak, 'ős-finn'-nek (tkp. 'korai finn'-nek) nevezi a szakirodalom. E 700 évre nyúló szakasz nyelvének életére, változásaira ugyancsak következtetések segítségével deríthetünk fényt, mégpedig olyanformán, hogy összevetjük a közfinnre, tehát a finn nyelv induláskori állapotára vonatkozó következtetéseinket az 1200 utáni írott emlékek vallomásával. E szembeállításán kívül becses adalékokat szolgáltatnak azok az ős-északi jövevényszavak is, amelyek Finnország területén kerültek át a letelepedő finnek nyelvébe. Csak az a kár, hogy a segítségül hívott ős-északi nyelvet nem ismerjük eléggé, mert a honfoglaló finn törzsek hamarosan magukba olvasztották az új haza délnyugati partvidékén talált csekélyszámú skandináv lakosságot.

1200 körül — 1229-ben, illetőleg 1232-ben — fölbukkannak az első finn nyelvi szórványok, s megkezdődik ezzel a finn nyelv emlékes korszaka. Eleinte csupán idegen — latin meg svéd — szövegbe ágyazott finn tulajdonnevek: hely- és személynevek, valamint egyes közszók találhatók, de 1540 táján megjelennek az első terjedelmes finn szövegek is. A finn nyelv életének ezt az 1200-tól 1540-ig terjedő szórványemlékes szakaszát *keskiajan suomi*-nak 'ó-finn'-nek (tkp. 'középkori finn'-nek) szokás nevezni. — A szórványok száma a XIII. században még elenyészően csekély, a XIV—XV. században azonban már tekintélyes tömegben találhatók főként oklevelekben, jegyzékekben, missilis levelekben stb. Ezekből a finn nyelvtörténeti adatokból olvashatjuk le az ó-finn nyelv egyes fontos hangtani s részben ragozási meg szóalkotásbeli sajátosságait.

A nélkül, hogy teljességre vagy tüzetességre még csak gondolhatnánk is, bemutatunk néhány tanulságos ó-finn jellegzetességet.

Általában csak azok az egyszerű mássalhangzók állanak a szó elején, amelyek a mai irodalmi nyelvben is megtalálhatók, tehát: *h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v*. A finn nyelvnek ehhez a hangtani készségéhez alkalmazkodnak azok a jövevényszavak is, amelyek az átadó nyelvben, főleg a svédben, két vagy több mássalhangzón kezdődtek: *klōstar* > *luostari*, 'kolostor', *klukkare* > *lukkari* 'kántor', *skript* > *rippi* 'gyónás' stb. Megállapítható azonban, hogy a délnyugati finn nyelvjárásokban és azok hatása alatt részben egyebütt is előfordulnak *b-, d-, g-, f-* hanggal, sőt mássalhangzótorlódással kezdődő alakok is: *baneeri* 'hadi lobogó', *duomita* 'ítélni', *gulda* 'arany', *falski* 'hamis', *kreemäri* 'kereskedő', *prami* 'fényűző' stb.

Az ó-finn emlékek másik érdekessége az ú. n. *loppuheitto*, a véghangzó

RISSANEN JUHO: Baleset.

elvetése. A XIV—XV. században a délnyugati finn nyelvjárásokban a szóvégi rövid magánhangzó lekopott: *kirkko* > *kirk* 'templom', *jumala* > *jumal* 'Isten' stb. Ugyanaz történt tehát a finn nyelvterület délnyugati felén, amit pl. a magyarban a *hodu* > *had*, *utu* > *út* stb. esetében tapasztaltunk.

Az ó-finn korszak alak- és mondattani fejlődéséről vajmi keveset tudunk. Ez érthető is, hisz az emlékek túlnyomórészt tulajdonnevek és egymagukban álló közzszavak. Annál határozottabban bontakoznak ki szemünk előtt a finn szókinés nagymérvű gyarapodásának körvonalai. Az idegenből való szerzemények kis hányada az észtből való, a keleti széleken az orosz is adott, azonban mindkét csermely eltörpül a svéd hatás széles folyama mellett. Tudjuk, hogy honfoglalása után a finnség azonnal erős svéd hatás, majd 1249-ben svéd uralom alá került. A svédektől sajátította el a katonai, kereskedelmi, társadalmi és állami berendezkedés legfontosabb elemeit és svéd közvetítéssel kapta a kereszténységet is. Természetes, hogy saját eszközeivel nem győzte az új életformák jelölésbeli szükségletét kielégíteni, a tárgyakkal, fogalmakkal együtt tömegesen vette tehát át svéd nevüket is. Meglepő azonban, hogy az egységes és évszázadokon át szüntelen tartó erős svéd hatás végeredményben nem okozott a finn nyelv külső és belső alkatában észrevehető károkat. Időnként, a rohamosabb dagályok évtizedeiben föl-fölgyülemlett ugyan az idegen jövevény, de a finn nyelv egészséges szervezete fokozatosan földolgozta, magába szívta, húsává-vérévé változtatta vagy kivetette őket magából.

A gyér szórványokból is megállapítható, hogy a finn nyelvterület az ó-finn korszakban egyáltalán nem volt egységes, hanem kisebb-nagyobb helyi eltéréseket mutatott. Legélesebben elkülönült nyelvjárás csoportok voltak: 1. a délnyugati (Turku, Rauma, Naantali vidéke), 2. a hämei (Satakunta és Dél-Häme), 3. a karjalai (Finnország keleti szögletében, Käkisalmi vidékén), 4. a savoi (Savoban; ez a nyelvjárás jórészt a hämei és a karjalai keveredéséből jött létre), 5. a zésza ki (jórészt szintén kevert nyelvjárás; uralkodó eleme a hämei).

1540 táján előtűnnek végül az első finn szövegm emlékek, s beköszönt velük a finn nyelv történetének egy újabb szakasza, az ú. n. *vanhasuomi*, a mi nyelv-történeti korszakbeosztásunk szerint a 'közép-finn' (tkp. 'régi-finn'). A korszakot 1800-ig, az első hivatásos finn író és nagyhatású nyelvújító, JUTEINI föllépéséig számítják.

A finn nyelv szövegm emlékei e szerint aránylag későn indulnak meg, de amikor megindulnak, elég sűrű egymásutánban következnek. Általában gyakorlati rendeltetésűek: részint az egyházi, részint a jogi élet termelte ki őket. Azok a finn ifjak, akik Németország vagy Sváje egyetemein megismerkedtek a reformáció elveivel, tanaival, hazatértük után finnre kezdték fordítani a szertartás szövegeit, valamint a hitélet tápláló forrásait. Ez az áramlat hozta létre az első finn irodalmi alkotásokat, a finn nyelv legrégibb összefüggő emlékeit. Egyidejűleg jelentkezett egy másik irodalomteremtő erő is: a társadalmi

és jogi élet ezernyi viszonylatát szabályozó svéd nyelvű törvények, rendeletek, jogszokások finnre fordításának vagy kivonatos finn nyelvű ismertetésének szükségérzete. Idővel egyéb gyakorlati meg szellemi indítékok is szóhoz jutottak, s mindez az írásbeliség körének lassú kibővülésére és mai értelemben vett irodalmi műfajtípusok fokozatos kibontakozására vezetett.

A szövegemlékes középfinn korszakot AGRICOLA MIHÁLY munkái nyitják meg. Ezek a munkák az első finn nyomtatványok is, s mivel rendkívül terjedelmesek — kb. 2400 nyomtatott oldalra rúgnak —, nagyon megkönnyítik a nyelvtörténet kutatójának helyzetét, de a finn irodalmi nyelv megalkotására vonatkozó vizsgálatokban is döntő jelentőségűek.

AGRICOLA fönmaradt munkái időrendben a következők: 1. *Abckiria* (töredékben ismeretes; 1542 táján jelent meg; az ábécén kívül a tízparancsot, a Miatyánkot, a Hiszekegyet stb. tartalmazza); 2. *Rucouskiria* (1544; szól az imádság szükségéről és hatásáról, közöl számos finn nyelvű imádságot, naptárt, közmondásokat stb.); 3. *Se Wsi Testamenti* (1548; újszövetségfordítás; a fordítás munkáját még Wittenbergában kezdte meg AGRICOLA, 1542-ben már készen is volt, csak a kiadáshoz szükséges pénz előteremtése okozott neki gondot. Megjelenését, úgy látszik, a svéd király erkölcsi és anyagi támogatása tette lehetővé); 4. *Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista* (1549; a keresztelessel, esketéssel, temetéssel stb. kapcsolatos keresztény szertartások ismertetése); 5. *Messu eli Herran Ehtolinen* (1549; az úrvacsoráról és az úrvacsora-osztással járó szertartásról szól); 6. *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina, ylesnousemus ia taiuaisen Astumus* (1549; Jézus kinszenvedését, föltámadását és mennybemenetelét ismerteti); 7. *Dauidin Psaltari Ja Rucuos Kiria* (1551; zsoltárfordításokat, imádságokat tartalmaz; a zsoltárfordítások verses előszavában van a finnek pogány isteneiről szóló nevezetes jegyzék); 8. *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut* (1551; ószövetségi szemelvények: énekek, jóvendölések); 9. *Ne Prophetat. Haggai. Sachar Ja Maleachi* (1552; Aggeus, Zachariás és Malakiás próféta könyvének fordítása).

Munkássága alapján AGRICOLÁT a finn irodalom atyjának, a finn irodalmi nyelv megalapítójának szokták tisztelni. Úttörő érdemeit nem is lehet kétségbe vonni, bár az újabb vizsgálatok arra a meglepő következtetésre jutottak, hogy valamilyes szerény írásbeliség, hagyomány az ő föllépte előtt is volt. Maga AGRICOLA is utal erre: „temen Maan kielä oli ennen neite aicoija, iuri wähe, ia lehes ei miteken kirioisa eli pockstauisa prucattu taieka harioitettu”.

AGRICOLA nyelve lényegileg Finnország akkoriban legműveltebb részének, Turku vidékének nyelvjárásán alapszik. Szavaiból is tudjuk, művei is elárulják azonban, hogy munkásságában az egész finnség érdeke lebegett szeme előtt, s ezért a tájszólások fölött álló irodalmi nyelv eszményétől vezérelve tudatosan egyéb finn nyelvjárások sajátosságait, elemeit is fölhasználta. Bölcs előrelátáson alapuló eljárását később is követték, s ennek a szétszórt, saját

kincsekből történő válogatásnak köszönheti a finnság mai egészséges, mozgékony és kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkező irodalmi nyelvének létrejöttét.

Jóval teljesebb, színesebb képet kapunk a finn nyelv XVI. századi állapotáról és nyelvjárási tagoltságáról, ha AGRICOLA mellett a kortársak és közvetlen utódok irodalmi munkásságát is bevonjuk vizsgálódásaink körébe. Időrendben első helyen áll egy ismeretlen evangélium-fordító, aki 1537—1544 között végezte munkáját. Mindössze egy kis nemrégiben napvilágra került

töredék ('uppsalai finn nyelvű evangéliumtöredék') maradt fenn belőle, de ebből is nagyon fontos művelődés- és nyelvtörténeti tanulságokat vont le a szaktudomány. — Ugyancsak kortársa volt WESTH MÁTYÁS lelkész, aki valószínűleg 1546-ban fordított finnre egy szertartásokat ismertető kézikönyvet (*Kaesikiria, Josa castesta ia muista christilistä cappaleista Toimitetan*). — Az eddigiektől egészen elütő oldalról mutatkozik be az első ismeretes törvényfordító, HERRA MARTTI. Csak annyit tudnak róla, hogy a XVI. század közepén a stockholmi finn gyülekezet lelkésze volt és alkalmasint 1548-ban svédből finnre fordította Kristoffer svéd király törvénykönyvét. Ennek a fordításnak, a MARTTI-féle *maanlainsuomennosnak* öt kézirati másolata volt ismeretes; a hatodikat 10 évvel ezelőtt találták az

Agricola szobra Viipuriban.

isokyrői régi templom padlásán. Nyelve nagyjából megegyezik AGRICOLÁÉVAL, de nyugatiasabb, s ezért egységesebb is. — SUOMALAINEN JAAKKO, vagy amint egyik munkája előszavában meg nevezi magát: JACOBUS FINNO az első finn énekeskönyv fordítója. Életéről szintén csak néhány száraz adatot tudunk: nyugatfinnországi származású, Németországban tanult, Turkuban tanárkodott és egy ideig papskodott; 1588-ban halt meg. Főmunkája az egyházi énekfordításokat és néhány eredeti énekszerzeményt tartalmazó *Yxi wähä Suomenkielinen Wirsikirja* valószínűleg 1582-ben jelent meg nyomtatásban. Írt, illetőleg fordított egy imádságos könyvet is (*Yxi wähä Rucous Kiria*; 1583) és egy *Catechismust* is, amely csak halála után,

1602-ben jelent meg. — A kitűnő iskolázottságú, sokoldalú LJUNGI, latinosan LJUNGO TUOMAANPOIKA két törvénykönyv finnre fordításával szerzett nevet. Az egyik a falusi földműves lakosság jogismereti szükségletét igyekszik kielégíteni (*Ruodzin Waldakunnan Maan elj taloin poicain laki, Ruodzin kielestä Suomen kielelle tulkittu, itä pohjan maalla, Suomalaisten tarpeheri*; 1601), a másik a városi jogszabályok gyűjteménye (*Kaupungin Lakj*). — HEMMING vagy finnesen: HEMMINKI Maskuban volt lelkész — ezért MASKUN HEMMINKI vagy HEMMINKI MASKULAINEN néven szokták emlegetni — 1610 — 14 között SUOMALAINEN JAAKKO anyagának fölhasználásával 241 énekből álló gyűjteményt adott ki. Énekei rendkívül szabad fordítások, szinte új versek.

A reformációkorabeli finn vallásos irodalom legjellegzetesebb képviselője EERIK(KI) EERIKINPOIKA SOROLAINEN. A XVI. század közepén született Sorolában — innét a neve —, Németországban végzett egyetemet, öt évig Észak-Svédországban tanárkodott, majd 1583—1625-ig Turku püspöke volt. Hosszú püspöksége alatt rengeteg viszontagságon ment keresztül, mert az egymásután következő svéd uralkodók egyike a reformációnak, másika az északi országokban is jelentkező katolikus újjáépítő mozgalomnak volt lelkes híve, s a pártok, áramlatok küzdelmében nehéz volt SOROLAINENNAK megállania a helyét. Hol egyik, hol másik, hol mindkét oldalról támadták, kétkulacsossággal vádolták, sőt egyidőben börtönbe is vetették. Csak élete vége volt nyugalmasabb. Ez időtájt keletkeztek irodalmi munkái is: *Catechismus* (1614; ez az ú. n. 'nagykatekizmus', mely a tanítók használatára készített vezérfonál); *Wähä Catechismus* (1630; ez az ú. n. 'kis-katekizmus', amely rövid kérdéseket és feleleteket közöl, s az egyszerű nép igényeire van tekintettel); főmunkája a *Postilla* című két kötetre terjedő prédikáció-gyűjtemény. Első kötete 1621-ben, a második 1625-ben jelent meg, s annyira népszerű volt, hogy még a mult század elején is közkézen forgott.¹

¹ A finn tudomány meglepően későn ismerte föl az emlékek nagy művelődés- és nyelvtörténeti jelentőségét. SETÄLÄ még 1890-ben ezt kénytelen írni a Finn Irodalmi Társasághoz intézett beadványában: „Suomensukuisten kielten historiallista tutkimusta kohtaavat äärettömät vaikeudet sen vuoksi, että lähteitä vanhemmilta ajoilta on tuiki vähä; useimmista kielistä ovat tiedot aivan nykyaikaisia, useista ei vielä ole tarkkoja tietoja sanottavasti ensinkään. Ainoa kieli, jonka kirjallisuudessa esiintyvän historia ulottuu vähäistä kauemmaksi, on unkarin, ja on kiitollisuudella tunnustettava, että Unkarin Tiedeakatemia ei ole säästännyt työtä eikä kuluja saat- taakseen nämät ylen tärkeät kielihistorialliset lähteet tutkimuksen käytettäviksi.

Paitsi unkaria on suomi ainoa, jolla on jonkinlaisia kielihistoriallisia muistor- merkkejä, jos kohta ne ulottuvatkin vain puolen neljättä sataa vuotta taaksepäin. Mutta mitä on tehty niiden tuomiseksi tutkijain nähtäville? Ainoa, mitä käsikir- joituksista on julkaistu, on Ljungo Tuomaanpojan maan- (ja kaupungin-) lain käännös, puhumatta joistakuista katkelmista. Vanhemmat painotuotteet ovat jo käyneet

SOROLAINENNAK az volt a terve, hogy lefordítja az egész szentírást is, erre azonban nem volt már ideje. Ezt a fontos teendőt egy négytagú bizottság végezte el. 1642-ben jelent meg a várva-várt munka, mely az AGRICOLÁ-val meginduló alapvető korszak zárókövének tekinthető.

Az 1542—1642-ig eltelt száz esztendő a finn irodalmi nyelv történetének mozgalmas, forrongó időszaka. Bár vörös fonálként vonul rajta végig AGRICOLA kezdeményezésének szelleme, az írók, fordítók a saját anyanyelvjárásuk vagy gyakorlati tapasztalatuk, illetőleg formaérzékük szavára hallgatva különböző arányban vették igénybe az egyes nyelvjárások parlagon heverő értékeit. Egyesek még AGRICOLÁN is túltettek a délnyugati finn tájnyelv követésében, mások a keleti nyelvjárás csoport tagjainak, a savoinak és a karjalainak juttattak nagyobb teret, némelyek viszont a satakuntai—hämei sajtások előtt nyitották meg a sorompókat. Mindennek pedig az lett a következménye, hogy az irodalom közös medencéjébe torkolló színműnyalatok összefolytak, elkeveredtek és olyan irodalmi nyelvformát eredményeztek, amelyben többé-kevésbé minden számottevő finn nyelvjárás csoport elemei és sajtásai képviselve voltak.

A teljes bibliafordítás megjelenésével, 1642-vel kezdődő korszak jóval csendesebben folydogált. Tisztelte, talán kelleténél jobban tisztelte a hagyományt, s legfőbb igyekezete az eredendő egyenetlenségek eltüntetésére, bizonyos részletkérdések megnyugtató elintézésére irányult. Észrevehető fejlődésen ment át mindenekelőtt a helyesírás. Betűanyagát és írásrendszerét AGRICOLA a latin, német és a svéd hatása alatt állította egybe, s ő kezdte alkalmazni azt az elvet is, hogy a rövid hangokat egy betűvel, a hosszúakat betűkettőztetéssel jelöljék. A következetlenség és az íróként, munkásként válta-

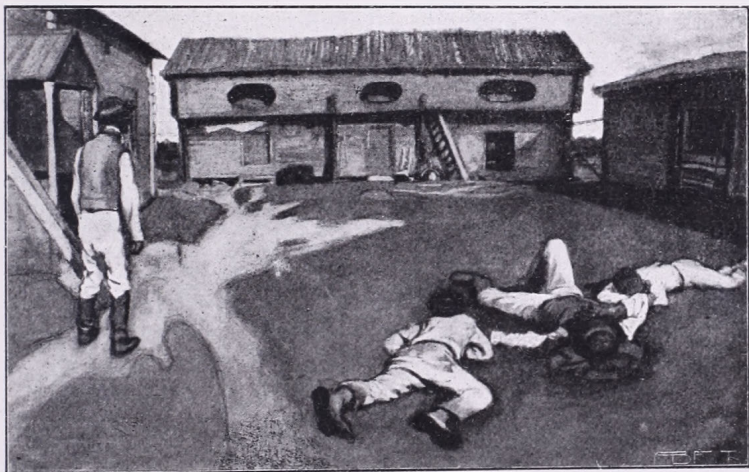
niin perin harvinaisiksi, että niitä vain jostakusta kirjastosta saapi käsiinsä, mutta ulkomaan tutkijat eivät mitenkään pääse niitä käyttämään.

Kielentutkimuksen nykyinen suunta on historiallinen, sen tulee saada hyväkseen käyttää kaikkia mahdollisesti tarjoutuvia lähteitä, jotka meidän kielialalla, niiden vähälukuisuuden tähden, ovat sitä tärkeämmät. Minä katson sen vuoksi kunniansiaksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, joka tähänkin asti on hankkinut milt'ei kaikki apuneuvot suomen kielen tutkimiselle, ryhtyä tätä kiipeätä puutetta poistamaan, ruveta julkaisemaan suomalaisen kirjallisuuden muistomerkkejä entisiltä ajoilta" (Suomen kielen muistomerkkejä I. k. V. 1.).

1890 óta jelentékenyen javult a helyzet: 1893-ban megindult a *Suomen kielen muistomerkkejä* (*Monumenta Linguae Fennicae*) című kiadványsorozat, 1921-ben KOSKIMIES szerkesztésében megjelent egy a legfontosabb emlékekről szemelvényesen tájékoztató olvasókönyv, s 1931-ben hasonmásban kiadták AGRICOLA összes műveit is. Megkezdődött az emlékek módszeres feldolgozása is. Nagy érdemeket szerzett ezen a téren OJANSUU HENRIK, aki a szórványemlékek alapján összefoglalóan ismertette az ó-finn nyelv sajtásait és AGRICOLA nyelvéről írt egy szép monográfiát. A fiatalabb finn nyelvésznemzedék tagjai közül különösen RAPOLA és PENTTILÄ fejt ki e téren hézagpótló, nagysikerű munkásságot.

kozó önkényesség volt kezdetben a helyesírás legnagyobb hibája. A gyakorlat csak lassan állapodott meg és vezetett egyöntetűbb, következetesebb rendszerre. Nagy jelentősége van ebben a tekintetben is az 1642. évi bibliafordításnak, mert az tudatosan igyekezett elvszerű következetességet teremteni a hangszín és az időmérték jelölésében, valamint az írásjelek alkalmazásában.

A középfinn nyelv hang-, alak- és mondattani fejlődésének részletesebb ismertetése nagyon messzire vezetne bennünket, azért be kell érünk egy szemléltető példának, az ó-finn emlékek vázolója során már említett *loppuheitto* kérdésének bemutatásával. Mivel a finn irodalmi nyelv nagy mértékben éppen arra a délnyugati finn nyelvjárásra támaszkodott, amelyben már a XIV—XV. század folyamán lekoptak a szóvégi rövid magánhangzók, az első írók általá-

JÄRNEFELT E.: Szolgaleányek.

ban véghangzónélküli változatban használták mind a tőszavakat, mind a ragozott alakokat: *pakan* (*pakana* 'pogány'), *vaim* (*vaimo* 'feleség'), *synd* (*synti* 'bűn'); *caukan* (*kaukana* 'messze'), *ychten peiuen* (*ychtenä päwänä* 'egy napon'), *tuhat miest* (*tuhat miestä* 'ezer ember'), *caikes mailmas* (*kaikessa maailmassa* 'az egész világon'), *turhast sanast* (*turhasta sanasta* 'hiábavaló szóból'), *puoleld* (*puolelta* 'felől'), *siseltulit* (*sisälle tulivat* 'bejöttek'), *tietemet* (*tietämättä* 'tudatlanul'), *puhtax miehex* (*puhtaaksi mieheksi* 'tishta emberré'), *welien ia sisaren* (*veljeni ja sisareni* 'testvérem és nővérem'), *te näett ia cwlett* (*te näette ja kuulette* 'látjátok és halljátok'), *aijattelis ia tekis* (*ajattelisi ja tekisi* 'gondolná és tenné'), *wastat* (*vastata* 'felelni') stb. Megjegyzendő azonban, hogy sem AGRICOLA, sem íróársai nem voltak oly következetesek a véghangzónélküli alakok használatában, mint az élő délnyugati nyelvjárás, mert úgy látszik az

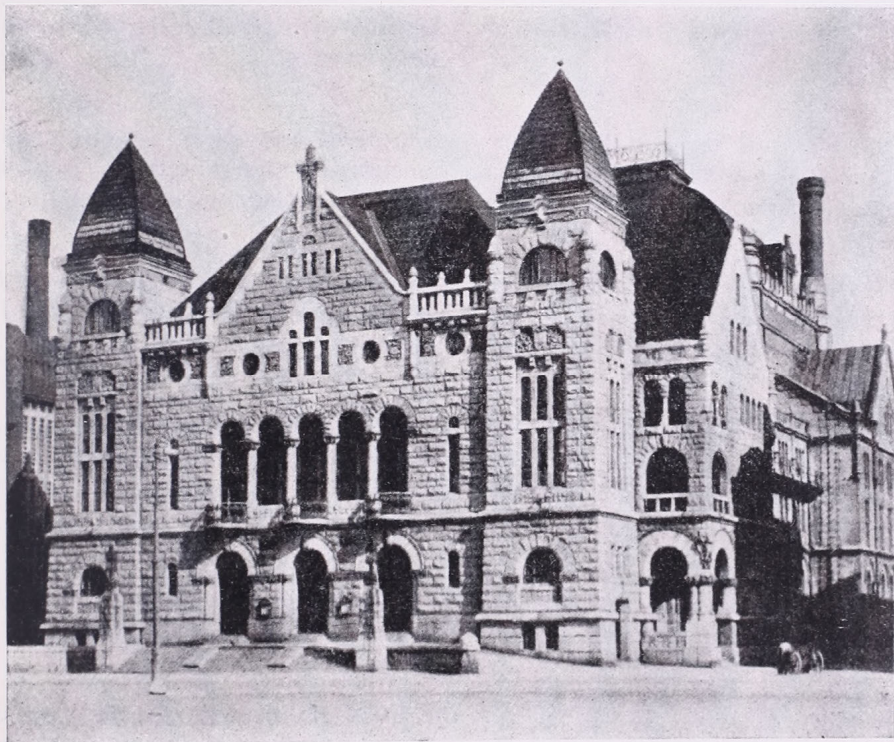
AGRICOLA előtti irodalmi hagyomány is a véghangzós alapon állott, s tán valamelyest az írók a véghangzós nyelvjárásokon beszélők igényeit is tekintetbe kívánták venni. AGRICOLA utódai közül többen — főleg természetesen a belső- és az északfinnországi származásúak — még szorosabbra vonták a véghangzótlan alakok használati körét. Először a névszók alanyesetében és a főnévi igenevekben, azután a helyhatározók többségében (essivus, partitivus, adessivus, ablativus, allativus, abessivus, translativus) terjedt el a véghangzós alak, bár egyöntetűségről, hogy ne mondjuk: kötelező szabályosságról a XIX. század közepe tájáig nem beszélhetünk.

A finn irodalmi nyelv tárgyi tekintetben a XIX. század elejéig meglehetősen szűk körben mozgott, szinte kizárólag az egyszerű nép hitéleti szükségleteinek kielégítésére szolgált. A használat illetén egyoldalúságának bizonyos elszigetelődés, megmerevedés, a szabadon fejlődő népnyelvtől való elszakadás lett a következménye. Mikor aztán a fennofil korszakban, majd különösen az uralomváltozás elején szellemében nemzeti, nyelvben finn műveltség kifejllesztése lett az eszmény, az irodalmi nyelv gyökeres átalakításra, följújtásra szorult. A tisztánlátók, így pl. PORTHAN is, meg is jelölték a veszélytelen fölfriessítés és szerves kifejllesztés útját-módját, forrását: amint hajdan a nyelvjárások sajátosságainak szerencsés összeválogatásából, józan elegyítéséből született meg az irodalmi nyelv, az egészséges továbbfejlesztésnek is a népnyelv buja tenyészetéhez kell folyamodnia.

Ennek az elméleti elgondolásnak helyes voltát és célirányosságát mi sem bizonyította jobban, mint a finn népköltészet világraszóló sikere. Mivel pedig e népköltészetnek legnagyobb és legértékesebb részét Kelet-Finnországban és Kärjälandban, tehát keleti-finn nyelvi köntösben találták, sokan magától értetődőnek tartották, hogy az eddig túlnyomóan nyugati színezetű finn irodalmi nyelvnek eltökélten keleti-finn alapokra kell helyezkednie. Egyesek továbbra is szívósan kitartottak a nyugati hagyomány védelmében, mások (pl. a lelkes, de a nevetségességig különködő GOTTLUND K. A.) a saját nyelvjárásuk elsőségéért szálltak síkra. Megkezdődött evvel a nyelvjárások harca, a *murteiden taistelu*. A bábeli zűrzavart betetőzte a helyesírásban, főleg a *d* jelölésében elharapódzott teljes fejetlenség.

A legtárgyilagosabbak világosan látták a belső széthúzás aggasztó veszélyét és mindent elkövettek az ellentétek kiküszöbölése, az egységes irodalmi nyelv nemzeti fontosságú ügyének megmentése érdekében. Különösen von BECKER REINHOLD buzgólkodott és ért el nagy eredményeket azzal a meggyőző érveléssel, hogy az összekapcsoló közös irodalmi nyelv áldásáról való lemondás egyértelmű a nemzet öngyilkosságával: „Yhteinen kielin on kunkin Kansan kalliin tavara, jonka kanssa Hän ynnä syntyi, ynnä kasvoi, ynnä Maasta on katoava. Se yhistää Hänen yhteisten asetusten seuraan ja on Hänen yhteinen johtajansa ymmärryksen ja valistuksen tiellä”.

Az ellentétek elsimulását és a kedvező kifejlést az tette lehetővé, hogy a tekintélyes nyelvtudós és szótáríró RENVALL is, a termékeny és népszerű szépíró, JUTEINI is és a mindnyájuknál súlyosabb LÖNNROT is a kiegyenlítőds követelőinek pártjára állott. Az irodalmi nyelv lényegileg ezentúl is megmaradt a hagyomány alapjain, de jóval tágabb teret engedett a keleti, valamint egyéb nyelvjárási sajátságoknak és elemeknek. RENVALL időszerű helyesírási újítása, úgyszintén a szókészletnek, a szóláskincsnek a népköltészet meg

A Finn Nemzeti Színház.

a közönséges népnyelv kiapadhatatlan bőségéből és a tudatos nyelvújítók (JUTEINI, GOTTLUND, KILPINEN, LÖNNROT stb.) egyéni szóalkotásaiból történt fölfrissítése arra a színvonalra emelte a finn nyelvet, amelyen most már könnyedén és tökéletesen ki tudta elégíteni a művelt nemzeti élet legmagasabb igényeit is.

Hogy a finn irodalmi nyelv 400 éves fejlődéséről közvetlenül is fogalmat alkothassunk magunknak, hadd mutassuk be Máté evangéliumának egy részletét AGRICOLA 1548. évi, SOROLAINEN 1621. évi, LIZELIUS 1758. évi fordításában és mai alakjában:

AGRICOLA fordítása (1548).

1. Ja quin he lehestuit Jerosolimat ia tulit Bethphagen Oliomäen tyge / silloin Jesus lehetti caxi Opetuslastans

2. sanoden heille / Menget kyleen ioca on teiden edhesen ia cocta te leudhet asintamman sidhottuna / ia warsan henen cansans / pästeket ne ia tokat minulle.

3. Ja ios iocu teille iotakin sanopi / nin sanocat / Herra nijte taruitze / ia cocta hen laske heiden.

4. Mutta näme caiki tapacduit / että se teutetäisin / quin sanottu oli Prophetan cautta ioca sanoi /

5. Sanocat Syonin tytterelle / Catzo sinun Kuningas tule sinulle siwije istudhen asintamman päle / ia ikeen alaisen asin warsan päle.

6. Opetuslapset menit / ia tegit ninquin Jesus heidē oli käsenyt /

7. ia talutit henē tygēs asin tämän ia warsan. Ja panit nijnen päle heiden waattens / ia istutit henen nijnen päle.

8. Nin palio canssa haijotit waattens tielle. Mutta monicadhat carseit oxia puista / ia haijotit tielle.

9. Mutta Canssat iotca edhellekeuit / ia iotca seurasit / hwsit sanoden / Hosianna Daidhin poialle Hyuestisiugnattu olcon se ioca tulepi Herran nimeen Hosianna corkiudhes.

SOROLAINEN fordítása (1621).

1. Cosca he lähestyit Jerosolyma ia tulit Bethphagen Oliomäen tygö / lähetti Jesus caxi opetuslastans /

2. sanoden heille: Mengätte kylän / ioca on teidän edesän / ia cohta te löydätte Asin sidottuna / ia warsan henen cansans / päästäkätte ne / ia tuocatte minulle.

3. Ja ios iocu teille iotakin sanopi nijn sanokat: HERRa nijtä tarwitze / ia cohta hän laske heidän.

4. Mutta nämät caicki tapatuit / että se täytetäisin / cuin sanottu oli Prophetan cautta / ioca sanoi :

5. Sanocat Sionin tyttäreille / Catzo / sinun Cuningas tule sinulle siviä / istuden Asin ia ikeen alaisen Asin warsan päällä.

6. Opetuslapset menit ia tegit / ninquin Jesus heidän oli käsenyt /

7. ia talutit hänen tygöns Asin ia Warsan. Ja Panit nijnen päälle heidän Waattens / ia istutit hänen nijnen päälle.

8. Nijn Palio cansa haiotit Waattens tielle / monicadhat carseit Oxia Puista / ia haiotit tielle.

9. Mutta cansa iotca edelläkävit ia iotca seurasit / hwsit sanoden: Hosianna Davidin Poialle / hyvästisiugnattu olcoon se ioca tule HERRan nimen / Hosianna corkeudes.

LIZELIUS fordítása (1758).

1. Ja cuin he lähestyit Jerusalemita, ja tulit Betphagen Öljymäen tygö, lähetti JEsus caxi Opetuslasta.

2. Sanoden heille : Mengät kylään joca on teidän edesänne : ja te löydätte cohta aasintamman sidottuna, ja warsan hänen canszansa, päästäkät ne, ja tuocat minulle.

3. Ja jos jocu teille jotakin sano, nijn sanocat : HERra nijtä tarwitze : ja cohta hän laske heidän.

4. Mutta tämä caicki tapahdui, että täytetäisin, cuin sanottu oli Prophetan cautta, joca sano

5. Sanocat Zionin tyttäreille : catzo, sinun Cuningas tule sinulle siwiä, istuin aasintamman päällä, ja iken alaisen aasin warsan päällä.

6. Nijn Opetuslapset menit, ja teit nijneuin JEsus heille käskenyt oli,

7. Ja talutit asintamman ja warsan, ja panit nijden päälle heidän waattensa, ja istutit hänen nijden päälle.

8. Nijn enim osa cansasta hajotti waattensa tielle : Ja ne muut carseit oxia puista, ja hajotit tielle.

9. Mutta cansa, joka edellä käwi, ja jotca seuraisit, huusit sanoden : Hosiana Dawidin Pojalle! kijtetty olcon se joca tule HERran nimeen! Hosiana corkiudesa!

A mai fordítás (1913).

1. Ja kun he lähestyivät Jerusalemia ja saapuivat Betfagen luo, Öljymäelle, silloin Jeesus lähetti kaksi opetuslasta

2. ja sanoi heille : Menkää kylään, joka on edessänne, niin te kohta löydätte aasintamman sidottuna ja warsan sen kanssa ; päästäkää ne ja tuokaa minulle.

3. Ja jos joku teille jotakin sanoo, niin vastatkaa : Herra tarvitsee niitä ; ja heti hän lähettää ne.

4. Mutta tämä tapahtui, jotta kävisi toteen, mikä on puhuttu profeetan kautta, joka sanoo :

5. Sanokaa tytär Siionille : Katso, kuninkaasi tulee sinun luoksesi sävyisänä ja ratsastaen aasilla, työaasin varrella.

6. Niin opetuslapset menivät ja tekivät, niinkuin Jeesus oli käskenyt,

7. ja toivat aasintamman varsoineen ja panivat niiden selkään vaatteensa, ja hän istuutui niiden päälle.

8. Ja suurin osa kansasta levitti vaatteensa tielle, ja toiset karsivat oksia puista ja hajoittivat tielle.

9. Ja kansajoukot, jotka kulkivat hänen edellään ja jotka seurasivat huusivat sanoen : Hoosianna Daavidin pojalle! Siunattu olkoon hän, joka tulee Herran nimeen, Hoosianna korkeuksissa!

A finn nyelvjárások.

A finn irodalmi-, illetőleg köznyelv kialakulásáról, viszontagságairól szoltunkban számtalanszor utaltunk a finn nyelvterület jelentékeny tagoltságára, tájszólások, nyelvjárások különbözőségeire. Kézzelfogható közvetlen bizonyítékok hiányában is kétségtelennek tarthatjuk, hogy már a honfoglaló finn törzsek sem beszéltek teljesen egységes nyelvet, s ezek a föltehető, sőt kikövetkeztethető eredeti különbségek időnk folyamán egyre növekedtek, szaporodtak. Településföldrajzi tényezők és művelődéstörténeti viszonyok egyaránt közrejátszottak a fejlődés ilyen menetében. A hatalmas területen elhelyezkedő gyér lakosság egymással nehezen érintkező kisebb-nagyobb csoportokra szakadozott szét, amelyek természetesen nyelvi tekintetben is külön utakon jártak: egymástól függetlenül őrizték meg vagy fejlesztették tovább az ősi örökséget. A viking-járatok korában lejátszódó átcsoportosulások, majd a svéd-orosz háborúk változó fordulataival kapcsolatos népeltolódások és telepítési mozgalmak szeszélyesen összezavarták a színfoltokat, úgyhogy különféle átmeneti meg keveréknyelvjárások tarka összevisszasága virított ki. Ha mindehhez hozzávesszük még az ellentéteket tompító finn nyelvű műveltség és irodalmi élet kifejlődésének kései időpontját, magától értetődőnek találjuk a finn nyelvterületen ma is észlelhető hang-, alak- és mondattani, valamint szókészleti különbségek nagyságát.

A finnség nyelvjárási térképén ma a következő nagyobb foltokat különböztethetjük meg:

1. *d é l n y u g a t i n y e l v j á r á s c s o p o r t (lounaismurteet)*: Turkutól északra és délkeletre; jellegzetességeinek zöme az észti nyelvvel való közeli kapcsolatokra utal; meglehetősen erős svéd hatás is érezhető rajta;

2. *h ä m e i c s o p o r t (hämäläismurteet)*: Häme, Satakunta és Uusimaa terjedelmes területén beszélik;

3. *D é l - P o h j a n m a a n y e l v j á r á s a (Etelä-Pohjanmaan murre)*: a Bottni-öböl partvidékén Vaasa városától délre a hämei csoport határáig;

4. *K ö z é p - P o h j a n m a a n y e l v j á r á s - c s o p o r t j a (Keski-Pohjanmaan murteet)*: a délpohjanmaai nyelvjárás folytatása Vaasa városától észak felé a Bottni-öböl partvidékén;

5. *é s z a k i n y e l v j á r á s o k (pohjoispohjalaiset murteet)*: a Bottni-öböl északi partvidékén, a Kemijoki és a Tornio folyó környékén, úgyszintén Észak-Svédországban és Észak-Norvégiában;

6. *s a v o i c s o p o r t (savolaismurteet)*: a finn távhátság keleti nagyobbik felén; ebbe a csoportba tartozik a skandináviai vermlandi finn telepések nyelvjárása is;

7. *v i i p u r i - c s o p o r t (viipurilaismurteet)*: Viipuri környékén a tengerparton és a Karjalai-földnyelvnek Finnország felé eső nagyobbik felén.

Az egyes nyelvjárás csoportok legfontosabb sajátosságainak fáziszó felsoro-

lása helyett mutatóba csak két nevezetes hangtani kérdést említünk meg. 1. Az irodalmi nyelvben a *t* hang a gyöngye fokbeli *d*-vel váltakozik: *käte*- 'kéz': *käden* 'kezet', *kädessä* 'kézben'; *tahto*- 'akar': *tahdon* 'akarok', *tahdot* 'akarsz' stb. Ez a *t* ~ *d* váltakozás a népnyelvnek csak egy-két parányi nyugati, délnyugati pontját jellemzi, míg a nyelvterület igen nagy részén *t* ~ *r* (*käte*:- *kären*, *tahto*:- *tahron*), másutt *t* ~ *δ* (*käte*:- *käden*, *tahto*:- *tahdon*), a hämei nyelvjárás északi felén *t* ~ *l* (*kälen*, *tahlon*), a savoí, a viipuri és az északi nyelvjárásokban pedig *t* ~ *j*, *0* (*käjen*, *käen*, *tahon*) található. — 2. Az irodalmi nyelv *ts* mássalhangzókapsolata (nem affrikáta!) szintén kis területen, a Karjalai-földnyelven hallható: *metsä* 'erdő', *seitsemän* 'hét'; helyette a viipuri nyelvjárás nagyobbik részén, Savo déli sarkában, Uusimaa néhány helyén és Közép-Pohjanmaa egy kis darabján *ss* (*messä*), Savo és Közép-Pohjanmaa legnagyobb részén *ht* (*mehtä*), Hämeben, Dél-Pohjanmaaban és az északi végeken *tt* (*mettä*), a délnyugati nyelvjárás északi felében pedig *ðð* hangzik. Ez a mondat: «Vedd a kést, menj az erdőbe és vágj hét vesszőt» így hangzik az irodalmi finnben:

Ota veitsi, mene metsään ja leikkaa seitsemän vitsaa!

Viipuri környékén: *Ota veissi, mää messään ja leikkoo seissemän vissoo!*

Savoban: *Ota veihti, mäne mehtään ja leikkoo seihtemän vihtoo!*

Hämeben: *Ota veitti, mene mettään ja leikkaa seittemän vittaa!*

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (v. ö. 178. l.) és a közfinn korszak irodalmán kívül (v. ö. 307. l.) fontos finn kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjteményes munkák, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

ABERCROMBY, J., *The Pre- and Protohistoric Finns both Eastern and Western with the Magic Songs of the West Finns* (London, 1898).

AGRICOLAN TEOKSET I—III. (hasonmás-kiadás, Porvoo, 1931).

AHLQVIST, AUG., *Suomen kielen rakennus*. I. Nominien Synty ja Taivutus. Suomalainen Runo-oppi (Helsinki, 1877); *Kalevalan karjalaisuus* (Helsinki, 1887); *Agricolan kielestä* (Kieletär I. 1.).

AIRILA, MARTTI, *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta* (Helsinki, 1912); *Äännehistoriallinen tutkimus Herra Martin maanlainsuomen-noksen kielestä* (Väh. Kirj. XLV.); *Suomenkielen nykyinen leviämislue Pohjois-Ruotsissa* (Fennia 39, 4.).

AMINOFF, TORSTEN G., *Tietoja Wermännin Suomalaisista* (Helsinki, 1876.).

ANTTILA, AARNE, *Johannes Linnankoski. Elämä ja toiminta*. I—II. (Porvoo, 1921, 1927); *Johdatus uudenajan kirjallisuuden valtavirtauksiin* (Porvoo, 1926); *Elias Lönnrot I—II*. (Helsinki, 1931, 1935).

Atlas of Finland 1925 (Helsinki, 1925—28., Text 1929).

ÄIMÄ, FRANS, *Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta* (Väh. Kirj. XXXI).

BÁN ALADÁR: *Finnek és észtek* (Heinrich-féle Egyetemes irodalomtörténet IV., 69); *A finn nemzeti irodalom története* (Szent István Könyvek 39. sz.).

BECKER, R. VON, *Finsk Grammatik* (Åbo, 1824).

BERONKA, JOHAN, *Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadsö og Porsanger* (Kristiania, 1922); *Iagttagelser fra orddannelses- og formlaeren i de finske dialekter i Vadsö og Porsanger* (Oslo, 1925).

BORENIUS, A.—KROHN, J., *Kalevalan esityöt I—III*. (Suomi III/4., 5., 11).

- BRAX, PEKKA, Pohjois-Savon kielimurteesta. Äänne- ja muoto-opillinen tutkimus (Väh. Kirj. VIII).
- BUDENZ JÓZSEF, Rövid finn nyelvtan (alaktan) és olvasmányok (Budapest, 1873); Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral. Második, mondattani résszel bővített kiadás (Budapest, 1880); Finn nyelvtan (Hang- és alaktan). — Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF: 1894³, 1896⁴, 1900⁵, 1905⁶, 1911⁷, 1919⁸, 1926⁹. (Finnugor Kézikönyvek I).
- CANNELIN, KNUT, Tutkimus Kemin kielimurteesta (Suomi III/2; külön: 1888); Kieliopas (Porvoo, 1924³); Suomalais-ruotsalainen sanakirja (Helsinki, 1918³); Svenskt-finskt lexikon. Ruotsalais-suomalainen sanakirja (Helsinki, 1921³).
- CASTRÉN, GUNNAR, Juhani Aho I—II. (Porvoo, 1922—23).
- COLLAN, F., Finsk Språklära (Helsinki, 1847).
- COLLINDER, BJÖRN, Über den finnisch-lappischen quantitätswechsel (Uppsala, 1929); Finsk prosadiktning (Stockholm, 1932); Språkstrid och nationalitetskamp i Finland (Stockholm, 1935); Handledning till finsk läsebok (Uppsala, 1936); Finsk läsebok (Uppsala, 1936).
- COMPARETTI, DOMENICO, Der Kalevala oder die traditionelle Poesie der Finnen (Halle, 1892).
- DANIELSSON-KALMARI, J. R., Aleksanteri I. ja Porvoon valtiopäivät (Historian Aitta 1929).
- DONNER, KAI, Kielimaantieteellisistä tutkimuksista Suomessa (Suomi V/10, 36); Die Erforschung der finnischen Dialekte (SUS. Aik. XLVI/3., 52).
- ELIOT, C. N. E., A finnish grammar (Oxford, 1890).
- ERICH, RAFAEL, Die finnische Frage vor und nach der russischen Revolution (Frankfurt, 1918).
- ERWAST, KARL, Suomalais-saksalainen sanakirja. Finnisch-deutsches Wörterbuch (Hämeenlinna, 1888).
- ESTLANDER, B., Mathias Aleksanteri Castrén (Helsinki, 1929).
- FÁBIÁN ISTVÁN, Finn nyelvtan (Pest, 1859).
- FIEANDT, NANNA VON, Kaksi konsonanttia sanan alussa suomen kielessä (Väh. Kirj. XXXIX).
- Finnland im Anfang des XX. Jahrhunderts.* Herausgegeben im Auftrage des Ministeriums der auswärtigen Angelegenheiten (Helsinki, 1919).
- FORSMAN, A. V., Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalla I. (Helsinki, 1894).
- FORSSTRÖM, O. A., Kuvia Raja-Karjalasta (Helsinki, 1895); Suomen keskiajan historia (Jyväskylä, 1898).
- GENETZ, ARVID (JÄNNES, ARVI): Suomen partikkelimuodot (Suomi III/4; külön: Helsinki, 1890); Suomen kielioppi (Helsinki, 1881¹, 1898²); Jälkileikkuuta Agricolan kielestä (Viritt. II, 145).
- GODENHJELM, B. F., Deutsch-finnisches Wörterbuch. Saksalais-suomalainen sanakirja (Helsinki, I, 1906²; II, 1916²).
- GROTFELT, KUSTAVI, Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasakuninkaitten aikoina (Helsinki, 1887).
- GROTFELT, OSSIAN, Pohjois-Hämeen kielimurteesta (Suomi II/12).
- GRELLMANN, HANS, Finnische Literatur (Breslau, 1932).
- HAAVIO, MARTTI, Suomalaisen muinaisrunouden maailma (Porvoo—Helsinki, 1935); Über die finnisch-karelischen Klagelieder (SUS. Aik. XLVII/3).
- HAINARI, O. A.—GROTFELT, K., Suomen historia Ruotsin mahtavuuden ajalla (Jyväskylä, 1922).
- HAKULINEN, LAURI, Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen (Studia Fennica I/2; külön: Helsinki, 1933); Über den Silbenakzent im Finnischen und seine lautgeschichtliche Bedeutung. Zur Frage nach den Ursachen der Lautveränderungen (SUS. Toim. LXVII, 120); A finn nyelvjárás szótár elmunkálatairól (MNY. XXX, 257).
- HANNIKAINEN, O.: Kielimurteesta Parikkalan pitäjässä (Suomi II/19).
- HARVA, UNO, Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria (Porvoo, 1935); Zum Kalevala-jubiläumsjahr (FUF. XXIII, 11).
- HAUSEN, R., Finlands medeltidsurkunder (Helsinki, 1916—33).

- HÄMÄLÄINEN, ALBERT, Hylkeenpyynti Kesken Pohjanlahden suomenpuoleisella rannikkolla (Helsinki, 1929); Keski-Suomen kansanraken-
nukset (Helsinki, 1930).
- HÄNNINEN, LAINA, Luettelo ennen v. 1927 painetusta Kalevalaa koskevasta kirjallisuudesta (Helsinki, 1928).
- HÄSTESKO, F. A., Kalevalan kauneuksia I—II (Helsinki, 1920—27); Suomalainen kansanrunous (Helsinki, 1923).
- HEIKEL, A. O., Die Gebäude der Ceremissen, Mordwinen, Esten und Finnen (SUS. Aik. IV); Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien (SUS. Kansat. Julk. IV).
- Helsingin Yliopiston alkuajoilta.* Julkaissut Helsingin Yliopisto Helsinkiin siirtymisen satavuotismuistoksi (1928).
- HUNFALVY PÁL, Finn olvasmányok (Pest, 1861); Utazás a Balt-tenger vidékein I—II. (Pest, 1871).
- HYYYRYLÄINEN, OTTO, Tutkimus Hirvensalmen kielestä (Väh. Kirj. XIX).
- IKOLA, NILO, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria (Turku, I, 1925; II, 1931).
- INHA, I. K., Kalevalan laulumailta (Helsinki, 1911¹, 1921²).
- JAAKKOLA, JALMARI, Pohjois-Satakunnan vanha eräkuulttuuri (Satakunta V).
- JAHNSSON, A. W., Finska språkets satslära (Helsinki, 1871).
- JÄRVI, T. H., Suomen merikalastus ja jokipyynti (Porvoo-Helsinki, 1932).
- JENSEN, HANS, Finnische Grammatik I. Teil: Laut- und Formenlehre (Glückstadt-Hamburg, 1934).
- JUSLENIUS, DANIEL, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus (Stockholm, 1745); Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen. Tehneet S. Kreander ja J. Canstrén. Julkaissut A. V. Koskimies (Helsinki, 1917).
- JUTIKKALA, EINO, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä (Suomen kulttuurihistoria I); Etelä-Hämeen asutuksen ja viljelyksen historiaa (Hämeen läänin Maanviljelysseuran XXXX vuosikirja); Sääksmäen pitäjän historia (Jyväskylä, 1934).
- JUTILA, K. T., Finnország gazdasági fejlődése az önállóság alatt (Fenno-Ugrica V. A. 4).
- KALLIO, O. A., Uudempi suomalainen kirjallisuus (1929²).
- KALLIO, V. J., Maanviljelys itäisessä Varsinais-Suomessa (Varsinais-Suomi I).
- KANNISTO, ARTTURI, Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta (Suomi III/20; külön: 1901.); Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta (Väh. Kirj. XXVII).
- Kansallisia herättäjiä, tiedemiehiä ja tutkimusmatkailijoita 1800-luvun alkupuolelta* (Suomen Kansalliskirjallisuus VII).
- KATARA, PEKKA, Finnisch-deutsches Wörterbuch. Suomalais-saksalainen sanakirja (Porvoo, 1925).
- KELLOGREN, H., Die Grundzüge der finnischen Sprache (Berlin, 1847).
- KETTUNEN, LAURI, Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen (Helsinki, 1909); Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja (Suomi V/17. = Väh. Kirj. LXXXVIII); Suomen heimon kirja (Porvoo, 1931); Astevaihtelusta länsisuomalaisissa kielissä (Viritt. 1919: 36); Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksissä. I. Astevaihtelu (Viritt. 1925: 64); Gab es Stufenwechsel im Urfinnischen (NyK. L. 170); Suomen murteet. I. Murrenäytteitä. — II. Murrealueet (Helsinki, 1930); Suomen kielioppi (Porvoo, 1934¹, 1936²).
- KIELETÄR. Tutkimuksia, arvosteluja ja muistutuksia Suomen kirjallisuuden ja kielitieteen alalta (Helsinki I. k. 1871—74; II. k. 1875).
- KOSKENNIEMI, V. A., Aleksis Kivi (1934).
- KOSKIMIES, A. V., Agricolasta Juteiniin. Kirjallis- ja kielihistoriallisia näytteitä vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta (Helsinki, 1921).
- KOSKIMIES, RAFAEL, Suomalaisia kirjailijoita XX vuosisadan alussa (Porvoo, 1927).
- YRJÖ-KOSKINEN, E. S., Suomalais-ranskalainen sanakirja (Helsinki, 1900).
- YRJÖ-KOSKINEN, Y. K., Tiedot Suomen suvun muinaisuudesta (Helsinki, 1862.); Suomalaisen heimojen yhteiskuntajärjestyksestä pakanuuden loppuaikoina (Jyväskylä, 1890).
- KOVERO, MARTTI, Finnlands Wirtschaftsleben (Fenno-Ugrica IV, 256).
- KROHN, ILMARI, Über die Art und Entstehung der geistlichen Volksmelodien in Finland (SUS. Aik. XVI/1).

- KROHN, JULIUS, Wiron kieliooppi suomalaisille (Helsinki, 1872.); Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet (Helsinki, 1897); Suomalaisen kirjallisuuden historia. I. Kalevala (Helsinki, 1883—84); Kantelettaren tutkimuksia. Toimittanut ja täydentänyt KAARLE KROHN (Helsinki, 1900—01).
- KROHN, KAARLE, Kalevalan runojen historia (Helsinki, 1903—10); Wo und wann entstanden die finnischen zaublieder? (FUF. I, 25, 147; II, 206); Kaleva und seine sippe (SUS. Aik. XXX/35); Suomalaisen runojen uskonto (Helsinki, 1915); Suomalaiset syntuloitsut (Helsinki, 1917); Kalevalastudien I—VI. (FF. Communications 1924—28); Kalevalankysymyksiä I—II. (SUS. Aik. XXXV—XXXVI); Suomen muinaisrunoja (Helsinki, 1930).
- KROMPECHER BERTALAN: A Kalevala keletkezése (különnyomat a Bp. Sz. 1935. évi 697. számából).
- LAMPÉN, ERNST, Suomea ristiin rastiin (Helsinki, 1917); Värmlannin matka (1925).
- LATVALA, SALU: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä (Suomi III/12; külön: 1894); Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta (különnyomat a Suomi III/17-böl, 1899).
- LAUNIS, ARMAS. Über Art, Entstehung und Verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien (SUS. Toim. XXXI).
- LAURILA, K. S.: Über die finnische Literatur (Fenno-Ugrica III, 559).
- LAUROSELA, JUSSI, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I. Konsonantit (Helsinki, 1913); II. Vokaalit (u. o. 1914); Foneettinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta (Helsinki, 1922).
- LEHMUSTO, HEIKKI, J. V., Snellman ja suomalaisuus (Jyväskylä—Helsinki, 1935).
- LEHTONEN, J. V., Aleksis Kivi aikalaistensa arvostelemana (Helsinki, 1931).
- LEINBERG, K. G., Bidrag till kännedom af vårt land I—V. (Helsinki, 1885—94).
- LEINO, G. E., Lopen pitäjän kielimurteesta. Tutkimuskoe (Väh. Kirj. IX).
- LINDEQVIST, K. O., Suomen historia (Porvoo, 1916²); Isonvihan aika Suomessa (Sivistys ja Tiede 10).
- LINDFORS, A. E., Tutkimus Heinolan murteesta. (Väh. Kirj. XVI).
- LINDSTRÖM (RYDMAN) ELSA, Äänneopillinen tutkimus Jaakko Suomalaisen virsi-kirjan kielestä (Väh. Kirj. XXXVI).
- LÖNNROT, ELIAS, Suomalais-ruotsalainen sanakirja (Helsinki, I. k. 1874; II. k. 1880; kiegészítő füzet KALLIOTÓL: Helsinki, 1886. — MANUL-módszerű új kiadásá Porvooban 1930-ban jelent meg).
- MALIN, V., Kielellinen ja sanastollinen Tutkimus Ljungo Tuomaanpojan Lain-käännöksistä (Väh. Kirj. III).
- MANTERE, O.: Die Entwicklung der finnischen Mittelschulen (Fenno-Ugrica III, 368).
- MARK, JULIUS, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Hälfte. Einleitung, frühere Arbeiten, die Possessivsuffixe in den ostseefinnischen Sprachen (SUS. Toim. LIV); Zum längeren I. infinitiv im finnischen (SUS. Toim. LVIII, 154); Zum Verbum substantivum im Ostseefinnischen SGEG. 1932; külön: Tartu, 1935).
- MEURMAN, A., Joh. Wilh. Snellman (Helsinki, 1900).
- MÄGISTE, JULIUS, *oi*-, *ei*-deminutiivid läänemeresoome keelis (Tartu, 1928.); Soome-
eesti sõnaraamat (Tartu, 1931).
- MEYER, JOHANN JAKOB, Vom Land der tausend Seen. Eine Abhandlung über die neuere finnische Literatur und eine Auswahl aus modernen finnischen Novellisten (Leipzig, 1910).
- Monumenta Linguae Fennicae* I. Mikael Agricolaan Käsikirja ja Messu. — Julkaisseet E. N. Setälä ja K. B. Wiklund (Helsinki, 1893); II. 1. Kristoffer kuninkaan maanlaki. Herra Martin suomeksi kääntämä. Tukholman codex B. 96. — Julk. E. N. Setälä ja M. Nyholm (Helsinki, 1905); II. 2. U. a. — Toisintotekstit verrattuina Tukholman codexiin B. 96. — Julk. M. Airila ja Hertta Harnas (Helsinki, 1930); III. 1. Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. — Julk. Martti Rapola (Helsinki, 1926.); III. 2. Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki liitteineen. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. — Julk. Martti Rapola (Helsinki, 1926).

- MUSTONEN, JUUSO, Inkerin suomalaiset seurakunnat (Helsinki, 1931).
- NEUHAUS, JOHANNES, Kleine finnische Sprachlehre (Heidelberg, 1919²).
- NIEMI, A. R., Kalevalan kokoonpano. I. Runokokous Väinämöisestä (Helsinki, 1898); Elias Lönnrotin matkat I—II. Helsinki, 1902); Vanhan suomalaisen runomitan synnystä (Väh. Kirj. XLVIII).
- OHRT, F., Kalevala som folkedigtning og national-epos (København, 1908; finn forditäsa: Kalevala kansanrunoelmana ja kansalliseepoksena. Helsinki, 1909).
- OSANSUU, HEIKKI, *Suomi ja suomalainen, finne ja Finland* (Viritt. 1899: 81); *Nimistä Suoma, Suomi, suomalainen ja suomalaisheimojen asuma-alueista* (Turun Suom. Yliopistoseuran vuosikirja 1919: 131); *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. I. Vokaalioppi, II. Konsonantit* (Helsinki, 1901, 1903); Mikael Agricolan kielestä (Helsinki, 1909); Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmii I. (Jyväskylä, 1916); Suomalaisista paikannimitutkimusta (Turku, 1920); Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen (Väh. Kirj. XLVI); Piispa Henrikkin surmavirren historiaa (Väh. Kirj. XLVII); *Beiträge zur konsonantenlehre der finnischen sprache* (FUF. XI, 141); Äännehistoriallista (SUS. Aik. XXX/17); Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia (Turun Suom. Yliopiston Julkaisuja B. I/3).
- OKKONEN, ONNI, A. Gallen-Kallelan Kalevala-taidetta (Porvoo, 1935).
- ONERVA, L., Eino Leino, runoilija ja ihminen I—II. (Helsinki, 1932).
- ÖHQUIST JÁNOS: A finnek művészete (Budapest, 1911).
- PAASONEN, H., Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktioiden alalta (Suomi III/3).
- PAULAHARJU, SAMULI, Ruijan äärimmäisillä saarilla (Porvoo, 1935).
- PENTTILÄ, AARNI, Suomen ja sen lähimpien sukukielen painotusoppia (Turku, 1926); Vuoden 1836:n Uusien Virsien kieliasu ja Kustaa Renvall (Turku, 1931); Upsalan suomenkielisen evankeliumikirjan fragmentin kielestä (Väh. Kirj. LXXVII); Suomen attributista (Suomi V/10, 260).
- PERRET, JEAN-LOUIS, La Finlande (Paris, 1931).
- PETANDER, F. L., Esitys piispa Eerikki Sorolaisen Postillan kielestä (Väh. Kirj. XV).
- PETANDER, K. E., Tutkimus 1642 v:n raamatunkäännöksen kielestä (Väh. Kirj. I).
- PIPPING, HUGO, Zur Phonetik der finnischen Sprache (SUS. Toim. XIV).
- PORKKA, VOLMARI, Über den ingrischen dialekt mit berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen dialekte (Helsinki, 1885).
- PORTHAN, HENRICI GABRIELIS, *Opera Selecta* I—V. (Helsinki, 1859—1873).
- QVIGSTAD, J. Beiträge zur vergleichung des verwandten wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache (Acta Soc. Scient. Fenn. XII, 113; ktlön: Helsinki, 1881); Den kvaenske invadning til Nord-Norge (Tromsø Museums Årshefter 43.).
- RANTASALO, A. V., Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen I—III. (FF. Communications 30—32).
- RAPOLA, MARTTI, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit Suomen murteissa (Helsinki, 1919—20); Pääpainottomain tavujen *a*-, *ä*-loppuiset vokaaliyhtymät Suomen murteissa (Turun Suom. Yliopiston Julkaisuja, Sarja B, osa I, N:o 4); Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lain-suomennoisten kielestä (Helsinki, 1925); Suomen murteiden keskinäisistä suhteista (Turun Suomalaisen Yliopiston vuosikirja 1925: 69); Vanhan kirjasuomen *toimi* johdannaisineen (Turun Suom. Yliopiston Julkaisuja, Sarja B, osa VI, N:o 1); Kappale vanhan kirjasuomen historiaa (Viritt. 1929: 297); Lisävalaisua Mikael Agricolan oikeinkirjoitus- ja äänneoppiin (Viritt. 1930: 407); Suomenkielen *us*-, *üs*-loppuiset ominaisuudennimet (SUS. Toim. LII, 216); Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I. (Helsinki, 1933).
- RAVILA, PAAVO: Vanhan suomalaisen runomitan problema (Viritt. 1935: 35).
- SUNILA, J. E., Peltoviljelyjärjestelmät ja niiden kehitys Suomessa (Oma Maa III).
- SUOLAHTI, GUNNAR, Suomen pappilat 1700-luvulla (Porvoo, 1912).

- REIJONEN, ERKKI, Nurmeksen murteesta. Äänne- ja muoto-opillinen tutkimus-koe (Väh. Kirj. XIII).
- RENVALL, GUST., *Lexicon linguae finnicae, cum interpretatione duplici, copiosore latina, brevior germanica* (Aboae, 1826).
- RETZIUS, GUSTAV, *Finnland. Schilderungen aus seiner Natur, seiner alten Kultur und seinem heutigen Volksleben* (Berlin, 1885).
- RINGVALL, A. F.—KIJANEN, P., *Suomalais-venäläinen sanakirja* (Helsinki, 1902).
- ROSENQVIST, ARVID, *Lehr- und Lesebuch der Finnischen Sprache mit Volksliedern und Notenbeilagen und 31 Abbildungen zur Landeskunde nebst einem Anhang mit Flexionstabellen und Wörterverzeichnis* (Leipzig, 1925¹, 1934²).
- RYTKÖNEN, AHTI, *Savupirttien kansaa* (Porvoo, 1931).
- SAARIMAA, E. A., *Kielen ja tyylin alalta* (Sivistys ja Tiede 46); *Huonoa ja hyvää suomea* (Porvoo, 1930).
- SALENIUS, J. M., *Muutamia tietoja Säkkijärven saariston murteesta* (Suomi II/10).
- SALMINEN, VÄINÖ, *Skandinavian metsäsuomalaisten vaiheet* (1909); *Inkerin kansan häärunoelma muinaisine kosimis- ja häämenoineen* (Helsinki, 1916); *Suomalainen Inkeri* (Helsinki, 1919); *Eräs karhunpeijaisia ja karhurunoja sisältävä vanha muistiinpano* (SUS. Toim. XXXV/12); *Suomalaisten muinaisrunojen historia I* (Helsinki, 1934).
- Sanakirjasäätiön Toimituksia I—II.* (Helsinki, 1931).
- Sanastaja.* Aikakauslehti sanatietoja ja -tiedusteluja varten (Helsinki, 1928—).
- SAXÉN, RALF, *Finska läro i östsvenska dialekt* (Helsinki, 1895).
- SCHVINDT, TH., *Suomalaisia koristeita I—II.* (Helsinki, 1895, 1903); *Suomen kansatieteellinen kuvasto I. Metsänkäynti ja kalastus* (Helsinki, 1905).
- N. SEBESTYÉN IRÉN: *Finn jelzös szerkezetek* (NyK. XLIV, 117; *Finn irodalom* (Dézsi-féle Világirodalmi Lexikon II, 668).
- SETÄLÄ, E. N., *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä* (Suomi II/16; *külön*: 1883); *Suomen kielioppi* (Helsinki, 1898¹, 1930¹²); *Suomen kielen lauseoppi* (Helsinki, 1880¹, 1926¹¹); *Yhteissuomalainen äännehistoria* (Helsinki, 1890); *Milloin ruotsalaiset ovat tulleet Suomeen* (Valvoja, 1900); *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen* (Valoja, 1894: 81, 190; *újbol kiadva a Kielentutkimus ja oikeakielisyyt c. kötetben; némileg átdolgozva: Über die sprachrichtigkeit*: FUF. IV, 20); *W. Kilpinen suomen kielen uudistajana* (Esit. ja pöytäk. II, 6; *újbol kiadva a Kielentutkimus ja oikeakielisyyt c. kötetben*); *Sabme—Häme* (Viritt. 1899: 110); *A finn nyelvtani irodalom áttekintése* (NyK. XXIV, 93); *Die finnische Literatur* (Die Kultur der Gegenwart. Teil I, Abteilung IX, 309); *Väinämöinen und Joukahainen* (SUS. Toim. XXXV/13); *Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender versuch* (FUF. III, 61, VII, 188, X, 44); *Das Kalevala als finnisches national-epos* (FUF. X, 1); *Die übersetzungen und übersetzer des Kalevalas* (FUF. X. Anz. 1); *A finn műveltség és tudomány* (Fenno-Ugrica III, 47); *Sammon arvoitus* (Helsinki, 1932); *Das rätsel vom Sampo* (FUF. XXII, 177).
- SIRELIUS, U. T.: *Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta* (Suomi III/10; *külön*: 1894); *Suomalaisten kalastus I—III.* (Helsinki, 1906—08); *Suomen kansanpukujen historia* (SUS. Aik. XXXI); *Die ethnographische Forschung in Finnland* (Fenno-Ugrica III, 140); *Suomen kansanomaisia kulttuuria I—II.* (Helsinki, 1919—21).
- SJÖGREN, J. A., *Über die Finnische Sprache und ihre Litteratur* (Gesammelte Schriften I, 1); *Über die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und über den Ursprung des Namens Ingermannland* (uo. 541).
- STRAHLMANN, J., *Finnische Sprachlehre* (St. Petersburg, 1816).
- STRENG, HARRY, *Konsonanttiyhtymä ts suomen kielessä* (Väh. Kirj. XXXVIII); *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä* (Helsinki, 1915).

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* (a Finn Irodalmi Társaság Kiadványai. — 1936-ig 202 mű jelent meg benne).
- Suomen Kansan Vanhat Runot* I—XXV. k. (Helsinki, 1908—1934).
- Suomen kulttuurihistoria* I—IV. (Jyväskylä—Helsinki, 1933—36). I. k. Heimoyhteiskunnan ja katolisen kulttuurin aika; II—III. k. Sääty-yhteiskunnan aika; IV. k. Industrialismin ja kansallisen nousun aika.
- Suomi.* Kirjoituksia isänmaallisista aineista. I—V. jakso (a Finn Irodalmi Társaság kiadványsorozata. Jaksonként 20—20 kötet).
- Suomi.* Maa. Kansa. Valtakunta I—III. (Helsinki, 1923—1925).
- SYRJÄNEN, LAINA, Suomen kielen *d* ja Elias Lönnrot (Suomi V/10).
- SZINNYEI JÓZSEF, Az ezer tó országa (Finnország) (Budapest, 1882); Finn-magyar szótár (Budapest, 1884); A finn irodalom története (Kisfaludy-Társaság Évlapjai XIX, 353); Finn olvasókönyv. Mondattani példatárral (Budapest, 1895¹, 1896², 1902³, 1908⁴, 1916⁵, 1922⁶. — Finnugor Kézikönyvek II); Finn-magyar szójegyzék (Budapest, 1905¹, 1916², 1926³; Finnugor Kézikönyvek IV).
- TALAS, ONNI: Der Kampf Finnlands um seine Selbständigkeit (Fenno-Ungrica III. 107).
- TALLGREN, A. M., Suomen muinaisuus (Porvoo—Helsinki, 1931); Varsinais-Suomen esihistoria (Turku, 1931).
- TARJANNE, A. J.: A finn népoktatás (Fenno-Ugrica III. 426).
- TARKIAINEN, V., Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta (Suomi IV/2; külön: 1903); Aleksis Kivi. Elämä ja teokset (1923⁴); Piirteitä suomalaisesta kirjallisuudesta (Porvoo, 1922); Suomalaisen kirjallisuuden historia (Helsinki, 1934).
- TAWASTSTJERNA, WERNER, Pohjoismaiden viisikolmattuotinen sota (1920).
- TIITTANEN, ANTTI, Inkeri (Helsinki, 1922).
- TOIVONEN, J. G.: Tutkimus Halikon kielestä (Suomi III/2; külön: 1888).
- TOIVONEN, Y. H.: Wortgeschichtliche streifzüge (FUF. XV—); Etymologia huomioita (Viritt. 1917—); Huomioita lainasanatutkimuksemme alalta (SUS. Aik. XXXIV/2); Über alter und entwicklung des ackerbaus bei den finnisch-ugrischen völkern (SUS. Toim. LVIII, 229); Pari kansanrunojemme hämärää sanaa (Viritt. 1931: 416); „Pitkiä pellavia, napanauriita” (Kalevalaseuran vuosikirja III, 85); Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten (FUF. XIX, 1; külön: 1927).
- TUNKALO, E. A.: Mistä *Häme* nimi? (Viritt. 1899: 107); Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana I. 1. (Helsinki, 1908); I, 2 (Helsinki, 1919—20); Eräistä suomen, karjala-aunuksen ja vepsän refleksiivitunnuksista (SUS. Toim. LII, 352).
- Vanhaa Hauhoa* (Kansatieteellinen Arkisto I).
- VARONEN, M., Vainajainpalvelus muinasilla suomalaisilla (Helsinki, 1898).
- VÄISÄNEN, A. O.: Finnország határain kívül élő finnek (Fenno-Ugrica III, 271).
- VENNOLA, J. H., Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta (Väh. Kirj. XXV).
- VIITANEN, F. O., Pohjois-Ruotsin suomalaiset (Helsinki, 1917).
- VILJANEN, LAURI, V. A. Koskeniemi. Hänen elämänsä ja hänen runoutensa (Porvoo, 1935).
- VILKUNA, KUSTAA, Nivalan murteen äänneoppia (Väh. Kirj. LIX); Suomen vetohäristä (Sanoja ja Asioita 5); Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta (Helsinki, 1935); Verwendung von Zugochsen in Finnland (Studia Fennica II/2).
- VIRÁNYI ELEMÉR: A finn és észt közoktatásügy szervezete (Szeged, 1935).
- Virittäjä*. I. (Porvoo, 1883). II. (1886); Uusi jakso 1897— (Helsinki).
- VOIONMAA, VÄINÖ, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia (Porvoo, 1912); Suomen karjalaisen heimon historia (Helsinki, 1915).
- WICHMANN, YRJÖ, Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta (Väh. Kirj. XIV).
- WIKLUND, K. B.: Stufenwechselstudien I—IX (MO. VII, IX, XIII).
- WEÖRES GYULA: Magyar-finn zsebszótár. Unkarilais-suomalainen taskusanakirja (Helsinki, 1934).
- WUORINEN, JOHN, H., Suomalaisuuden historia (Porvoo—Helsinki, 1935).

A karjalaiak.

A finn ségi vagy keletitengeri finn csoport nevezetes tagjának szoktuk tekinteni a karjalait. Ma ugyan számban is kicsike, művelődés tekintetében is elmaradt nép, de az általánosan uralkodó nézet szerint a közfinn egységből való kiszakadás után a Ladoga- és az Onyega-tó környékének, úgyszintén a Fehér-tenger partvidékének legerősebb, legműveltebb s szinte legendásan gazdag ura volt. Az is lényegesen hozzájárult történeti varázsa kialakulásához, hogy területén találták, a karjalaiak ajkáról jegyezték le azokat a csodálatos népeleket, amelyek a finnek jogos büszkeségének, a Kalevalának és a Kan-teletarnak törzsanyagául szolgáltak.

A karjalaiak lakóhelye, tagozódása és száma.

A karjalaiak Finnország délkeleti csücskében, a Ladoga-tó északkeleti partján, a Finnország keleti határa mentén végignyúló Orosz-Karjalában, továbbá jóval délebbre: a tveri és a novgorodi kormányzóság területén élnek. Földrajzi, gazdasági, de főleg nyelvi alapon három nagyobb csoportjukat lehet megkülönböztetni:

1. északi vagy archangelszki vagy voltaképpen i karjalai csoport: az egykori archangelszki kormányzóság területén, kb. a Ladoga- és az Onyega-tó északi sarkát összekötő vonaltól északra él. Legfontosabb települési és nyelvjárási központok ezen a területen: Kiestinki Uhtua, Vuokkiniemi, Repola, Paadene stb.;

2. aunuszi vagy olonyeci csoport: az egykori aunuszi (olonyeci) kormányzóság területén Aunusz, Petroszkaj és Povenca kerületében, a Ladoga-tó északkeleti és keleti oldalán lakik. Nyelvi tekintetben ehhez a csoporthoz tartozik Finnország délkeleti sarkának, Salmi és Impilahti körzetének karjalai lakossága is;

3. a déli vagy tveri és novgorodi karjalai csoport. Legnépesebb karjalai telepek a tveri kormányzóságban Veszjogonszk, Bezseck, Kasin, Vysnij Volocsok, Osztaskov, Novotorzsok és Zubcov; a novgorodi kormányzóságban főként Tihvin, Borovicsi, Kreszey, Valdai és Demjanszk körzetében él számottevő karjalai lakosság.

A szakirodalomban gyakran külön nyelv-, illetőleg népegységnek tün-tetik föl az északi vagy voltaképpen i karjalait és az aunuszit. A két csoport között kétségtelenül jelentős nyelvi különbségeket állapíthatunk meg (pl. a fokváltakozásban, a szóvégi magánhangzók történetében stb.), ez azonban nem teszi megokolttá a teljes szétválasztást. Még kevésbé helyeselhető az ú. n. l ű d ö k kiközösítése, külön finn ségi nyelvvé értékelése. *Lűdnek* nevezzük az aunuszi-karjalaiak keleti határán végighúzódó keskeny sávnak, kb. 10,000 főnyi lakosságát, amelynek nyelvjárása a karjalai és a vepsze keveredéséből

Észak-karjalai ablak.

keletkezett, mintegy átmenet a karjalai és a vepsze között. Ők magukra a *lūdīkōi* v. *lūdīkoi* elnevezést, nyelvükre pedig a *lūdī-* v. *lūdīkiel'* szót alkalmazzák. A szinte magától kínálkozó általános nézet szerint a szó forrása az orosz *люди* (= *ljudi* 'Leute, emberek'), bár különösnek tetszik, hogy saját népnévül egy különben ismeretlen idegen közsztót használnak. Régebben a vepszékhez számították őket. — Külön karjalai nyelvjárásnak szokták viszont tekinteni az ingermanlandi *in kerik* nyelvét. Mi főntebb a szuomi-finnhez soroltuk őket, mivel nyelvük tanúsága szerint minden bizonnyal Nyugat-Finnországból szakadtak ide, illetőleg nyelvük a nyugati-finn nyelvjárásokkal van közeli rokonságban. Tagadhatatlan azonban, hogy későbbi érintkezések során mély keleti-finn, illetőleg karjalai hatás érte nyelvüket.

A karjalaiak létszámát az 1897. évi orosz statisztika 205,650-nek tünteti föl a következő megoszlás szerint:

az archengelszki kormányzóságban.....	19,500
az aunuszi «	59,400
a tveri «	116,750
a novgorodi «	10,000

1926-ban a tveri és a novgorodi kormányzóságban összesen 146,000, 1932-ben az egykori aunuszi és archangelszki kormányzóság területén pedig 111,500 karjalait tüntetnek föl a hivatalos orosz kimutatások. Ha ezekhez hozzá-számítjuk a Finnországban élő és az Oroszországban egyebütt szétszóródott karjalaiakat, ma kereken 300,000 karjalairól beszélhetünk.

Foglalkozás, életmód.

Karjala nagyobbik északi része a finn tavihátságához hasonló fenntérsg, a Ladoga és az Onyega köze pedig átmeneti lapály Fennoskandiáról a nagy orosz síkságra. Északon 600—700 méterig emelkedő kopár dombok, hegyek váltakoznak, a déli síkság viszont nagy területen homokos. Karjala felületének 15%-át tömérdek — kb. 15,000 — kisebb-nagyobb tó foglalja le. Leg-nagyobb kiterjedésűek a Seesjärvi, Tuoppajärvi, Pääjärvi, a Kuittijärvet és az Uikujärvi. A szárazföld 65—70%-át túlevelű erdő borítja.

A talaj- és az éghajlati viszonyok kedvezőtlen volta miatt földművelés csak a délibb vidékeken tesz számot. Valamelyes formában északon is meg-van ugyan, de a termés a lakosság saját szükségleteire sem elegendő. A ter-mészet kínálta lehetőségeket különben még délen sem tudják teljesen kihasználni, mert a művelési módok is rendkívül kezdetlegesek, s az áldatlan birtok-vizonyok is útját állják minden egészséges fejlődésnek. Főtermény a rozs, árpa, zab és a burgonya. — Mostoha sorban van az állattenyésztés is, bár az orosz hatóságok újabban mindent elkövetnek az állatállomány szaporítása és javítása érdekében. Régi kedvelt és gazdasági tekintetben is igen fontos foglalkozás a vadászat és a halászat. A hatalmas vadonban nagy mennyiség-ben rejtőzik a prémes vad (medve, róka, farkas, mókus, nyúl), a tenger és a tavak pedig bővelkednek értékes halban. Alkalmilag mellékesen szinte az egész lakosság halászik-vadászik, de ezenfelül 10—15,000 embernek egyedül a vadászat ad kenyeret, és kb. ugyanannyinak a halászat a főfoglalkozása. — Régebben föltűnően el volt terjedve a hálalókereskedés. Az északkarjalai «batyusok» (*laukkuryssät*¹) ősszel nekivágtak a nagyvilágnak, keresztül-kasul járták Finnországot és csak tavasszal tértek haza.

Az orosz tanácsköztársaság gazdasági forradalma az ő életükben is merész fordulatot idézett elő. Amikor a természet kincseinek minél fokozottabb ki-aknázása lett a szovjet jelszava, hamarosan Karjala végeláthatatlan erdőségein akadt meg az orosz gazdasági élet irányítóinak szeme. Szédületes iramban megindult az erdőírtás, a fakitermelés és földolgozás; mivel pedig a fogoly-táborokból ide vezényelt munkás-hadsereg (1929-ben kb. 100,000 ember) is kevésnek bizonyult, hova-tova a helyi lakosságot is rákényszerítették az állami munkára. A vállalkozás Moszkvának évi 80—100 millió rubel hasznot

¹ A finnben *lauku* 'tarisznnya' + *ryssä* 'muszka'; görög-keleti karjalai'.

hajtott, Karjalában is maradt vagy 20 millió, ellenben a nyaklónélküli rabló-gazdálkodás kopaszra tarolta a karjalai köztársaság felszínének jó részét. A kivágott faanyag zömét azonmód külföldre szállították, a maradék földolgozására pedig 15 fűrésztelepet és egy-egy papír-, bútor- meg hajógyárat építettek. Ugyancsak föllendült a Dél-Karjalában már tisztos múltú — a XVIII. század legelejéig visszanyúló — vas- és acélipar is.

A tveri és a novgorodi kormányzóság karjalai csoportja aránylag termékeny területen lakik s főleg földműveléssel meg állattenyésztéssel foglalkozik. A legutóbbi időkig errefelé is régimódi maradi gazdálkodás folyt, újabban

Halásztanya a Ladoga partján.

azonban rákapatták őket a korszerű mezőgazdasági gépek használatára. Maguk az orosz leírók is elismerik, hogy a karjalai különb gazda, mint a környék oroszja. Egyes helyeken dívik a konyhakertészkedés és a gyümölcstermesztés.

A karjalaiak neve és jelleme.

A *Karjala* nevet általában a 'nyáj, csorda' jelentésű finn *karja* szó származékának szokták tekinteni, arra gondolva, hogy a karjalaiak eredetileg nagy szarvasmarhatenyésztő pásztornép lehetett: „*Karjala*, al. *Karjan-maa* l. *karjalan-maa* 'prouincia Finnländiae orientalis, cuius incolae olim rei pecuariae max. erant dediti'; *karjalainen* 'Carelius homo l. vir, al. bubulcus, Hirte'".

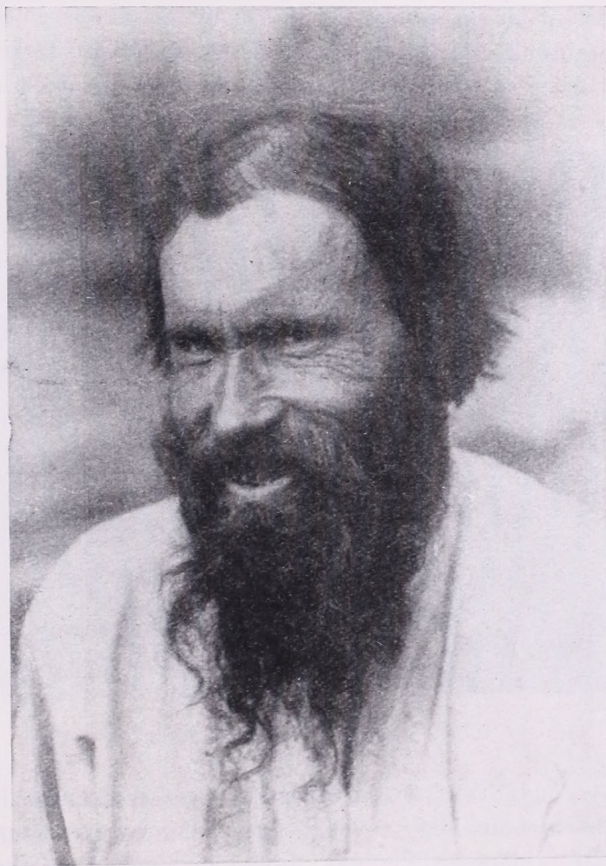
Ha azonban jobban szemügyre vesszük a nép-, illetőleg területnév régi idegen-nyelvű alakváltozatait és azt sem hagyjuk figyelmen kívül, hogy mai ismereteink szerint a karjalaiak különösebben sohasem tűntek ki állattartásukkal, a magyarázat háttérében népetimológiát kell gyanítanunk. Tudva viszont azt, hogy a terület-, illetőleg népnév a skandináv szagákban és a régi izlandi forrásokban *Kaerjaland*, *Kirjálaland*, *Karela*, *Kereliar*, *Keriljar*, *Kyrjalar*, az orosz évkönyvekben, krónikákban *Корѣла* (= Korela; az első adat 1143-ból), 'Karjala', *Корѣляне* (= koreljane) 'karjalaiak', *Корѣльскій* (= korelj-szkij) 'karjalai', a legrégibb nyugateurópai emlékekben, térképeken pedig *Corella*, *Karellia*, *Karrelia* stb. alakváltozatokban fordul elő, igazat kell adnunk OJANSUUNAK, aki a *Karjala* nevet a Finnországban és Észtországban szét-szórta található *Karola*, *Karula* (*Karoila) major-, illetőleg kerületnevekkel veti egybe (Suomalaista paikkannimitutkimusta 108). Az elnevezés alapja a finn *kareä*, *karu* 'durva; köves, terméketlen, zordon', észt *karune* 'rauch, unfreundlich'. Egyelőre nem lehet eldönteni, maguk a karjalaiak használták-e először a nevet, vagy finnségi szomszédaik nevezték-e el így őket, illetőleg terméketlen földjüket.

A karjalai természetéről, jelleméről rengeteget olvashatunk a finn énekgyűjtők és az oroszok leírásaiban. Legföltűnőbb vonásának az élénkséget, a gyengédséget, a szinte gyermekded közvetlenséget említik. Külsején, gondolkodásmódján valami meghatározhatatlan könnyedség, keresetlen előkelőség biztossága ömlik szét, szavaiból, viselkedéséből pedig az ösztönös költőiség finom derűje és halk mélabúja sugárzik ki. Közmondásos a becsületességük, amelynek túlzásai az oroszok szemében már-már a butaság benyomását keltik. Kedélyviláguk gazdagságának egyik következménye mély vallásosságuk és a különféle önsanyargató felekezeti mozgalmak (orosz óhitűség stb.) iránti fogékonyságuk. Idegen környezetben, sőt már az oroszokkal érintkező határszáron is zárkóztak, szárazabbak, önféjűen maradiak. Ennek az ösztönös önvédelemnek köszönhetik, hogy a félezredes idegen uralom állandó kísértései ellenére is épen meg tudták őrizni nyelvüket és népi egyéniségüket.

A tveri és a novgorodi kormányzóságba szakadt karjalaiak lényeges jellembeli változásokon mentek ugyan át, de ők is hívek maradtak ősi örökségük lényegéhez. Hadd idézzük egy tárgyilagos kutatójuk, RICHTER D. szavait: «In seinem Äussern unterscheidet sich der tverische Karelier bei flüchtiger Beobachtung wenig von dem Russen; die Ursache dazu ist in der gleichmässigen Kleidung zu suchen; erst bei sorgfältigem Aufmerken, vor allem wenn man sich einige Zeit unter ihnen aufhält, treten die Besonderheiten des finnischen Typus hervor: die entwickelten Backenknochen, die Blondköpfigkeit bei gelblicher Schattierung der Haare, der schwache Bartwuchs u. a.

Bei näherer Bekanntschaft mit den Kareliern sind auch weitere, dem russischen Stamme fremde Eigentümlichkeiten im Charakter des Kareliers

zu beobachten: er ist sehr ausdauernd bei der Arbeit, eigensinnig beharrlich im Streben nach einem vorgesetzten Ziel, dem Äusseren nach kaltblütig, ja sogar apathisch, aber aufbrausend und wild im Zorn. Schlägereien mit blutigem Ende sind unter den Kareliern verhältnismässig häufiger als unter ihren russischen Nachbarn. Die Sitten in der Familie sind bei den Kareliern reiner als bei den Russen. Das die russische Familie (besonders unter der

Észak-karjalai férfitípus.

Bevölkerung, wo die jungen Leute auswandern um Arbeit zu suchen) zerfressende *сногачество*¹ wird unter den Kareliern nicht beobachtet. In der karelischen Familie hat keine Unterdrückung der Persönlichkeit statt, die Verhältnisse unter den Familienmitgliedern sind freier, der Individualismus ist entwickelt: die jüngern Angehörigen der Familie sind nicht gedrückt,

¹ Der Vater, das Haupt der Familie, steht in Beziehungen zu der Frau des Sohnes, der anderswo auf Arbeit lebt.

dagegen ist die Achtung vor dem Alter bei den Kareliern entwickelt» (SUS. Aik. XXII/2: 15).

A karjalaiak története.

A finnségiek együttélésének a Kr. u.-i első századokban szakadt vége, amikor az egyes néprészek a Finn-öböltől délre fekvő lakóhelyükről szétvándoroltak. Az elszéledésben bizonyára szerepe volt a központi szervezettség hiányának, esetleg idegen szomszédok külső nyomására is gondolhatunk, de talán legfontosabb ok a kereskedelmi érzék és a vállalkozó szellem kifejlődése

Karjalai faházak.

volt. A jobbára földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó finnségi ősnépnek észre kellett vennie, hogy a világkereskedelmi vonalak megszállásával és az északi tájak különösen keresett prémkincseinek közvetítésével sokkal kényelmesebb megélhetést és jólétet biztosíthat magának. Bizonyára a világ-gazdasági esélyek, lehetőségek ilyenén fölismerése vezette a finnségnek azokat a részeit is, amelyek Finnország délnyugati partvidékére telepedtek át, de azokat is, amelyek szárazföldi úton, a Ladoga-tó mellékére, az északi közvetítő kereskedelem e rendkívül fontos gócpontjára költöztek föl. Amazok a szuomi-finn nép magvául szolgáltak, emezek a karjalaiak ősei lettek.

Bajos volna eldönteni, milyen volt e két kirajzásnak egymáshoz való viszonya: vajjon már a finnségi együttélés idején is elütöttek-e egymástól nyelvi meg szervezeti tekintetben, avagy csak a későbbi viszonyok különböző-

sége fejlesztette-e ki a közöttük utóbb található eltéréseket. A régészet és a nyelvtudomány inkább ez utóbbi föltevés jogosságát bizonyítja. Kiderült ugyanis egyfelől, hogy a Ladoga vidékére költözött finnségi csoport műveltség és életmód tekintetében kezdetben teljesen megegyezett a délnyugat-finnországi telepésekkel, másfelől azt is bizvást állíthatjuk, hogy a kettejük nyelvében sem lehetett számottevő eltérés, hisz az idegen hatásoktól jobban védett karjalai nyelvjárások még ma is oly közel állnak a finnhez, hogy pl. a karjalai ajkáról lejegyzett népköltészetet a szuomiak is értik, sőt joggal a sajátjuknak vallják.

A karjalaiak ősei a Ladoga-tó környékén virágzó jólétre tettek szert és csakhamar terjeszkedni kezdtek. Részint Finnország lakatlan keleti vidékét

Karjalai menyasszony távozása a szülői házból.

vették birtokukba, részint északnak, északkeletnek nyomultak előre prém-szerző útjaikon, zsákmányoló portyáikon. A vadonban szétszórtnan kóborló lappokat, szamojédokat kihasználták vagy félretolták útjukból, úgyhogy hova-tova a Fehér-tengernek a Dvina folyóig terjedő egész partvidéke karjalai gyarmatterületté vált. Ez a terület volt a skandináv útleírások és szagák híres *Beormája*, *Bjarmalandja*, amely hosszú időn át a norvég vikingek kereskedelmi vállalkozásainak és rablóhadjáratainak legkedveltebb célpontjává szolgált. Hogy csakugyan finnségi nép, főként karjalai volt *Bjarma* lakossága, azt a régészet megállapításai és a helynévmaradványok is kétségtelenné teszik (v. ö. 204. és 210. l.).

Földrajzi helyzetük gazdasági előnyeinek és hatalmuk érvényesülésének az oroszok megjelenése vetett véget. Miután a IX—X. században Novgorod —

nem csekély részben finnségi segítséggel — megszervezkedett, megerősödött, mohón rávetette magát azokra a kereskedelmi utakra és gyarmati területekre, amelyek a karjalai jólét forrásai voltak. Gyéren benépesített távoli birtokaikról a karjalaiak lépcsőről-lépésre visszaszorultak nyugatra, északra, sőt a XII. században odáig fajultak a dolgok, hogy szövetséges társakból az oroszok adófizetői lettek. A helyzet romlását betetőzték az egyidejűleg Nyugat-Finnországban lejátszódó események: amikor a karjalaiak fokozatosan orosz főnnhatóság alá kerültek, a nyugati-finn törzseket Svédország egyre erősödő befolyása fojtogatta. A finn történelemből ismerjük a finnségre végzetes eseményeket: 1227-ben Jaroszlav fejedelem a görögkeleti egyház táborába kényszerítette s ezzel műveltség tekintetében is az oroszországhoz láncolta Karjalát, Svédország pedig római katolikus hitre térítette, majd 1249-ben politikai uralma alá is hajtotta Nyugat-Finnországot és Hämét. A finnség kettészakadt, két ellentétes műveltségi és hatalmi kör tagjává, kiszolgálójává, eszközévé hanyatlott. A népi együvértartozás érzése és az érdekközösség tudata eddig sem volt még kifejlődve, ezentúl meg — ha közben-közben meg is szólalt az összefogás ösztöne — sokáig ádáz ellenségként pusztították egymást. Az 1323. évi pähkinäsaari-i béke hivatalosan is szentesítette Karjala kettéhasadását: nyugati kisebb része Svédországgé lett, tehát a többi finn törzzsel jutott egy földel alá, keleti zöme pedig orosz határőrvidék lett.

A pähkinäsaari-i békekötés után eltelt három évszázad szüntelen határvillongásoknak, fosztogató szabadesapatok harcainak és az oroszok befészkelődésének jegyében folyt le. A nyugati finnek-svédek is, az oroszok is csupán a vitás kérdések átmeneti szabályozásának tekintették az 1323. évi békekötést, s ezért egymást érték a fegyveres összecsapások, fosztogatások, bosszuló hadjáratok. Az Oroszországhoz csatolt Karjalában a görög-keleti egyház irányította az eloroszosítás munkáját. Bjarmia területén, főleg pedig Észak-Karjalában egymás után alapították a kolostorokat, amelyek óriási birtokokat kaptak, orosz telepeseket csalogattak magukhoz s a szabad földjétől megfosztott karjalai őslakosságot fokozatosan jobbágytömeggé ígázták le. Leghatalmasabb volt a Fehér-tenger Onyega-öblében lévő Szoloveck sziget kolostora. Hiába fenekedtek rá a karjalaiak, hasztalan rohamozták meg több ízben is Észak-Finnország fölkelő parasztjai, a várszerűen megerősített és rendes katonasággal védelmezett kolostor visszavert minden támadást.

A XVI. század vége felé Svédország egyre előnyösebb helyzetbe került, majd hosszú harcok árán diadalmaskodott a Keleti-tenger uralmáért vele vetélkedő államokon: Dánián, Lengyelországon és Oroszországon. 1595-ben megkapta Észtországot, az 1617. évi stolbovai béke pedig neki juttatta Ingermanland jókora részét és Käkisalmi tartományát, a Ladoga vidékét. Karjala e második fölosztásának szomorú következményei lettek: amikor a svédek a meghódított karjalai területen politikai célból az evangélikus vallást akarták a lakosságra rákényszeríteni, a görög-keleti hitűkhöz görcsösen ragaszkodó

karjalaiak tömegestül hagyták el őseik földjét és levándoroltak a tveri meg a novgorodi kormányzóságba. Itt a cári család birtokaira telepedtek s aránylag sokkal emberségesebb sorban éltek, mint a környék kiszipolyozott nemesi jobbágysai. Lassanként annyira el is szaporodtak, hogy számuk ma fölülmúlja a régi hazában visszamaradt testvéreikét.

A stolbovai békekötés után sokáig meglehetősen békében élt Orosz-Karjala lakossága. Területének legnagyobb része az állam és a kolostorok birtoka volt, s ezért a jobbágyságot itt nem fajult olyan tűrhetetlenné, mint egyebütt az orosz nemesi birtokon. Jelentős változások csak Nagy Péter korában következtek be. Karjala lett a tengerre vágyó és a svéd hatalom megdöntésére készülő szervezkedés egyik legfőbb színhelye, afféle hadi műhely. Vas-, ágyú és hajógyárakat alapítottak itt, s a gyári munkára a karjalaiakat kényszerítették. Bizonyos gyári jobbágyság fejlődött ki, amely sokkal súlyosabb volt a korábbi terheknél, mert évi 120 napi robotot jelentett. Nagy Péter helytartói kegyetlenül megtörték minden ellenszegülést, s ilyenformán jórészt finn kéz ácsolta össze azt a hajóhadat, amely a Finn-öböl ura lett, finn kéz öntötte azokat az ágyúkat, amelyek a földjüket védelmező finn seregeket megtizedelték.

Amikor 1809-ben Finnország szintén orosz uralom alá került, a közös sors lassanként eltüntette a két testvérnép között korábban keletkezett és idegen érdekből mesterségesen szított politikai, művelődési meg érzelmi ellentéteket. Mindkettőjüknek hasznára vált az egymásra találás: a finnság itt az elmaradt Karjalában bukkant rá ősi költészetének megbecsülhetetlen emlékeire, a karjalaiak pedig a sokkal műveltebb és öntudatosabb finnektől kaptak ösztönzést és irányítást műveltségük hiányainak pótlására. Minden

Tveri karjalaiak.

előfeltétel megvolt arra, hogy testet öltson a «*o r d e e t c a r m i n e u n u s p o p u l u s*» igazsága. Az oroszok minden eszközt megragadtak a teljes összehadás megakadályozására, amikor azonban 1917-ben kitört a forradalom, egész Karjalában lángra lobbant az oroszoktól való elszakadás és a finn testvérekkel való egyesülés vágya. A finn önkéntesekkel megerősödött karjalai fölkelők több helyütt sikereket is értek el, végül azonban mégis fölülkerekedett az orosz túlerő. Finnországnak meg volt kötve a keze s a karjalai menekült tömegek befogadásán kívül annyit tudott csak elérni, hogy a tanácsköztársaság 1920-ban önkormányzatú szociálista köztársasággá nyilvánította Karjalát. Karjala azonban nem látja igazi hasznát ennek a megoldásnak sem, mert a tanácsköztársaság urai előrelátóan akkora orosz területet csatoltak hozzá, hogy a karjalai lakosság kisebbségben maradt.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (178. l.) és a közfinn korszak irodalmán (307. l.) kívül kizárólag vagy túlnyomórészt *k a r j a l a i* kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, AUG., Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—58 (Helsinki, 1859); Mateuksen evankeliumi Karjalan kielellä, selitysten kanssa (Suomi II/4); Suomalainen murteiskirja tahi lukemisia viron, karjalan, vatjan, vepsän ja liivin kielellä suomalaisten sanastojen kanssa (Helsinki, 1869); Kalevalan karjalaisuus (Helsinki, 1887).
- ASPELIN, J. R.: Vienankarjalan muinaistieteellisestä merkityksestä (Suomen Museo XIV).
- BLOMSTEDT, Y.—SUCKSDORFF, V., Karjalaisia rakennuksia ja koristemuotoja (Helsinki, 1901).
- BOGDANOV, G. CH.: Szvadjba Uchtinszkoj Karelii (Zapadofinszk. Szbornik 36); K voproszu o szosztjojanii narodnogo tvoresesztva v Karelii (Zapadofinszk. Szbornik 65).
- CASTRÉN, M. A.: Auszug aus der solowetzkischen Klosterchronik (Kleinere Schriften 64); Bemerkungen über sawolotscheskaja Tschud (uo. 86).
- DONNER, KAI, Salmin murteen kvantiteettisuhteista (különnyomat a Suomiból: 1912).
- ERVASTI, A. V., Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa (Helsinki, 1918²).
- EUROPAEUS, AARNE: Muinaistutkimuksen tehtäviä Karjalassa (Kalevalaseuran vuosikirja III, 61).
- FORSSTRÖM, O. A., Kuvaus Inkerinmaan oloista ruotsinvalian aikana (Sortavala, 1890); Kuvia Raja-Karjalasta (Helsinki, 1895).
- GENETZ, ARVID: Vepsän pohjoiset etujoukot (Kieletär I); Kertomus Suojärven pitäjästä ja matkustuksistani siellä v. 1867 (Suomi II/8); Lautphysiologische einföhrung in das studium der westfinnischen sprachen mit besonderer berücksichtigung des karelischen (Helsinki, 1877); Versuch einer karelischen lautlehre (Helsinki, 1877); Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä (Helsinki, 1880); Tutkimus Aunuksen kielestä (Suomi II/17).
- HANNIKAINEN, O., Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18 : lla vuosisadalla (Helsinki, 1890).
- HÄRKÖNEN, IIVO, Rajantakainen Karjala (Helsinki, 1907).
- INHA, I. K., Kalevalan laulumailta (Helsinki, 1911¹, 1921²).
- Itä-Karjala ja Kuollan Lappi*. Toimittanut THEODOR HOMÉN (Helsinki, 1918).

- Itä-Karjala*. Toimittanut Akateeminen Karjala-Seura (Helsinki, 1934²).
 KALIMA, JALO: Zur karelsch-olonetzischen lautgeschichte (FUF. XVI. 163).
Karjalan kirja. Toimittanut IIVO HARKÖNEN (Porvoo-Helsinki, 1932²).
Karjalan oikeus. Julaisut Karjalan Keskushallitus (Helsinki, 1921).
 KUJOLA, JOH., Äänneopillinen tutkimus Salmin murteesta (különnyomat a Suomi IV/8-böl. 1910); Karjalan kielen opas (Uusittu laitos. Apuneuvoja III).
 LESKINEN, EINO, Karjalan kielen näytteitä. I. Tverin ja Novgorodin karjalaa (Helsinki, 1932); II. Aunuksen ja Raja-Karjalan murteita (Helsinki, 1934); III. Ent. Poventsan ja Kemin kihlakuntien karjalaismurteita (Helsinki, 1936); Tulemajärven murteen vokalismi (Suomi V/15; külön 1933); Von der Vorarbeiten des Wörterbuches der karelischen Sprache (Studia Fennica II, 129).
 LILJEBLAD, TAHVO, Tunkuan murteen konsonantismi (Väh. Kirj. LXXIX).
 LUKKARINEN, J., Vienan Karjalassa (Hämeenlinna, 1918).
Lyhydiläisiä kielennäytteitä. Koonneet: H. OJANSUU, J. KUJOLA, J. KALIMA ja L. KETTUNEN (SUS. Toim. LXIX).
 MANNINEN, I., Kansatieteellisiä kertomuksia Pohjois-Aunuksesta (Porvoo, 1919).
 NIRVI, R. E., Suistamon keskusmurteen vokalismi (Väh. Kirj. LXXX).
 OJANSUU, HEIKKI, Karjalan äänneoppi (Suomi IV/3; külön a Väh. Kirj. XXXV); Karjalan kielen opas (Apuneuvoja III); Karjala-aunuksen äännehistoria (Helsinki, 1918).
 PAULAHARJU, SAMULI, Matkakertomuksia Karjalan kankahilta (Helsinki, 1908); Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia (Kalevalaseuran julkaisuja 2).
 PÄLSI, SAKARI, Karjalan talviteillä (Helsinki, 1922).
 RAFN, C. C., Antiquités Russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves I—II. (Copenhague, 1850—52).
 RICHTER, D., Bemerkungen über die tverischen Karelrier (SUS. Aik. XXII/2).
 SJÖGREN, A. J.: Wann und wie wurden Sawolotschje und die Sawolokschen Tschuden russisch (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften I, 515).
 TIANDER, K., Pojezdki szkandinavov v Bjeloe More (Szentpétervár, 1906).
 TOIKKA, P., Novgorodin Karjalan historia (Helsinki, 1915).
 TOLMACSEVSKAJA, A., Rodnoe karelszkie. Karelszko-russzkij bukvarj (Moszkva, 1887).
 VOIONMAA, VÄINÖ, Suomen karjalaisen heimon historia (Helsinki, 1915).
 WICHMANN, YRJÖ: Syrjäänit ja karjalaiset (Valvoja, 1920; franciául Zyriènes et Céréliens: RÉH. II).
 ZOLOTAREV, D. A., Etniceszkij szosztav naszelenija Szev.-Zap. Oblashti i Karelj-szkoj ASzSzR (Leningrad, 1927); V szevero-zapadnoj Karelii (Zapadofinszk. Szbornik 1).

Vepszék.

Lakóhelyük, számuk, foglalkozásuk.

A finnség északi-keleti ágának utolsó tagja, a vepsze, a Ladogától keletre és az Onyega-tótól délre eső vidéken él három csoportra különülten: 1. az északi vagy onyegai vepsze-csoport az Onyega-tó délnyugati partszakaszán, 2. a középső csoport innét délre, az Ojat folyó felső folyása vidékén, 3. a déli rész pedig még tovább délebbre Radoscsa (vepszeül *Arskah't*) környékén helyezkedik el. — A múlt század végén az Onyega-tótól délkeletre az iszajevai voloszt öt falujában is éltek még vepszék. Mivel már akkoriban is csak az idősebb nemzedék beszélt vepsze nyelven, valószínű, hogy ez a kis keleti maradvány azóta teljesen kipusztult.

A vepszék számát az 1897. évi hivatalos orosz statisztika 25,000-nek mondja. Ebből a számból 7000 esett az Onyega-parti északi részre, s 18,000

a két déli csoportra. Körülbelül ennyien lehetnek ma is; kitűnő kutatójuk, KETTUNEN szerint meghaladja számuk a 30,000-et.

Az északi-vepszék főfoglalkozása a halászat, a középső és déli csoportbelieké a földművelés. Itt is, ott is nyomorúságosan tengődnek, ősrégi eszközökkel, kezdetleges módon dolgoznak, s ezért a néprajzilag valamilyest iskolázott utazó úgy érzi magát körükben, mint egy eleven néprajzi múzeumban. Földjük kevés és gyenge minőségű lévén, a férfi-lakosság a mezőgazdasági munkát rendszeren az asszonyokra, öregekre bízva, maga pedig messze vidékekre eljár különféle alkalmi munkára. Mint kőfaragók Oroszország-szerte híresek. Télvíz idején szívesen elvadásznak.

Vepsze vadász.

Népi elnevezéseik: „vepsze” és „csud”.

Általánosan használt külső elnevezésük a *vepsze* (*vepsä*, *veps*); ezt a népnevet *vepšan* —, *bepšan kel* 'vepsze nyelv', *vepsšāne*, *bepšāne* 'vepsze' alakban maguk a déli-vepszék is használják.

A névnek igen nagy multja, történeti jelentősége és gazdag irodalma van. Első említésének JORDANES *Vasinabroncas* adatát szokták tartani, úgy vélekedve, hogy az összetett szó, esetleg tévesen összeírt két népnév.¹ Egészen kétségtelen, hogy a vepszékét jelölik az ó-orosz kútfők *veszj* (*bcb, bec, bncb, bcb*), BRÉMAI ÁDÁM *wizzi* és az arab útleírások *visu* népnév-adatai. Említi őket a Nesztornak tulajdonított orosz őskrónika földrajzi bevezetése, közölve róluk azt is, hogy «a Bjeloe-ozéronál lakik a v e s z j»; szerepelnek az oroszoknak adót fizető népek jegyzékében, s 859-ről az is föl van jegyezve, hogy «a tengerentúli varjágok adót szedtek a csjudoktól, a szlovénektől, a meriktől, a v e s z j től és a kriviesektől» stb. Az arab források csak annyit tudnak a *visu* népről, hogy három havi járóföldre laknak Magna Bulgáriától és a bolgár-törökök föl-fölkeresik őket cserekereskedés végett.

Hogyan értelmezzük egyfelől a vepszék és finnnségi rokonaik ajkán ma is élő *vepsä* stb., másfelől az ó-orosz *veszj*, a BRÉMAI ÁDÁM-féle *wizzi* és az arab *visu* hangalaki különbségét? SETÄLÄ olyan véleményt nyilvánított, hogy a két változattípus egy *vepsä* ~ *vessä váltakozás erős, illetőleg gyöngye fokának folytatója. Ilyenféle fokváltakozást azonban nem tudnánk igazolni, de szükség sincs ilyen föltevésre, mert sokkal természetesebb és adatokkal is bizonyítható a *ps* > *s* fejlődés föltevése. Különösen az oroszban találunk erre meggyőző analógiákat: orosz *осина, осина* (= *oszina*, *osszina*) 'Populus tremula' < idg. *apsä, v. ö. lett *apsa*, ó-porosz *abse*, ném. *espe* (< *epse); orosz *оса* (= *osza*) 'Wespe', v. ö. litv. *vapsä* 'Bremse', ó-felnémet *wafsa* stb. (v. ö. VONDRÁK, SlGr. I. 289, 358 stb.). BRÉMAI ÁDÁM *wizzi* adatának *zz* jelölésbeli sajátosságára v. ö. az ugyancsak nála található *Pruzzi* (= *prusi*), *Ruzzi* (= *Rusi*) stb. példákat. — A *vepsze*, *veszj* szó forrása és eredeti jelentése nincs kiderítve.

A környező oroszság *csudj* vagy még általánosabban *csucharj* névvel szokta a vepszékét illetni; ezt a szinte hivatalos elnevezést maguk a vepszék is kezdik átvenni. — Kevés népnevet ismerünk, amely annyira elválaszthatatlanul össze van forrva a finnugorság, főleg a finnség ősi történetének rejtélyeivel, mint ez a *csudj*. Régóta gazdag irodalom boncolja, fejtegeti, mégsem sikerült máig sem kielégítően tisztázni. A reája vonatkozó föltevések,

¹ A név második felében (*broncas*) a *beormas* népnevet gyanítják. Bármilyen ötletes is ez a föltevés, a VI. század közepére visszavetítve kortévesztő lehetetlenségnek látszik. Egyébként a Jordanes-féle szónak *vasina* és *broncas* részekre bontása is egészen önkényes. Ha már a vepszékre gondolunk, egyéb névváltozatok tanúsága szerint sokkal megokoltabb volna a *vasi* vagy *vas* leválasztása. A fennmaradó hangsorral (? *inabroncas*, ? *nabroncas*) nem tudok mit kezdeni.

elméletek és megállapítások kusza összevisszaságából ezúttal csak néhány lényeges eredményt van módunk röviden összefoglalni.

A legrégebbi orosz források a *csjudj*, *csudj* (чюдѣ, чюдѣ) névvel különféle finnségi törzseket, területeket jelöltek. Úgy látszik, mintha eredetileg szorosabban csak a vótokat illették volna vele, bár a szónak már ekkor sem volt szabatos etnikai értelme, s következtetlenül nagyon korán használták egyéb finnségi néprészek, kiváltképpen az észtek, a vepszék, majd a nyugati finnek jelölésére is. A név tovaterjedésének, illetőleg átruházásának újabb fontos állomása volt az ú. n. *Zavolocsjszkaja Csudj* 'Vokon-túli Csudj' (Заволоцкая Чудѣ).¹ Ezzel a hajdan sűrűn emlegetett névvel európai Oroszországnak az Onyega-tótól és a Bjeloe-ozerótól keletnek a Dvina, illetőleg a Pecsora folyó vonaláig terjedő északi részét s e vidék finnugor, különösen karjalai lakosságát jelölték. A *csudj* név különben még itt sem állapodott meg, hanem idők folyamán az orosz földön élt mindenféle nem-orosz ősnép közös nevévé vált. Az orosz nép éppúgy «*csudj*» nyomokat látott a vogulok-osztjakok földjén talált sírdombokban, mint a Jeniszej folyó felső folyása vidékén fölfedezett ismeretlen írású sírkövekben vagy a Bajkal-tó melletti régi ezüsbányákban.

A *csudj* népnévről számos etimológiai magyarázat került forgalomba. Voltak, akik az orosz *csudo* 'Wunder' szóval való azonossága mellett kardoskodtak, voltak, akik a magyar *cudar*, a lapp *tjude* 'Feind', a csuvas *čud* 'ismerős, szomszéd', a *szkita*, a *Thule*, a herodotosi *thyssageta* stb. stb. szóval hozták kapcsolatba, az egybevetésekből a furcsábbnál-furcsább jelentéstani, néplélektani és művelődéstörténeti következtetések egész sorozatát vonva le. E magyarázatok kritikai ismertetése helyett be kell érünk az egyetlen számbaveendő eredeztetés bemutatásával. E szerint a *csudj* népnév a következő indogermán szócsaládba tartozik: germán *peudo* 'Volk, Nation': gót *piuda* 'Volk', ó-északi *pjōd*, ó-felnémet *deota*; ó-ír *túath*, litv. *tauta* 'das Oberland, Deutschland', lett *tauta* 'Volk', ó-porosz *tauto* 'Land'; ebbe a családba vonják az ó-egyh. szláv *štuždb*, orosz *csuzsoj*, *csudyj* 'idegen' szavakat is, sőt az az általános nézet, hogy a *csudj* szót éppen az oroszok alkalmazták először ilyen 'idegen, nem-orosz' jelentésben a finnség tagjaira, majd egyéb népekre is, akár csak később az *inorodec*, többese *inorodecy* 'ein Fremder (aus einem andern Geschlechte)' szót. Úgy látom azonban, fontos érvek szólnak a mellett, hogy elsődleges névadóknak nem a szlávokat, az oroszokat, hanem a skandináv varjágokat kell tekintenünk.

¹ A *volok* szó jelentése az oroszban: 1. 'ein schmaler Strich Landes zwischen zwei entgegen laufenden Flüssen, wo die Fahrzeuge aus einem in den andern gezogen werden'; 2. 'eine weitläufige, waldige, unbewohnte Strecke'. Ugyanilyen szerkezetű orosz területnevek: *Zaporozsje* ('a Dnyeper p o r o g jain, azaz sellőin túl élő kozákok földje'), *Zaszurje* ('a Szura-folyón túl eső vidék'), *Zaluzsje* ('a Luga-folyón túl lévő terület') stb. Hasonló szemléletnek köszönhetjük pl. a magyarban a *Dunántúl*, vagy még inkább az *Erdély* (< *erdő* + *elü* 'pars ulterior') 'terra ultrasilvana, Transsilvania', a *Havasalföld* (< *Havas* + *elü* + *föld* 'a havasokon túl lévő föld') stb. földrajzi neveket.

A vepszék története.

A vepszék a közfinn egység fölbomlása után kelet felé vándorolva a Ladoga-tó déli, délkeleti partvidékét, majd az Ojat és a Szvirj folyó mellékét, úgyszintén a Bjeloe-ozero környékét szállták meg. A jelekből következtetve népes és erős törzset alkottak, amely a karjalaiakhoz hasonlóan szintén jelentős szerepet játszott az északi világkereskedelmi forgalom lebonyolításában, s amelynek a Bjeloe-ozertől keletre kibocsátott rajai versenyre keltek a karjalaiakkal-bjarmákkal. Az arab források leírása szerint kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn Magna Bulgariával, sőt a zürjénben található vepsze jövevényszavak tanúsága szerint (212. l.) egy darabig a zürjénség északnyugati csoportjaival is közvetlen érintkezésben állottak.

A IX. századig döntő szavuk volt a Ladoga, az Onyega-tó és a Bjeloe-ozero vidéke sorsának alakulásában, s még a novgorodi orosz nagyhatalom is az ő áldozatos közreműködésükkel alakult meg. Lassanként azonban elvesztették számbeli meg hatalmi súlyukat és szövetségesekből adófizetők, elnyomott kisebbség lettek. A Bjeloe-ozero mellett hódító szellemű, rohamosan izmosodó orosz telepes-központ képződött, amely félreszorította vagy felszívta a környékbeli vepszékét s ezzel kiragadta kezükből a keleti kereskedelmi vonalak hálózatát is. Az oroszok folyvást fokozódó megerősödése következtében egyre jobban háttérbe szorulnak, s a XIII. század óta alig hallani szavukat: legázolt, nyomorúságos gazdasági viszonyok között művelődési és nemzetiségi eszmények nélkül tengődő morzsalék lettek az orosz tengerben. Elmaradottságuk és ösztönös zárkózottságuk eddig úgyahogy megóvta őket az eloroszosodástól, de a legújabb leírások szerint férfiak ma már általában kétnyelvűek, fiatalságuk orosz dalokat énekel, s jóformán csak nők tartanak ki veszendő anyanyelvük mellett.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (178. l.) és a közfinn korszak irodalmán (307. l.) kívül kizárólag vagy túlnyomórészt v e p s z e kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, A., Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—1858 (Helsinki, 1859); Anteckningar i Nordtschudiskan (Acta Soc. Scient. Fenn. VI).
 BASILIER, HJ.: Vepsäläiset Isaijevan voolestissa (SUS. Aik. VIII, 43).
 HOLMBERG (HARVA) UNO: Vepsäläisten häämenot (Suomen Museo XXXI, 9).
 KETTUNEN, LAURI: Matkamuistelmia Vepsän perukoilta (Viritt. 1918: 38, 95); Näytteitä etelävepsästä I. (Suomi IV/18; külön 1920), II. (Suomi V/4; külön 1925); Lõunavepsa häälik-ajalugu I—II. (Tartu, 1922); Vepsän vokaalisoinnun iästä (Viritt. 1935: 231).
 KETTUNEN, L.—SIRO, P., Näytteitä vepsän murteista (SUS. Toim. LXX).
 LAKÓ GYÖRGY: Syrjänisch-wepsische Lehnbeziehungen (Ung. Jb. XV, 318).
 LÖNNROT, E., Om det nordtschudiska språket (Helsinki, 1853).

- MAINOV, V.: Priojatszkaja csudj (Drevnjaja i Novaja Rosszija 1877. II, 38).
 MAKAREV, Sz. A.: U prionezskich vepszov (Ekonomika i sztatisztika Karelii. Petroskoi, 1927: 50).
 MALINOVSKAJA, P.: Iz materialov po etnografii vepszov (Zapadofinszk. Szbornik 163).
 MIKKOLA, J. J.: Die namen der völker Hermanarichs (FUF. XV. 56).
 POSTI, LAURI: Vepsän vokaalisoinnusta (Viritt. 1935: 73).
 SETÄLÄ, E. N.: Egy vepsz daltöredék (NyK. XXII, 157).
 SJÖGREN, A.: Über die älteren Wohnsitze der Jemen (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften I, 461).
 SZINNYEI JÓZSEF: A vepsz nyelvről (NyK. XVI, 409).
 USZPENSZKIJ, P., Russzko-csudzskij szlovarj (Szentpétervár, 1913).
 ZOLOTAREV, D. A., Etniceszkij szosztav naszelenija Szev.-Zap. Oblaszti i Karelj-szkoj ASzSzR (Leningrad, 1927).

*

A mai orosz hatóságok őket éppúgy ellátják anyanyelvükön írt tankönyvekkel, mint a kisebb keleti finnugor népeket, pl. a vogulokat és az osztjákokat is. Ilyen új vepsze nyelvű tankönyvek:

- ANDREJEV, F. A., Vepskijan grammatikan openduzkirj (Leningrad, 1934); Literaturnij Hrestomatij (Leningrad, 1934).
 POPOVA, N. S., Arifmetikan openduskirj (Leningrad, 1933); Arifmeticeskijoi-den zadacuiden i hargoitusiden keraduzkirj (Leningrad, 1934).
 TETYREV, V. A., Jestestvoznanijan openduzkirj (Leningrad, 1934).

A vótok.

A keveredett nemzetiségű Ingermanland északnyugati részén, főleg a Kaprio és Kattila köré csoportosuló 22 faluban éli utolsó napjait a finnség legkisebb tagja, a vót.¹ KÖPPEN 1834-ben még 5148 vótról tud, a világháború előtt náluk járt finn nyelvtudós, KETTUNEN 1000-re becsülte számukat, az 1926. évi orosz népszámlálás már csak 705 vótot tart nyilván, míg LENSZU szerint, aki az Orosz Akadémia megbízásából 1927-ben és 1928-ban gyűjtött náluk nyelvi meg népköltészeti anyagot, már csak 500-nál valamivel többen ha vannak.

Kattilai vót ház.

Ez a parányi vótság oroszok és különféle finnségi telepes-szigetek (inkeriek, karjalaiak, eüremöi finnek, szavakkók, észtek) között szorong s szétmorzsolt-sága miatt nyelvileg sem egységes. Legalább két nyelvjárást kell megkülönböztetni: a mindössze öt falura kiterjedő keletit és a nagyobb nyugatit.

Saját népi nevük *vaddalain* (többsé: *vaddalaizet*); az általánosan elfogadott föltevés szerint a *vadda* 'ék' → 'ék alakú terület, kiszögellés' szár-

¹ MUSTONEN JUUSO leírása és pompás térképe szerint a következő falvakban élt még legutóbb is vót lakosság: 1. Baabina (Jarvakaiskylä), 2. Kasikko, 3. Kattila, 4. Korvettula, 5. Ala-Luzitsa, 6. Ylä-Luzitsa, 7. Matikylä, 8. Pihlaala, 9. Pontila, 10. Pummola, 11. Raanala (Lempola), 12. Pieni Ruudja, 13. Sauvokkala, 14. Pieni Valkovitsa, 15. Suuri Valkovitsa, 16. Velikina, 17. Ikäpäivösi, 18. Ilmola, 19. Klimatina, 20. Joenperä, 21. Kukkos, 22. Liivakylä.

mazéka. Ennek az elnevezésnek átvétele az orosz *vodj* 'vót föld, vót nép, *vodszkij, vockij, vocskij* 'vót', *vozsane, voty* 'vótok', úgyszintén a finn *vatjalainen* és az Európa-szerte használt *vót* népnév. Cáfolatra sem érdemesek azok a régibb magyarázatok, amelyek a *vót* népnevet a lapp *wassjotet* 'hassen', az orosz *voda* 'Wasser' stb. szavakból eredeztetik.

A ma menthetetlenül halódó kis földművelő-állattenyésztő néptöredék a közfinn egységből való kiválás után az oroszok megszervezkedéséig, sőt még Novgorod virágzásának elején is Ingermanland legnépesebb és legtekintélyesebb őslakója volt. A jelekből következtetve eredetileg éppen ők voltak az a „c s u d j” nép, amely az orosz őskronika elbeszélése szerint a szlovénekkal, krivicsekkal, vepszékkel együtt 862-ben először elűzte, majd a belső zavarok megszüntetése végett közakarattal visszahívta a szervező képességeikről előnyösen ismert varjágokat, Rurikot és testvéreit. Egy ideig fontos szerepet játszottak még Novgorod hatalmának megalapozásában és a Novgorod körül kikristályosodó keleti műveltségi világnak a római katolikus svédekkel meg a svédekkel tartó nyugati finn törzsekkel (*sumj* 'Suomi', *jem* 'Häme') vívott harcaiban, sőt végtelenül fontos földrajzi helyzetét fölismerve, maga Róma is szerette volna megnyerni „*Wathlandia*” pogányait. Ingermanland ilyenformán ellentétes hatalmi érdekek ütközőjébe került, hadi színtér, a vótok szavaként: *kevassi seittu mā* 'háborúval keményen meggyötört föld' lett. A XV. század elején a balti államokban megerősödött német lovagrendek is több ízben megkísérlik a terület meghódítását.

Egy ilyen hadjárat, az 1444—47. évi, azzal végződött, hogy a német lovagrendek vezére, v. Overberg nagyobb tömegű vótot ejtett fogságba, magával hurcolta és Kurlandban Bauske városa közelében telepítette le őket. Mivel ezek a vót hadifoglyok az oroszok oldalán küzdöttek, Kurland lett lakossága az 'orosz' jelentésű lett *kreus* szó származékával *krévin*-nek nevezte el őket. A krévinek elszaporodtak és századokon át megőrizték egykori vót nyelvüket. Csak a mult század közepe táján lettesedtek el teljesen; SJÖGREN 1846-ban még hét olyan krévin aggastyánt talált, aki valamelyest tudott vótul. A XVII—XVIII. századból számos említés, néprajzi leírás és nyelvi följegyzés maradt erről a krévin csoportról (*Kreewini, Kreewinen, Krewingen oder Reussische Bauern*), pontos eredetüket és hovatartozásukat azonban csak WIEDEMANNnak sikerült tisztáznia.

Az állandó harcok és a gyakori járványok következtében fogyton-fogyott a vót lakosság. Igaz ugyan, hogy Novgorod területének egyik fontos részét, t. i. Ingermanlandot, a Ladoga környékét és Finn-Karjalát *Votszkaja pjatiná*-nak, azaz 'V ó t ö t ö d'-nek hívták még a XV. század vége felé is, az elnevezésből azonban nem derül ki, mi benne a hagyomány és mennyiben felel meg a korabeli népességi erőviszonyoknak.

A finn történelemből jól ismert 1617. évi stolbovai béke a vótok életében is nevezetes fordulópont: orosz helyett svéd uralom alá kerültek. Gazdasági

helyzetük jelentékenyen megjavult, művelődési viszonyaik is előnyösen rendeződtek, mégis sokan átvándoroltak Oroszországba, főleg amikor a svédok az evangélikus hitre kezdték térítgetni őket. E kivándorlók szétszóródtak, egy-két nemzedék után eloroszosodtak, ősi földjük elnéptelenedett foltjaira pedig különféle finn-ségi népek telepedtek be, úgyhogy Ingermanland nemzetiségi, felekezeti és nyelvi tekintetben hova-tova tarka mozaikká vált.

A svéd uralom epizódja mindössze 100 évig tartott. Nagy Péter összeroppantotta a svéd nagyhatalmat, s az Uusikaupunkiban 1721-ben megkötött béke Észt- és Lívországgal együtt Ingermanlandot is újra orosz kézre juttatta. Ezzel — legalább is külsőleg — békésebb idők köszöntöttek be, csakhogy a megfogyatkozott, szétforgácsolódott, idegenekkel keveredett vótság nem tudott többé magához térni. Orosz telepések szállták meg a katonai és gazdasági tekintetben egyaránt fontos vót vidéket, s a népoktatás is az eloroszosító politika szolgálatába szegődött. A vótok föladták a harcot: „a vótokra lesújtóan hatott az a tudat, hogy szomszédaiknak, az oroszoknak, a finneknek és az észteknek anyanyelvükön írt könyveik és iskoláik vannak, csak nekik nincsenek. Ilyen nyelvet még a gyermekekkel sem érdemes megtaníttatni! Az orosz egyház viszont azt a nézetet iparkodott táplálni, hogy a vótok éppúgy, mint a görögkeleti inkeriek is, voltaképpen az oroszokhoz tartoznak, hiszen ugyanaz az igaz hitük van, mint az oroszoknak. Mivel az orosz bevándorlás egyre fokozódott Ingermanlandba, és anyanyelvén a vótság még a finn és az inkeri szomszédokkal is bajosan tudta magát megértetni, szétszórt falvaiban szemlátomást veszni kezdett” (KETTUNEN, Suomen heimon kirja 35).

Az utóbbi évek eseményeiről nincsenek megbízható értesüléseink. Ha csak fele is igaz annak, amit a finn meg az észt lapokban a vótok és az inkeriek

Krévin asszony ünneplőben.

kíméletlen kitelepítéséről és a tűzzel-vassal oroszosító erőszakosságokról olvashattunk, akkor Ingermanlandban ma már csak itt-ott hallani finnnségi szót.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (178. l.) és a közfinn korszak irodalmán kívül (307. l.) kizárólag vagy túlnyomórészt v ó t kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- AHLQVIST, AUG., Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning (Acta Soc. Scient. Fenn. V.).
- ALAVA, V., Valtjalaisia häätapoja, häälauluja ja — itkuja (Väh. Kirj. XLII).
- ARISTE, PAUL, Wotische Sprachproben (EKAT. 4.; Tartu, 1935); Üksikküsimusi v adja häälduse alalt (EK. XIV, 143).
- KETTUNEN, LAURI, Valtjan kielen äännehistoria (Helsinki, 1915); Itävaltjan geminoitumis-ilmiöstä (SUS. Aik. XXX/18).
- KETTUNEN, L.—POSTI, L., Näytteitä valtjan kielestä (SUS. Toim. LXIII).
- LENSZU, JA. JA.: Materialy po govoram vodi (Zapadofinszk. Szbornik 201).
- MANNINEN, I.: Kreevini rahvariie ja selle etnograafiline sugulus (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat I, 128).
- MÄGISTE, J.: Eesti ja kreevinite keelelisist kokkupuuteist (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX—X, 139).
- MUSTONEN, JUUSO, Inkerin suomalaiset seurakunnat (Helsinki, 1931).
- MUSTONEN, O. A. T.: Muistoonpanoja valtjan kielestä (Viritt. I, 144).
- NEVOLIN, K. A., O pjatnach i pogosztach Novgorodszkich v XVI. veke (Zap. Imp. Russzk. Geogr. Obscs. VIII, 43).
- O. H.: Henrik Gabriel Porthanin valtjalaisharrastukset (Viritt. 1906:1).
- PORKKA, VOLMARI, Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch ingermanländischen Dialekte (Helsinki, 1885).
- PRYTKOVA, N. F.: Odezsda izsor i vodi (Zapadofinszk. Szbornik 306).
- RONIMUS, J. V., Novgorodin Valtjalaisen viidenneksen verokirja v. 1500 (Helsinki, 1906).
- SALMINEN, VÄINÖ, Valtjalaiset runot (Helsinki, 1928).
- SJÖGREN, J. A.: Über die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und über den Ursprung des Namens Ingermannland (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften I, 541).
- TSVETKOV, DIM.: Valtjalased (EK. IV, 39); Valtja keelenäide (EK. X, 57).
- WIEDEMANN, F. J., Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland (St. Peterburg, 1871).

A lívek.

A finnség legdélebbre szakadt tagjává, a lív népnek maroknyi maradéka a Lettországhoz tartozó Kurland északi csücskén a következő 12 tengerparti falucskában él: 1. Mustanum (Mellesille), 2. Kuolka (Kolken), 3. Sainaga, 4. Vaid, 5. Pitrõg, 6. Kostrõg, 7. Ire (Mazirbe, Klein-Irben), 8. Siikrõg, 9. Uuskila, 10. Iira (Gross-Irben), 11. Piza, 12. Luuž (Lyserort). Az 1—9. sor-szám alatt felsorolt helységeken beszélik a keleti-lív, liraban a középső-, Pizában és Luužban a nyugati — lív nyelvjárást. — Örökre elnémult a lív szó a Duna folyótól északra elterülő Livlandban, amely a XII. században még a líveké volt, s kétségtelenül hajdani lív lakosságáról kapta közkeletű elnevezését is. A livlandi lívek ellettesedése már a XVII. században annyira jutott, hogy egy egykorú leírás szerint „lingua livonum jam maxima parte exolevit ac in quibusdam saltem pagis remanet”. SJÖGREN finn tudós a múlt század közepén még 22 lív falut talált a livlandi Salis folyó torkolatánál, 1904-ben azonban már a leggondosabb utánjárással sem sikerült Livlandban lív őslakó nyomára bukkanni (vö. FUF. IV. Anz. 61).

KÖPPEN 1835-ben 2074 lívről tud, SETÄLÄ 1888-ban 2939-ben tünteti föl számukat, az 1925. évi lett statisztika pedig mindössze 1238-at mutat ki. Ez utóbbi adat azonban aligha pontos, mert KETTUNEN finn nyelvész, aki nyelvi anyaggyűjtés és tanulmányozás végett 1920–25-ig több ízben is ellátogatott hozzájuk, legalább másfélezerre becsüli őket. A létszám hirtelen megesappanása egyébként a világháború eseményeivel függ össze. Az orosz hadvezetőség ugyanis 1915 őszén Kurlandot is kiűrtette, s a lakóhelyéről kitelepített lív lakosság közül sokan szétszóródtak vagy elkallódtak a majdnem három évig tartó számkivetettség nyomorúságában.

A lív népnévre az orosz őskronikával kezdődőleg vannak bő adataink (*libj, livj, Livii, Livones, Liconi, Livenses* stb.), azonban a szónak megnyugtató etimológiai magyarázatát eddig nem sikerült megtalálni. Legtöbb híve annak a tetszetős föltevésnek van, hogy a név az 'iszap, homok' jelentésű finn *liiva*, vót *liiva*, észt *liiv* ~ zürj. *liiva*, votják *luo*, osztják *loui* szóval azonos, tehát eredetileg a homokos tengeri partvidék jelölésére szolgált volna. E magyarázat helyességét az is bizonyítaná, hogy az ország belső részének lakóit, a letteket a lívek *ma-mies*-nek nevezik. Meglehet azonban, hogy a név csak véletlenségből cseng össze a fenti 'homok' jelentésű finnugor szóval, s a *lūd* (*lūd'iköi*) népnévvel azonos, mely az aunuszi-karjalaiak nyelvében *livviköi* 'lúd', illetőleg 'vepsze', *livvin kieli* 'lúd, illetőleg vepsze nyelv' alakváltozatban járatos. — A lív népnévet a lívek csak a legutóbbi időben kezdik alkalmazni magukra (*liv, livli*), míg a keleti falvakban a *kalā'mied* (finnül: *kalamiehet* 'halászok'), a nyugati oldalon pedig *rāndalist* (finnül: *rantalaiset* 'partlakók') a hagyományos sajátnevezet.

Mivel a lívek lakóhelyéül szolgáló kb. 60 km-nyi tengerpart-szegély jobbra iszapos, homokos terület, a mezőgazdaságnak csak másodrendű szerepe van a lívek életében. Itt-ott a parttól távolabb, a homokbuckák között megterem ugyan a rozs, árpa, zab, különösen pedig a burgonya, de a termés saját szükségleteikre sem elegendő. Igazi éltető elemük a tenger: a lakosság főfoglalkozása a halászat és a tengerészet. Hálókészülékeikkel nagy mennyiségben fogják a különféle halfajtákat, kivált a heringet, amely éven át legfontosabb ételük és kereskedelmi cikkük. Számosan mint hajósok keresik meg kenyerüket, részint idegen vállalatok szolgálatában, részint a partvidéken teherszállításra alkalmas saját kis hajóikon.

A lív partvidékre jellemző kezdetleges kis kikötő.

A lívek a Kr. utáni első századokban szakadtak el finnnségi testvéreiktől és kezdték meg önálló életüket. A finnnségi őshazából délre vándorolva először a mai Livlandot szállták meg, majd a Duna folyón is átszállingózva Kurland felé kezdtek terjeszkedni. Századokon át meg tudták védeni függetlenségüket, sőt a viking korszakban a Keleti-tenger partvidékének egyik legkeményebb népe: „gens paganorum probissima” voltak. Terjeszkedésük a balti szomszédok, főleg a lettek rovására történt. Krónikájában LETT HENRIK panaszkodik is a lívek hatalmi nyomása és kegyetlensége miatt: „Lethi multas injurias sustinentes a Livonibus et Estonibus”, „Lethgalli a Livonibus semper oppressi”. A X—XI. században szövetségi viszonyban állottak a délkeleti szomszédságukban keletkezett polocki orosz fejed-

lemséggel s e kapcsolatuk révén sodródtak bele Polocknak Novgoroddal és Kievvvel vívott bonyodalmas harcaiba is.

A XII. század közepe táján nevezetes fordulat következett be Livonia életében: Bréma német kereskedői megvetették lábukat a Dűna folyó torkolatánál s a nyomukban érkező hittérítőkkel karöltve hozzáláttak a lív föld és a távolabbi Észtország gyarmatosításához. A lívek déli része hamarosan megkeresztelkedett és kénytelen volt részt venni az északibb vidékek leigázására indított véres keresztes hadjáratokban. A testvérharc tragikumája legmegkapóbban az 1217. évi események tükrében világosodik meg: a németek a keresztény

Ire (Mazirbe), a lívek legnagyobb központi telepe télen. Háttérben a tenger.

lív Kauppo vezérlete alatt a már megkeresztelt letteket és déli-líveket hajszolják harcba a pogány hitük és függetlenségük védelmében szövetkezett északi-lívek és észtek ellen. A gyilkos ütközetben elvérzik a déli keresztény és az északi pogány finnségi sereg, elesik a keresztény Kauppo, elesik a pogány észt Lembitu vezér, s egész Lív- és Észtország a németek ölébe hull.

Hosszú időbe teljt még, amíg a nép beletörődött szomorú sorsába. Hol itt, hol ott harapódzott el a lázadás, tört ki egy-egy orosz segítséggel szervezett fölkelés, de a keresztény egyház meg a német érdekek védelmére letelepített lovagok és a föld uraivá lett idegenek katonasága embertelenül elfojtott minden megmozdulást. A harcokban és az elnyomatás alatt fölőrlődött a lív nép ereje. Zömük belevegyült, beleolvadt a kedvezőbb helyzeténél fogva jobban meg-

kímélt lett lakosságba s nem igen hallatta többé szavát a földje birtokáért feje fölött küzdő hatalmak vitájában.

A német lovagrendeknek képmutató elnyomással, gazdasági kiszípolozással egyértelmű uralma 1561-ig tartott. Ezután félszázadra Lengyel-, majd Gusztáv Adolf hódításai következtében Svédország tartománya lett a lív föld, hogy végül Nagy Péter idejében, 1710-ben a Keleti-tenger partvidékeért folyó küzdelem győztese, Oroszország kebelezze be.

A világháború befejeztével Lettország is visszanyerte önállóságát és ura lett egykori ellenfele, majd bajtársa 12 halászfalucsára zsugorodott utódainak. Igazán nincs tőlük mit tartania, s bátran megengedheti nekik, hogy megindító kegyelettel áldozhassanak nyelvi hagyományaik és történeti emlékeik oltárán.

A lívek ősei már a finn-volgai korszak vége felé is, majd a közfinn korszakban is balti hatás alatt állottak, a finnség tagjaitól való elválásuk óta pedig állandóan lett környezetben, legutóbb már lett fönnhatóság alatt élnek. Természetes, hogy ez a kb. 2000 éves érintkezés mélyreható keveredéssel járt. Különböző földrajzi, történeti okok, kivált pedig a számbeli fölény a baltiaknak kedvezett: a lívek nagy része fokozatosan beleolvadt a lettségbe. — Az ellettesedés veszedelme mered a Kurland északi peremén fönnmaradt kis töredékre is, amely pedig nem adja meg magát, hanem göresösen ragaszkodik lenézett, „lónyelv”-nek csúfolt ősi kincséhez, önérzetes hittel hirdetve: „*Liivli ma uob un liivli ka liib!*” (‘lív vagyok, lív maradok’). A mai lív nyelv föltűnően át meg át van itatva lett hatásokkal, elemekkel. Szókészletének majdnem a fele lett jövevény, s a lív hangállományon, hangrendszeren, szóragozáson, szóképzésen, mondatfűzésen is lépten-nyomon kiütözik a lett bélyeg.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (178. l.) és a közfinn korszak irodalmán kívül (307. l.) kizárólag vagy túlnyomórészt lív kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

- ALHO (VOIONMAA), V., *Liivin kansa, sen entisyys ja nykyisyys* (Jyväskylä, 1891).
 BIELENSTEIN, A., *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert* (Szentpétervár, 1892).
 DAMBERG, P., *Jemakiel lugdõbrantõz* (Lív olvasókönyv; Helsinki, 1935).
 ENDZELIN, J.: *Über die nationalität und sprache der kuren* (FUF. XII, 59).
 HEIKEL, A., *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien* (SUS. Kansat. Julk. IV).
 KALLAS, OSKAR: *Spricht man in Livland noch livisch?* (FUF. IV. Anz. 61).
 KETTUNEN, LAURI, *Untersuchung über die livische sprache. I. Phonetische einföhrung. Sprachproben* (Tartu, 1925); *Liiviläisten kansallistunto* (Kalevalaseuran vuosikirja 5, 238); *Liivin kansa* (Suomen heimopäivä, 3, 3); *Liivin kielestä* (Suomen heimopäivä, 3, 19); *A lív nyelv* (Magyar Figyelő II, 59).
 KRUSE, FR., *Ur-Geschichte des Estnischen Volksstammes und der Kaiserlich Russischen Osteeprovinzen Liv-, Esth- und Curland* (Moszkva, 1846).

- LAKÓ GYÖRGY: A lív népről (különnyomat a Földgömb V. évf.-ból).
- LANDAU, E., Ein Beitrag zur Anthropologie der Liven (SUS. Aik. XXVI/2).
- Liivi lugemik* I—V. (Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetused; Tartu, 1921—26).
- LOORITS, OSKAR, Liivi rahva usund I—III. (Tartu, 1926—28); Volkslieder der Liven (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVIII.)
- LUKINICH FRIGYES, A lív föld és népe (Budapest, 1935).
- MIKKOLA, J. J.: Liivinkielisiä kirjeitä A. J. Sjögrenille vv. 1851—53. (SUS. T im. LVIII, 371).
- POSTI, LAURI: Liivin kielen intonaatioista (Viritt. 1936: 314).
- SETÄLÄ, E. N.: A lív nép és nyelve (NyK. XXI, 241).
- SJÖGREN, J. A., Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von FERDINAND JOH. WIEDEMANN (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I. — St. Petersburg, 1861); Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. — Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von FERDINAND JOH. WIEDEMANN (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil II. — St. Petersburg, 1861).
- STALTE, KARL, Livo lölöd (Tallinn, 1924).
- WALDHAUER, FR., Zur Anthropologie der Liven (Dorpat, 1879).
- WALLIN, VÄINÖ, Liiviläisten rakennukset. (Väh. Kirj. XVIII).
- WEINBERG, R., Crania livonica (Dorpat, 1902).

Legújabbán a lívek számára is jelennek meg könyvek, lapok. Közülük tudunkkal az 1933 óta megjelenő naptár (*Rändalist äjgaräntöz*) és a *Livli* címen Helsinki-ben kiadott gépírással újság a legnépszerűbb.

Az észtek.

A finnység tagjainak egyenkénti ismertetésében utolsónak maradt az észtek. Ezt a sorrendi elhelyezést csak a földrajzi meg a nyelvi tények kívánták, mert számbeliség, műveltségi színvonal, világra való hatás és nemzeti érték tekintetében legelőször volna a helye. Hét évszázadon át élt embertelen idegen elnyomás alatt, de a történelem megpróbáltatásai sem tudták megtörni, nyelvéből, egyéniségéből kivetkőztetni, s amikor 1918-ban lerázta békóit, megedzetten, testben és lélekben fiatalon, jogos becsvágygal lépett az önálló nemzetek sorába.

Délésztonszági látkép (Nüpli-tó).

Észtország földrajzi és éghajlati viszonyai.

Észtország, *Eesti* a Keleti-tenger keleti partján terül el. Északról a Finn-öböl, nyugatról a Keleti-tenger, délről Lettország, keletről Oroszország határolja. Határa 4076 km; ebből a tengerpartra esik 3403, a szárazföldi határra 673 km. — Területe 47,558 km², tehát nagyság szerint megelőzi Dániát, Svájcot, Hollandiát, Belgiumot stb. 818 sziget tartozik hozzá, melyek közül legnagyobbak a nyugati part előtti *Saaremaa* (Ösel; 2709 km²), *Hiiumaa* (Dagö; 965 km²), *Muhumaa* (Moon; 204 km²) és *Vormsi* (Vorms; 92 km²).

Fölszínalakulat tekintetében Észtország jórészt lankás rónaság. Az észak-nyugati és nyugati lapályos parti öv, valamint a szigetek csoportja legfőljebb 20 méterrel emelkedik a tenger színe fölé, a terület belső nagyobbik része pedig átlag 20—50 m között váltakozik. Magasabb dombok, fönnsíkok és hegyek csak az ország délkeleti sarkában találhatók. Itt van Észtország legmagasabb pontja, a *Suur-Munamägi* (317 m). Az ország területének

Észt aggastyán.

kb. huszadrészét tó foglalja le. Legterjedelmesebb a felerészben Észtországhoz tartozó *Pejpusz-tó* (*Peipsi-järv*) és a Tartutól délnyugatra elterülő *Virts-järv*. Hajózásra is alkalmas legnagyobb folyói: a *Narva*, mely a Pejpuszt köti össze a Finn-öböllel és az *Emajogi*, amely a Virts-järven keresztül vezet a Pejpuszba.

Észtország éghajlata általában mérsékelt átmenet a tengeriről a szárazföldre. A nyugati szigetek inkább a tengeri típushoz tartoznak, a keleti részek-

ken a nyugatoroszországi síkság jellemző vonásai uralkodnak. Az évi átlagos hőmérséklet $+4.7^{\circ}\text{C}$. A nyugat és kelet közt évszakok szerint való változásokról a következő kimutatás tájékoztathat:

	Nyugat-	Kelet-
	Észtországban	
Júliusi átlag	$+ 16^{\circ}$	$+ 18^{\circ}$
Januári átlag	$- 4^{\circ}$	$- 7.5^{\circ}$
Évi átlag	$+ 5.5^{\circ}$	$+ 4^{\circ}$

Régi tapasztalat szerint a tavasz elég korán köszönt be, de hűvös, az ősz pedig meleg szokott lenni.

Észtország lakossága, az észtek létszáma és tagozódása.

Észtország régi népességi viszonyairól nincsenek eléggé megbízható adataink, mert az orosz uralom idején az Estland kormányzóság az észtek földjének csupán északi részét foglalta magába, míg a déli rész közigazgatásilag Livlandhoz volt csatolva. Először az 1922. évi népszámlálás adataiból kapunk teljesen világos képet az Észtköztársaság 1.107,059 főnyi lakosságának megoszlásáról és megyénkénti sűrűségéről:

Az észtköztársaság megyéi			1 km ² -re esik
neve	nagysága km ² -ben	lakossága	
Harju	5,649	216,700	38.3
Viru	7,075	149,300	21.4
Lääne	4,765	76,000	15.9
Järva	2,983	58,200	19.5
Tartu	5,633	176,100	31.0
Saare	2,925	57,200	19.3
Pärnu	5,207	94,000	18.0
Viljandi	3,886	77,000	19.8
Valga	1,502	39,700	26.3
Võru	3,925	82,800	20.9
Petseri	1,671	60,800	36.3

Az újabb népszámlálások részletes adatait nem ismerem; 1925-ben a lakosság létszámát 1.115,000-ben, 1934-ben pedig 1.125,000-ben jelölték meg.

Az ország lakosságának túlnyomó többsége (1922-ben 969,976, vagyis a

lakosság 87·7%-a) észt; alig számottevő kisebbségek: 91,109 orosz (8·2%), 18,319 német (1·7%), 7850 svéd (0·7%). Az oroszok inkább csak a keleti határon, Viru és Tartu megyében, főleg pedig a délkeleti sarokban, Petseriben laknak; számbelileg itt fölülmúlják az észteket; a németek leginkább város-lakók, svédek pedig a nyugati szélen, Lääneben élnek.

Szetu lányok nemzeti viseletben.

Tekintélyes számban, legalább 160,000-en élnek viszont észtek az ország határain kívül. A kivándorlás nagyon régen megindult, s a hajdan sűrűn jelentkező háborús veszedelmek, a politikai üldözés, a nemesi birtokok fojtogató terjeszkedése és a tűrhetetlen jobbágyi sorból való menekülés vágya időnként aggasztóan nagy tömegeknek adott vándorbotot a kezébe. Legtöb-ben, kb. 143,000-en Oroszországban, mégpedig a Pejpusz-tó keleti oldalán, a gdovi kerületben és a pszkovi kormányzóságban élnek; kisebb csoportok

találhatók Krim félszigetén, Dél-Szamarában, a Kaukázusban és Szibériában is. A szomszédos Lettországbán 8—9000-en vannak; legalább ennyien lehetnek az Amerikai Egyesült Államokban is.

Az anyaországban és az idegenben élő észtek számát e szerint kb. 1.250,000-re becsülhetjük. 1834-ben KÖRPER adatai szerint még csak 633,496-an, az 1897. évi orosz népszámlálás kimutatása szerint 1.007,070-en voltak.

Szélmalom Saare szigetén.

Az észtség néprajzi, sőt embertani tekintetben is egymástól jelentékenyen elütő két csoportra, az északra és a délre válik szét. A szétválasztó különbségek kialakulásában minden bizonnyal közrejátszottak a földrajzi viszonyok is, nagy szerepük volt benne a történeti viszonytárságoknak is, de talán még mélyebben, a közfenn korszakban kereshetjük a különbség gyökérszárait: a két csoport két különböző finnségi törzs leszármazója lehet. — Egészen külön kis etnikai szigetet alkot az ország délkeleti csücskében, Petseri megyében vagy Pecsoriban elhelyezkedő szetu vagy szetukéz

(pszkovi vagy pleskaui észtek). Ez a vidék a XII. század óta 1918-ig megszakítás nélkül orosz uralom alatt állott, túlnyomórészt görög-keleti hitű, s mivel az európai művelődéstől szinte teljesen el volt zárva és az északi észtek tömegekkel is alig-alig érintkezhetett, lakossága rendkívül elmaradt, ruházatában, szokásaiban, egész életmódjában sok eredetiséget és kezdetlegességet őrzött meg. Nyilvánvalóan az oroszok előtt közmondásos maradiságuknak köszönhetik azonban, hogy végleg nem oroszosodtak el. Van egyéb nevezetességük is. Miként a finn népköltészetnek a félreeső Karjala,

a rendkívül gazdag észti népköltészetnek ez az elzárt zugoly a legtermékenyebb melegágya. Számos olyan énekmondó asszony akadt itt, aki 20—30 ezer ének-sort mondott tollba.

A néprajzi megoszlással párhuzamosan halad a terület nyelvi kettéválása. A két nagy nyelvjárás csoport között hangtan, alaktan és szókészlet tekintetében akkora szakadék tátong, hogy szinte két különálló finnségi nyelvnek tekinthetnők őket. Hosszú ideig külön irodalmuk is volt. A nagyobb északi

Zuhatag.

csoport az ú. n. *Tallinna keel* 'die revalsche Sprache', a kisebb déli csoport az ú. n. *Tartu-* vagy *Tartu-Võru keel* 'die dörptsche oder dörpt-werrosche Sprache'. Mindkét nyelvjárás csoporton belül vannak aztán kisebb-nagyobb tájnyelvi különbségek. A nyugati szigetek nyelvjárásaiban svéd, a délkeleti határ közelében, sőt végig a Pejpusz-tó partvidékén erős orosz hatás érezhető. Az északi parti sáv nyelvileg közelebb van a finnhez, mint a déli-észthez. — A mai észti köznyelv és irodalmi nyelv az északi nyelvjárás csoport középső részén (Härjumaa, Järvamaa) alapszik, bár újabban a többi nyelvjárás is váltakozva érvényesíti hatását.

Az észtek neve.

Az észtek régebben nem használtak külön népnevet, hanem magukat egyszerűen *maamees* 'Landmann, Ehste', *maarahvas* 'Landvolk, Landsleute', nyelvüket *maakeel* 'Landsprache, ehstnische Sprache', lakóhelyüket pedig *Meie maa* 'unser Land' körülírással szokták emlegetni. A XIX. század közepe óta, főleg azonban a legutóbbi időkben általánosan elterjedt az *Eesti* vagy *Eestimaa* 'Észtország', *Eesti Vabariik* 'Észt köztársaság', *eeplane* 'észt', *Eesti keel* 'észt nyelv' stb. hivatalos népnév, amellyel különben ősidők óta az idegeknek illetik őket.

Mint a népnevek nagy többsége, az *észt* is nehezen értelmezhető. A szakirodalomban főleg a körül folyt, folyik még ma is a vita, mi a szó etimológiai eredete, kik, mikor, milyen népre alkalmazták először és milyen alapon ruházták át észt nyelvrokonainkra. A név először TACITUS Germaniájának 45. fejezetében bukkan föl *Aestii* alakban; ezentúl egyre sűrűbben szerepel az Észak-Európára vonatkozó kútfőkben (CASSIODORUS, JORDANES, BRÉMAI ÁDÁM, a skandináv történeti emlékek és szagák stb., stb.) ilyenféle tarka-barka alakváltozatokban: *Aesti*, *Estii*, *Hesti*, *Haesti*, *Aestri*, *Estia*, *Hestia*, *Estones*, *Eisten*, *Eistland*, *Eystland*, *Aeistr* stb.

Abban általában egyetértenek a kutatók, hogy a név nem finnugor, hanem nyilvánvalóan germán eredetű, a továbbiakra nézve már megoszlanak a vélemények. Régebben az volt a magától kínálkozó, jelentéstani tekintetben természetesen tetsző és éppen ezért ellentmondás nélkül elfogadott nézet, hogy a szó forrása a 'kelet' jelentésű germán **austa-* (vö. angol-szász *east*, ó-északi *eist*, *austr*, ó-felnémet *ōstan* stb.), vagyis az *Estland* elsődleges jelentése 'Morgenland, keleti föld', lakói pedig 'Morgenländer, keleti népek'. A pontosabb hangtani vizsgálatok azonban kiderítették, hogy ez a tetszetős magyarázat nem állja meg helyét, mert a név legrégibb változatai (*Aestii*, *Estii* stb.) lényegesen elütnek a 'kelet' jelentésű germán szótól, s csak később egyenlítődtött ki a különbség, esett egybe a két szó, nyilván népetimológia hatása alatt. — Ma legvalószínűbbnek a következő germán, illetőleg indogermán szócsaládból való eredeztetést tarthatjuk: gót *aīstan* 'sich scheuen, achten', lat. *aestumo*, *aestimo* 'würdigen, schätzen, hochschätzen, den Wert einer Sache bestimmen', görög *αἰδομαι* 'scheue, verehere' stb. Hogy ez a 'becsülni, tisztelni' értelmű szó személy, illetőleg nép megjelölésére is szolgálhatott, bizonyítékul hivatkozhatunk az *Aistomodius* (gót **Aista-modeis*) germán király nevének és az ó-ész. *Eist-ulfr* névnek példájára.

Ha a legrégibb leírások földrajzi és művelődéstörténeti utalásaira gondolunk, eleve valószínűnek kell hinnünk, hogy a Keleti-tenger partvidéke hosszában föltüntetett *Eistland* lakói nem finnugorok, hanem balti népek voltak. Ez a következtetés annyira meggyőző, hogy az *aist*, *eist* szót a balti népek hajdani összefoglaló nevének veszik és ilyen értelemben használják.

ZEUSS például a baltiakkak négy csoportját különbözteti meg: 1. *Westaisten* (=Prussi), 2. *Südaisten* (=Jazwingi), 3. *Ostaisten* (=Litwani), 4. *Nordaisten* (=Letti, Curi), BŰGA pedig *Aistiški studijai* címen adja ki 1908-ban poroszlett-litván összehasonlító nyelvtanát.

E szerint nyelvrokonainkra csak később, másodlagosan ruházták át az észti nevezetet. Az ilyenféle népnév-átvitel nem ritkaság: a *Boii* név eredetileg a mai Csehország kelta lakóit, utóbb a helyükbe telepedett germánokat (*Baemi*, *Baenohaemae*), majd az újabb szláv jövevényeket, a cseheket (*Böhmen*) jelöli; az *ungar* egykor a bolgár-törökség egyik részének volt sajátosan török neve

(*onogor*), később azonban ránk, magyarokra alkalmazták. Az észti esetében azzal szokás a névátvitelt magyarázni, hogy a finn-ségi-észtek a balti-észtek egykori lakóhelyére telepedtek, örökébe léptek. Erre a megokolásra csak azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy észti rokonaink a Keleti-tenger partvidékének éppen a legészakibb részét szállták meg, viszont a baltiak valószínűleg sohasem terjeszkedtek föl a Finn-öbölre. Ezt az ellentmondást azzal a jogos megjegyzéssel küszöbölhetnők ki, hogy a germánok eredetileg a Finn-öbölre jöcskán délebbre lakó balti népeket nevezhettek *Aestine*k, de amikor a nyelv-érzék a népnevet tévesen azonosította a 'kelet' jelentésű *eist* szóval, *Eistland*-nak a Keleti-tenger keleti partjának bármelyik részét nevezhették.

Szomszédai az észtekre egyéb neveket is szoktak alkalmazni: a finnek *Viro* 'Észtország', *virolainen* 'észti', a lettek *Igaunija*, *Igaunzeme* 'Észtország', *igaunis* 'észti', az oroszok *csuchna*, *csuchny*, *csuchonec* 'az észti', *csuchonszkij* 'észti'. A finn *Viro* elnevezés nagyon régi keletű s kezdetben nyilvánvalóan Észtországnak csak *Viru*, *Virumaa* (Wirland, Wironia) nevű északkeleti tartományára értetődött. A név jelentéskörének kiterjesztése ugyanúgy történt, mint a ma már egész Németországra vonatkoztatott francia *Allemagne* vagy

Észt parasztasszony Saaremaa szigetéről

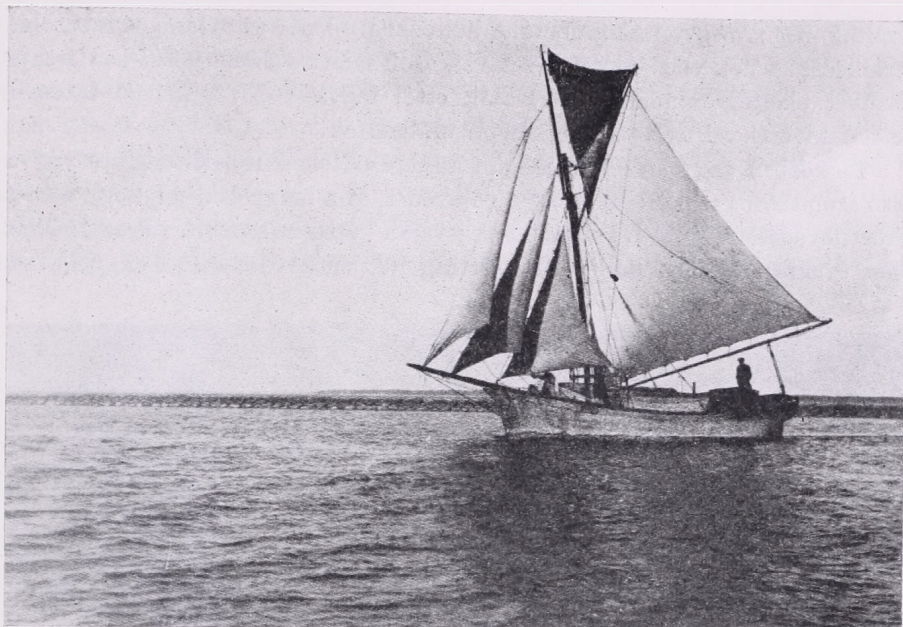
a finn *Saksa* esetében. — A lett elnevezés forrása a régi észti *Ugaunia*, *Ugannia* területnév, amely Dél-Észtországnak, pontosabban Tartu környékének jelölésére szolgált. — Az orosz *csuchna* stb. a fönnebb (429. l.) már részletesebben megvilágított *csudj* orosz származéka, s különféle finnnségi népekre, legtöbbszörre azonban — nem egészen mellékszövege nélkül — az észtekre vonatkozik.

Az észtek története.

A régészeti leletekből kitetszőleg Észtország a Kr. utáni első századokban a Keleti-tenger körzetének egyik legfontosabb pontja volt. Szinte az egész területet benépesítő finnnségi lakossága földműveléssel meg kereskedelemmel foglalkozott, s műveltség, szervezettség, életrevalóság tekintetében a környék bármelyik népével fölvehette a versenyt. Részint a parasztosztály elhatalmasodása miatt, földszükségből, részint a kereskedelmi érzék kifejlődése következtében telepes-rajok indultak el innét keletre és északra a finn partokra, hogy aztán ott a kedvező viszonyokat kihasználva megvessék lábukat, elszaporodjanak és hova-tova az anyaország lakosságánál is nagyobb jelentőségre tegyenek szert. Észtország ugyanis rövidesen nagy idegen erők terjeszkedésének és hatalmi vágyainak célpontjába került, s hiába volt duzzadó életereje, kb. 160 földvára, kemény hadserege: ellenségei letiporták és hét évszázadon át uralkodtak rajta.

Tengerpart Észak-Észtországban.

Vitorlás a tengeren.

A viking világban még sikerült megvédeni önállóságukat, mert elsajátítva az új élet formáit, hol nyugati ellenségükkel, a skandinávokkal, hol a keleti veszedelemmel, az oroszokkal szövetkeztek a másik ellen, sőt közben-közben önálló vállalkozásokat is végrehajtottak. A XIII. században délfelől csapott le rájuk a végzet a német keresztes lovagok, a „Krisztus harcoss testvéreinek” rendje, a Schwertbrüder képében. A hittérítés örve alatt hódításra induló németek ekkorra már megtörték a lettek és a lívek ellenállását és részben az ő segítségükkel 1208-tól 1227-ig szinte évről-évre megújították keresztes-hadjárataikat a pogány észtek ellen. A kb. 20 éven át tartó öldöklő harcokban kipusztult az észti férfilakosság színe-java, elesett az észti szabadságharc pogány vezére, LEMBITU, s amikor Észak-Észtországot is megszállta a németek szövet-sége, II. Valdemár dán király,¹ 1227-ben az ország német és dán prédává vált. A győztesek meghonosították ugyan a kereszténységet, ellenben kihúzták a földet a nép lába alól és hűbéri birtokul a lovagoknak osztották ki.

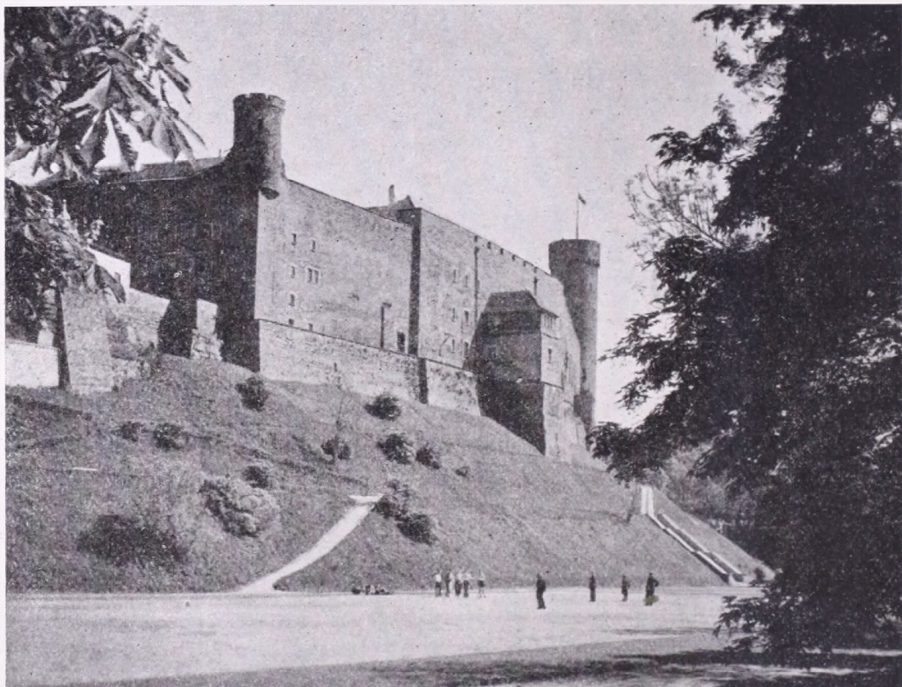
A balti területen különösen szertelenné fajult hűbéri rendszer minden jog nélküli rabszolgává süllyesztette az egész észti lakosságot, amely eddig nemcsak izzadó művelője, hanem gazdája, hasznélvezője is volt a földnek. Értelhető tehát, hogy egymást érték az elkeseredett lázadások és reménytelen fölkelések. A németek mindent vérbe fojtottak és egyre kegyetlenebb elnyomással

¹ A partraszállt dánok vetik meg a későbbi főváros, Reval, észti nyelven *Tallinn* alapját. Az észti elnevezés a *Taani-linn* 'dán város' fejleménye.

toroltak meg: megvonták a néptől a költözködés jogát és valóságos rabszolga-kereskedést űztek vele. Az örökös zavargások miatt a dánok 1347-ben a saját részüket eladták a németeknek, akik ettől fogva a XVI. század közepéig Petseri kivételével egész Észtországon uralkodtak.

Időközben azonban egyre jobban megerősödtek a Keleti-tengerre vágyakozó szomszédos népek: az oroszok, a svédek és a lengyelek, úgyhogy a balti német lovagállam a XVI. század közepe táján háttérbe szorult, sőt az 1560-as, 70-es években össze is omlott. Észtország földjén Svédország, Lengyelország

Tallinni várrészlet.

és Dánia osztozott meg: az ország északi fele Svédország birtokába került, Saaremaa szigete a dánoké lett, a déli rész, Livland pedig lengyel uralom alá került. A kb. félszázadig tartó lengyel uralom minket magyarokat is közvetlenül érdekel. BÁTHORY ISTVÁN volt ekkor a lengyel király, s bár politikai gondjai miatt nem szentelhetett elegendő időt az észti ügyeknek, a birtokos német nemeseket igyekezett emberségesebb bánásmódra kényszeríteni. Egyébként e korszak háborús zűrzavarái rengeteg szenvedést okoztak a népnek, s csak akkor köszöntöttek be nyugalmasabb idők, amikor Svédország vetélytársai fölé kerekedve 1629-ben Saaremaa és Petseri kivételével egész Észtországot birtokába vette.

Ez a svéd uralom Észtország régi történetének egyetlen verőfényesebb szakasza. Az észti nép hosszú időn át mint „a régi jó világot” szokta emlegetni és visszasírni. GUSZTÁV ADOLF és XI. KÁROLY svéd király gazdasági, társadalmi meg közművelődési reformjai ugyanis új életet varázsoltak a jobbágy-szolgák szomorú földjére. Korlátok közé szorították a lovagrendek korából visszamaradt német földesurak jogait, könnyítettek a terhek alatt roskadozó jobbágy-ság helyzetén, a reformáció meghonosítása kapcsán hozzáláttak a népoktatás és közművelődés nagy hiányainak pótlásához, iskolákat építettek, 1632-ben

Észt halásztanya.

megalapították Tartuban az *Academia Gustavianát*, a legelső finnugor egyetemet, meghonosították a könyvnyomtatást és kiadták az első észti nyelvű nyomtatványokat.

XII. Károly végzetes hadjáratai romba döntötték a svéd birodalmat s az 1721. évi uusikaupunki-i békében Észtország a többi balti tartománnyal együtt Oroszország hadi zsákmánya lett. Fokozta a szerencsétlenséget az, hogy visszatértek a svéd uralom előtti belső állapotok: a német nemesség visszanyerte korábbi előjogait, a nép pedig visszasüllyedt a régi szolgasorba. Átmenetileg még a réginél is kegyetlenebbre fordultak az állapotok. A szerencsétlen észti tömegek teljesen ki voltak szolgáltatva a nagybirtokos osztály

kényének-kedvének, amely évek alatt akart kamatos kárpótlást kapni a svéd uralom száz éve alatt szenvedett gazdasági és tekintélyi veszteségeiért. Ámde a svéd korszakbeli kezdeményezések tette serkentő emléke nem halt ki teljesen: az orosz uralommal és a német hűbéri rendszerrel folytatott szívós harcok közben lassan, észrevétlenül, szinte lopva az észti lelkekbe érlelődött a szebb jövő hite.

A nyugateurópai fölvilágosodás eszméi a XIX. század elején ide északra is eljutottak, s hatásuk alatt 1816-ban az északi részen, Estlandban, 1819-ben pedig a déli részen, Livlandban fölszabadították a jobbágyságot. Kétségtelen

Észt falu.

ugyan, hogy eleinte jórészt csak formáság, írott malaszt volt ez a könnyítés, de az 50-es és 60-as években megkezdődött a gazdasági izmosodás, nyomában a nemzeti fölbuzdulás, az iskolán kívüli művelődési tevékenység, kezdett valamelyes kis észtnyelvű és érzelmű középosztály kialakulni. A század végén erős oroszosító hullám söpört végig Észtországon, éppúgy, mint Finnországon is. Elkobozzák a korábban megadott gyülekezési jogot, fölfüggesztik az észti közművelődési és gazdasági egyesületek működését, megszüntetik a lapokat, megbénítják a népművelés és a nemzeti irányú szervezkedés leghatalmasabb irányítójának, az evangélikus egyháznak működését, s a közigazgatásban, az iskolában a német helyett az oroszot vezetik be.

Az 1905. évi orosz forradalom szikrái gyúlékony anyagot találtak Észtországban. Számos helyen föllángolt a német birtokososztály ellen érzett gyűlölet, s a parasztság itt is, ott is rátette kezét a hite szerint és munkájáért őt megillető birtokra. A kozákok rendet teremtettek, de most már semmi sem tudta megtörni a nép szervezkedő lendületét, s a korábbinál is kíméletlenebb embernyúzás csak az idegengyűlöletet hevítette még izzóbbá. Megtörtént, hogy amikor egy ártatlan észt „forradalmár” kivégzésekor hat éves fiacskája fel-

Tallin látképe.

zokogott, nagybátyja fogcsikorgatva ezekkel a szavakkal fojtotta bele a hangot: „Ne sírj, a németnek nem szabad látnia a mi könnyeinket!” A belülről megindult fejlődést lehetetlen volt most már megállítani, s a végtelenül nehéz körülmények között működő iskolánkívüli népoktatás, szövetkezeti mozgalom, sajtó, szépirodalom és a hatalmas méretű énekünnepélyek rejtelmes lelkesedése annyira összeforrasztotta, előkészítette, elszántá acélozta a lelkeket, hogy csak a tette alkalmas pillanat elérkeztét várták. Az orosz forradalom kitörését ilyennek látták, s a Kerenszkij kormányzása idején választott észt nemzetgyűlés 1918. február 24-én kikiáltotta Észtország teljes függetlenségét.

A függetlenséget vérrel és vassal kellett megoltalmazni. Ebben az életre-halálra menő szabadságharcban tűnt ki legragyogóbban az észti nép fegyelmezettsége és önfeláldozó hősi elszántsága. Először az észtiországi német földbirtokosoktól fölbujtott német megszálló csapatokkal kellett fölvennie a harcot, majd amikor azok a nyugati hárvonal összeomlása után kiürítették az országot, a keletről betört orosz hadsereget kellett föltartóztatnia. A maroknyi, hiányosan fölszerelt észti csapat finn és dán önkéntesektől támogatva, csodálatos bátorságával visszaverte a sokszorosan nagyobb vörös erőket, úgyhogy Oroszország szégyenszemre 1920. február 2-án Tartuban aláírta a békeszerződést, amelyben elismeri Észtország elszakadását és teljes függetlenségét. Ezután került sor az alkotmány megállapítására és az önálló állami élet gépezetének kiépítésére, megindítására.

A jövőbe nem láthatunk, de örvendő büszkeségünkre már is bebizonyította az észti nép, hogy nemcsak a szenvedések elviselésére, hanem az önálló nemzeti életre, az alkotó munkára és az emberi művelődés megvédésére, emelésére is van istenadta ereje és hivatottsága.

Észtország gazdasági élete.

Észtország szerencsés földrajzi helyzete, céltudatos gazdaságpolitikája és nem utolsósorban lakosságának szorgalma meg élelmessége következtében sokkal fontosabb szerepet játszik a Keleti-tenger környékének gazdasági életében, mint ahogy kicsisége és földjének szegénysége alapján várhatnók. Pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy 1918-ban, önállósága kivívása után mindent elülről kellett kezdenie és Oroszország különleges viszonyai miatt egyelőre nem használhatja ki azokat az óriási lehetőségeket, amelyeket földrajzi helyzete Oroszország és Nyugat-Európa gazdasági javainak kicserélésében biztosít számára.

A kenyérkereső népesség 65%-a földműveléssel foglalkozik, Észtország tehát ma főképpen mezőgazdasági állam. A földbirtok megoszlása az önállóságig kétségbeejtően egészségtelen volt: a termőföldnek több mint fele (2.428,087 hektár) idegen, főleg német nagybirtokosok, balti bárók kezén volt, tehát a gyorsan szaporodó észti parasztság zöme kénytelen volt cselédnek elszegődni vagy Oroszországba kivándorolni. Az 1919. évi földreform gyökeres változást idézett elő. Az ősidők óta idegen megszállásnak tetsző nagybirtokokat az állam megváltotta, fölparcellázta és józan fizetési föltételekkel a földre éhező kisembereknek osztotta ki. 1935-ig összesen 106,423 új kisbirtok keletkezett. Ezek az intézkedések jóvátették évszázadok égbekiáltó mulasztását, megszüntették a robbanással fenyegető társadalmi feszültséget és amint az eredmények mutatják, biztos alapot adtak az ország gazdasági boldogulásának és ezzel önállóságának is. Az állam azonban nem érte be a földnek szétosztogatásával, hanem indító tőkét is adott a kezdőnek és körülbelül 200 gazdasági szak-

oktatója útján igyekszik a népet minél korszerűbb szakismeretek birtokába juttatni.

A mezőgazdasági termények közül legfontosabb az őszi rozs, a zab, az árpa, a burgonya és a len. Az utóbbi időben a növénytermesztés rovására egyre jobban erősödik az állattartás, különösen a tehenészet. Amint az alábbi

Päts K., a magyarbarát észti államfő.

adatokból kitűnik, a vaj-kivitel évről-évre rohamosan emelkedik és Észtország állami háztartásának egyik legjelentősebb tétele:

1922-ben:	999,300 kg	2.130,000	korona	értékben
1923-ban:	2.347,000	„	5.530,000	„ „
1924-ben:	3.186,600	„	9.730,000	„ „
1925-ben:	6.494,000	„	21.220,000	„ „

Észtországnak már a világháború előtti időről szép gyáripara van, bár kétségtelen, hogy a világgazdasági válság és a tőkének a földreformra való összpontosulása miatt nehezen tud igazán nagyszabásúvá kibontakozni. A lakosságnak 18%-a foglalkozik iparral. Tisztos multja van és első helyen áll a szövő—fonó-, a papír-, a cellulozo- és a cementipar. A gyáripar virágzását nagyban megkönnyíti a narvai és egyéb zuhatagok ingyen vízi erejének felhasználása. — A szénhiányban szenvedő Észtország gazdasági életében nagy

Aratás Saaremaaban.

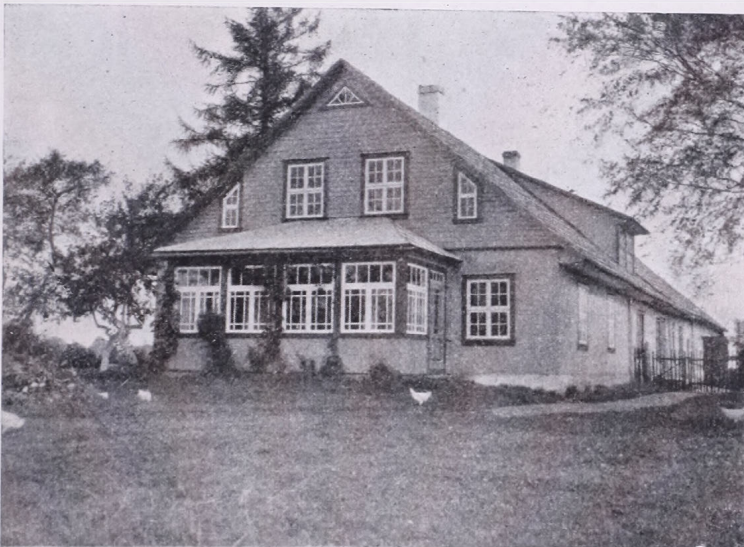
fontossága és kiszámíthatatlan jövője van az olajpálának, amely gyárak és vasútak fűtőanyagául és gázfejlesztésre szolgál, melléktermékeiből pedig kátrány, festék, vegyi- és gyógyszerek stb. készülnek. Ez a barnássárga, morzsalékos olajpala Észtország északi részében hihetetlen mennyiségben található (6 milliárd tonnára becsülik), s föltárása, földolgozása, értékesítése szédületes iramban fejlődik: 1919-ben 9648, 1925-ben 287,000 tonna volt a termés.

A mezőgazdasági és ipari termények, termékek legjobb piaca Németország, Anglia és az Északamerikai Egyesült Államok.

Az észti közművelődés vázlata.

Az észtek művelődési élete későn indult meg és a rendkívül kedvezőtlen viszonyok miatt csak nehéz harcok árán juthatott előre. Az ellenséges érzületű idegen államhatalmon kívül a német birtokososztály is mindent elkövetett, hogy a nép műveletlen igavonó maradjon. A XVI. század végéig sikerült is ezt a célját elérnie, mert bár már a XIII. században Észtországban is megnyílt néhány káptalani, meg kolostori iskola, a XV. században pedig városi iskolák is keletkeztek, az észti köznép elől mindez el volt zárva.

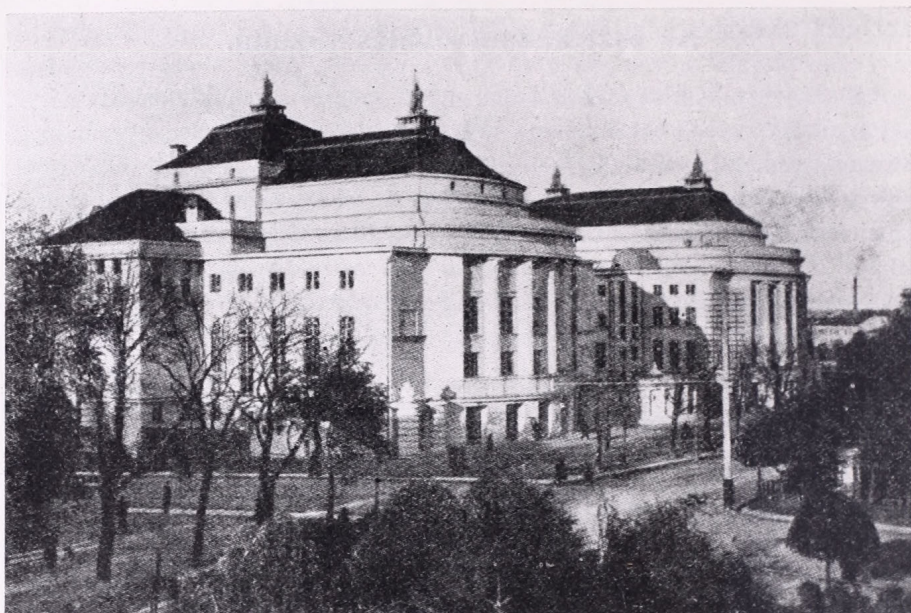
A svéd uralom új világot teremtett. A fölvilágosult népbarát svéd ural-

Jómódú észti földműves háza.

kodók szorgalmazták a széles néprétegek elemi oktatását. Kezükre járt ebben a munkában az evangélikus egyház is, amely a lelkipásztoroknak nemcsak Isten igéjének hirdetését tette kötelességükké, hanem az önző német hűbérurak makacs ellenállása ellenére a népnek írásra-olvasásra való tanítását is megkövetelte. A két országrész fővárosában, Tartuban és Tallinnban gimnázium épült, s abban az addig bélpoklosként megvetett észti nyelvet is tanították, s abba — minő forradalmi újítás! — észti gyermekeket is föl lehetett venni. Említettük, hogy ez a tartui gimnázium 1632-ben egyetemi színvonalra emelkedett. A svéd korszak jólelkű céltudatos munkája eredményeképpen rövid idő alatt annyira haladt a népművelés ügye, hogy a svéd kormány 1697-ben elrendelte az általános tankötelezettséget. Az észti nyelv irodalmi használata korábban jóformán csak a Miatyánk és a Hiszekegy morzsájára

A tallinni Estonia színház.

szorítkozott,¹ a svéd korszakban pedig már meglepően bokros észt nyelvű vallásos irodalom (bibliarészletek, katekizmus és egyházi énekek fordítása, prédikációgyűjtemények stb.), sőt gazdag nyelvtudományi munkásság (STAHL HENRIK, GUTSLAFF JÁNOS, GÖSEKEN HENRIK, HORNUNG JÁNOS grammatikája, illetőleg szótára) is kezdett kibontakozni.

Sajnos, a svéd uralom megdőltével végeszakadt ennek a biztató kezdetnek. Az oroszok érzéketlenségéből, hatalmi szűkkeblűségéből is, de a birtokos német nemesség unszolására is elnyomtak minden népi és nemzeti érdekű művelődési vágyat, kezdeményezést. Valamelyes enyhülés szele csak a XVIII. század legvégén, Katalin cárnő uralkodása alatt, majd még inkább a nyugat-európai fölvilágosodás következtében a XIX. század elején, a jobbágyok föl-szabadítása után kezdett lengedezni. Akadtak ekkor már a középosztály németjeinek körében is olyanok, akik fölismerték a népművelés ügyének fontosságát, sürgősségét, akik rokonszenveztek az agyonsanyargatott néppel, de ezek mellett az elvi lelkesedésű idegen estofilok mellett lassanként a nemzeti művelődési mozgalom észt származású vezérei is szóhoz jutottak. A 60-as, 70-es években országszerte nyíladoznak a szegény nép filléreiből emelt észt nyelvű községi meg evangélikus iskolák, majd az észt követelések döngetni kezdik a középiskolák meg az egyetem kapuit is. A századforduló táján garázdálkodó oroszosító kísérletek csak annyit értek el, hogy a nemzeti irányú művelődés

¹ Az első fennmaradt észt nyelvű szövegemlék (Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy) az 1524—28 közti időből való.

szolgálatára kizorult az iskolából, de az iskolán kívül annál céltudatosabban és eredményesebben hatott.

Az önállóság kivívása után szinte teljesen új alapokon kellett a közoktatás és közművelődés szervezetét fölépíteni. Az észti országgyűlés a legégetőbb alkotmányjogi, gazdasági meg társadalmi kérdések elintézése után egymásután hozta azokat a törvényeket (1920: népiskolai törvény, 1922: középiskolai törvény, tanítóképző törvény, 1925: a nemzetiségi kisebbségek közművelődési önkormányzatának szabályozása, egyetemi törvény, ipari és gazdasági szakoktatási törvény stb.), amelyek életbelépése rövidesen megváltoztatta Észtország közoktatásügyének külső, belső képét. A lázas szervezőmunka eredményei 1928-ig a következők :

1408 elemi iskola,	tanulóinak száma	120,836
18 kiegészítő elemi iskola,	„ „	429
2 siketnéma intézet,	„ „	109
4 iskola gyengeképességűek számára	„ „	81
84 középiskola,	„ „	18,488
15 mezőgazdasági iskola,	„ „	431
5 kereskedelmi iskola,	„ „	431 (?)
3 hajózási iskola,	„ „	99
22 kézműves ipari iskola,	„ „	2,205
9 művészeti és zeneiskola,	„ „	920
1 katonaiskola,	„ „	240

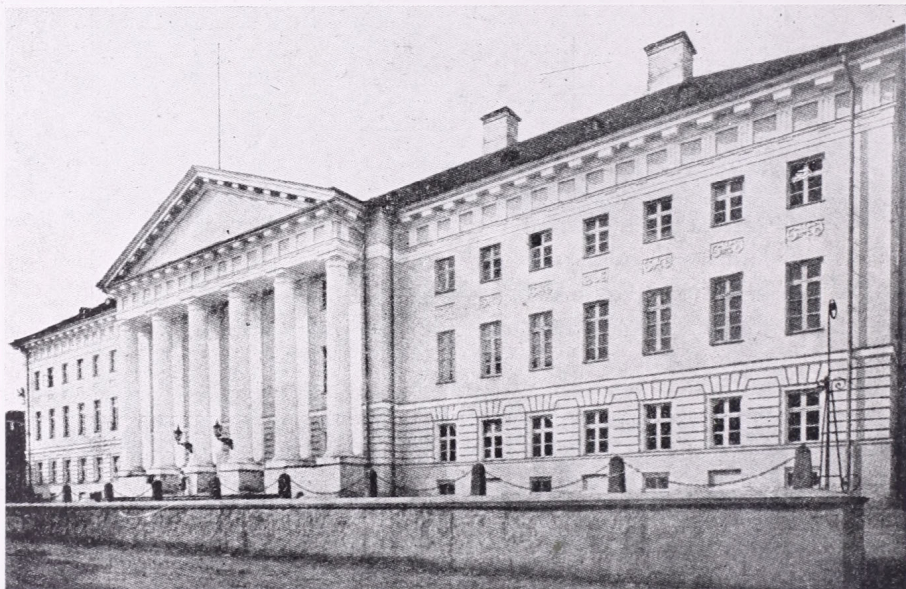

Tallinn kikötője madártávlatból.

Az iskola munkájának kiegészítését, továbbfejlesztését, tudatosítását szolgálja az Észtországban különösen népszerű iskolán kívüli népoktatás. Az elnyomás idején ez volt a műveltségközvetítésnek szinte egyetlen csatornája, s bár ezernyi nehézséggel kellett megküzdenie, igen nagy sikereket ért el és történeti érdemeket szerzett. Manapság szabadon és tekintélyes állami támogatással dolgoznak a nép műveltségi színvonalának emelésén. Különösen ki van fejlődve a községi könyvtármozgalmak és különféle ifjúsági, társadalmi, ének- meg sport-egyesületek és az alkoholelleses egyesület szervezete.

A magasabbfokú oktatás legfőbb szerve a nagymultú tartui egyetem, amely szellemében és szervezetében rövid idő alatt tökéletesen hozzásimult

A tartui észt egyetem főépülete.

az észt önállóság eszményeihez. Az ország ifjúsága tömegesen látogatja, úgy-hogy tudtunkkal az egész világon Észtországban a legmagasabb az egyetemi hallgatók arányszáma, mert míg Németországban 145, Svédországban 147, Észtországban 423 egyetemi hallgató esik százezer lakosra.

Az észt népköltészet és irodalom.

Már a finn népköltészetéről szoltunkban említettük, hogy Karjala mellett Észtországban virul leggazdagabban az ének, s a finn folklór kutatói nyomos érvek alapján arra a meggyőződésre jutottak, hogy a finn dalkincs számos eleme és sajátsága észt forrásra utal. Észtországban azonban még Finnország-

nál is sokkal elnyomottabb, kitaszítottabb volt az énektermő és énekőrző egyszerű nép. A XVII—XVIII. század irodalmának néhány csószszerűen kárhoztató vagy a legjobb esetben kézlegyintően fölényeskedő megjegyzését nem számítva, régen alig is vettek róla tudomást.

Egyfelől a nép szellemi alkotásai iránt Európa-szerte fölébredt érdeklődésnek, másfelől az estofil fölbuzdulásnak kellett bekövetkeznie, hogy az észti népköltészet magára vonja a figyelmet. Csakhamar csodálatra ragadtan figyelik, dicsérni kezdik a szegény jobbágy nép körében hallható mondákat, meséket és a csupa gyengédséget, finoman bánatos hangulatot lehelő dalokat. ROSENPLÄNTER lelkésznek a nemzeti megújulás érdekeit szolgáló folyóirata (*Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache*, 1813—32), főleg pedig az 1838-ban megalakult *Észt Tudós Társaság* (*Gelehrte Estnische Gesellschaft*) egyik legelőbbrevaló föladatának tekintti az észti népköltészet parlagon heverő kincseinek gyűjtését, tanulmányozását és a nemzeti művelődés vérkeringésébe juttatását. A mozgalom irányítói előtt a Kalevala példája lebegett. Látták, hogyan kerekedett a nép

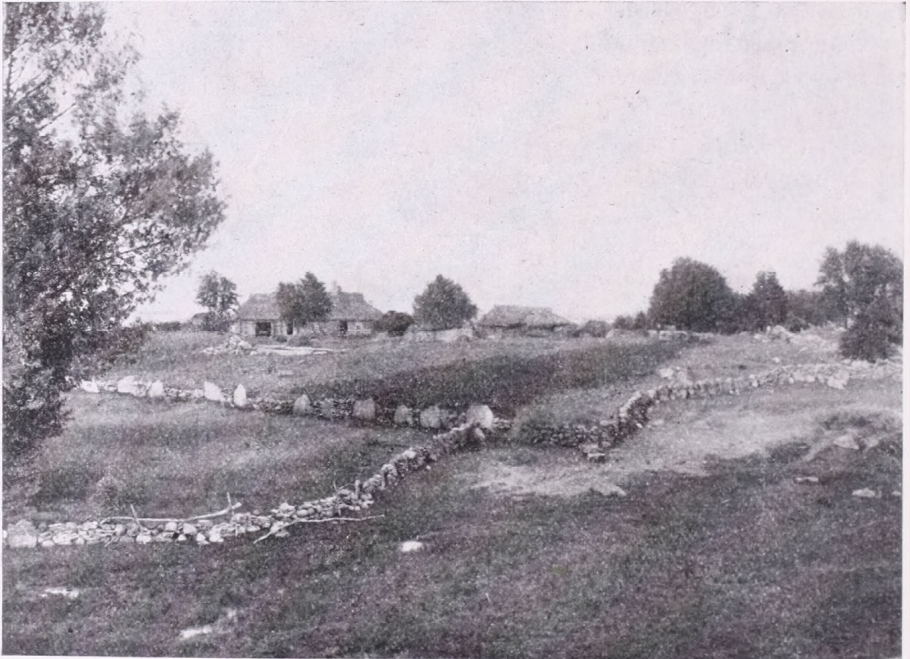

Északésztiországi énekesnő.

szájáról lejegyzett énekekből az a nemzeti eposz, amely egy csapásra megnyerte a külföld elismerését és mindennél jobban összeforrasztotta a finniséget az önbizalom érzésében és a jövőépítés vágyában. Az Észt Tudós Társaság egyik legelső ülésén elhangzanak SCHULTZ nevezetes szavai: „Denken Sie sich, welch' erhebenden einfluss auf ein niedergetretenes volk das erwachte bewusstsein geschichtlicher existenz und grösse haben muss! Ginge es ihm nicht, wie jenem bettler, dem man plötzlich sagt: Du bist ein königssohn! — Denn beweist wohl irgend etwas unwidersprechlicher die geschichtliche bedeutung eines volkes als der besitz einer epopöe. Uns aber,

als den beförderern der geistigen wiedergeburt dieses volkes gebührt es, diesen torso, der verstümmelt und mit späteren zusätzen verunstaltet in den entlegensten winkeln der provinz seiner anerkennung entgegenharret — diesen in abgelegenen tälern und tiefen wäldern verhallenden gesang — auf eine seiner würdige art in die reihen der glänzenden erzeugnisse des menschlichen geistes einzuführen. Dadurch könnte es vielleicht gelingen, das volk zum bewusstsein zu bringen, ihm selbstgefühl einzuflößen und indem man ihm die erbschaft einer grossen vergangenheit übergiebt, es von der erbärmlichen tendenz zurückzubringen, in ein kopiertes zwittergeschlecht auszuarten. Ich

Északész-tországi látkép.

glaube an eine originelle kraft des volkes. Ich glaube, dass es in der langen völkerreihe gleichsam ein element darstellt. Es mag nicht zu den kostbaren elementen gezählt werden, es ist kein germanisches gold, aber wohl ein zähes und braves kupfer, das nie in eisen oder gold verwandelt werden kann noch soll. — Wie soll nun die Gelehrte Estnische Gesellschaft die aufklärung und geistige wiedergeburt eines mündig erklärten, von leibeigenschaft losgesprochenen und doch unter der last seiner unmündigkeit und verzagtheit fortseufzenden volkes am kräftigsten fördern? — Ich glaube: durch zwei dinge. Geben wir dem volke ein *epos* und eine *geschichte* und alles ist gewonnen". (id. REIMAN: FUF. III, 7).

A Társaság megalapítója és lelke az észti származású FÄHLMANN FRIGYES RÓBERT (1799—1850) élete hivatásának tekinti a népköltészet anyagának minél teljesebb összegyűjtését és a szétesett részeknek egységes eposszá való szerkesztését. Munkája sikeresen halad előre, s lelki szemei előtt már tisztán áll a Kaleva fia, mint főhős köré csoportosuló gazdag cselekmény fonala. Sajnos, munkáját nem tudta befejezni, mert hirtelen elragadta a halál. Az Észti Tudós Társaság munkatársát és barátját, KREUTZWALD FRIGYES REINHOLDOT (1803—1882) bízta meg az észti népeposz elkészítésével.

KREUTZWALD sok tekintetben rokon egyéniség LÖNNROTTAL: szintén leg- alulról, műveletlen jobbágysorból küzdötte föl magát és hozta magával kör- nyezete érzés- meg gondolatvilágát, nyelvkészségét, költői érzékét; még egyes külsőségekben is csodálatosan emlékez- tet finn mintaképére: az ő neve is fordítás, mert szüleit RISTMETSnek ('ke- reszterdő') hívták s a korabeli szokás szerint csak a városi iskolában némete- sítették el; ő is vidéki körorvos volt, mint a Kalevala megteremtője.

KREUTZWALDnak megvoltak azok az ismeretei és képességei, amelyek a FÄHLMANN halála után reája hárult nehéz föladat sikeres megoldását biztosíthat- ták: sokat érintkezett a néppel, tanul- mányútjain nagymennyiségű népköl- tési anyagot gyűjtött össze, könyvet írt az észtek pogány szokásairól, babonái- ról, fordított idegen költőkből, sőt önálló költői alkotásaival is általános elismerést aratott. Az az anyag, amelyből KREUTZ- WALDnak a nemzeti érdekből egyre erélyesebben sürgetett népeposzt meg kellett teremtenie, kb. 2000 énekből és változatból állott. Súlyos gondokat okozott az a tény, hogy e gyűjtemény zöme prózai elbeszélés, monda volt, jórészüik nem is az eposz főhősének kiszemelt Kalevipoegról szólt, s a terve- zett cselekmény fonalát keresgélni, kötozgetni, toldozni-foldozni kellett. LÖNNROTHhoz hasonlóan KREUTZWALDnak is az volt a meggyőződése, hogy az anyag valamikor szerves egységet alkotott, de az idő megviselte, szét- mállasztotta: „Észtország ősi Kalevipoeg-mondája hasonlított egy régi om- ladozó épülethez, melyből nem sokkal több maradt meg, mint a tűzhely. A falak szálfaiból sok elpusztult, másokat a szél és a víz messzire ragadott; midőn ezeket én gondosan egybehordtam, innen is, onnan is hiányzott egy- egy összekötő rész, s egyik ereszték sem akart a másikba illeszkedni” (id. BÁN A. Kalevipoeg-fordítása bevezetésében). KREUTZWALD tehát egyeztette,

Fahlmann F. R.

összhangba hozta, kipótolta, kerek egésszé építette ki a monda hézagos anyagát, sőt hosszas habozás után arra is rászánta magát, hogy verses formába öltözteti a néptől prózában kapott részleteket.

Kreutzwald.

mét és kifejeződése külső formáit, úgyhogy a népi eredetű anyagon végzett módosításait, átverseléseit és teljesen önálló betoldásait még a szakember is alig ismeri föl. A rendelkezésére állott anyag töredékességéből eredő szabaddabb eljárásának viszont az lett a következménye, hogy szerkezet tekinteté-

Sztetu menyecske.

Hosszú évek nehéz munkájával elkészült s 1857—1861-ig meg is jelent a 20 énekből (összesen 19,047 verssorból) álló *Kalevipoeg, üks ennemuistene Eesti jut* ('Kalevipoeg, egy észt monda'). Értékéről meglehetősen megoszlottak a vélemények. Egyesek elragadtatással fogadták, mások a Kalevala mesterkelt utánzatának tartva még nyilvánvaló jelentőségét is kétségbe vonták. Ma már tárgyilagosan nyilatkozhatunk róla. Tagadhatatlan, hogy sokkal kevésbbé népi alkotás, mint a Kalevala, s eredeti népi üdeséggel csak egyes részletei lepik meg az olvasót. Megállapítható azonban, hogy KREUTZWALD kitűnően ismerte az észt népköltészet szelle-

ben a Kalevipoeg egységesebb, gerincesebb, mint a Kalevala. — Nem szabad végül figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a Kalevipoeg nem öncélú művészi alkotás, hanem az észt nemzeti megújulás forrása kívánt lenni. Ennek az elsődleges rendeltetésének meg is felelt: a letiport nép, SCHULTZ jóslatának megfelelően, úgy érezte magát, mint az a koldus, akihez váratlanul így szólnak: „Du bist ein Königssohn!” A Kalevipoeg összefogta, közös eszmények szolgálatába egyesítette az addig külön utakon járó, külön irodalmi nyelvvvel kísérletező néprészeket, ez az összefogás pedig hitet, erőt adott a nemzeti műveltség kifejlesztésére s majdan az önállóság kivívására. Egyébként azt is bizvást elmondhatjuk, hogy nemzetépítő, jövő-mentő jelentőségén túl költői szépségekben sem szű-

kölködik. Más mint a Kalevala, de hisz az észtlélek is más, mint a finn: „a finn énekekben homéroszi frissesség és derű uralkodik, itt meg mindenenyászfátyol vonul végig. A politikai elnyomás okozta ezt a nyomott hangulatot. A finn szabad nép volt, az észtlélekből jobbat. A nemzeti csüggedés lép előtérbe oly részleteknél, melyekben az énekes lírai kitérésekben a multonborong. A Kalevala üde tavaszi reggel ezüstös felhőkkel a kék égbolton, a Kalevipoeg tarka, néha fantasztikus színkeveréke az elegikus, homályos őszit estnek”, mondotta SCHOTT VILMOS.

Észtországban is megismétlődött a finn eset: a Kalevipoeg megjelenése után újult erővel megindult a nép szellemi alkotásainak gyűjtése, kutatása. A népköltészet gyűjtésének országos megszervezésében, a gyűjtemények mintaszerű rendezésében és egyes részek kiadásában HURT JAKAB, „az észtléleknépköltészet királya” mellett EISEN M. J. és KALLAS OSZKÁR szerzett elvülhetetlen érdemeket. 1928 elején 257,967 oldalra becsülték a kéziratos gyűjteményt. Ebben a párját ritkító gazdag kintestárban volt: kb. 75,000 népdal, 100,000 gyermekdal és szólás, 70,000 közmondás, 55,000 találókérdés, 30,000 mese és tréfa, 80,000 népszokásra és vallási hiedelmekre vonatkozó följegyzés, 15,000 dallam, sokezer művelődéstörténeti és néprajzi leírás stb., stb. A legközelebbi jövő föladata lesz ennek a gyűjteménynek tudományos földolgozása és közzététele. Nem lehet kétes, hogy nem marad majd el az észtléleknemzeti művelődés egész körére kiterjedő mély hatás, de a nemzetközi elismerés sem.

Szorosabb értelemben vett szépirodalom, írott költészet a Kalevipoeg megjelenése előtt csak elszigetelten található. A jobbára alkalmi verselők közül toronymagasan kiemelkedik a megértés, visszhang nélkül egészen fiatalon elhunyt nagytehetségű óda- és idillköltő, PETERSON KR. JAAK (1801—22).

A Kalevipoeg megjelenésén kívül JANNSEN *Perno Postimees* c. hetilapjának megindulása, majd az 1872-ben megalakult *Eesti Kirjameeste Selts* (Észtlélekirodalmi Társaság) működése fölrázta, előkészítette, följajzotta a lelkeket. A nemzeti érzés diadalmas térfoglalásában döntő szóhoz jut most már a maga-

Hurt Jakob.

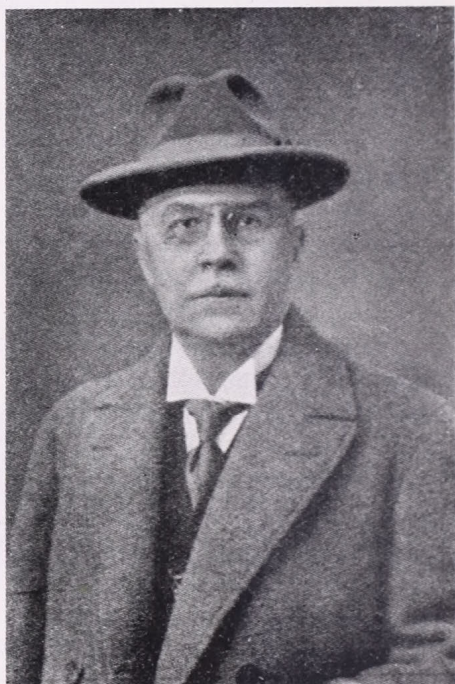

sabb igényű költészet is. Érthetően a nemzeti romantika virágzik, s ennek legjellegzetesebb képviselője JANNSEN leánya, KOIDULA LYDIA gyujtó hatású hazafias költésze.

A századforduló körüli két évtized irodalmi élete-már a diadalra jutott nemzeti műveltség szilárd alapján áll s kirívóan izgató célzatosság nélkül a nyugateurópai irodalmi áramlatok, a realizmus és a naturalizmus hatása alatt fejlődik egyre érettebbé. Ekkor lép föl a tragikus sorsú LIIV JUHAN, a drámaíró és elbeszélő KITZBERG ÁGOST, majd a sokoldalú VILDE EDVÁRD (*1865). az

Liiv Juhan.

Vilde Edvárd.

első külföldön is ismert és nagyrabecsült észt író. Nevezetes regényei közül legértékesebb a *Külmale maale* ('Hideg országba'), a *Mahtra sõda* ('A machtrai csata'), a *Prohvet Maltset* ('Maltset próféta'), színművei közül pedig a rendkívül népszerű és irodalmi becsű *Pisuhänd* ('Sárkány'). Ebben a korszakban kezdi működését a termékeny TAMMSAARE A. H. (*1878). az első igazi lélekelemző észt író, a regény mestere, aki *Vanad ja noored* ('Öregek és fiatalok'), *Pikad sammud* ('Hosszú lépések'), *Noored hinged* ('Ifjú lelkek'), *Varjundid* ('Árnyékok'), különösen pedig *Tõde ja Oigus* ('Igazság és jog') e regényében az észt élet és lélek legmélyebb problémáit rajzolta meg

Az Észtországra is átharapódzott 1905 évi első orosz forradalom után

Tammsaare A. H.

Tuglas Fr.

megszervezkedik Észtországban a *Noor Eesti* ('Ifjú Észtország') nevű észti írói kör ezzel a jelszóval: „Műveltséget, több európai műveltséget! Maradjunk észtek, de legyünk egyúttal európaiak is!” Ennek az új-romantika és impresszionizmus jegyében dolgozó iránynak szálláscsinálói, föllendítője SUITS GUSZTÁV, a finom európai műveltségű, de hamisítatlanul észti lelkületű, zengő szavú, sokszor bajlátással küzdő költő, a próza terén pedig TUGLAS FRIEDEBERT, a kiváló esztétikus, kritikus, az új észti széppróza megteremtője, a színben gazdag szimbolizmusnak európai viszonylatban is számottevő képviselője. — E két nagy író mellett a tehetséges fiatalabbak egész raja sürgölődik. Közülük UNDER, VISNAPUU, SEMPER, KIVIKAS, RIDALA, OKSA, GAILIT és ROHT a legtöbbet ígérő költői tehetség.

IRODALOM.

Az egész finnugorságot ismertető összefoglalásokon (178. l.) és a közfinn korszak irodalmán kívül (307. l.) kizárólag vagy túlnyomórészt észti kérdésekkel foglalkoznak a következő gyűjtemények, monográfiák, tanulmányok és cikkek:

AARNE, A., *Estonische Märchen- und Sagenvarianten* (FF. Communications 25).
 AAVIK, J., *Vironkielen opas, ynnä lukemisto ja sanasto* (Porvoo, 1911); *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (Tartu, 1936); Az észti zene fejlődésének vázlata (Fenno-Ugrica III, 622).

- AHRENS, EDUARD, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes (Reval, 1853).
- ANNI, A.: Az észti szépirodalom fejlődése és eredményei (Fenno-Ugrica III, 544).
- ARISTE, PAUL, Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles (Tartu, 1933).
- BÁN ALADÁR: Az észti irodalom (Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténet IV, 108); A Kalevipoeg (Ethn. XXII, 1); Az észtek néprajzi jellemzése (Ethn. XXIII, 129); Kalevipoeg. Az észtek nemzeti éposza. Észti eredetiből fordította B. A. (Budapest, 1928).
- CSEKEY ISTVÁN, Északi írások (Budapest, 1928); A finn és észti jogrendszer (Budapest, 1928); Észtország állammá alakulásának története és államrendje (Keckskemét, 1932).
- Eesti. Statistiline Album*. I. Maa ja rahvas. II. Majandus. — *Album Statistique*. I. Territoire et population. II. Économie. (Tallinn, 1925).
- Eesti Keel* I. — (1922—).
- Eesti Kirjandus* I. — (1906—).
- Eesti põllumajandus. Statistiline album*. — *Agriculture en Estonie. Album statistique* (Tallinn, 1928).
- EISEN, M. J.: Kreutzwald ja keeleküsimus (EK. IV, 49).
- ERNITS V.: Az iskolán kívüli népoktatás Észtországban (Fenno-Ugrica III, 420).
- ESLAS, A.: Az észti mezőgazdaság helyzete (Fenno-Ugrica III, 487).
- Estonie* (Revue belge d'Importation et d'Exportation. Avril 1927).
- FAZEKAS JENŐ, Észti nyelvművelő és nyelvújító törekvések (Debrecen, 1935).
- GÖSEKEN, H., Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache (Reval, 1660).
- HALTENBERGER MIHÁLY: Észtország természeti viszonyai (Finnek—Észtek 39.)
- HEIKEL, A. O., Die Gebäude der Ceremissen, Mordwinen, Esten und Finnen (SUS. Aik. IV); Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien (SUS. Kansat. Julk. IV).
- HUNFALVY PÁL, Utazás a Balt-tenger vidékein I—II. (Pest, 1871).
- HUPEL, AUGUST WILHELM, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch (Riga—Leipzig, 1780); Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I—III. (Riga, 1774—82).
- HURT, JAKOB, Vana kannel I—II. (Tartu, 1875—86); Monumenta Estoniae antiquae. I. Setukeste laulud (Helsinki, I. k. 1904; II. k. 1905; III. k. 1907); Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen (FUF. III. Anz. 185).
- IKOLA, NILO, Eteläviron verbien persoonapäätteistä (Väh. Kirj. LXXVIII.).
- JÕGEVER, JAAN, Eesti keele häälikute ajalugu (Tartu, 1918); Eesti keele grammatika I—III. (Tartu, 1919—20).
- KALLAS, OSKAR, Lutsi maarahvas (Suomi III/12; külön 1894); Kraasna maarahvas (Suomi IV/10; külön 1903); Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie (Helsinki, 1901); Übersicht über das sammeln estnischer runen (FUF. II, 8).
- KANN, N.: Die Entwicklung des Schulwesens in Eesti (Fenno-Ugrica III, 377).
- KARTTUNEN, U., Kalevipoegin kokoonpano (Helsinki, 1905); Kalevipoegin toinen painos (SUS. Aik. XXIII/17.).
- KETTUNEN, LAURI, Viron ja suomen eroavaisuudet (Jyväskylä, 1916); Eesti-soome sõnaraamat. Virolais-suomalainen sanakirja (Helsinki, 1917); Eestin kielen oppikirja (Porvoo, 1928); Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt (SUS. Toim. XXXIII—XXXIV); Viron kielen äännehistorian pääpiirteet (Helsinki, 1917).
- KOMPUS, H.: Die estnische bildende Kunst (Fenno-Ugrica III, 520).
- KREUTZWALD, FR.—NEUS, H., Mythische und magische Lieder der Ehsten (Szent-pétervár, 1854).
- KROHN, JULIUS, Viron kielioppi (Helsinki, 1872).
- KRUSE, FR. V., Nocolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands (Dorpat, 1842); Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes (Moszkva, 1846).
- KRUUS, HANS, Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes (Tartu, 1932).
- LAID, E., Eesti muinaslinnad (Tartu, 1923).

- LEINBOCK, F.: Az archeológia és etnográfia Észtországban (Fenno-Ugrica III, 170); Die materielle Kultur der Esten (Tartu, 1932).
- LOORITS, O.: Az észt nyelv-tudomány és folklóre eddigi eredményei (Fenno-Ugrica III, 155); Estnische Volksdichtung und Mythologie (Tartu, 1932).
- MANNINEN, I., Etnograafilised monograafiad. I. Kannud (Tartu, 1926); II. Kindad (uo. 1927); Eesti rahvariiete ajalugu (Tartu, 1927); Die Sachkultur Estlands I—II. (Tartu, 1931 és 1933); Viron kansanomaisesta taiteesta (Kalevalaseuran vuosikirja 6, 193).
- MARK, JULIUS. Über das Roggendreschen bei den Esten (Tartu, 1932); Neue Bemerkungen über das Dreschen und Ernten bei den Esten (Tartu, 1935).
- MAURITZ, K.: Die Industrie Estlands (Fenno-Ugrica III, 501).
- MÄGISTE, JULIUS: Rosona murde pääjooned (Tartu, 1925); Eesti *saama*-futuuri algupärad (EK. XV, 65); Ensi tavun vokaalivõrreastatistia virossa (Suomi V/10, 244); *oi-*, *ei-* deminutiivide läänemere-soome keelis (Tartu, 1928); Soome keele osa eesti kirjakeele arenemisel (Tartu, 1931); Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul (Tartu, 1933).
- MOORA, H., Eestlaste kultuur muistisel iseseisvusaajal (Tartu, 1926); Wotische Altertümer aus Estland (ESA. IV, 272); Die Vorzeit Estlands (Tartu, 1932).
- MÜLLER, GEORG. *Neununddreissig Estnische Predigten* aus den Jahren 1600—1606 (Dorpat, 1891).
- NEUS, H., Ehnstnische Volkslieder (Reval, 1850—52).
- OJANSUU, HEIKKI: Virolaiset siirtokunnat lähtiläisalueella, niiden lähtöpaikka ja -aika (Esit. ja pöytäk. 1912. I, 7); Suomalais-virolaiset kielelliset kosketukset (Suomen kielen tutkimuksen työmaalta 98; Jyväskylä, 1916).
- PÄTS, V., Eesti rahvariie ja ornament I—II. (Tallinn, 1926).
- POOL, TH., Az észt földreform és eredményei (Fenno-Ugrica V. A. 6).
- PÕLD P.: Észtország közművelődési és tudományos viszonyai (Fenno-Ugrica III, 56).
- PULLERITS, ALBERT. The Estonian Year-Book 1927 (Tallinn, 1927).
- REIMAN, W.: Dem andenken Friedrich Reinhold Kreutzwald's (FUF. III, 1).
- SAARESTE, ALBERT: Eesti, eestlased ja Eesti keel (a Wiedemann-féle Estnisch-deutsches Wörterbuch 1923. évi kiadásának bevezetése); Leksikaalseist vahekordadest Eesti murretes (Tartu, 1924); Die estnische Sprache (Tartu, 1932); Eesti keeleala murdelisest liigendusest (Tartu, 1932); Viron kielikartaston julkaisemis-aikesta (Suomi V/10, 287); Vigala murde peajooned (Eesti Kirj. XII).
- SAARESTE—CEDERBERG. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi A. 1524—1739 (Tartu, 1925—31).
- N. SEBESTYÉN IRÉN: Észt irodalom (Dézsi-féle Világirodalmi lexikon II, 623).
- SNELLMAN, A. H., Virolaisia paikannimiä 1200-luvulta (Väh. Kirj. XX).
- SOMMER, S.: Észt települések az egykori Oroszország földjén (Fenno-Ugrica III., 260).
- STAHL, H., Einführung zu der Estnischen Sprach (Reval, 1637).
- SUITS, GUSTAV: Die estnische Literatur (Die Kultur der Gegenwart. Teil I, Abteilung IX, 333); Eesti lugemiseraamat. Valitud lugemisepalad Eesti kirjanduse arenemise teelt I—II. (Helsinki, 1916 és 1919).
- TALLGREN, A. M., Zur Archäologie Eestis I—II. (Tartu, 1922 és 1925).
- TUGLAS, FRIEDEBERT. Juhan Liiv. Elu ja looming (Tartu, 1927).
- WESKE, M., Eesti rahvalaulud I—II. (Tartu, 1879—83).
- VILLECOURT, LOUIS. L'Université de Tartu 1919—1932 (Tartu, 1932).
- VIRÁNYI ELEMÉR: Le travail linguistique en Estonie (RÉH. IV, 145); Észt-magyar művelődéstörténelmi kapcsolatok (Fenno-Ugrica, III, 243); Az észt nép társadalmi viszonyai (Finnek—Észtek, 129).
- WIEDEMANN, F. J., Versuch über den werroehstnischen Dialekt (Szent-Pétervár, 1864); Ehnstnisch-Deutsches Wörterbuch (St. Petersburg, 1869; második kiadása HURT gondozásában uo. 1893; harmadik, változatlan kiadása SAARESTE bevezetésével Tartuban, 1923-ban); Grammatik der ehstnischen Sprache (St. Petersburg, 1875).

IV. RÉSZ:

A FINNUGOR NYELVHASONLÍTÁS TÖRTÉNETE.

Ha a *nyelvhasználat* kifejezést nem szigorúan szabatos tudományos műszóként, hanem igénytelenebb, köznapiasan szétmosódó értelmében használjuk, a finnugor nyelvhasználatnak több mint ezer éves multja van. Az indulás, éppúgy mint a tudományos megismerések annyi egyéb területén, voltaképpen itt is szerencsés véletlenek műve volt: nyelvrokonok találkozásából, népnevek egybecsengéséből, merész történeti föltevésekből buggyantak ki azok a kis vaderek, patakok, amelyek hosszadalmas révedezés után fokozatosan egymásba szakadoztak, hogy lassanként valamennyien egy mederbe terelődve hajózható folyamra egyesüljenek.

Eddigi ismereteink szerint a IX. század vége felé, a magyar honfoglalás korában vették először észre nyelvcsaládunk két tagjának, a lappnak és a karjalai-finnnek hasonlóságát. Később, századok múlva újabb meg újabb rokoni kapcsolatok szálaira bukkantak, kezdték aztán az alkalmi fölfedezéseket kíváncsian továbbfeszíteni, az addiglan csak futólag értékelt részletmegállapításokat ellenőrizni, összefoglalni, számontartani, történeti szempontból értelmezni, úgyhogy a XVIII. század elején már többé-kevésbé világosan kirajzoltan állnak előttünk az egész finnugor nyelvcsalád körvonalai.

Csak az élesszemű avatatlanok ilyetén szerencsés alapvetése után kezdődött a tudományos érdekű nyelvhasználat, a módszeres összehasonlító finnugor nyelvtudományi munka: a rokonoknak állított nyelvek tüzetes megvizsgálása, a közös eredetet bizonyító egyezések rendszeres összegyűjtése és az összehasonlító kutatások egyre gazdaguló eredményeinek különféle őstörténeti következtetések céljából való értékesítése.

HALOGALANDI OTTÁR, a korai előfutár.

A finnugor nyelvhasználat atyjának a IX. századbéli HALOGALANDI OTTÁRT, NAGY ALFRÉD angol királynak (871—901-ig uralkodott) északnorvégiai híbérését tisztelhetjük. OTTÁR egy ízben hajóutat tett a tőle északra elterülő

ismeretlen vidék földrajzi és népességi viszonyainak földerítése, egyúttal rozmárvadászat végett. Útja a mai Észak-Norvégia, majd Kóla-félsziget partja mentén vezetett. Tizenöt napi északi, aztán délkeleti irányban való hajózás után megérkezett egy nagy folyó — nyilván az Északi-Dvina — torolatahoz, a bjarmák, beormák földjére. A bjarma lakossággal való érintkezés közben vette OTTÁR észre, hogy nyelvük szinte azonos a *finn* néven emlegetett lappok nyelvével: „quod ad linguam attineret, eandem prope Bjarmorum ac Finnorum fuisse sibi visam”.¹ Kétségtelen, hogy az itt említett *bjarmák* a finnségnek régebben az Északi-Jegestenger partvidékét benépesítő keleti nyúlványa, az OTTÁR kíséretében hajózó *finni* nép pedig Észak-Norvégia nomád lappjai, Halogaland ura tehát a keleti finnek és a lappok nyelvrokonságát fedezte föl. — Ez a nagyon könnyen érthető fölfedezés úgy került el az elfeledést és jutott tudományunk történetének élére, hogy NAGY ALFRÉD az OTTÁR-féle

¹ Történeti nevezetességénél fogva hadd idézzük OTTÁR elbeszélésének minket leginkább érdeklő részét, a RAFN-féle *Antiquités Russes* latin fordításában:

„Ottarus dixit domino suo Alfredo regi, inter omnes Nordmannos sese maxime versus septentrionem habitare; id est, in septentrionali parte ejus terrae, prope occidentalem oceanum. Hanc terram admodum longe versus septentrionem inde porrigi dixit; et ubique esse desertam, nisi quod paucis locis interdum morarentur Finni, hieme venatus causa, aestate ut pisces apud litora caperent.

Dixit sese aliquando voluisse explorare, quam longe ea terra versus aquilonem extenderetur, aut si quis hominum magis versus septentrionem ultra illud desertum habitaret. Septentrionali se igitur cursu prope litora tendentem, per triduum desertum semper a dextris, oceanum semper a sinistris tenuisse; tum eam se regionem attigisse, qua ulterius aquilonem versus balaenarum captores non penetrare solerent. Tamen sese adhuc magis versus septentrionem progressum, quantum per triduum navigare posset; tum terram illam ad orientem vergere incepisse, aut forte sinum in terram penetrare; utrum esset, sese nescire, hoc autem se scire, quod ibi occidentalem aut paulo magis septentrionalem ventum sit praestolatus. Inde versus orientem litus se premisse quantum quadriduo posset; tunc necesse fuisse, aquilonem directum expectaret, quoniam terra ibi versus meridiem inciperet flecti, aut sinus in terram porrigi; utro modo se res haberet, nescire sese. Inde quantum per quinque dies posset, australi cursu sese prope litus navigasse. Tum ventum esse ad ostium magni fluvii, qui ab interioribus terrae illius partibus proveniret. In hunc fluvium aliquantulum se penetrasse, sed longius ascendere sese suosque non ausos, metuentes hostiles incursus accolarum, qui alteram ripam frequentes habitarent. Neque ullam sibi occurrisset habitatam terram, nisi hanc, ex quo domum suam reliquisset; ubique enim ad dextram desertam terram fuisse nisi quod paucos piscatores, aucupes et venatores vidisset, omnes Finnos; ad sinistram autem oceanum semper fuisse.

Bjarmos terram suam frequentissime dixit habitare; quare se suosque ibi appellere non ausos, Terfinnorum autem terram fuisse desertam, nisi quod venatores aut piscatores aut aucupes ibi vagarentur. Multa ei Bjarmos narrasse tum de ipsorum terra, tum de regionibus prope eam sitis, sed quam vera haec essent, nescire se, quippe qui propriis oculis non vidisset. Quod ad linguam attineret, eandem prope Bjarmorum ac Finnorum fuisse sibi visam” (*Antiquités Russes* II, 459—462).

északi útról kapott beszámolót beleszötte az V. századi PAULUS OROSIUS *Historiarum adversus paganos libri VII.* c. művének 893 táján készített fordításába, illetőleg átdolgozásába.

Jugria = Hungaria.

Jelenlegi irodalmi ismereteink szerint majdnem félezedék múlt el a következő lépésig. Ezúttal aztán már a magyar került szóba, mégpedig egyszerre a messzi keleten lakó vogullal-osztjakkal való rokoni vonatkozásban. Ezt az egyeztetést is a szerencsésen alakult véletlen körülmények összejátszása készítette elő és dobta fölszínre.

Moszkvát a XV. század derekától fogva nagyon sűrűn foglalkoztatta *Jugra*, *Jugria*, ahogyan akkortájt a vogulságot-osztjakságot összefoglalóan nevezték. Erre a nemes prémjeiről és egyéb természeti kincseiről híres területre már a XI. század óta el-elkalandoztak harácsoló novgorodi, majd egyéb orosz csapatok, s mikor a vetélkedő orosz központok közül a XV. században Moszkva kerekedett fölül, az egyszerűben eltökélt hódító céllal fordult urálvidéki nyelvrokonaink földje felé. III. Iván nagyfejedelem seregei több ízben is gazdag zsákmánnyal és előkelő jugor túszokkal tértek haza, sőt egy-egy tervbe vett újabb hadjárat hírére maguk a jugor fejedelmek szoktak Moszkvába sietni, hogy hódoló tisztelegésükkel, adófizető készségük ígéretésével elhárítsák a földjüket és függetlenségüket egyre jobban fenyegető végveszedelmet. — A jugor ügyek kieleződésével egybeesik Moszkva politikai és közművelődési érdeklődésének nyugat felé fordulása. Moszkva és Róma között nagyon komoly kísérletek folytak ekkoriban a nyugati és a keleti egyház egyesülése érdekében: élénken jöttek-mentek a követtségek, szerzeteseket, hittérítőket küldött a pápai udvar, sőt a nagyfejedelem feleséget is Rómából kapott. E mellett III. Iván a mi Mátyás királyunkkal is barátságos érintkezésben, szövetségesi jóviszonyban volt, és éppen egy Mátyás királyhoz intézett levelében (1488. július 29.) használja először a «jugor fejedelem» címet: „Én, Isten kegyelméből Oroszország uralkodója, Moszkva, Novgorod, Pszkov stb. stb. és *Jugria* nagyfejedelme üdvözetemet jelentem Mátyásnak, az u g o r és cseh és egyéb földek királyának, Ausztria fejedelmének, tisztelt testvéremnek és kedves barátomnak”.

A moszkvai tervezgetések fontos következményekkel jártak: 1. Európa hírt szerzett a jugorokról: a vogulokról-osztjakokról, akiknek harcias félvad-sága annyira fölkelte a nyugatiak érdeklődését, hogy pl. egy német követ, Poppel Miklós, a furcsa szenzációk iránt fogékony császári ura részére egy jávorszarvast és egy nyershús-evő vogult kért a moszkvai udvartól; 2. az orosz földön járt európaiak figyelmének akaratlanul is reá kellett terelődnie a magyar és a vogul-osztják közti kapcsolatra. Mivel kétségtelenül járt orosz földön magyar vagy legalább magyarul is tudó európai s az könnyen találkoztak

hatott és érintkezhetett vogullal-osztjakkal: megeshetett, hogy a nyelvi egyezések észrevétele pattantotta ki a rokonítás gondolatát. — A korszak etimologizáló hajlamait ismerve azonban éppolyan valószínűnek látjuk azt a lehetőséget, hogy az *ungar*, orosz *ugor* (= magyar) ~ *jugar* (= vogul-osztják), az *Ungria* (= Magyarország) ~ *Jugria* (= vogulság-osztjakság) nevek összecsendése indította meg az összekapcsolás folyamatát. Az kétségtelen, hogy később éppen e népnevek hasonlósága szolgált az ugor (= magyar + vogul-osztják) rokonság állandóan figyelmeztető jeléül és szinte perdöntő bizonyítékául.

A magyar és a vogul-osztják rokonság első följegyezője tudtunkkal AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI (1405—64), aki később II. Pius néven ült a pápai trónon. 1458-ban már elkészült, de nyomtatásban csak 1503-ban megjelent *Cosmographia* c. munkájában egy veronai származású szerzetes elbeszélésére hivatkozva így nyilatkozik: „Ferunt et Hungaros qui danubii ripas incolunt, Scytharum genus esse; . . . longe post hunos gotthos ac longubardos hungari scythia egressi ad danubium pervenere. Pulsisque prioribus incolis aut sub iugum missis regnum sibi fecerunt. Noster veronensis quem supra diximus ad ortum Thanais pervenisse, retulit populos in Asiatica scythia non longe a Thanai sedes habere, rudes homines et idolorum cultores; quorum eadem lingua sit cum hungaris pannoniam incolentibus”. — AENEAS SYLVIUS olyan fontosnak tartotta ezt a magyarok és az ázsiai szkiták (vogulok-osztjások) közti rokonságra és nyelvi azonosságra vonatkozó észrevételt, hogy *Commentarii* c. önéletrajzában is megismételte.¹

Az az újdonság, hogy Jugria a magyarok őshazája, Jugria voguljai-osztjájai a délnyugatra költözött magyarok visszamaradt testvérei, a XV. század vég és a XVI. század földrajzi és történeti irodalmának elmaradhatatlan kellekévé, közhelyévé vált. Magyarországi visszhangját TURÓCZI krónikájában (1488) halljuk először: „Pius etiam Romanus pontifex . . . dicit, se hominem Verona ortum, qui hoc nostro aevo Scythicas lustrasset partes, allocutum fuisse, illumque sibi affirmasse, quod in Asiatica Scythia, ad ortum Tanais amnis, homines eiusdem linguae cum Hungaris Pannoniam incolentibus, invenisset”. — AENEAS SYLVIUS nyomán hozzáfűzi még TURÓCZI, hogy Róma magyar hittérítőket akart az ázsiai pogány ősökhez küldeni, azonban ezt a tervet megghiúsította Moszkva féltékenykedő ellenállása. — Megismétli mindezt BONFINI is, egy meglepően romantikus terv

¹ „Nos compertum habemus, ultra Tanaim in Asiatica Scythia populos usque hodie reperiri, qui Hungari appellantur. Illi parentes se horum appellant. Idola colunt rituque barbarico, ac propemodum ferino, vitam agunt. Eugenius IV. ad cultum Dei eos traducere conatus est missis ex Hungaria viris religiosus, qui verbum Dei praedicarent. Interjacentes Rutheni transitum vetavere, qui graecanico ritu sacrificantes, perire magis in errore idolatras voluerunt, quam Romanae ritum Ecclesiae ad eos deferri” (324. l.).

közlésével toldva meg a hagyományos elbeszélést. Szerinte Mátyás király szarmata kereskedőktől értesült a messzi Scythiában élő „magyarok”-ról és hírszerző követeket is küldött hozzájuk, hogy a folytonos háborúskodás következtében elnéptelenedett Pannóniába csalogassa őket (Decad. I. liber II, p. 40). Terv, érzelmesen szép ábránd maradt persze ez is, mert közben meghalt Mátyás

király, de meg egyéb elháríthatatlan akadályok is álltak a kivitel útjában.

Az obi-ugor—magyar rokonítás nagyszámú hirdetői később reális földrajzi, történeti vagy nyelvi adatokkal egészítették ki AENEAS SYLVIUSnak rövidesen színtelen közhelyé fakult megállapítását. A továbbfejlesztők közül első helyen kell említenünk MIECHOVI MÁTYÁST (Matthias de Miechov), I. Zsigmond lengyel király háziorvosát, majd később Krakkó kanonokát. Ez a világlátott, nagyműveltségű lengyel volt az első európai tudós, aki az orosz világról elterjedt csodabogaras meséket megbízható írott forrásokból, szemtanúk elbeszéléséből és saját tapasztalataiból merített tényleges adatokkal igyekezett megigazítani. Munkái közül legnevezetesebb ebben a tekin-

cuti: de qđ alio loco dicēdū erit. Ferūt & Hūgaros qđ a nubii ripas icolūt Scythaz: genus eē: nō qđ ab hūnis ortos qđ pp uerbi cognationē aliq crediderunt: sed ab aliis Hungaris: quoz: Lordāis meminūt: qđ nothos eos dicit suo tpe fuissē pp cōmerciū pelliū mardurmaz: fuit autē Lordanis sub ipio Iustiniāni quo tpe nundū Pānoniā Hūgarī attigerāt: lōge post hunos gothos ac lōgūbardos hūgarī scythiā egressi ad danubiū puenere. Pulsiq: priorib: icolis aut sub iugū missis regnū sibi fecerūt: qđ suo loco dicemus. Nē ueronēsis quē supra diximus ad ortū Thanais puenisse retulit pplos i Asiatica scythia nō lōge a Thanais sedes hīe rudes hoies: & idolo: cultores: quoz: eadē ligua sit cū hūgaris pānoniā icolētibus: uoluisse: qđ pletisq: sacraz: lraz: professoribus uiris religiosi & ex ordine beati Frācis: qđ linguā illā nossent eo pficiat: & sanctū xpī euāgelīū pdicare. Sed phibitū a dño quē de mosca uocauit qui cū eēt grēca phidia maculatus egre ferebat Asiaticos Hungaros latine cōiūgi ecclē: & nō is imbui ritibus. Fuerunt et qui Gothos ex Asiatica Scythia erupisse putarunt: quoz: est p uulgatū omnē prāsumptio hinc oriē qđ Alani iter eos militauere: & usq: in Hispaniā trāsierūt: qđ sedes obtinuerūt: qbus hodie catelani tāq: gothi Alani uocant. Alanos aut Ptolemus i Asiatica Scythia ultra hypboreos mōtes collocat ad septētrionē maxime uergētes. Lordanis Europeos fuissē Gothos affirmat: quē sequi nō pudet suē gētis initia referēt: neq: aliēnū fuerit Alanos postquā in Europā migrassent cū Gothhis sociatē inisse: ex qua facta sit Catelanoz: natio. Multa de gothis

AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI *Cosmographia*
c. művének a magyar—vogul-osztják rokonságról
szóló része.

tetben a *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana et de contentis in eis*, amely először 1517-ben jelent meg. Az orosz föld természeti és néprajzi viszonyainak leírása során több helyütt is szól Jugriáról s a Jugria-beli ugoroknak a magyarokkal való nyelvrokonságáról. Elég pontosan megjelöli Jugria helyét („Scythia legészakibb és leghidegebb földje az Északi-Óceán partján”) és jellemzi lakóinak műveltségi viszonyait („máiglan pogányok és műveletlenek”). Szerinte is innét, az ősi hazából vándoroltak a magyarok

Pannóniába, ahol a kereszténység fölvétele és szláv népekkel való érintkezés következtében műveltségre és jólétre tettek szert. A jugriai ugorok (Juhri in Juhra) és a pannóniai ugorok (Juhri in Pannonia) nyelve is azonos, csak a magyarok a Scythiában ismeretlen fogalmak jelölésére szláv jövevényszavakat vettek át: „*suntque eiusdem sermonis et loquela precise, nisi quod addiderunt nostri hungari aliqua vocabula ex Slauonico idiomate, earum rerum quae in Scithia et Juhra non reperiuntur*”.

Hasonló fölvilágosító érdemeinél fogva kell megemlítenünk HERBERSTEIN ZSIGMOND báró osztrák diplomatát, a méltán híres *Rerum Moscoviticarum Commentarii* (1549) szerzőjét. Hivatalos küldetésben két ízben is (1516—18 és 1526—27) járt Oroszországban, ahol állandóan kérdezősködött — pl. az 1483. évi jugriai hadjárat orosz vezérével, Kurbszkij herceggel is érintkezésbe lépett —, tanulmányokat végzett és friss anyagot gyűjtött. Magyar kapcsolatainál fogva közelről érdekelte Jugria kérdése, s ezért szeretett volna a közvéleménybe fölszívódó ugor rokonítás végére járni. Aggályoskodás nélkül tanítja ő is, hogy a magyarok Jugriából költöztek le Pannóniába, de a nyelvrokonság ügyében közvetlen összehasonlítások, kézzelfogható bizonyítékok szükségét ismeri föl. A helyesen megállapított föladat elvégzésére azonban nem volt alkalma, mert — panaszkodik — nem került eléje olyan jugriai ember, akivel magyarul tudó szolgáját beszédbe elegyíthette volna: „*Aiunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisierim, neminem tamen eius regionis hominem habere potui, quo cum famulus meus linguae Hungaricae peritus colloqui potuisset*”.

MIECHOVI MÁTYÁS *Tractatus*ának és HERBERSTEIN munkájának egyik kiadása a másikat érte. A magyarokra vonatkozó tanításuk nálunk is hamar ismertté vált, de a jelekből ítélve heves ellenmondást, fölényes visszautasítást robbantott ki. A magyar-héber rokonság fantasztái és a káprázatossá színezett mult dicsőségében fűröszött kedélyek ösztönszerűen visszahökkentek a nyomorúságos északi atyafiság dermesztő gondolatától. TOPPELTINUS (TÖPPELT) LÓRINC SZAMOSKÖZY ISTVÁN történetíró kéziratából a következő szavakat idézi: „a magyarok ázsiai őshazáját eddig senki sem merte kétségbe vonni Miechovi Mátyáson kívül, aki bíráló szerepre vállalkozván, könnyelmű vakmerőséggel a magyar nemzet eredetét északnak nem tudom micsoda zugába taszította”. — OTROKOCSI FÓRIS FERENCet, a héber-magyar rokonság nagy tudományú lelkes harcosát is kínosan érintette az egyre jobban terjedő „tudományos eretnokség”. Nem tágított azonban, s abból a helyes meggyőződésből indulva ki, hogy a nyelvrokonság kérdésében egyedül a nyelvi tényeknek, az egyezéseknek van döntő súlyuk, a következő talpraesett óhajjal szorította — legalább egyelőre — sarokba az ugor rokonítás szószólóit: „Eddig nincs be

bizonyítva, hogy az ázsiai Juhra lakói velünk egy nyelvet beszélnének. Ha Moszkva fejedelme a törökök-tatárok ellen a magyar királynak segédesapátokat küldene, és e csapatokban Juhra-beliek is akadnának, akkor a nyelv-rokonság kérdésére világosságot deríthetnénk” (Origines Hung. I, 270).

Finn—magyar rokonítás.

A magyar és az obi-ugor nyelvek azonosságának majdnem két századon át történt hangoztatása után a XVII. században többen is fölfedezték a magyarnak a finnugor nyelvcsalád másik szárnyával, a finnel, majd a lappal való rokon voltát. Az irodalomban régebben LEIBNIZ nyomán COMENIUS AMOS JÁNOST szokták az irány úttörőjének tartani, azonban, úgy látszik, a nagyhírű pedagógus valamilyen félreértésből jutott az elsőség dicsőségéhez. Mai tudomásunk szerint TRÖSTLER JÁNOS, FOGEL MÁRTON és STIERNHIELM GYÖRGY jutott a helyes nyomra — szinte egyidőben, de egymástól függetlenül.

TRÖSTLER JÁNOS a *Das alte und neue Dacia* c. könyvében (1666) a nemzeti elfogultságot és a népszerű szittyá rokonság délibábját kárhoztató megjegyzésekkel kapcsolatban figyelmeztet a finnel való hasonlóságra. Rövid állítását egy-két szóegyeztetéssel is igyekszik bizonyítani; ezek általában hibásak, de az ocsú között egészséges szem is akad: „ein Metall Finnländisch *waski* heisst, das heisset ja ungarisch *vas*”.

Nyelvi anyag és bizonyító leleményesség tekintetében összehasonlíthatatlanul messzebbre jutott a hamburgi polihisztor, FOGEL MÁRTON, jóllehet egész gondolatmenete egy furcsa ötletből, hogy ne mondjam, etimológiai kocsintásból indult ki. FOGEL 1669-ben III. Cosimo toscanai nagyherceg kívánságára írt egy a finn nyelv szerkezeti alapsajátságait ismertető dolgozatot *De Finnicæ lingue indole observationes* címen. A *finn* népvétet akarván benne megmagyarázni, jobb híján a *hunn* szó ötlött eszébe. Mivel jól ismerte a magyarok hunn származásáról elterjedt tanítást s a *hunn* > *finn* változást is könnyen érthetőnek találta, logikus következtetéssel a magyar-finn rokonság föltevésére lyukadt ki. Nyelvi bizonyítékokat kezdett keresni, s csakhamar harmincnyolc finn-magyar szóegyeztés jutalmazta fáradozását. Egybevetésének kb. kétharmada ma is helyt áll:

Lat.	Finn.	Hung.
Caput.....	<i>Paeae</i> (= <i>pää</i>)	~ <i>Foe</i> (= <i>fő</i>)
Manus.....	<i>Kaes</i> i (= <i>käsi</i>)	~ <i>Kess</i> (= <i>kéz</i>)
Os, oris.....	<i>Suu</i> (= <i>suu</i>)	~ <i>Say</i> vel <i>Zay</i> potius (= <i>száj</i>)
Sanguis.....	<i>Veri</i> (= <i>veri</i>)	~ <i>Vér</i> (= <i>vér</i>)
Epar.....	<i>Maxa</i> (= <i>maksa</i>)	~ <i>May</i> (= <i>máj</i>)
Oculus.....	<i>Silmae</i> (= <i>silmä</i>)	~ <i>Szem</i> (= <i>szem</i>)
Lapis.....	<i>Kivi</i> (= <i>kivi</i>)	~ <i>Koe</i> (= <i>kő</i>)
Piscis.....	<i>Kala</i> (= <i>kala</i>)	~ <i>Hal</i> (= <i>hal</i>)
Gener.....	<i>Vävy</i> (= <i>vävy</i>)	~ <i>Voe</i> (= <i>vő</i>)
Nox.....	<i>Yoe</i> (= <i>yö</i>)	~ <i>Ej</i> (= <i>éj</i>)
Cornu.....	<i>Sarvi</i> (= <i>sarvi</i>)	~ <i>Szarv</i> (= <i>szarv</i>) stb.

A szóegyeztetések meggyőző eredményén fölbuzdulva tovább kezdett kutatni, s egyfelől SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Magyar Grammaticája*, másfelől a finn biblia alapján a két nyelv szerkezeti egyezéseinek egész sorát sikerült megállapítania:

1. mindkét nyelv kerüli a mássalhangzó-torlódást,
2. egyik sem ismeri a nyelvtani nemet,
3. névutóik vannak,
4. a birtokviszonyt személyraggal jelölik,
5. a melléknévi jelzőt a jelzett főnév elé helyezik,

6. nincs *habeo* igékük, helyette a magyarban „*vagyion*”, a finnben *on* („est”) használatos stb. — Mindezek után büszke önérzettel vallhatta FOGEL: „szerecsénen fölfedeztem, amit tudtommal eddig senki sem vett észre, hogy a magyar és a finn nyelvet nagyon közeli rokonság szálai kötik össze”.

A váratlan siker további kutatásokra ösztönözte FOGELT. Először a lapp nyelvet vette gyanúba, s mikor a kor híres lappológusától, SCHEFFERTől megfelelő segédeszközöket kapott, gyakorlott szeme azonnal észrevette, hogy a lappot csak nyelvjárási különbségek választják el a finntól, s így a lapp is rokona a magyarnak; ezt az együvértartozást közvetlen egyezések, pl. lapp *jenga* ~ magy. *jég* „glacies”, lapp *paelie* ~ magy. *fül* „auris” stb. is bizonyítják. — Következő lépésnek az észti nyelvvvel való összehasonlítást tervezte, de munka közben meghalt.

Nagy kár, hogy FOGEL élelméjű fölfedezése és a nyelvrokonság bizonyításában követett körültekintő gyakorlata nem termékenyíthette meg még az eredményről tájékozott kortársakat sem, mivel munkálatai kéziratban maradtak, és csak 1888-ban bukkant rájuk SETÄLÄ a hannoveri könyvtárban.

STIERHJELM (olv. šärnjelm) Györgynek (1598—1672), akit a „svéd műköltészet atyjá”-nak emleget az irodalomtörténet, s aki különféle tudományágakban úttörő érdemeket szerzett, meglepően világos fogalmai voltak a nyelv életéről és a nyelvrokonság mibenlétéről. Az Ulfilas-fordítása bevezetéséül szolgáló *De linguarum origine* c. tanulmányában (1671) alkalmasint ő hirdette először, hogy az alapnyelvekben nyelvjárásokat kell föltennünk, amelynek fokozatos elkülönülése idézte elő az egyes rokonnyelvek kialakulását. Hasonló megfontolásokból kiindulva helytelenítette korának azt a dogmaszerű fölfogását, hogy a világ nyelvei a héberből származtak. — Az efféle elvi jelentőségű kérdések mellett az ismertebb nyelvek rokonsági viszonyaira is kitér s megemlíti, hogy a magyar és a finn nem tartozik az ismert európai (= indogermán) nyelvek családjába, hanem a bennük található egyező szavak tanúsága szerint egy más nyelvcsoporthoz tagja: „Hoc, quod maxime miror, est, quod in Lexico Ungarico Molnari bene multa vocabula Ungarica invenire Finnis communia, Nationibus toto coelo dispositis”. — E helyütt nem idéz ilyen szó-

egyezéseket, ellenben kézirati hagyatékában SETÄLÄ talált *Ungarica convenientia cum Finnonica* fölírású egybevetéseket — hibásakat, helyeseket egyaránt:

magy.	<i>ket, kettő</i>	~	finn	<i>kax,</i>
«	<i>hal</i>	~	észt	<i>kala,</i>
«	<i>vay (= vaj)</i>	~	finn	<i>woita (= voi),</i>
«	<i>kez (= kéz)</i>	~	észt	<i>kez, kett,</i>
«	<i>fő (= fő)</i>	~	észt	<i>pä,</i>
«	<i>tél</i>	~	észt	<i>tahve,</i>
«	<i>tető (= tetű)</i>	~	finn	<i>teet (=täi) stb.</i>

Az észt mellett a lappot is a finn nyelvjárásának veszi s ezért magyar-lapp egyezéseket is följegyez:

magy.	<i>atya</i>	~	lapp	<i>atze,</i>
«	<i>anya</i>	~	«	<i>adna,</i>
«	<i>vér</i>	~	«	<i>vara,</i>
«	<i>fül</i>	~	«	<i>pelie</i>
«	<i>kéz</i>	~	«	<i>ket, kiet stb.</i>

Később lépett ugyan föl, de egészen a XVII. századbeli finn-magyar nyelvhasználók szellemében dolgozott egy másik svéd tudós, RUDBECK OLAUS is. Ő a zsidó rokonítás egyik legjellegzetesebb képviselője, s *Specimen Usus Linguae Gothicae* c. munkájában (1717) is a gótnak a héberrel való rokon-ságát bizonyítgatja. Tudományunk történetében mégis nevezetes e munka, mert a finn-magyar rokonság kérdését is érinti, sőt korában ez volt a leggazdagabb tartalmú összehasonlító finn-magyar szójegyzék. RUDBECKET volta-képpen egy WOTTONIUS nevű filológusnak az a kétrendbeli téves állítása készítette finnugor tárgyú kutatásokra, hogy a lett nyelv a finnek nyelvjárása, s a magyar nyelv Európa minden nyelvétől különbözik. RUDBECK megállapítja, hogy a lett és a finn között akkora hasonlóság sincs, mint akár a görög és a finn között, a magyar pedig nem elszigetelt nyelvvalakulat, hanem oly közel áll a finnhez, hogy méltán nevezhető testvérének: „Hungaricam & Finnicam linguas tam propinqua sibi cognatione junctas deprehenderim ut consanguineae veluti dici merito queant. Quod quo constet luculentius, vocabula heic quaedam usu quotidiano trita atque adeo mutationi & interitui minus obnoxia recensere volui, ex quibus Hungaricae linguae cum Finnica consensus pateat” (77. l.). 101 — jórészt helyes — finn-magyar szóegyeztetés szolgál e tétel helyességének bizonyítására, oly tekintélyes anyag tehát, aminőt eddig senkinél sem találunk. — RUDBECK hatása hosszú ideig érezhető is volt, bár tagadhatatlan, hogy inkább meddő héber-kardoskodásánál, mint pozitív irányú eredményeinél fogva.

A látóhatár kiszélesedése.

A finnugor nyelvek rokonsági viszonyairól az európai tudományosság a XVII. század végéig mindössze a fent ismertetett néhány részletmegállapításig tudott eljutni. Az eredmények szórványos volta jórészt nyilván az érdeklődés szaggatottságával, egyes jobban ismert nyelvekre korlátozódó alkalmosszerűségével és az irodalmi tájékozottság hiányosságával magyarázható. A lángelméjű LEIBNIZ mutatott rá ekkoriban a nyelvészetnek, az összehasonlító nyelvkutatásnak eddig alig sejtett jelentőségére, számtalanszor idézett, méltán híres mondásával: „*Certum est nihil majorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praeberere, quam collationem linguarum*”. Ezt a máiglan vallott elvet, hogy t. i. az őstörténeti kutatásnak a nyelvészet a legmegbízhatóbb forrása, nemcsak hirdette, hanem alkalmazni is próbálta a sokoldalú német filozófus. Őstörténeti tájékozódás céljából hozzáfogott különféle nyelvek összehasonlításához, s mivel csakhamar meg kellett győződnie a rendelkezésre álló nyelvi eszközök elégtelenségéről, gyarlóságáról, a gyűjtés munkáját igyekezett megszervezni. A legalkalmasabb összehasonlítási anyagnak az egyes nyelvek Miatyánk-szövegét tartotta, de ezen fölül alkalomadtán a kezdetleges élet elemi szókészletét (számnevek, névmások, testrésznevek, rokonsági szakkifejezések stb.) is iparkodott kézhez kapni. Üdvösnek ígérkező vállalkozása tágkörű levelezésében és az ismeretlen népeknél meg-megforduló utazók, követek, hittérítők számára kidolgozott munkatervben bontakozik ki szemünk előtt. Mivel a hatalmas Orosz-birodalom területéről várt leggazdagabb zsákmányt, Péter cárt is igyekezett terveinek megnyerni: „Indítványt tettem, hogy azon számos nyelvet, melyek Fölséged birodalmában és ennek határain használatosak, s melyeket eddig alig nyomozott és ismertetett valaki, jegyezzék föl; hogy szótárakat is vagy legalább kisebb szógyűjteményeket szerezzenek, és fordíttassák ezen nyelvekre a tízparancsolatot, a Miatyánkot, a Hiszekegyet és a vallástannak egyéb részeit, ut *omnis lingua laudet Dominum*. Ez növelné Fölségednek dicsőségét, aki annyi sok nemzeten uralkodik, s olyan buzgón javítja sorsukat; és lehetővé tenné, hogy fölfedezzük ama nemzeteknek eredetét, melyek a Fölségednek alávetett szittyá földről költöztek más országokba” (1713. okt. 26-i kelettel Bécsből írt levél).

LEIBNIZ fáradozásainak eredményeiről túlságosan hézagosak az ismereteink. Annyit mindenesetre tudunk, hogy pl. vogul, permi és szamojéd nyelvű Miatyánk-fordítást kapott a tudós WITSEN MIKLÓS hollandus utazótól is, aki különben 1705-ben *Noord en Oost Tartarye* címen kiadott vaskos könyvével oly jelentékeny mértékben hozzájárult az Oroszországban lakó uráli és altaji népek életviszonyainak megismertetéséhez. — Sajnos, a LEIBNIZ birtokába került anyaggyűjtemény közzétételére, földolgozására és történeti szempontból való értékesítésére nem került sor, bár LEIBNIZ levelezéséből és egyes tanít-

ványainak nyilatkozataiból következtetve ekkor már kezdtek a korábban fölismert finnugor rokonsági szálak egységbe szövődni és a finnugor nyelvhasználat keretei majdnem a mai teljességig kitágulni. Egy 1697. évi levelében így nyilatkozik: „Cela me confirme dans mon opinion que les peuples depuis les Lapons jusqu'aux Tartares derriere la mer Caspienne estoient d'une race approuvée, ou il faut rapporter les Finnois, Estoniens et Livoniens, Permiens, Samojedes etc: et même les Hongrois qui habitoient entre la Siberie et la mer Caspienne”. — Nagyon sokat sejtet ebben a tekintetben LEIBNIZ egyik munkatársának, JOHANNES GEORGIUS VON ECKHARTNAK az a vallomása is, hogy ő is gondosan egybevetette a magyarral a finnt, észtet, lívet, lappot, szamojédot és osztjákat s rokonságot állapított meg közöttük, mikor pedig egy FABRITIUS nevű hollandusnak, a svéd király Perzsiába küldött követének arról a fölfedezéséről is értesült, hogy a Volga közelében lakó mordvinok is közeli rokonságban vannak a finnekkal, arra a nézetre jutott, hogy Európa és Ázsia északi részét hajdan a finnel azonos vagy legalább rokon néptörzs lakta: „Ego ipse summo studio cum Hungarica lingua contuli dialectos varias, Finnicam, Esthonicam, Livonicam, Samojedicam, & Ostiacicam, invenique ubique Harmoniam communem. Cum deinde legissem in relatione, quam de itinere suo Persico Fabricius, Sveciae olim Regis ad Persas Legatus, conscribi fecerat, non procul a Volga fluvio, jam ad Caspium aequor accedente, Nationem inventam esse, quae communia cum Finnis nomina numeralia haberet, & a Finno intelligi posset, in eam deveni opinionem, omnem Europae, & Asiae septentrionem, a Gente olim inhabitatam esse, quae cum Finnica una, aut certe cognata fuerit”.

STRAHLENBERG.

Egy svéd kapitánynak, STRAHLENBERG FÜLÖP JÁNOSNAK (1676—1747) nyílt alkalma a Kelet-Európában és Szibériában lakó tömérdek népet a helyszínen megismerni, földrajzi, nyelvi, néprajzi, történeti tekintetben tanulmányozni s így a finnugor nyelvrokonságnak megoldására már kellőképp előkészített elsődleges kérdéseiben a döntő szót kimondani.

STRAHLENBERGET balsorsa juttatta ebbe a tudományunk szempontjából szerencsés helyzetbe: XII. Károly svéd király tisztje volt s az emlékezetes 1709-i pultavai ütközetben orosz hadifogságba esett. 13 évet töltött orosz internáltságban, s ezt a hosszú időt néprajzi, földrajzi, történeti és nyelvészeti tanulmányokra fordította. Előismeretei nem voltak: „Ich muss bekennen, dass ich, wie ich in die Gefangenschaft gekommen, von der Beschaffenheit dieser Länder eben so viel gewusst, wie ein Ostiake von Teutschland”. A szabad mozgás jogával élve szorgalmasan összegyűjtögette, amit Kelet-Oroszország és Szibéria földjéről, népeiről, nyelveiről írva talált, s anyagát ellenőrizte, ki egészítette, módosította saját észleletei, tapasztalatai, kutatásai eredményei-

vel. 1722-ben szabadult haza, s 1730-ban jelent meg Stockholmban a keleti tanulmányokról beszámoló terjedelmes munkája: *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*.

E helyütt nem térhetünk ki a gazdag tartalmú könyv számtalan föld- és néprajzi, természettudományi, történeti, statisztikai, orosz állam- és egyház-szervezeti stb. adatának, érdekességének és tudományos fölfedezéseinek ismertetésére (ő adott például először hírt az orchoni és jéniszeji ó-török föliratokról), egyes rokonnépekről (cseremis, mordvin, osztják stb.) szóló becses leírásait is figyelmen kívül kell hagynunk, hogy csak a bennünket közvetlenül érdeklő nyelvhasonlítás kérdéseinek körében maradhassunk. — Amit az elődök csak részben bizonyítottak, vagy éppen csak gyanítottak, annak STRAHLENBERG a végére járt: igazolta föltevéseiket és egyeztetésekkel kapcsolta össze nyelvcsaládunknak korábban alig ismert vagy teljesen ismeretlen tagjait. Sőt nemcsak a finnugor nyelvek szorosabb egységét állapította meg, hanem az ú. n. urál-altaji nyelvcsoporthoz keretező és belső elrendező munkáját is megindította.

Az összehasonlításhoz szükséges nyelvi anyag megszerzése kérdésében egészen más véleményen volt, mint LEIBNIZ. Szerinte a LEIBNIZ ajánlotta Miatyánk-fordítások nem vezetnek jóra, mert az illető népek rendesen egészen műveletlenek — „so dumm wie das Vieh” —, a kereszténység legelemibb fogalmai sem tudják nyelvükön természetes módon megjelölni, s ezért a tolmácsolás rengeteg nehézséggel, visszassággal, félreértéssel járna. Sokkal célravezetőbb eljárást követünk, tanítja, ha az adottságok körén belül maradván az egyes nyelveknek nyilvánvalóan legősibb szavait, a számneveket, testrészneveket és a kezdetleges tárgyak, fogalmak elnevezéseit hasonlítjuk össze és vonunk le ebből az összehasonlításból következtetéseket.

Nyelvhasonlító kutatásai eredményeképpen az Észak-Európában és Szi-bériában beszélt nyelveket, az ő megjelölése szerint a *boreo-orientalis* vagy a korabeli szokásos elnevezés szerint a *tatár* nyelveket hat osztályba (classis) osztja: „So ist zu wissen, dass sich in obbemeldtem Nord- und Ostlichen Theil Europae und Asiae Sechs Classes von Haupt-Völckern finden, die in Europa doch alle zusammen gefasset, unter dem Nahmen Tatar passiren”. A *hún* vagy *felsőmagyar* és *finn* (finnugor) osztályba a következőket sorolja: „Auf dem Europäischen Boden sind die *Morduiner*, *Scheremissen*, *Permecken*, auch *Wotyacken*. Und in Asia die dahin gehörigen *Wogulitzen*, *Ostiaken*, und *Barabintzischen* Völcker, so mit denen *Finnen*, *Lappen*, *Esthen*, *Ungarischen* *Secklern*, und wenigen übergebliebenen *Liewen* oder *Lifen* in Curland, alle mit einander anfänglich ein Volck ausgemacht und vor Alters zu denen so genannten Hunnen oder Unnen, welche doch keine Tatar sind, gehöret haben”. A *Harmonia linguarum* c. szóhasonlító táblázatban további részleteket is találunk: „Diese Völcker gehören alle sämtlich in der *Ober-Ungarisch-* und *Finnischen* Nation, welche mit einander einerley Dialect haben; Wesfalls die ersten beyde auch angeführt sind, damit man die übrigen Sechs folgenden,

CLASSE.

Ungarische TZECKLER wozu unter- vielen in Dasen andern die cia zwischen Sie benbürgen und der Theis.	FINNEN wozu unter- vielen in Dasen andern die cia zwischen Sie benbürgen und der Theis.	WOGLU- WITZI nennen sich selbst Mant- fisch, wohnen in der Pro- vintz Ugo- ria in Sibe- rien.	MORDUI- NI nennen sich selbst Mor- dwa, wohnen in Nysch- nigorod- schen Gou- vernemens.	SZERE- MISSI nennen sich selbst More, wohnen in Cajansche- Gouverne- ment.	PERME- CKI nennen sich selbst Comi oder Suda- cki, wohnen in Grofs- Permia.	WOTIA- KI nennen sich selbst Ari, wohnen im Fürstent- hum Wiat- ka.	OSTIA- KI nennen sich selbst Chon- ta, wohnen am Prisch- tiroom in Sibirien.
--	--	---	---	---	--	--	---

Eins	Ecki f. Egi	Yx	Aku	Wäre	Ichter	Ottik	Attik	Ith
Ketto	Ketto	Kax	Kitta	Kaffia	Kechett	Kek	Kyk	Kät
Harom	Harom	Kollm	Korum	Kollma	Komett	Kuim	Kyn	Kollem
Nelli f. Negi	Nelli f. Negi	Nellye	Nilla	Nille	Nelett	Niall	Nell	Nille
Cet f. Oett	Cet f. Oett	Wys	Et oder Eett	Wytyz	Wyfett	Witt	Witt	Wett
Kaht f. Haht	Kaht f. Haht	Kuhs	Katt	Kuta	Kudett	Kuatt	Katt	Kott
Heth	Heth	Zeitzeime	Zaht	Zlifim	Ziemett	Zlifim	Ziefem	Labett
Niolzt	Niolzt	Kadhexen	Niollola	Kaukfim	Kandax	Kakiems	Semet	Nilla
Kilentz	Kilentz	Ydhexen	Antolo	Weixim	Dentze	Ockmas	Alnmans	Killien
Tiz	Tiz	Kymmene	Loo ad. lou	Kaime	Loo	Das	Dass	Yang
Szaz	Szaz	Ssara	Schat	Jumis-hipas	Jumala	Scho	Mador	Thorum
Iften	Iften	Jumala	Thor	Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Oetziu	Jahn	Gott.	
Aiya	Aiya	Aja	Anomati	Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Annæ	Brod. Nian.	Sten.	
Anyo	Anyo	Aiti		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Sten.	
Sogoeck	Sogoeck	Suku		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Sten.	
Keritit	Keritit	Caupungi		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Sten.	
Tuz	Tuz	Tuli	Datt	Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Sten.	
Wiz	Wiz	Wefi	titia	Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Yulni	Kär	Till	Iskär
Mäzo	Mäzo	Ma		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Ma	Woe	ith
Szell	Szell	Tuli		Melch. Lomn. Kopf. Frey.			Ma	
Czillag	Czillag			Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Kizillas	Teel	Kizinga
Saude	Saude	Sade		Melch. Lomn. Kopf. Frey.			Soor	
Szem	Szem	Silmæ		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Schin	Schi	
Nyelo	Nyelo	Kyeli		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Kill	Kill	
Czakall	Czakall			Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Tofch	Tous	
Keez	Keez	Käfi		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Ky	Ky	
Lap	Lap	Jalka		Melch. Lomn. Kopf. Frey.		Lapa	Lapa	
Wau	Wau	Woi	Woi	Melch. Lomn. Kopf. Frey.	Way	by		Pu
Pa	Pa	Pu		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				Kuarn
Karhu	Karhu	Karhu		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Harraka	Harraka	Harraka		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Hewoitit	Hewoitit	Hewoitit		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Pææ	Pææ	Niska		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Niska	Niska	Huux		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Sui	Sui	Sydan		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Kalat	Kalat	Natä		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Natä	Natä	Tai		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Ye	Ye	Yc		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Paiwa	Paiwa	Kiwi		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Joutzi	Joutzi	Nuoli		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Kuko	Kuko	Kuko		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Luola	Luola	Waxa		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Suo	Suo	Muna		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Weru	Weru	Tori		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Wartiat	Wartiat	Caunis		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Ruskaia	Ruskaia	Jæz		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Tolwi	Tolwi	Etho		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				
Elæme	Elæme	Sarwi		Melch. Lomn. Kopf. Frey.				

AVERTISSEMENT.

Ich beziehe mich hier auf dasjenige, was bereits in der Einleitung p. 32. §. VI und p. 56. §. I. Iqq. von dreier Tabula Polyglotta und denen Völkern, welche zu einer jeden der abgetheilten Classe gehören, angegeben worden; Wenn man nun hienob die Charactere nachstellt, so ist gar leichtlich gefunden werden, wo alle diese oben genannte Völker wohnen, und wie weit und breit sich die Sprache eines jeden Volkes erstreckt. Woher, aber zu remarquiren ist, daß diejenige Völker in den Türcz-Asien, welche sich von dem Eist-Meer ab, bis auf den 53. Grad latitude hin ausbreiten, die sich gegen Westen bis an den Ausfluß, gegen Osten aber bis an den Tejonich oder Kamtschatkischen Meer- Bußen ausbreiten, nun zwar schriftlich achabt, noch jedoch so haben. Hingegen von oben, nach Grad Mittag-wärts hinein bis an die Türczen, Persien und Indien, und ausser der Slavonischen nur deren Schreib-Arten bekannt, nemlich die Türczische oder Trimmisch-Tatarische, 2) die Kalmuck oder Mungolische, mit welcher die Manuscrip oder Chinesische Tatarn fast einerley Characteres im Schreiben haben, und zum 3) die Tangutische. Daß aber vor Alters auch nicht andere Schreib-Arten hien in dieser Welt bemelten Erdtheil Pontus solten gemein seyn, ist ein Zweifel, denn man findet nicht allein hier und da Steine und Epitaphia aufgerichtet, auf welchen die Characteres denen Kunschen nicht so gar ungleich; davon ich einige diesem Werke befige. Sondern man findet auch in der Tataren und Siberien an unterschiedlichen Orten in denen zumal spelschaltibus dergleichen von Erb geossene Watten, die ebenfalls ganz beiondere Characteres haben, und eine vormals übliche Schreib-Art anzeigen.

so im Russischen Reiche, Theils in Europa, theils in Asia wohnen, darmit vergleichen kan, in der Antiquität sind die *Hunni* oder *Unni*, dererselben Vorväter gewesen". A magyar és a finn említett 6 oroszországi nyelvrokona a következő:

1. „WOGLUWITZI. Nennen sich selbst *Mantschi*, wohnen in der Provintz *Ugoria* in Siberien".

2. „MORDUINI. Nennen sich selbst *Mordua*, wohnen in Nyschnigorodischen Gouvernement".

3. „SZEREMISSI. Nennen sich selbst *More*, wohnen in Casanischen Gouvernement".

4. „PERMECKI. Nennen sich selbst *Comi* oder *Sudacki*, wohnen in Gross-Permia".

5. „WOTIAKI. Nennen sich selbst *Ari*, wohnen im Fürstenthum Wiatka".

6. „OSTIAKI. Nennen sich selbst *Chonti*, wohnen am Irtisch-Strohm in Siberien".

A II. vagy török-tatár nyelvek osztályából a következőket sorolja föl: „Siberisch-Mahumedische *Tatarn* bey denen Städten Tobolski, Tumen und Tara. *Jakuti*; wohnen am Lena-Strohm in Siberien, nicht weit vom Eiss-See, sind pure Heyden. *Czuwaschi*; wohnen im Casanischen Gouvernement, sind pure Heyden. Mit diesen dreyen Völkern haben die *Türcken*, *Crim-Usbeck-Baschkirr-Kirgis*- und *Turckomannische Tatern*, fast einerley Dialect". — A III. vagy szamojéd nyelvosztályban 6 tagot említ: 1. „*Samojedi*; wohnen zwischen Archangel und Pitziora, sind lauter Heyden". 2. „*Ostiaki*; wohnen in Siberien am Obi-Strohm und bey der Stadt Narim". 3. „*Ostiaki*; wohnen am Czulim-Strohm und bey der Stadt Tomskoi". 4. „*Samojedi-tawgi*; wohnen am Eiss-See, zwischen dem Jenisei- und Lena-Strohm". 5. „*Samojedi-manzela*; wohnen von der Stadt Torochanski am Jenisei-Strohm an biss zum Eiss-See". 6. „*Kanskoi*; nennen sich selbst *Khotowci*, wohnen am Kann-Strohm in Sibieren".

A IV. osztályba a mongol-mandzsú nyelveket, az V. osztályba a tunguz nyelveket, a VI-ba pedig a Fekete-tenger és a Kaspi-tenger közt lakó népek nyelveit sorolja. Megjegyzi ez utóbbiakról, hogy különböző anyanyelvűek ugyan, mivel azonban valamennyien beszélnek krimi-tatárul is, joggal foglalhatók együvé.

Az egyes nyelvosztályok tagjainak összetartozását a könyvhöz mellékelt szöghasonlító táblázat, a „Gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum HARMONIA LINGUARUM, oder Specimen einiger Zahlen und Wörter derer in dem Nord-Ostlichen Theil von Europa und Asia wohnenden Tatar- und Hunno-Scythischen Abstämmelings-Völker; Aus welchen nebst andern historischen Umständen zu ersehen sein wird, wie solche vor Zeiten entweder unter sich oder mit andern Westlichen Völkern combinirt gewesen" segítségével bizonyítja. A bennünket legkövetlenebbül érdeklő *hún* (= finnugor) nyelvosztály

rovatában a magyar, finn, vogul, mordvin, cseremisz, permi (zürjén), votják és osztják szerepel. Leggazdagabb anyaggal a magyar (60 szó) és a finn (58 szó) van képviselve. Kétségtelen, hogy STRAHLENBERG fölhasználta RUDBECK finn-magyar egybevetéseit, mert RUDBECK torzított, sajtóhibás adatai is előkerülnek nála:

RUDBECK:			STRAHLENBERG:		
	finn	magyar		finn	magyar
'Prosapia'	<i>Sucu</i>	<i>Sagok</i>	'Geschlecht'	<i>Suku</i>	<i>Sogoeck</i>
'Pluvia'	<i>Sade</i>	<i>Saud, asseu</i>	'Regen'	<i>Sade</i>	<i>Saude</i>
'Cor'	<i>Sydan</i>	<i>Szivu</i>	'Hertz'	<i>Sydan</i>	<i>Sziwu</i>
'Pediculus'	<i>Taei</i>	<i>Tai</i>	'Laus'	<i>Tai</i>	<i>Tai</i>
'Ovum'	<i>Muna</i>	<i>Many</i>	'Ey'	<i>Muna</i>	<i>Many</i>
'Cornu'	<i>Sarwi</i>	<i>Szaruw</i>	'Horn'	<i>Sarwi</i>	<i>Saruw</i>

stb.

A többi finnugor nyelvből a számneveken kívül édeskevéssé szóegyeztést találunk (pl. *víz, szem*), sőt STRAHLENBERGnek nem is az etimológiai megfelelések egybeállítására, s e megfelelésekből a finnugor rokonság tényének bizonyítása volt a célja, hanem a soknyelvű szótárak rendeltetését szem előtt tartva némely tárgynak, fogalomnak a finnugor nyelvekbeli kifejezéseit igyekezett föl sorolni. Csak így tudjuk megérteni, milyen alapon, miért került egymás mellé a magy. *Isten*, finn *Jumala*, vog. *Thor*, mordvin *Jumis-hipas*, cserem. *Jumala*, zürj. *Jahn*, votj. *Mador*, osztj. *Thorum*.

Bármilyen csekélyke azonban a finnugor nyelvekből kimutatott helyes szóegyeztetések száma, STRAHLENBERG elegendő alapnak tekintette, hogy reájuk és a homályos történeti kapcsolatokra utalva határozott hangon hirdethesse a finnugor nyelvek rokoni együvértartozását: „collationire die Numern und Wörter derer Ungarischen Seckler nebst derer Finnen mit denen sechs folgenden Hunnen; So wird man finden, dass diese Ungarn und Finnen mit jenen einerley Dialect haben. Der Ungar und Finne nennet die Zahl 4, *Nelly* und *Nellie*; die übrigen sechs aber pronunciren solche: *Nilla, Nille, Nelet, Niall, Nell, Nille*, und so weiter. Dieses, nebst andern hierzu einstimmenden Nachrichten in der Historie, ist ein ziemlicher Beweiss, dass diese Völcker mit gedachten Ungarn und Finnen vor Zeiten müssen zusammengehört haben”. (60. l.)

Hasonló természetű anyaggal és módszerrel állapítja meg STRAHLENBERG a többi boreo-orientalis nyelvosztály belső rendjét is. Érdemes már itt is kiemelnünk, hogy a finnugor és a szamojéd osztály között ősrökonságra utaló közeli kapcsolatot vett észre: „Scheinet also, dass die Samogäden mit den

Hunnischen Völkern, oder der ersten hier erwehnten Classe, eines Herkommens anfänglich, und ein Theil derer Hyperborischen Völker müssen gewesen seyn". (36. l.)

STRAHLENBERG könyve szokatlan föltűnést keltett, bár értékét a kortársak és a közvetlen utódok nagyon különbözőkép ítélték meg. A héber dogma és egyéb rokonsági ábrándok fanatikusai rá sem hederítettek, mások őstörténeti és történeti fejtegetéseit alaptalan meséknek minősítették — SCHLÖZER a világ legtudatlanabb fecsegőjének kiáltotta ki STRAHLENBERGET —, az elfogulatlan, méltányosan bíráló tudósok azonban a legnagyobb elismeréssel üdvözölték eredményeit. Ma történeti távlatból nézve tisztán látjuk a munka gyöngéit, de erényeit is. Megengedjük, hogy STRAHLENBERG hiányos képzettségű műkedvelő, hogy munkájában rengeteg a tudálékos szófiabeszéd, a kritikátlanság, a megokolatlan következtetés, még azt sem tagadjuk, hogy a nyelvek csoportosításának alapjául szolgáló anyaga ösztövr és helyenként gyatra, de nem szabad szemet hűnynünk a mérleg másik serpenyőjében található súlyos értékek előtt sem. Csak össze kell hasonlítanunk STRAHLENBERG rokonsági rendszerét egyfelől a föllépte előtt látott kuszasággal, másfelől mai ismereteinkkel, s akkor lehetetlen föl nem ismernünk nagy tudománytörténeti jelentőségét. Akár a véletlen, akár a józan ösztön vezette, szerencsésen eljutott ahhoz az első állomáshoz, amelyhez a XVIII. századeleji tudománynak el lehetett jutnia. Elvitathatatlan érdeme marad, hogy elég pontosan fölépítette a kaptárakat a következő századok mézgyűjtői számára.

Nálunk általában elutasították STRAHLENBERG tanítását: a nemzeti hiúság lázongott a lealacsonyító környezetbe keveredés székelye ellen. A kiváló történetíró, BÉL MÁTYÁS 1735-ben kiadott *Adparatusa* függelékében kénytelen ugyan elismerni a finnugor rokonság mellett fölhozott szóegyeztések helyességét, de nem ősi rokonság emlékeit és így bizonyítékait látja bennük, hanem régi érintkezéseken alapuló átvételeknek tartja őket, s makacs pátozzal hirdeti tovább a hún-szittya eredetet. Úgy látszik azonban, titokban mégis izgatta a finnugor rokonság gondolata, mert pl. levelezéséből tudjuk, hogy BAYER orosz akadémikustól finn nyelvtant kért tanulmányozás végett.

Míg a magyar tudományosság legtekintélyesebb vezérei és a magyar közvélemény irányítói tántorítatlanul kitarítottak régi ábrándjaik mellett, itt-ott nálunk is akadtak STRAHLENBERGnek tanítványai és szószólói. Közöttük első helyen említendő HUSZTI ANDRÁS történetíró és jogtudós. *Ő és Ujj Dácia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való Historia* c. 1735—36-ban készült munkája, mely nyomtatásban csak 1791-ben jelent meg, egészen STRAHLENBERG nyomán haladva ismerteti a magyarok eredetét és rokonságát: „legközelebb való Attyafiai a' Magyaroknak a' Vogulitzi Népek, a' kik Sibériában Muszka Országban tul, Ugoria Tartományában laktanak" (78. l.); „igen közel való Attyafiai a' Magyaroknak Scythiában az Ostiaki Népek" (79. l.); sorban említi azután a zürjéneket, a votjákokat, a cseremiszeket,

a mordvinokat és a finneket. — Új és nagyon becses e könyvben a rokonsági sorrend többé-kevésbé helyes megállapítása, kivált pedig az az észrevétele, hogy a magyaroknak a vogulok és az osztjákok a legközelebbi nyelvrokonai: „A' mi a' nyelvét illeti ennek a' Népnek (t. i. a vogulnak), a' mind a' számlálásban mind egyéb szókban a' mi magyar nyelvünkhez legközelebb járul” (79. l.).

HALMÁGYI ISTVÁN történetíró németországi egyetemi tanulmányai alatt ismerkedett meg az új elmélettel és menten csatlakozott hozzá. 1753 februári napló-följegyzésében írja: „Philippus Joannes Strahlenberg nevű svecus a muszkától elfogattatván és Siberiában küldettétvén, 12 esztendeig járta azon provinciákat. Ez Muszkaországról nevezetesen pedig a siberiai provinciákról egy könyvet irt, de statu historico geografico et oeconomico . . . Ez a tatárok sok féle nemeinek is nyelveket conferálja. Osztja őket hat classisra, a mennyiben a nemzetek és nyelvek egymással egyeznek, azokat egy classisba tévén. Az első classisban helyheztet hét nemzeteket, ugymint 1. Finnos; 2. Woglunitios in Ugoria; 3. Morduinios in Mordua; 4. Szeremissi in Casan. 5. Permecki v. Sudacki in gross Permia; 6. Votiaki in Viatka. Ezekről mondja a magyarokat kijötteknek lenni, conferálja ezeknek nyelveket a magyar nyelvvel”. Érdemes megjegyeznünk, hogy őt is a vogul-magyar szavak hasonlósága lepi meg, s ezért egy külön lapra föl is jegyzi magának a vogul-magyar számnévi egyezéseket (Mon. Hung. Hist. II. oszt. XXXVIII, 567—8).

A teljesség kedvéért itt említhetjük meg TORKOS JÓZSEF győri, majd soproni evang. lelkészt, akinek történelmi tanulmányai külföldön is ismeretesek voltak, s pl. a felsőlausitzi és a berlini tudós társaság is tagságával tisztelte meg. Ő voltaképpen STRAHLENBERG ismerete vagy legalább is említése nélkül foglalkozott vogul-magyar szóhasonlítással. A Győri Kalendárium (Calendarium Jaurinense Titulare et Politicum) 1747. évi folyamában közölt egy összefoglaló tájékoztatást a világon szétszórta élő magyarokról. Ezek közé sorolja az *Ugroja* vagy *Voguliczia* tartomány magyar-jait is. A vogulokat is magyaroknak számítja, sőt azt tartja, hogy a vogul az ősi, a nyers alapnyelv, az „anya”, míg ahhoz viszonyítva a Duna-Tisza vidékére költözött magyarok a továbbfejlődött „leány-nyelv”-et beszélnek. A vogul-magyar nyelvazonosságot számnévek (1—10) és kezdetleges tárgyak (*szem, kéz, szív, ló, vaj*) nevének egyeztetésével bizonyítja, — önállósága ellenére elismerésre méltó ügyességgel.

STRAHLENBERGgel és közvetlen környezetével lezárul a finnugor nyelvhasználat történetének első szakasza: a véletlen fölfedezéseknek, a tapogatózásoknak, egyes nyelvek rokonításának és végezetül a teljes rokoni kör összekapcsolásának kora. A kezdet szerencsés fölismerései szabták meg a következő idők közvetlen teendőit, az összehasonlító nyelvészet ideiglenes munkakörét: nyelvi anyag gyűjtése, a kérdéses nyelvek tüzetesebb megismerése, az egyezéseknek lehetőleg teljességre törekvő összeszedése és rendszerbefoglalása, valamint a reális nyelvi tények mögött homályba takaródzó történeti előzmények földerítése várt az eljövendő kutatókra.

Szógyűjtés és kísérlet a történeti háttér földerítésére.

A nyelvi anyag gyűjtésének ezidőtájt az ú. n. polyglott szótárak voltak a legjellegzetesebb formái és eredményei. A kezdeményezés tulajdonképpen LEIBNIZ-re nyúlik vissza, aki az összehasonlítás legcélravezetőbb módjával a Miatyánk-fordítások mellett az elemi tárgyak, fogalmak különféle nyelvi elnevezéseinek egymás mellé állítását jelölte meg. Jelenlegi ismereteink szerint sok veszéllyel jár az ilyen eljárás, de az elgondolás tagadhatatlanul logikus volt, mert eleve valószínű, hogy a közös eredetű nyelvek éppen az elemi szókészlet terén mutatnak kiterjedtebb egyezéseket és árulják el ezzel együvé-tartozandóságukat.

A mi szempontunkból legfontosabb Katalin orosz cárnő soknyelvű szótára, amely PALLAS gondozásában *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* címen 1786—87-ben jelent meg, s 285 tárgynak, fogalomnak 149 ázsiai és 51 európai nyelven való elnevezését tartalmazza. A nyelvek között a magyaron kívül szerepel több vogul, több osztják nyelvjárás, a zürjén, a per ják, a votják, a cseremisiz, a mordvin, a lapp és több finnnségi nyelv is, — egyik teljesebb, másik fogyatékosabb anyaggal. Ma bizony már alig vesszük kézbe PALLAS vaskos köteteit, sőt azt is bizvást megállapíthatjuk, hogy anyagát ötletszerűen állították össze, s az adatoknak cirill betűre való átírása sem volt szerencsés gondolat, mégis nagy érdeme, hogy Oroszországban is fölkeltserte és fokozta a nyelvek iránti érdeklődést.

Nyugat-Európában egy spanyol származású jezsuita, HERVAS tűnt ki hasonló irányú munkásságával. Eredeti finnugor anyag nem állott rendelkezésre, de 1785-ben *Catalogo delle lingue conosciute e notizia delle loro affinità e diversità* címen megjelent olasz könyve, majd ennek bővített spanyol átdolgozása világosan rámutat a magyar nyelvnek a finnugor családba tartozására: „In primo luogo io riconosco dialetti di una stessa matrice i linguaggi Ungaro, Livonese, Estonio, Finnico o Finlandio, Lapponico, Permiano, Tschere-misso, Tschuvasko, Wotjako, Wogulo con altri dialetti subalterni di nazioni distese per parecchi siti dell'Asia” (id. C. TAGLIAVINI, *La lingua Ungherese* 9).

A soknyelvű anyaggyűjtő nyelvészeti irodalomnak az ADELUNG-féle *Mithridates* (I—IV. k., 1806—17) volt a legutolsó s egyben legismertebb terméke. Finnugor vonatkozásban semmi haladást sem jelent, sőt több tekintetben a korabeli tudományos színvonalat sem üti meg. A magyart pl. teljesen elkülöníti a finnugor csoporttól és különösképpen Délkelet-Európa „keveréknyelvei” közt ismerteti.

A finnugor nyelvhasználatnak a XVIII. század dereka táján kezdődő szakasza közelről sem haladt a mai ismereteink szerint kirajzolható logikus munkaterv egyenes vonalában. Számos kitérőn vezetett az útja, hepe-hupás talajon esetlett-botlott, többször zsákutcába is tévedt, kénytelen volt időnként vissza-visszafordulni s azután elülről kezdeni, nem is szólva azokról az aka-

dályokról, amelyeket a jámbor előítélet, nemzeti bizalmatlanság és hangoskodó ellenszenv gördített eléje.

A STRAHLENBERG-féle könyv megjelenését követő évtizedek finnugor tárgyi kutatásaira két történettudós: FISCHER JÁNOS EBERHARD és SCHLÖZER ÁGOST LAJOS munkássága nyomta rá a maga jellegzetes bélyegét. A történeti szempont kiemelése mindenestre indokolt volt már: ha a nyelvészet egymástól távolálló népek nyelvében állapít meg ősrökönsságra utaló egyezéseket, elengedhetetlenül sürgős feladat azoknak a történeti folyamatoknak a földerítése, amelyek a nyelvrokonok közös életében, majd különválásuk óta leperegtek. Nyilvánvaló, hogy a nyelvegyeztető csak attól fogva áll szilárd talajon, amikor a maga nyelvi megállapításait összhangba tudja hozni a történet tanulságaival.

FISCHER JÁNOS EBERHARD orosz akadémikus főleg MÜLLER GERHARD FRIGYESNEK, a *Sammlung Russischer Geschichte* c. nagyértékű tanulmány-sorozat kiadójának biztatására fogott Kelet-Oroszország történeti és néptudományi multjának földerítéséhez s e földadat keretében a finnugorság alapvető történeti kérdéseinek vizsgálatához. Legismertebb idevágó monográfiája a kétkötetes *Sibirische Geschichte* (1768), amely az első módszeres összefoglaláskísérlet a finnugor — FISCHER elnevezése szerint *skytha* — néptörzs orosz földön lejátszódó régi viszontagságairól és jelenlegi helyzetéről. A mai kritikus olvasó érthetően sok tárgyi tévedést és elhamarkodott következtetést talál ugyan benne, de az egyes rokon népekre vonatkozó gazdag adattár, mindenekfölött pedig a MÜLLER és FISCHER levéltári kutatásain és helyszíni tanulmányain alapuló történeti, régészeti, föld- és néprajzi anyag szinte máiglan biztosította forrásértékét.

A másik, bennünket magyarokat különösen érdeklő tanulmánya a *De origine Ungrorum*, amely még 1756-ban készült, de kéziratban maradt, s csak 1770-ben tette közzé SCHLÖZER a *Quaestiones Petropolitanae* c. gyűjteményben. FISCHER ebben a tanulmányban a finnugor rokonsági elméletnek és a korabeli ismereteknek megfelelően vázolja a magyarság ősi kapcsolatait és régi történeti viszontagságait. Alkalomadtán a *Sibirische Geschichte* megfelelő részeivel egyezően szóhasznításokat is közöl a finnugor nyelvek közös eredetének bizonyítására.

A nyelvi rokonság kérdésében FISCHER STRAHLENBERG nyomdokain jár: meggyőződéses híve a finnugor nyelvek együvértartozásának. Szóegyeztetéseiben a lapon kívül minden finnugor nyelvre tekintettel van, sőt a csuvaszt is közéjük számítja. Ez a tévedés nemcsak őt jellemzi, hanem kortársai és utódai munkáiban is számtalanszor megismétlődik. Éles szeme azt is észreveszi, hogy a finnugor nyelvekbeli egyezések bizonyos szabályos hangtani eltéréseket tüntetnek föl. Észreveszi pl., hogy a magyar a rokon nyelvek szókezdő *p*-jével szemben *f*-t, a mélyhangú szavak szókezdő *k*-jával szemben *h*-t mutat: „Hungaricam ab ceteris in eo maxime differre deprehendi, quod

quae reliquae Scythicae gentes littera *p* efferunt, eadem Hungari enunciare amant per litteram *f*, qua caret magna Europaeorum et multo maxima pars gentium Asiaticarum. Item pro palatina *k* ponunt Hungari aspiratam". Az sem került el tekintetét, ami STRAHLENBERG magyar ismertetőinek is szemet szűrt, hogy a magyarhoz a finnugorság tagjai közül a vogul és az osztják áll legközelebb: „Etsi satis magna dialectorum Scythicarum (= finnugor) cum Ungarica sit convenientia, tamen inter ceteras eminere videntur Vogulica et Kondinica”.¹

Egészen más természetű FISCHER harmadik finnugor érdekű munkája, az ú. n. szibériai szótár, amely 300 tárgynak, fogalomnak 40 „szibériai”, s ezek közt különféle finnugor nyelvekbeli elnevezését sorolja föl. Erre a szógyűjteményre a nyelvgenealógusoknak s a finnugor nyelvhasznítóknak is égető szükségük volt, mert hiszen a rokon nyelvek legtöbbjéről mindössze néhány jól-rosszul lejegyzett szó állott rendelkezésre, s ilyenformán friss anyag szerzésén múltott a munka előbbrejutása. Sajnos, FISCHER halála miatt a tanulságos szógyűjtemény kéziratban maradt, majd a göttingai egyetem kézírattárába került.

Tudományos munkásságának irányát, természetét tekintve SCHLÖZER rokon-egyeniség FISCHERrel. Voltaképpen mint az északi népek és az orosz birodalom történetének kutatója szerzett nagy érdemeket és európai tekintélyt. Részben az orosz kútfőkkel, mindenekelőtt a Nestornak tulajdonított orosz őskronikával való foglalkozása során nyílt alkalma egyes finnugor népek történeti szerepének és nyelvi hovatartozásának megvizsgálására, részben pedig mint a filológiai tanulságokat sem mellőző őstörténet-kutatónak kellett összehasonlító nyelvészeti kérdésekre is kitérnie. A finnugorságot érintő tanulmányainak eredményeit az *Allgemeine Nordische Geschichte* címen 1771-ben kiadott nagyszabású összefoglalásban tette közzé. Ezúttal a *Von dem Stammvölkern des Europäischen Nordens* c. rész *Finnen* (= fgr.) fejezete tarthat számot különösebb érdeklődésünkre, mert ebben foglalja össze a különféle finnugor népekre — beleértve a lappokat is — vonatkozó fontosabb tudnivalókat: magyarázza népi nevüket, ismerteti lakóhelyüket, nyelvjárási tagozódásukat, történetük vázlatát stb. (301—308. l.) — A finnugor népek — nála egyszerűen *Finnen* — rokonságát kétségbevonhatatlan igazságnak tekinti és szóegyeztetésekkel is bizonyítja (különösen a 422., 431. l.). Ugyancsak ebben a munkájában adta ki SCHLÖZER a FISCHER-féle szibériai szótár vogul és osztják

¹ A *Kondinica* = *kondai* elnevezés jóideig közkeletű volt 'osztják' értelemben, mégpedig nemcsak a kondai-osztjásokra, hanem általában az egész osztjákság jelölésére. A szóhasználatnak az a föltevés szolgált alapjául, hogy az osztjások magukat *χanda-χui* névvel illetik, s e nevezet első tagját a *Konda*-folyó nevével vélték azonosnak: *χanda-χui* = 'kondai ember' → 'kondai osztják' → 'osztják'. Ez a föltevés hibásnak bizonyult, mert később kiderült, hogy a *χanda*-nak semmi köze sincs a *Konda* folyónévhez.

részét is (308—315. l.), amely a finnugor nyelvhasználókhoz hosszú ideig a leggazdagabb, szinte egyetlen obi-ugor szókészlet forrásuk volt.

SCHLÖZER nagy tudományos tekintélye és izmos egyénisége jeles iskolát teremtett Göttingában, olyan iskolát, amely az egész korszak őstörténeti munkásságán érezte hatását. Nagy része van SCHLÖZERnek abban is, hogy az európai tudományos köztudatban egyre mélyebb gyökeret vert a finnugor rokonság hite, sőt az ő kezdeményezésének köszönhetjük GYARMATHINK nevezetes *Affinitasát* is.

SAJNOVICS Demonstrációja.

Amennyire elmemozdító hatással volt az indogermán környezetből kirívó etnikai és nyelvi különbözősége révén a magyarság a finnugor kérdések fölvetődésére, ébrentartására és fokozatos kibontakozására, annyira alárendelt szereplőnek, szinte tétlen szemlélőnek, sőt kerékkötőnek mutatkozott eddig tudományunk az alkotó munka mezején. Pedig a tudósvilág joggal hihette, hogy a kételyek eloszlatására, meggyőző eredmények fölmutatására legfőképpen magyar kutatók volnának hivatva: „Linguae enim Ungarorum, & Laponum convenientiam, nisi aut natus Lappo inter Ungaros, aut Ungarus inter Lappones inquirat, definitam nunquam habebimus. Quidquid ea de realiarum Gentium Viri, etiam Doctissimi, in medium attulerint, praeter conjecturae probabilitatem, nullum certitudinis gradum obtinebit unquam!” (SAJNOVICS a *Demonstratio* bevezetésében). — A magyar visszavonultságnak egyszerű a magyarázata: a közvélemény kezdettől fogva idegenkedéssel fogadta az előkelő származás hiedelmével homlokegyenest ellenkező rokonság gondolatát, a magyar tudósok pedig csekély kivétellel vak fanatizmussal vagy fölényeskedő nemtörődomséggel szövögették tovább rég elavult álmaikat. Értelmezhető meglepetésül 1770-ben mégis egy magyar írta meg azt a nevezetes tanulmányt, amely a nyelv eredetéről, a nyelvek rokonságáról kifejtett világos fölfogásával és a rokonság bizonyításában tanúsított úttörő sokoldalúságával új irányba lendítő lökést adott az elsekélyesedő, már-már mellékutakra tévedő finnugor nyelvhasználás, sőt ezen keresztül az egész összehasonlító nyelvészet ügyének is.

A történelmi nevezetességű munka szerzője a gazdag magyar nemesi családból származó SAJNOVICS JÁNOS jezsuita pap (1733—85). Hittudománnyal, mennyiségtannal, főleg csillagászzal foglalkozott, s életének egy véletlen epizódja sodorta a nyelvhasználás terére. A csillagászok megállapították ugyanis, hogy 1769. június 3-án a Vénusz bolygónak a nap előtt kell elvonulnia, s ebből a ritka természeti tűneményből a Vénusz-parallaxis segítségével a Vénusznak a Földtől való távolságát, ebből a Keppler-féle törvény alkalmazásával a Nap-parallaxist, ebből pedig a Nap és a Föld egymástól való távolságát remélték kiszámíthatni. A csillagászokat lázba hozta a tűneményhez fűzött remény.

Dánia és Norvégia akkori királya, VII. Keresztély, a tudományos vizsgálatok megkönnyítése végett Norvégia legészakibb csúcsán, Vardöhusban csillagvizsgáló tornyot építtetett és meghívta oda Európa leghíresebb csillagásztát, HELL MIKSA egyetemi tanárt, a bécsi udvari csillagvizsgáló igazgatóját. HELL MIKSA elfogadta a kitüntető meghívást s utitársul a magyar SAJNOVICSOT vette maga mellé. Választásának kettős célja volt: először is SAJNOVICSOT képzett csillagásznak ismerte, akitől a megfigyelésekben, számításokban is megbízható segítséget várt; másodszor: a selmeci születésű HELL itt Észak-Norvégiában, a lappok földjén akart határozott bizonyosságot szerezni a lapp-finn-magyar rokonságról Európa-szerte elterjedt vélemény helyességéről, s mivel ő már nem tudott jól magyarul, magyar segítőtársra volt szüksége. Hellék 1768 őszén érkeztek meg északi állomáshelyükre, s a csillagászati előkészületekkel párhuzamosan mindjárt hozzáláttak a nyelvészeti tennivaló elvégzéséhez is. A lapp és a magyar nyelv egybevetésének munkáját SAJNOVICS végezte, kétségtelen azonban, hogy a helyszíni nyelvhasonlítás eszméjén kívül a kivitel tekintetében is nagy érdemei vannak HELLnek. Ki tudja, az ő szívós érdeklődése, szüntelen ösztönzései és hasznos tanácsai nélkül nem hátrált volna-e meg SAJNOVICS az elméleti és gyakorlati nehézségek láttára. SAJNOVICS egész nyíltan megmondja ezt, sőt túlzó szerénységben munkája legvégén minden érdemet HELLre hárít: „At fructus, qui in rem litterariam, praesertim Historicam, inde enascentur uberrimi, uni R. P. Maximiliano HELL, Sedibus Ungarorum Natalibus ab ipso inquisitis, repertis, nobisque communicandis, in acceptis erunt referendi. ILLE me secum in Fimmarchiae oras sponte detulit. ILLE ut disquisitionem aggredederer, primus admonuit. ILLE, ut ceptam continuarem, hortator accessit, ILLE, ut continuatam ad finem usque deducere possem, praestito otio, subministrato consilio, interposita autoritate perfecit. Tot Titulis ad ILLUM hoc opus pertinet!”

A *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* címmel ellátott munkát SAJNOVICS 1770 elején Koppenhágában a Királyi Dán Tudóstársaságban bemutatta, még ugyanabban az évben Koppenhágában, majd második javított kiadásban Nagyszombatban kinyomatta. — Mi e méltán történelmi nevezetességű mű anyaga, kézzelfogható tudományos eredménye és módszertörténeti jelentősége?

SAJNOVICS először a magyar és a lapp nyelv „azonossága” kifejezés értelmét magyarázza meg, mintha sejtette volna, mekkora megbotránkozás forrása és mennyi gúny céltáblája lesz a könyv merész címe. Megérti vajjon a lapp a magyart, ahogy akkoriban Koppenhágában híresztelték, s ahogy az avatatlan olvasó a cím alapján hihetné? Nem érti meg, hangsúlyozza SAJNOVICS, ilyen értelmű azonosságról szó sem lehet. Hogy is érthetné meg, amikor a két nyelv legalább 13 évszázada szétvált egymástól. A nyelv pedig folyvást változik: a mai németek között alig akad ember, aki a régi könyveket olvasni tudná, a norvégok nyelve meg annyira átalakult, hogy régi törvényeik szövegét

kénytelenek voltak új-norvégra lefordítani. Megváltozott a lapp is, a magyar is: elkülönülésük óta az egyes lapp nyelvjárások között akkora különbségek fejlődtek ki, hogy a finmarkeni hegyi-lapp nem érti a tengeri-lapp beszédét, még kevésbé a svéd-lappét; a magyar nyelv történeti változásának bizonyítékaul elegendőnek véli a legrégibb magyar szövegemlék, a Halotti Beszéd

JOANNIS SAJNOVICS. S. J.

UNGARI TORDASIENSIS

E COMITATU ALBA - REGALENSI

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATIS HAFNIENSIS,
ET NIDROSIENSIS SOCI

DEMONSTRATIO.

I D I O M A

UNGARORUM

ET

L A P P O N U M

I D E M E S S E.

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI DANICÆ
PRÆLECTA, ET TYPIS EXCUSA HAFNIÆ

A N N O M D C C L X X.

R E C U S A

T P R N A V I Æ,

TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOCIETATIS JESU.

SAJNOVICS *Demonstratio*jának címlapja.

bemutatását. Ha tehát a szétválás óta a lapp is, a magyar is változott — folytatja Sajnovics a gondolatfejtést —, ma csak akkor érthetnék meg egymást, ha szakasztottan egyformán változtak volna. Ez lehetetlenség lévén, a lapp és a magyar nem is értheti meg egymást. A német, az angol, a holland, a dán sem érti meg egymást, mégis van köztük valami kapocs, valami közösség: a származás, az alapnyelv azonossága. Ezt mondhatjuk a román nyelvekről, a szláv nyelvekről, s ugyanezt állíthatjuk a magyar és a lapp nyelv viszo

nyárol is. Ha nem a kölcsönös érthetőség, akkor mi bizonyítja a nyelvek közti rokonságot? A közös alapból való örökségek, a hangjellegi, szóképzleti és alak-tani egyezések. A magyar és a lapp közt található ilyenmű egyezéseknek összegyűjtését tekinti SAJNOVICS a feladatának, s munkája végeztével, az eredmények mérlegelése után meggyőződéssel hirdeti már a mű címében is a sikert, a magyar-lapp nyelvrokonság bebizonyított voltát.

A bizonyítás súlypontja a szóegyeztetéseken és az alak-tani elemek egybe-vetésén van, míg a hangtani jellegről szóló szétfolyó fejezeteknek néhány pom-pás megfigyelés ellenére is vajmi csekély meggyőző erejük van.

A 150 magyar-lapp szóegyeztetést a könyv *Elenchus* c. része foglalja magába. SAJNOVICS szigorú, bár egyben-másban fonák elvek szerint végezte a kényes munkát. Tudatosan igyekezett pl. kerülni azokat az egyezéseket, amelyek nem a közös alapnyelvből való örökségnek látszanak, hanem művelő-déstörténeti okokból idegenből vett kölcsönzéseknek gyaníthatók; ilyenek a kereszténységre, a társadalmi, gazdasági, katonai életre, a házi berendezésre vonatkozó modern kifejezések. Nem szabad természetesen meglepődnünk, hogy a helyes elv rostáján egy-egy konkolyszem is keresztülsusszan. Sokkal sajnálatosabb ennél, hogy SAJNOVICS kiaknázatlan hagyva a maga magyar nyelvtudását és a helyszíni lapp tanulmányok nyújtotta lehetőségeket, kizáró-lag írott forrásokra: a magyart illetőleg SZENCI MOLNÁR ALBERT szótárára, a lappot illetőleg pedig LEEMre korlátozta magát. Ha SAJNOVICS szóhasonlí-tásai közül kizárjuk a jövevényszavakat (*széna, utca, rokka, lakat* stb.), a helytelen összekapcsolásokat (magyar *víz* ~ lp. *tsatze*; magy. *üres* ~ lp. *kuras* stb.) és az alapszavak mellett fölöslegesen külön kezelt származékokat (pl. az *él* mellett *élő, élet, élés, éltet*; a *főz* mellett *főző, főzés, főzet* stb.), akkor mind-össze 38-ra csappan SAJNOVICSnak a magyar-lapp nyelvrokonságot bizonyító helyes alapszóegyeztetése. Bár ez a szóképzleti egyezés is kellő súllyal esik a latba, — kivált, ha a közös szavaknak a műveltség ősi, kezdetleges állapotára utaló tanulságait is tekintetbe vesszük — SAJNOVICS tudta, hogy a magyar-lapp nyelvrokonság tételét más természetű nyelvészeti egyezések kimutatásá-val is meg kell támogatnia. Logikus okoskodással a két nyelv szerkezetében, közelebből szóragozásában és szóképzésében keresett és talált is meggyőző további egyezéseket. Ha FOGELnak kéziratban maradt kísérletét nem számít-juk, voltaképpen SAJNOVICSOT illeti meg az a tudománytörténeti érdem, hogy a nyelvrokonság mibenlétét helyesen értelmezve a szóegyeztetések mellett a szerkezeti, alak-tani elemek összehasonlító vizsgálatának is megfelelő teret és jelentőséget szentelt.

SAJNOVICS lapp-magyar alak-tani összehasonlításában a korabeli klasszikus grammatika rendszerét követi, ami természetszerűleg inkább zavarja, mint segíti megfigyeléseiben. Az idegen mintához való erőltetett alkalmazkodás ellenére is nagyszámú és meggyőzőbbnél meggyőzőbb azonosságot fedez föl. Legfontosabb megállapításai: a nyelvtani nem hiánya (84. l.), a névszók

többsének *-k* jellel (87. l.), a melléknév közép fokának *-b* jellel képzése (88. l.), a számnevek egyezése (91. l.), a számnévi jelző után a jelzettnek egyesszámban hagyása (92. l.), a személy-, kérdő- és vonatkozó névmások egyezése (93. l.), a birtokos személyragozás (94. l.), valamint az igeragozás (101. l.) szerkezeti és anyagi egyezései stb.

SAJNOVICS a fől sorolt s helyenként részletesen is megmagyarázott egyezésekkel bebizonyítottának látja ugyan a magyar és a lapp nyelv rokonságát, de részben szerénységből, részben tekintélyi érvül az azonosítás korábbi hirdetőire is hivatkozik.

Ebből a vázlatos ismertetésből is kitetszik, mekkora haladást jelent SAJNOVICS *Demonstratio*ja módszer, anyagi gazdagság és az eredmény megbízhatósága tekintetében. Jelentőségét — bátran mondhatjuk: korszakos jelentőségét — igazában csak a tárgyilagos külföldi szakemberek ismerték föl, míg idehaza nagyon vegyes hatást keltett. Egy-két történettudós — közöttük PRAY GYÖRGY a legjelentősebb — meghajolt a bizonyítékok súlya előtt, néhány szépíró is kapott a romantikus csemegén (DUGONICS ANDRÁS: *Etelka*, *Etelka Karjelben*, *Jolánka*; PERECSENYI NAGY LÁSZLÓ: *Szakadár*; MOLNÁR JÁNOSnak lapp szavakkal tarkított hexameterai), de a halvány helyeslést túl harsogta a tüzes szittya hazafiak fülsiketítő tiltakozása és rágalomhadjárata. A közvélemény kitartott a panlingvista KALMÁR GYÖRGY mellett, aki ditirambusokat zengett a magyar nyelv páratlan szépségéről és más nyelvekkel összehasonlíthatatlan különlegességéről, és kitartott BERECSZÁSZI NAGY PÁL, a 'vir literaturae orientalis peritissimus' mellett, aki nyelvünket a héberrel, arabbal, perzsával, de legfőképpen a törökkel rokonította, s a SAJNOVICS-féle *Demonstratio* hatásának ellensúlyozására fölolvadásokat tartott a keleti eredetről. A lapp-ellenes fölzúdulás hullámai átcaptak az irodalom berkeibe is és tiltakozásra, harcra ösztönözték a költőket is a halzsiros atyafiság megszegye-nítő gyanúja ellen:

«Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,

Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket!»

(BARCSAI ÁBRAHÁMnak szállóigévé vált sorai).

Az elkeseredett párviadal a külföldön furcsa visszhangot vert. A magyar-lapp nyelvrokonság vitáját egyesek jó ürügynek találták arra, hogy csúfondáros hangú élceket faragjanak a magyarság rovására. Egy magyarfaló német röpirat pl. azzal a farizeusi kérdéssel szellemeskedik, hogy az összekapcsolás miatt a magyaroknak vagy a lappoknak van-e több okuk restelkedni: „Alle Umstände wohl erwogen, wäre es noch immer eine sehr kritische Frage: ob die Lappländer ihrer Verwandtschaft mit den Ungarn, oder diese sich jener zu schämen hätten”. A külföldi szakemberek tudományos érvekkel szálltak síkra Sajnovicsék védelmében, BERECSZÁSZINAK nyíltan szemére vetve tudós-hoz méltatlan elfogultságát: „Linguam Hungaricam ramum esse insignis

trunci Finnici, extra dubium positum est, et doleo te id nescire. Adfinitatem cum Lapponum dialecto Finnica evidenter monstravit P. Sajnovics. Talia legere debuisses, ante quam de Hebraica, Arabica etc. adfinitate cogitares. Nec ullus de lingua Turcica sermo esse potest!" Kárbaveszett ez az intellem is! BERECSZÁSZI csak azért sem olvasta el a megtévelyedett SAJNOVICSOT, hanem a külföld megtérítése végett 1796-ban kiadta az ortodox hazafias álláspontot védő és továbbfejlesztő munkáját: *Über die Ähnlichkeit der Hungarischen Sprache mit den morgenländischen*. Amilyen megnyugvással fogadták itthon ezt a könyvet, annyira elítélték a külföld illetékes szakkörei. Megbotránkozását különösen SCHLÖZER nem rejtette véka alá, hangsúlyozva, hogy a magyar őstörténetkutatást és nyelvhasználatát mindaddig nem lehet komolyan venni, míg nem szabadítja ki magát a képzelődés káprázatából és rá nem lép a SAJNOVICSTÓL megjelölt helyes útra. El kell következnie ennek a kijózanodásnak is, s akkor majd kiderül, hogy a magyarnak a lappnál még közelebbi rokonai is vannak, t. i. a vogulok és a permi népek. Ha akad magyar tudós, aki SAJNOVICS példáját követve ezeket a népeket keresi föl, ezek nyelvét veti tüzetesen egybe a magyarral, akkor az nemcsak a magyarság őstörténetét, hanem Európa keleti felének és Nyugat-Ázsiának multját is földerítheti.

GYARMATHI SÁMUEL Affinitasa.

SCHLÖZER intelmének előbb meglelt a fogamatja, mint várni lehetett volna: hamarosan akadt egy magyar, aki a többi finnugor nyelvvel való egybevetés munkájára vállalkozott s eredményeivel igazolta SAJNOVICSOT, igazolta SCHLÖZER föltevéseit, jöllehet, sajnos, nem utazott ki az Urál vidékére, és így nem volt alkalma az őstörténeti kapcsolatokat a kíváncsok mértékben tovább bogozni.

A kolozsvári származású GYARMATHI SÁMUEL 1782-ben Bécsben szerzett orvosi oklevelet, azután több főúri családnál nevelősködött, a Ráth-féle *Magyar Hírmondó*-ba dolgozott, Pesten színházi sűgő, majd 1787-től Hunyad vármegye orvosa volt. E mellett azonban állandóan érdeklődött a nyelvtudomány kérdései iránt is. Amikor a *Hadi és más nevezetes történetek* c. bécsi magyar újság szerkesztősége 1789-ben pályadíjat tűzött ki magyar nyelvtanra, GYARMATHI is pályázott. *Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester* c. munkája — 1794-ben jelent meg — fölfogásában és rendszerezésében sok eredetiséget árul el. Főleg a latin nyelvtan szokványos sablonjától igyekezett magát önállósítani: „A magyar nyelv minéműségeit akarja a józan okosság vezérlése szerint a magok természeti rendiben előadni”. A rokonság kérdésében kételkedés nélkül hirdeti ekkor még, hogy a magyar nyelv „Napkeleti Nyelv, melyre nézve különbözik is nagyon az Europaiaktól, ellenben pedig sok dolgokban hasonló a’ 'Sido, Káldéai, Samaria, Syriai, Coptica, Szeretsen, és Arabiai Nyelvekhez, a’ mint ezt világosan megmutatja *Oertelius*, a maga *Harmonia*

Lingvarum Orientis, & Occidentis, nevezetű könyvében. Ugy szintén *Otrokotsi Foris Ferentz* is, *Origines Hungaricae* nevezetű munkájában és az álom látó *Kalmár György* is a' maga *Prodromussában*'. Vele szüle-tett tudományszomjától űzve 1795-ben az ifjú Bethlen Elek gróffal, mint annak utitársa és mentora, Göttingába utazott. Csakhamar megismerkedett itt SCHLÖZERrel, a finnugor történeti és nyelvészeti kérdések alapos ismerőjével és kutatójával. Levelezéséből következtetve a magyar doktor eleinte vitatkozott a nagy német tudóssal, majd az volt a terve, hogy be-hatóbb tanulmányokat végezve könyvet ír a SCHLÖZERTŐL hallott finnugor tanok

Gyarmathi Sámuel.

megeáfolására. És mi lett a terv-ből? Cáfolat helyett védőirat, dön-tögetés, rombolás helyett tovább-építés. GYARMATHI Saulusból Pau-lus lett, s e megtérésnek a finn-ugor nyelvészeti irodalom egyik legnevezetesebb alkotását köszön-hetjük.

SCHLÖZER GYARMATHI pálfor-dulását látva szóval és tettel ipar-kodott a munka sikerét elősegí-teni. Biztatta, sürgette GYARMA-THIT, mentse meg a magyar tudo-mányosság hírnevét, mert a ma-gyar őstörténészek, nyelvhasonlí-tók javíthatatlan etimológizáló ra-jongók. Segédeszközökkel, forrás-munkákkal látta el, s még a könyv címéből is az ő bölcs tanácsára ma-radt ki a SAJNOVICS óta vörös posz-tóként ható l a p p szó, s került helyébe a magyar fülnek sokkalta kellemesebben hangzó finn. A

munka 1798-ban készült el s *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* címen 1799-ben jelent meg Göttingában.

Az *Affinitas* három részből (fasciculusból) és két, illetőleg három fűgge-lékből áll. Az első rész a magyar nyelvnek a lappal-finnel, a második rész az észttel, a harmadik a többi „finn eredetű”, azaz finnugor nyelvvel való rokonságát bizonyítja.

Az első rész anyagában és módszerében SAJNOVICS *Demonstratiójával* hasonlítható össze. Újabb lapp forrásul fölhasználhatta már IHRE, valamint LINDAHL és OEHLING munkáit, míg a finnre egyebek közt VHAEL 1753-ban kiadott nyelvtana és JUSLENIUS szótára állott rendelkezésére. Kimutatja a

magyar, a lapp és a finn névszóragozásban, a magyar-lapp melléknévi középfok-képzésben, tőszámnevekben, sorszámnévképzésben, a lapp-finn-magyar névmásokban és használatukban, az igeragozásban, igeképzésben, határozószókban található egyezéseket; egész sorozatot állít össze a magyar-lapp-finn nyelvek mondattani hasonlóságairól, végül lapp-finn-magyar szóegyezéseket közöl ábécé-rendben. Föltűnő, hogy GYARMATHI a finnt a lappal egy kalap alá veszi, míg az észti nyelvet egészen külön finnugor tagként kezeli. Egyébként nem GYARMATHI az egyetlen, aki ekkoriban és még jóval később is a lapp és a finn között csak nyelvjárási különbséget látott.

Az *Affinitas* második része az észti-magyar rokonság bizonyítékait veszi rendre az első fasciculuséhoz hasonló beosztás szerint. GYARMATHI ide kíváncsot nyelvi ismereteinek az észti biblia és az 1780-ban megjelent HUPEL-féle *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen, nebst einem vollständigen Wörterbuch* szolgált kielégítő forrásul. A főbb fejezetek az észti és a magyar kicsinyítő képzésről, névszóragozásról, melléknévfokozásról, számnevekről, névmásokról, igeragozásról, birtokos személyragokról és a helyhatározókról szólnak, majd több mondattani egyezésre vonatkozó észrevétel, nagyszámú közmondás és szólás, végül terjedelmes észti-magyar szóegyeztetés következik.

Az *Observationes circa septem linguas fennicae originis uti sunt: lingua Vogulica, Votjakica, Tschuvaschica, Tscheremissica, Permica, Morduanica* című harmadik rész az előzőkhöz képest egyenetlen vázlat: Magyar-votják-cseremisz-vogul-permják tőszámneveket, cseremisz-magyar birtokos személyragozási paradigmákat, cseremisz-votják-magyar igeragozási alakokat, votják-magyar birtokos személyragos névutókat, végül magyar-vogul-votják-csuvas-cseremisz-permják-zürjén-mordvin szóhasonlításokat tartalmaz. Kiegészítésül e jegyzékhez magyar-osztják-szamojéd szóegyezéseket és osztják számneveket közöl (214–217. l.), mivel közben észrevette GYARMATHI, hogy egyes osztják szavak közelebb állnak a magyarhoz, mint a többi rokonn nyelv megfelelő adatai.

Az *Affinitas* első függeléke a magyar–törökségi egyezéseket veszi számon, a második függelék pedig a Katalin cárnő rendeletére PALLASTól szerkesztett *Vocabularia linguarum totius orbis comparativa* magyar, illetőleg finnugor szempontból érdekes adatait állítja össze, s azután terjedelmes kimutatásokat közöl a magyar nyelv szláv elemeiről. A mű egyes példányaihoz utólag egy harmadik függelék is csatoltak, amely SCHLÖZERnek GYARMATHIHOZ intézett levelét és a munkára vonatkozó tanácsait tartalmazza.

Már a cím is elárulja az *Affinitas* jellegzetes irányát és tudományos jelentőségét: 1. GYARMATHI a nyelvrokonság kérdésében a nyelvtani egyezéseknek tulajdonít döntő súlyt: *affinitas... grammaticae demonstrata*; 2. bizonyítása az egész nyelvcsoporthoz, a finnugorság minden tagjára: *linguae fennicae originis kiterjed*.

Az alaktani egyezések fontosságának fölismerésében, hangsúlyozásában és gyakorlati értékesítésében SAJNOVICS ismeretes nyomdokain halad. Számottevőbb elméleti elmélyülést, módszerbeli tökéletesbülést e téren nem igen mutat föl, sőt az összehasonlító vizsgálatoknak az alaktan újabb területeire való kiterjesztését sem kíséri meg, amint a kettőjük anyagfelosztásának itt következő egybevetéséből is kitetszik:

SAJNOVICS :		GYARMATHI :
Declinatio nominum	~	Declinatio
Comparatio adjectivorum	~	Comparatio
De diminutivis	~	Diminutiva
De numeralibus	~	Numeralia
Pronomina	~	Pronomina
De suffixis possessivis	~	Possessiva
De suffixis verbalibus	~	Verba
(De conjugatione verborum)		
De praepositionibus	~	Praepositiones.

GYARMATHI a nyelvrokonságnak alaktani elemekkel való bizonyítása terén annyiban jelent fejlődést, azzal szerzett igen nagy érdemeket, hogy SAJNOVICS-nak a lappra-magyarra szorítókozó kezdeményezését tágabb körre terjeszti ki, hogy a SAJNOVICStól átvett egyezés-kategóriák kereteit gazdagabb lapp, illetőleg egyéb finnugor nyelvi, t. i. észt, finn, cseremisiz, votják, zürjén, vogul s részben osztják és szamojéd példákkal tölti ki. Szép számban vannak azért eredeti észrevételei is — főleg a szóösszetételek, a helyhatározók, az igeragozás és a mondattan köréből —, de ezeket nem szokta kellően kifejteni, értékesíteni, mintha tartott volna az úttörőre háruló felelősség súlyától.

A finnugor nyelvek rokon voltának bizonyításában GYARMATHI sem mellőzi a szóegyezések tanúságait, bár a rangsorban utolsónak helyezi őket: „Similitudo vocabulorum multorum, quod quidem momentum mihi semper ultimum in istiusmodi disquisitionibus esse solet” (XIII. l.). Lapp-magyar egyeztetései (61—92 és 366—376. l.) számra nézve sokszorosan fölülmúlják SAJNOVICSt; az észt-magyar rész is meglepően terjedelmes (155—171 és 377. l.), a többi rokonnyelvvel való egybevetések csoportja azonban — ha a számnevek sorozatát nem számítjuk — a rendelkezésre álló forrásművek elégtelensége következtében meglehetősen ösztövé. A szóegyeztetések közt rengeteg a valószínűtlen, sőt a nyilvánvalóan hibás példa.¹ Igen sok esetben

¹ Nem tekinthető olcsó szellemeskedésnél többnek az a rosszmájú ellenvetés, hogy GYARMATHI francia-magyar szóegyezéseket is találhatott volna (pl. magy. *só* 'sal' ~ fr. *chaud* 'calidus', magy. *kő* 'lapis' ~ fr. *queue* 'cauda', magy. *szó* 'vox' ~ fr. *sceau* 'sigillum', magy. *ár* 'pretium' ~ fr. *art* 'ars' stb.) s azokkal a francia-magyar nyelvrokonságot is bizonyíthatotta volna (DE GERANDO, *Essai Historique sur l'origine des hongrois*).

a jelentés azonossága vagy közelsége elegendő alap az összevetésre, s ilyenkor a hangi, alaki különbség teljesen önkényes átmeneti formák föltevésével magyarázódik. Pl. a lapp *kiael* és az azonos jelentésű magyar *nyelv* különbségét *jjel, *jel, *nyel alakok kikövetkeztetésével hidalja át, az észet *ik*, *ikka*, *ikke*, *ikkés* és a magyar *örökké* egybetartozását pedig egy magyar *ökké közbeiktatásával gondolja valószínűvé tenni. Tárgyilagosan el kell azonban ismerünk, hogy ma is helyesnek tartott finnugor etimológiáinknak igen nagy részét GYARMATHI állította először föl, s hibái többnyire a hangmegfelelések szabályosságának föl nem ismeréséből erednek. Tudjuk azonban, hogy a nyelvtudomány jóval később szerezte meg és vette használatba a hangszabályok választóvívét, jöllehet bizonyos ilyenirányú fölismerések már GYARMATHI előtt — pl. FISCHER hasonlításaiban is — jelentkeztek.

Az *Affinitas*nak igazi tudománytörténeti jelentőségét abban látjuk, hogy a szókészleti és alaktani egyezésekkel való rokonítást az egész finnugorságra kiterjesztette. GYARMATHI a lappból s a vele egybefoglalt finnból, továbbá a finntól különválasztott észtből aránylag bővebb anyaggal és ismeretekkel rendelkezett, s ezért kutatásai meglehetősen széles mederben mozogtak, a többi rokonnyelvre vonatkozólag azonban a következő egészen elenyésző adattörmelékekre volt utalva: a Szentpétervárott 1775-ben orosz nyelven kiadott csuvas, votják és cseremisiz nyelvtani zsebkönyv; a MÜLLER-féle *Sammlung Russischer Geschichte* III. k. 4. részében (382—410. l.) közölt cseremisiz, csuvas, votják, mordvin, permják és zürjén szójegyzék, amelyet a munka előszava szerint MÜLLER 1733-ban gyűjtött; a WITSEN híres könyvében (Noord- en Oost-Tartarye) található kis mordvin szógyűjtemény, végül a FISCHER-féle szibériai szótár finnugor anyaga. Ennyire kezdetleges segéd-eszközökkel igazán nem művelhetett esodát a leghivatottabb jószándék sem! GYARMATHI, dicséretére legyen mondva, mindennek ellenére is néhány fontos alaktani és számos szókészleti egyezést mutatott ki, úgyhogy nem alap nélkül hirdette e csoport tagjainak a magyarral, a lappal és a finnséggel való genealogiai együvértartozását. Arról szintén meggyőződött, hogy a magyarhoz a vogul és az osztják áll legközelebb: „Magnam inprimis *Vogulica* vocabula merentur attentionem. Primo: quia haec sono hungarico omnium proxime accedunt. Secundo: quia illa etiam, quae a vocabulis Hungaricis significatione differunt, sono maximopere conveniunt. Non parva mihi ideo suborta est suspicio, hos olim Hungaris multo viciniore habitavisse, quam ullam memoratarum nationum” (189. l.). Az osztják szavakról pedig így nyilatkozik: „quorum nonnulla evidentius multo cum Hungaricis conveniunt, quam ea quae in catalogo jam enumeratorum praemissa sunt” (214. l.).

Meglepő, hogy GYARMATHI a finnugorságon kívül *s z a m o j é d* egyezéseket is talál, ilyeneket pl.:

magy.	<i>fa</i>	~	szam.	<i>pa, pja</i>	(= <i>pea, pha, fā</i> stb.)
«	<i>tó</i>	~	«	<i>tô, tu</i>	(= <i>to, tu, thu</i>)
«	<i>szem</i>	~	«	<i>scham, saiwa</i>	(= <i>saeu, seu, šajme</i> stb.)
«	<i>nyíl</i>	~	«	<i>njel</i>	(= <i>ni, nã, nié</i> stb.)

stb. (214—216. l.).

Egészen különös viszont, hogy GYARMATHI kellő kritika nélkül megismétli azt az előtte több helyütt fölbukkant nézetet, hogy a csuvasok is a finnugorok közé tartoznak. Erre a hiedelemre saját kutatásai nemesak hogy tápot nem adtak neki, hanem meg is döntöttek: alaktani egyezést egyet sem talál, szóegyeztetései pedig kirívóan hibásak vagy kölcsönzésen alapulnak.

Miután GYARMATHI bebizonyította a magyar nyelv finnugor voltát, kötelességszerűen állást kellett foglalnia a magyar-török nyelvviszony kérdésében, már csak azért is, mert magyar tudóstársai a magyar közvélemény helyeslése mellett a török rokonság tételét szegezték a finnesítő törekvések ellen. Megvizsgálta tehát GYARMATHI a török nyelvek szerkezeti sajátságait, összeállította a török-magyar szóegyezések anyagát, s e munka eredményeit mérlegelve határozottan kimondja a végtelenül fontos, a maga teljességében tán még ma sem érvényesült igazságot, hogy a magyar nyelvben található török-ségi elemek nem lehetnek ősi rokonság bizonyítékai, hanem csakis érintkezéseken alapuló átvételek: „Non ergo aliud numerosa in linguam hungaricam assumpta vocabula tatarica demonstrare videntur, nisi gentem nostram longo satis tempore in eorum vicinitate vixisse, atque per continuum cum iis commercium inevitabili necessitate voces ab iis tataricas mutuasse, aut illis nostras hungaricas communicavisse. At idem obtinet de multis Slavicae originis populis, uti sunt: Russi, Slavi, Slaviani, Slavonii, Serbi, Poloni, Bohemi, Moravi (quorum exempla numerosa in sequentibus adferam), imo et ipsi Valachi, Germanique, a quibus plura vocabula mutuata, hodie civitate hungarica donavimus. Quis tamen ideo has nationes, una ex stirpe ortas cum hungarica asseveraret?” (232. l.).

GYARMATHI csak előkészületnek, kísérletnek tekintette munkáját, mert lépten-nyomon látnia kellett a finnugor nyelvek nagy többségére vonatkozó források szűkösségét. Panaszskodik, mentegetődzik is e miatt: „Pauca admodum reperiri poterant in libris enumeratis, quae lectorem ad naturam harum linguarum intimius investigendam introduxissent. Erant ea maxima ex parte Declinationum, Nominum, Pronominum, atque nonnullarum Conjugationum Paradigmata. De modo constructionis, de singularibus harum linguarum proprietatibus fere nulla indicia inveniri poterant. Non ergo mirabitur lector quod notata hujus generis pauciora multo, quam in lingua lapponica, finnica, et esthonica adferre licuit hic inveniat” (178. l.). Egyfelől nagy finn kortársától, a tudós PORTHANTÓL kért és várt segítséget, másfelől érezte, hogy az orosz földön élő kis rokon népek nyelvét a helyszínén kellene tanulmányozni. Úgy látszik, neki

magának is meg-megvillant az agyában az a gondolat, hogy vállalkozik erre a tanulmányútra, s ezért mestere, SCHLÖZER tanácsára az orosz cárnak ajánlotta munkáját: „Quodsi autem Tua Majestas labori meo faverit, forsitan sub auspiciis Tuis latius evagari mihi licebit, id quod ipse in ardentissimis votis habeo”.

Sajnos, a tervből ezúttal sem lett semmi, sőt GYARMATHI elkerülvén SCHLÖZER ösztökélő környezetéből, nem folytatta a nyelvrokonság kérdésének tanulmányozását: 1800—1810-ig a zilahi ref. kollégiumban tanárkodott, majd különféle apróbb kellemetlenségek miatt lemondott és csendes visszavonultságban élt többnyire a Bethlen grófok búi birtokán vagy Kolozvárt. Egyetlen számottevőbb nyelvtudományi munkát írt az *Affinitas* után, az 1816-ban Bécsben kiadott *Vocabulariumot*, „mellyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett”.

Az összehasonlító finnugor nyelvtudomány két magyar munkásának, SAJNOVICSNAK és GYARMATHINAK úttörő érdemeit és jelentőségét főképpen a külföldi szakkörök ismerték el: míg más magyar nevet csak ritkán találunk, az övéké nem szokott hiányozni az egyetemes nyelvtudomány történetét ismertető munkákból. MÜLLER MIKSA és GABELENTZ GYÖRGY régi nyilatkozatát mellőzve hadd hivatkozzunk két jelen századi méltató megemlékezésre. SANDFELD-JENSEN dán nyelvtudós írja 1915-ben kiadott *Sprachwissenschaftjában*: „Die moderne Sprachwissenschaft ist somit eine verhältnissmässig junge Wissenschaft. In ihrer heutigen Gestalt ist sie ein Kind des 19. Jahrhunderts; die ersten Spuren einer richtigen Erkenntnis dessen, worauf es bei der Untersuchung der Sprachen ankommt, tauchen jedoch schon in der letzten Hälfte des 18. Jahrhunderts auf. Während man bisher die Sprachen aufs Geratewohl verglichen hatte, gelangte man jetzt von verschiedenen Seiten zu der Einsicht, dass es gewisse feste Anhaltspunkte geben muss, die alle anerkennen können, und dass solche nicht im schwankenden Wortschatz der Sprachen, sondern in ihrem ganzen Bau zu suchen sind. Diese Betrachtung liegt einer Arbeit zugrunde, worin der Magyare Gyarmathi im Jahre 1799 die Verwandtschaft des Magyarischen mit dem Finnischen nachweist — schon 1770 hatte ein anderer Magyare, Sajnovics, Urverwandtschaft des Magyarischen und des Lappischen nachgewiesen —, zu voller Geltung gelangt sie aber erst, als man sie auf die bekannteren Sprachen anwendet” (2—3. l.). — A világhírű THOMSEN is így nyilatkozik 1927-ben: „Wollten wir mit einem Wort angeben, was den Unterschied zwischen der älteren und der neueren Sprachwissenschaft kennzeichnet, so ist es die Erkenntnis, dass das, was einen zuverlässigen Führer durch die Mannigfaltigkeit der Sprachen zur Auffindung ihrer Verwandtschaft und zur Verfolgung ihrer historischen Entwicklung abgeben kann, nicht die Gleichheit einzelner Wörter ist — an die man sich bisher ausschliesslich gehalten hatte, die aber vielen Zufällen unterworfen sein kann —, sondern in allererster Linie einzig und allein eine methodische Behandlung des

ganzen Sprachbaues, all des Grammatischen. Diese Erkenntnis hat am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts sozusagen in der Luft gelegen und kommt von verschiedenen Seiten, die voneinander unabhängig sind, auf. Man merkt diese Erkenntnis, wie schon erwähnt, bei Hervas, und auf ihr beruht vollständig — wie dies auch in Titel ausgesprochen wird — eine wichtige Arbeit des ungarischen Sprachforschers SAM. GYARMATHI: *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*” (*Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts* 43—44. l.).

Mindezt tudva tán kissé csodálkozva gondolunk arra az általánosan elterjedt nézetre, hogy az összehasonlító nyelvtudománynak a dán RASK RASMUS és a német BOPP a megalapítója. Bár RASK csak 1814-ben írta meg nagy munkáját az ó-északi vagy izlandi nyelv eredetéről, BOPP FERENC első műve, az *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache* pedig 1816-ban került ki a sajtó alól, tárgyilagosan ítélve nem látunk elegendő okot méltatlan mellőzésről panaszkodni. Nem szabad tudniillik figyelmen kívül hagynunk, hogy SAJNOVICS és GYARMATHI, RASKhoz és BOPPhoz viszonyítva élesszemű előfutárnak, céltudatos műkedvelő számba megy, hogy továbbá finnugor területen még akkor sem bontakozhatott volna ki az összehasonlító nyelvtudomány, ha egy RASK vagy egy BOPP áll a szolgálatában, mert a legtöbb finnugor nyelvből mennyiségre csekély, minőségre gyarló anyag állott a kutató rendelkezésére.

Félszázados tétovázás.

SAJNOVICS és GYARMATHI példája nyilvánvalóvá tette, hogy a finnugor nyelvhasználat jó irányba indult, helyes módszert talált, és a teljes siker elérése jóformán csak elegendő friss nyelvi anyag gyűjtésétől függ. Az érzékeny SAJNOVICS a *Demonstratio* keltette országos vihar láttára szótlanul visszavonult, életkörülményei GYARMATHINAK sem engedték meg az *Affinitas* szerves folytatását, s majdnem félszázadnak kellett elmúlnia, míg egy lelkes magyar jogászfíjű a tüskés, de biztosan célhozvezető ösvényre lépett.

A GYARMATHITÓL REGULYIG terjedő időszak nagyon kevéssel vitte előbbre az összehasonlító finnugor nyelvtudomány ügyét, nálunk meg éppenséggel semmivel sem. RÉVAI MIKLÓS az egyetlen magyar, aki ebben a vonatkozásban is elűt kortársaitól: SAJNOVICS és GYARMATHI kétségbevonhatatlan megállapításai előtt meghajolva elfogadta a finnugor nyelvekkel való rokonság tanítását és finnugor megvilágításban igyekezett megmagyarázni hang- és alaktanunk számos jelenségét, mégpedig több esetben teljesen szabatosan. Van azonban RÉVAI fölfogásának és nyelvhasználati eljárásának egy különös gyöngéje: rudbeckiánus volt, hitt a nyelvek közös eredetiségében, s ebben a fölfogásban összeegyeztethetőnek gondolta a finnugor rokonságot a keleti eredet tételével. Azt tartotta, hogy a finnugor nyelvek közös őse távolabbi

rokonságban van a keleti (török, perzsa, arab, zsidó stb.) nyelvekkel, mi tehát a finnugor nyelvekkel testvéri, a keleti nyelvekkel unokatestvéri viszonyban állunk. Ennek az elméleti lekötöttségnek az lett aztán a természetes következménye, hogy RÉVAI sokszor törökkel, vagy perzsával, vagy éppen héberrel hasonlít össze finnugor helyett vagy finnugoron fölül. Bármennyire elismerjük tehát RÉVAI-nak a magyar nyelv történeti vizsgálatában szerzett érdemeit, meg kell állapítanunk, hogy az összehasonlító nyelvészetben nem jelent haladást SAJNOVICSHOZ és GYARMATHIHOZ képest.

A félszázad többi magyar nyelvészének, filológiai eszközökkel dolgozó őstörténésének működése nagyon sivár képet tár a mai szemlélő elé. A rajongásig duzzadt önhietség árja átesapott a *Demonstratio* és az *Affinitas* prózai igazsága fölött, s mintha misem történt volna, változatlanul énekelték a jól ismert régi kottát: 'a magyar nyelv páratlan, kivételesen egyedülálló, idioma incomparabile'. Még KAZINCZY-t is magával ragadja a hazafias pátozás: „A mi nyelvünk anyja, leány és ismert rokon nélkül úgy áll a többi nyelvek között, mint a phoenix az ég madarainak számában!” A hangulat irányítása RÉVAI egyik nagytehetségű, lelkes, de kritika nélkül dolgozó, szertelen fantáziájú tanítványának, HORVÁT ISTVÁNNAK kezébe került, aki látnoki hévvel hitte és hirdette, hogy a magyarság a világ legrégibb népe, a magyar nyelv a világ legősibb nyelve, s az idegen nyelvekben: a héberben, a görögben, a latinban vagy akár a finnben is hemzsegek a magyarból való tulajdonnevek és közszók. Magyar volt *Herkules* és *Nagy Sándor*, *Dareios* (= *Tarajos*), *Karthago* (= *Kard-hágó*), *Jeruzsálem* (= *Gerő Súlyom*) stb. stb., egészen a székely eredetű bibliai *Dávidig*, sőt *ősapánkig*, *Ádámig*.

Mások a hang-metafizika tudományával bizonyították, hogy a magyar nyelv eredeti, csodaszép, tökéletes filozófiai nyelv, amelyben „valamely csodálatos, titkos erő lappang. A magyar nyelv jelenségeinek magyarázatához nincs szükség holmi alsóbbrendű idegen nyelvekre, még magyar nyelvemlékekre sem; a magyar nyelvet önmagával lehet magyarázni kellő filozófiai rendszer és elvek alapján, ahogy pl. a gyémántot is a saját porával köszörülik”. Legtipikusabb magyar képviselője ennek az irányzatnak FOGARASI JÁNOS. Íme az ő metafizikai rendszerének néhány alaptétele: a mély hangok nagyságot, távolságot, durvaságot, kellemetlen érzést; a magas hangok kicsiséget, közelséget, kellemes érzést; a hosszú hangzók tágasságot, jövő időt, a rövid hangzók keskenységet, gyorsaságot, jelen időt jelölnek; a *b* a bőség kifejezője, ezért szolgál a fokozás eszközeként, az *n* a gondolkodó első személy alaki jelképe stb. Gyakorlati alkalmazásban nézve az elveket: az *idő* hangsorban a *d* a lételt, előtte az *i* a lét előtti valóságot, a multat, az *ő* pedig a létel utáni valóságot, a jövőt jelöli, vagyis a *m u l t + j e l e n + j ö v ő* összefoglalóan az *i d ő* szabatos kifejezője. — A magyar nyelv azonban nemcsak ilyen idők folyamán elhomályosodott mélyértelmű hangszimbolikai eszközöket ismer, hanem elsődleges, ősi voltának bizonyítékaként a tárgy-

és a hangkép azonosságával is dicsekedhetik. Példa erre egyebek közt az *olló* = ∞ , amelynek *o* betűi az olló fogóit, *l* betűi pedig az olló két szárát ábrázolják.

Míg nálunk ilyenféle hiú játékká fajult szellemeskedés burjánzott, nyugaton diadalmasan teljes virágjába szökött a modern nyelvtudomány: először az összehasonlító indogermanisztika, majd a szorosabb értelemben vett történeti nyelvészet. Erre a korra esik RASK RASMUS, BOPP, POTT és GRIMM JAKAB működése, hogy az óriások mellett szorgoskodó érdemes kisebbeket ne is említsük. Ez a tudós nemzedék ereje javát az indogermán nyelvek területére összpontosította, de azért nyilvántartotta azokat az eredményeket is, amelyeket a finnugor nyelvészetnek előttük járt balsorsú művelői elértek. Hova-tova aztán két német nyelvtudós érdeklődése egyre határozottabban a finnugorság felé fordult. Munkásságukkal nem a GYARMATHIVAL megszakadt vonal egyenes folytatására vállalkoztak, hanem a finnugorság távolabbi rokonságát keresve az ú. n. urál-altaji nyelvhasznítás továbbfejlesztői lettek. Irodalmi működésük átnyúlik ugyan a század második felébe, irányukat és hatásukat tekintve azonban sokkal indokoltabb a CASTRÉNT és REGULYT megelőző szakasz keretében megemlékeznünk róluk.

Egyikük a híres berlini orientalista, SCHOTT VILMOS (1802—89), aki rengeteg nyelvet (kínai, japán, tibeti, mongol, mandzsu, török, perzsa stb.) ismert, ismertetett és hasonlított egymással össze. Szempontunkból a finnugor-szamojéd-török-mongol-mandzsu nyelvi egység, mai néven urál-altaji, akkori elnevezés szerint altaji vagy tatár vagy finn-tatár nyelvrokonság bizonyítása volt legjellegzetesebb munkatere. Elméletét részben szerkezeti hasonlóságokra, részben szókészleti és alaktani egyezésekre alapítja. Legfontosabb idevágó dolgozatai: *Versuch über die tatarischen Sprachen* (1836), *De lingua Tschuwaschorum* (1841), *Über das Altaische oder Finnisch-Tatarische Sprachengeschlecht* (1847), *Altaische Studien* (I—V. füzet, 1859—71). — Érdekes megjegyeznünk, hogy SCHOTT az ismeretek és eszmék e zavarában a magyart eleinte török és finnugor meg szamojéd elemekből alakult keveréknyelvnek nézte („ein Gemisch von Türken und Hyperboreern”), később azonban már teljesen tisztán látta a helyzetet: „a magyar nyelv a finnugor osztály tagja; nincs semmi kétség ebben, ha a magyar nyelvet összevetjük a finnel, a lappal, bár ezek a csud nyelvek a magyarnak a legtávolabbi rokonai; sokkal közelebbi kapcsolatban van a magyar az uráli csud nyelvekkel; a magyar nyelv legnehezebb kérdéseit a REGULYTól kutatott vogul nyelv megismerése fogja megoldani”. — Jórészt SCHOTT *Versuch*-ja alapján állítja össze 1838-ban az észti WIEDEMANN, akinek finnugor munkásságára a következőkben majd visszatérünk, az urál-altaji nyelvek rokonságának bizonyítékául évtizedeken át csekély módosításban dogmaként tanított híres 14 pontját: 1. Minden urál-altaji nyelvcsoporthoz megvan a magánhangzó-illeszkedés; 2. nincs bennük nyelvtani nem; 3. nincs névelő; 4. a ragozás a szógyökhöz ragasztott szóval

történik; 5. birtokos-személyragozásuk van; 6. bővelkednek az ige jelentését módosító képzőkben; 7. névutókat használnak, nem praepositiókat; 8. a jelző a jelzett előtt áll; 9. számnév után egyesszámot alkalmaznak; 10. a középfok mellett ablativus áll; 11. hiányzik a *habere* ige megfelelője; 12. tagadó igéjük van; 13. kérdőszócskával kérdeznek; 14. kötőszó helyett igenévi szerkezeteket használnak (*Über die früheren Sitze der Tschudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern Mitteleuropas*).

SCHOTT mellett egy bécsi indogermanista, BOLLER ANTAL (1811–69) érdemel e korból említést. Kivált a finnugor, ill. urál-altaji igeragozás kérdéseivel foglalkozott (*Die finnischen Sprachen; Die Conjugation in den finnischen Sprachen; Vergleichende Analyse des magy. Verbums; Die Pronominalaffixe des ural-altaischen Verbums*), s egyik igen nagy érdeme, hogy tanulmányaival fölkelte a göttingai egyetemen indogermanisztikából éppen doktori szigorlatra készülő BUDENZ JÓZSEF érdeklődését az urál-altaji nyelvészetre. Munkáiban több helyes szóegyeztetés, hangszabálymegállapítás és alaktani rokonság fölfedezése tanúskodik éles elméjűségéről.

SCHOTT és BOLLER urál-altaji nyelvhasználó munkássága több tekintetben is serkentő például szolgált, az indogermán nyelvészeti fejlettebb módszerének alkalmazása is termékenyítő hatással volt, vállalkozásukat mégsem tekinthetjük időszerűnek, mert Schotték a finnugorságon belül immár égetően sürgősnek érzett részletkutatás, belső elmélyedés helyett új, még az eddigieknél is kevésbé földterített területek bevonásával a tétovázásnak és fölszínességnek is kaput tártak.

A közvetlen teendőket ezidőtájt egy kiváló tehetségű finn kutató, SJÖGREN ANDRÁS (1794–1855) látta és mutatta meg; el is indult a helyes irányba, de részint hivatalos elfoglaltsága, részint érdeklődésének másfelé (Kaukázus) fordulása miatt nem sikerült a mi területünkön igazán döntő eredményeket elérnie.

Sjögren J. A.

SJÖGREN tanulmányai befejezése után hamarosan Oroszországba szakadt s ott előbb könyvtáros, majd az Orosz Akadémia tagja lett. Finnugor érdekű vizsgálatai főleg a finnség, a lappok és északoroszországi rokonaink, kivált a zürjének nyelvi, történeti, valamint néprajzi kérdéseire irányultak, s mivel megbízható helyszíni ismeretekre és az akkoriban hozzáférhető teljes forrás-anyagra támaszkodtak, lényegesen hozzájárultak a finnugor tudományok előbbreviteléhez. Az is igen nagy érdeme SJÖGRENnek, hogy nemcsak hirdette, hanem munkásságával meggyőzően be is bizonyította a finnugorságnak az orosz föld és az orosz nép régi történetében játszott fontos szerepét s ezzel megnyerte az orosz tudományos körök érdeklődését, sőt a további kutatásokban való hathatós közreműködését is.

SJÖGRENnek szétszórtan megjelent dolgozatait és kéziratban maradt munkáit *Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften* címen 1861-ben az Orosz Akadémia adta ki. A finn-orosz északra vonatkozó történeti és néprajzi tanulmányokat tartalmazó I. kötetet SCHIEFNER ANTAL tette közzé, a két vaskos kötetre rúgó és ma is nélkülözhetetlen hatalmas lív gyűjteményt (történeti, statisztikai, néprajzi leírás, nyelvtan, szövegek és szótár) pedig WIEDEMANN dolgozta föl, egészítette ki és rendezte sajtó alá.

A következő idők tudománytörténeti eseményeit könnyebb megértenünk és helyesen értékelünk, ha tudjuk, hogy a harmincas évek vége felé egyes komoly magyar tudósok sem zárkóztak el a külföldön már általánosan elfogadott finnugor tanítás tárgyilagos megvizsgálása elől. Különösen jellemző ebben a tekintetben az érdemes keleti utazónak-kutátónak, JERNEY JÁNOS-nak 1839. november 18-i kelettel a Magyar Tudományos Akadémiához intézett beadványa, amelyben a magyar őstörténetre vonatkozó ismeretek hiányosságát és a kutatások sürgős megindításának szükséges voltát hangsúlyozva erkölcsi támogatást kér Ázsiába tervezett tanulmányútjára: „Alólirott, főleg linguistikai, historiai, geographiai és archaeologiai tekintetből — Moldván, Bessariabián, Chersonon keresztül a Kaukázus hegyére menne, hol többágú nyomozástétel végett huzamosb ideig tartózkodván, perzsiái szélekig nyomulna le, onnan fölfelé Volga' vidékein haladva az Uralra térendő, különösen a' Vogul's azzal rokon, finn-ágazatú népségek' nyelvét' — mint a' magyarhoz leg-hasonlóbbnak állítottat venné gondos vizsgálatra; minden lépten fürkészve a' magyar régi lak- nyelv- 's egyéb maradványokat, emlékeket. Visszajövet, ha a gondviselés kedvezne útjának, Moszkván, Péterváron által menve, a' nyugoti finn-népek' nyelvére fordítaná figyelmét”.¹

¹ A M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának levéltárában 40/1839. ikt. sz.

A finnugor tudományok hőskora.

A finnugor nyelvhasználat szekerét egy finn és egy magyar tudós, CASTRÉN és REGULY rántotta ki a kátyúból, melyben majdnem félszázadon át vesztegelt. Rokon egyéniségek, telve a hazafias romantika és a tudományos kötelesség-érzet lendítő idealizmusával. Fiatalon fölismerik küldetésüket és habozás nélkül elindulnak a göröngyös úton, amelyről évek múltán megbecsülhetetlen tudományos zsákmánnyal és mindketten halálos sebbel térnek haza — meghalni 39 éves korukban. Abban is egyformák, hogy nemcsak tudományos teljesítményeik szolgáltak az utánuk következő nemzedékek munkásságának biztos alapjául, hanem vértanúságukkal Finnországban és Magyarországon világító tűzzé, ihlető varázssá, eszményképpé váltak.

CASTRÉN SÁNDOR MÁTYÁS.

(1813—1852.)

A párhuzamosan haladó, egymással azonban meglehetősen keveset érintkező két pálya közül CASTRÉNÉ indult el először. Ifjúsága összeesett azzal a mozgalommal, amely a XIX. század második negyedében egész Finnországot erjedésben tartotta, s amelynek finnnyelvű és finnszellemű nemzeti élet és közművelődés megteremtése volt a célja. A svéd uralom alól orosz főnnhatóság alá került finnságban fölébredt a faji öntudat, és népi hitvallássá izmosodott ARVIDSON jelszava: „Svédek nem vagyunk, oroszok nem akarunk lenni, nekünk finneknek kell lennünk!” A tudományos érdeklődés a finn viszonyok, kérdések, sajátságok felé fordult, s az érdeklődés nyomán föllendültek a nemzeti tudományok: a finn történetkutatás, nyelvtudomány, néprajz, mindenekelőtt pedig a maga nemében páratlan gazdagságú finn népköltészet gyűjtése, tanulmányozása. LÖNNROT 1835-ben kiadta a Kalevala első fogalmazását, az ú. n. Ó-Kalevalát, s ez a nemzeti kincs azokat is lenyűgözte, fölhevítette, akik addig hűvösen szemlélték a kedélyek forrongását. CASTRÉN a helsinki egyetemre járt ekkoriban és tevékeny részt vett az ifjúság művelődési és politikai mozgalmaiban. Eredetileg a XVII. század óta családjában élt hagyományhoz híven papi pályára készült, utóbb a keleti nyelvek (sémi, perzsa, török) tanulmányozására tért át, végül pedig a Kalevalával való foglalkozás hatása alatt a hűvös orientalista terveknek is hátat fordított, mert úgy érezte, hazafias kötelessége minden erejét a nemzeti ügy szolgálatának szentelni. Hozzáfogott a Kalevala svédre fordításához és finn mitológiai tanulmányokhoz. Munka közben egyre tágabb meg tágabb távlatok nyíltak meg előtte. A hagyományos finn népköltéssel való foglalkozás szüntelen olyan kérdéseket vetett fel, amelyek népe multjára: a finn népköltészet kialakulásának korára, a népköltészet emlékeiben fennmaradt ősi pogány kultuszra, a finnság ősi történetére,

ősi műveltségére, hajdani hazájára és elszakadt rokonaira vonatkoztak. Ismerte RASK és BOPP nagyszabású tudományos munkásságát, amely nemcsak a módszeres összehasonlító nyelvészetnek vetett szilárd alapokat, hanem az indogermán nyelvek, népek multjáról is elűzte az addig átláthatatlan ködöt. CASTRÉN az indogermanisztika vívmányainak láttára átértézte a finnség rokoni kapcsolataira vonatkozó ismeretek fogyatékosságát, belátta a kutatások megindításának sürgős szükségét, egyúttal azonban joggal reménykedhetett a kutatások eredményességében is. Épp ekkoriban látogatott haza Szentpétervárról SJÖGREN, a finn származású nyelvtudós, az Orosz Akadémia nagytekintélyű tagja, hogy fiatal szakembert keressen egy az Orosz Akadémia által az

Castrén M. A.

orosz földön élő urál-altaji népek etnológiai és nyelvészeti tanulmányozása végett kiküldendő nagy expedícióba. Az illetékesek CASTRÉNT ajánlották neki, aki örömmel el is fogadta a meghívást, abban a meggyőződésben, hogy így alkalma nyílik tervei megvalósítására: népe multjának földerítésére. Az orosz megbízatás egyelőre ugyan elhalasztódott, de CASTRÉN most már munkához látott.

A nagy finn kutató tudományos életműve az 1838—1849-ig tett négy tanulmányút eredményeiből épült ki.

Első útja 1838-ban a lappokhoz vezetett. Bár mindössze harmadfél hónapig tartott, kitűnő előkészületnek bizonyult CASTRÉN to-

vábbi működéséhez. Az út eredményei: nyelvi tanulmányok és pompás leírások a lapp települési viszonyokról, lakásról, ruházkodásról, életmódról, vallásról, valamint embertani sajátságokról.

Második útját 1839-ben Karjalába tette. Néprajzi, folklórisztikai tanulmányokat folytatott és tekintélyes mennyiségű finn népköltészeti terméket gyűjtött. Gyűjteményét a Kalevala új kiadásában (1849) LÖNNROT értékesítette is.

Harmadik útját, amely 1841—44-ig tartott, LÖNNROTTAL együtt kezdte. A lapp földre indultak és ott néprajzi, úgyszintén lapp nyelvjárási tanulmányokat végeztek. CASTRÉN e nyelvészeti tanulmányainak legfontosabb eredménye a lapp hangsúlyról írt értekezése. A nyár folyamán elnyeri az Orosz Akadémia megbízását, elválik LÖNNROTTól és az Orosz Akadémia utasítása

értelmében keletre indulva megkezdí évekig tartó úttörő északi kutatásait. Archangelszken és az Urál-hegységen keresztül az Ob-parti Berjozovig halad előre, miközben néprajzi, történeti, régészeti, mellesleg zürjén nyelvi, de legfőképpen szamojéd tanulmányokkal, anyaggyűjtéssel foglalkozik. — Az egyfolytában 30 hónapig tartott nélkülözés és az erőltetett munka azonban annyira megrongálta úgylis gyenge egészségét, hogy a berjozovi lengyel származású orvos meghagyására abbahagyja a munkát és súlyos tüdőbaja híretől, mint valami halálos ítélettől lesújtva haza siet Helsinkibe.

Otthon a pihenés és gondos ápolás egy-kettőre talpraállítja. Mohón munkához lát ismét s megírja egyebek közt a zürjén névszóragozásról szóló értekezését is, amellyel elnyeri a bölcsészetdoktori fokozatot. — A hazai és orosz tudományos körök elhalmozzák elismerésük jeleivel. A finn egyetem nagy ösztöndíjjal tünteti ki, az Orosz Akadémia pedig további kutatásaira évi 1000 rubel támogatást ajánl föl neki. Tudja, hogy tüdeje meg van támadva, de nem hallgat barátai marasztaló szavára: „Egy dolog fontos csak előttem, a többi mind mellékes. Be kell, be fogom bizonyítani népemnek, hogy mi sem vagyunk fattyú néptöredékecske a világ nagy népcsaládjai között, hanem mi a föld lakosságának $\frac{1}{6}$ részével rokonok vagyunk. Nem az a főcélom, hogy nyelvtanokat írjak, de erre a munkára is vállalkoznom kell, mert e nélkül nem érek célt. Boldog leszek, ha munkámmal valami kis erőt önthetek a finn nemzeti mozgalomba”.

Negyedik útja 1845—49-ig tartott. A nyolchónapi megszakítás után ott folytatja kutatásait, ahol abba kellett hagynia. Először az Irtys-vidéki osztjakkokkal ismerkedik meg, azután végigjárja az Ob, Tomszk, Jeniszej, Minuszinszk és Irkuck vidékét, s a mellett, hogy számos török-tatár valamint hovatartozásuk tekintetében ismeretlen népeket, törzseket, nyelveket (jeniszeji-osztják, kott) tanulmányoz, fáradhatatlanul kiegészíti a szamojédokra vonatkozó korábbi terjedelmes gyűjtéseit. Negyedik útjáról is aggasztóra fordult egészségi állapota kényszeríti haza. Mintha azonban a hazai környezet ismét csodát művelne, hamarosan megint fölépül és lázas buzgalommal hozzálát jegyzetei, gyűjteményei rendezéséhez, földolgozásához.

Barátainak, tisztelőinek rohamosan növekvő köre aggódó reménykedéssel figyeli a híressé vált tudós sorsát és szívvel-lélekkel egyengeti nagyszabású terveinek útját. Az Orosz Akadémia a segédtagsággal tünteti ki — a rendes tagságot azért nem fogadta el, mert nem akart hazájától elszakadni —, 1851-ben pedig Finnország siet fölruházni őt a legnagyobb tudományos megtiszteltetéssel: a helsinki egyetem meghívja az ekkor szervezett finn nyelv és irodalom tanszékére. Úgy látszott, elmúlt minden veszély, megkezdődik a tudományos aratás, Castrén valóra válthatja merész álmait, amikor 1852-ben hirtelen kirobban az alattomos betegség és pár heti tusa után sírba dönti Finnország büszkeségét.

A 39 éves korában kialudt élet voltaképpen egy nagyrahatott pálya

előkészülete, kezdete volt csupán. Itt maradt ugyan utána a hosszú tanulmányutakon gyűjtött rengeteg nyersanyag, de a gyűjtővel együtt sírba szállt a 14 évi szüntelen szenvedés árán szerzett élő ismeret és a betűk, szavak, paradigmák ezernyi tömegét egységes szólamba hangolni képes fölényes szellem. Munkásságából inkább csak jelentéktlenebb részleteket volt ideje véglegesen kidolgozni és közzétenni, míg a gyűjtések zöme — épp azokról a nyelvekről, kérdésekről, amelyekkel leghuzamosabban és legbehatóbban foglalkozott — félig-meddig rendezett állapotban maradt utána. A hagyaték közkinccsé tételének kényes munkájával az Orosz Akadémia CASTRÉN tudós barátját, SCHIEFNER ANTAL akadémikust bízta meg. Neki köszönhetjük a *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén* c. 12 kötetes sorozatnak gyors ütemben (1853—62) és méltó formában való megjelenését.

CASTRÉN hatalmas méretű tudományos munkásságának aránylag kis része esik a szorosabb értelemben vett finnugor nyelvhasználat területére. Össze-hasonlító finnugor nyelvészeti vizsgálatokat inkább csak tudományos pályája elején folytatott, s finnugor nyelvi anyag gyűjtésére, földolgozására is jobbra mellékesen, szamojéd és altaji tanulmányai közben, úgyszintén a harmadik és negyedik útja közti betegség kényszerű pihenőjében szentelt időt. Idevágó munkáinak sorát az 1839-ben kiadott *De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica* c. kisebb igényű dolgozat nyitja meg (újra kiadta SCHIEFNER a *Nordische Reisen und Forschungen* V. kötetének függeléké-ként 1862-ben). Bonyolult kérdéssel foglalkozik a lappföldi nyelvészeti megfigyelések és tanulmányok alapján készült *Om accentens inflytande i Lappska språket* (1844), amely az Orosz Tudományos Akadémia kiadásában 1845-ben *Vom Einflusse des Accents in der Lappländischen Sprache* címen németül is megjelent. A korabeli szakirodalomnak értékes gyarapodását jelentette a zürjén nyelv névragozásáról írt doktori értekezése: *De nominum declinatione in lingua Syrjaena* (1844), az Izmsa-vidéki zürjén nyelvi gyűjtését földolgozó *Elementa grammatices Syrjaenae* (1844) című zürjén nyelvtana, úgyszintén az *Elementa grammatices Tscheremissae* (1845) c. cseremisiz nyelvtan-vázlat is, amelynek anyagát egy Helsinkiben katonáskodó kozmodemjanszki cseremisiz szájáról jegyezte le s utóbb Kazánban ellenőrizte, kiegészítette. — CASTRÉN finnugor gyűjtései közül legterjedelmesebb és forrásérték tekintetében is leginkább kiemelkedik a *Versuch einer Ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis* (1849¹, 1852²). Leveleiben és e munka előszavában hangsúlyozza CASTRÉN, hogy csak mellékesen, pár hétig volt alkalma az Irtys-melléki „ugor” osztjakkal foglalkozni, ez az idő pedig végtelenül kevés arra, hogy egy ismeretlen s e mellett nehéz nyelv szerkezeti titkainak közelébe férközhessünk. Mégis nagyon becses ez a kísérlet, mert a finnugor nyelvészetben legjobban érzett hiányok egyikét pótolta, sőt ma is becsüljük, mivel szinte osztják nyelvemlék-számba megy.

CASTRÉN tudományos kutatásainak központjában az Északi-Jegestenger

partvidékén élő szamojedság állott. Erre a térre vonzotta tán szíve, tudományos becsvágya is, de egyébként az Orosz Akadémia megbízásában is első helyen szerepelt a szamojédok lakóhelyének pontos megállapítása, néprajzának megismerése, nyelvének, nyelvjárásainak minél tüzetesebb leírása, a reájuk vonatkozó statisztikai és történeti adatok, valamint a tőlük származó népköltészeti termékek összegyűjtése. Érdemes megemlítenünk, hogy a szamojéd és a finnugor nyelvcsoport föltételezett rokoni viszonyáról eleinte gyanakvóan nyilatkozott CASTRÉN, később azonban ismeretei gyarapodtával és mélyültével megváltozott a véleménye, és határozott hitet tett az uráli rokonság mellett. A nyelvrokonság módszeres bizonyítására nem igen került ugyan sor, de egyik úti jelentésében már 120 szamojéd-finnugor szóegyezeit állított össze (Reiseberichte 68—77) és több ízben is kiemelte a két nyelvcsoport szerkezeti jellegének meglepő egyezéseit. A harmadik és negyedik tanulmányút hosszú évei alatt emberfölötti fáradtsággal gyűjtött hatalmas szamojéd anyaga is kéziratban, bár részben rendezett állapotban maradt. A végleges kidolgozást és sajtó alá rendezést SCHIEFNER végezte el: 1854-ben kiadta a *Grammatik der Samojedischen Sprachen* c. 608 lapos, 1855-ben pedig a *Wörterverzeichnisse aus den Samojedischen Sprachen* c. 404 lapos vaskos kötetet. Ezek az alapvető leírások tették lehetővé a finnugor szempontból legfontosabb nyelvnek alapos tanulmányozását, majd a finnugor-szamojéd nyelvrokonság módszeres bebizonyítását. CASTRÉN klasszikus művei a szamojédra vonatkozó kutatásoknak ma is leggazdagabb, nélkülözhetetlen segédeszközei, egyes azóta kihalt szamojéd nyelveket illetőleg pedig egyetlen forrásaink.

CASTRÉN vizsgálatai az uráli körön túlra, a török-tatárság, a mongolság és a tunguzság világába is átágaztak. Nem a sokatmarkolás kapzsisága, a tarka-barka furcsaságokra éhes tudományos szenvedély űzte ily messzire: az elhomályosult távoli kapcsolatok földértésének reménye vonzotta ellenállhatatlan erővel. Helyszíni kutatásai közben egyre mélyebb gyökeret vert benne az a meggyőződés, hogy a már előtte is többször emlegetett urál-altaji rokonság nem légnemű föltevés. Hadd idézzük saját szavait: „Besonders sind in den letzten Zeiten die finnischen und tatarischen Sprachen in weiterem oder geringerem Umfange einer vergleichenden Behandlung unterworfen worden. Dass zwischen diesen Sprachen ein gewisses Verwandtschaftsverhältniss statt habe, ist eine schon lange ausgesprochene und namentlich von dem dänischen Philologen Rask mit Wärme gehegte Ansicht. In letzterer Zeit hat diese Ansicht immer mehr und mehr Anhänger gewonnen, aber bis auf diesen Tag ist sie noch nicht auf eine befriedigende Weise bewiesen worden, sondern kann als eine der Streitfragen der neuern Philologie angesehen werden.

In der Hoffnung gewissermaassen zu der Lösung dieser sowohl für die Philologie als auch für die Ethnographie und Geschichte höchst wichtigen Frage beitragen zu können, bin ich während einer langen Reihe von Jahren mit dem Studium der finnischen und samojedischen Sprachen sowie einzelner

Dialekte des Türkischen, Mongolischen und Tungusischen beschäftigt gewesen. Nach meinen bisher über diese Sprachen angestellten Forschungen zu schliessen, hat man zwischen denselben kein so nahes Verwandtschaftsverhältniss zu suchen, wie es zwischen den verschiedenen Zweigen des indogermanischen Sprachstammes stattfindet, dass aber zahlreiche sowohl *formelle* als auch *materielle* Uebereinstimmungen zwischen ihnen allen insgesamt und insbesondere zwischen den finnischen, samojedischen und türkischen Sprachen stattfinden, ist eine schon früher von mir ausgesprochene Ansicht, die ich noch jetzt festhalten muss. Ob diese Uebereinstimmungen so bedeutend sind, dass sie den Sprachforscher berechtigen die in Rede stehenden Sprachen auf einen und denselben Stamm zurückzuführen, ist eine Frage, deren Beantwortung der Zukunft überlassen bleiben muss. Mir will es scheinen, als müssten diese Sprachen in verschiedene Stämme oder vielmehr Familien zerfallen, welche jedoch alle zu einer und derselben Classe oder Race gehören. Wie man auch das Verhältniss zwischen diesen Sprachen auffassen mag, soviel ist wenigstens sicher, dass sie alle unter sich einen nähern Zusammenhang haben als mit den indogermanischen und andern bekannten Sprachstämmen. Auf Grundlage dieses Zusammenhanges bin ich gewohnt mit mehreren andern Gelehrten alle die in Rede stehenden *finnischen, samojedischen, türkischen, mongolischen und tungusischen* Sprachen unter einer einzigen gemeinsamen Benennung zusammenzufassen und habe sie vorläufig *altaische* Sprachen gennant, da die Völker selbst seit undenklichen Zeiten in der Gegend des Altai-Gebirges sesshaft gewesen und es zum grossen Theil noch jetzt sind" (Kleinere Schriften 151—2). A finnugor-szamojéd-török-mongol-tunguz nyelvi rokonság kérdésével mód-szeresen csak az *Über die Personalaffixe in den altaischen Sprachen* c. terjedelmes tanulmányában foglalkozott, de elejtett szavaiból következtetve, éppen az urál-altáji, vagy ahogyan ő nevezte, az altaji rokonságnak széles alapon való bebizonyítását tekintette tanulmányai végcéljának, élete legnagyobb-szerű feladatának.

A félművelt vagy teljesen műveletlen szibériai népek nyelvi és néprajzi vizsgálatát igazában csak elengedhetetlen előmunkálatnak tekintette CASTRÉN, hogy vizsgálatainak eredményeiből, megállapításaiból messzire sugárzó tanulságokat vonhasson le: faja multja lebegett állandóan szeme előtt. Mivel pedig ehhez a hazafias érzelmi telítettséghez erős történeti érzék társult, a nyelven kívül érdekelte az élet minden megnyilvánulása anyagi és szellemi téren, mult és jelen vonatkozásaiban egyaránt. Nemcsak levelezése, jelentései, pompás útleírásai, kisebb cikkei mutatják érdeklődésének ezt a sokoldalúságát s a mellett összefogó céltudatosságát, hanem a *Vorlesungen über die Finnische Mythologie* és az *Ethnologische Vorlesungen über die Altaischen Völkerschaften* c. kötetek is. Találóa, túlzás nélkül állapította meg róla SJÖGREN: 'Szibériát az orosz birodalomnak JERMÁK, az egyetemes tudománynak CASTRÉN hódította meg'.

CASTRÉN derékban kettétört pályájának tudományos jelentőségét nem szabad a közvetlen, a kész egyéni eredmények mértékével mérnünk: igazi hatása csak utóbb bontakozott ki a maga mélységében. Jórészt neki köszönhetjük, hogy a finn közvélemény szüntelen érdeklődéssel, a nemzeti tudományokat megillető áldozatos szeretettel fordult a rokonépek tanulmánya felé, s legfőképpen az ő érdeme, hogy Finnországban a lelkes kutatók egész gárdája állt, áll ma is az úttörő hős eszményeinek szolgálatában.

REGULY ANTAL.

(1819—1858.)

A finnugor tudományok hőskorának a finn CASTRÉN mellett REGULY ANTAL a magyar megtestesítője. Kétségtelen, hogy ő szűkebb, körülhatároltabb területen dolgozott és kisebb szakképzettséggel látott munkához, mint CASTRÉN, de lelkességével, tudományos álláspontjának megtámadhatatlan logikus igazságával és teljesítményének súlyával ő is nemzedékek munkájára gyakorolt serkentő, megtermékenyítő, irányító hatást.

REGULY jogi tanulmányainak a pesti egyetemen történt elvégzése után 1839 nyarán rövidebb németországi tanulmányútra indult, hogy majd visszatérte után a közigazgatás szolgálatába lépjen. Németországban aztán annyi magasztaló dícséretet hallott Stockholm páratlan szépségeiről, s amúgy is olyan ellenállhatatlan vonzalmat érzett az északi természet iránt, hogy haza indulta előtt átrándult Skandináviába. A szemet-szívet gyönyörködtető látványnál is jobban megragadta azonban fogékony lelkét egy véletlen találkozás: a sors összehozta a gyújtó hazafias működése miatt Finnországból száműzött finn ARVIDSONNAL. A két „testvér“ között csakhamar szóbakerült az állítólagos nyelvrokonság kérdése is. Szót szó, kérdést kéreés, gondolatot gondolat követett, s a minden nagy eszméért lelkesedő REGULY úgy érezte, hogy élete fordulóponthoz jutott. Elővette SAJNOVICS munkáját, forgatni kezdte GYARMATHI *Affinitasát*, és egyre világosabban látta a teendőket: „ha Gyarmathi csekély ösmérete mellett a nyugoti finnok rokonságát a Magyarokkal valószínűvé tehetné, érdekes, és üdeje volna, egy félszázad múlva, egy tellyesebb tudománya által e finn nyelveknek, okkal és alappal végre a kérdéshez szólni, és ezt vagy azt megalapítani, vagy eldönteni. Ne is várjunk ily tárgyakba, melyek oly közel érik nemzetiségünket, külföldiektől tanítást; kik ugyan, jöllehet nem volt még, ki Gyarmathi után kimerítőbben szolt volna e tárgyba, még is már mindenütt finnoknak hirdetnek bennünket. Ily szolgálatot hazámnak tehetni én örültem, és az eltökélés e munkára nem volt nehéz. Mit nyerhetne, gondolám, nyelvünk, ha ez állított rokonság valódi és mint látszik (a keleti finnoknál) közeli rokonság volna. Lehetne e finn nyelvek közt, mely egy régiebb testvére volna nyelvünknek; vagy juthatnánk talán összes ösméretéből e finn nyel-

veknek — mint különféle elágazataiból ugyan azon egy ősnyelvnek — azon eredetnyelvre (ursprache), melyből mi nyelvünk is származ; melybe nyelvünk ősfarmait, mellyekből ez mostani voltához nyőlte ki magát, lelhetnénk. Ha így eredése módját és kifejlődése processusát, ha multját nyelvünknek, mellyből a jelen kétes kérdései kifejtésére tanácsot nyerhetnénk, megősmérhetnénk! Minő előmenet lehetne ez! és éppen azon időben, melyben nyelvünk nyilvános nemzeti nyelvünkkel lesz, melyben használata köre oly igen terjed, hogy míveltségünk pontjának mérő eszköze leendő nem sokára. Azon régi ősképet nyelvünknek elővarázsolhatni, mellyből ez századok folytán lett azzá,

Reguly Antal.

mi ő most, ez volna a fő, mi nyelvünk ügyében lehetséges lenne. Így gondoltam és egy ily czélt láttam előttem és evvel meg volt határozatom is a munkához. Megyek, gondolám, kincsásó gyanánt a munkához, kétes sikerrel, de nemzeti kincs után; és ha mit sem talállok e helyen, mondhatom legalább azt, hogy nincs, mit mások ígértek — és nyertünk evvel is”.

Első teendőjének, — nagyon helyesen — a finnség és a lappság tüzetes helyszíni tanulmányozását ismerte föl, s ezért 1839 novemberében Finnországba költözött át. A Finnországban töltött majdnem kétévnyi időt szorgalmas tanulásra fordította: igyekezett elsajátítani a szükséges általános nyelvészeti tudnivalókat, az összehasonlító módszertan elemeit, és iparkodott minél behatóbban megismerkedni

a rokonnak állított „nyugati finn” nyelvekkel, mert érezte, látta: „Én semmit sem tanultam odahaza!” Sok nehézséggel kellett megbirkóznia, de nem csüggedt el. Jótékony bátorító, lelkesítő hatással volt reá a finnek egészséges nemzeti fölbuzdulása és a Kalevala megjelenésével fölvillanyozott önbizalma. Jól megtanult finnül, megismerkedett a finn viszonyokkal, a finnség történetével, irodalmával, hagyományával és népi sajátságaival, de e mellett huzamosan foglalkozott a lappal, majd az észti nyelvvel is, mert „a hasonlító nyelvvizsgálat annál gyümölcsözőbb, minél több nyelvre terjeszkedhetik ki”. Tanulmányai közben végképp tisztultak nézetei. Meggyőződött arról, hogy a magyar-finn-lapp rokonság kétségbevon-

hatatlan tudományos igazság, sőt a gyér adatokból azt is kiolvasta, hogy a nyugati finneknél közelebb állanak hozzánk a keleti finnek, legfőképpen a vogulok és osztjákok: „hangban a keleti finnek különösen mindig közelébb állanak a magyarhoz, mint a nyugotiak; lexikologiai tekintetben azon gyökerei a magyarnak, melyek hibáznak a nyugotiaknál, megvannak a keletieknél: más gyökerei a nyugotiaknak a hangváltozások által, melyeket a keletieknél szenvednek, a magyar gyökérrel egynek mutattatnak, mit az ember a keletiek nélkül, mint igen bizonytalan, sokszor nem merne állítani; hasonló közeledést mutat a grammatika is a formák változásaiban és általmeneteiben — úgy, hogy édes meglepéssel látjuk azon nagyobb differentiákat, melyek a magyar és nyugotiak közt eddig látszottak lenni, egyszerre elsímítva és törölve, és egy kulcsot bírunk, mellyel biztosan ereszkedhetünk már e nyelvek analysisébe”. Hozzáteszi mindjárt: „Ha lehetne, egyenessen az Uralra utaznék most, hogy a vogulok és utánna az osztjákok nyelvét tanuljam. Igen keveset tudunk e nyelvekről, de a mit tudunk, az mind grammaticális, mind lexikologiai tekintetben legnagyobb fontosságúnak látszik”. Ahogy REGÜLY fölismerete a földadatot, már habozás nélkül kész is volt vállalkozni a kincskereső útra.

A Magyar Tudományos Akadémia erkölcsi és anyagi támogatását elnyerve 1841 nyarán az orosz fővárosba utazott. Több mint két évig dolgozott ott, hogy kiegészítse nyelvtudományi ismereteit és a lehetőséghez képest előkészüljön nagy szibériai útjára. Serényen tanult oroszul, foglalkozott zürjén, cseremisiz, mordvin és csuvas nyelvi tanulmányokkal, sokat olvasott az Urálvidékről szóló földrajzi, történeti, néprajzi, etnológiai, sőt antropológiai szakirodalomból is. Az Orosz Akadémia tudósai, valamint az orosz előkelőségek szokatlan szívességgel fogadták és hathatós jóindulattal támogatták előkészületi munkájában. Különösen BAERNÉK köszönhetett sokat, aki nemcsak tanulmányaiban segítette, hanem minden ügyes-bajos dolgában atyai jóindulattal állott mellette.

A túlhajtott munka nyomán jelentkező súlyos betegség, főleg pedig a hazai pénzügyi segítség körül támadt zürzavar miatt csak 1843 őszén indulhatott el tudományos vágyainak ígéretföldjére, az obi-ugorok: a vogulok és az osztjákok közé. Átutazóban csak érintette a keletoroszországi finnugor népeket, a votjákokat, cseremiszeket, valamint a csuvasokat is, mert az volt a szándéka, hogy majd az Urál vidékéről visszatérőben behatóbban foglalkozik velük.

December 4-én átkel az Urálon s Verchoturjétől északra, Vszevolodszkojban a Lozva vidékéről kapott két kiváló vogul nyelvmestere, Jurkina és Pachtjar segítségével megkezdte vogul tanulmányait. Egész télen át folyik a lázas munka: vogul népköltészeti termékek lejegyzése, szótári és nyelvtani anyag gyűjtése. Levelei tele vannak a kisebb-nagyobb kirándulások közben megismert vidék és a vogulság dícséretével s az úthoz fűzött tudományos remények beteljesedésén érzett örömmel. Egyre meggyőzőbben hirdeti, hogy

a vogul sokkal közelebbi rokonunk, mint a finn, a lapp vagy a volgai finnugor nyelvek, s a vogul „által valóban tudományos magyar nyelvbúvárlat leszen lehető”; sőt a vogul népköltészet ismeretében azt is vallja, hogy „az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolando helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb földadatok közé”. 1844 márciusában elindul aztán a vogul föld és az egész vogulság megismerése végett szükségesnek látott vándorútra. Irbiten és Tobolszkon keresztül, ahol CASTRÉNNEL is és az utolsó kondai vogul fejedelem eloroszosodott fiával, SZATIGIN tanárral is találkozik, a Konda, innét a Pelymka vidékére vág át, majd két hónap múlva tovább folytatva útját az északi vogulság területét, a Szoszva és a Szygva mellékét keresi föl és kutatja végig.

Kilenc hónapig tartó vándorlásai közben keresztül-kasul járta REGULY az egész — kb. 3780 □ mérföldnyi — vogul földet legdélibb pontjától legészakibb csúcsáig, legnyugatibb szélétől legkeletibb nyúlványáig. Óriási mennyiségű nyelvi, legfőképpen népköltészeti anyagot gyűjtött, de figyelme kiterjedt a nép anyagi és szellemi életének különféle formáira, megnyilvánulásaira, kivált pedig a településtörténeti viszonyok vizsgálatára is.

A vogul után a másik obi-ugor nép, az osztják tanulmányozása került sorra. 1844. október 8-án érkezik meg Obdorszkba, az északi osztjakság központjába. Először a Poluj-vidéki osztják telepekhez látogat el, aztán az Ob torkolatától északnyugatra elterülő hóborította tundrával, az Urál északi nyúlványaival és átjáróival ismerkedik meg, majd Berjozovban telepszik meg. Itt marad 1845 márciusáig, önfeledt mohósággal jegyezve egy Szygva-vidéki osztják aggastyán, Nyikilov Maxim ajkáról a veszendő osztják énektudomány ritka remekeit.

Részben anyagi okokból, részben az ellene irányuló áskálódások miatt sajgó szívvel abbahagyja osztják s egyúttal szibériai munkáját, és abban a reményben, hogy később még lesz alkalma osztják gyűjtései folytatására és ismeretei kiegészítésére, visszatér Kazánba. A fáradalmak, nélkülözések és lelki megrázkódtatások rendkívül megviselték, de az egészségi állapotáról tájékoztatlan M. Tud. Akadémia kérésére hozzálat Volga-vidéki tanulmányaihoz. Először cseremis, azután mordvin — erzä és moksa —, végül csuvas nyelvi gyűjtéseket, kutatásokat végez. A hazai érdeklődés növekedése kedvet, önbizalmat villanyoz beléje, pedig szervezete annyira ki van már merülve, hogy sokszor csak fekvé képes dolgozni.

Közel háromévi távollét után 1846 augusztusában érkezik vissza Szentpétervárra. Az a terve, hogy fáradalmait kipihenve esetleg Németország valamely tudományos központjában telepszik meg és hozzálat hatalmas gyűjteményének földolgozásához. Egyelőre azonban kénytelen az orosz fővárosban maradni, mert az Orosz Földrajzi Társaság kérésére vállalkozik arra, hogy helyszíni földrajzi adatgyűjtéseinek fölhasználásával megrajzolja az északi Urál térképét. 1847 elején elkészül végre a várakozásai ellenére nehéznek

bizonyult munka, s mivel egészsége napról-napra romlik, üdülésre előbb Gräfenbergbe utazik, majd rövid magyarországi látogatás után egy mecklenburgi vízgyógyintézetben kezelteti magát.

Tizenegy évig él még, ha ugyan életnek nevezhetjük megrendítő össze-roppanását. A külföld is, de kivált a magyar közönség feszült érdeklődéssel leste a hosszú tanulmányutakon végzett kutatások perdöntő eredményeit: helytállnak-e a nyelvünk finnugor rokonságáról elterjedt hírek, és megtalálta-e REGULY a magyarságnak keleten visszamaradt testvéreit? Egyesek azzal magyarázták a hosszú hallgatást, hogy REGULY teljes gyűjteménye közzétételével akarja meglepni a türelmetlenkedőket, mások KÖRÖSI CSOMA tévedésének megismétlődését gyanították, a beavatottak azonban lesújtva látták REGULY sorsának tragikus fordulatát: az évekig tartó hajsza és a szenvedések teljesen fölemésztették erejét, összeroppantották idegzetét, sőt emlékezőtehetsége is elborulóban volt, úgyhogy tanácsalanul vergődik többnyire magyarázó jegyzetek nélkül sebtében írt anyaggyűjteménye előtt: „tehetetlen saját kincsének fölvételére”. Barátai, tisztelői, főleg TOLDY FERENC mindenképpen segítségére igyekeznek lenni, s nagy nehezen rá is bírják, hogy HUNFALVYVAL együtt dolgozza fel gyűjteményét. A közös munka mintha följazaná maradék erőit, de aztán csakhamar ismét magábaroskad, fáradtságról panaszkodva félreáll és 1858 augusztusában meghal.

A tragikus sorsú magyar kutató, ahogy emlegetni szokták: *Észak Kőrösi Csomája*, majdnem nyolc évet áldozott finnugor tárgyú tanulmányokra. Megismerkedett a finn, a lapp, a mordvin, a cseremis, az osztják és a vogul nyelvvel, a legtöbbből alapvető értékű és nagymennyiségű anyagot gyűjtött, s e páratlanul tágkörű ismeretek képesítették volna őt arra, hogy a magyar nyelv rokonságának kérdését véglegesen tisztázhassa. Nagyszabású összefoglaló munka körvonalai lebegtek szeme előtt: az volt a szándéka, hogy kutatásai eredményeit egy sorozatban bocsátja közre, amely a következő részekből állt volna: 1. a korábbi finnugor kutatások története; 2. saját utazásainak ismertetése; 3. nyelvi gyűjtései (az eredeti szövegek fordítással, nyelvi és tárgyi magyarázatokkal), egyúttal vogul, osztják, cseremis, mordvin és csuvas szótár, valamint nyelvtan „folytonos tekintettel egymásra s a magyar nyelvre”; 4. a keleti finnugor népek történeti, földrajzi és néprajzi ismertetése. A végzet könyörtelenül keresztülhúzta a merész terveket, s REGULY mindössze két — aránylag jelentéktelenebb — kis dolgozatának megjelentét élhette meg. Az egyik a Szentpétervárt készített Urál-vidéki térképe: *Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebietes. Entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845*. REGULY nem a modern térképészet igényeit óhajtotta vele kielégíteni, hanem az akkor még terra incognita számba menő északi Urál teljes hegy- és vízrajzát, életföldrajzát, közlekedési útjait és népességi viszonyait iparkodott pontosan papírra rögzíteni. Az orosz szakemberek egy ideig hálás elismeréssel emlegették a hasznos és úttörő kísérletet. Életében meg-

jelent másik munkája az akadémiai székfoglalóul előadott kis értekezés: *A dzungárokról és azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról* (M. Akad. Értesítő 1850. X. évf.). Ez voltaképpen félreesik Reguly szakkörétől: egy GÜTZLAFF nevű kínai misszionáriusnak a mongol családba tartozó dzungarok és a magyarok rokonságára vonatkozó állításával s általában a rokonság kérdésével foglalkozik.

REGULY sírba szállt a nélkül, hogy finnugor gyűjteményeiből bármit is közkinccsé tehetett volna. Mégis őt tekinthetjük a magyar nyelvhasználat egyik legnagyobb értékének, egy évszázadon át hajtó erejének: a halálos áldozat, amelyet hazafias és tudományos meggyőződéséért hozott, nemzedékek lelkét ihlette meg, s az örökség, melyet hátrahagyott, a mesebeli kincs varázsával vonzotta maga köré a kutatókat. Mindenekelőtt az ő kézirati hagyatékának köszönhetjük, hogy összehasonlító nyelvészeti iskola fejlődött ki nálunk, és számottevő magyar közreműködéssel dőlt el a magyar nyelv eredetének nagy kérdése.

Mit foglalt magába ez a hagyaték? Naplószerű följegyzéseket, leírásokat, jellemzéseket, Kalevala-fordításrészleteket, szójegyzékeket és főleg a helyszínen leírt különféle finnugor és csuvas nyelvi szövegeket. Nagyon érdekesek, becsesek — sajnos jórészt máiglan kiadatlanok — a naplók és a földrajzi, néprajzi, történeti jegyzetek; az összehasonlító nyelvtudomány igen nagy hasznukat látta a később BUDENZTŐL kiadott csuvas, cseremiszi és mordvini példamondat-gyűjteményeknek, szójegyzékeknek, nyelvtani jegyzeteknek és szövegeknek; terjedelem és tudománytörténeti jelentőség tekintetében azonban magasan túlszárnyalja mindezt a vogul és az osztjaki népköltési gyűjtemény. Eddig a vogulra és az osztjakra csak egészen jelentéktelen mennyiségű és csekély értékű nyelvi anyag állott az összehasonlító kutatások rendelkezésére, pedig már régóta gyanították, sőt egyesek hangsúlyozták is, hogy éppen ez a két obi-ugor nyelv van a magyarhoz legközelebb. REGULY nemcsak ezen a nyelvtudományunk továbbjutását türelmetlenül gátló súlyos hiányosságon segített: megmentette a kiveszőben levő, csak néhány aggastyán ajkán élő hagyományos vogul és osztjaki ősköltészet emlékeit és ezzel lehetővé tette, hogy bepillantassunk legközelebbi nyelvrokonaink lelkivilágába, hajdani életének a mainál sokkalta egészségesebb, derűsebb és tevékenyebb formáiba, ősi szokásaiba, hiedelmeibe és pogány mítoszába. REGULY egy letűnt világ megbecsülhetetlen utolsó emlékeit látta bennük, s ezért lázas sietséggel vetette őket papírra, minden fordítás és jegyzet nélkül, sokszor nyilván nem is értve egészen egyes szavak, sőt mondatok jelentését.

Nem lehet kétséges, ha REGULY földolgozhatta és méltó formában közzé tehetette volna páratlanul gazdag gyűjteményeit, óriási lendületet adott volna a finnugor tudományok fejlődésének és a magyar tudományos közvélemény végleges kialakulásának. Bár így hosszabb időbe telt, míg REGULY rendezetlen

állapotban maradt nyersanyaga fokozatosan belekerült a tudomány vérkeringésébe, jórészt mégis ez az elárvult kincs tartotta nálunk ébren az érdeklődést, indította meg a rokonnyelvek tanulmányozásának rendszeres munkáját és biztosította összehasonlító nyelvészetünknek a helyes út egyenesében való továbbfejlődését.

Régi szokás REGULT CASTRÉNHoz hasonlítani, s ebben az összehasonlításban a magyar kutatót vesztetnek találni. Sok fölületesség és igazságtalanság van ebben az eljárásban. Tagadhatatlan, hogy kettejük közül CASTRÉN volt az iskolázottabb, a képzettebb, a nagyobb távlatok nyitója, de REGULY a maga szűkebb munkaterén józanabban tartott a szigorú tudományos realitások mellett. CASTRÉN bátor röptű urál-altaji elméletének egyes tételei jóideig nyomasztó teherként nehezkedtek az utódokra, viszont REGULY tanítása hasznos és máiglan helyes munkakeret maradt, sőt több akkoriban fölényes kézlegyintéssel elintézett történeti állítása, őstörténeti föltevése éles szemmel meglátott igazságnak bizonyult. Mindkettő önálló tudományos egyéniség és az uráli tudományok nagyhatású önfeláldozó úttörője volt.

A nyelvhasznító munkának mint nemzeti tudománynak megszervezése és fölvirágoztatása Magyarországon.

HUNFALVY PÁL.

(1810—1891.)

A REGULY tanulmányútjai és megrendítő tragikuma következtében fölbredt érdeklődés nem állt meg, azaz csak nagyon rövid időre állt meg a jóindulatú várakozás és emberi részvét határán. A reformkorszak közvéleménye egymásután döntögette az előítéletek bálványait, s a tudomány terén is nyíladoztak a fülek és szemek az igazság szabad szava előtt. Talpraesett határozottsággal és mély bölcseséggel a Tudományos Akadémiának az a bizottsági jelentése hirdeti legvilágosabban a nemzeti tudományok s így a nyelvhasznítás új korszakát, amely REGULY nevezetes szentpétervári előterjesztésével foglalkozik, s amelyet SCHEDEL (TOLDY) FERENC és JERNEY JÁNOS írt alá. „Ha eredetünk, rokonságaink, régi lakhelyeink és történeteink, régi nyelvünk és nyelvünk ősrokonai kinyomozása *nemzeti* érdeknek képez; ha tudományos kötelesség annak végére járni, mit több magyar nyelv- és történetvizsgáló sejdített, és sok külföldi tudós állít, miszerint a velünk egykor rokon népeket éjszak felé kell keresnünk; s ha áll, hogy e célra mindenek előtt e nyelvek összességének, nem egynek vagy másnak különvált tudása, nem is pusztá könyv — hanem élő mestertől, a néptől tanulása szükséges — mert igen jól tudjuk, mennyire nem tudták eddig az idegen eredetű utazók e népsereg hangjait is írásban

utánozni; ha végre igaz, hogy illy készüllettel Reguly előtt nem látott még senki e kérdéshez: úgy igaz, mikép utazónk olly mezőn áll, mely sokat ígér, de mellyen szinte annyi tenni való van. Ha ez érdek egyelőre még csak *magyar* érdek, de hogy az, mihelyt a nyomozások várt siker által koronázva lesznek, az egyetemes historiáé s így a *világé* lesz, tagadni nem lehet. És hol van tárgy, Tek. Társaság, akár a történeteket, akár az összes nyelvtudományt véve, melly inkább nézne reánk, a' magyar Academiára, mint épen ez? mellynek felvilágosítását inkább várja tőlünk a haza, várja a tudós világ, mint épen

Hunfalvy Pál.

ez? Nekünk nincsenek tengereink, 's tengeren tuli gyarmataink, mely-lyekre tudományos expeditiókat küldhessünk, 's az egyetemes tudományszerűség körét tágíthassuk; nincs sem északi, sem déli földsarkunk, melly körül felfedezőinket utaztasuk, hogy bámulásra és tiszteletre bírjuk a népeket irántunk. Erede-tünk s nyelvrokonaink azon sarok, melly körül tehetünk és csak mi tehetünk felfedezéseket, 's ha min-dent nem akarunk idegenektől várni — s várni siker nélkül — tennünk *kell is*".¹

Az Akadémia helyesléssel fogadta a bizottság érveit, javasla-tait, s ezért nemcsak erkölcsi sú-lyával állt REGULY mögé, hanem TOLDY FERENC és SZÉCHENYI sürgetésére erejét szinte megha-ladó anyagi áldozatokat is ho-zott REGULY vállalkozásának si-kere érdekében.

A negyvenes években kezdenek aztán előadások, tudományos értekezések foglalkozni a finnugor rokonság kérdésével. A nagyszorgalmú történettudós, FEJÉR GYÖRGY *Aborigines et incunabula Magyarorum* című munkájában már 1840-ben vallja a finn atyafiságot, BALLAGI MÓR ugyanakkor egy akadémiai előadásában (*Nyelvészeti nyomozások*) különösen a magyar nyelvnek a zür-jénnel való föltűnő egyezéseit emeli ki: „nem csak az általános grammaticai alakok, a hajlítás, a szóalkotás ugyanaz a magyarral, de a nyelv csínjának legkisebb szeszélyei is, a mennyire a hiányos adatokból kivehető, megegyezők”

¹ A M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának levéltárában 120/1842. ikt. sz.

(Reguly-Album CXXIV); KÁLLAY FERENC több őstörténeti és nyelvészeti tanulmányban, főleg pedig a *Finn-magyar nyelv* című értékes összefoglalásában (1844) hirdeti a finnugor rokonság igazát; BUGÁT PÁLT is megragadja a gondolat: finn, észt, lapp könyveket szerez, finnül tanul, 1846-ban az Akadémiában előadást tart a nyelv rokonságáról, a pesti egyetemen *finn tanszék* föllállítását, arra REGULY meghívását, végül nyelvhasznító társaság megalakítását szorgalmazza; egy darabig TOLDY FERENC, az Akadémia főtítkára és REGULY törekvéseinek lelkes támogatója is foglalkozik finnugor tanulmányokkal, s megállapításait be is mutatja az Akadémia egyik ülésén (1847. jún. 7).

Az általános hangulatnak ilyen kedvező fordulata és az említett előkelő tudósok bátorító állásfoglalása után állt a magyarországi finnugor tudományok szolgálatába s egyúttal élére HUNFALVY PÁL. A XIX. század második felének ez a kimagasló, nagyszabású tudós egyénisége nagy érdemeket szerzett önálló kutatásaival is, igazi tudománytörténeti jelentőségre azonban céltudatos és eredményes szervező munkájával tett szert.

A szepességi szász családból származó HUNFALVY a szabadságharc kitöréséig mint nevelő, tanár, majd a késmárki evang. liceum igazgatója görög filológiával, filozófiával, társadalmi, nemzetgazdasági és jogi tanulmányokkal foglalkozott, de a REGULY utazásairól szóló hírek a magyar nyelv rokonságának kérdése iránt is élénk érdeklődést keltettek benne. A szabadságharcban való részvétele miatt — jegyzője volt a trónfosztó debreceni országgyűlésnek — egyideig bujdosnia kellett. Ekkoriban érezte át, látta be, hogy az idegen elnyomatás elleni nemzeti önvédelemben milyen jelentős szerep vár a magyar nyelvre, az öntudatosságra és a nemzeti tudományokra. Kérésére TOLDY FERENC elküldötte neki STRAHLMANN finn nyelvtanát, s annak tanulmányozása közben érlelődött meg az az elhatározása, hogy tüzetesebben megvizsgálja a magyar-finn nyelvrokonság mibenlétét. Mikor aztán 1850-ben kegyelmet kapott, minden erejével az alélt lelkek fölserkentéséhez, a nemzeti tudományos életrekeltségéhez, megszervezéséhez fogott. Néhány akadémikus társával együtt azonnal megindította az *Új Magyar Múzeumot*, amelynek *Igaz aranybulla* című beköszöntőjében bátran hirdeti: „Élünk s akarunk élni, de annál nagyobb kötelességünk is dolgozni, hogy az életre való jogunk senki által kétségbe ne vonathassék”. A sűrű egymásutánban következő s fontosabbnál fontosabb cikkek, értekezések, tanulmányok sorát a *Nyelvészeti nagy tenni-valóink s a finn népek régisége* című akadémiai fölolvasása nyitja meg (1851. január 18). Az a vezérgondolata, amelyet leveleiben már REGULY és TOLDY FERENC is hangsúlyozott, hogy a nemzetközi tudományokban beérhetjük azzal, hogy lépést igyekszünk tartani a külfölddel, ellenben a nemzeti tudományokban „a vezérséget nekünk kell megragadnunk, ha tudományos működésünk a legnagyobb szűgyent, a tehetlenség feletti szűgyent, nem akar vallani”. Egyébként a nemzeti tudományok művelésével nemcsak magyar kötelességünket teljesítjük, hanem az egyetemes tudományosságnak is hasznos tényezőivé

válunk: „A mit saját nemzeti létünk mint szent kötelességet szab előnkbe, azt az európai tudomány némileg szívességünktől várja; csak ez egy alkalmunk van magunkat neki, az európai tudománynak, szükségessé tenni: ne késsünk az alkalmat megragadni!” — Nyelvészeti tennivalóink, fejtegeti a továbbiakban, nem szorítkozhatnak a magyar nyelv anyagának összegyűjtésére, rendezésére és értelmezésére, hanem tovább kell mennünk: tanulnunk kell a rokon nyelveket, mivel „magyar nyelvtudós nem lehet, ki a rokon nyelvekben nem jártas”. Nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány érdeke kívánja ezt, hanem őstörténetünk földerítését is legfőképpen a nyelvhasználat eredményeitől várhatjuk, sőt kérdés, a magyar mult homályának eloszlatásával „nem lebbentjük-e fel a fátyolt, mely az emberiség történeteinek azon részét rejti el, hol annyi sok történeti szál fut egy csomóba össze?”

HUNFALVY elül járt a tennivalók fölismerésében, de elül járt a fölismert tennivalók elvégzésében is. Sokoldalú és mélyreható tanulmányai eredményeképpen egymásután adta ki kisebb-nagyobb dolgozatait a nyelvhasználat elveiről, elemeiről, a finnugor és a török nyelvek hangbeli és idomi hasonlóságáról, valamint a külföldi nyelvészet általánosabb érdekű vagy magyar vonatkozású mozgalmairól, eredményeiről.

Az ötvenes évek elején írt munkái közül külön is meg kell említenünk a *Finn és magyar szók egybehasonlítása* címűt, amely a finn és a magyar nyelv szókészleti egyezéseinek első részletesebb jegyzéke, sok helyes új etimológiával és több bonyolult hangmegfelelés fölismerésével. Kedve, szorgalma nem lankad, sőt folyvást fokozódik, úgy hogy 1856-ban *Magyar Nyelvészet* címen folyóiratot indít. Könnyű belátnunk, milyen nagy jelentősége van egy-egy tudományág művelésében a szakfolyóiratnak: jelenti az a levegőt, a vérkeringést, a munka folytonosságát, a dolgozó erők célszerű kihasználását, utánpótlás nevelését. — Az első magyar nyelvészeti folyóiratból 6 évfolyam jelent meg (1856—1862), s HUNFALVY bizony nemcsak szerkesztette, hanem jórészt írta is.

Szorosan magyar tárgyú cikkeit nem számítva — legkedveltebb kérdése volt a magyar igeidők használata — több rokon nyelvvel is foglalkozott: *A mordvin nyelvről*; *A szamojéd nyelvről*, különösen annak tárgyi igeragozásáról; *Osztyák nyelv*; *A lapp nyelv, vagy az igazolt és megigazított Sajnorics*; terjedelmes finn olvasókönyvet adott ki, hangsúlyozván, hogy: „ki professus nyelvész, ki tudós iskoláinkban a magyar nyelv tanára akar lenni, azoktól nem én, de a kötelesség, s a magyar tudomány iránti tisztelet parancsolólag követeli, hogy tanulják a rokon nyelveket”. Ő igazán tanulta: tanulta a külföldön megjelent munkákból, kivált pedig REGULY gyűjteményéből. Még REGULY életében, REGULY vezetése mellett hozzáfogott a vogul nyelv tanulmányozásához, mikor pedig REGULY elhunyt, s gyűjtése az Akadémia tulajdonába került, HUNFALVY kapott megbízást a páratlan értékű hagyaték földolgozására.

HUNFALVYNak rengeteg gondot, fáradságot okoztak a jobbra fordítás és jegyzet nélkül maradt REGULY-féle finnugor szövegek. Először a vogul anyag földolgozásához látott, s évekig tartó munka árán — kisebb-nagyobb félreértéseket nem számítva — sikerült is az északi nyelvjárásterületről gyűjtött részt megfejtenie. Először külön egy északi-vogul teremtsi mondát adott ki nyelvtani vázlat és szójegyzék kíséretében, majd 1864-ben *A vogul föld és nép* című nagyfotosszerű könyvében a megfejtett többi északi-vogul népköltészeti darabot (mondák, medvénekek, egy hosszú mese, énekek, isten-idéző igék) tette közzé magyar fordítással s igen részletes tárgyi meg nyelvi magyarázatokkal. A hatalmas könyv különben sokkal többet tartalmaz ennél: rendszerezi a vogulságra vonatkozó teljes ismeretanyagot --- földrajzit, történetit, néptudományit, nyelvészetit egyaránt —, majd utolsó szakaszában a vogul-magyar viszony nyelvi és történelmi bizonyítékait foglalja össze meg-lepő teljességben és értelmezi éles kritikával.

REGULY északi-vogul gyűjteményének közkinccsé tétele után a déli-vogul szövegek megfejtéséhez látott HUNFALVY. Hiábavaló volt azonban minden igyekezete, erőfeszítése, pedig ezeket az énekeket REGULY még aránylag elég bő sorközi jegyzetekkel látta el. Hogy a szükséges nyelvi ismereteket megszerezze, móhon kapott HUNFALVY a vogulok közt hittérítő munkát végző orosz POPOV GERGELY és GYÖRGY vogul bibliafordításán (Máté és Márk evangéliuma), amely kondai-vogul nyelvjárásban készült, s ilyenformán rejtélyoldó tanulságokkal kecsegtetett. HUNFALVY földolgozta a fordítás minden porci-káját, e tanulmányai alapján megírta a *Kondai vogul nyelv* című terjedelmes monográfiáját (NyK. IX. és X, 177—324), de szomorúan kellett látnia, hogy a bibliafordítás nyelvének megismerésével sem jutott közelebb az egészen más világról, más nyelven beszélő hagyományos népköltészet megértéséhez.

Ugyanilyen sikertelenül végződtek a REGULY osztják anyagának megfejtésére irányuló kísérletei is. Előtanulmányul a Máté-evangélium 10 első fejezetének egy orosz paptól, VOLOGODSZKIJ-tól készített északi-osztják fordítását, VOLOGODSZKIJ kéziratosa orosz-osztják szótárát, CASTRÉN déli-osztják nyelvtanát és REGULY kicsike osztják szójegyzékét dolgozta föl és adta ki *Az északi osztják nyelv* c. kötetében. Munka közben még bizakodott: „Mennél többet forgatám az eredeti énekeket (REGULY gyűjtéseire céloz) is, annál több-több remény csillámlék fel előttem, hogy talán mégis közölhetek legalább nagyobb töredékeket azokból”. Reményei azonban nem váltak valóra, s REGULYNak osztják énekgyűjteménye is megmaradt titokzatosságával, regényes varázsával tovább izgató „hét lakattal elzárt kincs”-nek.

Az a sok fáradság, amelyet HUNFALVY a REGULY-féle hagyatéak tanulmányozására fordított, korántsem volt kárbavesztett, meddő erőpazarlás. Ellenkezőleg, éppen a REGULY gyűjteményeivel való foglalkozás tette lehetővé, hogy véglegesen tisztulhatott, megérlelődhetett a magyar nyelv rokoni kapcsolatairól és a magyarság eredetéről való fölfogás. Az ötvenes évek elején

HUNFALVY még kétségben volt a magyar nyelv hovatarozandósága tekintetében, sőt inkább a török rokonság felé hajlott: „nehéz megmondani, vajjon közelebb áll-e a magyar nyelv a finnhez, vagy a törökhöz. Van több főtekintet, melyek a magyar nyelvet a törökkel testvériesítik, van megint bizonyos termet az egyes szókban és szók füzéseiben, melynél fogva inkább a finnhöz áll közelebb”. A *török, magyar és finn szók egybehasonlítása* c. tanulmányában is az a nézete, hogy „lehetetlen a magyar nyelvet akként a szuomi nyelvhez számítani, hogy egyszersmind elkülönözzük a török-tatár-jakuttól; hanem ha van különbség ezek között, mit tagadni nem lehet, tehát a magyar inkább különbözik a szuomitól, mint a töröktől”. A *REGULY* hagyatékában talált finnugor anyaggal megismerkedve aztán először úgy módosítja fölfogását, hogy a magyar középtűt áll a török és a finnugor nyelvek között, utóbb a tárgyas igeragozás közössége alapján a magyart a vogullal, osztjakkal és mordvinnal együtt az altaji nyelvcsalád külön ágának („magyar ág”) értelmezi, végül pedig arra a meggyőződésre jut, hogy: „a' magyar nyelv, mint különösen ugor nyelv, a' vogul és osztják nyelvekhez áll legközelebb, érintkezvén a' török nyelvvel is, jelesen a' csuvassal”.

HUNFALVY az északi-osztják nyelvről 1875-ben kiadott könyvével voltaképpen be is fejezte 25 évig tartó összehasonlító nyelvészeti munkásságát. A folytatást, a továbbépítést nyugodtan rábízhatta a nálánál fiatalabb, de a vezetésre máris hivatottnak bizonyult BUDENZ JÓZSEF-re, míg ő maga áttérhetett a vonzalmának és természetének jobban megfelelő etnológia valamint történettudomány művelésére. Hogy előrehaladott kora ellenére ezen a területen is alapvető munkát végzett, bizonyítják nagyszámú fontos értekezései, különösen pedig a *Magyarország Ethnographiája* (1876) és *Az oláhok története* című kétkötetes műve, amely már csak halála után, 1894-ben jelent meg nyomtatásban.

HUNFALVY elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar nemzeti tudományok s köztük összehasonlító nyelvészetünk megalapozásában, fölvirágoztatásában. Egyetemes műveltsége, sokoldalú érdeklődése és tiszta logikája rávezette a magyar tudományosság igazi feladatainak fölismerésére, s azután élte végéig kutatott, alkotott, szervezett, nevelt. A maga egyéni tudományos teljesítményeiről szerényen hallgatva így jellemezte élete jelentőségét három nappal halála előtt: „Én, ha meghalok, ama tudattal csukom le szemeimet, hogy a tudományok mindamaz ágaiban, a melyekben működtem, utódokat hagyok magam után. Ha szabad parányiságomat valami nagyhoz hasonlítani, mondhatnám, hogy mint Keresztelő Sz. János után, utánam sokkal hatalmasabbak fognak következni”.

BUDENZ JÓZSEF.

(1836—1892.)

Halála előtti bibliai erejű jóslatában HUNFALVY nyilvánvalóan BUDENZ JÓZSEF-re célzott, BUDENZ-re, aki az ő bölcse előrelátásából lett a miénk, az ő örvendező szeme láttára nőtt nagygyá, akit ő maga avatott föl a finnugor összehasonlító nyelvtudomány vezérévé.

BUDENZ JÓZSEF 1836. június 13-án született a hessen—kasseli választó-fejedelemségbeli Rasdorf községben, ahol apja, Boldizsár (1797. IX. 8.—1875. III. 3.) tanító volt. Miután középiskolai tanulmányait a közeli Fulda városában elvégezte, 18 éves korában beiratkozott a marburgi, majd egy év múlva a nagy hírű göttingai egyetemre. Egyetemi éve alatt klasszika-filológiával, összehasonlító indogermán nyelvészettel, történettel, régészettel és mellékesen keleti nyelvekkel is foglalkozott. Tanárai közül a jeles nyelvtudós, a gazdag munkásságú szanszkritista és eredeti szellemű mesekutató BENFEY TIVADAR volt reá legnagyobb, tán elhatározó hatással. Az ő irányítása mellett szerezte meg BUDENZ a filológiai iskolázottságot, a BOPPTól SCHLEICHERIG uralkodó történeti—összehasonlító nyelvtudomány elveit, eljárásmodjait, de tőle szívlelhetette meg azt is, hogy a tudomány műveléséhez a szakértelmen fölül tárgyszeretetre is szükség van, s a tudományos igazságok magaslataíig csak az tud fölemelkedni, aki önmegtagadó áldozatokat képes hozni.

Az egyetemi tanulmányok befejezéséül 1858 tavaszán kiadott „Das Suffix *ιος* (*ixós*, *axós*, *uxós*) im Griechischen” című doktori értekezése fényes bizonyosságot tett tudományos fölkészültségéről, alaposságáról, kritikai érzékéről és hivatottságáról. Elismeréssel fogadták a német szakkörök is: „belső gazdagságánál fogva föltétlenül kitűnőnek jelezhető, mely szép reményekre jogosít szerzőjének további munkássága iránt”.

A jóslás helyesnek bizonyult, csak annyiban módosult a kép, hogy az ifjú doktor nem az indogermanisztikának vált díszére, hanem a modern finnugor nyelvtudomány megalapozásával szerzett halhatatlanságot. — Ha kegyeletes érzéssel lapozzuk ezt az értekezést, meglepődve magyar szavakra, példákra (*városbani*, *tréfából*i, *istentől*i) bukkanunk. Honnét szerezte ezeket az ismereteket? Tőle magától is, másoktól is tudjuk, hogy egyetemi hallgató korában érintkezett, összebarátkozott néhány Göttingában tanuló magyar egyetemi hallgatóval, főleg NAGY LAJOS unitárius teológussal. Eleinte tán csak ártatlan kíváncsiság vezette, utóbb nyelvészeti érdeklődésből kérdezett egyet-mást, majd mohón tanulgatni kezdett, mert a magyar nyelvvel való megismerkedése ellenállhatatlanul ragadá kedvetem egy olyan nyelv megtanulására, mellyel a nyelvtudásnak egy eddig nem sejtett, annyi különös jelenségekkel meglepő világa tárul vala ki előttem, ezer változatos virányain a nyomozónak akár holtig való gyönyörködötet ígérve”. Ekkoriban már komolyan foglalkozik

azzal a gondolattal, hogy SCHOTT és BOLLER nyomába lépve az urál-altaji nyelvészettel foglalkozik. Mivel pedig múlthatatlanul szükségesnek érzi, hogy legalább egy urál-altaji nyelvet gyakorlatilag is elsajátítson, s erre a magyart látja a legalkalmasabbnak, NAGY LAJOSnál az iránt érdeklődik, remélhetne-e tervezett tanulmányútja idejére Magyarországon valamilyen szerény megélhetést. Szerencsénkre NAGY LAJOS HUNFALVYhoz fordul tanácsért, s nyilván biztató választ kaphat, mert BUDENZ május 16-án már Budapestre érkezik.

Bár BUDENZ útjának „lehető jártasság elérése a magyar szó megérthetése s használhatásában” volt a célja, amint múltak a hetek, hónapok, a fiatal német

Budenz József.

tanárnak nemcsak magyar nyelvi ismeretei gyarapodtak, hanem észrevétlenül a lelke is összeforrt a magyar élettel. A nyarat Debrecenben LUGOSSY JÓZSEF akadémikus vendégszerető házában töltötte, szeptember 22-én pedig HUNFALVY közbenjárására kinevezték a székesfehérvári cisztercita gimnáziumba „póttanár”-nak. Leveleiből kitetszőleg kissé csalódott az új környezetben, de a nehézségek ellenére is serényen tanult, dolgozott. Tudományos munkáját a lázas sokoldalúság mellett a meglepően gyors tájékozódás és az éles megfigyelő, lényeglátó képesség jellemzi. Ír átmenetileg még egy-két klasszika-filológiai dolgozatot, ismertet néhány indogermán szakmunkát — mindenütt kidomborítva a magyar vonatkozásokat —, de érdeklődése

hamarosan teljesen a magyar nyelvre szegeződik. A korabeli irodalom olvasása mellett belemélyed a régi magyar írók műveinek, a hozzáférhető nyelvemlékeknek tanulmányozásába, sőt a népnyelvvél is iparkodik megismerkedni, mert tisztában van a régiség és a nyelvjárások megbecsülhetetlen forrásértékével.

A kezdő évek magyar tárgyú zsongái közül különösen kettő emelkedik ki: az „Adalék a székely beszéd ismertetéséhez” (MNyszet V, 348) és a „Magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é és é-rül” című (MNyszet V, 389). Amaz egy néhányhetes helyszíni tájékozódáson alapuló nyelvjárástanulmány, amely a népnyelvkutatás nyelvészeti és történeti jelentőségének elmemozdító kifejtésén kívül a székely nyelvjárásterületnek nyugati és keleti részre oszlását

állapítja meg és a nyelvi kettősség háttérében településtörténeti eseményekre hívja föl a figyelmet. Emez az első tudományos magyar hangtörténeti értekezés, amely a források kimerítő fölhasználásával és tökéletes módszerrel azt a ma már közhelyként emlegetett tételt rögzíti le, hogy mai *é* hangunk nem egységes eredetű, hanem részint a régi zárt *é*, részint a régi nyílt *é* egybeesett folytatója. — Kedves látvány viszont, hogy ez az „újan cseperedett nyelvészünk” — BRASSAI csipkedte így — a tudományos kérdések mellett a nyelvtisztaság kényes ügyét is milyen figyelemre méltatja. Neki is szemet szűr a nyelvújítás sok szertelensége és az újságírodalom melegágyában tenyésző germanizmusok csúfsága.

BUDENZ azonban nem azért költözött át hozzánk, hogy a RÉVAI után elsőkélyesedett történeti magyar nyelvészetet lendítse föl, vagy éppen nyelv-művelő mozgalmat szervezen: őt az úgynevezett urál-altaji nyelvcsoporthoz tartozó kérdései vonzották hozzánk, s HUNFALVYÉK is azt várták tőle, hogy kitűnő iskolázottsága révén hathatósan közreműködik majd a magyar nyelv genealógiai kapcsolatainak földelésében. Különleges föladata tudatában BUDENZ tehát a magyar mellett török tanulmányokba mélyed, főleg amikor 1860-ban fölkerül Pestre, majd egy évre rá HUNFALVY veszi maga mellé az Akadémia könyvtárába. Szövegeket ad ki, leíró kérdéseket tárgyal, emlékeket magyaráz, majd fokozatosan hozzálát a magyar—török nyelvhasználat nehéz munkájához. A szókezdő török *j* magyar megfelelőiről szóló dolgozatának keserves tapasztalatai sem rettentik el, mert ekkor még HUNFALVYVAL együtt azt tartja, hogy a magyar a vogullal, osztjakkal és mordvinnal együtt középpontban van a finnugor és a török nyelvek között. Ennek az alapvető kérdésnek megvilágítását szolgálja a „Török—magyar nyelvhasználat és hasonlító magyar—altaji hangtanról” című akadémiai székfoglalója is. E munka meglepő végső következtetése, hogy a magyar a HUNFALVY-féle középcsoportnak a törökség felé eső szélén van, „úgy, hogy mintegy átmenetet teszen magából azon középcsoportból a törökségbe”. Mire alapítja BUDENZ ezt az érdekes tanítását? Elismeri, hogy szóképzésünk inkább a finnugorságra utalna, azonban megítélése szerint ez az utalás csalóka! A törökhöz állunk bíz közelebb, csak hogy az aránylag jobban ismert nyugati török nyelvekből rengeteg ősi elem kiveszett, a magyarral közelebbi rokonságot ígérő keleti török nyelvek szóképzését pedig még nem ismerjük eléggé. Az is előidézhette egyébként a magyar és a török közt látszó eltérést, hogy a török hangállomány a történet folyamán nagyobbfokú átalakuláson ment keresztül, mint a magyar és a finnugor nyelveké. Döntő szavuk a szerkezeti sajátságoknak és az alaktani elemeknek van, ezek pedig határozottan a törökség javára billentik a mérleget. A helyzet ilyenkor fölismerése alapján pontosan megszabja nyelvhasználati munkásságunk közvetlen teendőit: először össze kell gyűjtenünk, rendszeresen föl kell dolgoznunk a török—magyar szóegyeztetéseket, hangmegfeleltetéseket és alaktani azonosságokat, utána ki kell terjesztenünk hasonló természetű vizsgálódásain-

kat a mongolra, majd végezetül áttérhetünk a finnugor csoport tanulmányozására is. E részletmunkák eredményeiből építhető föl a „Grammatica linguarum Altaicarum comparativa”, valamint a „Hasonlító magyar—altaji szótár”. „Olyan nagy és díszes háza lesz a magyar—altaji nyelvtudománynak, melyben sokáig ellakhatik, a nélkül, hogy az neki szűk lenne. Szerencsés leszek, ha megépítésére való egy-két követ gyenge munkámmal én is faraghatok”.

Ez a nagyszabású munkaterv terv maradt csupán, s maga BUDENZ volt az, aki a magyar tudományosságot férfias eréllyel visszatartotta az elhamarkodott föltevések futóhomokjára álmódott palotától. Rövidesen alkalma nyílt ugyanis sokkal tüzetesebben megismerkedni több török meg finnugor nyelvvel, s e tanulmányok eredményeképpen Saulusból Paulus, törökpártiból finnugorpárti lett. Egyesek különösnek, sajnálatosnak tarthatják, hogy nyelvhasznító munkássága elején BUDENZ a meddő török rokonság bizonyítására „fecsérelte” erejét. A török epizód azonban sem nem különös, sem nem sajnálatos, ellenkezőleg: egészen természetes, igen tanulságos és rendkívül üdvös volt. Ha mai szemmel nézzük, GYARMATHI és REGULY után tagadhatatlan visszaesést látunk benne, ámde nem szabad elfelejtenünk, hogy a török rokonság napját a finnugor megállapítások felhői csak ideig-óráig tudták a magyar égbolton elhomályosítani, a török rokonság hite az ötvenes években és a hatvanas évek elején legjobbjaink tudományos meggyőződésére támaszkodott, sőt ezt a hitet a külföld urál-altaji egybevetéseinek eredményei is akkor inkább élesztették, mint lohasztották. Érthetőnek érthető tehát, hogy a kellőképp még nem tájékozódott fiatal BUDENZ nem vágott mindjárt szembe az árral. Sajnálatosnak meg éppen nem mondhatjuk a törökkel való próbálkozást. A helyes nyom megtalálása után a biztonság mekkora nyugalomával haladhatott BUDENZ előre, és mily meggyőző hatással mutathatott rá saját tévedése megkapó tanulságaira: én mind a két utat megjártam, mind a két lehetőséget megvizsgáltam!

Akadémiai székfoglalója után a török-magyar rokonság szilárd hitében kezdte meg a hozzáférhető török nyelvek beható tanulmányozását. Kiadta az „Abuska” címen emlegetett csagatáj-török szójegyzéket, írt egy becses glottogoniai tanulmányt a török hangutánzó igékről, majd „Khivai tatárság” címen közzétette egy özbégtől lejegyzett szöveggyűjteményét és nyelvtani vázlatát. Azonban mindezeknél a török tanulmányoknál összehasonlíthatatlanul jelentősebb volt, gyümölcsözőbb lett a csuvas nyelvvel való alapos megismerkedése. Forrásául az az anyag szolgált, amely REGULY hagyatékában maradt, t. i. két régi és kezdetleges orosz nyelvű csuvas grammatika, a keresztény hitterjesztést szolgáló csuvas nyelvű füzetkék és REGULY helyszíni gyűjtése. BUDENZ nagy gondnal, odaadással és kiváló szakértelemmel végzett tanulmányainak eredménye a „Csuvas közlések és tanulmányok” címen kiadott terjedelmes csuvas nyelvtan (NyK. I, 200, 353, II. 15), valamint a REGULY 1550 példamondatát tartalmazó nagyértékű gyűjtemény közzététele (NyK. II, 189).

Mit tapasztalhatott, milyen eredményre juthatott BUDENZ munka közben? Igazolva látta-e vajjon azt a fölfogását, hogy a magyar a törökhöz áll legközelebb? Kétségtelenül sok mindenre ráeszmélt, saját okulására bizonyára le is vonta a nyilvánvaló tanulságokat, de ezúttal még hallgatott, mintha a csuvas nyelvben nem a magyar kérdés egyik kulcsát, hanem csak afféle közömbös filológiai feladatot kapott volna kézbe.

Nyitott szemmel folytatott török tanulmányai arra mindenesetre alkalmasak voltak, hogy rokonsági elmélete téves voltára figyelmeztessék; a helyes nyomra, a pozitivumok mezejére a REGULY hagyatékában talált finnugor anyag megismerése vezette rá. REGULY, mint tudjuk, azért ment ki nyelvrokonainkhoz, azért áldozta föl életét, mert tudva-tudta, hogy SAJNOVICS és GYARMATHI igazáról csak az alig-alig ismert rokonnyelvek beható vizsgálata után lehet megbizonyosodni. Ő maga meg is bizonyosodott, s ha attól meg is fosztotta a végzet, hogy meggyőződését kifejtse, itt hagyta élete művét, páratlanul gazdag gyűjteményét, perdöntő bizonyítékait. Halála után az Akadémia megbízásából HUNFALVY és BUDENZ vállalkozott a „hét pecséttel lezárt titok” megfejtésére: HUNFALVY a vogul és az osztják, BUDENZ a kisebb terjedelmű többi finnugor anyag földolgozásához fogott. Mindenekelőtt ennek a földolgozó munkának köszönhetjük, hogy HUNFALVY és BUDENZ idejekorán tiszta képet kapott, s a múlt tévelygéseivel szakítva helyes útra terelhetette összehasonlító nyelvtudományunkat és őstörténeti kutatásunkat.

BUDENZ a hagyaték cseremisiz és mordvin részét vette gondjába, és módszeres földolgozásban rövidesen kiadta REGULY becses szöveg- és szótári gyűjtéseit, valamint nyelvtani jegyzeteit, sőt a megbízása keretein túl egyes kérdéseket a teljes szakirodalom fölhasználásával is kifejtett. E mellett éber figyelemmel kísérte HUNFALVY vogul-osztják tanulmányainak előrehaladtát, szinte észrevétlenül tájékozódott a permi nyelvek viszonyairól, megismerkedett a lappal, megtanult finnül, egyszerűen megszerezte mindazokat az előismereteket, amelyek az egész finnugor nyelvcsalád összehasonlító vizsgálatára képessé tették. A magyar nyelv hovatarozása kérdésében elfoglalt korábbi álláspontjának megváltoztatásáról egyelőre még nem számol ugyan be, de tárgyai megválasztásából, elejtett szavaiból is következtetni lehet fölfogása fokozatos módosulására, egyenletes kiforrására. Minden kétséget eloszlat azután a „Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések” címen 1867—1868-ban megjelent munkája (NyK. VI, 374, VII, 1), amelyet bízást tekinthetünk a pályakezdet zárókövének.

E munka bevezetésében egészen szabatosan és férfiasan rámutat az előző évtized összehasonlító nyelvészetének végzetes hibáira: eddig egy sorba helyeztük, egyenrangúnak tekintettük a magyar—török és a magyar—finnugor egyezéseket, holott amazok zöme nyilvánvaló érintkezésekből ered, emezek kétségtelen ősrökonság bizonyítékai. Ezt a tételt leszögezve világosan kijelöli tennivalóinkat: feladatunk „nem lehet más, mint tüzetesen azon nyomozáso-

kat megtenni, melyek a finnugor nyelvcsoporthoz egységes alapnyelvének visszaállítására (rekonstruálására) kívántatnak. Ehhez hasonló, de külön feladat a mongol-mandzsú-török alapnyelv visszaállítása. A magyar nyelvtudományra nézve előbbre való és sürgetőbb az első, noha rá kell érnie a másikra is; de semmiképpen nem kell a kettőt összezavarni” (NyK. VI, 380).

Az új munkaterv megvalósításának kezdetétől szánt összehasonlító szójegyzék 858 magyar—finnugor tőszóegyeztetést tartalmaz. Fölhasználta benne BUDENZ az elődeinél talált elfogadható etimológiákat is, de az anyagnak több mint a fele tőle való. Vannak az egyeztetések között a rokonság minden egyes tagjára kiterjedők, de vannak jócskán hézagok is. A teljességen csodálkozhatunk, a hézagokon nem! BUDENZnek rendkívül gyér és gyarló források álltak rendelkezésére, de ami elérhető volt, azt megszerezte és értékesítette. Azon sem lepődhetünk meg, hogy azonosításai között sok a merész, és nem ritka a teljesen elfogadhatatlan. Főleg jövevényszavak és hangfestő alakulatok csusszannak át rostáján, pedig veszélyes voltukat ismerve éppen ellenük iparkodott legtudatosabban védekezni. Föltűnő végül, mily kevésbé használta a szabályos hangmegfelelések tanulságait. Egyeztetéseinek túlnyomó többségét, körülbelül kétharmadát ennek ellenére is igazolták a későbbi kutatások.

A munka jelentőségét vajmi kevésbé érintik a korszerű hiányok, a részletekben utólag fölfedezett bökkenők: történeti súlya van az eredményének, annak a kétségtelenül helytálló végső következtetésének, hogy a magyar szókészlet alaprétege finnugor eredetű. — Ezzel a megállapítással eljutott BUDENZ és eljutott vele a magyar nyelvhasználat a véglegesen helyes út kezdetére. Meg-megbotlott, míg idáig ért: de nem csüggedt; el-eltévedt: de visszatért, új erőt gyűjtött, s végül is diadalmaskodott.

Ahogy a kezdő évek nyugtalan keresgélése meghozta a kívánt sikert, BUDENZ minden lelkesedését, erejét a fölfedezett nagy igazság kifejtésének és érvényesítésének óhajtotta szentelni. Figyelme most már teljesen a finnugor nyelvekre, a magyar nyelv finnugor kapcsolataira összpontosul, s csak alkalmilag szól hozzá félrébb eső kérdésekhez. Ilyenmű dolgozatai közül mindössze egyet hadd emeljek ki, a legtalpraesettebbet, a legmélyebben járót, t. i. a magyar igekötőkről adott magyarázatát.¹ Egy különben tárgyilagos szándékú cseh tudós, ŽAHOUŘEK vetette föl azt a gondolatot, hogy a magyar nyelv igekötőrendszere, amely a többi finnugor nyelvben hiányzik, nyilván indogermán forrásból való szerzemény. BUDENZ, aki kitűnően ismerte a magyar igekötők és az indogermán praefixumok alaki fejlődését meg jelenéstörténetét, még ma is mintának vehető pompás dolgozataiban annyira találó szemléletes-séggel rajzolta ki az eredetileg általában irányjelölésre szolgáló határozószóink

¹ „A magyar *meg* igekötőről. Bevezetésül: az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre” (NyK. II, 161); „A magyar *el* igekötőről” (NyK. III, 73); „A magyar úgynevezett igekötők és az árja praefixumok” (NyK. V, 1).

igekötővé válásának mikéntjét, hogy útjelzéseit nyílegyenesen követhetjük ma is, amikor pedig a jócskán megszorodott nyelvtörténeti adatok a kialakulásnak minden lényeges mozzanatát megvilágítják előttünk. Szinte érthetetlen, hogyan merülhetett föl BUDENZ e dolgozatai után még jónéhányszor igekötőink idegen eredetének gyanúja.

A fordulat után megindult finnugor tárgyú kutatásoknak első érett gyümölcse az „Ugrische Sprachstudien” címen összefoglalt két szép monográfia. Az elsőben (Nachweis und erklärung einer ursprünglicheren gestalt der pluralischen possessivaffixe in den ugrischen sprachen. 1869.) a finnugor birtokos személyragozás szerkezetét elemezve alaktanunk egyik legkényesebb pontját, a többesítő *-n* coaffixum (pl. vogT. *näməm* 'nevem': *nämä'nəm* 'neveim'; mdE. *tolgat* 'tollad': *tolgant* 'tollaid') eredetét, elsődleges szerepét és az egyes rokonnyelvekben fennmaradt nyomait igyekszik kikutatni. Az „Ugrische Sprachstudien” második darabja (Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwinischen und in einigen anderen ugrischen sprachen. 1870.) az úgynevezett articulus postpositus érdekes kérdésével foglalkozik. Bemutatja a mordvin és a permi nyelvek aránylag fejlett szóvégi névszómeghatározásának rendszerét (md. *kudo* 'ház': *kudoš* 'a 'ház'; zürj. *pi* 'fiú': *pijd* 'a fiú' [tkp. 'fiad'], *pijs* 'a fiú' [tkp. 'fia']), s összegyűjti e kifejező sajátosságának a többi finnugor nyelvben lappangó csökevényeit, illetőleg csíráit is. Szerteágazó nyomozásai szálán eljut a magyar *-t* tárgyrag szövevényéhez is. A rokonnyelvekbeli helyzet mérlegelése alapján azt tartja, hogy a magyarban is föl kell tennünk az ősi *-m* ragos tárgyalak (*házam ~ md. *kudoñ* < *kudom) mellett egy névmási eredetű determináló *-t* elemmel megtoldott változtatot (*házamt ~ md. *kudoñt* < *kudom-t), s ez utóbbinak a denazalizációs fejleménye az egyszerű *-t-s* forma, vagyis mai tárgyragunk másodlagos szerepátvitel eredménye, úgynevezett pseudo-casusrag. Mindkét dolgozat legjellemzőbb vonása az ismeretek gazdagsága, a megfigyelés ragyogó élessége, a következtetések bátor ötletessége és fegyelmezett határozottsága. Úttörő is lett mind a kettő, jóllehet idővel kiderült, hogy a Mester szellemes merészsége túl-túllőtt a célon, a történeti fejlődés szakadékait több helyütt önkényesen hidalja át s egyes tényeket kellő nyelvi anyag hiányában félremagyaráz.

A hatvanas évek legvégén életkörülményeiben olyan változások következnek be, amelyek szervesen egybekapcsolódnak egyéni tudományos munkássága alakulásával, sőt az egész hazai finnugor nyelvhasznító irányzat fejlődésével is. 1868-ban a budapesti egyetem a „magyar-ugor összehasonlító nyelvészet” magántanárává képesíti, s ezzel megadja neki a lehetőséget, a méltó keretet, hogy ismereteit és igazságait a magyar műveltség vérkeringésébe juttathassa, eszméinek lelkes hívőket szerezhessen, munkája folytatására utódokat nevelhessen. Tele van hittel, derűvel, reménnyel, s csak a lelke legmélyén szorong az elutasító közönytől való félelem érzése. Az első évek tapasztalatai igazolni látszanak ezt az aggodalmat. 1870-ben kesernyés humorral ezt írja

a finn BLOMSTEDTnek: „Kiváló elismerésemet kell Önnek nyilvánítanom, tisztelt barátom. Önnek igazság szerint francia generálisnak kellett volna lennie, hogy oly derekasan sikerül új erőket toboroznia. 7 egész ember a magyar előadásokra Helsingforsban, hallatlan! Ha Ön így folytatja, akkor itt Magyarországon nyugodtan tekinthetünk a jövőbe, mert majd azt a tanácsot adjuk a magyar kultuszminiszternek, hogy, ha szüksége (?) lesz „magyar nyelvészekre”, megrendelheti őket Finnországból; ezeknek még az a hasznuk is megvan, hogy nem kell nekik előbb finnül tanulniok, a mi Árpád (vagy Toldy szerint Attila) fiainak nincs egészen ínyükre” (idézi SETÄLÄ: NyK. XXIII, 336). Hamarosan javul azért a helyzet, s BUDENZ boldogító elégtétellel, serkentő örömmel látja, hogy hallgatóinak száma folyást emelkedik, s tanítása termékeny talajra hull. Igaz, hogy a távolabb állók nem sok megértést tanúsítanak a finnugor rokonság tétele iránt, de a legilletékesebb szakkörök és tudományos életünk hivatalos szervei figyelmes elismeréssel jutalmazták munkásságát. A budapesti egyetem 1872-ben az ő számára külön „altaji összehasonlító nyelvészeti” tanszéket szervez s ezzel ünnepélyesen is tanúságot tesz tudományos iránya és személyi értéke mellett.

Tanítványaival mind az ismeretanyagot, mind az anyaggal bánti tudás készségét igyekezett elsajátíttatni. Bevezette őket a közelebbi és távolabbi rokonnyelvek nélkülözhetetlen ismeretébe, mert HUNFALVYVAL egyezően az volt a meggyőződése, hogy: „Ki professus nyelvész, ki tudós iskoláinkban a magyar nyelv tanára akar lenni, azoktól nem én, de a kötelesség, s a magyar tudomány iránti tisztelet parancsolólag követeli, hogy tanulják a rokon nyelveket”. Közvetlen megbeszélések, közösen végzett munka során rászoktatta hallgatóit a tudományos gondolkodás elemeire: a tények szabatos értelmezésére és kritikai magyarázatára, az időben egymásután következő adatok történeti értékesítésére és a párhuzamos fejlődés eredményeképpen egymás mellett élő formák összehasonlítására. Megtárgyalta velük azokat a tudományos kérdéseket is, amelyek éppen foglalkoztatták. Tudjuk, hogy pl. tárgyi-lagos alapossggal bemutatta előttük a török-ugor háborúban szemben álló felek fegyverzetét és töviről-hegyire megtárgyalta velük készülő nagyobb munkáinak teljes anyagát. Ő ugyan szerényen túlozva azt vallotta: „docendo didici, az én tanítványaim lettek tanítóimmá”, de ha hallgatói följegyzéseit, visszaemlékezéseit olvassuk, kivált pedig tanítványai tudományos munkásságát vesszük szemügyre, könnyű megítélnünk, melyik fél mennyit nyert a közös munkán.

A hetvenes években végzett kutatásainak főtárgya a magyar szókinés finnugor elemeinek rendszeres földolgozása volt. Az előkészületeket korábban megtette, s a munka vázlatának tekinthető „A magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések” már 1867—1868-ban meg is jelent. Eredetileg csak ennek az első jegyzéknek javított új kiadására, az anyag átrostálására gondolt, mivel azonban az időközben keze ügyébe került friss forrásokat is kiaknázt, és a

lépten-nyomon jelentkező részletkérdéseket is tisztázni óhajtotta, a szerény terjedelmű füzetből ezer lapos vaskos kötet kerekedett. Ez az 1873-tól 1881-ig öt részletben közzétett mű a „Magyar-ugor összehasonlító szótár”, BUDENZ legnagyobb szabású alkotása, a modern finnugor összehasonlító nyelvészet gránittalapzata, a magyar tudományosság büszkesége. A cím is elárulja, de az előszó is megmondja, mi a munka rendeltetése: „A magyar nyelv szókincséből mutassa ki az ugor eredetű tőszókat, amelyek ugyanis még a többi ugor nyelvekben is lényegesen azonos vagy alkalmasan egyeztethető hangalakokkal és jelentéssel találhatók meg”. Hosszabb-rövidebb szócikkeiben 996 magyar tőszó rokonnyelvi megfeleléseit állítja össze. Főképpen összehasonlítás a célja, de a cikkek anyagközlő, ténymegállapító főrésze után fejtegető függelék következik, amely az egyeztetett szavak hangalaki meg jelentésbeli eltéréseit magyarázza, a származékokat elemzi, és a közös finnugor alapalakot próbálja kikövetkeztetni.

Ne akarjuk eldönteni, az egyeztetések anyagi gazdagságán, vagy a magyarázatok gondolati erején van-e több okunk csudálkozni. BUDENZ áll előttünk itt is, ott is, aki vasszorgalommal kilenc nyelv legegrettettebb forrásaiban lappangó adatok ezreit hordta össze, BUDENZ, aki éles elmével az évezredes élet porrétegével eltakart összefüggések szövevényesen finom erezetét tárja föl. Tudjuk, hogy vannak fogyatékoságai, tévedései, de BUDENZ is tudta... Kevesellette, gyengéltette egyes rokonnyelvekre vonatkozó forrásait: mindent elkövet, anyagi áldozatokat is hoz, hogy új gyűjtőmunka induljon meg; érezte a hangtani ellenőrzés hiányosságát: elhatározza „ugor összehasonlító hangtan” megírását; látta, hogy lépten-nyomon szüksége volna a finnugor nyelvek szóképzésének és szóragozásának teljesebb ismeretére: hozzáfog finnugor összehasonlító alaktana kidolgozásához; tudta, hogy az egyes ember teljesítő képességének szűkek a határai: kéri ugor nyelvésztársai bíráló hozzászólását.

Hogyan fogadták a nagy munkát? — Elhangzottak lekicsinylő, elítélő hangok is, — ezekre majd később térünk ki — de a tárgyilagos hazai és külföldi szakkörök fölismerték és méltányolták korszakos jelentőségét. Addig megjelent füzeit az Akadémia 1879-ben a Nagyjutalommal tüntette ki a következő indokolással: „Érett gyümölcse ez sok nyelvre kiterjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távol eső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek; itt találjuk az ugor nyelvrokonságot számos példával bizonyítva; itt látjuk, hogy válik érthetővé a rokon nyelvek segedelmével a mi nyelvünk; e munka hatásának nyomai máris látszanak nyelvészetünkben s mindenesetre a fejlődésnek újabb stádiumát jelölik” (idézi MUNKÁCSI, Budenz J. emlékezete 40). Hasonlóan értékelték a művet a külföld, főleg a közvetlenül érdekelt Finn-, Észt- és Oroszország illetékesei is, mert hiszen a finn DONNER OTTÓnak egyidejűleg kiadott „Vergleichendes Wörterbuch”-jával összehasonlítva meg kellett állapítaniok BUDENZ elvitathatatlanul óriási fölényét.

Több mint fél század múlt el a MUSz. megjelenése óta, s ez idő alatt nagyot fordult a világ. Bőséges megbízható nyelvi anyagra tettünk szert, sokkal jobban megismertük a nyelv életjelenségeit, számottevő mértékben tökéletesedett a vizsgálati módszer is, ám BUDENZ szótára ennek ellenére sem szorult a történeti emlékek múzeumába. Ma is ott áll íróasztalunkon, legtöbbet forgatott kézikönyveink senioraként, s ha valami finnugor etimológiai gondolatunk támad, legelőször őhozzá fordulunk tanácsért, döntésért.

Az indogermán nyelvek fölosztásának elméleti és gyakorlati kérdéseiben otthonos BUDENZ igényeit nem elégítették ki a finnugor nyelveknek ezidőtájt közkeletű földrajzi, történeti és néprajzi alapon történő csoportosításai. Ő tehát az indogermán *satem*—*centum*-fölosztás példájára gondolva, nyelvi tények alapján próbálta a finnugor nyelvcsalád tagjainak egymásközi viszonyát tisztázni, s ilyenformán a finnugor alapnyelv szétágazását kikövetkeztetni. A szókezdő *n* (=ny) hang használatát találta a finnugor nyelvek első szétágazását bizonyító sajátosságnak. Összehasonlító szótára kidolgozása közben észrevette ugyanis, hogy a szókezdő magyar *n*-nek a rokonnyelvekben is mindenütt *n* felel meg, viszont a szókezdő magyar *ny*-nek egyes finnugor nyelvekben (lapp, zürjén-votják, vogul-osztják) *n*, másokban (finn, mordvin, cseremisiz) *n* a szabályos megfelelője. Ez a jelenség, amint az „Ueber die Verzweigung der ugrischen Sprachen” című tanulmányában kifejti, nem lehet véletlenség műve, hanem nyilván közösen végrehajtott változás eredménye, szorosabb történeti kapcsolat bizonyítéka: az *ny*-es nyelvek bizonyos ideig együtt éltek az *n*-esektől való elválás után is. E szerint a finnugor alapnyelv először két ágra szakadt: az északi ágra (lapp, zürjén-votják, vogul-osztják és magyar), amelyben kifejlődött az *ny* hang, és a déli ágra (finn, mordvin, cseremisiz), amelyben az *n* változatlanul megmaradt, nem jésült *n*-nyé. BUDENZ szerint az északi csoport együtteséből azután legelőször a lapp vált ki, aminek abban látja hangtani bizonyítékát, hogy a lapp bizonyos szókban megtartotta az eredeti finnugor szóbelseji *d* hangot, míg azt az egy darabig még együttmaradt többi északi ugor nyelv közösen *l*-lé változtatta.

BUDENZnek ehhez az elágazási elméletéhez többen is hozzászóltak: általában elutasították, illetőleg lényeges pontjaiban módosították. A bírálók jogosan hangsúlyozták, hogy a rokonsági viszonylatokat s az elágazás mikéntjét nem szabad egyetlen egy hangtani jelenségre alapítani, hanem gondosan mérlegelni kell a rokonnyelvek hang- és alaktani, valamint szókészleti egyezéseinek egész rendszerét. Az is kiderült rövidesen, hogy nemcsak elvi tekintetben aggályos BUDENZ fölosztása, hanem az alapul vett hangtani jelenség értelmezése is hibás. Bebizonyosodott t. i., hogy a szókezdő *n* mellett már az alapnyelvben is megvolt az *n* hang, amely a lappban, a zürjénben-votjában, a vogulban-osztjában és a magyarban változatlanul megőrződött, míg a többi rokonnyelvben jésítettségét elveszítve *n*-né vált. Mivel pedig a rokonnyelvek egymástól függetlenül is fönntarthatnak vagy megváltoztathatnak bizonyos alap-

nyelvi elemeket és sajátosságokat, az eredeti *n* hang megőrzése éppúgy nem bizonyítja a BUDENZ-féle északi ág tagjainak szorosabb együvértartozását, mint ahogy ugyanannak a hangnak a megváltoztatása sem elegendő érv a déli ág különválasztása mellett. — Amikor így leplezetlenül elismerjük BUDENZ alapföltevésének téves voltát, illő, hogy rámutassunk arra a sok-sok megtermékenyítő észrevételre, eredeti megállapításra, amellyel fejtegetései során találkozunk. Egyik-másik elfelejtett futólagos megjegyzésének csak legújabbban derült ki eleven érvénye és igazi jelentősége.

A finnugor nyelvhasználat munkásai nálunk kezdet óta kedvezőtlen légkörben dolgoztak: nemcsak a nagy tárgyi nehézségekkel, hanem a közvélemény ellenséges érzületével is folyvást számolniuk kellett. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben aránylag csend volt, s a nagyközönség, ha nem is tanúsított különösebb érdeklődést, ha megértő visszhangjával nem is bátorította a kutatókat, közömbös türelme legalább lehetővé tette HUNFALVY és BUDENZ háborítatlan dolgozását. Időnként azért már ekkor is hallható volt egy-egy fülsértő elszólás, azonban HUNFALVYék nem hederítettek rá, vagy fölényesen visszautasították. Különösen MÁTYÁS FLÓRIÁN háborgott és lövöldözött mérges nyilakkal: „Beesüljék nemes sajátosságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válasszanak egyenjogú nyelvet, ne kössenek a legnyomorúbbakhoz, mert e szándékos működést méltán tekintjük sérelemnek. Vallják meg rokonság fölötti tudatlanságukat; elemezzenek mordvint, osztjákot stb., de a *velünk rokon* jogtalan kifejezést hagyják el” (NyK. II, 294). E kemény szavakat MÁTYÁS FLÓRIÁN mondta ugyan, de haragja, fájdalomja, gyűlölete és gyanúja ott gomolygott sok tájékozatlan magyar szittya lelkében. A levegő fülledtsége elárulta a vihar közeledését. VÁMBÉRY ÁRMÁN, aki jóideig baráti viszonyban volt BUDENZel és megértéssel kísérte a finnugor iskola működését, 1869-ben tanulmányt írt a magyar és a török-tatár szövegezésekről. A kérdés lényegében teljesen egy nézeten volt BUDENZel: „ki a magyar és finnugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre mutatja (így!), meg fog győződni, hogy a török-tatár nyelvekkel rokonság csad második fokú és hogy a magyar első fokon csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll, legközelebbi rokonságban”. BUDENZ tárgyilagosan szemügyre vette VÁMBÉRYnek ezt a másodfokú török rokonságot bizonyító anyagát és lesújtó bírálatot mondott róla (NyK. X, 67). VÁMBÉRY sértődötten félreállt és készült a leszámolásra. 1882-ben végre megjelent a válasz: „A magyarok eredete” című könyv. VÁMBÉRY „ethnologiai tanulmány”-nak nevezi, de van abban az ég-világon minden, sőt még azonfelül is sok más. Történeti források és a nyelvi tények vallatása után arra a végső következtetésre jut, hogy tévedtek, rossz úton jártak, tudva vagy tudatlanul bűnt követtek el azok, akik nyelvünket eddig finnugornak magyarázták, mert a magyar fajnak és vele a magyar nyelvnek az alapja, magva török, s ami kis finnugor szórvány itt-ott akad benne, az másodlagos szerzemény, jövevény.

Restelli, úgymond, hogy tizenhárom évvel ezelőtt még ő is áldozatul esett a tömeghiszékenységeknek, de azóta volt alkalma alaposan meggyőződni az igazságról: meggyőzte, fölvilágosította, kiábrándította a finnugor tétel hirdetőinek újabb munkássága, kivált pedig BUDENZ agyondícsért, érdemtelenül agyondícsért MUSZ.-ának „negatív eredménye”.

BUDENZ tüstént jelentkezett, s ragyogó „Felelet”-éből (NyK. XVII, 412, XVIII, 1) a biztonság, a szilárd meggyőződés ígérete sugárzik ki. Megvizsgálja VÁMBÉRY nyelvi adatainak, érveinek, magyarázatainak és következtetéseinek minden porcikáját, pőrére vetkőzteti VÁMBÉRY tudománytalan, kezdetlegesen csalafinta, adatidomító nyelvhasznító módszerét, s aztán megnyugvással hirdeti, hogy a magyar nyelvhasznítás bátran mehet tovább a maga egyenes, bár rögös útján. A harc lángra lobbantotta a nagyközönség lelkében BUDENZék tanítása ellen fölgülemlett haragot, s boldog-boldogtalan illetékesnek érezte magát, hogy megfordítsa az idő kerekét. Hogyne érezte volna, mikor VÁMBÉRY az „agyrémeket teremtő theoretikus tudósok” ellenében a hagyománytisztelő honfitársak józanságára fellebbezett.

A szenvedélyes harc, az úgynevezett török-ugor háború a finnugor tábor teljes győzelmével végződött, a tapasztalatok azonban sok keserűséget okoztak BUDENZnek. Munkakedve, erélye mintha megbénult volna, pedig tudta, hogy még fontos, nehéz tudományos föladatokat megoldása vár reá. A MUSZ. befejezése után megkezdte a finnugor nyelvek alakrendszer-beli egyezéseinek összegyűjtését, mert meg volt győződve, hogy az efféle egyezések még a szókészletnél is nyomatékosabban bizonyítják a finnugor nyelvek együvértartozását és nyelvünk finnugor voltát. A nagyszabású, alapvetőnek ígérkező munka elvégzésére csakugyan nem vállalkozhatott más, mint BUDENZ, akinek széleskörű anyagismerete, rendszerező képessége és kitartása eleve biztosította a sikert. Eredményeiről ezúttal is az egyetemen számolt be először, majd 1884-ben „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana” címen megkezdte a füzetekben való megjelentetést is. Életében csak az ige- és névszóképzést tárgyaló első részek láttak napvilágot, ellenben a számképzés és a szóragozás ismertetése csak vázlatosan kidolgozva, illetőleg töredékes formában maradt íróasztalán. — BUDENZnek ez a műve az első s máiglan egyetlen tüzetes összehasonlító alaktanunk. Erről is elmondhatjuk, amit másik legnagyobb alkotásáról, a MUSZ.-ról megállapítottunk: korszerű tévedései, kezdeti hiányosságai ellenére is ismereteinknek nélkülözhetetlen forrása, a további fejlődésnek kútfeje.

BUDENZ 1892. április 15-én halt meg. Koporsóját a munkatársak és elárvult tanítványok lesújtott serege vette körül. Azok is tudták, ezek is érezték, mit veszítettek benne: hűséges barátot, atyai jóakarót, vezető csillagot. Még a nagyközönség szívében is megrezdültek azok a gondolatok, amelyekkel egyízben GYULAI PÁL üdvözölte: „Megkísérlem őt új címen ünnepelni: mint magyar hazafit, mint azon magyar tudósok és írók egyikét,

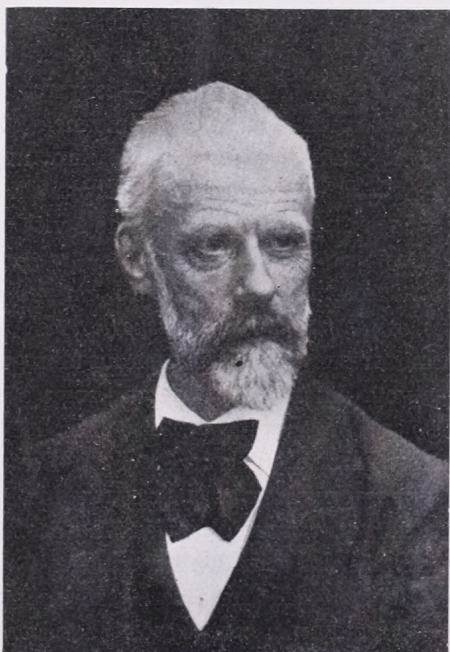
kik az elnyomatás napjaiban küzdöttek a nemzetért. Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mikor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hittek jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék, érzések és törekvések közössége”.

Thomsen Vilmos.

(1842—1927).

A finnugor tudományok történetében egészen külön hely illeti meg THOMSEN VILMOST, a nagy dán nyelvtudóst, tán minden idők legnagyobb nyelvtudósát.

Bár fiatal kora óta élénk érdeklődést tanúsított a finnek és a magyarok, a finn nyelv és a magyar nyelv iránt, finnugor nyelvészeti iskolázottság és számottevő helyszíni tanulmányok nélkül kapcsolódott bele kutatásainkba, két olyan klaszikus munkával ajándékozva meg nyelvtudományunkat, amely a megállapítások biztossága, az eredmények gazdagsága és súlya, úgyszintén irányjelölő kihatása tekintetében ritkítja párját. Bátran elmondhatjuk, hogy e munkák nemcsak a finn, a germán és a balti nyelvek történeti kutatásában jelentenek fordulatot, hanem az egyetemes nyelvtudományban is esemény számba mennek. Az összehasonlító módszer eddig a rokonnyelvekbeli egyezések összegyűjtését, a rokonság módszeres

Thomsen Vilmos.

hang-, alak- és mondattani szerkezetének, szóképzletének kikövetkeztetését tartotta feladatának, THOMSEN pedig példát adott arra, hogy hajdan egymással érintkezésben állt idegen nyelvek összevetéséből mindkét oldalra megbecsülhetetlen nyelvi és művelődéstörténeti következtetéseket lehet vonni. THOMSEN nagyszerű kezdeményezését a mi területünkön is, de másutt is követték, folytatták, ennek pedig az lett a következménye, hogy a nyelvtudomány szerepe, feladatköre és hatótávolsága óriási mértékben kibővült.

THOMSEN nevezetes első munkája *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* címen 1869-ben jelent meg s egy év múlva SIEVERS fordításában *Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen* címen németül is napvilágot látott. Úttörő munkájában összeállította THOMSEN a germán és a finnugri nyelvek régi eredetű nagyszámú egyezéseit és ezekből az egyezésekből fontos következtetéseket vont le mind az átadó, mind az átvevő nyelvek hangállapotára. Sőt nem állt meg a magukban véve fontos nyelvtörténeti tényeknél, hanem belőlük kiindulva az érintkezések helyének, idejének kérdését s az érintkező népek életkörülményeit is igyekezett megvilágítani. Vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a finnugri időszámításunk első századaiban különféle germán népekkel állott érintkezésben, s ennek az érintkezésnek a finnugri nyelvekben számos nyelvi nyomai maradtak fenn. Hangalakjukból ítélve a finnugri nyelvek germán jövevényszavai nem egységes eredetűek, nem azonos nyelvforrásból valók, hanem egy részük a gótból, más részük az északiból, egy harmadik csoportjuk pedig tán a még el nem különült gót—északiból való.

Ezeknek a germán elemeknek rétegekre bontása, hang- és művelődéstörténeti értékesítése mind a finn, mind a germán nyelvek vizsgálatának új lökést adott. Számosan hozzászóltak a kérdéshez, THOMSEN eredeti tanításának egyes pontjai módosultak is, de a vita eredménye lényegileg THOMSEN fölfogását igazolta.

THOMSEN másik úttörő munkájában, az 1890-ben kiadott *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog*-ban a finnugri—balti nyelvi érintkezések ugyancsak rendkívül nagyfontosságú kérdését dolgozta föl. Eddig az volt az általános nézet, hogy a finnugri a germánokkal való ismeretség első szakában, a Kr. u.-i első századokban érintkezett a baltiakkal is. Perdöntő hangtani bizonyítékok alapján a *Beröringer*-ben megállapítja THOMSEN, hogy a finnugri nyelvek balti elemei régibb keletűek, mint a germán jövevényszavak, ha tehát a germánokkal a hangtörténeti tények vallomása szerint csakugyan a Kr. u.-i első századokban érintkezett a finnugri, a balti hatást előbbre, a Kr. e.-i utolsó évszázadokra, esetleg Kr. születése tájára kell tennünk.

THOMSEN a finnugri életében sorsdöntő jelentőségű két külső hatásnak nemcsak időrendjét, hangtörténeti tanulságait állapította meg, hanem a jövevényszavak mintaszerű egybeállításával, forrásaik kijelölésével és művelődéstörténeti vallomásaik szabatos értelmezésével a finn szókészletkutatás megindítója lett. Méltán megérdemelte tehát azt a páratlan nagyrabecsülést és mélységes tiszteletet, amellyel a finn nemzeti tudományok és a finnugri összehasonlító nyelvészet munkásai körülvették.

A finnugor tudományok megszervezése Finnországban.

A XIX. század közepe táján Magyarországon is, Finnországban is a népi eredet és annak sarokpontja, a nyelvrokonság kérdésére szegeződött a tudományos érdeklődés. A nemzeti eszmének elméleti, érzelmi kiéleződése és történetformáló tényezőként való jelentkezése itt is, ott is a történeti előzmények és a rokon kapcsolatok tüzetesebb megvizsgálására serkentett.

De ezen a korszerűen általános indítékon kívül Magyarországon REGULY, Finnországban CASTRÉN hősiességének vállalkozásának homályosan ismert eredményei is méltán izgatták a közvéleményt. A fentiekben láttuk a magyarországi fejleményeket: HUNFALVY és BUDENZ nagyszabású munkásságát, amely a finnugor nyelvhasznítást a nemzeti tudományok alapjává fejlesztette ki. Láttuk viszont azt is, hogy a finnugor összehasonlító nyelvtudomány minden lendületessége, hatalmas teljesítményei és nemzetközi sikerei ellenére sem tudott nálunk őszintén népszerűvé válni. A tárgyilagos szakkörök szívesen elismerték igazát, sőt érdemeit is, ellenben a mult dicsőségében sütkérező magyar lélek ösztönösen idegenkedett a józan prózától és SZAMOSKÖZY, OTROKOSI FÓRIS FERENC, KALMÁR GYÖRGY, BEREKSZÁSI NAGY PÁL meg HORVÁT ISTVÁN szellemében föllázadt a "halzsíros atyafiság" lealacsonyító gondolata ellen. BUDENZÉK könnyen, fölényesen kiverték támadóik kezéből az ócska fegyvereket, azt a csodát azonban ők sem tudták elérni, hogy az érzelmi alapon vakon-süketen berzenkedő Saulusokat Paulusokká térítsék meg. Ezzel a finnyás ellenzékiességgel szemben kellett dolgozniuk BUDENZ tanítványainak, utódainak is.

Finnországban egészen más volt a légkör. A finnek is becsülték multjukat, sőt nálunk sokkal bensőségesebb kegyelettel fordultak a Kalevalában megöröközött szellemi örökségük felé, de nem néztek kancsalul festett egekbe, nem restelkedtek a szerény környezetből való származáson, sőt büszkén mutattak rá saját érdemükből elért helyzetükre. Igazat adtak CASTRÉNNAK: „Es kann ungewiss sein, ob das finnische Volk sich einen geachteten Namen in der Geschichte zu gewinnen vermöge, gewiss ist es aber, dass das Urteil der Nachwelt sich nicht auf die Taten unserer Ahnen, sondern auf die Beschaffenheit unserer eigenen Handlungen gründen wird”. Hagyományos népköltészetük összegyűjtése és benne visszatükröződő ősi műveltségük szálai helyes irányba, jó útra vezették őket. Először a nyelvi meg néprajzi tekintetben hozzájuk egészen közel eső finnségi tagok vizsgálatával kezdhették, s az itt szerzett hasznos tanulságok és tapasztalatok birtokában sorra vehették a távolabbi rokonokat is. Soha sem merült föl bennük az a gyanú, hogy lidércfény után mennek. A nemzeti egyéniségének alapvető sajátságai iránt érdeklődő nagyközönség megértéssel, örömmel látta az eredményeket, s ez a visszhang további erőfeszítésre bátorította a kutatókat.

AHLQVIST ÁGOST.

(1826—1889.)

A finnugor tudományoknak Finnországban való illetén hangulati és észszerűségi meggyökereződését, szerves kibontakozását mindennél világosabban, szinte jelképesen szemlélteti AHLQVIST ÁGOST (1826—1889) pályája. Őt is magával ragadja a nemzeti megújulás láza, s már 20 éves korában Karjalában, a finn népköltészet eldorádjában jár. Gazdag gyűjteményét LÖNNROT is annyira becsüli, hogy a Kalevala végleges szövegének megállapításában is fölhasználja. 1854-ben a vótokat, majd az észteket meg a vepszéket keresi föl, végül 1856-ban még tovább haladva a Volga és az Urál vidékén élő távoli rokonokhoz indul tanulmányútra. Fűti az a meggyőződés, hogy a rokonoknál szerzett ismeretek, tanulságok és következtetések az ő népe őskorának, az ő anyanyelve hajdani állapotának megismeréséhez vezetnek.

AHLQVIST sokoldalú, eredeti tehetség. Bátran elmondhatjuk, hogy mint leíró, gyűjtő és rendszerező is mély nyomokat hagyott maga után a finnugor nyelv- meg néptudománynak egész területén. Pompásan írt tartalmas úti beszámolói, néprajzi leírásai (*Muistelmia matkoilta Venäjällä; Unter Wogulen und Ostjaken*) nemcsak élvezetes olvasmányok, hanem ma is forrásértékűek, a Kalevala karjalai eredetét vitató könyve pedig (*Kalevalan karjalaisuus*) lényegbeli tévedései ellenére is tele van a nyugati finnugorság régi történetére és ősi műveltségére vonatkozó becses megállapításokkal. Szorosabb értelemben vett nyelvtudományi munkásságának tekintélyes része helyszíni gyűjtésből származó anyagközlés. Legnevezetesebbek e nemből a vót nyelvtant, nyelvmutatványokat és szójegyzéket tartalmazó *Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning*; a vepsze nyelvet ismertető *Anteckningar i Nord-tschudiskan*; a *Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis*; az *Über die Sprache der Nord-Ostjaken*, valamint a halála után hagyatékából kiadott *Wogulisches Wörterverzeichnis* és a *Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik*. Ezek a kiadványok nemcsak a pillanatnyi szükségén segítettek, hanem egyikük-másikuk máig is nélkülözhetetlen segédeszközünk maradt.

A finn nyelv rendszeréről írt munkája, a *Suomen kielen rakennus*, bár eredetileg a finn irodalmi nyelv és a finn nyelvművelés érdekét akarta szolgálni, sokkal tágabb körű tudományos jelentőségre tett szert; a finn szóalkotás és szóragozás elemeinek tüzetes földolgozásával a finnugor nyelvhasználatnak is nagy hasznára vált. Nem szorul ugyanis bizonyításra, hogy az összehasonlító nyelvészek az egyes rokonnyelvekről szóló monográfiák leíró és történeti megállapításaiból kell kiindulnia.

KUHN, PICTET, HEHN és SCHRADER mellett AHLQVIST egyike volt a nyelvészeti palaeontológia úttörőinek; munkássága ezzel egyetemes nyelvészettörténeti jelentőségre is emelkedett. *De vestfinska språkens kulturord* — németül:

Die Kulturwörter der Westfinnischen Sprachen — c. munkájában először tett kísérletet finnugor nyelvi tények művelődéstörténeti vallomásainak értékesítésére. Igaz, hogy meglehetősen fogyatékos anyag állott rendelkezésére és következtetései ezért nem mindig állják meg helyüket, de lényeges vonásaiban találó képet rajzolt a történeti leírások hiányában teljesen ködbe vesző multrol, s kezdeményezése módszer tekintetében példaadásul szolgált. Hasonló szellemben és eljárással megvizsgálta az obi-ugor nyelvek műveltségi szavait is (*Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen*), de nyilván belátta, hogy ezen az elhanyagolt területen még nagyon sok előmunkálat és előbbre való tennivaló vár a kutatóra.

Anyagközlésein és tudományos fejtegetésein kívül mint tanító és szervező is jelentékenyen hozzájárult a finnugor tudományoknak Finnországban való föllélénküléséhez, majd föllendüléséhez. 1863-ban az egyetemen a finn nyelv és irodalom tanárává nevezték ki, s CASTRÉN és LÖNNROT utódeként új erőket, utódokat nevelhetett, terjeszthette, népszerűsíthette tudományát. Ezt a célt szolgálta a legelső finn nyelvészeti folyóiratnak, a *Kieletärnek* megindításával (1871) és a Finn Nyelv-tudományi Társaságnak (*Kotikielen Seura*) 1876-ban történt megalapításával. — Furcsa, nehéz természete miatt nem tudott olyan arányú közvetlen hatást kifejteni, amekkorát szellemi képességei alapján kifejthetett volna, de működése még így is alapvető jelentőségűnek bizonyult.

Ahlqvist Ágost.

GENETZ ARVID.

(1848—1915.)

AHLQVIST kortársai közül értékes munkát végzett a férfikora delén elhunyt BLOMSTEDT OSZKÁR (1833—71), aki egyebek közt a mi Halotti Beszédünkről írt egy kellően nem méltányolt összehasonlító hang- és alaktani monográfiát (*Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä*), úgyszintén PORKKA VOLMARI (1854—89), aki meg főleg az inkeri nyelvjárás mintaszerű földolgozásával, valamint cseremiszi nyelvi

gyűjtésével mozdította elő a haladást. Különösen kitűnt azonban GENETZ ARVID (1848—1915), AHLQVIST utóda az egyetemi tanszéken.

GENETZ éles megfigyelőképessége és fonétikai érzéke alapján a legalkalmasabb volt arra, hogy anyaggyűjtésben s földolgozásban jó példával járjon elöl. Úgy látszik, rejtett kapcsolatok vizsgálatára és elmosódott fejlődési szabályszerűségek kihüvelyezésére kevésbé volt hajlama.

Mint elődei, ő is a közelebbi finnségi nyelveken kezdte, s csak fokozatosan tért át távolabbi rokonnyelvek tanulmányozására. Hosszú időt szentelt

Genetz Arvid.

a karjalai nyelvjárások, ú. m. az észak-karjalai, az aunuszi és a lúd-típus pontos megismerésére és egymáshoz való viszonyának módszeres megvilágítására. E célból a helyszínen megbízható szövegeket megszókészleti anyagokat gyűjtött és nyelvtant szerkesztett (*Vepsän pohjoiset etujoukot; — Versuch einer karelischen lautlehre; — Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi; — Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*). Sok olyan nyelvi finomságot vett észre, amelyről előtte senkinek sem volt tudomása, s amelynek nyelv- megtelepüléstörténeti jelentőségét csak az újabb kutatóknak sikerült teljes szabatossággal megállapítaniuk. — Az orosz- vagy kólai-lapp nyelv tüzetes megismerését ugyancsak GENETZnek köszönheti a finnugor nyelvészet.

Szöveggyűjtése egy részét — Máté

evangéliumának fordítását és eredeti nyelvmutatványokat — magyar fordítás kíséretében nálunk tette közzé, másik részét pedig rendkívül fontos kólai-lapp szótára, a *Kuollan lapin murteiden sanakirja* függelékében adta ki. — Távolabbi tanulmányútjainak igen becses gyümölcse a szorosabb értelemben vett keleti-cseremis szöveggyűjtemény (*Osttscheremissische sprachstudien*) és a keleti-permi szójegyzéket, valamelyes szövegeket, valamint nyelvtani jegyzeteket tartalmazó *Ost-permische Sprachstudien*. Az összehasonlító nyelvészet mai napig nélkülözhetetlen forrásmunkának tekinti mindkét kiadványt.

Fonétikai tanulmányairól mindössze egy kis értekezésben (*Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen mit besonderer*

Berücksichtigung des Karelischen) számolt ugyan csak be, de fonétikai iskolázottságának, jártasságának és érzékének minden munkáján érezzük előnyeit. Egyébként a magyart nem számítva, GENETZnek ez a kis dolgozata az első, finnugor nyelvvel foglalkozó fonétikai tanulmány.

Számbaveendő nyelvtörténeti munkája csak egy maradt: *Suomen partikkelimuodot*. Rengeteg anyagot — határozószót, névutót, kötőszót és indulatszót — halmozott benne föl, de a nélkülözhetetlen nyelvtörténeti és lélektani háttér elhanyagolása miatt csak részben sikerült a nem éppen szerencsésen egybemarkolt különmű kérdéseket megoldania. — AHLQVISTHOZ hasonlóan nemcsak nyelvtudós, hanem nyelvművész is volt GENETZ. Nem írt sokat, de néhány költeménye nagyon elterjedt, sőt még ma is népszerű.

DONNER OTTÓ.

(1835—1909).

A szigorú időrendhez alkalmazkodva GENETZ előtt kellett volna megemlékeznünk az átmeneti korszak harmadik nagy finn nyelvészéről, DONNER OTTÓRÓL (1835—1909). Szándékosan hagytuk utolsónak, mert az a meggyőződésünk, hogy jórészt az ő fáradozásainak és szervező kiválóságának köszönhetjük a finnugor tudományoknak Finnországban váratlan hirtelenséggel bekövetkezett föllendülését.

DONNER sokoldalú tudós és a finn közélet egyik legtekintélyesebb vezéralakja volt. Voltaképpen a szanszkrit és az összehasonlító indogermán nyelvészet lett volna hivatalos szaktudománya — ezt tanította az egyetemen, — de tudományos életcéljának a finn nemzeti tudományok, közelebbről a finnugor tanulmányok szolgálatát tekintette.

Tudományos munkái a *Lieder der Lappen* című gyűjtemény kivételével fejtegető jellegűek. Terjedelem tekintetében kiválik közülük a háromkötetes *Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*. Ezt szokták DONNER főművének tekinteni, bár kétségtelen, hogy ez sikerült legkevésbé. Óriási szorgalommal készült, temérdek anyagot fölöl, de adataiban rengeteg az ocsú, a kétes vagy éppen haszontalan portéka. Eredendő hibája az indogermán szófejtő irodalomból helytelenül átplántált gyökerészség, amely hellyel-közzel pompás észrevételekhez segíti ugyan DONNERT, de sokkal többször, szinte lépten-nyomon veszélyes ingoványokra csábítja. E munka módszerbeli gyengéi és anyagszerű fogyatékokai akkor ütköznek ki világosan, ha BUDENZnek kb. egyidőben kiadott *Magyar-ugor összehasonlító szótárával* mérjük össze.

Sokkal előnyösebben mutatkozik be DONNER tudománya a *Die gegenseitige verwandschaft der finnisch-ugrischen sprachen* című másik nagy munkájában. A BUDENZ-féle elágazási elméletet dönti meg benne és a finnugor nyelvek

legfontosabb hang- meg alaktani sajátosságaira, elemeire kiterjedő részletes vizsgálat alapján meggyőző képet rajzol nyelvcsaládunk tagjainak fokozatos szétválásáról. Aki ma családja formájában akarja a finnugor nyelveknek egymáshoz való viszonyát szemléltetni, alig talál DONNER ábráján igazítani valót. A munkának különben nemcsak végső eredménye bizonyult helytállónak, hanem részleteiben is sok maradandó megállapítás rejtőzik.

DONNER kisebb igényű önálló tudományos munkái között említést érdemel a finnugor nyelvtudomány történetét ismertető könyvészszerző áttekintés,

Donner Ottó.

a finnek régi lakóhelyéről, a finn-mordvin csoport ősi műveltségéről szóló nyelvészeti palaeontológiai tanulmány, valamint a finnugor és szamojéd nyelvcsalád rokonságát bizonyító előadás.

DONNER igazi történeti jelentősége azonban nem tudományos alkotásaiban, hanem a helsinki *Finnugor Társaság*, a *Suomalais-ugrilainen Seura* megteremtésében csúcsosodik ki. „Mi finnek csak szellemi munkával remélhetünk egyetemes jelentőségre emelkedni, s szegénységünkben a rokon népek multja és jelene az a terület, melynek művelése legnagyobb sikerrel kecsegtet”. CASTRÉN e hitvallása teljesen fölszívódott a finn közvéleménybe, s hovatova nemzeti ügynek, rendeltetészerűen finn tudományos kötelességnek érezték a tragikussorsú úttörő munkájának folytatását. Kedvezőtlen külső körülmények többször meg-

zavarták, el-elodázták a tette vágyó erők összefogását, míg végül DONNER OTTÓNAK sikerült kitartó buzgalommal, böles tapintattal elhárítani az akadályokat s 1883. november 15-én megalapítani a Finnugor Társaságot. DONNER nemcsak a megalakulást tette lehetővé, hanem a nemzet áldozatkészségének igénybevételével, sőt saját anyagi erejének latbavetésével megingathatatlanul erős gazdasági alapot adott a nagyravivatott Társaságnak. Nem kis része van abban, hogy a Finnugor Társaság rövidesen CASTRÉN eszményeinek fellelegvára, a finnugor nyelvi, néprajzi, történeti és régészeti kutatások legfőbb irányítója, tápláló központja lett.

Magyar munka Budenztól napjainkig.

1891-ben meghalt HUNFALVY, s rá egy évre BUDENZ is sírba szállt. Kidőlt az a két hatalmas oszlop, amelyen négy évtizeden át a magyarországi nyelvhasonlítás, általában a magyar nyelvtudomány és a filológiai eszközökkel dolgozó őstörténetkutatás nyugodott. Távozásukkal lezárult a tudományos honfoglalás, a megtelepedés, berendezkedés és nagyvonalú építkezés pezsgő korszaka. Az is az ő érdemük, hogy távoztuk nem jelentette a munka megszakadását, a büszke építmény összeomlását, mint hajdan SAJNOVICS és GYARMATHI korában. BUDENZ a tehetséges fiatalok egész seregét vonzotta maga köré, amely a mester vezetése alatt elsajátította a szigorú tudományos gondolkodás elemeit, a munka biztos módszerét, s magába szívta a magasabbrendű eszményekért való hevületet és az igazság szolgálatának önmegtagadó bátorságát.

1892-ben Budenz iskolájára hárult a drága örökséggel való sáfárkodás terhes kötelessége. Előre bocsáthatjuk: erős és hű kezekbe került a zászló. A tanítványok méltók voltak mesterükhöz és nem az ő egyéni képességeiken múlott, hogy a finnugor tudományok súlypontja Budapestről lassanként Helsinkibe tolódott át. A meg nem értésnek, a hűvös elzárkózásnak és a lapangó ellenszenvnek abban a nyomasztó légkörében kellett dolgozniok, amely élete utolsó szakában BUDENZnek is annyi keserűséget okozott. Dícséret illeti őket, hogy mégsem kedvetlenedtek el, hanem védtek, terjesztették, népszerűsítették igazságukat s e mellett a tudomány művelése, előbbre vitele terén is derekasan megállották helyüket.

BUDENZ tudományos egyéniségének és tanításának hatása megérzik minden számottevő munkatársán és tanítványán, pedig a jegyzékben ilyen súlyos nevek szerepelnek: HALÁSZ IGNÁC, KÚNOS IGNÁC, MUNKÁCSI BERNÁT, SIMONYI ZSIGMOND, SZILASI MÓR, SZINNYEI JÓZSEF, VIKÁR BÉLA, VOLF GYÖRGY, ZOLNAI GYULA. A maga szakterületén a felsoroltak mindegyike értékes munkásságot fejtett ki, de a mester szűkebb, közvetlenebb munkakörének művelésére SZINNYEI, MUNKÁCSI és HALÁSZ IGNÁC szentelte minden erejét.

SZINNYEI JÓZSEF.

(1857—).

Háromjuk közül SZINNYEI volt a legidősebb, a legkiforrottabb és BUDENZ tanszékének méltó örököseként a legtekintélyesebb. Száraz adatokat idézve: 1857-ben született, 1879—80-ban Finnországban tanulmányutat tett, 1883-ban a budapesti egyetemen a finn nyelv és irodalom magántanárává képesítették, s 1886-ban a kolozsvári, majd 1893-ban a budapesti egyetem tanárává nevez-

ték ki. 1928-ban nyugalomba vonult ugyan, de mind e mai napig munkás tagja, böles feje a magyar nyelvtudósok népes családjának.

SZINNYEI szinte gyermekfővel, 17 éves korában kezdte meg irodalmi munkásságát s 1874 óta megszakítás nélkül dolgozik. Eleinte a magyar filológia, meg az irodalomtörténet kérdései kötötték le figyelmét, de BUDENZ hatására és nyilván hivatása sugallatát is követve hamarosan áttért a szürkébb látzatú, mostohább elbánásban részesülő nyelvtudomány területére.

Lehetetlen el nem csodálkoznunk az eddig eltelt 63 esztendő tudományos termésének sokoldalúságán, gazdagságán és maradandó értékén. Külön csoportot alkotnak népszerű iskolai nyelvtanai, amelyeknek igen nagy részük van abban, hogy a művelt magyarság világos fogalmakat szerzett nyelvünk szerkezeti jelenségeiről és elemeiről. — Számtalan cikket és egy pompás könyvet írt az „ezer tó országáról” és sikerült is elérnie, hogy a finn viszonyokat tüzetesen megismerték, a finn rokonokat végleg megszerették nálunk, amikor pedig itt Közép-Európában egészen zavaros képzetek kóvályogtak róluk. — BUDENZ kezdeményezését továbbfejlesztve pompás finnugor kézikönyveket adott ki, s ezzel rendkívül megkönnyítette az összehasonlító nyelvtudomány megismerésére vágyó, művelésére készülő fiatalság helyzetét. — Vállalkozott arra a nehéz feladatra, hogy fölvilágosítja közönségünket a nyelvtudomány tárgyáról, lényegéről, rendeltetéséről, a nyelvrokonság mibenlétéről és nyelvrokonainkról, valamint a magyarság eredetéről és honfoglaláskori műveltségéről. Ezek a fölvilágosító-népszerűsítő célból készült dolgozatai a maguk nemében tökéletes kis remekművek. Érthető, hogy nemzeti műveltségünk közkincsévé váltak.

Mindezek a munkák és eredmények magukban is elegendők volnának egy emberélet történeti jelentőségének bizonyítására, biztosítására. Ámde SZINNYEI inkább csak mellékesen, nemes kedvtelésből vagy nemzedéknevelő kötelességérzetből írta e műveit. Készültsége, képességei, becsvágya meg felelősségérzete teljes erővel az önálló kutatás és az összefoglaló rendszerezés felé vonzották. Idejét és szeretetét megosztotta a szorosabb értelemben vett magyar meg a rokon nyelvek között; úttörő volt a hangtörténeti vizsgálatokban s máig is megközelíthetetlen szakértője az alaktan óriási területének. Tanulmányai közül a haladás mérföldkövei lettek a következők: *A birtokos személyragozásról*; *A magyar nyelvbe átvett oláh szavak*; *Labiális illeszkedés a cseremiszenben*; *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?*; *Középkori nyelvm emlékeink olvasása*; *Alaktani adalékok*: 1. *A törvégi rövid magánhangzók kérdéséhez*, 2. *Az -n és a -nak, -nek személyrag eredete*; *Das ung. Translativ-suffix -vé, -vá*; *Adalék a finnugor fokváltozáshoz*; *A magyar magánhangzók történetéhez*; *A finnugor -k többesképző*; *Még egyszer a -val, -vel rag eredetéről stb.*

A nyelvtudomány forrongó világától távol álló avatatlan aligha sejtí, milyen jelentőségük van a szokványos címekkel jelölt tanulmányoknak. A valamelyest is tájékozott azonban igen jól tudja, hogy SZINNYEI a leg-

küszább kérdés-bogokat oldozgatta, s azokat a torlaszokat távolította el az útból, amelyek elfogták a messzebbre látást és lehetetlenné tették a továbbjutást.

Különösen a magyar nyelv legrégibb emlékeinek hangtörténeti rejtélyei vonzották. Vissza-visszatért reájuk és minden alkalommal többet, meggyőzőbbet sikerült adnia. „Kedvelt, igen kedvelt kérdése és problémája volt s ma is az, hogyan hangzott a régi nyelv, s melyek azok a fejlődési szakaszok, amelyek a mai állapothoz vezettek. S e célból átkutatta valamennyi emlékünket, s nincs egyetlen egy sem régibb összefüggő nyelvemlékeink közt, amelyből ne volna tanulmánya. S talán mert nyelvtudományunk egyetlen egy kérdése sem nőtt annyira a szívéhez, mint a régi nyelv, egyetlen egy kérdésre vonatkozó kutatásai sem mutatják olyan világosan, mennyire vérbeli, mennyire igazi, mennyire nagy tudós, akit a dolgok kutatásánál csak az igazság megismerése s nem esetleg korábbi nézeteinek török-szakad módon való megmentése vezet. SZINNYEI ugyanis a régi magyar nyelvről vallott nézeteit újból és újból revideálta, korábbi következtetéseit bíráló alá vetette, vagy ahogy ő maga mondja: „önnön magával szállt pörbe”, mert olyan körülményekre lett figyelmes, amelyeket korábban nem ismerhetett” (MELICH: MNy. XXIII. IX. l.).

Szinyei József.

Magyar nyelvtörténeti kutatásainak bokros eredményeit a *Halotti Beszéd hang- és alaktana* c. monográfiájában foglalta össze. Ez a klasszikus tömörű munka átvezet bennünket SZINNYEI tudományos munkásságának másik fontos területére, a nagyszabású gyűjtemények, összefoglalások, rendszerezések közé. Az az embernek az érzése, hogy SZINNYEI tudós erényei — óriási anyagismerete, fegyelmezett tudományos gondolkodása, éles kritikája, világos okfejtése és kristálytisztá előadásmódja — ezen a munkatéren érvényesülnek legszabadabban. Kitűnő *Finn-magyar szótára* és hézagpótló, állandóan használt *Magyar Tájszótára* mellett főleg a *Magyar Nyelvhasználat* tanúskodik erről. Ezt a fogalommal vált könyvet egyetemi előadásai alapjául szolgáló adatösszeállításhoz szánta SZINNYEI, de amint kiadás kiadást ért, kinőtt az anyag a köznap „jegyzetek” igénytelen kereteiből. Az avatatlanok „néma könyvnek” szokták emlegetni, mert első pillanatra csakugyan magyarázó szó nélküli nyers

adathalmaznak, szeszélyes írásjelekkel osztályozott lelketlen példagyűjteménynek tűnik föl. Akinek azonban szerencséje volt, s hallgathatta SZINNYEI egyetemi előadásait, az ismeri e munka minden csínját-bínját, olvas a sorok között, érti a példacsoportok meg az adatrajzok titkos jelbeszédét és világosan látja az adatokon keresztül a finnugor összehasonlító nyelvészetnek gyönyörűen tagolt teljes rendszerét. Milyen kár, hogy ez a magyarázatos *Nyelvhasonlítás* máig sem tudott nyomtatásban megjelenni. Csak németnyelvű kivonata, a *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* látott napvilágot, s lett, mint a finnugor nyelvtudomány kiskatéja, a külföldi szakkörök méltán kedvelt kalauza: „diese Arbeit bildet heute für das internationale wissenschaftliche Publikum das alleindastehende Hilfsmittel zur Orientierung in der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft” (SETÄLÄ: UngJb. VII, 34).

SZINNYEI munkássága nem zárult le: félig a történelemé, félig azonban a jelené is. A gondviselés kegyelméből töretlen erővel dolgozik körünkben, kik szinte kivétel nélkül tanítónkat, vezetőnkét, példaképünket tiszteljük benne. Adja Isten, hogy sokáig alkothasson és élvezhesse feléje sugárzó hálánk melegét.

MUNKÁCSI BERNÁT.

(1860—).

BUDENZ iskolájának másik kimagasló tudós értéke MUNKÁCSI BERNÁT. 58 évvel ezelőtt, még a mester működésének delelőjén kötötte le magát a magyar nyelvhasználat, őstörténet-kutatás és néprajz szolgálatába, s az *áldás és átok* szók azonos eredetéről írt első cikkecske mögé a magyarázatok, értekezések, kötetes munkák hosszú rendje sorakozott föl. Tárgy tekintetében igen változatos ez az irodalmi termés, de a látszat szerint egymástól merőben idegen elemeket is szerves egésszé foglalja össze egy vezérlő szempont, az ősmagyarág minél teljesebb megismerésének vágya. A legnemzetibb tudomány „e magasztos eszménye tündökölt” előtte, akár a Wespriemi-kódex hosszú mássalhangzóit vizsgálta, akár a moldvai csángók nyelvét, a vogulok ősi hitvilágát, a magyar-török vonatkozásokat vagy az oszét népköltészetet tanulmányozta.

MUNKÁCSI céltudatos munkásságának fő színteréül a magyarral rokon vagy a magyarral hajdan érintkezésben állott népek, nyelvek szolgáltak. Már pályája kezdetén tisztában volt e területek mérhetetlen fontosságával, de egyúttal elhanyagolt voltával is. Látta, hogy összehasonlító nyelvtudományunk legégetőbb teendője REGULY munkájának folytatása: kellő mennyiségű és megbízható anyag gyűjtése a helyszínén. Látta és örömmel vállalkozott a nélkülözéseket, szenvedéseket jelentő kincskereső utakra. Gyalogszerrel és lóháton, ladikon és föl-fölboruló szekéren, égő fenyvesen és kínai falnál áthatolhatatlanabb lápokon keresztül mindig eljutott a célhoz és mindig meghozta, amit keresett.

A szükséges előkészület után 1885-ben a votjakok földén tett tanulmány-utat, amelynek eredményei, a *Votják népköltészeti hagyományok* és a maga nemében páratlan, lexikonszerű *Votják szótár* erre a rokon nyelvre vonatkozó ismereteinknek ma is leggazdagabb forrása. — Káma-vidéki útja végén a magyar szempontból oly nagyjelentőségű csuvas nyelvvél is sikerült megismerkednie. Új anyagot nem gyűjtött ugyan, de elvégezte, amire sürgősebb szükség volt: pontosan leírta a csuvas nyelv hangrendszerét.

1888 tavaszán indult el legnevezetesebb, egyben legnehezebb útjára, a vogulokhoz. Folyamvidékről folyamvidékre haladva a nyelvtani, szókészleti adatoknak, valamint az egyre jobban sorvadó ősi népköltészeti hagyományoknak oly tömegét jegyezte össze, amint AHLQVIST jobbára negatív eredménnyel végződött kutatásai után a legvérmesebb reménykedők sem mertek volna várni. — De elérte útja másik célját is: szívós kísérletezés után megfejtette a REGULY hagyatékában maradt rejtelmes vogul szövegeket, megtalálta a „hét lakattal elzárt kincsek” már-már pótolhatatlanul elveszettnek hitt kincsét.

Munkácsi Bernát.

A hatalmas vogul-földi tudományos zsákmány földolgozása már egy emberöltőnél hosszabb ideje folyik, befejezve azonban még most sincs. A kisebb tanulmányokat nem említve napvilágot látott a hat vogul nyelvjárás nyelvtani vázlata, úgyszintén a *Vogul népköltési gyűjtemény* négy vaskos kötete, a finnugor tudomány egyik legnagyobb szabású alkotása. Nemcsak a vogullal foglalkozó nyelvésznek és folkloristának kiapadhatatlan reservoirja ez a gyűjtemény, nemcsak az ősisége homályában kutató magyar rokon fordul hozzá útbaigazításért, hanem értékes tanulságokat meríthet belőle az emberi lélek kezdetleges megnyilatkozásait fürkésző összehasonlító néptudomány is. — Várva várjuk a munka kiegészítő részeit, legfőképpen persze a régóta nélkülözött kimerítő és megbízható *Vogul szótárt*.

Hozzá tartozik a képhez, hogy a világégés izgalmi közben sem szalasztotta el a kedvező alkalmat: a hadifogolytáborokban becses adalékokkal szerezte meg votják ismereteit és tanulmányozta az oszétek nyelvét, akik hajdan a Kaukázus vidékén szomszédaink voltak s reánk számottevő hatást gyakoroltak.

A magyar összehasonlító nyelvtudomány következő programmpontjául MUNKÁCSI a kellő mennyiségű és minőségű anyagra támaszkodó tüzetes részlet-kutatást jelölte meg. Ezen az útszakaszon is jó példával járt elül: folyóirataink szapora egymásutánban közölték kimerülés nélkül sarjadó szómagyarázatait, terjedelmes értekezéseit, monográfiászerű tanulmányait. Megemlékezésünk keretei túlságosan szűkek ahhoz, hogy MUNKÁCSI ezirányú tevékenységének mégcsak tárgy és eredmények szerint csoportosító sommás ismertetésére is gondolhatnánk. Rá kell azonban mutatnunk e munkák két leginkább szembetűnő sajátosságára: egyfelől a történeti és néprajzi szempontok irányító szerepére, másfelől az etimológiai alapvetés ötletesen rögtönző merészségére. Mint tanulmányos példára utalhatunk a magyar népies halászat műnyelvéről, a fémneveink őstörténeti vallomásairól szóló dolgozatokra, a magyar-török vonatkozások sarkalatos, de kényes kérdését állandóan napirenden tartó, helyes irányban tovább lendítő fordulatossá cikkorozatra, úgyszintén az *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* címen közzétett könyvére, erre a botlásai ellenére is nélkülözhetetlen úttörő kísérletre. — Tanúságot tesznek e tanulmányok még valamiről: írójuk rendkívül széleskörű ismereteiről és élénk képzelőeréről, a jelenségek és tények elmosódott kapcsolatainak sugallatszerű megérzéséről; e képesség szerencsés birtokában igen sokszor könnyedén rátapint az igazságra ott is, ahol az óvatos módszeresség vissza-visszatorpan, vagy csak lépésről-lépésre előrejutó fáradságos ostrom után tűzheti ki lobo-góját. — Tisztán nyelvészeti érdekű munkái közül nem hagyható említetlenül három kezdeményező jelentőségű értekezése, t. i. 1. az ugor vocalismusról, 2. a finnugor-szamojéd szóképzési egyezésekről és 3. az altaji nyelvek számképzéséről szóló.

HALÁSZ IGNÁC.

(1855—1901).

Kizárólag BUDENZ tanító, serkentő hatásának köszönhetjük, hogy HALÁSZ IGNÁC (1855—1901) a finnugor tudományok művelésének szentelte tehetségét. Eredetileg irodalommal foglalkozott, majd SZARVAS GÁBORÉK lendületes nyelvtisztító mozgalmához csatlakozva írt néhány kitűnő tanulmányt (*Ritkább és homályosabb képzők; Visszahódított magyar szók* stb.). Közben azonban BUDENZ előadásai, biztatásai és egy egyetemi pályázat sikerei a finnugorság érdekes tagjára, a lappra terelték figyelmét. Érdeklődött, tanultatott, kutatni kezdett, s hamarosan az az ellenállhatatlan vágy fogamzott meg benne, hogy helyszíni tanulmányok és anyaggyűjtés végett a nyári szünetekben kiutazik a svédországi lappokhoz. BUDENZ segítségével 1884-ben meg is valósult a terv. 1886 és 1891 nyarán megismételte a látogatást, s ennek a három részletben végzett, mind-össze 8—9 hónapra terjedő lappföldi tanulmányútnak az eredménye mind terjedelem, mind érték tekintetében becsületére válik tudományosságunknak, Halász végigjárta a svédországi lapp csoportokat: a déli-lapp, az umei-,

lulei-, pitei- valamint tornio-lappmarki nyelvjárasterületet, s közben négy kötetnyi népköltési anyagot jegyzett össze. *Svéd-lapp szövegek* és *Déli-lapp szövegek* címen közzétett gyűjteménye folklorisztikai szempontból is rendkívül becses. HALÁSZ azonban nem érte be a szövegközléssel, hanem hozzáfogott gazdag anyagának nyelvészeti földolgozásához. Ezirányú munkájának gyümölcse több szótár, szójegyzék, nyelvtan és néhány összehasonlító lapp hangmeg alaktani tanulmány.

HALÁSZ első lapp kiadványáról a svéd WIKLUND lesujtó bírálatot mondott. Tagadhatatlan, hogy az 1884. évi nyelvi anyagot kellő tájékozottság és fonétikai pontosság nélkül vetette papírra, ámde később folyvást tökéletesedett. Rendkívül sajnálatos, hogy kezdkori gyarlóságai alapján egész lapp gyűjteményére a megbízhatatlanság bélyegét sütötték rá. Csak halála után kelt védelmére SETÄLÄ: «Im anfang stand Halász' forschung bei den lappen sein mangel an phonetischer schulung hindernd im wege, woneben er auch sichtlich allzu früh an die aufzeichnung von sprachproben ging. Gegen die phonetische genauigkeit seiner untersuchungen sind daher auch eine ganze menge bemerkungen gemacht worden; auf alle fälle aber ist zu bemerken, dass sein beobachtungsvermögen nach dieser seite hin stetig zunahm, so dass er auf seiner letzten reise schon ein recht tüchtiger beobachter geworden war. — Die finnisch-ugrische sprachwissenschaft ist HALÁSZ dank schuldig vor allem für die ersten nachrichten, die er uns von den in so hohem masse interessanten schwedisch-lappischen dialekten gegeben hat, und die noch nicht durch genauere aufzeichnungen ersetzt worden sind» (FUF. I. Anz. 182.). — Mindehhez hozzátehetjük még, hogy a szakirodalom legújabbban kezdi fölsísmerni és méltányolni hosszú ideig szinte teljesen elfelejtett és igazságtalanul mellőzött lapp alaktani dolgozatainak nagy értékét is.

HALÁSZ IGNÁCOT 1894-ben a SZINNYEI Budapestre távoztával megüresedett kolozsvári egyetemi tankszékre nevezték ki. Lelkiismeretes becsvággal, szinte kínos gonddal készült előadásaira, s ezért irodalmi munkásságában föltűnő apály állott be. Kolozsvári tanársága idejéből mindössze egy terjedel-

Halász Ignác.

mesebb tanulmánya jelent meg, ez azonban tudománytörténeti jelentőségű. *Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése* a címe, s az a nevezetessége, hogy anyagi egyezések alapján végérvényesen eldönti a finnugor és a szamojéd nyelvcsalád ősrokon voltát.

A halál férfikora legjavában ragadta el HALÁSZ IGNÁCOT, s megfosztott bennünket egy még nagyon sokra képes magyar tehetségtől.

*

A Budenz-tanítványok sorából még egy összehasonlító nyelvészt kell megemlítenünk: SZILASI MÓRICOT (1854—1905). Az ő működése is megoszlik a szorosabb értelemben vett magyar és a finnugor nyelvtudomány között. Ez utóbbi területről néhány nagyobb terjedelmű derék tanulmány (*A finn-ugor névszói összetételek. I. Névszói összetételek a vogulban; A fu. birtokos jelző. Összehasonlító mondattani tanulmány*) és két szótár (*Vogul szójegyzék; Cseremis szótár*) örököltette meg a nevét. Főleg szótárait forgatjuk sűrűn és haszonnal, annak ellenére, hogy filológiai pontosság tekintetében nem éppen kifogástalanok.

PÁPAY JÓZSEF.

(1873—1931.)

A saját erejéből képezte ki magát és emelkedett a legelső sorába a föl-soroltaknál jóval fiatalabb PÁPAY JÓZSEF (1873—1931). SZARVAS GÁBOR és GYULAY PÁL környezetében fejlődött ki benne a magyar nyelv mélységes szeretete és a nemes eszményekért való lelkesedés. Az Akadémia levéltárában elborongva forgatta REGULY elárvult és megfejthetetlennek minősített osztják szövegeit: «már ekkor elhatároztam — írja egy levelében —, hogy ha lehetséges, megszerzem hozzájuk a kulcsot. Jóformán azt se tudtam, hogy mi módon tehetem meg ezt. Mindamellet éreztem, hogy majd csak adódik rá alkalom».

Érzésében nem csalódott: 1897-ben ZICHY JENŐ GRÓF fölkerlte, hogy nyelvész szakértőként vegyen részt harmadik ázsiai expedíciójában, amelynek az orosz földön található néprajzi és régészeti emlékeknek magyar szempontból való átkutatása volt a célja. PÁPAY boldogan ragadta meg a kedvező alkalmat s tudományos feladatul az osztják nyelv beható tanulmányozását, majd REGULY hatalmas osztják szöveg-hagyatékának a helyszínén leendő meg-
fejtését tűzte ki maga elé. Rajongó hévvel és a történeti hivatottság fölemelő érzésével először Szentpétervárra utazott, hogy az orosz nyelvben kellő jártas-ságra tegyen szert és pontos tájékozódást szerezzen az osztják viszonyokról. Innét Kazánba, a keleti-finnugor tanulmányok akkori központjába ment át. Hasznos előtanulmányai elvégzése után 1898 júliusában átlépett tudományos tervei nehéz színterére, az északi-osztjakok földjére. Egy esztendőt töltött itt, küszködve, nyomorogva, néha bizony a kétségbeesés rémével küzdve: «A leg-

nagyobb akadály, amely lépten-nyomon megjelenik előttem, egy kivesző, pusztulófélben levő nép gyermekies félelme, balvéleménye. Elkövettem mindent, amit csak lehetett, csakhogy némileg is megnyerhessem magamnak (helyesebben : annak a magasztos célnak, amely engem kihítt, kicsábított, elhozott ide, ebbe a nyomorúságba) — ezt a gyáva-lelkű, félénk népet. Alig tudtam elsajátítani a nyelvüket, tolmácsot nem kaptam még drága pénzért se. A rendelkezésemre álló hiányos eszközökkel ezt a nyelvismeretet megszerezni majdnem lehetetlen volt; éjjel-nappal dolgoztam — szinte végkimerülésig. Midőn ezt a nagy nehézséget is legyőztem, télnak idején — nem törődve a fagyasztó hideggel, nem tekintve arra a sok szenvedésre, nélkülözésre, amellyel meg kell küzdenem — útnak indultam. Hetekig bolyongtam, a piszkos jurtákban hajtottam a fejemet nyugovóra, nem egyszer a szabad ég alatt aludtam, vagy aludtam volna, ha attól nem félek, hogy másnap föl sem ébredek”. (PÁPAY naplójából közli FAZEKAS: Északi-osztják medvénekek IX. 1.).

A sok nélkülözés és szenvedés nem veszett kárba: PÁPAY-nak sikerült megfejtenie REGULY osztják szövegeit, sőt ezen az eredeti célon túlmenőleg nagymennyiségű és műfaj tekintetében rendkívül változatos új anyagot is gyűjtött.

1899 júliusában tért haza s ettől az időtől kezdve 1931-ben bekövetkezett hirtelen haláláig

szinte megszakítás nélkül hatalmas gyűjteménye földolgozásával foglalkozott. Megírta szép, tartalmas utijelentését (*Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjákok földjén*), kiadta Reguly becses uráli térképét és közzétett két kötetnyi északi-osztják szöveget: az egyik *Osztják népköltési gyűjtemény* címen a Zichy Jenő gróf *Harmadik Ázsiai Utazása* V. köteteként látott napvilágot s részint REGULY hagyatékából való énekek megfejtését tartalmazza, részint PÁPAY gyűjtéséből mutat be szemelvényeket; a másik *Északi osztják nyelvtanulmányok* címen saját följegyzésű újabbkori prózai szövegeket ad kezünkbe. Halála után, 1934-ben jelent meg tanítványa, FAZEKAS JENŐ gondozásában az *Északi-osztják medvénekek* című kötet, amely a néptudomány és az őstörténet kutatóin kívül a nyelvésznek is nélkülözhetetlen forrása,

Karjalainen K. F. (középen) és Pápay József (jobbról).

mivel a rokon nyelvek közül még most is az osztjából rendelkezünk leg-
 ösztövérebb szöveganyaggal.

A végzet megfosztotta PÁPAYT attól a megérdemelt örömtől, hogy köz-
 kézre adhassa keserves szenvedések árán szerzett teljes kincstárát. A Regulya-
 nával együtt kb. 1200 nyomtatott lapra terjedő szöveget, tekintélyes mennyi-
 ségű nyelvi meg tárgyi magyarázatot, szógyűjteményt, nyelvtani anyagot
 és vegyes följegyzéseket tartalmazó hagyatéka az Akadémia birtokába került,
 s ilyenformán remélhető, hogy a gazdasági helyzet jobbrafordultával telje-
 síthetjük majd tudományos és becsületbeli kötelességünket.

GOMBOCZ, MELICH ÉS A FIATALOK.

Az újabb magyar nyelvtudománynak két kivételes képességű föllendítője,
 GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS nem tekinthető ugyan a szó megszokott
 értelmében vett finnugor nyelvésznek, mégis meg kell róluk emlékeznünk,
 mert közösen írt *Magyar Etymologiai Szótáruk*, ez a maga nemében páratlan
 becsű alkotás tett legalább akkora szolgálatot a finnugor összehasonlító nyelv-
 észet ügyének, mint akárhány finnugor nyelvű szöveggyűjtemény, szójegyzék
 vagy tanulmány. De ettől függetlenül mindkettőjük alaposan ismeri a finn-
 ugor nyelvhasznítás teljes anyagát s magyar érdekű gazdag munkássága
 közben lépten-nyomon megtermékenyíti, szempontokkal, megállapításokkal
 bővíti, továbbfejleszti a rokon nyelvekre irányuló kutatásokat is.

Egyébként pályája kezdetén GOMBOCZ ZOLTÁN behatóan foglalkozott
 különlegesen finnugor kérdésekkel is. A vogulon kezdte (*A vogul infinitivus*;
A vogul nyelv idegen elemei; *Adalékok a vogul nyelv török elemeihez*; *Adalékok*
az obi-ugor nyelvek szókészletének ismeretéhez), majd a többi rokonnelvben is
 akkora jártasságot szerzett, hogy könnyedén, biztosan mozoghatott a finnugor
 nyelvészet egész területén, sőt a szamojéd hangtanban is. Legmaradandóbb
 alkotása e körből a *Magyar á-hangok történetéhez* című módszertani tekintetben
 is kezdeményező jelentőségű pompás tanulmány és a *Zur finnisch-ugrisch-*
samojedischen Lautgeschichte, amely az uráli összehasonlító hangtani irodalom
 egyik igazgyöngye.

A fiatalabb magyar nyelvésznemzedék tagjaiból sem hiányoznék sem a
 kedv, sem a képesség az összehasonlító nyelvtudomány hathatós művelésére,
 munkásságukat azonban megbénítja, erejük kifejtését lehetetlenné teszi a
 világháború után reánk szakadt nyomorúság. Teljes jegyzék helyett elegendő
 lesz felsorolnunk a következő súlyosabb neveket: BEKE ÖDÖN (finnugor
 alak- és mondatlan, cseremisiz szövegkiadványok és nyelvtan); FAZEKAS
 JENŐ (osztják mondatlan); FOKOS (FUCHS) DÁVID (finnugor alaktan, mondat-
 tan, osztják nyelvtan, zürjén szövegek és nyelvi magyarázatok); GYÖRKE
 JÓZSEF (uráli szóképzés, finnugor alaktan); JUHÁSZ JENŐ (mordvin hang- és
 alaktan); KERTÉSZ MANÓ (finnugor mondatlani tanulmányok); KLEMM

ANTAL (obi-ugor alaktan, finnugor mondattan, mordvin szövegek és nyelvi magyarázatok); LAKÓ GYÖRGY (permi hangtörténet és lappológia); N. SEBES-
TYÉN IRÉN (finn mondattan, uráli szótan és művelődéstörténet); ZICHY ISTVÁN
GRÓF (finnugor művelődéstörténet).

Finnország a finnugor kutatások élén.

1883-ban az a meggyőződés teremtette meg a Finnugor Társaságot, hogy Finnországnak tudományos, valamint nemzeti érdeke, sőt becsületügye a finn-ugorság nyelvi, néprajzi meg történeti viszonyainak minél teljesebb földerítése. Az anyagilag kitűnően megalapozott Társaság igazi finn szívóssággal, céltudatos odaadással végzett munkájának rövidesen érezhető is lett a súlya. Nincs az alapítólevélben kijelölt feladatokból olyan rétege, még porciája is kevés, melyhez az elmúlt félszázad alatt finn csákány ne ért volna. Fölmúlja az ötvenet azoknak a szaktudósoknak a száma, akiket a Társaság az egyes finnugor, valamint szamojéd népek közé küldött vagy útjukon támogattott; egész expedíciók indultak a permi és a tobolszki kormányzóság területére, Szibéria és Orosz-Turkesztán különböző pontjaira, sőt Mongoliába, Kínába is. Egyik-másik ösztöndíjas egészen különleges teendő elvégzésére kapott megbízást, mások minden utasítás nélkül vág-
tak neki az ismeretlen vadonnak, hogy hosszú évek küzdelmei árán új meg új parcellákat irtsanak az emberi tudás megművelt tisztásaihoz.

Gombocz Zoltán.

Még vázlatosan is bajos volna ismertetni azt az óriási terjedelmű, utolérhetetlenül pontos anyagot, tömördek eredményt, amellyel a Finnugor Társaság gyűjtői, kutatói az uráli és az altaji tudományokat gazdagították. Talán csak akkor ébrednének a Finnugor Társaság tudománytörténeti jelentőségének egészen világos tudatára, ha kíváncsi kísérletképpen egy időre eltávolítanók könyvpolcainkról a Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 48, a Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 72, a Kansatieteellisjä julkaisuja 7, a Lexica

Societatis Fenno-ugricae 4, az Apuneuvoja 5, a Finnisch-ugrische Forschungen 24 kötetét, — hogy csak a sorozatos kiadványokat említsem. Pedig még azt sem szabad felednünk, hogy a Társaság kezdeményezésére összegyűlt anyagnak eddig csak egy kis töredéke került a nyilvánosság elé, s földolgozásban van vagy földolgozásra vár még körülbelül 640 nyomtatott ívnyi szótári anyag, 390 ívre rúgó szöveg, 60 ívnyi népzenei és 110 ívnyi néprajzi anyag. Tárgyilagosan el kell ismernünk, hogy az utolsó félszázad alatt Finnország többet tett a finnugor tudományokért, mint kívüle az egész világ. Örök érdeme a finn nemzetnek, hogy kezdettől fogva bátorító szeretettel és áldozatkész hittel állt küzdő fiai mögött, de örök dicsősége a kiváló finn tudósoknak is, akik lelkesen sorakoztak a zászló alá és azt önmegtágadóan mindig csak előbbre vitték.

A finnugor tudományoknak Finnországban való föllendülése nem kizárólag a megértésnek, az anyagi eszközök bőségének az eredménye: elképzelhetetlen volna hivatott vezérek, irányítók nélkül. Eleinte DONNER volt a munka éltető lelke, majd mellette fölnöttek és nyomdokaiba léptek a tehetségesebbnél tehetségesebb fiatalok.

SETÄLÄ EMIL.

(1864—1935.)

E fiatalabb nemzedék sorából nagyon korán kiemelkedett és szinte haláláig az élen haladt a nálunk is nagy szeretetnek és tekintélynek örvendő SETÄLÄ EMIL (1864—1935).

A délnyugati-finnországi Kokemäkipen gazdálkodó SETÄLÄ-család gyermeke még a hämeenlinnai liceumban diákoskodott, amikor 16 éves korában, 1880-ban megjelent talpraesett kis tankönyve, az első finn nyelven írt finn mondattan. A meglepetés még fokozódott a következő évben, amikor a Finn Irodalmi Társaság pályázatán a licista fiú kapott megbízást az északkeletisatakuntai nyelvjárás mondattanának kidolgozására. 1883-ban meg is jelent ez a terjedelmes tanulmány, amely tárgyválasztásánál fogva is az újszerűség ingerével hatott, de e mellett a bőséges anyag rendszerezése és értelmezése tekintetében is elárulta a fiatal szerző nagyraihivatottságát.

Az egyetemi tanulmányok elvégzése után doktori értekezésének elkészítéséhez fogott. Nagy és nehéz kérdés megoldására, a finnugor idő- és módképzés földerítésére vállalkozott. Ma, félszázad távlatából bátran elmondhatjuk, hogy a vállalkozást siker koronázta. A *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* c. könyv (SUS. Aik. II.) a lelkiismeretes gondnal összegyűjtött nyelvi anyagot az újgrammatikus iskola tökéletesebb módszerével s az analógiás hatások figyelembe vételével fogja vallatóra s ennyiben tudományunk újabb korszaka beköszöntőjévé vált. Azóta sokkal gazdagabb és pontosabb anyag jutott a birtokunkba, némely elvi kérdés-

ben is változott a fölfogásunk, de a nyelvi tények értelmezésében és a leglényegesebb megállapításokban ma is egyet vallunk a 22 éves doktorral.

A következő esztendő a továbbképzés és ismeretgyűjtés szorgos munkájában teltek el. Tanulmányai kiegészítése végett járt Uppsalában, Koppenhágában, Lipcsében, Hannoverben és Budapesten (1888—89), majd pedig a finnek legközelebbi rokonait, a líveket, vepszéket, vótokat és észteket látogatta meg (1889—90). E tanulmányutak nevelő hatása valójában SETÄLÄ későbbi munkásságán érzik csak meg, míg a tanulmányok közvetlen eredményeiről beszámoló dolgozatok inkább csak a sokoldalú érdeklődés becses melléktermékei.

SETÄLÄ figyelmét és energiáját ekkor már alapvető kérdések kötötték le, olyan kérdések, amelyeknek eldöntésétől a finn nyelvtudomány további sorsa függött. A finn hangtörténet modern földolgozása volt a kitűzött cél, s e feladat veszélyes nehézségeit csak akkor látjuk tisztán, ha tudjuk, hogy SETÄLÄ alig-alig érintett parlagnak szegte ekéjét, s hogy a mérész vállalkozó mögött jobbára földolgozatlan kis nyelvemlékanyag állott, előtte viszont a nyelvek és nyelvjárások kusza tarka-barkasága virított. Ebből az alapvetésnek szánt munkából, az *Yhteissuomalainen äännehistoriából* mindössze két terjedelmes füzet látott napvilágot: az első a zárhangokat tárgyalja, a második a többi más-salhangzóval foglalkozik. A munka

Setälä Emil.

folytatása, sajnos, az asztalfiókban maradt, mert időközben SETÄLÄ fölfogása lényegesen megváltozott. A könyvnek azonban csonkasága ellenére is rendkívül nagy értéke és hatása volt: azzal, hogy a finn mássalhangzórendszer egész fejlődését föltüntető egységes képet adott, a hamarosan meginduló részlet-tanulmányok kiinduló pontjául és vázául szolgált, szolgál részben ma is.

1893-ban a helsinki egyetemen a finn nyelv és irodalom tanárává nevezték ki. Ez a szerencsés választás SETÄLÄ tudományos pályáját is méltó keretek közé juttatta, de ezenfölül a finn és a finnugor nyelvtudomány alakulásában is kimérhetetlen jelentőségű eseménynek bizonyult. Jórészt bizonyára SETÄLÄ szervező képességeinek és tanári erényeinek köszönhetjük, hogy a finn és a finnugor nyelvtudomány szolgálatába a tehetséges finn fiataloknak egész sora

állott, akik önérzetesen hiszik és merik hirdetni: «Finnország, ez a kicsi, szegény ország, mindig vezető lesz a finnugor tudományban.»

Már BECKER óta ismeretes, hogy a finnben és a lappban bizonyos mássalhangzók paradigmaticus változásoknak vannak alávetve, sőt CASTRÉN és nyomában DONNER egyes szamojéd hangtani változásokban is azonos törvények érvényesülését sejtette. A kilencvenes évekig az volt az általános meggyőződés, hogy ez a jelenség — az akkori elnevezés szerint „mássalhangzó-gyengülés” — nem ősi sajátosság, hanem későbbi különnyelvi fejlemény. Finn hangtörténete megírása kezdetén SETÄLÄ is ezen a nézeten volt, s csak a folytatólagos részek kidolgozása közben érlelődött meg benne az a föltevés, hogy a fokváltakozás finnugor eredetű örökség, amely a rokonnyelvek zöméből kiveszett vagy csak nyomaiban őrződött meg. Az erős és gyenge fok váltakozását szerinte nyilván a szótag zártsága, illetőleg nyíltsága szerint váltakozó hangsúly, a paradigmaticusan váltakozó nyomatékosság és hangzósság okozta, ahogy pl. az osztják-szamojédban a fokváltakozás ma is együtt jár a hangsúly váltakozásával.

Ezt a finnugor nyelvtudomány történetében annyira nevezetes elméletet előzetes közlemény formájában a Finnugor Társaság 1895. november 16-i ülésén terjesztette elő s *Über quantitätswechsel im finnisch-ugrischen* címen a SUS. Aik. XIV. kötetében tette közzé. A vázlatos elméleti megállapítások helyességét legelőször a finnugor δ és δ' hangok fejezetének részletes kidolgozásával tette tűzpróbára; e tanulmány becses eredményeit tagsági székfoglalóul Akadémiánkban mutatta be (NyK. XXVI.).

A nagy elméltre valló elmélet nemcsak SETÄLÄ további munkásságának adott egyéni színezetet és szárnyat, hanem zsilipeket nyitott a finnugor hangtani kutatások egész zuhatagának. Mi sem természetesebb, mint hogy az egyes rokonnyelvek hangviszonyainak gondos átvizsgálása lassanként módosított a fokváltakozás eredeti értelmezésén és enyhített kezdeti merevségén. Itt is maga SETÄLÄ járt elül a *Zur finnisch-ugrischen lautlehre* című tanulmányában (FUF. II.), egyetemi és egyéb előadásaiiban egymásután tisztázva az eleinte még homályos összefüggéseket és kiegészítve a hézagokat. Legjelentősebbek e tekintetben a Finnugor Társaságban 1912 tavaszán tartott fölolvasásai, amelyekben arra a rendkívül fontos, a korábbi tamáskodókat is gondolkodóba ejtő végső következtetésre jut, hogy a fokváltakozás a szamojéd nyelvekben is kimutatható, s ilyenformán a jelenség az uráli alapnyelvből származik (*Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen*: FUF. XII, Anz.). — Számos kétség mered elénk azért ma is, s az előzőleg nem is sejtett kérdések egész sora (az alap-ok, a hangsúlytörvények, a magánhangzók viselkedése, a váltakozások mennyiségi és minőségi terjedelme, a másodlagos alakulatok, a sorok eltolódása, a háromfokúság stb.) vár kielégítő feleletet, sőt az is könnyen bekövetkezik, hogy a későbbi kutatások lényegesen eltérő eredményekre vezetnek. Annyit azonban bízvást elmondhatunk, hogy a fok-

váltakozás elmélete az egész finnugor hangtörténet tengelyévé szilárdult, s csak a türelmetlenség vetheti a gondolat szemére, hogy zsákutcába vitte a tudományt.

SETÄLÄ nyelvtudományi munkásságának eddig vázolt tárgykörével és irányával szoros kapcsolatban vannak a finn szókészlet történetével, főleg az ősgermán-finn nyelvi hatások sokat vitatott kérdésével foglalkozó tanulmányok. Az idevágó munkák közül a *Zur herkunft und chronologie der älteren germanischen lehnwörter in den ostseefinnischen sprachen* (SUS. Aik. XXIII.) és az *Aus dem gebiet der lehnbeziehungen* (FUF. XII.) emelkedik ki. Az elsőben THOMSENNEK a gót-finnségi érintkezésekről szóló tanítását vizsgálja fölül s főleg hangtani kritériumok vallomása alapján arra a következtetésre jut, hogy a finnség legrégebbi germán jövevényszavainak a gót előzményéhez közelálló valamely ősgermán jellegű nyelv volt a forrásuk, a jövevényszavaknak következő rétege pedig az ész-északiból kölcsönződött; az első csoport átvétele a Finn-öböltől délre fekvő területen, a finnségi őshazában, az utóbbi rétegé viszont a finnek mostani lakóhelyén történt. — A másodiknak említett dolgozat a nyelvi érintkezések több kódös pontjára vet világot, s különösen egyes számnévi elnevezések (finnugor 7, finn 8 és 9) eredetének földelésében ragyogtatja a szerző roppant ismereteit és éleselméjűségét.

A hangtani vizsgálatok, szófejtések és jövevényszó-kutatások eredményeiben nemcsak tiszta nyelvészeti tanulságokat látott SETÄLÄ, hanem a nyelvi tényeken keresztül az embert, a beszélő népközösséget, a földrajzi színteret, a történeti légkört, a művelődési viszonyokat, egyszóval az életet is igyekezett megfogni és elénk varázsolni. Minden kelléke megvolt a nyelvészeti palaeontológia sikeres művelésére: ismerte a néptudomány elvszerű megállapításait, módszerét, és megvolt benne az efféle kérdések boncolásához szükséges finom érzék, átfogó szemlélet, bátorság, de egyúttal a fegyelmezettség is. Idevágó munkái közül az *I. N. Smirnow's untersuchungen über die ostfinnen* (SUS. Aik. XVII/4) és a *Zur frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen* (SUS. Aik. XXX/5) című tanulmányokon kívül főleg a *Suomensukuisten kansojen esihistoria* (Maailemanhistoria II., majd módosítva a *Suomen suku I. k.*) című összefoglalás magaslik ki, amely az avatott kéz rajzolta legelső és máiglan vetélytárs nélküli szerves szép kép az uráli, illetőleg a finnugor őskorról. Ez a kép csakhamar általánosan ismertté, népszerűvé lett, sőt nyilvánvaló céljával ellentétben dogmaszerű közhellyé merevedett.

Népe ősi műveltségének kútforrásával foglalkoztatában a hagyományos finn népköltészet termékei is többször belesodrótak SETÄLÄ tudományos érdeklődése körébe. Számos fogas kérdésben a szófejtés segítségével sikerült a folklórnak hasznos útbaigazítással szolgálnia, de két nagyszabású munkája, a *Kullervo-Hamlet* című összehasonlító mondattanulmánya és a *Sammon arvoitus* című hatalmas monográfiája a rendkívül magas színvonalú finn szakirodalomban is ritkítja párját.

Nem volna teljes és hű SETÄLÄ tudományos pályájáról rajzolt vázlatunk, ha megfelelkeznénk pompás népszerűsítő műveiről, évtizedeken át ország-szerte használt nyelvtanairól, nyelvészettörténeti dolgozatairól, program-értekezéseiről, mesteri tömörséggel írt finn irodalomtörténetéről és mindarról a sok-sok bölcs-kezdeményezésről, indításról, irányításról, amelynek egyebek között a finn nyelvemlékkiadásokat, a finn nyelv nagyszótárának készülését, a FUF. megindulását, a finnugor nyelvészetben egységes fonetikai írásmód meghonosodását, a Kotikielen Seura és a Finnugor Társaság mai virágzását, általában a finn nemzeti tudományosság otthoni népszerűségét és külföldi tekintélyét köszönhetjük.

Az egyes ember alkotásain átgázol az idő, s maradandó hatásra csak az számíthat, aki eszméit dolgozó hívókra hagyhatja örökségül. SETÄLÄ kidőlt, de szelleme él, sugall, ösztönöz, biztat és kötelez. Azok az eszmények, amelyek szolgálatában CASTRÉNNak hajdan el kellett sorvadnia, sehol sem hatnak olyan eleven varázssal, mint Suomiban. A finn nyelvész-nemzedék céltudatos munkamegosztással, önmegtagadó szívóssággal rakja tovább az elköltözött mester tervei szerint az uráli tudományok lenyűgöző méretű alapjait.

PAASONEN HENRIK.

(1865—1919).

Ebben a Castrén-i szellemben való építőmunkában példaadóan eluljárt PAASONEN HENRIK (1865—1919). Egyike azoknak a keveseknek, akik a nagyméretű gyűjtő, leíró munkában is utolérhetetlen tökéletességig emelkednek, s az elemző, fejtegető, összehasonlító kutatás terén is a legmaradandóbbat alkotják.

Zajtalan külső életének fontosabb adatai: 1865-ben Mikkelijben született, 1881-ben beiratkozott az egyetemre, 1893-ban a finnugor nyelvtudománynak magántanára, majd 1904-ben rendes tanára lett. A Finnugor Társaság és a finn egyetem ösztöndíjasaként 1883—84-ig és 1898—1902-ig összesen öt évig tartó tanulmányutat tett oroszországi nyelvrokonaink, a mordvinok, cseremiszek, osztjákok, úgyszintén a finnugor szempontból fontos Volga-vidéki csuvasok és tatárok között. Több ízben járt nálunk is, baráti viszonyt tartott fenn nyelvtudósainkkal s munkái tekintélyes részét magyar folyóiratokban tette közzé.

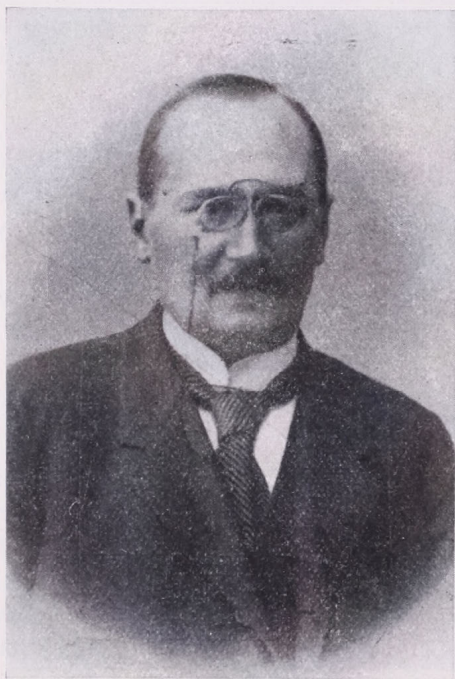
PAASONEN anyaggyűjtő tevékenységének súlypontja a mordvinra esett. Nyelvjárásterületről nyelvjárásterületre haladva olyan gazdag nyelvi zsákmányra tett szert, hogy az fölülmúlta a legvérmesebb várakozást is. Eredeti célja szókészleti gyűjtés volt, de a tudomány szerencséjére nem szaladt el a népköltészet virágos rétjei mellett sem, hanem műveltebb mordvin ismerősei segítségével óriási csokrokat tépegetett, kötögetett. Jórészt mentőmunkát végzett ezzel, mert jelentéseiből kitetszőleg az oroszok közé szóródott mordvin

fiatalság ekkor már ragályszerűen rákapott a divatos orosz énekekre, — sokszor nem is értette a nyelvet — s a legbecsesebb ősi mordvin énekeket, áldozati imádságokat, varázsigéket fellábbal immár a sírban álló aggastyánok ajkáról kellett lelesni.

Ebből a mordvin népköltési gyűjteményből *Proben der mordwinischen volksliteratur* címen két vaskos kötet jelent meg nyomtatásban. Mái is kiadatlan még PAASONEN mordvin szöveggyűjtésének tekintélyes része, így pl. a moksa nyelvjárási anyag és egy született mordvin segítőtársának kb. 30 nyomtatott ívnyi gyűjteménye. — Még mostohább sorsra jutott a kiadásra alkalmatlan, rendezetlen állapotban hátrahagyott páratlanul gazdag mordvin szókészleti gyűjteménye, amelynek pedig az volt, az lenne a rendeltetése, hogy segítsen a finnugor nyelvészet egyik legáltalánosabban érzett forráshiányán. Egyelőre kénytelenek vagyunk a *Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriß* című kis könyvecskéjének szójegyzékére támaszkodni.

A mordvin nyelvre vonatkozó nyelvtudományi kutatások eredménye a *Mordvinische lautlehre* című alapvető monográfia, a *Die türkischen lehnwörter im mordwinischen* c. jövevényszó-tanulmány és a *Die sogenannten Karataj-Mordwinen oder Karatajen* c. nyelvészeti-történeti értekezés, amelyben azt mutatja ki, hogy a régi orosz néprajzi irodalomban oly sűrűn emlegetett rejtélyes karatajok eltatárosodott mordvinok. — Írt — tudjuk — egy nagyszabású mordvin mitológiát is, amelyet várva-várt minden szakember, de a hagyatékban volt kézirat sajnálatos bonyodalmak középpontjába került.

A cseremiszek és az osztjakok között jóval rövidebb időt töltött, a mordvinhoz viszonyítva anyagot is sokkal kevesebbet gyűjtött. Sajnos, még ezt a kevesebbet sem volt érkezése sajtó alá rendezni. Írt viszont helyette egy fontos összehasonlító cseremisz vallástörténeti munkát (*Beiträge zur Kenntnis der Religion und des Cultus der Tschermissen*) és földolgozta az osztják nyelv török elemeit (*Über die türkischen lehnwörter im ostjakischen*). — A kondai és a jugani nyelvjárásterületen gyűjtött értékes osztják szóanyagát halála után DONNER KAI

Paasonen Henrik.

dolgozta föl és örvendeztette meg kiadásával osztják szótár hiányáról panaszkodó nyelvészeinket (*H. Paasonens ostjakisches Wörterbuch*). — A finnugorság szempontjából páratlanul fontos csuvas és tatár gyűjtéseinek, tanulmányainak eddig közzétett eredményei közül legbecsesebb a *Csuvas szójegyzék*, amely a távolabbi turkológiában is hézagpótló forrásmű, de a művelődéstörténeti tekintetben sorsdöntő bolgár-török (csuvas) — finnugorsági érintkezések földelésében is nélkülözhetetlen segédeszközünk.

PAASONEN működése nem merült ki a fonetikai megbízhatóság tekintetében is mintaszerű nyelvi anyagok földolgozásában. Mindezt ő csak önfeláldozó, de elodázhatatlanul sürgős előmunkálatnak tekintette, jól tudva, hogy csak ez után kerülhet sor igazi nyelvtudományi bűvárlatokra. Ha valaki, ő bebizonyította, hogy erre a magasabbrendű tudományos munkára is megvannak istenadta képességei. Számos szómagyarázatát, etimológiai fejtegetését és hangtörténeti adalékát ezúttal említetlen hagyva, csak két nagyszabású összehasonlító nyelvtudományi munkájára utalunk. Az egyik a *Die finnisch-ugrischen s-laute*, a másik a *Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte*. Amaz a kétféle (a jésített és a jésítetlen) finnugor *s* hangnak nagyjelentőségű kérdését tisztázza — az új adatok, meglepő szóegyeztetések szokatlan bőségével lepve meg a kortársakat, emez a finnugor és a szamojéd hangmegfelelések egész rendszerét építi ki 371 jobbra eredeti szóegyeztetés meg a teljes finnugor, illetőleg szamojéd hangtörténet gondosan mérlegelt tanulmányai alapján.

Hogy hű képet adhassunk PAASONEN tudományos érdeklődésének és teljesítményének sokoldalúságáról, lehetetlen rá nem mutatnunk a következő szebbnél szebb tanulmányokra: *Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistyshistoriaan* (a finn-mordvin ősműveltség megvilágítása a műveltségi szavak vallomása alapján); *Über die ursprünglichen seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen völkern* (az ősi finnugor lélekhit gyökereinek föltárása); *Über den versbau des mordwinischen volksliedes* (a mordvin versforma kialakulása eredeti örökségből és jövevény orosz elemekből); *Zur frage von der urverwandtschaft der finnisch-ugrischen und indoeuropäischen sprachen* (a finnugor-indogermán nyelvcsoporthoz viszonyának módszer és eredmény tekintetében máiglan legklasszikusabb értelmezése); *Beiträge zur aufhellung der frage nach der urheimat der finnisch-ugrischen völker* (a finnugor őshazának a nyelvészeti palaeontológia segítségével történő szabatos megállapítása).

Az az érzésünk, hitünk, hogy PAASONENben minden idők egyik legnagyobb nyelvtudósa élt, dolgozott közöttünk. Nem tudja az ember, mit csodáljon benne jobban: óriási anyagismeretét-e, szavának föltétlen megbízhatóságát, okfejtésének tündöklő logikáját, exaktségét-e, fegyelmezett szemléletének távlatait-e, avagy megállapításainak lenyűgöző erejét, szinte kikezddhetetlen érvényességét-e. Nagy volt tudósnak, nagy volt nevelőnek, nagy volt embernek.

WICHMANN GYÖRGY.

(1868—1932).

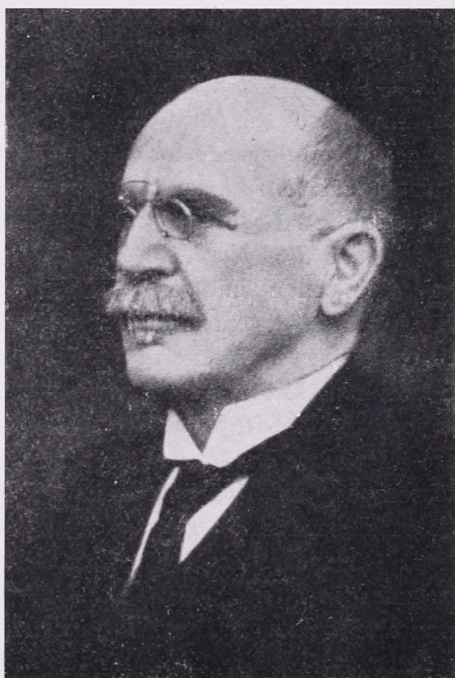
A századforduló előtt Finnországban hatalmas méretekben kibontakozott finnugor tudományoknak SETÄLÄ és PAASONEN mellett WICHMANN GYÖRGY (1868—1932) a legjellegzetesebb, legtiszteltebb vezéralakja. Abban is meg-
egyezik nagy társaival, hogy a magyarsághoz őszinte rokonszenv és mély megértés szálai fűzték.

1868-ban született az északfinnországi Liminkában, 1887-ben beiratkozott a helsinki egyetemre s 1897-ben a finnugor nyelvtudomány-nak magántanára, 1909-ben rendkívüli, majd PAASONEN halála után 1920-ban rendes tanára lett.

WICHMANN negyvenegy évre terjedő tudományos munkásságának törzsét azok a nyelvi, népköltészeti és néprajzi gyűjtemények alkotják, amelyeknek bámulatosan gazdag anyagát oroszországi nyelvrokonainknál, a votjakoknál, a zürjéneknél és a cseremiszeknél végzett tanulmányai során jegyezte, tanulta össze. Már 22 éves korában tisztán látta, hogy a helsinki egyetemen megkedvelt finnugor tudomány sorsa mindenekelőtt azon fordul meg, sikerül-e megfelelő mennyiségű és minőségű friss anyag birtokába jutni.

Amilyen tisztán látta a tennivalót, annyira habozás nélkül lépett a nagy önmegtagadást kívánó kutató pályára. Mások be szokták érni egy-egy rokon nyelv helyszíni kutatásával, ő három-négy ember munkáját vállalta — és végezte háromszoros-négyszeres gondnal, kitartással és eredményességgel. Kutatták kiváló szakemberek WICHMANN előtt is, egyidejűleg is, utóbb is a votjakokat, a zürjéneket és a cseremiszeket, ámde mindenki elismeri, hogy nyelvi és tárgyi sokoldalúság, valamint fonétikai jőzanság, megbízhatóság tekintetében mindhárom nyelv körében az ő gyűjtése a legkülönb, az ő adatai, megállapításai a megfellebbezhetetlenek.

Gyűjtései dús eredményeiből csak egyes részeket tudott közzétenni.

Wichmann György.

A legfontosabbak ezek: *Wotjakische sprachproben I—II; Wotjakische chrestomathie mit glossar; Syrjänische volksdichtung; Volksdichtung und volksbräuche der tscheremissen; Tscheremissische texte mit wörterverzeichnis und grammatikalischem abriß.* — A helyszínen szerzett gazdag ismereteken alapulnak e rokonnyelvekről szóló alábbi alapvető monográfiák is: *Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen; Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wotjakischen mit rücksicht auf das syrjänische; Etymologisches aus den permischen sprachen; Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre; Samojedisches lehngut im syrjänischen; Zur permischen grammatik; Tietoja Votjaakkien Mytologiasta; Syrjäanit ja karjalaiset; Über eine art «rhotazismus» im tscheremissischen; Über eine reformbewegung der heidnischen tscheremissen* stb. — Csak halála után, 1936-ban adta ki a Finnugor Társaság CSÜRY BÁLINT és KANNISTO gondozásában WICHMANN értékes, bennünket magyarokat rendkívül megörvendeztető — tán kissé meg is szegényítő — csángó gyűjteményét: *Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsängódialekt.*

Alig van a finnugor tudományoknak olyan területe, amelyen hatalmas anyaggyűjteményének földolgozása közben tüzetes részlettanulmányokat ne végzett volna. Kivételes nyelvi és tárgyi ismeretei, úgyszintén bőséges tapasztalatai képessé tették arra, hogy sok mindent élesebben lásson, sok mindenben többet, találóbbat, jobbat mondhasson, mint elődei, — akár a finnugor hang-, szó- és alaktan szövevényes kérdéseihöz szól hozzá, akár a nyelvrokonok életviszonyait, lelki világát tárja elénk, akár a ködbe vesző őstörténet birodalmába kalauzol bennünket. Ilyen tágabb körre terjedő összehasonlító tanulmányai közül kiemelhetjük a következőket: *Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden s- und é-laute im tscheremissischen; Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten nebst einem excurs über die finnisch-ugrischen anlautenden klusile; Zur geschichte der finnisch-ugrischen l-laute.* Nem hallgathatjuk azonban el, hogy következtetéseiben, különösen alapnyelvi hangelőzmények rekonstruálásában néha túlságosan messzire ragadta merészsége.

A nagy kutatók, gyűjtők szomorú sorsa jutott osztályrészéül: elköltözött, mielőtt befejezhette volna gazdag gyűjteményeinek földolgozását. Csak üti-jelentéseit, beszámolóit kell elolvasnunk, hogy megdöbbenve eszméljünk rá, mily rengeteg kézirati anyag maradt utána. Leginkább szótári gyűjteményei ötlenek szemünkbe, hisz azok kiadását várva-várta minden szakember, — az is, aki csak hallomásból tudott róluk, az is, akinek szerencséje volt tanulni belőlük. A Finnugor Társaság nyilván gondjába veszi az elárvult hagyatékot, bár, sajnos, a legügyesebb kéz, a legélesebb szem sem tudja majd pótolni a felejtethetlen mestert.

KARJALAINEN GUSZTÁV FRIGYES.

(1871—1919).

A finn gyűjtő-nemzedék egyik leglelkesebb tagja, erőssége volt KARJALAINEN GUSZTÁV FRIGYES (1871—1919). Négy évet töltött az osztjakok között (1898—1902), hogy ezt a nagyon hiányosan ismert fontos rokonnnyelvet tökéletesen megtanulja, anyagot gyűjtsön, s mint osztják szakértő teljessé egészítse ki a finn kutató-gárdát. Nagy nehézségekkel küzdve, sok szenvedés árán elérte célját: végigjárta az óriási kiterjedésű osztják föld nagy részét, rendkívül terjedelmes nyelvi anyagot, főleg szókincset gyűjtve össze számos nyelvjárásról. Útjáról adott pompás leírása (*Ostjakkeja oppimassa*) tele van az osztjakság életviszonyaira és lelkivilágára vonatkozó éles megfigyelésekkel, kitűnő jellemzésekkel. Méltán tartjuk a finnugor néptudományi szakirodalom egyik legbecsesebb darabjának.

Hazatérte után megkezdte gazdag gyűjteménye földolgozását. Az anyag rendezgetése mellett megírta *Zur ostjakischen lautgeschichte* című terjedelmes monográfiáját, a rendkívül bonyolult osztják magánhangzórendszernek ezt a legelső világos taglalását. Nemcsak az osztják nyelv tudományos igényű kutatását indította meg vele, hanem az összehasonlító finnugor hangtannak is nagy szolgálatot tett általa. A *Wie EGO im ostjakischen die verwandten benennt* c. másik értékes tanulmányában az osztják rokonsági nevek rendszerét állítja össze és von le a nyelvészeti megállapításokból tanulságos következtetéseket az ősi társadalmi szervezetre, családi életre és jogrendre. KARJALAINENT, úgy látszik, nem elégítette ki a tiszta lingvisztikai munka. Élénk tárgy- és művelődéstörténeti érdeklődésének legsúlyosabb eredménye a *Jugralaisten uskonto* című vaskos kötet. A vogul-osztják hitvilágnak legalaposabb ismeretése, mélyen szántó elemzése, s mint ilyen, számot tarthat az általános vallástörténet és lélektan kutatóinak állandó érdeklődésére is. Érthető és örömdetes, hogy ez a mű, KARJALAINEN nyomtatásban megjelent főműve *Die Religion der Jugra-Völker* címen német fordításban is elterjedt.

Mint nagy elődjei és gyűjtőtársai közül többen, KARJALAINEN is sírba szállt, mielőtt négy évi szibériai munkájának legfontosabb eredményét, osztják szógyűjteményét a tudomány rendelkezésére bocsáthatta volna.

*

A díszes finn sorból idő előtt kidőlték száma újabban megint ijesztően megnövekedett. Pótolhatatlan veszteséget jelent a fönt említettekén kívül OJANSUU HENRIK (1873—1923), SIRELIUS U. T. (1872—1929), DONNER KAI (1888—1935), MANNINEN ILMARI (1894—1935) és ÄIMÄ FERENC (1875—1936) elhúnyta. Voltaképpen egyikük sem volt a szigorúbb értelemben vett összehasonlító finnugor nyelvtudomány munkása, de mindegyikük fontos helyet töltött be a finn nemzeti tudományosságnak kitűnően megszervezett arcvonalán. —

OJANSUUBAN a finn nyelvemlékek és a finn nyelvjárástörténet legavatottabb szakértőjét, a finn helynévkutatás úttörőjét és a karjalai meg az észti nyelv kiváló bűvarát veszítettük el; SIRELIUS a modern finnugor néprajz egyik megalapítója és legszorgalmasabb munkása volt, akinél még Finnországban is kevesen tettek többet az enyésző ősi műveltség gyérülő emlékeinek megmentése érdekében. Művei legnagyobbbrészt a helyszínen végzett tüzetes tanulmányokon épülnek föl, s nem merülnek ki az anyag pontos leírásában, hanem mindig a kapcsolatokat, a történeti fejlődés vonalát igyekeznek megvilágítani, akár a finn népviseletről, a szövművészetéről, Finnország népi műveltségéről, akár a vogulok és osztjákok kézművességéről, nyírkéreg- és bőrdíszítő művészetéről, akár a finnugor népek rekesztőhalászatáról, kezdetleges építkezéséről vagy vadászbogárról szólnak; DONNER KAI a szamojéd nyelvek tanulmányozásával, szamojéd anyag gyűjtésével és uráli nyelvhasználó munkásságával szerzett történeti érdemeket, s ezért működésének méltatása legközvetlenebbül az uráli nyelvészettörténet keretébe tartozik; MANNINEN ILMARI SIRELIUS munkatársa, majd egy időre utóda, a finnugor összehasonlító néptudomány egyik legtermékenyebb munkása, az észti néprajzi kutatás előharcosa, megszervezője volt; ÄIMÄBEN legiskolázottabb fonétikusát és a lapp hangtan buzgó vizsgálóját veszítette el Finnország. *Phonetik und lautlehre des Inarilappischen* című kitűnő munkája és a fokváltakozásról írt hosszú tanulmánya (*Astevaihtelututkielmia*) elfogult túlzásai ellenére is előkelő helyet biztosít számára a finnugor nyelvhasználó szakirodalomban.

Ha az utóbbi évek megrendítő veszteségeire gondolunk, csodálkozunk kell azon a megkapó látványon, amelyet a finnországi nyelvtudomány mai helyzete tár elénk. Egymásután dőltek ki a nagyok, a tapasztalt vezérek, s íme, friss tehetségek léptek helyükre, kiegészült a küzdő sor, megtorpanás nélkül folyik tovább a harc az előbbre, a följebb jutásért. Ekkora vérvesztésnek ilyen gyors pótlására csak a képzett erőtartálekokkal rendelkező Finnország volt képes!

KANNISTO ARTÚR.

(1874—)

Tudományos érdemei alapján, de hivatali állásánál fogva is ma KANNISTO ARTÚR, a Finnugor Társaság elnöke, és TOIVONEN GYÖRGY, a helsinki egyetemen a finnugor összehasonlító nyelvtudomány tanára áll a finn arcvonal élén. Mindkettőjük joggal került a vezető helyre.

KANNISTO ARTÚR a régi nagy gyűjtő-nemzedéknek utolsó tagja s a hozánk legközelebb álló rokonnyelvnek, a vogulnak legalaposabb ismerője és kiváló kutatója. Mint a Finnugor Társaság és az egyetem ösztöndíjasa öt évet töltött a kihalófélben levő vogulok között (1901—1906), miközben minden vogul nyelvjárásterületet (pelymi, vagilszki, lozvai, tavdai, kondai, szoszvai) végigjárva, még finn viszonylatban is óriási mennyiségű, rendkívül megbízható

szótári, nyelvtani, valamint népköltészeti anyagot gyűjtött össze és mentett meg ezzel — szinte az utolsó órában — a tudomány számára.

A maga nemében párját ritkító gyűjtemény földolgozása és sajtó alá rendezése folyamatban van. Eddig a következő nagyjelentőségű monográfiákat tette közzé: *Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wogulischen*; *Die vokalpharmonie im wogulischen*; *Über die früheren wohngebiete der wogulen im lichte der ortsnamenforschung*; *Die tatarischen lehnwörter im wogulischen*. Nem soroljuk föl azokat a kisebb cikkeket, értekezéseket és tanulmányokat,

Sirelius U. T.

Kannisto Artúr.

amelyekben KANNISTO számos vogul vagy finnugor nyelvi, néprajzi meg történeti részletkérdést tisztáz — rendesen végérvényesen. Tudományunk érdekében kívánjuk, hogy a sors engedje meg neki munkája befejezését és várva-várt gyűjteményeinek közzétételét.

TOIVONEN GYÖRGY ÉS A MAI ARCVONAL.

TOIVONEN GYÖRGY egyetemi tanár, mint az Oroszországtól már elzárt újabb nemzedék tagja, főleg a finnugor szófejtés és az összehasonlító hangtan terén fejt ki meglepően gazdag működést. Etimológiai cikkei szinte ontják a szebbnél-szebb új egyeztetéseket, a tömérdek kiegészítést, megigazítást —

ékes bizonyítékául szerzőjük nagy szorgalmának, kivételes ismereteinek és szerencsés érzékének. Csak jellemzésül hadd említsük meg, hogy a FUF.-ban folytatólagosan közölt *Wortgeschichtliche streifzüge* c. sorozata a 147., a Virittäjäbeli *Etymologia huomioita* pedig a 83. sorszámnál tart. — Hangtörténeti művei közül ki kell emelnünk a *Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten* c. terjedelmes könyvét, amelyben egy a szakirodalomban már sokszor feszegetett kérdést sikerült kielégítően megoldania; a *Beiträge zur geschichte der finnisch-ugrischen l-laute* c. monográfiáját, amelyben hangtörténetünknek egy ugyancsak régi vitás fejezetét tisztázta; végül az *Über die vertretung des finnisch-ugrischen anlautenden k im ungarischen* c. tanulmányát, amely nemcsak meglepő eredményeinél, hanem tárgyánál fogva is különös figyelmünkre tarthat számot.

Jeles képességeik és kimagasló tudományos érdemeik alapján KANNISTO és TOIVONEN mellett is jelentős helyet foglalnak el az élő nemzedék következő tagjai: HAKULINEN LŐRINC (finn népryelvkutatás és jelentéstan); ITKONEN T. I. (lapp nyelv- és néptudomány, finn–lapp érintkezések); KALIMA JALO (finnugor–szlávsgági kölcsönhatások, a finnség balti elemei); KETTUNEN LŐRINC (finnségi nyelvtudomány és a finn nyelvjárások); PENTTILÄ AARNI (nyelvbölcselet, finn nyelvtörténet); RAMSTEDT G. J. (altaji nyelvészet, cseremisiz nyelv); RAPOLA MÁRTON (finn nyelvtörténet, nyelvjárastan); RAVILA PÁL (lapp, mordvin és finnugor nyelvhasználtság); RÄSÄNEN MÁRTON (turkológia, cseremisztörökségi érintkezések); TUNKELO E. A. (finnségi nyelvtörténet, szófejtés); UOTILA T. E. (permi nyelvészet); a fiatalok közül tudtunkkal LESKINEN, LIIMOLA, POSTI, SOVIJÄRVI fejlődésétől várhatunk sokat.

Itt említjük meg a finn, illetőleg finnugor néprajzkutató HÄMÄLÄINEN ALBERT és VILKUNA GUSZTÁV, a néptudós HARVA UNO és a régész ÄYRÄPÄÄ AARNE meg TALLGREN A. M. nevét. Nem nyelvész egyikük sem, de mindenütt sokra becsült nagyszabású munkásságuk világító sugaraiból a mi utunkra is bőven szóródik.

Az észtek nyelvhasználító munkássága.

Bár Észtország intézményesen és teljes súllyal csak legújabban, önállósága kivívása után kapcsolódott bele a finnugor nyelvhasználtság munkájába, korábban is akadt néhány olyan észtországi eredetű tudós, aki jelentős érdemeket szerzett tudományunk művelésében.

WIEDEMANN FERDINÁND JÁNOS.

(1805—1887.)

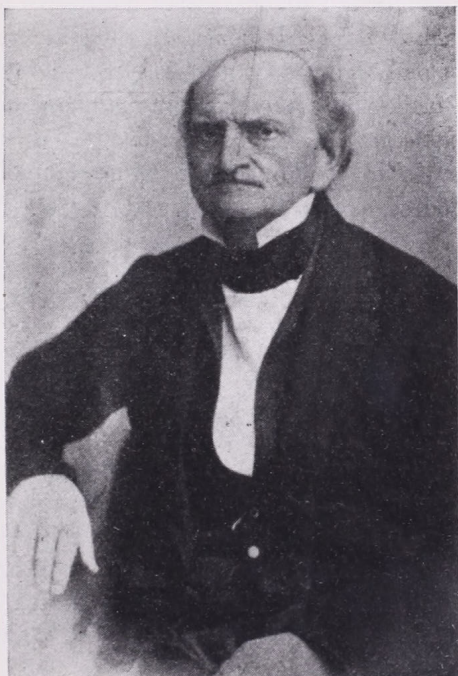
A régi korszak észt nyelvtudósai közül WIEDEMANN FERDINÁND JÁNOS (1805—1887) a legtermékenyebb és legtekintélyesebb. Egyszerű észtországi

német családból származott, a tartui egyetem elvégzése után huzamosan tanárkodott, mígnem 1857-ben az elhunyt SJÖGREN helyére az Orosz Akadémia tagjává nevezték ki.

Irodalmi működését 1838-ban kezdte meg *Über die früheren Sitze der tschudischen Völker und ihre Sprachverwandtschaft mit den Völkern Mittelhochasiens* című nevezetes értekezésével. A c s u d (= finnugor) és a k ö z é p á z s i a i (= mandzsuk, mongol, tatár) állítólagos rokonságából azt a következtetést vonja le, hogy a finnugor népek Európába vándorlásuk előtt nyelv-rokonaik, a tatárok, mandzsuk és mongolok szomszédságában, nyilvánvalóan Közép-Ázsiában laktak.

Később bibliafordítások és egyéb, nem a legmegbízhatóbb források alapján zürjén, cseremiszi, votják és erzä-mordvin nyelvtant, illetőleg szótárt állított össze, megállapította a krévinek nyelvi hovatartozását és történeti viszonyosságait, majd 1869-ben kiadta *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*, 1875-ben pedig *Grammatik der ehstnischen Sprache* című maradandó két nagy alkotását.

WIEDEMANN csodálatosan szorgalmas, lelkiismeretes, de régimódi, szinte kaptafára dolgozó szobatudós volt. Nem vitatható azonban el az az érdeme, hogy néhány fontos finnugor részletkérdést sikerült tisztáznia, s egyes hatalmas anyagot felölelő leíró művei — különösen zürjén nyelvtana, zürjén

Wiedemann F. J.

szótára, még inkább észti nyelvtana és szótára — nemcsak a múltban voltak a kutató legmegbízhatóbb forrásai, hanem nyilvánvaló fogyatékozságaik ellenére mind e mai napig nélkülözhetetlen segédeszközök.

VESKE ÉS ANDERSON.

VESKE MIHÁLY (1843—1890) az első tiszta észti származású finnugor nyelvtudós. Más irányú érdeklődése és foglalatossága miatt aránylag csekély ideje jutott a nyelvtudomány szolgálatára, néhány tanulmányában (*Unter-*

suchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes; Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis; Izsledovanija o narecsijach cseremisszago jazyka; Szlavjano-finniskija kuljturnyja otnosenija) azonban még így is értékes megfigyeléseket találhatunk. Különösen a cseremiszi nyelvjárásoknak nyugati és keleti csoportra különítésében találta fején a szöveget, amint WICHMANN helyszíni tanulmányai alapján utóbb kiderült.

ANDERSON MIKLÓS (1845—1905) több tekintetben is értékes kezdeményező munkát végzett. Egyik nagyobb szabású munkájában (*Studien zur Vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen Sprachen*) a finnugor és indogermán nyelvcsalád rokonságának módszeres bizonyítására vállalkozott, s bár a korabeli kritika határozottan elutasította tanítását, kétségtelen, hogy történeti jelentőségű bátor kísérlete a későbbi kutatások kiindulópontjául szolgált. Másik nagy művében (*Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen*) meglepően gazdag példagyűjtemény, illetőleg szóegyeztetés alapján a jésitetlen finnugor *s* hangnak bonyolult megfelelési viszonyait, történeti fejlődésének egymásutánját igyekezett megállapítani.

MARK GYULA ÉS MUNKATÁRSAI.

Az önállóság kivívása óta pezsgő tudományos élet és azon belül szerves nyelvtudományi munka folyik Észtországbán. A tartui egyetemen három tanszék, több tudományos társaság és színvonalas folyóirat szolgálja a nemzeti nyelv ügyét. Lázasan dolgoznak az észti nyelvjárások megbecsülhetetlen anyagának rendszeres összegyűjtésén, közzétették legrégibb nyelvemlékeiket, megkezdtek nyelvjárásaik lexicológiai osztályozását, megfejtettek számos észti nyelvtörténeti kérdést, sőt nemcsak közvetve, saját nyelvük tudományos feldolgozásával járulnak hozzá a finnugor nyelvtudomány céljainak megvalósulásához, hanem a rokonnelvek tanulmányozásában is sokat köszönhetünk már nekik.

Az észti nyelvtudományi munkásság, kiváltképpen a finnugor nyelvhasználat irányítója és egyik föllendítője MARK GYULA, a tartui egyetem tanára. A hazai elismerés és a nemzetközi tisztelet nemcsak szervező sikereiért illeti meg, hanem mindenekelőtt nehéz fajsúlyú nyelv- meg néptudományi munkásságának eredménye. Szakképzettsége alapjait Finnországban szerezte meg, majd ismereteinek kibővítése végett két nyarat Magyarországon töltött, s utóbb több tanulmányutat tett a lappok és a mordvinok között is. A kitűnő iskolázottság és a széleskörű anyagismeret meglátszik MARK minden munkáján: PAASONEN-ra emlékeztető szófejtésein éppúgy, mint terjedelmesebb monográfiáin. Ezek közül csak a *Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen*, a *Zum längeren I. Infinitiv im Finnischen*, valamint a *Zum Verbum substantivum im Ostseefinnischen* címűeket említsük itt meg. E munkákat a nyelvtudományi

módszer mintaszerű tökéletessége, a fegyelmezett kritika és a következtetések teljes megbízhatósága tünteti ki.

MARK mellett Észtországban ma SAARESTE ANDRUS (ALBERT), a tartui egyetemen az észt nyelvtudomány tanára és MÄGISTE GYULA, a finnugri nyelvek tanára fejt ki leggazdagabb és magas színvonalon álló nyelvtudományi munkásságot. Működési területükön a multnak sok mulasztását hozták máris helyre, s ezzel az észt nemzeti tudományosságon kívül a finnugor nyelvhasználat ügyének is értékes szolgálatokat tettek.

A fiatalabb észtiek közül a szép képzettségű ARISTE PÁL és RAUN ALO működésétől várhatunk sokat.

A skandinávok szerepe a finnugor tudományokban.

A Skandináv-félsziget északi felén lakó lapp nyelvirokonaink nagyon korán magukra vonták a svédek és a norvégok figyelmét. Érthető tehát, hogy a skandináv irodalomban föltűnően korán és bőségesen foglalkoznak faji rejtélyükkel, kezdetleges művelődési viszonyaikkal és különös nyelvük kérdéseivel. A skandináv érdeklődésnek eredetileg nyilvánvalóan gyakorlati indítékai és céljai voltak, s csak lassanként jutott szóhoz a tudományos szempont is.

FRIIS J. A.

Ha az érdekes régi irodalmat, sőt LEEM, LINDAHL és ÖHRLING, valamint STOCKFLETH derék munkásságát ezúttal figyelmen kívül hagyjuk, a skandináv országokban bizvást FRIIS J. A. osloei egyetemi tanár működésétől számíthatjuk a tiszta nyelvtudományi érdekű lappológiát. FRIIS népköltési termékeket, nyelvtani jegyzeteket és szókészleti anyagot gyűjtve bejárta Norvégia lapp-lakta vidékeit. Gazdag gyűjteményei alapján írta következő fontos munkáit: *Lappisk grammatik* (1856), *Lappiske sprogrøver* (1856) és *Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica* (1887). Művei egytől-egyig értékesek, de legnagyobb jelentősége hatalmas lapp szótárának, ennek a finnugor nyelvészeti irodalomban sokáig utolérhetetlen s még ma is nélkülözhetetlen forrásműnek van.

FRIISnek lapp-kutató utódai, tanítványai mind Norvégiában, mind Svédországban fönttartották mesterük tudományos színvonalát, sőt modernebb nyelvtudományi iskolázottságuk alapján fokozatosan emelték is. Nagy érdemük, hogy ők már nem szorítkoztak egyszerű leírásokra, hanem egyikük jobban, másikuk kevésbé a történeti szempontot is érvényesítette és a lappból kiindulva összehasonlító finnugor kutatásokat is folytatott.

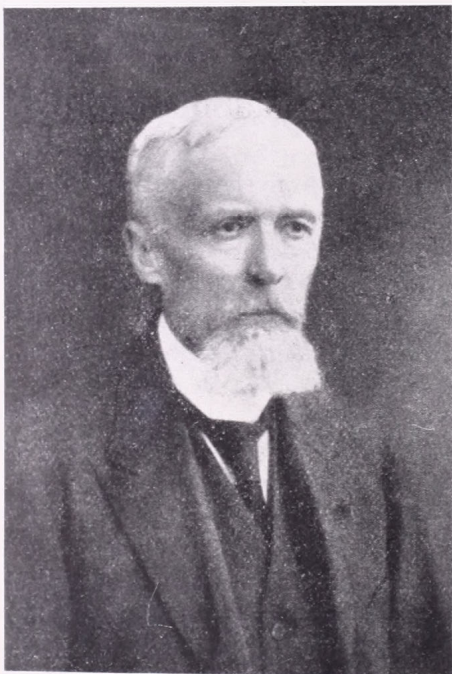

WIKLUND KÁROLY BERNÁT.

(1868—1934.)

A finnugor tudományoknak a skandináv államokban az utóbbi évtizedekben a svéd WIKLUND KÁROLY BERNÁT (1868—1934) volt a leglelkesebb és legjellegzetesebb képviselője.

Főképpen lappológusnak szoktuk tekinteni. Érdeklődése, kutatásai fiatal kora óta csakugyan a lappokra, a finnugorságnak nyelvi, embertani, őstörténeti és néprajzi tekintetben egyaránt rendkívül fontos tagjára összpontosultak; irodalmi tevékenysége is ezen a téren a leggazdagabb, sőt távolabbi tereket átfogó tanulmányai, elvi meg módszertani fejtegetései is jórészt lapp problémacsomókból gyűrűztek ki.

Wiklund Károly Bernát.

Lapp anyagközlései és leíró kiadványai, amelyek mindjárt az egyetemi évek után végzett helyszíni tanulmányok friss gyümölcseiként indultak meg, nélkülözhetetlen segédeszközeinkké váltak. A sorozat kiemelkedő tagja a lulei-lapp szótár, hang- és alaktan, a pompás kis lapp chrestomatia, valamint a terjedelmesebb lapp nyelvtan.

1896-ban látott napvilágot WIKLUND legklasszikusabb munkája, az *Entwurf einer urlappischen Lautlehre* a modern nyelvészeti módszertan alkalmazásával készült

legelső finnugor hangtörténeti monográfiák egyike, amely nemcsak a hihetetlenül bonyolult lapp magánhangzórendszer, hangsúly és időtartam-törvények tudományos vizsgálatának alapvetése, hanem voltaképpen szűkebb körén fölül egyúttal az egész lappság etnikai és őstörténeti rejtélyeinek első tömör megfogalmazása. Hogy egyebet ne említsünk, innét vált tudományos meggyőződéssé, hogy a lappok fajilag nem finnugorok, s mai finnugor nyelvüket éppúgy nyelvcserevel szerezték, mint pl. a bolgárok vagy a román nyelvű népek zöme. E könyv alapján lett WIKLUND még ugyanabban az évben az uppsalai egyetem magántanára. 1905-ben aztán a finnugor nyelvészet

egyetemi tanárává nevezték ki, s nem édektelen megjegyeznünk, hogy ebben a kitüntetésben előtte még svéd ember nem részesült.

WIKLUND szorosabb értelemben vett nyelvészeti munkásságában továbbra is a hang- és az alaktanon maradt a hangsúly, de a lappból kiindulva, egyre tágabb körre terjedő irányzattal. Ritka érdeklődést keltett a *Finnisch-ugrisch und indogermanisch* c. nevezetes cikke (MO. I.), amely a KALMÁR *Prodromus*-a óta kísértő kérdés tisztázására vállalkozott, arra t. i., hogy ősrökönság emlékei-e az indogermánságban és a finnugorságban található régi egyezések. WIKLUND az anyag kritikai fölülvizsgálata alapján hajlandó volt igennel válaszolni, s ha nem sikerült is a természeténél fogva végtelenül kényes kérdést minden kétséget kizáró határozottsággal eldöntenie, elhárította az addig minden ilynemű próbálkozást eleve megküszítő elvi akadályokat és megmutatta az esetleges megoldás egyedül helyes útját-módját.

Sokat foglalkozott a lapp s részben a finn nyelv germán jövevényszavaival s több kötetre rúgnak azok a kisebb-nagyobb dolgozatok — úttörő tanulmányok és népszerűsítő cikkek —, amelyek a lapp szellemi és anyagi életnek legkülönbélebb jelenségeit, mozzanatait, formáit világítják meg. Könnyű volna ezekből a folyóiratokban, alkalmi kiadványokban szétszórtan található cikkekből egész lapp enciklopédiát összeszerkeszteni, mert hisz a legtöbb fejezet egészen pontosan ki van dolgozva (a lappok eredete, őstörténete, történeti viszontagságai, újabbkori vándorlásai, települési viszonyai; öröklött jellemvonások és idegen hatások; rénszarvas-nomadizmus és európaias civilizáció; vallás és jogszokás, primitív költészet és a mai lapp irodalmi nyelv egységes helyesírása stb., stb.), sőt még az összeszerkesztés tervrajzát is elkészítette WIKLUND (*Lapparna, deras lif och kultur*. 1903. — *The Lapps in Sweden*. 1923.).

Munkáit — közülük még az Ebert-féle *Reallexikon der Vorgeschichte*-beli összefoglalást kell kiemelnünk — az anyag tökéletes ismerete, eredeti észjárás, kíméletlen kritika és egyéni stílus jellemzi. Nézeteihez holtá napjáig szívósan ragaszkodott, tudományos meggyőződése vérévé vált, emberi egyéniségének elválaszthatatlan elemévé szívódott föl. Ezzel magyarázhatjuk túlzó aggodalmait, heves irodalmi harcaikat és szenvedélyességét.

NIELSEN K. ÉS QVIGSTAD J. K.

Norvégiában NIELSEN KONRÁD oslói egyetemi tanár képviseli a lapp nyelvstudomány legmagasabb fokát. Eredetileg papnak készült ugyan, de hamarosan fölismerte a lappnak az általános nyelvészet, a finnugor nyelvhasználat, a skandináv településtörténet meg mitológia, valamint az egyetemes néptudomány szempontjából való nagy fontosságát, s elszántan neki-vágott annak az útnak, amelyet LEEM, LINDAHL és ÖHRLING, STOCKFLETH, FRIIS stb. egyengetett előtte. Kerek 40 esztendő telt el az elindulás óta, s ez az emberöltő a szüntelen tanulás és tanítás, kutatás és értékesítés bőséges

termésű ideje volt. Többbízben végigtanulmányozta a lapp földet, főleg Norvégia lapp telepeit, miközben hatalmas nyelvi anyagot gyűjtött, sőt sikerült megismerkednie a lapp életnek és léleknek a kezdetleges forma ellenére is bonyolult jelenségeivel.

NIELSEN lapp nyelvtudományi munkásságának zöme leíró jellegű, s csupán aránytalanul kisebb része fejtegetés. Kitűnő hallása, finom nyelvérzéke, tökéletes anyagismerete és rendszerező készsége különösképpen hivatottá tette arra, hogy a szövevényes alkatú lapp nyelvről minden ízében sza-

Nielsen Konrád.

batos és hű képet kapjunk. Idevágó munkái közül cím szerint is hadd említsük meg a következőket: *Zur Aussprache des Norwegisch-lappischen*; *Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen*; *Laerebok i lappisk* (I. *Grammatikk*; II. *Tekster*; III. *Glossar*); *Lappisk ordbok. Lapp Dictionary I—II.* — E művek közül általánosabb érdekűségénél fogva kiváltképpen a *Laerebok* első kötete-ként kiadott lapp nyelvtan, valamint a lapp szótárnak eddig megjelent két vaskos kötete emelkedik ki. — Fejtegető tanulmányaiban sem káprázatos elméletek sziporkáznak, hanem adatokra, tényekre épített nyelvtörténeti következtetések ragadják meg az olvasót.

NIELSEN mellett rendkívül nagy érdemei vannak a norvég-lapp kutatásokban QVIGSTAD J. K.-nak. Eleinte inkább lapp nyelv- és néptudományi, valamint történelmi mo-

nográfiáival tűnt föl, — közülük legnevezetesebbek a *Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache* és a *Nordische Lehnwörter im Lappischen* címűek — utóbb csodálatos gyors ütemben bocsátotta közre nagyterjedelmű és szebbnél-szebb szöveggyűjteményeit, pl. a *Lappiske eventyr. Lappisk tekst med norsk evers* című négy hatalmas kötetet tartalmazó sorozatát.

*

Svédországban WIKLUND halála óta jeles tanítványa, COLLINDER BJÖRN egyetemi tanár irányítja a lapp kutatásokat. Egyfelől lapp anyaggyűjtésben

és tudományos földolgozásban fejt ki buzgó munkásságot, másfelől a finnugor és az indogermán, illetőleg germán nyelvesoport egymáshoz való viszonyának és kölcsönhatásának földerítésén fáradozik. Értékes tanulmányai közül meg kell említenünk a következőket: *Über den finnisch-lappischen Quantitätswechsel*; *Die urgermanischen Lehnwörter im Finnischen*; *Indo-uralisches Sprachgut*. A lappok életmódjáról, művelődési viszonyairól tájékoztat bennünket *Lapparna* című pompás összefoglalása.

Oroszország szerepe a finnugor kutatásokban.

Ha arra gondolunk, hogy nyelvrokonaink többsége Oroszországban él, s ha mostanában nem is, régen fontos szerepet játszott az oroszország megszerveződésében, régi történeti viszontagságaiban, akkor joggal hihetnők, hogy az orosz tudomány kivette részét a finnugor kérdések vizsgálatából. Akadtak is orosz írók, akik az oroszországi finnugor kutatások döntő sikereivel kérkedtek. Ha azonban SJÖGRENT, CASTRÉNT, WIEDEMANNT, VESKET és ANDERSONT nem ismerjük el oroszoknak, nagyon megcsappan az «orosz gigászok» száma, s inkább a tárgyilagossabb OLDENBURG-féle nyilatkozatnak adunk igazat, hogy: «az orosz tudomány rendkívül keveset tett a finnológia terén ahhoz képest, amit kellett volna és kell majd tennie».

Mit köszönhet tehát a finnugor nyelvtudomány az oroszoknak? A dilettáns fajsúlyú, rapszodikus menetű alkalmi tárcacikkek, elmefuttatások tömegén kívül nagymennyiségű néprajzi, történeti és régészeti tanulmányt és néhány becses nyelvi kiadványt. Főleg SPICYN régészeti bűvárlataira, SZMIRNOV történeti munkáira, CHARUZIN kóla-lapp monográfiájára, SACHMATOV mordvin gyűjteményére és PATKANOV osztják népköltési gyűjtéseire, szójegyzékére és nyelvtani anyagára gondolhatunk nagy elismeréssel.

Úgy látszik, az Oroszország politikai meg társadalmi életét fenéig fölforgató földrengés gyökeresen megváltoztatta a birodalom határain belül élő idegen nemzetiségek helyzetét is. Nemesak a közvetlenül érdekelt vidéki központok (Perm, Kazán, Szarátov, Penza) fejlesztik rendszeresebbé kutatásaikat, hanem Moszkva és Leningrád legtekintélyesebb tudományos intézményei is munkatervükbe illesztették a finnugor tanulmányokat: tudományos expedíciók szervezését, néprajzi, régészeti meg népköltészeti anyag gyűjtését és földolgozását.

Van ennek az orosz fordulatnak egyéb következménye is: Oroszországban élő egyes nyelvrokonaink, a zürjének, a votjakok, a cseremiszek, a mordvinok és a karjalaik részleges önkormányzatot vívtak ki és annak védelmében lázasan dolgoznak nemzeti műveltségük kiépítésén. Különösen kezünkre járnak a föltűnően nagyszámú gyakorlati és valamelyest tudományos igényű nyelvtanaik, nyelvjárastanulmányaik, paradigmagyűjteményeik, úgyszintén a

kisebb-nagyobb terjedelmű szótáraik, nem is szólva a már magasabb nyelvészeti készséget tanúsító részlettanulmányokról, így például a zürjén LYTKIN zürjén hang- és alaktani dolgozatairól, a votják JEMELJANOV votják nyelvtanáról és a mordvin JEVSZEVJEV mordvin nyelvtanáról meg szótáráról stb.

Senki sem tudja kiszámítani, merre és meddig jut oroszországi nyelvrokonaink e fiatalos nekibuzdulása. Mi örömmel és köszönettel fogadjuk azt is, amivel eddig megajándékoztak bennünket és bízva-bízunk a folytatás sikerében, amely eddig nem sejtett lehetőségekkel kecsegteti tudományunkat.

IRODALOM.

- ARISTE, P.: Kai Donner + (EK. XIV, 45); Frans Äimä + (EK. XV, 33).
 BALASSA JÓZSEF: Budenz József (Nyr. LXV, 33).
 BÓKA LÁSZLÓ: Gombocz Zoltán (Apollo-Füzetek 5.; Budapest, 1935).
 BOTH ISTVÁN: Gyarmathi Sámuel (a zilahi ev. ref. collegium értesítője az 1899—1900. isk. évről, III—XVIII. l.).
 BUBRICH, D. V.: Finnougorszkoe jazykoznanie v SSSR (Fgr. Szbornik 77).
 CLAUSER MIHÁLY: Fogel Márton könyvtárának jegyzéke (NyK. XLIX, 405).
 CSÚRY BÁLINT: A finnugor nyelvhasznítás történetéhez (MNY. XVIII, 100); Adalék a magyar nyelvhasznítás történetéhez (MNY. XXI, 192); Gyarmathi Sámuel levele Göttingából (MNY. XXV, 258); Pápay József emlékezete (Debrecen, 1935).
 DONNER, KAI: Heikki Paasonen + (Viritt. 1919: 81); M. A. Castrén's Memory in Russia (SUS. Aik. XLV, 1).
 DONNER, OTTO: Öfversikt of den Finsk Ugrisca språkforskningens historia (Helsinki, 1872).
 FARKAS, JULIUS: Die finnisch-ungarische Sprachverwandtschaft und die ungarische Romantik (Ung. Jb. IV, 121).
 FAZEKAS JENŐ: Pápay József nyelvészeti hagyatéka (az 1934-ben kiadott Pápay-féle *Északi-osztják medvénekek* bevezetéseként).
 FOKOS DÁVID: Munkácsi Bernát (Nyr. LIX, 33).
 FRANKÓI VILMOS: A pálya kezdete (HUNFALVYRÓL; az 1891-ben kiadott Hunfalvy-album bevezetője).
 GOMBOCZ ZOLTÁN: Thomsen Vilmos (MNY. VIII, 1); + Thomsen V. (NyK. XLVI, 472); + Pápay J. (u. o. XLVIII, 162); + Wichmann (u. o. XLVIII, 348).
Gombocz Zoltán emlékezete. Beszédék és megemlékezések (kézirat gyanánt. Budapest, 1935).
 GULYÁS PÁL: Szinnyei József. Életrajza. Irodalmi munkássága 1874—1926 (MNY. XXIII, XIII. l.).
 H.: Budenz József (Az 1884-ben kiadott Budenz-album bevezetése).
 HACK, JOH.: Der Sprachforscher Josef Budenz aus Rasdorf, Professor in Budapest (Fuldaer Geschichtsblätter XXVIII, 65).
 HAKULINEN, LAURI: + Z. Gombocz (Viritt. 1935: 287).
 HALÁSZ IGNÁC: Sajnovics hatása a magyar költészetre (Bp.Sz. 1880).
 HORGER ANTAL: A magyar és finn nyelvészek érintkezése (Finnek-Észtek 323).
 HUNFALVY PÁL: Lönnrot Illés k. t. emlékezete (Ak. Emlékbeszédék III/3).
 IMRE SÁNDOR: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái (Ny. Ért. VIII/10).
 KANNISTO, ARTTURI, Heikki Paasonen (Helsinki, 1922); Das Publikationsprogramm der Finnisch-ugrischen Gesellschaft (SUS. Aik. XLVI/3, 12); Otto Donnerin satavuotispäivänä (Au centième anniversaire de la naissance de Otto Donner: SUS. Toim. LXXI, 1., ill. 9); Professori Frans Äimän paarien ääressä 1936. V. 19. (Viritt. 1936: 359).
 KARJALAINEN, K. F.: Dem andenken Anton Reguly's (FUF. VIII, 1).
 KERTÉSZ MANÓ: A magyar nyelvhasznítás kezdőkorából (Nyr. XXXVI, 63).
 KETTUNEN, LAURI: Heikki Ojansuu in memoriam (EK. I, 174).

- KISS ERNŐ: A finn-ugor nyelvhasználat történetéhez (NyK. XXX, 238).
 KROHN, KAARLE, K. F. Karjalainen (FF. Communications No. 40).
 KROMPECHER BERTALAN: Reguly, Hunfalvy, Budenz és nyelvészeti irodalmunk megindulása (MNY. XXXIII, 1).
 LAKÓ GYÖRGY: Sajnovics Demonstratiojának visszhangja Finnországban (NyK. XLIX, 402); + Donner Kai (NyK. XLIX, 413); A hazai lappológiáról (MNY. XXXII, 291).
 LEHTISALO, T.: + Kai Donner (Viritt. 1935: 17).
 MARK, JULIUS: Prof. K. B. Wiklund 60-daks születésnapja (különnyomat az Eesti Kirjandus 1928. évfolyamából); Prof. Y. J. Wichmann 60-daks születésnapja (uo.); + Y. J. Wichmann (SGEG. 1932: 300); Über derzeit in Estland ausgeführte und geplante Arbeiten (SUS. Aik. XLVI/3, 32).
 MÄGISTE, J.: Yrjö Jooseppi Wichmann + (EK. XI, 65); Prof. dr. Lauri Kettunen 50-ndal aastatekümneisel (EK. XIV, 97).
 MELICH JÁNOS: Üdvözlő beszéd [Szinyei Józsefhez, születése 70. évfordulóján], (MNY. XXIII, I. l.); + Pápay József (MNY. XXVII, 260); + Gombocz Zoltán (MNY. XXXI, 199); Gombocz Zoltán emlékezete (MNY. XXXII, 65).
 MIKKOLA, J. J.: Slaavilaisen kielentutkimuksen isän Josef Dobrovskýn tiedot suomenkielen sukulaisuussuhteista (Viritt. 1908: 89); + Vilhelm Thomsen (FUF. XIX. Anz. 95); Vorbereitungen zur Gründung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft (SUS. Toim. LXXI, 101).
 MUNKÁCSI BERNÁT: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára (Nyr. XI, 241, 289, 342, 385, 433, 481, 531; XII, 49, 145, 289, 339, 385, 436, 485); Budenz József emlékezete (Budapest, 1896); Hunfalvy Pál emlékezete (Ak. Emlékbeszédek XV/11); + Nikolai Anderson (KSz. VI, 180); Budenz-ereklyék (Nyr. LXV, 51, 107, 136; LXVI, 5).
 NIELSEN, KONRAD: Lappalaisten murteiden tutkimisesta (SUS. Aik. XXI/4); Lappische Lexikographie (SUS. Aik. XLVI/3, 39).
 OJANSUU, HEIKKI: Arvid Oskar Gustaf Genetz — Arvi Jännes (Esit. ja pöytä. 1916: 83).
 PÁPAY JÓZSEF: Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi fellegpénz (Egyet. tanári székfoglaló); Reguly Antal emlékezete. Reguly hagyatékának feldolgozói (az Osztják Népköltési Gyűjtemény bevezetése); A magyar nyelvhasználat története (MNYKK. I, 3).
 PETZ GEDEON: Adalékok Budenz József életrajzához (NyK. L, 348).
 PUKÁNSZKY BÉLA: Budenz József, Göttinga és a magyar nyelvhasználat (NyK. L, 361).
 QVIGSTAD, J.: Übersicht der geschichte der lappischen sprachforschung (SUS. Aik. XVI/3, 11).
 RAITIO, K., Suomensukua etsimässä. Tutkimusmatkailija M. A. Castrénin elämä (Helsinki, 1919).
 RAUN, A.: Bernát Munkácsi 75.-ks születésnapja (EK. XIV, 4); Zoltán Gombocz + (EK. XIV, 47).
 RAVILA, PAAVO: Suomalais-ugrilainen Seura 1883—1933 (SUS. Aik. XLVI/1); Konrad Nielsen 60-vuotias (Viritt. 1935: 391); + Kai Donner (FUF. XXIII. Anz. 268).
 RUBINYI M.: + Moriz Szilasi (KSz. VI, 181).
 SAARESTE, A.: Emil Nestor Setälä (EK. XIV, 1).
 SAUVAGEOT, Aurélien: Zoltán Gombocz (RÉH. XIII, 224).
 N. SEBESTYÉN IRÉN: Wichmann György hatvanadik születésnapjára (MNY. XXIV, 225).
 SETÄLÄ, E. N.: August Ahlqvistin tieteilisistä toimesta (Viritt. 1886: VII. l.); Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan (Helsinki, 1891); Kaksi unkarilaista kielentutkijaa (Valvoja, 1892); bő ismertetése a NyK. XXIII, 122, 334); Die finnisch-ugrischen studien als universitätsfach (FUF. I. Anz. 40, 228); Mathias Alexander Castrénin satavuotispäivänä = Centenaire de la naissance de Mathias-Alexandre Castrén (SUS. Aik.

- XXX/1); Dem andenken Matthias Alexander Castrén's (FUF. I, 1); + I. N. Smirnov (FUF. IV. Anz. 85); Dem andenken Ferdinand Johann Wiedemann's (FUF. V, 1); + Nikolai Anderson (FUF. V. Anz. 187); + Moriz Szilasi (FUF. V. Anz. 189); + Otto Donner (FUF. IX. Anz. 214); + Antti Jalava (FUF. IX. Anz. 221); Dem andenken Paul Hunfalvy's (FUF. X, 201); Otto Donner. In memoriam (SUS. Aik. XXVII, 1); Heikki Ojansuu muistolle (Kalevalaseuran vuosikirja III, 258); Josef Szinnyei 70 jáhrig (Ung. Jb. VII, 33); Das finnisch-ugrische Institut „Suomen suku" (SUS. Aik. XLVI/3, 6); + Yrjö Wichmann (FUF. XXI, 1); + K. B. Wiklund (FUF. XXII, Anz. 52).
- SZIDAROVSKY JÁNOS: Budenz József indogermán összehasonlító nyelvtudományi munkássága (NyK. L. 427).
- SZILASI MÓRIC, Emlébeszéd Halász Ignác lev. tag fölött (Ak. Emlébeszédék XI/11).
- SZINNYEI JÓZSEF: Révai magyar-ugor nyelvhasználtása (NyK. XV, 248); + Ahlqvist Ágost (EPhK. XIV, 40); + Halász Ignác (NyK. XXXI, 251—2); + Donner Ottó (NyK. XXXIX, 348); + Paasonen (MNY. XV, 155 és NyK. XLV, 471); + Genetz (NyK. XLV, 469); + Karjalainen (NyK. XLV, 477); Vázlatok a magyar nyelvtudomány történetéből (Ünnepi beszéd. A budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem tanévmegegytő közgyűlésében 1923. évi szept. hó 29-én elmondotta Sz. J. dr. rektor. — Budapest, 1924); A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány (A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada I, 14; külön 1925). U. e. németül (Ung. Jb. VI, 1) és franciául (RÉH. IV, 41) is megjelent; Budenz József, a kezdő nyelvész (MNY. XIX, 14); Budenz József (NyK. L, 1). La lingua ungherese e il problema delle origini dei Magiari (Budapest, 1932. Különnyomat a Corvina XXI—XXII. évfolyamából).
- TAGLIAVINI, CARLO, Mathias Aleksanteri Castrén (Helsinki, 1913).
- TALLGREN, A. M., Intorno all' „Affinitas" del Gyarmathi giudizio dato nell 1799 da A. I. bar. Silvestre de Sacy (SUS. Aik. XXIII/21).
- TEZA, EMILIO:
- TOIVONEN, YRJÖ: Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen lähimmistä tehtävistä (Viritt. 1934: 379); + K. B. Wiklund (Viritt. 1934: 446); + E. N. Setälä (FUF. XXIII, 1); + Z. Gombocz (FUF. XXIII, Anz. 271).
- TOLDY FERENC: Reguly Antal s a finn-magyar kérdés (Reguly-album V—CXXIX. I.; külön: 1850).
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Donner Ottó levelei Budenz Józsefhez (Ak. Ért. XXII, 672); Kai Donner (MNY. XXXI, 203).
- TUNKALO, E. A.: Kustaa Fredrik Karjalainen (Viritt. 1919: 84); Prof. Heikki Ojansuu (uo. 1923: 2); + Emil Nestor Setälä (Viritt. 1935: 3).
- VIRÁNYI ELEMÉR, Ungari uurimused hõimrahvaste ja algkodu ülesotsimiseks (Tartu—Budapest, 1927).
- WICHMANN, YRJÖ: Ein paar bemerkungen zu Gyarmathi's „Affinitas" (SUS. Aik. XXIII/15); Paavali Hunfalvyn suomalaista kirjeenvaihtoa (Suomi V/2 = Väh. Kirj. LIII); + H. Paasonen. + K. F. Karjalainen. + Heikki Ojansuu (FUF. XVI, Anz. 69); Suomalais-ugrilainen kielentutkimus (Suomi. Maa. Kansa. Valtakunta III, 187).
- ZSIRAI MIKLÓS: Setälä Emil (MNY. XX, 45; NyK. XLIX, 409); + Ojansuu (NyK. XLVI, 315); Wiklund Károly Bernát (MNY. XXIV, 145 és XXX, 254); + U. T. Sirelius (MNY. XXV, 385); Munkácsy Bernát (MNY. XXVI, 81); + Wichmann György (MNY. XXVII, 188); A Finnugor Társaság félszázados ünnepe (MNY. XXIX, 321); Nielsen Konrád (MNY. XXXI, 209); Jelentés Pápay József osztják nyelvi irodalmi hagyatékáról (NyK. XLIX, 381); Gombocz Zoltán (NyK. XLIX, V—XXIII. I.; németül: UngJb. XV, 367); Budenz József (MNY. XXXII, 145; külön a MNYTK. 37. számaként).

UTÓSZÓ.

Ma, amikor különösen éreznünk kell társtalan voltunk keserveit, kétszeresen érthető az az ösztönös mohóság, mellyel tekintetünket a ködbe vesző eredet rejtelseire szegezzük.

Honnét, milyen környezetből, milyen poggyással szakadtunk ide Közép-Európa idegen világába? Élnek-e, s ha élnek, milyenek a közös törzs testvérhajtásai? — Ezek azok a főbb kérdések, amelyekre módszerbeli és tárgyi ismereteink jelenlegi állása mellett választ próbáltam adni. Egyesek tán szegényesen száraznak, kijózanítóan prózainak találják az eléjük táruló képet, de szolgáljon mentségemül, hogy ficánkoló lelkendezés és önámító képzelgés helyett képem minden ecsetvonását, színét a tudományos lelkiismeret diktálta.

Tisztán látom könyvem minden egyenetlenségét, gyarlóságát, mégis meg vagyok győződve, hogy haszonnal forgatja majd a finnekkel és az észtekkel újabban örömdetesesen megélénkült testvéri találkozók lelkes közönsége is, a népi sajátosságaink gyökerére kíváncsi magyar értelmiség is. Talán nemzeti tudományunk különféle ágainak művelői is találnak benne egy és más útbaigazítást.

Mielőtt munkámat útra bocsátanám, hálás szívvel gondolok azokra a nagyokra, kicsinyekre, akik az 1929 óta asztalfiókban heverő kézirat megjelenését lehetővé tették és a nyomdai kiállítás ügyeiben-bajaiban segítségemre voltak. Mély köszönetet mondok fényképek, illetőleg képdúcok előzékeny átengedéséért Talas Onni finn követ úrnak, a helsinki Otava könyvkiadónak, Hämäläinen Albert és Kannisto Artúr helsinki egyetemi tanár úrnak, az észti külügyminisztériumnak, Mark Gyula tartui, Collinder Björn uppsalai egyetemi tanár úrnak, Néprajzi Múzeumunknak, a Franklin-Társulatnak, Katona Lóránt, Lakó György és Virányi Elemér uraknak, a térképmelléletek megrajzolásáért pedig Gergely Endre úrnak. Nem az ő hibája, nem is az én lelkemen szárad, hogy a Lettország területén lakó nyolcezer nyi észti és az Északnyugat-Szibériában élő párezernyi zürjén jelöletlen maradt, az osztják-ság színfoltjának délkeleti határa pedig kelleténél messzebbre ér.

TARTALOM.

	Lap
BEVEZETÉSÜL : ELIGAZODÁS A VILÁG NYELVEI KÖZT.....	3
A nyelvek alaki osztályozása	4
A nyelvek származás szerint való csoportosítása.....	10

I. RÉSZ : A MAGYAR NYELV HOVATARTOZÁSA

Elvi tudnivalók:

1. A nyelv élete.....	24
2. A nyelvrokonság mibenléte, fokozatai és bizonyítékai	29

A magyar nyelv vallomása :

1. A magyar szókészlet bizonyosságtétele	40
2. Szabályos hangmegfelelések	52
3. A magyar nyelv alaktani elemeinek és mondattani sajátosságainak tanul- ságai	58

Nyelvrokonság és faji rokonság	92
--------------------------------------	----

II. RÉSZ : A FINNUGOR ŐSKOR

A „finnugor” elnevezés	106
------------------------------	-----

A finnugor őshaza:

Ázsiai elmélet	109
A nyelvészeti palaeontológia tanítása	111

A finnugor ősműveltség körvonalai	118
---	-----

A régészet tanulságai	124
-----------------------------	-----

Az ősnép érintkezése idegen népekkel	126
--	-----

A finnugorság szétválása	132
--------------------------------	-----

III. RÉSZ : A FINNUGOR NÉPEK ISMERTETÉSE

Az ugor csoport:

Az „ugor” név	142
Az ugor együttélés kora	146
Az obi-ugorok története	151

Vogulok:

	Lap
A „vogul” és a „manysi” név.....	159
A vogulok lakóhelye és száma	161
Műveltségi és nyelvi tagozódás; érintkezés idegen népekkel.....	162
Foglalkozás	167
Településforma, lakás	169
Ruházat, étkezés	170
Közlekedés, teherhordás	174
A vogul jelleme. Vallási élet.....	175
Műveltség.....	177

Osztjások:

Elnevezéseik	182
Lakóhelyük, számuk és tagozódásuk	184
Foglalkozás, életmód	186
Az obi-ugor népköltészet	193
Az osztják jellem. — Az obi-ugorok pusztulása.....	197

A permi finnugorság:

A finn-permi korszak	202
A „permi” elnevezés	204
A permi népek együttélése	206

Zürjének:

Elnevezéseik	207
Lakóhelyük, számuk, tagozódásuk.....	209
Történetük.....	210
Gazdasági életük és műveltségük.....	216

Votjások:

Elnevezéseik	223
Lakóhelyük, számuk, tagozódásuk.....	224
Történetük.....	226
Gazdasági életük és művelődési viszonyaik.....	230
A zürjének és votjások népköltészete.....	232

A volgai-finnugorság 236**Cseremiszek:**

Elnevezéseik	237
Lakóhelyük, számuk, tagozódásuk.....	240
Történetük.....	243
Életmódjuk, műveltségük, vallásuk	247

Mordvinok:

Lakóhelyük, számuk, tagozódásuk.....	253
Elnevezéseik	256

Történetük.....	259
Életmódjuk	264

Kihalt volgai-finnugor népek.....	269
--	------------

Lappok:

Lakóhelyük, számuk, tagozódásuk.....	275
Elnevezéseik	277
Történetük.....	283
Életmódjuk	288

Finnség:

Közfinn korszak	298
Érintkezés a baltiakkal.	298
Germán hatás	300
Szláv hatás	303
A finnség szétválása	305

Finnek:

Finnország földrajzi és éghajlati viszonyai.....	309
Finnország lakossága és a finnek létszáma.....	314
A finnek neve.....	317
A finnek története	319
Pogánykori önállóság korszaka	319
Svéd uralom korszaka	324
Orosz uralom korszaka	332
Új önállóság	336
Finnország gazdasági élete	338
A finn művelődéstörténet és a mai műveltség vázlata.....	345
Közműveltség, közoktatás	346
Népköltészet	361
Írott költészet.	379
Művészet	388
A finn nyelv történetének vázlata.....	395
A finn nyelvjárások	408

Karjalaiak:

Lakóhelyük, tagozódásuk, számuk.....	416
Foglalkozásuk, életmódjuk.....	418
Nevük, jellemük.....	419
Történetük.....	422

Vepszék:

Lakóhelyük, számuk, foglalkozásuk.....	428
Népi elnevezéseik: „vepsze” és „csud”.....	429
Történetük.....	431

Vótok	433
-------------	-----

Livek	437
-------------	-----

Észtek:

Észtország földrajzi és éghajlati viszonyai.....	442
Észtország lakossága, az észtek létszáma és tagozódása.....	444
Az észtek neve	448
Történetük.....	450
Észtország gazdasági élete	456
Az észti közművelődés vázlata.....	459
Az észti népköltészet és irodalom.....	462

IV. RÉSZ: A FINNUGOR NYELVHASONLÍTÁS TÖRTÉNETE

Halogalandi Ottár, a korai előfutár.....	472
Jugria = Hungaria.....	474
Finn-magyar rokonítás (Tröstler, Fogel, Stiernhielm, Rudbeck).....	478
A látóhatár kiszélesedése (Leibniz, Eckhart).....	481
Strahlenberg.....	482
Szógyűjtés és kísérlet a történeti háttér földelésére (Fischer, Schlözer). ..	489
Sajnovics Demonstratiója	492
Gyarmathi Sámuel Affinitasa	497
Félszázados tétovázás (Révai, Schott, Boller, Sjögren).....	504

A finnugor tudományok hőskora:

Castrén Sándor Mátyás	509
Reguly Antal	515

Szervezkedés és virágzás Magyarországon:

Hunfalvy Pál	521
Budenz József.....	527
Thomsen Vilmos	539

Szervezkedés Finnországban:

Ahlqvist Ágost	542
Genetz Arvid.....	543
Donner Ottó és a Finnugor Társaság megalapítása.....	545

Magyar munka Budenzől napjainkig:

Szinnyei József	547
Munkácsi Bernát	550
Halász Ignác és Szilasi Móric.....	552
Pápay József.....	554
Gombocz, Melich és a fiatalok.....	556

	587
	Lap
Finnország a finnugor kutatások élén	557
Setälä Emil	558
Paasonen Henrik	562
Wichmann György	565
Karjalainen Gusztáv Frigyes	567
Ojansuu, Sirelius, Donner Kai, Manninen, Äimä.....	567
Kannisto Artúr	568
Toivonen György	569
A mai arcvonal	570
Az észtek nyelvhasznító munkássága:	
Wiedemann Ferdinánd János	570
Veske és Anderson.....	571
Mark Gyula és munkatársai	572
A skandinávok munkássága:	
Friis J. A.	573
Wiklund Károly Bernát	574
Nielsen Konrád és Qvigstad J. K.....	575
Collinder Björn.....	576
Oroszország szerepe	577